УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Милица С. Јоковић

УТИЦАЈ ТРАДИЦИЈЕ НА ФОРМИРАЊЕ КОРУПТИВНОГ ОБРАСЦА ПОНАШАЊА У СРБИЈИ

— антрополошко-културолошки и политиколошки приступ —

докторска дисертација

Београд, 2018.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Milica S. Joković

THE INFLUENCE OF TRADITION ON FORMING THE PATTERN OF CORRUPTIVE BEHAVIOUR IN SERBIA

— Anthropological-Culturological and Political Science Approach —

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2018

МЕНТОР:

Проф. др Чедомир Чупић, редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ ЗА ОДБРАНУ:

Проф. др Мирјана Васовић, редовна професорка Факултета политичких наука Универзитета у Београду

Проф. др Жарко Требјешанин, редовни професор Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију и Филозофског факултета Универзитета у Београду

Проф. др Добривоје Станојевић, редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду

Проф. др Слободан Г. Марковић, редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду

Проф. др Чедомир Чупић, редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду

Датум одбране: _____

УТИЦАЈ ТРАДИЦИЈЕ НА ФОРМИРАЊЕ КОРУПТИВНОГ ОБРАСЦА ПОНАШАЊА У СРБИЈИ

— антрополошко-културолошки и политиколошки приступ —

Сажетак

Предмет ове докторске дисертације је утицај традиције на формирање коруптивног обрасца понашања у Србији. У првом делу рада анализом је обрађена традиција, културна традиција и однос традиције према корупцији. Наведени су примери како је корупција у прошлости у Србији настала, опстајала и продрла у институције, односно институционални систем у новоформираној државности у Србији после ослобађања од Отоманске империје. Потом је анализирано присуство корупције у народним обичајима и етнолошким записима, као и како је корупција описана у књижевним делима (причама, приповеткама, романима, драмама, загонеткама, пословицама и афоризмима). Посебно је анализирана корупција у антрополошким, етнопсихолошким и карактеролошким студијама у Србији. Предочен је и преглед типологија коруптивних дела најпознатијих светских и наших истраживача корупције и на основу тога понуђена сопствена типологија. У раду су обрађене и институције подложне корупцији. У првом делу рада примењена је анализа садржаја, а у приказу досадашњих истраживања корупције у свету и Србији компаративна метода. У емпиријском делу примењена је квалитативна метода. У другом делу рада приказано је емпиријско истраживање обављено помоћу технике полуструктурираног интервјуа, односно обављено је квалитативно истраживање. Истраживањем су обухваћене следеће професије: судије, полицајци, лекари, професори, као и грађани различитих занимања. Резултати истраживања показују да је у Србији још дубоко укорењена традиција, и у позитивном и у негативном испољавању. Истраживање је потврдило и да су институције у Србији још под јаким утицајем традиционалних образаца, у овом случају образаца који на основу порука препоручују, одржавају и развијају корупцију. Резултати истраживања потврдили су хипотезе, као и налазе добијене на

основу анализе књижевних дела и научних истраживања у оквиру антропологије, етнологије, ентопсихологије и карактерологије.

Кључне речи: корупција, мито, подмићивање, изнуђивање, традиција, културна традиција, обичаји, коруптивни образац, институције, власт

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: политиколошко – социолошке студије

УДК: 005.32:32(043.3)

316.334.3:316.722(043.3)

Abstract

The subject of this doctoral dissertation is the influence of tradition on forming the pattern of corruptive behaviour in Serbia. The first part of dissertation contains the analysis of tradition, cultural tradition, and relation of tradition and culture. It also contains the examples of how has corruption in Serbian past originated, sustained and penetrated institutions, i.e. institutional system of Serbia's newly formed statehood after the liberation from the Ottoman Empire. This part then continues with analysing the presence of corruption in folk customs and ethnological records, as well as of its descriptions in literature (stories, tales, novels, dramas, puzzles, proverbs and aphorisms). Corruption in anthropological, ethno-psychological and characterological studies in Serbia was especially analysed. The first part provides an overview of typologies of corruptive acts by leading foreign and Serbian scholars of corruption, which led to providing own typology. The dissertation also analyses the institutions susceptible to corruption. Content analysis was used in the first part, as well as the comparative method in presenting previous international and Serbian research of corruption. The empirical part had the application of qualitative method. The second part contains qualitative empirical research conducted through the semi-structured interview method. The research encompassed the following professions: judges, police officers, medical doctors, professors, as well as citizens of various professions. The results show that tradition is still deeply rooted in Serbia, both in its positive and negative expressions. The research confirmed that institutions in Serbia are still under strong influence of traditional patterns, in this case those patterns which according to messages recommend, maintain and develop corruption. The results of the research confirmed the hypotheses, as well as the findings acquired through the analysis of both the literature and scientific research in anthropology, ethology, ethno-psychology and characterology.

Key words: corruption, bribe, bribing, extortion, tradition, cultural tradition, customs, corruptive pattern, institutions, authority

Scientific field: Political Science

Scientific sub-field: Political and Sociological Studies

UDC: 005.32:32(043.3)

316.334.3:316.722(043.3)

Списак табела и графика

Табела 1. *Индекс перцепције корупције 2000: резултати*

Табела 2. *Индекс перцепције корупције 2003: резултати*

График 1. *Схватање и присутност корупције*

График 2. *Перцепција степена корупције по секторима*

САДРЖАЈ

Сажетак i
Abstract iii
Списак табела и графика iv

УВОД 1

1. ТРАДИЦИЈА И КУЛТУРНА ТРАДИЦИЈА 17

2. ОДНОС ТРАДИЦИЈЕ ПРЕМА КОРУПЦИЈИ 47

3. КОРУПЦИЈА У НАРОДНИМ ОБИЧАЈИМА И ЕТНОЛОШКИ ЗАПИСИ О КОРУПЦИЈИ У СРБИЈИ 91

4. ИСКУСТВА СА КОРУПЦИЈОМ ОПИСАНА У КЊИЖЕВНИМ ДЕЛИМА 103

4.1. Писци о корупцији 103
4.2. Пословице, изреке и загонетке – посвећене корупцији 192
4.3. Афористичари о корупцији 204
4.4. Изреке о корупцији 231
4.5. Обрасци који су утицали на формирање коруптивног понашања 234

5. КОРУПЦИЈА У АНТРОПОЛОШКИМ, ЕТНОПСИХОЛОШКИМ И КАРАКТЕРОЛОШКИМ СТУДИЈАМА У СРБИЈИ 240

6. ТИПОЛОГИЈЕ КОРУПТИВНИХ ДЕЛА У СРБИЈИ 262
6.1. Типологије коруптивних дела код страних и наших истраживача корупције 262
6.2. Модели у борби против корупције 274
6.3. Типови корупције у Србији 291

7. ИНСТИТУЦИЈЕ ПОДЛОЖНЕ КОРУПЦИЈИ 298
7.1. Најризичније институције у Србији када је у питању корупција 300
7.2. Истраживања о корупцији од 2000. до 2016. године у Србији 325

8. УТИЦАЈ ТРАДИЦИЈЕ НА ФОРМИРАЊЕ КОРУПТИВНОГ ОБРАСЦА ПОНАШАЊА КОД ГРАЂАНА И ОНИХ КОЈИ ОБАВЉАЈУ ЈАВНЕ ФУНКЦИЈЕ – ИСТРАЖИВАЊЕ 356

8.1. Организација, услови и ток теренског истраживања ... 356
8.2. Приступ, узорак, основне методе и технике емпиријског истраживања ... 357
8.3. Налази истраживања ... 359
8.3.1. Судије ... 360
8.3.2. Полицајци ... 373
8.3.3. Лекари ... 388
8.3.4. Професори ... 399
8.3.5. Грађани ... 411
8.4. Резултати истраживања према тематским пољима ... 423
8.4.1. Традиција и однос према традицији ... 423
8.4.2. Утицај прошлости на појаву и развој корупције у Србији ... 425
8.4.3. Утицај непотизма и кронизма на корупцију у Србији ... 425
8.4.4. Раширеност корупције у срединама у којима испитаници живе и раде ... 426
8.4.5. Власт и корупција ... 427
8.4.6. Здравствене институције и корупција ... 428
8.4.7. Правосудне институције и корупција ... 429
8.4.8. Професије и корупција ... 429
8.4.9. Заступљеност корупције у регионима и насељима ... 430
8.4.10. Да ли је данас све на продају? ... 431
8.4.11. Оправданост и/или неоправданост корупције ... 432

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА ... 437

ЛИТЕРАТУРА ... 455

Прилози ... 482
Биографија аутора ... 489

УВОД

Значајан допринос свеобухватном истраживању настанка и услова ширења корупције у неком друштву може дати анализа традиционалних образаца њеног прихватања или одбацивања. Под *традицијом* се подразумевају обрасци понашања који дуго трају и преносе се с генерације на генерацију. Ти обрасци преносе се усмено и писано. Усмено у облику кратких сентенци као порука и поука, а писано записивањем тих кратких поука и порука у облику пословица, прича, афоризама или карактерних особина описаних у романима и приповеткама.

Традиција је прочишћена прошлост, најчешће извучене вредности из прошлости, односно прошлих догађања.[1] Наравно, традиција подразумева и памћење и записивање рђавих искустава, као и довитљивости и сналажења, да би људи пребродили тешкоће, посебно када је у питању задовољавање њихових потреба и интереса. У овом значењу традиција је искуствена поука која подстиче људе да се снађу у ситуацијама када легалне институције не функционишу или када изналазе начине да заобилазе и руше препреке. То је најчешће повезано са стањем у државама у којима владавина закона не функционише, односно институције задужене за њихово спровођење не обављају посао онако како је дефинисано и како захтевају професионални стандарди.

Негативна искуства с прошлошћу уобличена у обрасце понашања који нису пожељни нагомилана су у периодима ропства или потчињавања друштава и држава. Такви обрасци понашања опстају и када се друштво ослободи ропства и лако се за њима посеже, посебно ако се у новим околностима ослобођеног друштва и државе власти не понашају у оквиру легалности и поверења, односно легитимитета који су им грађани поверили. Свест о штетности таквих образаца код појединаца формира достојанство личности. Стога је изузетно важно истражити колико негативни традиционални обрасци у облику поука и порука утичу на коруптивно деловање у савремености. Можемо их означити као *неформалне институције* иза којих стоје традиционални обрасци, обичаји, неписана

[1] Đuro Šušnjić, *Nedovršeni razgovor*: *ogledi iz teorije istorije*, Čigoja štampa, Beograd, 2008, стр. 170.

правила и шаблони који се преносе с генерације на генерацију у облику усмене традиције и имитације.[2]

Међу првим дефиницијама корупције истиче се она Џозефа Наја (Joseph S. Nye), који је дефинише као „понашање које одступа од формалних дужности у спровођење јавне улоге због приватне (личне, породичне, приватне клике), новчане или статусне добити; или које крши правила против спровођења одређених врста приватног утицаја".[3] Према Нају, то подразумева подмићивање, непотизам[4] и узурпирање, односно „незаконито отуђивање јавних средстава за приватне намене".[5] Роберт Клитгард (Robert Klitgaard) прихвата дефиницију корупције Наја, али додаје оперативну дефиницију у облику формуле. Према њему, корупција је једнака монополу, употреби дискреционог овлашћења и одсуству јавне одговорности носилаца јавних функција.[6] Најпознатију и најупотребљивију дефиницију корупције дала је Светска банка, пошто је консултовала најзначајније теоретичаре и истраживаче корупције у свету. Према тој дефиницији, корупција је „злоупотреба јавне службе за приватну корист".[7] Ову дефиницију користе Јохан Ламбсдорф (Johann Graf Lambsdorff), Вито Танци (Vito Tanzi) и Клитгард.

Уже дефиниције корупције формулисали су Танци, Сузан Роуз Ејкерман (Susan Rose-Ackerman) и Андреј Шлајфер (Andrei Shleifer) и Роберт Вишни (Robert W. Vishny). Према Танцију, корупција је „намерно непридржавање службене дистанце, усмерено на извлачење неке предности од оваквог понашања, за себе или за повезане појединце".[8] Роуз

---

[2] Vartuhí Tonoyan, Robert Strohmeyer, Mohsin Habib, Manfred Perlitz, „Corruption and Entrepreneurship: How Formal and Informal Institutions Shape Small Firm Behavior in Transition and Mature Markert Economies", *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol. 34, Issue: 5, 2010, p. 805.

[3] J. S. Nye, „Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis", *The American Political Science Review*, Vol. 61, No. 2, 1967, p. 419.

[4] Непотизам је везан за римску курију, односно папе који су протежирале рођаке, постављајући их на повлашћена места. Непотизам је у енглески језик ушао 1669. године када је објављен спис „Римски непотизам" (*Il Nipotismo di Roma*). (Mark Knights, *Old Corruption: What British history can tell us about corruption today*, Transparency International UK, 2016, p. 3, доступно на: http://www.transparency.org.uk/publications/old-corruption-what-british-history-can-tell-us-about-corruption-today/#.WyD9qqczbIU, приступљено: 13. 6. 2018)

[5] J. S. Nye, „Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis",*The American Political Science Review*, Vol. 61, No. 2, 1967, p. 419.

[6] Robert Klitgaard, *Controlling corruption*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1991, p. 75.

[7] The World Bank Group, *Helping Countries Combat Corruption: The Role of the World Bank*, Poverty Reduction and Economic Management, The World Bank, 1997, p. 8, доступно на: http://www1.worldbank.org/publicsector/anticorrupt/corruptn/corrptn.pdf, приступљено: 13. 6. 2018.

[8] Vito Tanzi, „Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures", *Staff Papers – International Monetary Fund*, Vol. 45, No. 4, 1998, p. 564.

Ејкерман сматра да је корупција „незаконито плаћање јавном службенику или званичнику, ради остваривања користи која би могла или не би морала бити остварена без тог плаћања“.[9] Према Шлајферу и Вишнију, корупција се дефинише као распродаја „имовине власти од стране њених званичника, а зарад личног добитка“.[10] Марк Најтс (Mark Knights) сматра да је „корупција у предмодерном свету описивана као човеков првобитни грех, односно његово грешно понашање“.[11] У свакој од наведених дефиниција управо се корупција означава као човеково грешно понашање, односно непридржавање норми и закона јавних функционера. Реч корупција потиче из латинског језика, а у енглеском језику се користи од 16. века.[12]

Под *корупцијом* се у овом истраживању подразумевају мито и подмићивање. *Мито* је давање новца или неке вредносне ствари у облику поклона да би се најчешће обавило и добило нешто незаконито или да се у нечему оствари првенство и добије нека привилегија.[13] *Подмићивање* је чин, односно процес давања материјалних, финансијских или других услуга онима од којих зависи задовољавање одређених потреба или омогућавање повољнијег третмана или неке друге услуге од оних који су законски задужени да је пружају. Подмићивање се сматра најраширенијим обликом, посебно административне корупције. Оно увек подразумева жртвовање јавног интереса ради нечије личне користи, у овом случају и онога који подмићује и онога који је подмићен. Користи од подмићивања могу бити различите. На пример, новац, неке друге вредности, материјалне и нематеријалне, али и оно што је мање опипљиво попут информација које

[9] Susan Rose-Ackerman, *When is Corruption Harmful?,* in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, p. 353.
[10] Andrei Shleifer, Robert W. Vishny, „Corruption“, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 108, No. 3, 1993, p. 599.
[11] Mark Knights, *Old Corruption: What British history can tell us about corruption today*, Transparency International UK, 2016, p. 3, доступно на: http://www.transparency.org.uk/publications/old-corruption-what-british-history-can-tell-us-about-corruption-today/#.WyD9qqczbIU, приступљено: 13.6.2018.
[12] „Реч *корупција* потиче из латинског језика од речи *corumpo, rupi, ruptum* и има 12 значења. Означио сам их као *егзистенцијална* (покварити, поломити, уништити, упропастити, разорити), *морална* (ослабити, обешчастити, оскрнавити, окаљати, завести) и *правна* (подмитити, поткупити). Из речи *corumpo* изведене су и латинске речи *coruptio, onis* = завођење, подмићивање, покварeност, *coruptor, oris* = кваритељ, заводник, подмитивач и *coruptus* = покварен, подмићен, поткупљен, заведен, неукусан. Значење *неукусан* је *естетске* природе, односно корупција као појава није само егзистенцијални, морални, правни, већ и естетски проблем“. (Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 24) Richard Rose, Caryn Peiffer, *Paying Bribes for Public Services: A Global Guide to Grass-Roots Corruption*, Palgrave Macmillan, London, 2015, p. 3.
[13] *Речник српскохрватског књижевног и народног језика,* књига XII, Институт за српскохрватски језик, Српска академија наука и уметности, Београд, 1984, стр. 646.

некоме омогућавају у нечему предност или запослење. Подмићивање покреће и онај који даје и онај који прима мито. У том смислу, они су подједнако кршиоци закона и људи који чине кривично дело. Посебно су погодне неке околности повезане с јавним овлашћењима, а то су дискрециона права која се могу злоупотребити у коруптивне сврхе. За различите потребе и услуге даје се мито и подмићује се. Током организованих друштава то је зависило и од њихове развијености, посебно развијености људских потреба. За неке потребе и услуге даје се велико мито, а за неке друге мало. Показало се да се и једно и друго подмићивање могу у крајњем билансу у количини изједначити. Једноставно зато што су знатно ређи случајеви давања великог мита него малог. И за потребе и услуге само одређених, најчешће најбогатијих. Мало мито је карактеристично за много ситних потреба, али када се израчуна количина тих потреба онда се испоставља да је реч о великој количини новца или других материјалних вредности. Подмићивање, када су у питању јавне службе, може бити без крађе и са крађом. Подмићивање без крађе подразумева да је неко законски услугу платио, али му је скраћено време, односно добио је приоритет. Подмићени не крши закон тако што оштећује институцију у којој ради, али користи своје место да преко реда некоме услугу омогући и за то наплати део који ставља у свој џеп. Подмићивање са крађом представља кршење закона, односно неузимање законом прописане цене услуге већ омогућавање да се услуга задовољи без плаћања институцији оног што јој по закону припада, то јест узимање мита за учињену услугу. Другим речима, запослени се у подмићивању са крађом не придржава прописа већ користи положај за личну добит.[14]

Други појам који се користи у овом истраживању, а произилази из одређења корупције, јесте *изнуђивање*. Изнуђивање је присилно подмићивање. Корисник јавне функције присиљава оне од којих зависи његова услуга да му за ту услугу нешто дају (различити су облици давања). У процес изнуђивања укључују се различите подстицајне присиле које могу бити отворене, али и затворене. Отворене су када се тачно од клијента тражи да за одређену услугу мора да издвоји одређену надокнаду. Затворене су када се о томе не говори, али се услуга клијенту не чини. У том случају клијент тражи посредника да би изнуђачу дао мито и своју услугу реализовао. Другим речима, изнуђивање је

[14] Yahong Zhang, José G. Vargas-Hernández, *Introduction: Corruption and Government Anti-Corruption Strategies*, in: *Government Anti–Corruption Strategies*: A *Cross–Cultural Perspective*, Yahong Zhang, Cecilia Lavena (eds.), *CRC Press, Boca Raton*, 2015, pp. XV–XVI.

репресивна злоупотреба положаја како би се остварила лична корист.[15] И подмићивање и изнуђивање показују да се корупција жилаво одржава током времена и да има и једну врсту привлачности јер у себи носи нешто што се показује као традиционална манифестација моћи, односно злоупотреба моћи. Моћ се у корупцији на традиционалан начин демонстрира да би била избегнута директна употреба силе и насиља.[16]

Митом и подмићивањем може се добити оно што није дозвољено законом, а што, такође, није ни морално прихватљиво. Макро морал одређује да је дужност да јавни функционери подједнако приступају различитим особама када је у питању њихово задовољавање потреба и интереса. Супротно, микро морал доводи их у ситуацију да се опредељују и да при том опредељењу доводе у питање принципе макро морала тако што предност дају сродницима и пријатељима.[17]

У задовољавању потреба и интереса, али и „у трци“ за успехом, често се не бирају средства. Једно од тих средстава је коруптивно деловање. Када задовољавање потреба и интереса и успех „по сваку цену“ постаје циљ и вредност и када већина појединаца у једном друштву то прихвата, онда се лако формира коруптивни образац понашања.

На формирање коруптивног обрасца утичу и обичајни обрасци културе и спољашње околности, у првом реду начин како функционишу институције. Обрасци културе у којима доминира подаништво формирали су поданичке карактере. Поданичку политичку културу,[18] према нашим етнолозима и етнопсихолозима, карактеришу понизност, послушништво, неискреност, неповерење, подмуклост, претварање.[19] Таква култура, и појединици који је практикују, склона је да се у социјалним понашањима не придржава норми, закона и правила и да лако прихвата коруптивне изазове. Супротно, обрасци културе у којима доминирају универзалне и хуманистичке вредности, отпорни су на коруптивне наговоре и искушења. Тамо где они доминирају формирају се институције

[15] *Ibid*., p. XVI.
[16] Mark Pieth, *From Talk to Action: The OECD Experience*, in: *Anti–Corruption Policy: Can International Actors Play aConstructive Role?,* Susan Rose–Ackerman, Paul Carrington (eds.), Carolina Academic Press, Durham, 2013, p. 151.
[17] „Сукоби у друштву настају када људи себе виде у две друштвене улоге са супротстављеним моралним обавезама: макроморалност јавних званичника захтева од њих да равноправно третирају различите особе, док микроморалност изискује да фаворизују своје пријатеље кад год је то могуће“. (Gjalt De Graaf, „Causes of corruption: Towards contextual theory of corruption“,*Public Administration Quarterly*, Vol. 31, No. 1–2, 2007, pp. 54–55)
[18] Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000, стр. 23–24.
[19] Јован Цвијић, *Балканско полуострво,* у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 2, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 408–410.

које ће бити отпорне на коруптивне наговоре и понуде. Интегритет институција почива на интегритету појединаца запослених у њима.[20] Што је култура вредносно утемељенија – то је и већа гаранција да појединци у обављању професионалних послова неће прихватати било који облик учешћа у корупцији. Култура утиче и на култивисање личности, а самим тим и на значај универзалних и хуманистичких вредности и норми деловања и понашања у друштвеном животу.

Истраживању теме, поред досадашњих антрополошких, етнолошких и културолошких истраживања и сазнања, веома су допринела етнопсихолошка истраживања наших познатих етнолога и психолога. Истражујући коруптивни образац понашања у Србији, од великог је значаја било сагледати и оно што су српски писци о корупцији и разним њеним видовима написали у 19. и 20. веку. У истраживању је анализиран и однос народне традиције у Србији према корупцији, често исказиван у облику кратких формула које су имале позитивне или негативне последице. Народна традиција је оставила вредне трагове повезане са искуством живљења с корупцијом, односно митом и подмићивањем, али и борбом против те штетне и опасне појаве.

Коруптивни обрасци понашања и знатно (по обиму) и значајно (по квалитету, ако се тако за корупцију може рећи) утичу на функционисање друштвених и политичких институција, чинећи их подложним корупцији. Корумпиране институције могу корумпирати подсистеме и системе и на основу њих настаје системска корупција.

Корупција је с криминалом најштетнија и најопаснија појава у организованим друштвима. Ова појава настала је истовремено с формирањем првих организованих друштава и припада појавама дугог трајања.[21] Како су друштва током историје развијана, тако су развијани различити облици коруптивног деловања.[22] У савременим околностима корупција је потпомогнута и развојем техничких и технолошких средстава и подједнако делује на локалном и на глобалном плану. Њене последице делују разарајуће по друштва. Из тог разлога све државе разрађују различите начине и механизме њеног сузбијања. У савременим друштвима, где корупција није развијена, стално се разрађују превентивне

[20] Čupić, Čedomir, *Politika i odgovornost,* Udruženje za političke nauke Srbije, Čigoja štampa, Beograd, 2010, стр. 26–27.
[21] Фернан Бродел, *Спису о историју*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992, стр. 88.
[22] Karlo Alberto Brioski, *Kratka istorija korupcije: od starog veka do naših dana,* Mate, Beograd, 2007, стр. 9–21.

мере које не дозвољавају да се она појави. У мање развијеним земљама корупција поприма широке размере.[23] У неким од тих земаља она је постала начин живота.

Истраживачко питање од којег се у раду полази јесте: *како традиција утиче на настанак, развој и формирање коруптивног обрасца понашања у Србији који се трансформише у коруптивно понашање на нивоу институционализованих образаца*?

Показује се да културна стварност надилази личну и друштвену стварност, односно да су културни садржаји и обрасци дугог трајања, да остављају трагове и утичу на генерације, самим тим и на појединце. Зато су управо регресивни традиционални обрасци дуго присутни у понашању људи у друштву. Показало се да, када је образац културе удаљен од друштвене структуре, друштвена структура има мали утицај на образац културе, али и обрнуто. Тако језици, митови, архетипови, па и оно што припада филозофији, уметности и теологији није најчешће повезано с непосредним друштвеним потребама и интересима, док су, на пример, политике, идеологије и права много непосредније повезани са друштвеном структуром која на њих има велики утицај. То објашњава утицај традиције на настанак и формирање коруптивног обрасца понашања који прикривено утиче и на коруптивно понашање које се конкретно показује у свакодневном функционисању институција. На тај начин институције постају таоци регресивних традиционалних образаца.

Искуство у различитим друштвима показује да институције често подлежу коруптивним обрасцима понашања. Да би био истражен овај образац понашања потребно је истражити дубље корене из којих је настао, а они су антрополошко-културолошке и моралне природе. Када је у питању традиција, истраживање се ослонило на радове у којима се под традицијом подразумевају обрасци деловања и понашања дугог трајања, који су се преносили с генерације на генерацију. Ти обрасци вредносно могу да буду окренути према универзалним порукама и поукама, али могу да буду и ван вредносних критеријума, више као уобличено искуство повезано са сналажљивошћу у задовољавању потреба и интереса, али и с преживљавањем.

Рад се ослања и на одређење традиције према којем се под традицијом подразумева „скуп утврђених вредности и веровања која су истрајала током неколико генерација“.[24]

[23] Rasma Karklins, *Sistem me je naterao: korupcija u postkomunističkim društvima,* Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, Beograd, 2007, стр. 42–61.

Такође се ослања и на одређење традиције као изабране вредности из прошлости. У том смислу традицији припада само део прошлости и то онај одабрани.[25] У првом, ширем, одређењу традиције могућа су кристализована искуства која омогућавају људима да се сналазе не бирајући вредности и не оријентишући се према њима већ само према задовољавању својих потреба, интереса и жеља. Такви традиционални обрасци засновани на искуствима, преносећи се с генерације на генерацију, подстичу људе, али им и омогућавају да прескачу законске и институционалне препреке, као што су то радили током векова или деценија. То је посебно карактеристично за земље које су дуго биле у ропству или су их често погађали ратови и ванредне ситуације.

Истраживање се ослања и на етнопсихолошке и карактеролошке студије о Србији. У првом реду на истраживања типова људи у Србији Јована Цвијића, посебно о ропском карактеру централног, али и динарског и панонског типа Срба. Цвијић се бавио ропским цртама карактера српског народа које су долазиле до изражаја у Отоманској империји. Од тих карактерних црта код припадника српског народа Цвијић издваја понизност, притуљеност, скривеност, неповерљивост, подмуклост, подлост, претварање. Све ове карактерне црте Цвијић збирно означава као ропску, моралну мимикрију. У рајинске особине српског народа, према Цвијићу, уграђен је и страх, паника и лукавство. Код тог типа људи долази до изражаја затвореност, неискреност, неодлучност и одсуство храбрости. Посебно се цени лукавство као значајан облик практичне памети.[26]

Када је у питању однос традиције и корупције истраживана су књижевна дела познатих српских писаца 19. и 20. века. Прецизније, ликови, карактерне особине, понашања и сентенце које су подстицале, одобравале или се супротстављале коруптивним деловањима.

Обрађена су и истраживања која су се бавила типологијама коруптивних дела у Србији, као и истраживања везана за институције и појединце у јавним службама које су постале синоним за коруптивне радње.

Обичај даривања у Србији сеже из првих облика заједничког живота. Дар је увек уносио радост, али и подразумевао уважавање и наклоност. Вук Караџић је записао:

---

[24] Carl J. Friedrich, *Tradition and Authority*, The Macmillan Press Ltd, London, Basingstoke, 1972, p. 18.
[25] Čedomir Čupić, *Politika i poziv,* Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa, Beograd, 2002, стр. 13.
[26] Јован Цвијић, *Балканско полуострво,* у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 2, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 409.

„*Сваки дар иште уздарје*“.[27] Од тог прастарог обичаја даривања поклон је постао један од начина да људе у јавним службама одобровољи да брже поступају или да убрзају процедуру. То је описано у књижевним делима, посебно сатиричним. На тај начин је народно искуство забележено као једна врста устаљености и фамилијарности у заједничком животу, па и у институцијама заједнице. Даривање, или „дишкреција“, први је начин и пример корупције који се, поставши обичај, задржао до данашњих дана. То је истовремено и најбаналнији модел коруптивне праксе награђивања услуга, а потом у развијеним околностима институционалног живота заобилажења законске и друге процедуре. Из овог првог облика коруптивног понашања покрећу се сви други облици коруптивних радњи. Подмићивање у облику даривања службеника или функционера прераста касније у образац по којем се задовољавање сваке потребе и интереса подразумева уз помоћ даривања. Временом и сами службеници и функционери почињу да изнуђују даривање, чак до те мере да се успоставља скала по којој се одређује колико која услуга вреди и какав дар је за њу потребан. У случају да они који имају потребе одбијају овај образац, службеници и функционери успоравају решавање њихових захтева, затим додатно компликују процедуре и на тај начин почињу да траже мито за услуге које су дефинисане у њиховим радним обавезама и за које их грађани плаћају буџетским средствима. Тако корупција преко јавних служби улази на мала врата у институције и системе државе.

Неповољне историјске околности такође су утицале на развој корупције у Србији. Према историјским изворима, и сама аутономна конституција Србије постигнута је и подмићивањем турских званичника. Начин на који је једним делом формирана модерна српска држава био је практична препорука која је коришћена за развој корупције у првим деценијама нове државе.[28]

Социјално раслојавање становништва омогућавало је опстанак, али и подстицање корупције. Сиромаштво се сматра једним од основних узрока за одржавање корупције.

[27] Vuk Karadžić, *O društvu*, Savremena škola, Beograd, 1964, стр. 250.

[28] Радомир Ј. Поповић, *Идеал независности и нужност аутономије*, у: *Два века модерне српске дипломатије*, уредници Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић, Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 85.

Такође, узрок за ширење корупције у Србији су ауторитарне владавине које су почивале на самовољи властодржаца.[29]

Дисертација је структурисана у 10 целина у којима су поређани проблеми истраживања, као и резултати добијени применом методолошких поступака. Те целине су: Увод; 1. Традиција и културна традиција; 2. Однос традиције према корупцији; 3. Корупција у народним обичајима и етнолошки записи о корупцији у Србији; 4. Искуства с корупцијом описана у књижевним делима (причама, приповеткама, романима, драмама, загонеткама и пословицима и афоризмима); 5. Корупција у антрополошким, етнопсихолошким и карактеролошким студијама у Србији; 6. Типологија коруптивних дела у Србији; 7. Институције подложне корупцији; 8. Утицај традиције на формирање коруптивног обрасца понашања код грађана и оних који обављају јавне функције – истраживање; и Закључак.

У *првом поглављу* приказане су различите дефиниције традиције, као и преглед теоријских приступа традицији. Разграничени су појмови: прошлост, традиција и традиционализам. Посебно је разматрана улога традиција у садашњости и будућности појединаца, друштвених група и друштава. Колико она притиска и оптерећује садашњост, а колико служи као вредносни ослонац на којем ће се темељити садашњост и будућност. Посебно су обрађени традиционални обрасци који се преносе из генерације у генерацију, обрасци дугог трајања. У оквиру традиције и традиционалне свести издвојена је културна традиција. Културна традиција у истраживању се поима као посебност везана за колективни начин живота на одређеном простору. Културне традиције су разноврсне и показују различите начине живота у оквиру једног простора. Културне традиције као посебности богате садржаје људског живота и чине их другачијим и разноврснијим. У оквиру исте заједнице, чак и у оквиру истог етноса или нације, могу да постоје различите културне традиције. У оквиру културних традиција развијају се и негативне и позитивне друштвене појаве. Оне постају културне традиције на основу искустава људи у групама и заједницама и та понављана искуства постају традиционални културни обрасци. Негативни културни традиционални обрасци настају најчешће под утицајем неповољних спољашњих околности, на пример поробљавањем одређених група, заједница, народа и

[29] Слободан Г. Марковић, *Развој парламентаризма у Србији*, у: *Dileme i izazovi parlamentarizma,* priredili Vukašin Pavlović, Slaviša Orlović, Konrad Adenauer Stiftung, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007, стр. 261–262.

држава или неефикасним институцијама које због неефикасности често приморавају људе да изналазе начине како да их заобиђу или како у њима да пронађу могућност која ће задовољити њихову потребу и интерес, независно да ли је то прихватљиво или не.

У *другом поглављу* обрађен је однос традиције према корупцији, односно како традиционалне препоруке и поуке настале на основу лоших искустава одбацују или прихватају коруптивни начин помоћу којег се задовољавају потребе и интереси. У позитивној традицији корупција се одбацује као неморалан, односно срамни чин и на тај начин осуђује. Према њој постоји однос презрења, ниподаштавања и одбацивања. Истовремено, на основу лоших искустава, али и начина како да се она превазиђу, настала је традиција која подржава коруптивно деловање подводећи га најчешће под појам сналажљивости или појам способности. Овим појмовима оправдава се улазак у коруптивну радњу, сматрајући да је много важније успети у реализацији своје замисли, односно задовољавању своје потребе или интереса. То је својеврсно лукавство које се препоручује. Овакав однос према корупцији најчешће је производ дугог ропства или последица злоупотребе оних који могу да омогуће или онемогуће задовољење нечије потребе или интереса. Ова негативна традиција формулисана је у облику кратких поука које се препоручују када човек решава неки проблем који зависи од спољашњих околности, односно институција.

У *трећем поглављу* анализом садржаја обрађени су народни обичаји који одбацују или прихватају корупцију, на основу записа које су етнолози скупили у различитим крајевима Србије. Искуство људи у регионима, када је у питању корупција, је различито. Из тих разлика настале су и различите поуке. Оне су у суштини сличне, али су садржајно разноврсне не само као реченице, већ и као језичко богатство. Језик поука је најчешће кратак, поетичан због римовања, а често и афористички изоштрен. У овом делу обрађени су записи наших чувених етнолога Тихомира Ђорђевића, Јована Ердељановића и Драгомира Антонића.

У *четвртом поглављу* анализирани су случајеви корупције и однос према корупцији исказан у причама, приповеткама, романима, драмама, загонеткама, пословицама и афоризмима истакнутих српских књижевника, драматурга и афористичара током 19. и 20. века.

У *петом поглављу* обрађене су антрополошке, етнопсихолошке и карактеролошке студије у којима се обележава, описује и разматра утицај корупције у различитим појасима и регионима Србије. То су истраживања Јована Цвијића, Владимира Дворниковића, Бојана Јовановића и Жарка Требјешанина.

У *шестом поглављу* приказане су различите типологије коруптивних дела. Типологије су разматране компаративно. У овом поглављу коришћене су типологије које су настајале у истраживањима корупције у свету. Такође, показани су модели успешне борбе против корупције: хонгкошки, Новог Јужног Велса у Аустралији, шведски, британски и модели јужноамеричких држава, посебно Бразила и Боливије.

У *седмом поглављу* обрађене су институције у функционисању државе од централног до локалног нивоа, које су најризичније када је у питању корупција. Посебно су обрађени корупционашки начини у оквиру централне и локалне државне администрације и јавних служби, затим у полицији, пореским и инспекцијским службама, у судству, тужилаштву и адвокатури и у државном здравству и образовању. Приказана су досадашња истраживања у Србији о корупцији у тим институцијама.

У последњем, *осмом поглављу*, приказани су резултати сопственог истраживања који потврђују основну хипотезу према којој традиција утиче на настанак, развој и формирање коруптивног обрасца понашања у Србији и да се то понашање трансформише у коруптивно понашање у оквиру институција, на основу којих настаје институционални коруптивни образац.

У *закључку* су, на синтетички начин, приказана истраживачка сазнања, као и најбитнији резултати који произилазе из овог истраживања и оправдавају и научно и друштвено бављење овом темом, односно ову докторску дисертацију.

На основу истраживачког питања, *генерална хипотеза* је да традиција (која произилази из искустава у прошлости и која се оформила као обичај и образац понашања) утиче на настанак, развој и формирање коруптивног обрасца понашања у Србији који се трансформише у коруптивно понашање на нивоу институционализованих образаца. *Посебне хипотезе* су: 1. Обрасце понашања актера коруптивних радњи обликује традиција и обрасци понашања који из те традиције потичу. 2. У поступку подмићивања грађани оправдавају своје коруптивно понашање традиционалним обрасцима који препоручују употребу корупције. 3. Легислативни и институционални оквири установљени у

савременим условима нису ефикасни у борби против корупције зато што се институције обликују према традиционалним обрасцима понашања.

Искуства и истраживања показују да када се постављају препреке људима да задовољавају њихове потребе и интересе, грађани често одобравају обичајне обрасце коруптивног понашања. То се образлаже, рационализује, сматра и доживљава као довитљивост, спретност и сналажљивост. По тој логици важно је задовољити потребу и интерес не питајући се на који начин, односно да ли је учињено легално или нелегално. То је разлог и да се владавина права у таквим околностима тешко успоставља. Најчешће се корупција запослених у институцијама правда препорученим традиционалним обрасцима коруптивног понашања. У институцијама у којима су запослени минимално плаћени могућ је ризик да они посегну за средствима која ће им омогућити да свој слаб материјални положај побољшају коруптивним понашањем. У таквим околностима појединци користе положај да изнуде мито од оних који су подложни да у задовољавању својих потреба и интереса то прихвате, иако то није у складу са законима и прописима.

Ако давалац мита на тај начин решава свој проблем, а не може на било који други, онда се он, према правилима традиције средине у којој живи, не осуђује.[30] Другим речима, према народној традицији прећутно се одобрава подмићивање и чак за њега постоји разумевање. На основу вековног народног искуства, подмићивање је постало нека врста фолкорне и свакодневне појаве. Често се то рационализује ставом: „Сви тако раде“![31] Временом то постаје навика која олакшава завршавање послова и она је у народном искуству опстала као поука: *ствар подмажи* да се брже обави посао. Данас неретко се чује реченица: „Заврши ми одређени посао или ствар, па ћу те частити“.[32] Наравно, то није част у изворном значењу већ је то друга реч, „финија“, за мито, односно подмићивање.

С методолошког становишта, према неким ауторима, антрополошки приступ најбоље открива и описује видљиве манифестације корупције у прошлости.[33] Његови резултати не користе се за политичке активности, односно за борбу против корупције.

[30] Драгомир Антонић, *Корупција и мито у српској народној традицији*, у: *Корупција у Србији*, Драгомир Антонић, Будимир Бабовић, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Зоран Вацић, Слободан Вуковић, Зоран Ивошевић, Драгољуб Кавран, Бошко Мијатовић, Божо Стојановић, Драгор Хибер, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001, стр. 26.
[31] *Ibid*., стр. 27.
[32] *Ibid*., стр. 27.
[33] Davide Torsello, *The ethnographic study of corruption: methodology and research focuses,* in: *Routledge handbook of political corruption,* Paul Heywood (ed.), Routledge, New York, 2015, p. 184.

Извештаји антрополога, етнолога и етнопсихолога коришћени су у обради теме у овој дисертацији. Посебно се то односи на делове у којима су обрађени даривање, процеси размене поклона, реципроцитети када су у питању услуге, непотизам, кронизам, неформалне економске трансакције, клијентелизам и друштвене мреже.[34] Антрополошка истраживања указала су: прво, да најпре треба добро промислити о томе шта корупција јесте, а шта није (на пример – направити јасну разлику између даривања и подмићивања); друго, да у дефинисању корупције треба узети у обзир културолошке претпоставке; треће, да се корупција у различитим културама различито доживљава, схвата и разумева; четврто, да корупција није више ендемска појава само земаља трећег света, већ да се она, посебно после Хладног рата, развија „у самом срцу развијене капиталистичке демократије".[35] Управо то су жаришна места која омогућавају и развијају корупцију, а која су у прошлости практикована и утицала на формирање традиционалног коруптивног обрасца.

Истраживањем је утврђено на који начин традиционални коруптивни обрасци утичу на запослене у институцијама да прихватају коруптивно понашање, али и како је код појединаца који задовољавају своје потребе и интересе уграђен коруптивни образац понашања, као и спремност на коруптивну радњу. Такође, да ли је спремност ствар тренутка, тренутне похлепе и непромишљености, или иза тога стоје традиционалне препоруке да се потреба или интерес задовоље „по сваку цену". На основу „Bad apple" теорије, узрок корупције је рђав људски карактер, односно укорењена људска слабост – похлепа.[36] Похлепа је унутрашњи покретач корупције. Спољашњи изазови за коруптивно деловање у похлепи налазе подстрек за укључивање у коруптивну радњу. Још је Кант (Immanuel Kant) истакао да је у људској природи уграђена трострука моћ. Та моћ у оквиру власти поприма три својства: „*частохлепље, властохлепље* и *грамзивост*".[37] Грамзивост, односно похлепа, према Канту, „садржи моћ за коју се вјерује да је довољна да замијени

[34] *Ibid*., p. 184.
[35] Cris Shore, Dieter Haller, *Introduction – Sharp Practice: Anthropology and the Study of Corruption*, in: *Corruption: Anthropological Perspectives*, Dieter Haller, Cris Shore (eds.), Pluto Press, London, 2005, pp. 8–10.
[36] „Постоји узрочни ланац од рђавог карактера до коруптивних дела; основни узрок корупције налази се у мањкавом људском карактеру и предиспозицији према криминалним активностима. Узроци су укорењени у људским слабостима попут похлепе". (Gjalt De Graaf, „Causes of corruption: Towards contextual theory of corruption", *Public Administration Quarterly*, Vol. 31, No. 1–2, 2007, p. 49) Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 80.
[37] Immanuel Kant, *Antropologija u pragmatičnom pogledu*, Breza, Zagreb, 2003, стр. 151.

недостатак сваке друге“.[38] Управо се на Канта ослања и „Bad apple“ теорија и она је значајна за формирање коруптивног обрасца понашања.

Кад је реч о методологији, у истраживању је примењен методолошки приступ којим се обухватају *квалитативне методе*. Овакав методолошки приступ примерен је комплексности истраживања. Поред анализе садржаја, у квантитативном делу студије примењена је и компаративна метода којом су упоређивана међународна искуства и на тај начин идентификована специфичност модела утицаја традиције на коруптивно понашање у Србији. Утицај традиције на обрасце коруптивног понашања и коруптивну праксу истражен је коришћењем интервјуа (квалитативан приступ) у различитим срединама у Србији. Истраживањем су обухваћени запослени у судству, полицији, здравству и образовању, као и грађани различитих занимања. Као варијабле у истраживању обухваћене су *независне* и *зависне*. У независне у овом истраживању спадају занимање, образовање, пол и старост испитаника. У зависне варијабле спадају традиција – корупција; задовољавање потреба и интереса – мито, подмићивање; праведно – неправедно; добро – рђаво; поштење – непоштење; одговорност – неодговорност.

Очекивани резултати истраживања показали су у којој мери традиција утиче на формирање коруптивног обрасца понашања и у којим случајевима када су у питању коруптивне радње. Такође, на које се све начине користи традиција када су у питању коруптивна дела. Посебно очекивање везано је за дужину трајања традиционалних коруптивних препорука приликом задовољавања потреба и интереса. Ти резултати су изузетно значајни у борби против корупције јер на основу њих могуће је разрадити начине и механизме за заустављање и сузбијање корупције.

Откривањем чинилаца и механизама коруптивних образаца понашања подстиче се тражење излаза да се корупција заустави и смањи на најмању могућу меру формирањем релевантних јавних политика које би превентивно и ефикасно стварале и дефинисале могуће мере и инструменте у борби против корупције. На дуги рок то је шанса да се традиционалне коруптивне препоруке у низу следећих генерација „искључе“ из свести људи као могућност за задовољавање њихових потреба и интереса нелегалним начинима, односно пречицама које ремете друштвени поредак, његову сигурност и стабилност.

[38] *Ibid*., стр. 153.

Значајно је и са научне и са друштвене тачке гледишта истражити овај део који утиче на формирање коруптивног обрасца, али и на конкретна коруптивна понашања. Ово је посебно важно за превенцију у борби против корупције јер добро разрађена стратегија за превенцију, што су показала истраживања, али и конкретни примери у свету, даје изузетно значајне резултате у борби против корупције. Превенција подразумева не само начине, механизме и добро разрађене антикоруптивне законе и прописе, већ и санкције које су њима дефинисане. Оштре казне за коруптивна дела и њихова примена осујећује корупцију. Казне немају репресиван, него превентиван карактер. Репресија се односи само на злоупотребу средстава када се санкције реализују.

Посебан допринос овог истраживања јесте то што је у њему анализиран утицај традиције на коруптивно понашање, што га разликује од досадашњих научних истраживања из ове области и представља оригиналан научни допринос. Показује се да су најдубљи узроци неких појава увек повезани са унутрашњим стањем људи, односно са субјективним перцепцијама и доживљајима (искуствима неке појаве), односно са друштвеном свешћу. Оваква истраживања, осим научног доприноса омогућавају и саморефлексију припадника датог друштва. То значи, њихово суочавање са оним садржајима друштвене свести које постојано репродукују социјализацијски обрасци, а који изазивају неповољне последице по друштвено понашање људи. У том смислу, ово истраживање, осим научне, може имати и едукативну улогу, тј. може да пружи свој допринос развоју свести о корупцији не као о „нормалној“, већ као о опасној и, једнако по појединце и друштво у целини, штетној друштвеној појави.

1. ТРАДИЦИЈА И КУЛТУРНА ТРАДИЦИЈА

Људски живот се одвија у времену. Време је најбитнија и најважнија људска мера. Показује се да је време један од најзначанијих људских ресурса.[39] Ограниченост људског живота дала је времену највећи значај. Људи настају, живе и нестају у времену. Време је мера њиховог раста, одрастања и нестајања. У времену они показују своје дарове: мишљења, идеје, способности, деловања.[40] Другим речима, показују ко су, шта су, шта су урадили и колико су иза себе оставили одласком из историјског времена у бесконачно време. Живећи у времену људи остављају иза себе прошлост, као прошло време, живе у садашњости, као садашње време, и надају се у будућност, као будуће време. Прошло време показује колико су људи, односно генерације, током историје урадиле за садашњост и омогућиле да се нешто учини у будућности.

Прошлост, односно прошло време, је сакупљена баштина претходних генерација у свим облицима у којима се испољава људски живот: материјалним и духовним творевинама. Од тога шта су претходне генерације урадиле и изградиле најчешће зависи какав ће бити квалитет живота садашњих генерација. Прошлост показује сву животну драму – све што се догађало, и добро и лоше, и разумно и неразумно, и умно и неумно, и рационално и ирационално, и лудо и глупо.[41] Прошлост означава све догађаје и све облике у којима се испољавао живот прошлих генерација. У том испољавању издвајају се позитивна и негативна дела, односно вредности и оно што не припада вредностима, што је безвредно, али се десило.[42]

---

[39] „Вријеме је оно што свим стварима, физичким предметима и људским институцијама, даје њихову вриједност, њихово достојанство, њихово морално и религијско достојанство“. (Ernst Cassirer, *Ogled o* čovjeku, Naprijed, Zagreb, 1978, стр. 284)

[40] „Не само у хладном, неписменом друштву или цикличном источњачком друштву, већ такође и у врућим, напредним друштвима Запада, живот се наставља, људи се рађају, воле, раде и умиру“. (Henry Glassie, „Tradition“, *The Journal of American Folklore*, Vol. 108, No. 430, 1995, p. 396)

[41] Хенри Гласи (Henry Glassie) разликује прошлост и историју. Историја се бави прошлошћу, али она је „умешна скупина материјала из прошлости, направљених да буду употребљиви у будућности. На тај начин, историја наликује идеји традиције у којој је поистовећена са ресурсима од којих људи стварају. Историја и традиција упоредиве су по динамици; оне искључују више него што су кадре да укључе, па стога остају отворене бескрајним прекрајањима. Оне су функционално усклађене у свом инкорпорисању искористиве прошлости. Њихове одреднице, међутим, не могу бити сведене једне на друге. Историје су очигледно тумачења прошлости“. (*Ibid.*, p. 395)

[42] „Прошлост треба уважавати, али не и обожавати: она је и збир свега онога што је могло да буде избегнуто!“ (Đuro Šušnjić, *Teorijske orijentacije u proučavanju religije i ateizma – istorijski i antropološki pristup religiji*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1990, стр. 63)

Све вредно из прошлости означава се појмом традиција.[43] Реч традиција долази из латинског језика од речи *traditio* која означава, у етимолошком значењу, предају, извештај, али и од речи *trado* која означава предати, поверити, препоручити, уручити, баштину предати, оставити.[44] У старогрчком реч *парадидоми* (*παραδίδωμι*) „означава пренос, преношење, предају нечега".[45] Макс Вебер традицију везује за легитимност која се „ослања на светост прастарих ('одувек постојећих') поредака и моћи".[46] Традиција је изабрана, вредна прошлост, односно оно што су људи стварали, а што остаје као трајно наслеђе на које се све садашње и будуће генерације могу ослонити.[47] Од тога колико је и количински издвојено, за толико је веће наслеђе за садашњу и будућу генерацију.[48] Гаранција квалитетног садашњег живота је богата традиција.[49] Она је у исто време и гаранција да ће и појединци и друштво моћи да одржавају животну безбедност и стабилност. Оскудна традиција налаже садашњој генерацији велики напор, труд и улагања да би друштво живело у каквој-таквој стабилности и сигурности. Традиција је у том смислу и предуслов и услов стабилне и сигурне садашњости.[50] Неспорно, традиција утиче на изградњу и појединачног и колективног идентитета.[51]

---

[43] Карл Фридрих (Carl J. Friedrich) истиче да је традиција скуп „утврђених вредности и веровања". (Carl J. Friedrich, *Tradition and Authority*,The Macmillan Press Ltd, London, Basingstoke, 1972, p. 18)

[44] Milan Žepić, *Latinsko – hrvatski ili srpski rječnik*, priredio Veljko Gortan, Školska knjiga, Zagreb, 1979, стр. 267.

[45] Brian Keeble, *Tradition and the Individual*, in: *The Betrayal of Tradition: Essays on the Spiritual Crisis of Modernity*, Harry Oldmeadow (ed.), World Wisdom, Bloomington, 2005, p. 32.

[46] Макс Вебер, *Привреда и друштво*, том први, Просвета, Београд, 1976, стр. 178.

[47] Čedomir Čupić, *Tradicionalizam i autoritarizam u političkom životu Srbije*, у: Čedomir Čupić, *Politika i poziv*, Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa, Beograd, 2000, стр. 13. Карен Армстронг добро уочава да су људским животима „митови и култови традиције дали смисао светог значаја који их је учинио вредним; они су обезбедили контекст унутар кога би могли да се баве логосом вођеним активностима". (Karen Armstrong, *Faith and Modernity*, in: *The Betrayal of Tradition: Essays on the Spiritual Crisis of Modernity*, Harry Oldmeadow (ed.), World Wisdom, Bloomington, 2005, p. 78)

[48] Према Едварду Шилсу (Edward Shils), традиција „укључује материјалне предмете, веровања о разним стварима, виђења људи и догађаја, праксе и институције. Она укључује зграде, споменике, пејсаже, скулптуре, слике, књиге, алате, машине. Она укључује све оно што друштво одређеног времена поседује и оно што је већ постојало када су се појавили његови садашњи власници и које није само производ физичких процеса у спољном свету нити искључиво плод еколошке и физиолошке нужности". (Edward Shils, *Tradition*, The University of Chicago Press, Chicago, 1981, p. 13)

[49] Хенри Тајфел (Henri Tajfel) сматра да „ништа *ново* није могуће створити ако нема нечег *старог* што се користи као критериј разликовања". (Franco Crespi, *Sociologija kulture*, Politička kultura, Zagreb, 2006, стр. 153)

[50] „Традицију сачињавају релативно стабилизовани културни обрасци који су плод дуже историјске кристализације и колективног искуства 'историјског осећања' народа (Ј. Дучић) и који се различитим видовима и путевима социјализације (свесног и несвесног учења и поистовећивања) преносе са генерације на генерацију... Велики традицијски обрасци су 'језгро' сваке политичке културе, њени историјски 'знакови поред пута' и у њима ваља видети основицу стабилизујуће улоге сваке културе (Касирер), односно оно што чини противтежу деструктивној стихији историјског времена, лутањима кроз историјска беспућа и ослонац за праве одговоре на епохалне изазове и ситуационе императиве на које један народ наилази у свом

Традиција појединцима и друштвеним групама пружа искуства у прихватању, успостављању и употреби универзалних, али и посебних људских вредности.[52] На пример, ако су се претходне генерације ослањале на истину, добро и правду, вероватно ће и садашње генерације то искуствено наслеђе лако прихватати и њиме се руководити. Супротно, у случају дефицита наведених вредности у животу прошлих генерација, садашње генерације много ће се намучити да их усвоје, прихвате и по њима практично да живе. Традиција заснована и утемељена на универзалним вредностима трајно је употребљива за садашње и будуће генерације.[53] Традиција ослоњена на посебне вредности испољава се у разноликим облицима. Она показује и богатство различитих култура.[54] Оваква традиција ограничена је када је у питању њена употреба у садашњости или будућности.

Оно што је традиција једног народа или културе не мора да буде, и често није, у функцији неког другог народа или друге културе. Драматика са традицијом осликава се у овом односу универзалних и посебних вредности. Нешто што је традиционално вредно за једну културу, једну религију, један етнос, не значи да је вредно за другу културу, другу религију и други етнос. Често су посебне традиције међусобно супротстављене до оспоравања и неприхватања. Посебне традиције показују позитивне и негативне стране када се употребљавају у садашњости или у будућности, за разлику од традиција које носе универзалну поруку и увек важе и имају значај и за садашњост и за будућност.

историјском развитку“. (Милан Матић, *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1999, стр. 18–19)

[51] Џослин Линекин (Jocelyn S. Linnekin) тврди „да је традиција свесни модел прошлих животних навика које људи користе у изградњи свог идентитета“. Наравно, „због онога што твори традицију увек се прави у садашњости; садржај прошлости прилагођен је и редефинисан према савременом значењу“. (Jocelyn S. Linnekin, „Defining Tradition: Variations on the Hawaiian Identity“, *American Ethnologist*, Vol. 10, No. 2, 1983, p. 241)

[52] Једно широко одређење појма традиције формулисао је Веселин Илић. Према њему, „традиција је скуп вредности, идеја, норми, обичаја који су садржани у 'историјском памћењу', културном идентитету појединаца, група, народа и човечанства“. (Veselin Ilić, *Tradicija*, у: *Enciklopedija političke kulture,* Savremena administracija, Beograd, 1993, стр. 1204)

[53] Према Хенрију Гласију, „традиција је стварање будућности из прошлости“. (Henry Glassie, „Tradition“, *The Journal of American Folklore*, Vol. 108, No. 430, 1995, p. 395) Она „може бити статична, а може бити и флуидна; може се вртети у месту, кроз калеидоскопске трансформације или пак може пробијати спиралне, прогресивне или ретроградне стазе кроз време“. (Henry Glassie, „Tradition“, *The Journal of American Folklore*, Vol. 108, No. 430, 1995, p. 405)

[54] Франц Боас (Franz Boas) одредио је културу као „манифестацију друштвених навика заједнице, као реакције индивидуа условљене навикама групе у којој живе, и као производе људских активности које су детерминисане тим навикама“. Другим речима, Боас је полазио је од тога су културе различите, али да унутар култура велику улогу имају навике које настају у оквиру тих култура. (Čedomir Ćupić, *Politička antropologija,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2002, стр. 13)

Када су у питању посебне традиције, негативна традиција у оквиру њих често произилази из егзистенцијалних и социјалних околности у којима су живеле претходне генерације. Ова негативна традиција проистиче из рђавих искустава минулих генерација. Ако стања и искуства нису измењена лако их прихватају садашње, а често су склоне да их прихвате и будуће генерације. Посебно је значајно истаћи да живот људи на ивици преживљавања утиче да се у сналажењу користе и нечим што понекада нарушава стандард универзалних вредности. То сналажење за њихово конкретно одржавање, међутим, показује се као нешто што им тренутно олакшава живот. Из тих разлога људи су склони да то прихватају и често негативну традицију преносе као обрасце који им помажу да у неповољним животним околностима могу да преживе. То је нека врста искуствене обмане и лукавости које се често рационализацијом прихвата као практично сналажење. Посебно се то показује код народа и земаља које још нису изашле из парохијалног или поданичког начина живота и организовања. Такође, примери утицаја негативне традиције видљиви су и у земљама у којима постоје различити нивои културног сазревања. То се посебно показује у односу руралитета и урбанитета, али и у оквиру неких регионалних карактеристика. У европским земљама, посебно оним које су окренуте према Медитерану или Истоку, те мешавине посебних традиција боје регионе, али и показују супротности између неразвијених и развијених. Типичан пример је Италија, у којој се са културолошког, али и економског аспекта, показују разлике у начинима живота. Употреба традиције, на северу и југу Италије се разликује.[55] И у Србији се могу наћи примери који не показују само развијеност севера и неразвијеност југа, него и неке посебности регионалног карактера. Обрасци културе, али и живота, разликују се у Србији не само по вертикали север – југ, него и по хоризонтали исток – запад. Према овој вертикали и хоризонтали може се, између осталог, мерити и утицај негативне традиције у животу посебних региона истог народа.[56]

[55] Самјуел Бир (Samuel H. Beer) и Адам Улам (Adam Bruno Ulam) су, истражујући политичку културу у различитим земљама, показали разлике и у култури и у традицији између земаља, али и унутар једне земље. (Milan Matić, *Politička kultura*, у: *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, стр. 833)

[56] То је истраживао Јован Цвијић, прикупивши значајне податке о начину живота, односу према традицији, карактерним особинама и начинима живота. И данас је задржано много од онога што је пре 100 година истраживао Цвијић, посебно у особинама карактеристичним за сеоски живот. Много тога је измењено, али неке од тих карактеристика манифестују се и у градовима у које долазе и настањују се људи са села. (Јован Цвијић, *Балканско полуострво,* у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 2, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 335–517)

Употреба традиције у оквиру истог народа може бити различита. Негде се људи у потпуности ослањају на традицију и традиционалне обрасце.[57] Традиција доминантно управља њиховим животима и у садашњости. У том смислу традиција поробљава људе, у неким случајевима у облику навика, у другима у облику чврстих ставова који често завршавају у некој врсти тврдоглавости. Људи се тешко ослобађају навика које дуго практикују и постају робови навика.[58] Околности се око њих могу мењати, али они им се тешко прилагођавају ако је њима овладала навика. Тако је и са традицијом која постаје једна од навика у садашњости.

Посебне традиције, преко посебних вредности везаних за различите групе, од расних, етничких, религијских, културних, богате својим садржајима ризницу планетарне традиције. Те посебне традиције показују разнолике садржаје, али и могућности којима људи располажу у различитим просторима и климатским поднебљима. У сусрету различитих традиција показују шта су све у стању људи даураде, изграде и створе. Традиције које почивају на универзалним вредностима нису у проблему оспоравања. Традиције које почивају на посебним вредностима увек су у парадоксу, јер истовремено имају и позитивну и негативну страну, и светлу и тамну. Од времена и ситуација зависи која ће страна посебне традиције доћи до изражаја. Показало се да у временима мира, безбедности и стабилности, појединцима, групама и друштвом доминира позитивна, односно сјајна страна посебне традиције. У временима сукоба, нестабилности, посебно егзистенцијалне угрожености, разних криза – од економске, до социјалне и вредносне – испливава негативна (тамна) страна посебне традиције. Да би људи преживели, односно опстали, често се служе негативним обрасцима који су формирани и обликовани у дугом временском трајању и остали као традиционално наслеђе, односно капитал. Да би се преживело влада логика: снађи се, не осврћи се, гледај себе и своја посла, сваки други је могућа опасност, не солидариши се с другим људима у невољи јер те то може лако повући

[57] Макс Вебер сматра да је традиционално деловање „у складу са устаљеним навикама“. (Макс Вебер, *Привреда и друштво*, том први, Просвета, Београд, 1976, стр. 17)

[58] Čedomir Čupić, *Politika i poziv,* Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa, Beograd, 2000, стр. 206. Паскал Боајер (Pascal Boyer) истиче да одређене антрополошке концепције полазе од становишта да се „традиционална интеракција понавља јер су људи или групе 'конзервативни'. Ово се често представља као ствар чињеница, или чак као универзална чињеница људске психологије... Другим речима, интеракција је традиционална јер људи понављају одређене скупове деловања и изјава“... (Pascal Boyer, *Tradition as truth and communication: a cognitive description of traditional discourse*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, p. 13)

у понор. Таквих ситуација у историји разних група било је много.[59] Из њих су изашли негативни традиционални обрасци. Људи у тим тешким временима на њих не гледају као на нешто негативно и тамно, они у њима гледају спасоносни појас за који се хватају да би опстали. Једна од негативних појава јесте и корупција која се традиционално укоренила као образац којим се служе људи у временима када имају мало изгледа да на легалан и поштен начин могу да задовоље сопствене интересе и остваре животне циљеве.[60]

Употреба традиције може да заврши у традиционализму. То је идеологизација традиције и најчешће у садашњости завршава као њена велика злоупотреба.[61] Два су значења традиционализма. Према првом значењу, традиционализам се исказује у догматском веровању, непроменљивом мишљењу, устаљеном вредновању. Такође, њихова деловања робијају устаљености и као таква преносе се са колена на колено. Традиција у облику овог значења традиционализма затвара друштво временски и просторно. Она на тај начин хомогенизује чланове и држи их чврсто и збијено око идеја које долазе из традиције, а које су често у супротности и сукобу са оним што се одвија у савремености, посебно у савременом развијеном свету. Тај традиционализам је затворен за дешавања у свету и потпуно је упућен на ригидан унутрашњи начин живота. У друштву у овом облику традиционализма изузетно су јаке сродничке везе, ограничена је покретљивост, али и производња добара. Карактеристичан за ово значење традиционализма је хијерархијски принцип организације и вредности и вредносног система. У друштву је на делу једностран и укалупљен поглед на свет. Гаји се и тренира

[59] Према неким антрополозима, у племенским друштвима постоје уверења о оправданости коришћења нечега што је негативно. То је истакао Паскал Бојер износећи примере које се користе у племенским друштвима: „то је оно што смо увек радили“, „наши очеви су нам рекли да ово радимо“, „ми (за разлику од других) то радимо“. (Pascal Boyer, „The Stuff 'Traditions' Are Made Of: On the Implicit Ontology of an Ethnographic Category“, *Philosophy of the Social Sciences, Vol.* 17, Issue 1, 1987, p. 49)

[60] „Све традиционалне доктрине слажу се у овоме: са строго духовног становишта, иако не нужно и са других, много релативнијих и стога мање важних становишта, човечанство постаје све искварениje“. (Frithjof Schuon, *No Activity Without Truth*, in: *The Betrayal of Tradition: Essays on the Spiritual Crisis of Modernity*, Harry Oldmeadow (ed.), World Wisdom, Bloomington, 2005, p. 13)

[61] Нешто што се може злоупотребити, када је у питању традиција, јесте измишљање традиције. Управо, Ерик Хобсбом (Erik Hobsbom) сматра да се измишљање традиције „користи у смислу једног броја радњи ритуалне или симболичке природе, које се обично управљају према отворено или прикривено прихваћеним правилима, и које теже да усаде одређене вредности и норме понашања путем понављања, што аутоматски подразумева континуитет са прошлошћу. У ствари, кад је могуће, оне обично теже да успоставе континуитет са одговарајућом историјском прошлошћу... 'Традиција' у овом смислу мора се јасно разликовати од 'обичаја' који доминира такозваним 'традиционалним' друштвима. Сврха и особеност 'традиција', укључујући и оне измишљене, је непроменљивост“. (Erik Hobsbom, *Uvod: Kako se tradicije izmišljaju*, у: *Izmišljanje tradicije*, Erik Hobsbom, Terens Rejndžer (ur.), Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Krug, Beograd, 2000, стр. 6–7)

зависност од ауторитета. Чланови групе и заједнице често су склони фанатизму, али и неприхватању новина и било којег ризика који долази споља. Нису спремни да појединачно доносе одлуке. Оне им се сервирају од ауторитета и као такве су непорециве. Од чланова се тражи да их слепо подржавају и извршавају. Неповерљиви су према свакој другој средини сем своје, али и према свим странцима у којима најчешће гледају извор опасности и непријатељства. Њихов живот одвија се у колективистичком облику и прожет је колективистичким духом. Ослонац налазе у примарним групама. На њима се гради комплетна организација заједнице и друштва.[62]

Друго значење традиционализма као идеологије још је опасније по оне који га прихватају, али и по оне који су приморани да у оквиру њега живе свој живот. У овом значење традицију инструментализују политичке идеологије и вође у облику некритичке свести и манипулације.[63] Карактеристична је некритичка свест и према прошлости и према традицији.[64] Ова традиционалистичка идеја одбацује модерне цивилизацијске идеје, посебно оне повезане са индивидуализмом, афирмисањем личних права и слобода, као и успостављањем демократије и отворене комуникације. Овај традиционализам ослоњен је на етничке или националне и религијске групе и ксенофобичан је према свему што је различито, другачије или припада другости. Овај традиционализам прихватљив је за ауторитарне вође и уопште гледано за ауторитарне поретке. Ауторитарне вође њиме манипулишу да би очувале власт, ако је могуће и до вечности. Сваку новину доживљавају као претећу опасност по поредак који им осигурава опстанак на власти. Модернистички захтеви и дух новог времена велика су препрека и опасност за овај облик традиционализма. Често се друштво и држава одржавају исконструисаним сталним кризама за чије се узроке оптужују други, посебно спољашњи свет, а у њему посебно најразвијенији. Налазећи психолошког кривца за различите проблеме које овај традиционализам временом отвара и продубљује, они стално проналазе начин да грађани

[62] Čedomir Čupić, *Tradicionalizam i autoritarizam u političkom životu Srbije*, у: Čedomir Čupić, *Politika i poziv*, Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa, Beograd, 2000, стр. 14–15.

[63] Bora Kuzmanović, Mirjana Vasović, *Tradicionalistička orijentacija*, u: Zagorka Golubović, Bora Kuzmanović, Mirjana Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd, 1995, стр. 112.

[64] „Традиција се деформише тамо где се из облика разумевања, из духа открића претвара у дух за покриће; предрасуде и јесу 'истине' покривене 'ауторитетом', чија се спољна моћ утолико увећава уколико снага унутрашње ваљаности опада; традиција се претвара у своју супротност када се претвори у 'чувара' који апсолутизује и додаје моћ једном начину мишљења који постаје утолико искључивији и агресивнији уколико његова релевантност опада“... (Muharem Pervić, *Tradicija i kritika*, Grafos, Beograd, 1977, стр. 31)

за кривце оптужују друге и спољашњи свет. „Манипулација традиционализмом је парадоксална: власт се успешно одржава, а заједница ужасно пропада. Успех једних и ужас других иду руку под руку и један другог придржавају. Неоспорно је да таква власт и њена идеологија тактички тренутно добија, а стратешки, на дужи рок, губи“.[65]

Традиционализми као идеологије у суштини служе за одржање малих група и њихових себичних интереса, не водећи рачуна да у име тога поробљавају заједницу и угрожавају живот у њој. Традиционализам униформише економски, друштвени, политички и вредносни поредак. Друштва опхрвана традиционализмом полако нестају. Културно затварање затвара и физички живот, уништава животну супстанцу, зато ослањање на традицију у облику традиционализма представља задржавање животног развоја и живљење живота прошлих, изумрлих генерација. Карл Маркс је добро запазио када је закључио да „традиција свих мртвих генерација притискује као мора мозак живих“.[66] Традиционализам доводи у питање прогрес и због тога нема никакву будућност.

Традиционализам у идеолошком и ауторитаризам у политичком значењу иду као погубни пар против развоја, културе и будућности човека. Где год су се ове идеологије и политике пласирале ту се заустављао живот, односно животарило се, а на дужи рок пропадало. Они су и узрок и извор многих пошасти и зла. Одржавају се на социјалном плану тако што сиромахе претварају у беднике.[67] На несрећи већине у заједници они граде своју срећу. Зато није чудно што људи у таквим околности посежу ка негативним вредностима које пружају посебне традиције. Показало се током историје, али и у садашњости, да многе зле појаве у таквим околностима опстају, развијају се и понекад направе живот по њиховом обрасцу. У овим заједницама преживљавање прихвата негативни образац, који за собом повлачи употребу свих других негативних поступака. Један од тих негативних образаца и зала је корупција која у овим околностима постаје начин живота и образац понашања.

И у друштвима и у државама које су отпочеле отварање и велике промене унутар система традиционалистичке идеологије и где ауторитарни обрасци владања доживљавају

[65] Čedomir Čupić, *Tradicionalizam i autoritarizam u političkom životu Srbije*, у: Čedomir Čupić, *Politika i poziv*, Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa, Beograd, 2000, стр. 16.

[66] „Људи праве своју властиту историју, али је не праве по својој вољи, не под околностима које су сами изабрали, него под околностима које су непосредно затекли, које су дате и наслијеђене“. (Karl Marks, *Osamnaesti brimer Luja Bonaparta*, Svjetlost, Sarajevo, 1975, стр. 15)

[67] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 52.

трансформације, они не нестају и не одумиру.[68] Ти обрасци попримају ново рухо, тражећи излаз како да остану, иако су околности промењене. У савременим друштвима која су започела промене система, негативна традиција и даље опстаје, а на руку јој често иду и они који су оптерећени традиционалистичком свешћу, али и осећајем да морају да преживе и снађу се у новим околностима. Они се крећу и шлепују преко пукотина и проблема који настају у периодима успостављања промена.[69] Често успевају да те пукотине прошире и да супстанцу новине трансформишу или изједу и поврате обрасце устаљеног начина живота. У таквим друштвима води се велика борба како да се из бездана традиционалистичке идеологије и ауторитарне самовоље изађе на површину, а у бездану, као у некој несрећној прошлости, оставе све што их сада притиска и вуче назад. Из тог разлога је изузетно важно истраживати прошлу свест оптерећену, поробљену и притиснуту прошлим генерацијама да би у новим околностима она могла да на нов начин приступа а унутар себе полако избацује оно уходано с дубоким коренима које нове генерације наслеђују. Тај процес није лак, али није ни без наде да ће бити позитивно разрешен, код једних у ближој а код других у даљој будућности.

Традиција има велику улогу у садашњости, не само појединаца, већ још више код друштвених група, а и свеобухватних друштава. Утицај традиције уграђује се у све долазеће генерације, посебно у породици васпитањем, а потом добија значај и у образовном систему, као и у социјализацији појединаца. Традицију, поред породице, снажно одржавају друштвене групе које понекад снажно утичу и на породицу тако што је стално опомињу и везују за традиционалне вредности. Када је у питању традиција, од свих друштвених група посебан утицај имају етничке групе, нације и религијске групе.[70] По

[68] Пример таквих владавина су савремене популистичке демократије. „Демократски популизам урушава демократску владавину јер у име њених претпоставки, социјалне сигурности и стабилности, дезавуише и симулира све њене услове. Тако владавина права завршава као владавина популистичког вође, који је истовремено и партијски вођа. Често и његова најбоља и најдобронамернија воља да решава проблеме најугроженијих, којих је увек највише, завршава у самовољи и, што је још теже, узурпацији свих институција“. (Čedomir Čupić, Milica Joković, *Populizam i ogoljeni pragmatizam*, у: *Populizam,* uredio Zoran Lutovac, Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd, 2017, стр. 40)

[69] „Пропуштене прилике најчешће су ненадокнадиве, посебно у политици где је цена пропуста превелика“. (Čedomir Čupić, *Smisao promena*, у: *Postkomunizam i demokratske promene,* priredili Vučina Vasović, Vukašin Pavlović, Jugoslovensko udruženje za političke nauke, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002, стр. 137)

[70] Đuro Šušnjić, *Religija II*, Čigoja štampa, Beograd, 1998, стр. 111–134. „Чињеница да је неко друштво повијесно обликовало протестантско, конфуцијанско или исламско културно наслијеђе оставља трајне посљедице, постављајући то друштво на путању која наставља утјецати на даљни развој – чак и ако је изравни утјецај вјерских институција данас скроман“. (Ronald Inglehart, Christian Welzel, *Modernizacija, kulturna promjena i demokracija: slijed ljudskog razvitka*, Politička kultura, Zagreb, 2007, стр. 37)

дефиницији, те групе чувају успомену на настанак и управо преко тог настанка оне се одржавају, интегришу и хомогенизују, посебно у тешким стањима. Њихов настанак је камен темељац на којем су они градили прошлост, а у садашњости се на њега ослањају. Чак у садашњости припремају и непосредну будућност преко генерација које се рађају.

Традиција окупља заједницу.[71] Она је огњиште и средиште заједнице. Огњиште даје и ватру светлости и топлину, а средиште припаднике заједнице подсећа да су окупљени, да су заједно, да нису напуштени и усамљени. Посебан значај традиција добија у тешким временима или суочавањем с тешким проблемима. Тешкоће их окупљају, а то окупљање буди традицију. Тада традиција излази као спас из њиховог памћења и сећања.[72] Трагедија појединаца у најмањој и најпримарнијој заједници – породици, окупља породицу, која призива традицију помоћу које се чвршће повезује. На тај начин се лакше носе с трагедијом или проблемом. Они сада нису појединачно усамљени, збијени су у заједници и заједнички деле сваког члана породице, његову тешкоћу и његов проблем. То је оно што у савремености одржава традицију и без чега савремени живот не може.[73]

Атомизовани, усамљени, појединци често не могу да изађу на крај с невољама с којима су суочени и које их постепено савладавају тако што их или понижавају или уништавају. Топлина породичног окупљања везана је за традиционалне обичаје, али и за нека стања и вредности лековита када наступају тешкоће. Прва међу њима је солидарност. Солидарност их окупља преко збора где се људи лакше осећају када говоре, зборе и међусобно се договарају. Живот неминовно прате узлети и падови. У узлетима нам нико није потребан. Када падамо имамо осећај да идемо у тамну бесконачност, у бездан из којег нема излаза. При паду су управо традиција и традиционални обичаји ужад за која се хватамо, а заједница их пружа као помоћ дављенику, у његовом удесу. Због тога одбацити

[71] Према Брајану Киблу (Brian Keeble), „једна од примарних функција традиције, у односу на културу, јесте да у заједничком начелу уједини оно што би иначе изгледало као бескрајни ток неповезаних идеја и догађаја“. (Brian Keeble, „Tradition and the Individual“, in: *The Betrayal of Tradition: Essays on the Spiritual Crisis of Modernity*, Harry Oldmeadow (ed.), World Wisdom, Bloomington, 2005, p. 31)

[72] „Памћење склапа селективне садржаје прошлости у смисаони поредак, успоставља склад у прихватању и тумачењу света, али наравно не само чувањем одређених садржаја, већ и заборавом других... Сећање је захват у прошло увек из нове садашњице. Херменеутичари су прилично уверљиво показали како уз помоћ сећања, а посредством одабраних прошлих садржаја, стварамо оквире тумачења и значења за садашњицу. Код обе делатности важну улогу имају критерији одабира: лични, породични, национални, политички итд“. (Todor Kuljić, *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti,* Čigoja štampa, Beograd, 2006, стр. 8–9)

[73] „Сваки дубљи раскид са традицијом и континуитетом може водити до васкрснућа прошлости, посебно онда када се после таквог раскида покуша нови почетак. Нови почетак, ренесанса, рестаурација увек су неки облик осврта на прошлост. У оној мери у којој су окренути будућности, они производе, реконструишу и откривају прошлост“. (Jan Asman, *Kultura pamćenja,* Prosveta, Beograd, 2011, стр. 30–31)

традицију и не прихватати је значи себе изоловати и искључити из једне од могућности која помаже да се спасемо када падамо. Показало се да само површни људи, људи без изграђених вредности, или оних који не прихватају било који вредносни систем, одбацују традицију и на тај начин себи испод ногу извлаче могућност спаса кад западну у невољу.[74]

И у најсавременијим и најразвијенијим државама традиција се не одбацује, она чак поприма и неке карактеристике које се манифестују у облику, не само обичајних образаца, већ и симболичких значења.[75] Развијена друштва су развила код људи и једну врсту индивидуалности као облика отуђења од заједнице, односно од „ми“. У њима нема толики значај традиција као у патријархалним или како је добро означио Емил Диркем (Émile Durkheim), механичким друштвима. У индивидуализованим друштвима традиција се мање преноси преко обичаја и ритуала, а више преко симболичког ритуализма. То показују, на пример, савремени музички концерти у којима се на симболички начин све што је вредно из прошлости показује у облику митских и мистичних појава, у изласку музичара као анђела, у облацима дима из невидљиве ватре која повезује концертну публику. На тај начин се показује да и индивидуализована друштва не могу без традиционалних и јаких „ми“ веза, али то су симболички облици преко којих се везе приказују.[76]

И негативна традиција, такође, живи у савремености. Она се показује у стањима када у савремености норме и све друге регуле изгубе снагу и значај. Кад се људи нађу у стању друштвене и системске аномије, онда посежу управо за негативним традиционалним обрасцима. Када се људи осете немоћним, посебно кад решавају

[74] Антрополог Марсел Мос (Marcel Mauss) напомиње: „иза сваке друштвене појаве налази се историја, традиција, језик и навике“. Према Мосу, мора се знати да „је свака друштвена појава, чак и кад изгледа нова и револуционарна, као, на пример, неки проналазак, упркос томе, увек крцата прошлошћу. Она је плод временски најудаљенијих околности и многоструких веза у историји и географији. Никада је, ни највећим апстраховањем, не треба потпуно одвојити ни од локалне боје ни од историјске подлоге“. (Marsel Mos, *Sociologija i antropologija 1*, Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Beograd, 1998, стр. 258)

[75] Ђуро Шушњић истиче да „све културе имају симболе и своја искуства предочавају у њима. У свим временима и у свим местима где живи човек, преношење значења путем симбола било је присутно: симболизација искустава и визуализација симбола може да се прати. Симбол имамо са собом од кад је нас и имаћемо га док је нас, премда осетљивост за симболе може да расте и опада у зависности од друштвено-историјских околности... Кад год употреби симбол, он успоставља однос са исконом, додирује тајну“. (Đuro Šušnjić, *Simboli*, Čigoja štampa, Beograd, 1997, стр. 42)

[76] „Нити су тзв. модерна друштва лишена сваке традиције, нити су традиционална друштва антимодерна без остатка. Реално је очекивати да традиционални и модерни елементи буде коегзистентни, то јест да једновремено постоје у друштву. И више од тога, они могу да одржавају или подржавају једни друге. Модернизација може латентно да утиче на обнову традиције и да подстиче њено јачање, а, са друге стране, традиционални садржаји и симболи могу бити подршка модернизацији“. (Nikola Božilović, *Kulturno klatno*: *ogledi o tradiciji i modernizaciji kulture srpskog društva*, Filozofski fakultet, Niš, 2014, стр. 34)

свакодневне потребе и користи, онда посежу за негативним традиционалним обрасцима деловања. У друштвима у којима институције не функционишу и у којима је легалност оболела на смрт, људи лако посежу за начинима којима су се служили неки њихови преци у прошлим временима, за њих несрећним, остварујући на тај начин своје интересе.

Пример негативне традиције јесте корупција, велика друштвена несрећа. Корупција као појава се од самог зачетка показивала у различитим облицима, садржајима и начинима реализације. Током историје она се у многим просторима оформила као негативни традиционални образац, којим се људи служе када год се осећају несигурнима, када држава не функционише, када узурпатори освоје власт и када се људска похлепа, као део људске природе, не контролише и не спречава.

Традиција има велики утицај и на људску психу, односно на укупну психологију људског понашања. Унутрашња психичка стања често могу код људи да направе велике фрустрације. Унутрашња незадовољства због спољашњих околности траже растерећење. У процесу растерећења људи су склони да призову традицију, некада као позитивне традиционалне обрасце, а некада и као негативне. Позитивни традиционални обрасци растерећују појединце, стварају код њих стање у којем осећају да су пронашли сигуран ослонац и да тешкоће које их притискају лако поднесу, али и пронађу решење које ће бити по њих и повољно и позитивно.

Негативни традиционални обрасци призивају се када појединци доспевају у теснац из којег не виде било какав излаз ако се послуже позитивним традиционалним вредностима. У таквим ситуацијама они се као јединке боре да преживе, а с друге стране да тим негативним традиционалним примерима покажу спретност и способност да из проблема изађу и на успешан начин остваре своје интересе. Примери су показали да када се људи ослањају на мржњу, они је ван себе шире и лако је на друге преносе. У том преносу ствара се друштво које ове осећање уништава и понекад доводи до ивице пропадања или уништења. Такође, и стања психичке несигурности у облику стрепње и страха могу тешко да оштете унутрашњи психички човеков живот и да угрозе стабилност његовог менталног здравља. У стањима страха и стрепње људи су појединачно спремни да се послуже са негативним традиционалним обрасцима, чак да у њима виде једини могући излаз.

Традиција садржи различите сложености. Једна од тих сложености везана је за њено трајање.[77] Постоје традиционални обрасци који припадају обрасцима „дугог трајања“.[78] Психолози, посебно психоаналитичари, третирају их као неку врсту типова који дубоко улазе не само у људску свест него и у подсвест. Тако је Карл Густав Јунг (Carl Gustav *Jung*) утврдио да су се ти обрасци, који су отишли дубоко у људску подсвест, формирали као ахретипови.[79] Архетипови се преносе као врста социјално акумулативног наслеђа која чини једним делом садржину људског гена. Преко гена преносе се ови архетипови. Управо архетипови показују да и традиција, улазећи у њихов састав, постаје образац који дуго траје. Та трајања мере се миленијумима.

Друга врста традиционалних образаца припада средњем обиму. Они настају са одређеним друштвеним групама, одржавају и нестају њиховим нестанком. Они се не преносе на друге него су потпуно затворени и оковани у оквиру групног живота. Због тога кад група нестане нестају и они. То су показала истраживања примитивних заједница које и данас, као нека врста резервата или људских острва, живе у неким дубинама планетарног простора.[80] Постоје и традиционални обрасци подложни променама. Они

[77] „У свим примитивним друштвима традиција ја највиши и неповредиви закон. Митска мисао не признаје ниједан други или виши ауторитет. Оно што та мисао највише цени јесте, да се изразимо речима Шилеровог (Schiller) Валенштајна, 'вечно јуче': 'Оно што је одувек било и вечито се враћа,/И што ће сутра важити као што је важило и данас'“. (Ernst Kasirer, *Mit o državi*, Nolit, Beograd, 1972, стр. 95–96)

[78] Фернан Бродел, *Списи о историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992, стр. 88.

[79] Према Јунгу, архетипови „нису само отисци стално понављаних типичних искустава, већ се емпиријски истовремено и понашају као *снаге* или *тенденције* понављања истих искустава. Наиме, увек када се један архетип појави у сну, у фантазији или у животу, носи са собом посебан 'утицај' или снагу, захваљујући којој делује *нуминозно*, односно фасцинирајуће или подстицајем на акцију“. Архетипови „садрже не само оно најлепше и највеће што је човечанство икада мислило и осећало, већ и сва недела и гадости, за које је човек икад био способан“. (K. G. Jung, *O psihologiji nesvesnog*, Matica srpska, Novi Sad, 1978, стр. 74–75) Један од наших најбољих познавалаца Јунговог дела, Жарко Требјешанин, истакао је да су Јунгови архетипови „по својој природи нуминозни и амбивалентни, двозначни, позитивни и негативни, 'добри' и 'рђави'“. Требјешанин закључује да „објективно посматран, *архетип* је урођени, биолошки програмирани 'образац понашања' (као што је начин на који птица гради гнездо или на који оса непогрешиво убада моторну ганглију гусенице) а, субјективно сагледан, то је нуминозни доживљај, духовни 'отсјај инстинкта', доживљај 'фундаментално важан' и прожет снажним емоцијама 'дубоке дирнутости' и најдубљим значењима. Он је набијен огромном снагом и представља аутономни енергетски центар. Отуд архетип има тако моћан утицај на *свест* и на понашање појединаца. Када се он појави у виду архетипске представе, појединац бива фасциниран и потпуно обузет том митском *сликом* у свом *сну*, визији или *фантазији*“. (Žarko Trebješanin, *Rečnik Jungovih pojmova i simbola*, HESPERIAedu, Beograd, 2008, стр. 42–43)

[80] То показују истраживања Клода Леви-Строса (Claude Lévi-Strauss) у тропској Америци. Леви-Строс пише да „никад нећемо прецизно утврдити шта се догодило у тропској Америци јер су тамошњи климатски услови неповољни за чување археолошких трагова; али узнемирава чињеница да друштвено уређење групе Ге као и план села племена Бороро личе на оне елементе тих ишчезлих цивилизација које можемо реконструисати на основу проучавања неких ископина пре Инка, каква је Тиахуанако у високој Боливији“. (Klod Levi-Stros, *Tužni tropi*, Zepter Book World, Beograd, 1999, стр. 202). Дејвид Кристал (David Crystal) пише да је сакупљено „више од 22.000 назива језика, дијалеката и племена“. Од тог броја данас се наводи да

остају у истом облику, али се њихови унутрашњи садржаји мењају. То је нека врста модернизације традиционалног обрасца. Пример су посебно традиционални обичаји. Традиционални обичај опстаје, али се у њега уносе новине које су често производ развоја средстава, односно инструмената. Добар пример су религијски обичаји и ритуали, који се традиционално одржавају, али се садржински допуњују новинама савременог живота. То је карактеристично и за сакраменте традиционално израђиване од истог материјала, да би у измењеним околностима били прављени од других материјала. Обичаји дозивања у савременим техничким околностима појачавају се технолошким помагалима у облику звучника или других облика таласног звучног преношења. Колико се то мења показују у Србији православне славе. На пример, Срби који крсну славу која пада у време поста „обогаћују“ тако што првог дана славе поштују пост и придржавају се обичаја скромног даривања, да би у другом дану за неке друге госте припремали мрсну храну и упражњавали скупе дарове. Ови свечари, увођењем новотарија мимо верских канона, произвољно уносе у традицију елементе које преци нису практиковали. Уколико наредне генерације буду следиле овакве флексибилне измене традиције, то би могло да послужи као пример „иновирања“ традиционалних обичаја.

Традиција је сложена и као људски доживљај. Њу појединци некада прихватају као догматизовани облик практиковања, понекад и у облику искључивости и претварања у предрасуду и стереотип. Код других појединаца традиција се одржава, али се и прилагођава неким њиховим новим спознатим потребама и интересима. Традиционални образац подложан прилагођавању омогућава људима да их традиција не притиска него само да им служи у мери у којој им показује да имају на шта да се ослоне и да могу неке новине у њу да укључе. Велике промене у том смислу доживела је религијска традиција, када је отворила простор да се неки нови садржаји у њу могу укључити. Такође, позитивне последице флексибилности традиционалних образаца значајне су за етничке групе, као и нације, јер омогућавају да се супротстављености или евентуални сукоби спрече на лакши начин. Где год је традиција флексибилна и подложна унутрашњим изменама прихватљивија је за људе и лакше се практикује. Супротно, тамо где је традиција

је у употреби само између 4.000 и 5.000 живих језика. Ова чињеница показује колико је језика угашено, а са њима и култура и традиција. (Dejvid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Nolit, Beograd, 1997, стр. 283–284)

окоштала и догматизована људи се тешко прилагођавају новинама које им живот пружа у садашњости.

Свака традиција је производ културе схваћене у најширем значењу, културе као друге човекове природе.[81] У том смислу традиција произилази из културе. Она је човеков вештачки садржај као што је и култура. На човекову биологију изграђује се његова права човечна природа, а то је култура.[82] Комплетан ход развоја човека као културног бића истовремено је и утемељење, развој и преношење чврстих садржаја културе, у облику традиције, с генерација на генерацију. Постоји, међутим, и друго значење културе, културе као посебног облика и обрасца живота везаног за одређене групе и друштва.[83] У овом другом значењу може се говорити о културној традицији неке етничке, религијске групе, шире заједнице или друштва. Због тога се из традиције, као општег појма, може извући посебан појам, односно сегмент те традиције, који се у ужем смислу означава као *културна традиција*. На планети Земљи утемељена је традиција у облику универзалних вредности, али планета је и премрежена посебним културним традицијама које чине богатство људских могућности.[84]

---

[81] Čedomir Čupić, *Sociologija*: *struktura, kultura, vladavina,* Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2002, стр. 24.

[82] „Култура је *стечен и научен облик* мишљења, веровања и делања, за разлику од наслеђеног или нагонског који култура проширује, продубљује и оплемењује. Она се не наслеђује биолошки, она се учи путем социјализације; она је *заједничко добро*, и зато нико нема право на монопол у култури, она је *систем*, јер показује унутрашњу усклађеност делова у целини, она је *надлична*, иако је углавном стварају личности (овим се не искључује народно стваралаштво). Она се темељи на симболима и односи се на значења, она је *вештачка творевина*. Она је *анонимна*, јер је апстрахована од доприноса појединачних личности и важи за све, јер култура почиње где појединачни утицај престаје; она *уређује* свет и *ствара* нови који пре тога нигде није постојао. Она је *дуготрајна,* јер појединци и друштва нестају, али култура остаје; она је *моћна*, јер утиче на понашање појединаца и читавих заједница; она је *невидљива*, али су видљиве њене последице у културним творевинама као што су архитектура, вајарство, сликарство, језик, књижевност, обичаји, мода, музика и тако даље. Ако једном човеку одузмете његов вредносни систем, норме и правила понашања, симболичке облике изражавања његова искуства, свест о његовим могућностима и идеалима – то више није човек, већ биолошка јединка. Човек као културно биће издиже се изнад пуког природног живота тек са свешћу о *значењима*: духовно виши људи упућују на оно *изнад*. Јер и животиње живе природним и друштвеним животом, али оне не живе у култури. Појединци се рађају, личности се стварају васпитањем и образовањем. Култура није наставак природе, јер култура ствара свет који није природан него натприродан. Култура је виша човекова природа: она је натприродни, односно надбиолошки облик живота“. (Đuro Šušnjić, *Teorije kulture,* Zavod za udžbenike, Beograd, 2015, стр. 227–228)

[83] „Свака културна група има властиту јединствену историју, делимично зависну од посебног унутрашњег развоја друштвене групе, а делом и од спољних утицаја којама је била подвргнута“. (Franz Boas, *Race, Language and Culture,* The Macmillan Company, New York, 1940, p. 286) „Култура може да буде модел како треба живети, неки облик самообликовања или самоостварења, плод неке групе или облика живота читавог народа, критика садашњости или слика будућности“. (Teri Iglton, *Kultura,* Clio, Beograd, 2017, стр. 78)

[84] Традиција је као и култура „истовремено универзална и локална. Њена универзалност изражена је у екуменском виђењу света, у сазнањима, стварима и симболима који се лако могу преносити од једног до другог друштва посредством носилаца културе и у једном и у другом. Локалност културе потиче од њеног

Културне традиције показују ниво развоја живота људи на различитим просторима, али и квалитете тог живота. Културне традиције множе садржаје традиционалних образаца, а ти културни традиционални обрасци показују различитости, односно другости. Другим речима, културне традиције су различите и као разлике обогаћују свеукупни живот. Понекад су културне традиције толико различите да могу да изазову велике неспоразуме, до ратних сукоба. У сусрету културних традиција могу се умножавати садржаји, али се могу умножавати и сукоби.

Историја сведочи о временима у којима су истребљиване, односно нестајале групе и заједнице, али и друштва и цивилизације. Нестанком тих група, заједница, друштава и цивилизација нестајале су и те посебне културне традиције које су биле ослонац, али и смисао и значење живота тих људи.[85] У једном истом друштву могу постојати групе које понекад повезане чине регионе који имају посебне културне традиционалне обрасце или културну традицију у облику обичајних образаца. Србија је пуна таквих примера у којима у оквиру истог народа постоје посебне групе које се управо разликују према културној традицији и културним традиционалним обрасцима. Она је добар пример како се то може истраживати и компаративно упоређивати.

Културне традиције Срба настајале су у дугом периоду. Они су, примивши хришћанство, унели у њега већ готове, посебно обичајне обрасце, али и обрасце који су произилазили их њихове паганске религије.[86] Једна од највећих новина, несумњиво

етноцентричног виђења света. С једне стране, она се може извозити. С друге стране, ни једном другом народу не може припадати“. (Trajan Stojanović, *Balkanski svetovi*: *prva i poslednja Evropa*, Equilibrium, Beograd, 1997, стр. 41)

[85] „Империјалне политике подстакле су и формирање концепта културног империјализма којег карактерише доминација једне културе којом се поништавају културне различитости. Посебне, односно локалне културе, дошле су у ситуацију да полако изумиру и нестају“. (Milica Joković, *Kultura i granice – globalizacija i getoizacija*, у: *Globalizacija i kultura*, Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd, 2015, стр. 283)

[86] Ђуро Шушњић истиче да су Срби у православну религију унели старе облике „веровања и обреда (анимизам, култ предака, славе итд.)“. (Đuro Šušnjić, *Drama razumevanja*, Čigoja štampa, Beograd, 2004, стр. 175) Остатак паганског када је у питању религија код Срба описао је и аргументовао Веселин Чајкановић. Он је упоређивао паганске ритуале европских народа, од античке Грчке и Рима, преко Романа и Германа. Показао је да има доста сличности, али и разлика са словенским паганским ритуалима. Један је примера је култ душе. Чајкановић пише да се „душе умрлих инкарнирају у *животињама*, домаћим и дивљим, великим и најмањим... Једна од најистакнутијих сеновитих животиња, у веровањима и Срба и других индоевропских народа, јесте *змија*... И кућна змија, која живи у темељу или испод прага, сеновита је: она је инкарнација душе неког претка... Магично терање змија о Младенцима... Благовестима... Лазаревој суботи... Цветима... Јеримијином дану... у ствари је терање *душа*: то се даје закључити из чињенице да се нпр. о Младенцима обавезно *пали ћубре*, и на тај начин, према народном веровању, 'одбијају *змије* и *болештине*“. (Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Просвета, Ниш, 2003, стр. 55)

прекретница, посебно културне традиције, јесте прихватање хришћанства. Прихватање хришћанства изузетно је значајно за културну традицију Срба, јер су они, прихватајући хришћанство, унели неке своје посебности из паганско-религијског периода. То се посебно односи на крсну славу породице, братства или племена. Унели су и много обичајних елемената у хришћанске ритуале и обреде.[87]

Стварајући државу Срби су се посебно угледали на Источно римско царство (Ромејско царство или Ромеја, сада познато под називом Византија), тиме посредно и на античку Грчку као извор и узор како треба организовати државу и у оквиру ње водити друштвени и државни живот. У темељу западне цивилизације је античка Грчка, њена мисао и њена достигнућа, укључујући начин организовања, тј. формирања државе. На Балкану је значајан утицај имало и Римско царство, посебно његова највећа тековина – римско право. На тај начин Римљани су спојили државу и право. На том трагу настао је величанствени правни документ средњовековне српске државе, њен својеврсни устав, односно основни закон, као што је Душанов законик.[88] Претходно, почетком 13. века, српска држава и црква управљале су се одредбама Законоправила Светог Саве, или Номоканона, тзв. Крмчијом, заправо првим српским уставом, који је свеобухватно регулисао друштвене, грађанске, посебно имовинско-правне, као и црквене односе и чији

[87] „Лаза Костић у поеми 'Јадрански Прометеј' налази српског херојског родоначелника у дубинама сопствене свести. Песник везује јадранског Прометеја, који је очигледна замена за херојског прапретка, за дан неког Вида. ('И оног дана Видова.') На тог дана Вида, пао је и Лазар. За песника, Вид је нека прехришћанска херојска светлост, која је примивши хришћанско причешће, посвећена полегла уз камен, те се тако сјединила у вечну и непобедиву светлост кремена. Ова, у основи Видова светлост, христијанизирана а опет враћена камену, паганству – пагани су своје идоле представљали у камену – по песнику представља извор непобедиве светлосне херојике, која надахњује Србе за борбу против угњетача... Светлост, односно Вид, био је, дакле, и по песнику, у језгру древне словенске мисли. Без њега и његова култа, они нису могли ни разумети ни објаснити свет. Зато се вековима нису могли одрећи свог белог Вида, чак ни под притиском тако експанзивне религије каква је у средњем веку била хришћанство“. (Miodrag Popović, *Vidovdan i časni krst*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998, стр. 75–77)

[88] „Када је на Ускрс 1346. године примио из руку српског патријарха знаке царског достојанаства, Стефан Душан прихватио је и царску идеологију, са свим симболима, ритуалима, правима и обавезама, којима се градила и испољавала представа о идеалном владару, божјем изабранику на земљи. Поједностављено речено, требало је следити примере правоверних хришћанских царева и владарски церемонијал и обичаје у посусталом Византијском царству, на чијим је узорима у метафизочкој равни и богатствима у земаљској Душан изградио своје. И његова замашна законодавна делатност почивала је на двоструким побудама – идеолошким и практичним... Праведни закони проистекли из православне вере били су једно од средстава којима је владар требало да држави обезбеди мир и побожан живот, а тиме и пут ка спасењу стаду које му је поверено... Ти разлози покренули су обиман кодификаторски и законодавни рад, чији је најсјајнији исход обелодањен на сабору у Скопљу, на Спасовдан, 21. маја 1349. године. У присуству владарске породице, патријарха Јоаникија, црквених великодостојника и властеле велике и мале проглашен је *Законик*, у чији састав је ушло 135 појединачних одредаба“. (Ђорђе Бубало, *О Душановом законику (Постанак, састав, значај и судбина)*, у: *Душанов законик*, приредио Ђорђе Бубало, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 13–14)

је саставни део била збирка закона из законодавства ромејског цара Јустинијана.[89] Друштвени односи регулисани су у средњовековној Србији и низом краљевских и царских повеља са законском снагом. Правна српска грађевина показивала је виталност и високе домете и после Косовске битке, о чему сведочи Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића почетком 15. века.[90] Уз све то, одлика средњовековне српске државе био је склад (симфонија) духовне и световне власти, што је посебна карактеристика ромејске православне цивилизације.

Много тога, када су у питању посебне културе, прихваћено је од развијенијих народа и њихових држава. Временом то постаје њихово богатство које се преноси с генерације на генерацију. Сећање и памћење на формирање државе трајно ће пратити српски етнос током историје до данашњих дана. Традиција и културна традиција у историји српског народа на Балкану веома је сложена. У њој се прожимају старе традиције, као и све оно што је вековима одржавало живот Срба и што се у разним периодима под утицајем других мењало, али у тој промени остајало до данашњих дана. Велики утицај на почетку, поред Источног римског царства, којим су доминантно владали традиционални културни обрасци античких Грка, и с друге стране, Западног римског царства у којем су доминирали традиционални културни обрасци романских народа. Ти утицаји били су, у периоду Немањића, веома значајни. То је био прави додир с најбољим традицијама дела европских народа, посебно Медитерана као простора на којем је настало, али и нестало, неколико великих цивилизација. Другим речима, на Србе су утицали обрасци старих Грка, старих Римљана и медитеранских цивилизација.[91]

Посебно место имало је хришћанство које је преко религијских традиционалних и културних образаца дубоко продрло у традицију и културу Срба. Традиција у том првом периоду, док је цветала српска државност, била је ослоњена на универзалне вредности, али и на посебне вредности, и своје и народа с којима су дошли у додир. Проширењем државе, посебно дубоко у балканске просторе долазећи до Олимпа, свете планине античких Грка, прожимање посебних култура изузетно је било инспиративно. У том периоду настали су културни обрасци који су доминантно били позитивни. Доласком

[89] Срђан Шаркић, „Утицај византијског права на средњовековно српско право“, доступно на: http://slovene.ru/2015_2_Sarkic.pdf, стр. 107–110, приступљено: 11. 6. 2018.
[90] *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића (XVI в.)*, доступно на: http://www.monumentaserbica.com/rukse/ruknew/prevod/rudz_prevodS.php?a=1, приступљено: 11.6.2018.
[91] Trajan Stojanović, *Balkanska civilizacija*, Centar za geopoetiku, Beograd, 1995, стр. 100–110.

Турака на Балкан, њиховим продором и великим освајачким успесима, нестала је српска држава и пало се у дуго и дубоко ропство које ће потрајати неколико векова. Борба српског етноса у том вековном ропству била је двострука: с једне стране, како да очува позитивну културну традицију и њене обрасце, и, с друге стране, како да прихвата културне обрасце освајача, а да при томе не доведе сопствене у питање. Другим речима, сачувати своје културне обрасце, а прихватити од наметнутих само обрасце који ће им омогућити преживљавање.[92] У том судару различитих културних традиција, током векова, нажалост, развила се и негативна културна традиција.

Један посебан традиционални образац дошао је код Срба до изражаја, хајдучија и ускочија. Тај образац, као образац преживљавања, прожимао је све претходне генерације, а ни данашња није поштеђена његовог утицаја. Тај образац настао је као одговор на поробљавање, али је временом поробио неке припаднике српског народа. Оно што је формирано као одбрамбени образац завршило је као поробљавајући. Настало је као спољашња нужност, а преобразио се у унутрашњу присилу.[93] На основу тог обрасца, формирана су два облика понашања: сачекивање и ускакање. Сачекивање изазива код људи изненађење. Изненадити човека значи паралисати га или уплашити. И једно и друго стање погубно је по људску психу, а и опасно је по практични живот. Декарт је, између осталог, добро приметио да је изненађење извор и узрок страха који у крајњем билансу, по последицама, може да буде смртоносан.[94] Изненадити човека чак и када су у питању позитивне поруке може да буде опасно по његов ментални, посебно органски део живота.

---

[92] „Културна традиција и у њој политичка култура и традиција српског народа, настала је из архајског прасловенског супстрата, као и из охридског словенског ћирилометодијског просветитељства, али у даљим историјским токовима и великим сеобама, све више се обликовала и под сложеним дејствима и утицајима различитих великих и често дивергентних европских и светских цивилизација и култура (од татаромонголске, преко византијске и отоманско-исламске, до римскогерманске, а у модерној ери и под утицајем других и новијих токова европског духа и културе, англосаксонске, романске, до других). Трагови ових различитих утицаја и култура, односно епохалних фаза у обликовању српске политичке традиције, могу се препознати у менталитету, оријентацијама и обрасцима идентификације Срба, у њиховом друштвеном и политичком животу и у њиховој 'колективној меморији'. Битна је констатација, међутим, да ниједна од великих култура, под чијим се утицајима Српски народ налазио на путевима свог историјског развоја и просторног кретања, није постала доминантна, нити је имала као последицу спољашњу акултурацију“. (Милан Матић, *Српска политичка традиција*, Инситут за политичке студије, Београд, 1998, стр. 23–24)

[93] Позитивне и негативне карактерне црте хајдука и ускока описао је Владимир Дворниковић. (Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена,* Просвета, Београд, Просвета, Ниш, 1990, стр. 548–553)

[94] Према Декарту, „страх или ужас, што је супротно одважности, није само слеђеност, већ и известан поремећај и запањеност душе, која јој одузима моћ отпора невољама за које верује да се приближују“. Декарт истиче да је „главни узрок страха изненађење“. (Žan Delimo, *Strah na Zapadu,* Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik, Novi Sad, 1987, стр. 17)

Од изненађења мења се комплетно органско стање: од жестоке промене крвног притиска до стања нервне напетости која може да изведе разне врсте органских шокова.[95] Други облик понашања, ускочија, развио је ментално понашање где људи лако практикују разне узурпације. То је често праћено безобзирношћу и насиљем. Последице ових облика понашања латентно погађају жртве. И једно и друго понашање оспорава једну од највећих вредности, са аспекта људског живота, која људима обезбеђује равноправан третман и равноправно изједначавање, када је у питању правда, а то је – слобода. Људи се, прихватајући та два облика понашања, несвесно одричу слободе.

Други негативан традиционални образац културе настао у периоду ропства јесте превара. Она није практикована између поробљених Срба, али се сматрала пожељном када је у питању поробљивач. Освајача треба увек обманути и преварити, а да он то нити сазна нити осети. То је био префињен облик којим су се припадници српског народа бранили и штитили од освајача. Што је лаж у превари била логичнија то је сматрано не само пожељним, него и интелигентним и супериорним. Такви људи били су изузетно цењени. Из тог обрасца и понашања произишла је формула да су лукави људи паметни, односно лукавост је почела да се сматра изузетно значајном карактерном цртом. Наравно, то је помагало у заштити својих потреба и интереса у односу на освајача, али је то нажалост касније, када је освајач протеран, постало образац који се и сада третира од неких као нешто пожељно и има посебан значај.[96]

Следећа негативна културна традиција, која ће битно утицати на понашања до данашњих дана, јесте сналажљивост. Сналажљивост је практична врлина изузетно значајна за свакодневни живот. Сналажљивост, ако је заснована на способностима, личном, професионалном и радном улогом, знањима са којима личност располаже, као и вољом да је активира, изузетно је пожељна и даје значајне резултате када је у питању нека реализација. Веома је, међутим, опасна сналажљивост која се заснива на преварама, односно лажима. Она има само демагошку поруку, али не даје никакав резултат. Тако се уграђују лажна обећања, која су изазовна и заводљива, посебно у тешким временима и кризама кроз које пролази друштво. Та обећања су или нереална или без резултата.

[95] *Ibid.*, стр. 22.

[96] Ђуро Шушњић истиче да се наши људи више „ослањају на снагу и лукавство, тако да су и данас остали прости и неписмени... више их брине тренутни интерес него дугорочни развој“. (Đuro Šušnjić, *Drama razumevanja*, Čigoja štampa, Beograd, 2004, стр. 175)

Превара демагога представља лично окоришћавање, посебно када је у питању материјална добит. Овај традиционални образац културе дубоко прожима и дубоко је укорењен у постојеће генерације у Србији. Преко њега живи, оживљава се и траје, између осталог, и коруптивни образац понашања. Нажалост, сналажљивост функционише у различитим сегментима живота у Србији. Опасно и штетно је ако се развије у оквиру институционалног живота.[97] Када се коруптивни образац успостави у институцијима, девастира и разара законе, норме и правила. Тај образац потом се на институционалан начин шири и на друге области друштвеног живота, захватајући и јавне и приватне делатности, али и делатности које би требало људе да релаксирају, као што су разни садржаји из посебних култура, забава и медија.

Када је у питању културна традиција, и позитивна и негативна, искуства у Србији су различита. Та сложеност и различитост произилази из просторног положаја Србије на Балкану који је увек био под утицајем најближих суседа. Распони разлика показују се посебно на вертикали север – југ, али и на хоризонтали исток – запад. Први који је описао те разлике је велики географ, етнолог и антрополог Јован Цвијић.[98] Разлике по вертикали посебно долазе до изражаја после сеоба Срба с Косова и из Метохије у Срем и Угарску где је формирано српско војводство (Војводина). Цар Светог римског царства Леополд I Хабсбуршки је после освајања Војводине отпочео систематски да је насељава. Пошто је потиснуо Мађаре из неких предела Војводине, населио је најпре Немце који ће бити знатна мањина у Војводини. Истовремено, подстицао је Србе преко Дунава поробљене од Отоманске империје да се доселе у ове пределе. Тзв. Велику сеобу Срба, углавном са Косова и из Метохије, са патријархом пећким Арсенијем III Чарнојевићем на челу 1690. године, директно је подстакао пораз аустријске војске, у почетку веома успешне у рату против Отоманског царства, којој су се Срби масовно прикључили устанком против Турака. Леополд I је са две повеље, једном 1690. и другом 1691. године, досељеницима

[97] За сналажљивца, кога назива полуинтелектуалцем, Слободан Јовановић је записао да „све цени према томе, колико шта доприноси успеху у животу, а успех узима... сасвим материјалистички... У друштвеној утакмици тај дипломирани примитивац бори се без скрупула, а с пуним уверењем да тражи само своје право, које му је школа признала. Он потискује супарнике немилосрдно као да не би били жива бића него материјалне препоне“. (Слободан Јовановић, *О културном обрасцу*, у: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности,* књ. II, том 12, БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, стр. 571).

[98] Када су у питању културна традиција и културне разлике Јован Цвијић их је описао у оквиру културних појасева. (Јован Цвијић, *Балканско полуострво,* у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 2, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 115–126)

јамчио признање народа, омогућио самоуправу, гарантовао им црквено-школску аутономију, као и слободу да упражњавају своје обичаје.[99] Према историчарима, сеоба Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем показује да су најбогатији Срби с Косова и из Метохије донели и велики део покретног материјалног богатства, најчешће злата или других вредних предмета, и на основу тог богатства ударили темеље каснијег просперитета. Дошли су у средину која је имала изграђене вредносне критеријуме и материјалне тековине у облику развијеног грађевинарства, архитектуре, естетике, као и других ужих уметничких и културних садржаја.[100]

Војводина је била јужна граница средње Европе. Духовна, културна и цивилизацијска достигнућа средње Европе благотворно су деловала на нове досељенике. Посебан подстицај за развој тог дела Србије у прошлости долазио је и из чињенице да је то био судар различитих култура, религија и обичаја. Тај сусрет завршавао се у практичном смислу благотворно. Једни од других су учили и на тај начин се богатили и развијали. Досељавање Немаца, односно Подунавских Шваба, посебно је позитивно утицало када су у питању духовност, култура и цивилизацијска достигнућа. На истом простору нашли су се припадници различитих народносних група – Срби православци и нешто Хрвата римокатолика, који припадају Словенима, Мађари римокатолици, који припадају азијским народима, односно угро-татарском и финском корпусу народа; и, Немци римокатолици и протестанти, који припадају германским народима. Немачки протестанти, пак, били су подељени на лутеранце и калвинисте, доневши и много тога што припада тим двема протестантским конфесијама. Лутеранска је претежно немачка, а калвинистичка швајцарска. Они су, међутим, унели у колективистички дух православне религије и римокатоличке догматске, индивидуалистички дух карактеристичан за протестантизам у обе варијанте. На тај начин суочени су колективизам и индивидуализам. На истом простору та комбинација давала је добре, не само културне, него и цивилизацијске вредности, а на основу тога и квалитетнију и богатију културну традицију.[101]

---

[99] Lefter Stavrijanos, *Balkan posle 1453,* Equilibrium, Beograd, 2005, стр. 222–223.

[100] Описе насељавања Срба у Војводини налазимо код Цвијића у оквиру разматрања панонског типа. (Јован Цвијић, *Балканско полуострво,* у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 2, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 497–517)

[101] Према попису становништва обављеном 1921. године, у Бачкој, Банату и Срему било је 1.544.471 становника. У овом попису није постојао критеријум националног припадништва. Изјашњавање је било

Неспорно је да се то добро показало када су у питању материјална добра, односно на основу њих подизани квалитет живота. Овде су складно функционисале културне вредности и материјална достигнућа, а на основу њих формирани су и културни традиционални обрасци. То искуство грађено неколико векова и данас се показује у облику и духовности и материјалне изграђености. Дубоко су у свест људи тих простора уграђени изузетно позитивни обрасци културе. Они ће утицати и на касније сеобе у 20. веку. Једне, после Првог светског рата у облику прве колонизације, односно доласка ограниченог броја породица солунских бораца, посебно из пасивнијих крајева Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца која је прерасла у Краљевину Југославију. Они су већином пореклом из Босне, Лике, нешто мање с Косова и Метохије и из Македоније. Друга, много већа колонизација догодила се после Другог светског рата, масовнијим доласком из Босне, Херцеговине, Лике, Баније, Кордуна, Далматинске загоре, Црне Горе и у нешто мањем броју са Косова, из Метохије, Македоније, Словеније, као и један број Грка из северне Грчке.[102] Ова колонизација настала је на основу одласка Немаца из Војводине[103], али и присилним протеривањем оних који су хтели да остану. То је био цех победника који су немачко становништво сматрали непријатељима и на основу тога донели одлуку да буду протерани и они који нису желели да оду. Остала је трагична чињеница да је то насилно протеривање обављено уз помоћ привремених логора, уз нељудски обрачун, посебно у облику исцрпљивања логораша глађу.[104]

према критеријуму матерњег језика. Попис је показао да је на тој територији било: Срба и/или Хрвата 685.451 (44,4%), Мађара 368.064 (23,8%), Немаца 321.602 (20,8%), Словенаца 7.391 (0,5%), Чехословака 60.684 (3,9%), Русина 13.648 (0,9%), Пољака 451, Руса 5.965 (0,4%) и осталих (Арнаути, Турци, Румуни, Цинцари, Италијани, Французи, Енглези и неизјашњени 5,3%) . (Жељко Бјељац, *Демографско стање у Војводини пред Други светски рат и након завршетка рата*, у: *Međunarodni naučni skup Istina...*, Skupština AP Vojvodine, Anketni odbor za istraživanje događaja u Vojvodini u periodu od 1941. – 1945. godine, Novi Sad, 2004, стр. 7–8)

[102] У Војводини је од 1945. „до краја 1947. године, колонизовано 41.006 породица са 235.714 чланова". (*Ibid*., стр. 20)

[103] До средине октобра 1944. године Немци су евакуисали 60–70.000 фолксдојчера од 200.000 планираних из Бачке. (Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2009, стр. 339) Из Срема је највише: до 7. новембра 1944. евакуисано је 90.000 фолксдојчера. Пре тога у службама *Waffen-SS* било је 28.000 и у радним службама 15.000 фолксдојчера. У Срему је остало укупно око 16.000 Немаца. (*Ibid*., стр. 344–345) Према немачким подацима, у Војводини је после евакуације остало око 200.000 Немаца, а према српским 130.000. (*Ibid*., стр. 347)

[104] Различити су подаци о броју страдалих Немаца у логорима – од 97.612 до 183.000. Према новијим и темељнијим истраживањима, сматра се да је убијено 8.049 и да је у логорима умрло 47.654 Немаца. (*Ibid*., стр. 359–360) Према немачким изворима, од 1949. до 1969. године из Југославије је у Немачку отишло 86.100 Немаца. Према попису из 1963. године у Србији је живело 47.800 Немаца. (*Ibid*., стр. 359) „Према подацима Радне групе за документацију немачких исељеника о геноциду над немачком мањином у

Јужни део Србије био је током векова израбљиван и осиромашен. Поред отоманског освајања на Балкану, посебно у Старој Србији и у јужним крајевима Србије, вековима је тињала суревњивост словенских народа и Арбанаса (Албанаца), уз повремене жестоке обрачуне, као и терорисање немоћних. Вишевековно заостајање тих крајева и у околностима формирања нове српске државности није лако могло да буде превазиђено. У 19. веку ти предели још нису били ослобођени од Отоманске империје. Њихово ослобађање почиње тек почетком 20. века, у два балканска рата.[105] Такође, и после формирање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевине Југославије, тај простор је заостајао у односу на остале крајеве Србије. Показало се да и у новој комунистичкој Југославији није било лако исправити вековну запуштеност и довести те крајеве у стање убрзаног материјалног, културног и духовног развоја. То се посебно показивало када су у југословенској заједници, односно држави, наступили проблеми, кризе и сукоби. За тај простор погубни су били ратни сукоби на територији бивше Југославије. Кад год је криза захватала Југославију и када су отварани сукоби, овај део био је најрањивији, најтеже је могао да поднесе оскудицу која наступа током ратног стања и показивао је ту вековну запуштеност.

Два различита простора, када је у питању културна традиција, у Србији су – источни и западни. Супротстављеност не произилази из сукоба, већ из различитости, посебно различитих утицаја и споља и изнутра. Источни простор, који се протеже планинским венцом старих планина, првих геолошких планинских сегмената, историјски је познат по великим променама када је у питању становништво. Најпре, ту постоји мешавина Срба са романским групама, сада Румунима, али и мешавина азијских и словенских племена, односно Бугари. Такође, у том делу Србије збила се и сеоба Цинцара из северних делова данашње грчке Македоније и из јужних делова данашње Републике Македоније. Цинцари као стари балкански народ, највероватније настао као мешавина старих Грка, односно старих Гркиња, из посталександровског времена, и Пете римске легије која је у том делу Балкана боравила крајем периода старе ере и у првим годинама

Југославији од 1944. до 1948, од октобра 1944. до јуна 1945. убијено је 9.500 Немаца. Од 12.000 депортованих у СССР у то време, тамо је умрло 2.000. Чак 170.000 Немаца, од беба до стараца, смештено је у концентрационе логоре, а од њих је тамо од глади и несузбијаних епидемија страдало 51.000. Око 40.000 жртава документовано је именом и презименом у делу *Злочини над немачким становништвом у Југославији*". (Слободан Г. Марковић, „Екстремизам у српској политичкој традицији", *Hereticus*, Vol. V, No. 2, 2007, стр. 19)

[105] Leften Stavrijanos, *Balkan posle 1453,* Equilibrium, Beograd, 2005, стр. 510–517.

нове ере. Њихов језик мешавина је старогрчког и латинског. Они су из првобитних насеобина у време Отоманске империје почели да се крећу по целом балканском простору, али и даље по целој Европи, све до Париза. Велики део Цинцара дошао је и у Србију и у делове Источне Србије, посебно крајем 18. века.[106]

И данас је за те пределе карактеристична мешавина Срба, као најбројнијег становништва, са онима који се осећају као Румуни, затим посебном народносном групом која се назива Власи, а која своје порекло једним делом везује или за Румуне, или за Србе, или за Цинцаре. Тај део Србије током векова био је поприште разних сукоба, не само политичких, него и културних, али и религијских иако су припадали истој конфесији – православљу. Овај део Србије имао је током историје успоне и падове. Успон је доживео за време Бранковића и Лазаревића, а потом је пао у велику изолованост, неразвијеност и сиромаштво, иако је имао велике природне потенцијале, посебно рудно богатство и претпоставке за развој сточарства и виноградарства. У тој мешавини народа посебно место, када је у питању културна традиција, заузима магија и магијско мишљење које је произвело магијске обреде. Тај магијски утицај траје до данашњих дана. Магија је у културну традицију становника овог простора оставила много тога што припада мистици која је између осталог прожела и њихова практична понашања.[107]

Становници ових крајева склони су економској миграцији, посебно одласком у развијене европске земље. Колико је снажан образац културе тог простора показује и чињеница да и нови простор у који су отишли из економских разлога, а који духовно и

[106] „Некадашња римска империја успела да некадашњој Јелади и Јелинима наметне не само своју политичку власт него, шта више, да се и сами Јелини осете римским грађанима и називу Ромејима, т.ј. Римљанима. Осим тога успео је римски народ да на Балканском Полуострву поромани широке масе становништва које су се ту затекле. И поред ових великих успеха римске империје и латинског језика успео је грчки дух да, после поделе римске империје, ма и у другом, измењеном облику, да источној половини ознаку свога духа и наметне подложеним страним етничким групама уверење о свом легитимном наследству у овом делу некадашње римске империје“. (Душан Ј. Поповић, *О Цинцарима*, Прометеј, Београд, 1998, стр. 17)

[107] Описе магијских ритуала налазимо у књигама Тихомира Ђорђевића, Симе Тодоровића, Шпира Кулишића, Веселина Чајкановића, Славољуба Гацовића и других. Чајкановић пише да се у Хомољу у Источној Србији практикује код младих жена магијски ритуал по којем „ако млада жена жели да *она* буде господар у кући, треба, приликом венчања, да уђе пре младожење у цркву, да га нагази десном ногом итд., да га трипут погледа кад прићу олтару, *и да се на њега насмеје*... Овај смеј, заједно са осталим прописима око њега, има магични карактер већ и због тога што је, очевидно, сувише дволичан да би се могао другачије протумачити“. (Веселин Чајкановић, *О магији и религији*, Просвета, Београд, 1985, стр. 43) „У српској народној религији свакако су најраспрострањенија веровања у мистичну снагу биљака на основу којих се оне и користе као апотропејска средства у магијској пракси. Веровање у мистичну моћ појединих биљака испољено је кроз праксу стварања хамајлија као магијско превентивних средстава од утицаја злих сила“. (Бојан Јовановић, *Српска народна религија у светлости Чајкановићевих проучавања*, у: Веселин Чајкановић, *О магији и религији*, Просвета, Београд, 1985, стр. 338)

културно припада најразвијенијим деловима планете, није могао да утиче на њихову свест оптерећену њиховом културном традицијом, посебно магијском традицијом. Долазе из света упаковани у највећа цивилизацијска достигнућа, али њихова душа неизмењена остаје привржена аутентичним традиционалним обрасцима културе. Данас су пример како се због добростојећег економског стања у њиховим традиционалним обичајима мешају средства, односно инструменти које подарују најразвијенији делови цивилизације са ритуалима који припадају дубокој прошлости. Дуго ропство, тежачки живот и сурова борба за опстанак оставили су дубок траг не само у прошлим генерацијама, него у облику социјалног акумулативног наслеђа и у најновијим генерацијама. Овај део Србије подједнако је притиснут и позитивном и негативном културном традицијом, али и обрасцима који из тога проистичу, као и понашањем у обављању свакодневних послова.[108]

Западна Србија насељавана је вековима, а већина становништва потиче из динарских предела, посебно из Старе Херцеговине, која је обухватала делове данашње Црне Горе и крајеве око Гацка, Невесиња и Требиња. Према демографским и етнолошким истраживањима око 90 одсто данашњих становника Западне Србије потиче из тих предела. Са собом су донели ијекавицу, али и културну традицију прожету вековним отпором и пркосом, животом у суровим географским условима. Долазећи у много питомије крајеве, они су много тога донели, а потом преносили из генерације у генерацију.[109]

Две традиције су се издвајале и прожимале њихов живот у протекла три века: мит о физичком јунаштву и чојству, и нешто што су сматрали да припада довитљивости, спретности и практичној памети – лукавству. Окретни као планинске звери, у новим околностима успевали су да га преточе у добро сналажење када је у питању стицање имовине и богатства. Донели су и посебну врсту динамике и језичке чистоће. Потомак досељеника из дурмиторског краја, Вук Караџић, реформисао је српски језик. Он је народни говор претворио у књижевни језик и књижевну језичку културу. Вуково дело

[108] Одлазећи у развијени свет и долазећи у завичај економски мигранти према истраживању антрополога и етнолога Драгане Антонијевић, „своје нове видове понашања нису могли да примене у завичају и да је утицај, односно притисак већинског становништва у одржавању старих навика био јачи од њихових иновацијских покушаја и савета“. (Dragana Antonijević, *Stranac ovde, stranac tamo*: *antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera,* Srpski genealoški centar, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2013, стр. 207)

[109] Јован Цвијић, *Балканско полуострво,* у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 2, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 357–361.

сведочи, између осталог, о доприносу Србији тих досељеника њеној културној традицији, посебно у једном од битних својстава српског народа и његовог опстанка, а касније српске нације – језику.

Њихови посебни културни традиционални обрасци исказивали су се и у позитивном и у негативном смислу и искуству. Подједнако су преношени из генерације у генерацију, а употребљавани су према ситуацијама, односно догађајима који су их свакодневно пратили. Спремни на ризик, али и на превару и смицалице, градили су посебан ментални склоп личности, који им је помагао да се лакше суочавају са искушењима и проблемима. Мит јунаштва и чојства, када је код њих доминирао, градио је на различите начине однос према посебним и универзалним вредностима. Мит јунака показивао се у облику физичке спреме и моћи која је у ситуацијама одбране била величанствени чин, а у мирним ситуацијама извор великог насиља и суровости.[110] У њиховом менталном склопу подједнако је живео и одбрамбени и насилни чин.

Мит о чојству повезивао их је са универзалним вредностима и показивао да су спремни за велике подвиге, узлете и одбрану живота. Овај мит утицао је на то да је борба између позитивних и негативних културних традиционалних образаца завршавала у доминацији позитивног. Они су то, међутим, показивали само у тешким кризама када су успевали да се интегришу и хомогенизују, посебно у отпору неком удару споља. У временима мира и свакодневног живота више су доминирали негативни културни традиционални обрасци. Једна од тих карактеристика јесте сналажљивост коју су сматрали основом успешности. Ментално су спремни на покретљивост и промену средине, а у новој средини да обманом, манипулацијом и сналажљивошћу лако продру и реализују своје потребе и користи, као и жеље које су у неким ситуацијама превазилазиле њихове могућности. Амбиција је била јача од онога што су поседовали. Динамика амбиције успевала је у новим околностима да реализује и оно што нису поседовали, али су зато успевали да се статусно утемеље и напредују. У социјално акумулативном наслеђу у

[110] Антички Грци разликовали су јунака и хероја. Јунака је стварала ситуација, а херој је самосвесни чин појединца. У динарским пределима слављени су и јунак и херој, с тим што је јунак везан за физичка својства и одбрану од насртаја других. Херојство је изједначавано са чојством. Мит о чојству славио је јунака који се доказао у одбрани свог племена, али који својим чојством брани друге од себе. Ову разлику је изнијансирао Марко Миљанов у спису *Примјери чојства и јунаштва*. (Марко Миљанов, *Примјери чојства и јунаштва*, Народно дело, Београд, 2001, стр. 67–68) Велики број живописних примера о јунаштву и чојству старих Црногораца прикупио је Герхард Геземан (Gerhard Friedrich Franz Gesemann). (Герхард Геземан, *Чојство и јунаштво старих Црногораца*, Обод, Цетиње, 1968, стр. 30–46)

психи носили су силовитост и жестину, па и окрутност.[111] Борба између образаца позитивне и негативне културне традиције у овом простору је изоштрена, често немилосрдна, најчешће груба, али и духовита. Из ових простора су се издигле и духовне величине које су то записале попут Вука Караџића који је први на систематичан начин скупио све народне поруке у облику загонетки и пословица. Управо у том амбијенту се тај изоштрени дух и изоштрена борба између негативне и позитивне културне традиције плодно оваплотила у литератури и ликовној уметности.

У централном делу Србије су два региона која се, такође, разликују када је у питању културна традиција: Шумадија и Моравска Србија. Шумадија је карактеристична по измешаном пореклу српског становништва. Поред породица пореклом из Старе Србије, Шумадију је населио и велики број људи из динарских предела, посебно Херцеговине и Црне Горе, али и Рашке области. Овај тип људи, кад је реч о традицији и културним традиционалним обрасцима, у великом делу сличан је српском становништву из Западне Србије. Разликују се ипак по томе што су у свему умеренији и одмеренији, и што су и позитивни и негативни културни традиционални обрасци у примени слабијег интезитета. Много тога у новом крају умекшано је и пропримило је другачији карактерни и ментални начин испољавања. Оштрине које су донели из старог краја овде су постепено слабиле и попримале умеренији начин испољавања.[112]

Они су примали и позитивне и негативне утицаје, и са истока и са запада Србије, што их је чинило отпорнијим и животнијим, посебно у периоду под Отоманском империјом. Оно што их је издвајало јесте ослободилачки дух, односно тежња да се ослободе од поробљивача. Због тога није чудо што су из тих предела настале и династичке породице, Петровића, односно Карађорђевића, и Обреновића, које ће учествовати у ослобађању Србије од отоманског ропства и потом се цео век смењивати на српском престолу. Карађорђевићи су показивали карактеристике јунаштва и у њима је пребивао

[111] Људи из предела динарских крајева карактеристичних по кречном карсту жешћи су „од оних што живе 'у зеленом'. Одиста, тај карсни човек као да скупља у себи неку *жестину* и неки притајени експлозив као што његова земљакиња гуја присојница на жару сунца и камена скупља љутину отрова. Израз 'љути крш' тако да крије слутњу о души тога пејсажа која је створила и душу његовог становника... Шкртост тога пејсажа изазива будну и напрегнуту енергију, пркосну и отровну природу која осцилира између експлозивног темперамента и потиштене резигнације“. (Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена,* Просвета, Београд, Просвета, Ниш, 1990, стр. 262–263)

[112] Јован Цвијић, *Балканско полуострво,* у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 2, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 350–356.

јуначки мит из претходне постојбине. Код Обреновића више је доминирао дух сналажљивости, трпељивости и лукавства, што се показало корисним својством које је помогло у добијању одређених уступака од Отоманске империје који су јачали независност Србије. Обреновићи, посебно кнез Милош, користили су корумпираност институционалног поретка Отоманске империје да подмићивањем шире и аутономна права Срба и територију Србије. Једним делом – управо због тога – и српска државност почива на коруптивном обрасцу јер уз помоћ корупције много тога добијено и стечено у ослобађању од отоманске владавине.

У моравском делу Србије живело се умногоме другачије него у осталим крајевима Србије.[113] Ту је комбиновано оно што је красило шумадијски простор са много чиме што је припадало источној Србији, а делом и северним деловима Србије, односно Војводини. У комбинацији ових сусрета, различитих културних традиција и образаца Шумадинци су правили посебни културни традиционални образац. Због опасности које су вребале, али и малих шанси да се одбране, формирали су културни традиционални образац који је било тешко прочитати, а још теже с њим на крај изаћи. У контактима су показивали да једно мисле, друго говоре, а треће раде. Тај начин преживљавања одговарао је историјским приликама, као и просторним проблемима који су произилазили из отвореног комуникативног и неодбрањивог простора од оних који су располагали силом. Њиховим простором тутњали су разни народи, културе и обичаји који су у проласку остављали своје отиске, а временом се укључили у аутентичне шумадијске, односно посебне културне традиције. То показују ритуали и обичаји, али и етнолошке и карактеролошке карактеристике. И позитивно и негативно, када је у питању културна традиција, ишло је руку под руку, што је често било и неразумљиво, али и тешко разлучиво за оне који су долазили споља или који су имали с њима било какве контакте. Морава је и њих

[113] На овом простору током историје наступале су смене које су показивале његову раскошност, али и пустошење. Трајан Стојановић наводи запис западноевропског путника Бертрандона де ла Брокијера (Bertrandon de la Broquiere), који је путујући долином Мораве 1433. године записао да је овај предео Србије привлачан. Он је записао да је то добро насељена земља са „великим мноштвом села и добром храном, а изнад свега добрим вином“. Према опису овог путника, долина Мораве била је „једно од најгушће насељених подручја на Балкану. Три столећа касније, иста област била је можда најређе насељена на целом Балкану. Тамо где су некад били људи сад су се опет простирале шуме. Жена енглеског амбасадора у Цариграду, Леди Мери Вортли Монтегју (Lady Mary Wortley Montagu), провела је седам дана пролазећи 1717. кроз густе шуме између Београда и Ниша. Године 1830. српске шуме биле су ређе, као последица поновног насељавања, које је започело после 1750“. (Trajan Stojanović, *Balkanski svetovi*: *prva i poslednja Evropa*, Equilibrium, Beograd, 1997, стр. 47)

раздвајала. На удаљености од свега неколико стотина метара формирали би се некада потпуно различити културни традиционални обрасци. То се и данас показује у начину живота, али и приступу и искуствима становника двеју обала Мораве. Једна река их повезује, али и раздваја. Мали су били мостови, као симболи повезивања, када су у питању културни традиционални обрасци, али и обичаји ових становника чије се поднебље скоро и не разликује.

2. ОДНОС ТРАДИЦИЈЕ ПРЕМА КОРУПЦИЈИ

Када је у питању корупција, као штетна појава, постоје два приступа: однос презрења, ниподаштавања и одбацивања или прихватања као оправдања и рационализације за све што људе спречава у реализацији њихових потреба, интереса и жеља. Другим речима, у позитивној традицији корупција је одбацивана као неморалан, сраман чин и она је осуђивана, а они који су је практиковали, доживљавали су велико презрење. У негативној традицији корупција је подржавана правдањем да је потребно њом се послужити када се спречавају жеље или не дозвољава задовољавање потреба и интереса.[114] Корупција у решавању животних проблема најчешће је правдана сналажљивошћу или неком врстом посебне способности да се други преваре, или подмите, како би по сваку цену остварили своје намере ради задовољења интереса. У кризним периодима, посебно у периодима ропства, то је величано као јуначки и храбар чин, а у периодима формирања сопствене државе као превара те државе или начин да се покаже да држава није способна да функционише онако како би требало. С једне стране, држава – коју оличавају њени намештеници – се доживљава као нови поробљивач, а слабу државу, с друге стране, треба искористити тако што њене намештенике ваља подмитити и на тај начин реализовати намеру, што им много значи у одржању живота и постизању неког замишљеног успеха.

Негативна традиција, када је у питању корупција, може да се развије из два облика. Први је изнуђивање који су често наметали освајачи и одговор на то уцењивање утемељио је различите приступе и поступке у изнуђивању мита и подмићивању. Други облик заснован је на покушајима поробљених да остваре сопствене потребе и интересе тако што сами проналазе начине, приступе и облике како да подмите оне од којих зависи њихова

[114] Према Ерику Усланеру (Eric M. Uslaner), корупција се свуда (значи и у различитим културама) обележава „као морално зло“. Када негде постоји традиција крупне корупције, међутим, људи се тамо мире са тиме и постају спремни да се упусте у ситну корупцију која им омогућава да реше различите животне проблеме, иако она доводи у питање њихове грађанске врлине. (Eric M. Uslaner, *Corruption, Inequality, and the Rule of Law*, Cambridge University Press, New York, 2008, p. 44) У рационализацији корупције настаје коруптивна култура која почива на логици да „сви то раде“. (John Girling, *Corruption, Capitalism and Democracy*, Routledge, London, New York, 2002, p. 11)

потреба, интерес или жеља. Оба приступа су коришћена, посебно током дугог ропства у Отоманској империји.

То је преношено с генерације на генерацију и тако је оформљен традиционални коруптивни негативни образац. Када је у питању непријатељ, тај образац је сматран пожељним и често је величан и у облику прича усмено преношен с колена на колено. Те поруке, које су постале традиционалне, формулисане су јасно, прецизно и кратко и лако су памћене и преношене. Често је у тим порукама и поукама било и поетике, али и духовитости и заједљиве циничности и ироничности. Последица тога је формирање пожељног обрасца који припада негативним људским стањима – лукавству. Ту су људи показали право мајсторство како да препознају нека стања код животињског света која им омогућавају да не буду прогутани, а с друге стране довијали су се како да се у преживљавању лако докопају плена.[115] То се може означити као басновито стање људског понашања. Нажалост, то што је у једном тренутку послужило за опстанак и преживљавање и само је преживело своју сврху, односно опстанак и преживљавање. Тако је то ушло у акумулативни генетски капитал који се једноставно преноси и јавља код каснијих генерација. Много је примера да се пристојни људи, чије је понашање нормално, односно у оквиру норми, у тренутку личних проблема или друштвених криза, изненада послуже нечим што пре тога никад нису учинили. Одговор је, управо, везан за то социјално акумулативно наслеђе које живи дубоко у свакој генерацији, а прошири се само у тешким ситуацијама.[116] То није само везано за корупцију него и за друге појаве и

[115] Роже Кајоа (Roger Caillois) је, упоређујући животињске и људске страхове, записао да је животињски страх једнородан, неизрецив и непромењив. Тај страх је регулисан инстинктом да животиња не буде прогутана. (Žan Delimo, *Strah na Zapadu,* Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik, Novi Sad, 1987, стр. 17) Описујући употребу моћи, Елијас Канети (Elias Canetti) истиче да се човек у докопавању плена понаша као животиња. „Често се догађа да се једно створење приближава другом у непријатељској намјери, и то у различитим приликама, од којих свака има посебно традиционално значење. Ту је прије свега *вребање* на плијен: плијен постаје предмет нашег праћења много прије него што постане свјестан наше намјере“. (Elias Canetti, *Masa i moć,* Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1984, стр. 167)

[116] Разлоге за прихватање коруптивног обрасца понашања у Србији најбоље је описао Арчибалд Рајс (Rudolph Archibald Reiss) у чувеном тестаментарном тексту: „Најпре, под турском влашћу вам је и најжешћи рад мало користио. Од њега се богатио само ваш угњетач... Данас су, иако релативно мало раде, многи од вас постали похлепни. Долазили су у додир са другим земљама пре великог рата, а нарочито током њега. Видели су раскош великих западних градова и задивила их је видљива моћ новца, а нису увидели шта је у њој лажно. Када су се вратили кући желели су да се по сваку цену обогате, али не великим и поштеним радом. Присетили су се својих некадашњих турских господара, па су кренули њиховим примером у корупцију. И тако се у ову земљу, која је некад била земља суште честитости, увукла одвратна корупција... јер је она заразила посебно оне међу вама који се охоло називају 'интелигенцијом земље'“. (Арчибалд Рајс, *Чујте Срби*, Етхос, Београд, 2005, стр. 7–8)

односе који прате развој појединаца, група и друштава кроз историју. Када нека појава или неки однос једном настану, они више никада не нестају. Због тога је веома важно проналазити начине или шире приступе како да се то што је непожељно прати и контролише да не би излазило из људских дубина и плавило их, не само као појединце него и као припаднике одређене друштвене групе, а самим тим и цело друштво.

На овај начин корупција је освојила традицију и у њој нашла своје место.[117] Наравно, као негативна традиција. Неспорно, она припада традицији неке друштвене групе и друштва. Има друштава у којима је ова негативна традиција као коруптивна препорука до те мере развијена и раширена да постаје нешто легитимно, а у многим главама и легално.[118] То се посебно види у друштвима, или боље рећи заједницама које су још на нивоу преддруштвене свести и чије се функционисање одвија у облику сталног подмићивања ради задовољења неке потребе, интереса, жеље или обављања одређеног посла. Такви примери постоје и у савременим друштвима, посебно тамо где су владавине деспотске и ауторитарне. Пример су многе афричке, азијске и латиноамеричке државе, али на ту појаву нису сасвим имуне ни све европске земље, укључујући чак и поједине чланице Европске уније. На основу ове негативне традиције корупција у савременим друштвима постаје начин живота.[119] Другим речима, све се у оквиру тих друштава одвија на коруптиван начин, а ти начини сматрају се сасвим нормалним.[120] Наравно, последице

[117] Марк Пиет (Mark Pieth) истиче да је корупција „задржала своју привлачност, јер је то традиционална употреба моћи, као и алтернатива спровођењу доминације путем експлицитне силе“. (Mark Pieth, *From Talk to Action: The OECD Experience*, in: *Anti-Corruption Policy: Can International Actors Play a Constructive Role?,* Susan Rose-Ackerman, Paul Carrington (eds.), Carolina Academic Press, Durham, 2013, p. 151)

[118] Према Семјуелу Хантингтону (Samuel P. Huntington), када се модерне норме сукобе са традиционалним, настаје међустање које појединцима олакшава да делују на начине који би били у нескладу са обе врсте норми, па то онда користе да оправдају своје коруптивне поступке. Такође је закључио да „корупција изискује известан степен разликовања између јавне улоге и приватног интереса“, што је илустровао примером неразликовања неког краља као приватне особе и његове владарске функције, што би водило немогућности да тај краљ буде оптужен за проневеру. Он је подсетио да је у традиционалним кодексима многих друштава сматрано да је „носилац јавне функције имао одговорност и обавезу да награди и запосли чланове своје породице“, што је пример срастања службене дужности с приватним интересом. Тек када се направи разлика између јавног добра и приватног интереса, установљава се и могућност поимања злоупотребе положаја у коруптивне сврхе, што се поклапа с процесом модернизације неког традиционалног друштва. (Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven, London, 1973, pp. 60–61)

[119] „Корупција је замишљена као начин живота, као нека врста традиције и као скуп вредности и норми које припадају култури неког друштва и његовим институцијама“. (Ina Kubbe, *Let's Play: Bribery Games in the US and Germany*, in: *Corruption and Norms: Why Informal Rules Matter* (Political Corruption and Governance), Ina Kubbe, Annika Engelbert (eds.), Palgrave Macmillan, Cham, 2018, p. 155)

[120] „Коруптивна пракса била је укорењена у друштвеним нормама у многим земљама. У азијским земљама, као што су Јужна Кореја, Сингапур и Индија, грађани су у прошлости подмићивали јавне службенике како

прихватања тог начина су погубне по та друштва јер секу агилне гране развоја које би требало да им омогуће перспективу и будућност. Друштва која живот живе на коруптиван начин немају перспективу нити будућност. Она су у стању низбрдице у којој се полако осипају, урушавају и у једном моменту великог убрзања уништавају и нестају. Показало се током историје да су нестале и цивилизације које су трајале неколико хиљада година, али и велике и моћне империје, као и многе државе и народи. У последњим часовима свог нестанка они су били обухваћени корупцијом коју више нису могли ни да контолишу нити да зауставе. Са корупцијом су нестали са ове планете.[121]

Како је слабила Отоманска империја тако су у Србији, која је била потпуно сељачка земља и чије је становништво живело по селима, а не по варошима и првим градовима, полако почели да се богате умешнији и сналажљивији сељаци који су већ пронашли начине како да код ага и бегова смање обавезни годишњи харач. Један од начина било је и поткупљивање. Поткупљујући властодршце они су постепено почели да се баве трговином, односно почела је производња вишка производа којима су, с једне стране, потплаћивали власт, а с друге стране, отпочели трговину, најпре између себе, а потом и са трговцима из околних земаља, посебно Аустрије. Трговина им је омогућила да зарађују више и да делом те зараде купују слободу од окупатора.

Ослобађање од Турака почело је развојем трговине, а трговина се, управо, развила уз помоћ корупције.[122] Слабљењем централне власти у Отоманској империји још је више

би се прикачили на електричну или телефонску мрежу, или би плаћали мању количину новца као знак захвалности службеницима за брзу услугу. Таква ситна корупција била је неизбежна и сматрана је начином живота у овим земљама, а можда и у многим другим. Такве традиционалне културе имале су висок степен толерисања и прихваћености корупције у јавном сектору. То пак подрива препознавање озбиљности проблема корупције. Стога, можда постоји висок ниво друштвеног и политичког отпора усвајању антикорупцијских мера у таквим културама". (Yahong Zhang, *What Can We Learn from Worldwide Anti-Corruption Practices?*, in: *Government Anti-Corruption Strategies*: A *Cross-Cultural Perspective,* Yahong Zhang, Cecilia Lavena (eds.), *CRC Press, Boca Raton*, 2015, p. 248) Мина Наир (Meena Nair) сматра: „Традиционална пракса давања мита, као прихваћена друштвена норма, створила је атмосферу толерисања која је само расла током времена. Давање и примање поклона у новцу била је норма у средњем веку". (Meena Nair, *Anti-Corruption Practices in India*, in: *Government Anti-Corruption Strategies*: A *Cross-Cultural Perspective,* Yahong Zhang, Cecilia Lavena (eds.), *CRC Press, Boca Raton*, 2015, p. 27)

[121] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 25–26.

[122] Странци са Запада који су посећивали Отоманску империју и пре почетка њене пропасти оптуживали су је за корупцију. Тако је Рене де Лисенж, који је посетио империју 1586. године, записао: „Све се решава уз помоћ сведока који се купују и продају, и све се пресуде доносе на основу новца и злата које се даје, међутим брзина у обављању посла чини да се забораве све друге неугодности". (Жил Вејнстејн, *Царство на врхунцу моћи (XVI век)*, у: *Историја Османског царства*, приредио Робер Мантран, Clio, Београд, 2002, стр. 251)

слабила њена периферна власт, односно власт у периферним окупираним областима.[123] Слабљење моћи показало је немоћ да се од потчињених скупе количине харача на које су били навикли. Тако су прихватили подмићивање богатијих Срба сељака, који су отпочели трговачке послове, јер су на тај начин компензовали оно што више нису могли на легалан начин да прибаве. Компензација их је увлачила у корупцију, а корупција показала њихову алаву природу, односно откопчана је њихова појединачна похлепа. Похлепа их је на тај начин још више ослабила када су у питању властодржачке функције. Подмићивањем они су кршили сопствену легалност и истовремено упадали у један облик уцене оних који су их подмитили. Тај образац ослабљене периферије Отоманске империје полако се ширио и приближавао центру. Када је дошао до центра, односно централне власти, у овом случају околине султана и захватио самог султана, онда је и у центру доводена његова моћ у питање. Корупција је настала на периферији царевине, а потом се полако развијала и освајала комплетну царевину.

Отоманска империја је крајем 19. и почетком 20. века била захваћена снажним таласом корупције који је показао такву снагу да га више није могло ништа зауставити све до њеног распада на почетку 20. века, после војних пораза у два балканска рата. Показало се и на примеру Отоманске империје да је корупција последња појава с којом империја нестаје. Нажалост, нестанак империје у коруптивном разарању оставио је тешке последице, односно белеге, током формирања нових држава на њеним просторима. Многе од тих држава проширили су се и уз помоћ корупције.[124] Ово је пример како корупција

[123] Борбе клика и појединаца за стицање поверења код владара (султана) биле су немилосрдне и у тим обрачунима побеђивали су најлукавији, али и неспособни да воде управу, односно власт. Од тада почиње да се урушава систем власти заснован на способностима, одговорности и резултатима „у корист система заснованог на подмићивању... Настао је суштински различит управни систем, у којем је сваки важан положај могао добити онај ко највише понуди. Понуђача је било много, и били су похлепни, јер сада се свако могао надметати за положај. У ствари, број кандидата је био толико већи од броја положаја да су се постављења почела вршити само на годину дана како би се успоставила равнотежа и, узгред, повећао број поклона“. (Lefter Stavrijanos, *Balkan posle 1453,* Equilibrium, Beograd, 2005, стр. 115)

[124] Да би проширио Србију, односно прикључио нових шест нахија, Милош Обреновић се служио „молбом и претњом, и политиком и новцем“. (Владимир Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, Просвета, Београд, 1966, стр. 153) Душан Баранин, описујући начине на које је Милош Обреновић добијао од Порте одређена права, цитира Аврама Петронијевића и Алексу Симића. Кнез Милош је, када је чуо да ће Порта да појача војску према граници Србије, послао њих двојицу везиру који је био на челу те војске да га одобровоље да случајно не нападне границу. Баранин наводи да је Симић изјавио када је дошао код везира: „Честити везиру, Милош ми је наредио да саопштим пријатну вест: за издржавање конака и послуге још је одобрио нових двадесет хиљада гроша, јер сматра да је услед немира у свету живот поскупео. Ево, ја их предајем“. Симић је ставио „пред везира двадесет кеса новца“. На то му везир изговара „-Алекса, то је добра вест! Моји трошкови су се заиста јако повећали. Пренеси Милошу да ћу му за то до гроба бити захвалан“.

показује виталност и упорност с којом је изузетно тешко обрачунати се. Корупција ради на нестанку једних, а истовремено на рушевинама њеног дела, на коруптиван начин, настају нови.[125] То је поука која показује да и новоформиране заједнице, односно државе, настале уз помоћ корупције, не могу да се ње ослободе. Због тога су те земље, и неке које су пре два века настале, и даље у проблему с корупцијом. То је пример који показује како негативна традиција дуго опстаје и током времена се у различита руха преобликује и преображава.

Нажалост и модерна српска државност, која отпочиње побуном и устанком или како то неки називају народном ослободилачком револуцијом из 1804. године, праћена је корупцијом при сваком кораку проширења своје слободе или аутономије. То је показала посебно династија Обреновића, односно њен утемељивач Милош Обреновић. Изузетно лукав, вешт и сналажљив, излазио је на крај са отоманским властодршцима тако што је код Порте сваки корак у освајању слободе пропратио подмићивањем. Подмићивање је ишло од локалних властодржаца до Порте, односно владе у Цариграду. Па и хатишерифи, односно озакоњени документи, добијани су и уз помоћ мита и подмићивања.[126] Овај пример показује како се уз помоћ корупције руши моћ властодржаца, али истовремено унутар нове државе корупција слави и остаје начин за остваривање потреба, интереса и жеља и унутар ње. То је двоструки ход корупције у друштвеном и политичком животу.

Добар пример Милошевог подмићивања врха власти Османске империје ради стицања аутономије јесте подмићивање султана, али и великог везира, као и нижих великаша, посебно тадашњег београдског везира. Аутономија Србије из 1830. године проширена је захваљујући новцу који је одређен за подмићивање. Наравно, кнез Милош је

(Душан Баранин, *Велики господар: Милош Обреновић*, Српска књижевна задруга, Стручна књига, Београд, 2000, стр. 276–277)

[125] Империје захватају велике просторе и обухватају друштвене разноликости, расне и етничке, верске и социјалне. Када ослаби централна моћ империје која их држи на окупу онда почиње распад, управо према овим друштвеним разноликостима. Једна од појава која убрзава распад, по шавовима друштвених разноликости, јесте корупција. Сејмор Мартин Липсет (Seymour Martin Lipset) и Габријел Салман Линц (Gabriel Salman Lenz) указали су „на везу између корупције и друштвене разноликости, етнолингвистичке плуралности и пропорција придржавања различитим верским традицијама међу становништвом неке земље“. (Seymour Martin Lipset, Gabriel Salman Lenz, *Corruption, Culture, and Markets,* in: *Culture matters: how values shape human progress*, Lawrence E. Harrison, Samuel P. Huntington (eds.), Basic books, New York, 2000, p. 116)

[126] „Поткупљивање је било један од заштитних знакова кнеза Милоша, јер је рано проникнуо у менталитет и дух турске политике“. (Владан Јовановић, *Корупција у време владавине Милоша Обреновића*, у: *Корупција и развој модерне српске државе,* уредници Александра Булатовић, Срђан Кораћ, Центар за менаџмент, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2006, стр. 8)

добро упознао функционисање врха империје у том периоду. Због тога није жалио да употреби сва средства, посебно новац, да би проширио своју власт, али и добио титулу кнеза.[127] Та титула подразумевала је право наслеђивања тако да је омогућио својим потомцима да управљају Србијом све до 1903. године. Другим речима, Србија је стицала независност не само отпором, бунама, устанцима, него и другим средствима, у овом случају корупцијом која је већ била развијена у Отоманској империји. То је пример употребе свих доступних средстава у политици зарад постизања одређеног циља. Наравно, то је са аспекта ослобађања било изузетно значајно, али начин на који је то рађено биће касније погубан по модерну српску државност.[128]

То што је тада освојено уз употребу свих средстава, па и нечасних, касније ће завладати као унутрашња логика којом ће се послужити многи у разним приликама ради задовољавања својих интереса. Тако се спољашње средство, које је било и нечасно и штетно, а корисно, полако увукло и поунутрило у друштвени живот модерне српске државе. Власт склона да се послужи корупцијом једног тренутка постаје њен затвореник јер се она полако увлачи у пирамиду власти и шири све од врха до дна. Тако целу пирамиду власти обухвата корупција, а потом она утиче на јавни живот, односно увлачи се у ментална и вољна стања свих грађана. То су суптилни психолошки процеси који лагано захватају и окивају људску психу, разбуктавају страст и ушуњају се у душу. Тако

---

[127] Радомир Ј. Поповић, *Идеал независности и нужност аутономије*, у: *Два века модерне српске дипломатије*, уредници Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић, Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 85.

[128] Имајући у виду заоставштину Милоша Обреновића који је подмићивао Турке, касније су у унутрашњим страначким политичким обрачунима обилато коришћене афере о странцима који су подмићивали власти ради склапања уговора о пословима у Србији. Највећа међу корупционашким аферама која је потресала тадашњу Србију била је чувена Бонтуова афера. Пошто су Французи били заинтересовани за железничку концесију у Србији, сматра се да је банкар Пол Ежен Бонту (Paul Eugène Bontoux) као њихов представник, „преко посредника, нудио новац, али он је изгледа књижио новац и личностима којима га никад није уручио да би оправдао средства која је вероватно сам узео или их је узео кнежев ујак“. Тадашњи министар финансија кнежевине Србије Чедомиљ Мијатовић потврдио је да му је нуђен новац, али да га је он одбио. „Како примећује Мијатовић, у једном моменту завладала је у Београду 'као једна епидемија подмићивања'“. (Слободан Г. Марковић, *Гроф Чедомиљ Мијатовић: Викторијанац међу Србима*, Правни факултет Универзитета у Београду, Центар за публикације и документацију, Досије, Београд, 2006, стр. 109–110) Мијатовић је касније у једном тексту објављеном после његове смрти у листу *Политика*, у неколико наставака, записао поводом те афере: „Мене је у самој ствари то подмићивање страшно револтирало и био сам намеравао за неко време да не предлажем Скупштини да се концесија издаје Генералној Унији само зато, што се служи корупцијом, иако је иначе она од свију понуђача капиталом далеко најбогатија била“. Мијатовић је о овоме испричао енглеском посланику Џералду Гулду (Gerald Francis Gould). Рекао му је да му је нуђен чек на два милиона франака који је он одбио. На то му је Гулд рекао: „А што нисте примили? Ви сте луд човек и очевидно не знате шта се иза ваших леђа ради. Теразијама протиче читав поток од златних неполеондора“. (Чедомиљ Мијатовић, *Успомене балканског дипломате*, превео и приредио Слободан Г. Марковић, Радио Телевизија Србије, Београд, 2008, стр. 299)

се похлепа откопчава у људској природи и почиње доминантно да управља људским животима. Када људи не заустављају сопствену похлепу она се шири, постаје права звер коју је тешко нахранити. Похлепа је безгранична. Увек тражи још више. Никада није задовољна јер стално жели да се потврђује. Људску похлепу је тешко зауставити јер она с лакоћом проналази начине, а и подстицајно утиче на мотивисање људи да је остварују и да јој се покоравају. Што је похлепа већа то су веће жеље и амбиције. Током историје се показало да иза жеља и амбиција не стоје способност и стваралаштво. Из тог разлога похлепа одшнирује код људи „завист, мржњу и пакост".[129] Похлепни стално завиде онима који су од њих још похлепнији или су похлепом више остварили. Та завист води их трагичној конкуренцији која понекад иде до граница у којима конкурента треба уништити или ликвидирати.

Када се стаје на пут похлепи онда она код појединаца подстиче мржњу као једно од најгорих осећања које може људе да захвати. Мржња уништава друге, али и трује душу онога ко мрзи. Одиграва се с њом нешто што би могли назвати перпетуум мобиле – што је мржња већа она је разјаренија и иде у недоглед. Мржња се тешко зауставља, а њени резултати су погубни по све.[130] Немоћна мржња завршава у пакости. Пакост је стање у којем онај ко је практикује не добија ништа, али зато ужива у пропасти других. Више се радује пропасти других него могућем свом успеху. Други постаје предмет унутрашњег живота, од радости и задовољства до туге и бола.

Све ово показује колико је у људској природи похлепа охола, незаустављива и неизлечива. Показало се да њу могу да зауставе само спољашње околности и то оне које су шоктерапијске природе. Један од начина њеног заустављања, можда и најбољи, јесу добри закони иза којих стоје оштре санкције, које, ако се спроведу, заустављају похлепу. То су прави удари који је запрепасте, препадну, односно унесу страх, и од тог великог изненађења наступа стање повлачења, временом и стварање унутрашњих механизама, посебно контролних, који временом код појединаца праве брану да она не преплави и не поплави људска срца, душу и дух.

Филозофски творац и утемељивач грађанске државе Георг Вилхелм Фридрих Хегел (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) упозорио је да рђаве појаве могу да почине такву штету у

[129] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 58.
[130] Čedomir Čupić, *Politika i zlo,* Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2001, стр. 91, 97.

друштву која је понекад по последицама несагледива. Оно што такве појаве најчешће униште јесу норме, односно правила којима би требало да се људи руководе у заједничком животу. Другим речима, укида се нормалност у држави. Да би се друштво повратило у стање нормалности, односно успостављање поретка, безбедности и стабилности, неопходне су оштре и строге санкције, јер једино оне могу да поврате друштво у стање нормалности.[131]

Употребу негативне традиције, у овом случају порука прошлих генерација и њихово прихватање у савремености, великим делом су подстицале ауторитарне владавине. Њихова самовоља и неограниченост у вршењу власти, између осталог, могу да узрокују не само појаву, него и развој корупције. Посебно када су ауторитарни владари немоћни да решавају проблеме грађана, или ако су обећавали оно што је нереално, онда се служе и корупцијом ради опстанка на власти. Почињу подмићивањем најближих сарадника, а потом се подмићивање постепено шири на све нивое власти. Корумпирана власт подстиче корупцију у облику изнуђивања. Често су грађани немоћни да јој се одупру, посебно у часу када остварују своје потребе и интересе, па почињу да прихватају изнуду и тако се корупција шири у различитим сегментима друштвеног живота. Изнуђивање постаје подстицајно. Чак и грађани који нису директно погођени изнуђивањем сами почињу да поткупљују оне од којих им зависи задовољење неке потребе или интереса. Другим речима, налазе путеве скраћивања где им се чини да на бржи, лакши и јефтинији начин постижу оно што им треба. Тако наступа двоструко стање по којем су према осећањима сви добитници, а у суштини сви су губитници.

Корупција пустоши људске животе уносећи у њих неред, нестрпљење и опасан рачун по којем привидно добијају, а на дужи рок су велики губитници. Тако се пустоши њихова душа и дух, осиромашује се виталност и способност, а подстиче сналажљивост и превара. Преваранти не знају да живе на други начин него преваром, оним чиме су се послужили на првој животној препреци и добили нешто незаслужено.[132] Сваки каснији

[131] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1989, стр. 347.

[132] Мартин Кригер (Martin H. Krieger) сматра да су људи подложни разним пороцима, а као примере наводи „таштину, завист, похлепу, прождрљивост, лењост…“. Такође сматра да ови пороци могу бити тумачени као урођени некој култури, али и као нешто везано за одређену ситуацију. Он истиче да се у објашњавању корупције она може „оправдати или као део мреже значења и деловања (то јест културе) или као одговор на прилике и подстицаје“. (Martin H. Krieger, „Corruption and the Culture of Real Estate Development“, *Business & Professional Ethics Journal*, Vol. 13, No. 3, 1994, p. 19)

њихов посао текао је према обрасцу с којим су почели и који употребљавајући и најчешће више њега не могу да се ослободе. Образац постаје њихово ментално стање које је тешко напустити.[133] Увек је велики страх да ће, ако га напусте, упропастити свој првобитни успех. Тако се код људи формира незајажљивост, али и рискантна и сулуда трка у сопственом животу која често погађа све око њега. То је и начин како људи губе савест, емпатију и било какав осећај солидарности и саосећања са другима. Тако се формира егоистична саможивост склона да употреби сва средства зарад личних циљева. То је и тренутак када се губи људска осећајност, а душа предаје ђаволу који уништава људско милосрђе као велики лични чин према другима.[134]

Негативна традиција посебно је изражена у говорним изразима. Карактеристично је да су поруке и поуке језички јасно и прецизно формулисане. Оне су кратке и лако памтљиве. Речи и језик којима се ове поруке шаљу, поред јасноће, краткоће и памтљивости, често су препуне духовитости, али и цинизма, ироније и сарказма. Оне имају посебну боју, а у говору изазивају различите призвуке, најчешће ласкаве и ласцивне. Када се саопштава ономе кога треба подмитити, подмитљивач смањује тон и често милозвучно шапће, чиме треба подмићеног приволети и добити од њега сагласност да мито прихвати. Избегава се било каква врста наредбе, повишеног тона, омаловажавања, ироничности и саркастичности. Уместо свега тога, показује се снисходљивост. Најчешће се те речи у колоквијалном говору означавају као мазне, са извесном дозом сугерисања. Тако говор између оног ко подмићује и онога ко прима мито добија посебну топлину и нежност, боље рећи говор који садржи ноту интимности. Тај говор је углавном без сведока и води се у четири ока. Коруптивна радња дуго се памти, јер иза ње увек стоји јак интерес и још јачи мотив. Зато подмићивање зарад остварења интереса дуго траје и лако се преноси у будућа задовољавања.

---

[133] Према Абигејл Бар (Abigail Barr) и Данили Сера (Danila Serra), „друштвене норме, вредности и уверења која се интериоризују током детињства могу играти одлучујућу улогу у одлукама појединаца о подмићивању касније у животу...“. Из тог разлога корупција је „делимично културни феномен“. Промена овог обрасца понашања може настати ако се напусти средина у којој је образац формиран, односно пресељењем у неку другу средину, у којој корупција није образац понашања и живота. Ауторке наводе пример страних студената у Великој Британији који долазе из корумпираних земаља. (Abigail Barr, Danila Serra, „Corruption and culture: An experimental analysis“, *Journal of Public Economics*, Vol. 94, Issue 11–12, 2010, pp. 863, 869)

[134] Човек поседује потенције и за добро и за зло. Тамо где зло преовладава човек постаје „претежно зло биће, а... у остварењу својих жеља и хтења претежно несрећно биће... Зло може да долази споља, од ђавола, или каквог другог злог начела“. (Слободан Г. Марковић, *Песимистичка антропологија Зигмунда Фројда*, Досије студио, Београд, 2014, стр. 36)

Наведени разлози показују да традиција мита и подмићивања припада негативној културној стварности која надилази личну и друштвену стварност.[135] То показује да су културни садржаји и обрасци дугог трајања, да остављају трагове и утичу на генерације, самим тим и на све појединце у надолазећим генерацијама.[136] Зато регресивни традиционални обрасци опстају дуго у понашању људи у друштву. Када је образац културе удаљен од друштвене структуре, друштвена структура има мали, понекад и никакав утицај на обрасце културе, али може бити и обрнуто. Показало се да језици, митови, архетипови, па и све оно што припада филозофији, уметности и теологији, није најчешће везано за непосредне друштвене потребе и интересе, док су, на пример, политика, идеологија и право много непосредније повезани са друштвеном структуром која на њих има велики утицај.

Традиционални културни садржај утиче и несвесно и свесно на људе, посебно када наступају људске кризе, друштвени ломови или их погађају групни и лични велики проблеми. Тако они улазе и у савремене институције. Када не постоје механизми који институције чине имуним на њих они их лако освајају и уништавају. Овде се показује сва драма која произилази из негативних традиционалних културних садржаја и образаца. Зато је и борба против корупције, када се она рашири и захвати друштвену структуру и институционалну инфраструктуру, изузетно тешка, често и безизгледна.[137] Да би се изашло из тог зачараног круга потребни су велики напори, храброст, одлучност, истрајност и одговорност оних који су решени да је зауставе, потисну и сведу на меру која не може да угрози друштвени и политички живот.[138]

---

[135] Када се „култура корупције“ развије, онда се она тешко може искоренити. (Christopher Kingston, „Social structure and cultures of corruption“, *Journal of Economic Behavior & Organization,* Vol. 67, Issue 1, 2008, p. 91)

[136] Фернан Бродел (Fernand Braudel) истиче да постоје појаве „дугог трајања“, односно да оне, кад се појаве, тешко нестају. Исто је и са обрасцима и структурама. „Дуго опстајући, неке структуре постају постојани елементи за огроман број наштаја...“. Такође, наглашава и да „митови, који се споро преображавају, и сами су везани за структуре које се изузетно дуго одржавају“. Према њему, „свака друштвена стварност 'лучи' своје време или своје временске скале онако као што обичне шкољке луче седеф“. Када шкољка излучи седеф он дуго опстаје у облику бисера. (Фернан Бродел, *Списи о историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992, стр. 95, 125, 133)

[137] „Један одговор могао би бити да корупција представља друштвену неправду, која када је политичко тело прихвати, изузетно је способна да се сама шири 'попут карцинома'. Та пошаст у стању је да учини да стабилне институције полако губе оријентацију и додељују нечасно стечене награде, што се може претворити у јуриш ка моралном дну, али у коме су све предности на страни најмање способних и најлукавијих“. (Sudir Čela Rajan, *Korupcija*, у: *Budućnost znanja i kulture: rečnik za 21. vek*, priredili Vinej Lal, Ašis Nandi, Clio, Beograd, 2012, стр. 152)

[138] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 219.

Корупција уништава друштвени живот, безбедност и сигурност. Због тога је, када се то наруши, тежак повратак у првобитно, добро стање. У борби против корупције нису довољне институционалне мере, потребна је и одговарајућа обука, као и утемељење вредности и вредносног система. У томе посебну улогу има морално васпитање, односно морална култура грађана која је најбољи и најефикаснији начин у борби против корупције. Другим речима, потребно је формирати аутономне и моралне личности, јер су оне најбоља гаранција да се корупција може зауставити и трајно сузбити њена доминација у друштвеном и политичком животу. Најбоља препрека су морално култивисани грађани и људи од интегритета у оквиру институционалног поретка.[139] Ова два чиниоца не само што заустављају корупцију него је и у кратком року у потпуности онемогућавају.

Има у корупцији и нешто што се зове привлачност, јер она у једном моменту људе обрадује, чини их радосним и веселим. Када се нешто прима често се заборави због чега је примљено; то се више доживљава као неки дар или као нека заслуга која ораспложи људе. Вероватно да, када нешто човека ораспложи, он заборавља узроке, разлоге, али и последице, као и начине, добијања нечег што му је направило угоду. Угодност постаје сврха и сама по себи прави осећај пријатности и неког добра. Код човека који је нешто добио распламсава се машта, али и рађа жеља шта би могао од тога још да добије. Он осећа да је то даривање као неки божији поклон, божија милост или природно право.

Још у далекој прошлости, праскозорју човековог свесног живота, сваки дар је имао велико значење и велику улогу. Дарови су сматрани делом створитеља, независно да ли су они богови или природа. Обичај даривања трајно распаљује људско расположење.[140] Дар подстиче унутрашњу ватру, узбуђење, лепа осећања и оштри човекове апетите. Разграничити дар и корупцију и данас је доста тежак посао.[141] Они који знају да мито није дар покушавају да ту непријатност рационализују, убеђујући себе да су даровани за неко добро урађено дело другоме или другима.[142] Даривање и код савременог човека игра значајну улогу. Онај ко дарује дели се тако што свој дар умножава у другима. Онај ко прима дар сматра да га је заслужио и та заслуга код њега буди лепа осећања и још бољи

[139] *Ibid.*, стр. 203–206.
[140] *Ibid.*, стр. 27.
[141] „Идеје о 'култури' често су коришћене да објасне или оправдавају дела корупције. Понекад се каже да је давање поклона 'део наше културе'". (Peter Larmour, „Corruption and the concept of 'Culture': Evidence from the Pacific Islands", *Crime, Law & Social Change*, Vol. 49, Issue 3, 2008, p. 225)
[142] Mark Philp, *Conceptualizing Political Corruption,* in: *Political Corruption: concepts and contexts,* Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, pp. 47–48.

ужитак.[143] И један и други чин припадају задовољству и страстима. Зато се даривање доживљава као велико задовољство и још већа страственост. И данас када неко даје мито чини то као да даје дар, а не нешто што би требало некога да понизи и да му достојанство доведе у питање. Обично се каже – ево ово дајем од срца, ви сте велики човек и знате да нама малима чините велике услуге и задовољства. Драма и дијалектика између дара и мита и даље се продужава.[144] И то је вероватно један од разлога што тако дуго у традицији и култури они опстају, често један другог прикривајући и покривајући.

На одржавање негативне традиције, када су у питању коруптивна дела, утичу људска похлепа[145], владавине самовоље, сиромаштво и непостојање традиционалних политичких и правних институција.[146] Владавине самовоље, односно ауторитарне владавине, карактеристичне су по великом егоизму оних на власти који власт схватају као начин да се докопају не само моћи него и оног што иде уз то, привилегија, богатства и контроле над свима којима владају да би своје егоистичне потребе и интересе потпуно заштитили. Владавине самовоље утичу на формирање пирамиде власти у којој владари форсирају и омогућавају бенефиције онима који их непосредно опслужују, а потом се формира цео систем повластица од врха до дна пирамиде власти. За све у тој пирамиди постаје узор вођа и његов егоистични интерес. Егоизам у власти је заразан и он се као зараза шири на све нивое, и по вертикали и по хоризонтали власти. Ради задовољења личних потреба и интереса целокупни системи у оквиру функционисања државе

[143] Према Мери Даглас (Mary Douglas), „сваки поклон је део система реципроцитета у који је укључена част даваоца и примаоца. То је целовит систем у коме свака ставка од статуса или од духовне или материјалне имовине важи за свакога у целој заједници. Систем је прилично једноставан; само правило да се сваки поклон мора на одређени начин вратити успоставља непрестани циклус размене унутар и између генерација. У неким случајевима, одређено узвраћање је једнаке вредности, што производи стабилан систем статуса; у другима уздарје мора премашити вредност ранијег поклона, што ствара ескалирајуће такмичење за част. Читаво друштво може бити описано каталогом трансфера који мапирају све могуће обавезе између његових чланова. Друштво је систем кружења поклона. *Поклон* је једна велика вежба у позитивистичком истраживању, која комбинује етнологију, историју и социологију“. (Mary Douglas, *No free gifts,* in: Marcel Mauss, *Gift: The form and reason for exchange in archaic societies*, Routledge Classics, London, New York, 2002, p. XI)

[144] „Оно што одваја легитимно од нелегитимног тржишног контекста није толико однос доминације и обавезе, већ културно окружење у коме се одржавају такви односи и сврхе у којима делују. На пример, оно што се у модернизованом контексту може сматрати политичким митом, локалном становништву може се чинити као тек нешто више од спровођења клановског поверења у транзиционалној култури“. (Mark Findlay, „Misunderstanding Corruption and Community: Comparative Cultural Politics of Corruption Regulation in the Pacific“, *Asian Journal of Criminology*, Vol. 2, Issue 1, p. 49)

[145] О похлепи и историјату похлепе погледати у: Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 13–59.

[146] *Ibid*., стр. 80.

подређују се њима. Освајање власти, према ауторитарном обрасцу владања, подразумева могућност личног богаћења, привилегија и контроле да то нико не би могао да им угрози. Када долазе на власт њихов једини мотив јесте да се лако и брзо обогате, сматрајући да ће личним богатством, не само приуштити себи лична задовољства него и да ће тиме осигурати да им власт што дуже траје.

Један од начина за одржање на власти јесте поткупљивање, односно корумпирање најближих сарадника, а они потом поткупљују и корумпирају све који од њих зависе и који су на нижој лествици у пирамиди власти. На тај начин корупција се шири целом пирамидом власти и постаје начин њиховог живота, али и одржања. Подмићивањем и корумпирањем сарадника ствара се могућност њиховог повезивања по једној опасној логици живљења, односно уцени.[147] Све што се подмити и корумпира истовремено упада у мрежу уцена. Уцена осигурава да корумпирани не могу никад да се осамостале и евентуално отуђе од ауторитарне власти. Уцењивањем они су увезани и трајно онемогућени за било какву побуну или издају. Уцењивањем корупција се учвршћује на системски начин. Корумпирану власт због уцене нико не може да напусти а такође сви умешани у то и сами знају шта их очекује у случају да изађу из тог ланца. Другим речима, ствара се стање безизлазности и на тај начин цементира корупција у систему ауторитарне владавине. Наравно, и потребе ауторитарних владара су различите и према њима разликују се и степени подмићивања и коруптивности.

Од свих ауторитарних владавина тиранска владавина највише се заснива на корупцији. Разлог лежи у чињеници што тиране интересује богатство, повластице и луксузан живот. Све остало у оквиру њихове владавине нижег је реда. Због тога су ове владавине усавршиле облике уцењивања. Оне су формирале и службе које ће њихово подмићивање пратити. То су тајне службе које су највећи ослонац тиранске владавине. Тајне службе настале су преко доушника, односно шпијуна које тирани посебно цене јер прате њихове најближе сараднике.[148] У људској природи је да, када се откопча похлепа и

[147] *Ibid*., стр. 80.

[148] Према Аристотелу, тиранин „мора да зна шта његови поданици говоре и раде, да има уходе као што су у Сиракуси биле жене шпијуни такозване потагогиде. И Хијерон је слао доушнике где год је био неки скуп или састанак. Јер људи се не усуђују да говоре слободно бојећи се таквих шпијуна, а уколико се и усуде, то тешко може да остане скривено. Тирани сеју раздор и клевете, подбадају пријатеље против пријатеља, народ против племића, а богаташе једне против других. Једно од правила тиранина је и то да осиромашују своје поданике, с једне стране, зато да би њихови телохранитељи живели на рачун грађана, а, с друге стране, зато

постане необуздана, сви код којих се развије улазе у једну врсту такмичарског односа – ко ће више успети да прибави и богатства и привилегија. На тај начин развија се посебна врста зависти и мржње. Они између себе сарађују, чувају своје позиције од спољашњих евентуалних непогода у облику могућих побуна и сукоба и у том смислу су увек у стању ванредне хомогенизованости. Изнутра, међутим, међу њима влада огромна мржња и завист због енормних количина богатства и бенефиција којих неки од њих успевају да се докопају. Њихов живот одвија се између спољашњег страха и унутрашње зависти и мржње. Ова два стања понекад више су присутна у њиховом животу од уживања које су обезбедили на основу богатства и повластица. Тако богатство и привилегије више служе као сакупљачка страст него као извор задовољства. На почетку је задовољство и уживање, а што се више одмиче и остаје на власти превладавају мржња и завист унутра и страх споља.

Други пример ауторитарних владара који се ослањају на корупцију и уцену и посебно држе до тајних служби, али и њихових сарадника, односно доушника и шпијуна, су цезаристички диктатори.[149] Цезаристички диктатори неспорно су усавршили све што је повезано с нагомилавањем богатства и грабљењем привилегија и луксуза, потом начине и облике корупције, као и уцене које иду уз коруптивне радње. Оно што њих доводи у питање, међутим, јесте толика њихова грамзивост да не могу а да не осете да их окружује завист и мржња изнутра и страх споља, па се и сами суочавају са психолошким проблемима у облику сумњичења и параноје. У већини случајева, показало се током историје, цезаристички диктатори су последње године, а може се рећи и часове живота, проводили у кратоманској паранои. Та параноја толико је далеко ишла да су и у дојучерашње најближе сараднике почели да сумњају, чак и да сматрају да су они њихови најопаснији непријатељи. Из тог стања уз помоћ тајних служби отпочињали су физичке ликвидације најближих сарадника.[150]

Карактеристично је за све ауторитарне владавине, посебно оне настале уз помоћ узурпација, да су у часу немоћи посезале за корупцијом као јединим начином на који су сматрали да могу да одрже и продуже власт. Ауторитарни владари великим делом

да грађани, заузети свакодневним бригама око хране, не би имали времена да склапају завере“. (Aristotel, *Politika*, Kultura, Beograd, 1970, стр. 190)

[149] Aleksandar Molnar, *Narod, nacija, rasa: istorijska izvorišta nacionalizma u Evropi*, Beogradski krug, AKAPIT, Beograd, 1997, стр. 78–81.

[150] Čedomir Čupić, *Politika i zlo*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2001, стр. 207.

долазили су на власт тако што су користили тешке друштвене и политичке кризе и успевали да се узурпацијама наметну и опстану. И друге вође које су долазиле на власт у кризним периодима, али су при томе показале да су способне и да имају идеју како да се изађе из кризе, у оном тренутку када су им идеје посустале, када су се уморили, када их је околина ласкаваца увукла у повластице и корупцију, у часовима немоћи и сами су прихватали и развијали коруптивне обрасце по којима су се одржавали на власти.

Модерна српска државност отпочела је ауторитарним владавинама две династије које су се током сто година смењивале: Карађорђевићи и Обреновићи. Они се могу означити као „непросвећени и просвећени апсолутистички династички режими... уз два кратка отварања према модерним парламентарним монархијама (од 1888. до 1893; 1903. до 1918)“.[151]

Ауторитаризам Карађорђевића почиње са Ђорђем Петровићем Карађорђем. Као вођа Првог устанка ауторитаризам је успостављао у доста неповољним околностима. На почетку устанка изабран је за вођу, не због тога што је имао велику моћ, него због тога што се друге српске старешине нису хтеле прихватити вођства и сматрале су да ће Карађорђе бити њихов слуга у ономе што је било у њиховом интересу.[152] Кад је, међутим, Карађорђе изабран за вођу, он је постепено почео да им измиче из руку и да се осамостаљује.[153]

Видевши шта се дешава, односно да Карађорђе полако утемељује власт, војводе су покушале да га ограниче. Тако је настала идеја да се формира Правитељствујући Совјет који је требало да буде најмоћнији орган политичке власти у Србији. Састав Совјета чинили су представници 12 нахија Београдског пашалука. Други орган који је имао улогу

[151] Čedomir Čupić, *Politika i poziv*, Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa, Beograd, 2002, стр. 25. Слободан Г. Марковић израчунао је да су у два века српске модерне државности, односно од 1804. до 2004. године у Србији ауторитарни пореци били заступљени 155,5 година, односно 78 одсто, тоталитарни пореци 14,5 година, односно седам одсто и демократски пореци 30 година, односно 15 процената. (Слободан Г. Марковић, *Два столећа борбе за демократски поредак у Србији*, у: *Буквар демократије*, приредили Чедомир Чупић, Слободан Г. Марковић, Зоран Скопљак, Лазар Мариђевић, Центар за развој Србије, Београд, 2004, стр. 66)

[152] Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности*, књ. I, том 11, БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, стр. 17.

[153] „Вођа Првог српског устанка Ђорђе Петровић Карађорђе (1762–1817), дао је веома лош пример потоњим владарима Србије. Био је склон да за најмање преступе осуди кривце на смртну казну... Плахост и јарост су често обузимали вожда сужавајући му могућност рационалног поступања... За Карађорђа се сматра да је у јарости убио преко 125 људи“. (Слободан Г. Марковић, „Екстремизам у српској политичкој традицији“, *Hereticus*, Vol. V, No. 2, 2007, стр. 9–10)

да ограничи Карађорђеву власт јесу годишње скупштине обласних војних старешина.[154] Карађорђе је, посебно од 1806. године, успео да се ослободи и већине војних старешина из области, односно нахија, тако што су многи изгинули у рату са Турцима, а он је успевао да на њихова места постави своје људе.[155] Уставним законом донетим у јануару 1811. године потврђена је његова врховна власт, а Совјет је претворен у неки облик централне владе. Карађорђе је успео да се наметне и да буде председник Совјета који је имао прва министарства, а део Совјета чинио је Врховни суд. Совјет је поред овога имао и улогу законодавног органа.[156] На овај начин Карађорђе је учврстио свој ауторитаризам у Србији, али то је кратко трајало јер је већ 1813. године Турска успела да сломи устанак, а Карађорђе је пребегао у Аустрију.

Повратак Отоманске империје био је силовит и окрутан. У освети ишло се до границе која је за српско становништво била неподношљива. То је узроковало да већ 1815. године букне Други српски устанак који је повео један од старешина из Првог устанка Милош Обреновић.[157]

Милошева владавина била је успешна јер је он на вешт начин успео да од Турака добије признање наследног кнеза. Поучен владавином Карађорђа, он је српску скупштину потпуно контролисао и у њој за чланове бирао себи лојалне људе. Милош Обреновић је проширио и српску државу 1833. године тако што је уз помоћ новца (и одлучујућим заузимањем Русије) успео да издејствује Трећи хатишериф и под своју власт добије шест нахија које је држала Отоманска империја. Када су у питању унутрашње прилике „Милош је успешно успоставио ред у прилично примитивном друштву. Његова борба против хајдука је била окрутна и застрашујућа, али је завео поштовање према (и страх од) власти.

---

[154] Алекс Драгнић, *Развој парламентаризма у Србији у XIX веку,* Дечје новине, Горњи Милановац, 1989, стр. 20.

[155] „Карађорђе је осећао да се војводама не може наметнути за старешину. Да би могао бити врховни старешина, морао је претходно укинути војводе, – тачније речено, морао је укинути оне велике војне команде које су се образовале у току устанка... У том одсеку времена, његови такмаци у средишњој Србији, Јанко Катић, старешина Београдске нахије; Васа Чарапић, старешина Грочанске нахије, Ђушо Вулићевић, старешина Смедеревске нахије, гину један за другим од Турака. Карађорђе је сада неспорни господар средишне Србије... Њихове области имале су да буду раздељене међу мање старешине. Карађорђе је био сигуран да ће те мање старешине бити на његовој страни“. (Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности*, књ. I, том 11, БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, стр. 30–31)

[156] Алекс Драгнић, *Развој парламентаризма у Србији у XIX веку,* Дечје новине, Горњи Милановац, 1989, стр. 21.

[157] *Ibid*., стр. 22.

А ко сме да тврди да се све то могло постићи и блажим средствима“.[158] Милош је свој ауторитаризам искористио и за лично богаћење. Постао је најбогатији човек у Србији. Он, међутим, није дозволио да се у Србији после неколико векова ропства поново успостави феудализам: није допустио старешинама да постану нови феудалци и формирају једну врсту нове замљопоседничке аристократије. Поделио је земљу сељацима, који су тиме уместо кметова постали слободни ситни земљопоседници, и на тај начин развластио некадашње нахијске старешине не дозвољавајући им да успоставе феуде којима би они располагали.[159]

На овај начин Милош Обреновић је централизовао власт у Србији и ојачао српску државу. Његова владавина била је парадоксална: истовремено је учвршћивао лични ауторитаризам[160], али и омогућио формирање првих демократских институција. Борба између ауторитаризма и успостављања демократске владавине била је карактеристична током целог 19. века и обухватила је обе династије. Неспорно је да ауторитаризам није укинут, али и да су се појављивали светли тренуци који су наговештавали увођење демократских устава, закона и институција. Србија је у 19. и почетком 20. века била у сталним процесима борбе између ауторитаризма и демократизације, као и традиционализма и модернизације.[161]

Други узрок који је утицао да се негативна традиција повезана с корупцијом задржава и одржава јесте сиромаштво.[162] Сиромаштво је велики проблем Србије. Оно се преносило вековима, посебно у време Отоманске империје. Социјална структура током

[158] *Ibid.*, стр. 28.
[159] *Ibid.*, стр. 28.
[160] „Вођа Другог српског устанка Милош Обреновић (1780–1860), био је мање склон широкој примени најтеже казне, али је био немилосрдан према свакоме за кога је сматрао да угрожава његову власт“. (Слободан Г. Марковић, „Екстремизам у српској политичкој традицији“, *Hereticus*, Vol. V, No. 2, 2007, стр. 10)
[161] „У време доношења првог устава Србија није имала осим сељака неки знатнији сој. Зато су носиоци модернизације били ретки припадници бирократског апарата који је тридесетих година једва и постојао“. (Slobodan G. Marković, „Teorija o ekonomskom poreklu demokratije i slučaj demokratije kao intelektualnog projekta u Srbiji“, *Ekonomske ideje i praksa*, Br. 12, 2014, стр. 74)
[162] „Налази наводе на то да је свеприсутна корупција најприметнија у сиромашним и средњим земљама, у којима ниске културне разлике у унутаргрупном колективизму имају нарочито истакнут однос са корупцијом. У сиромашним земљама, приход је једва довољан за издржавање породице. Стога се људи усредсређују на преживљавање и материјалне вредности...“. (Katja Gelbrich, Yvonne Stedham, Daniel Gäthke, „Cultural Discrepancy and National Corruption: Investigating the Difference between Cultural Values and Practices and Its Relationship to Corrupt Behavior“, *Business Ethics Quarterly*, Vol. 26, Issue 2, 2016, p. 220)

неколико векова у Србији почивала је на сиромасима.[163] Мали број успевао је да одржава пристојан живот сарађујући са Турцима и често плаћајући цех да би одржали своје богатство прихватали су ислам и на тај начин се одвајали од српског народа.[164] Сиромаштво је произилазило из дажбина које је Отоманска империја наметала становништву у Србији.[165] Други узрок сиромаштва јесте што је велики део становништва ишао у сеоске неразвијене делове Србије, удаљене од свих великих саобраћајница. Одлазило се у брдовите и планинске делове Србије да би били што даље од могућности доласка отоманских завојевача.[166] Тај начин живота остављао их је у стању преживљавања. У таквим околностима ништа се није могло развити.[167] У вековима ропства много тога се развило у Европи, посебно преко занатства и трговине. Из занатства настаће мануфактура, потом и индустрија. То је све заобишло српско становништво. Оно се бавило само пољопривредом као ниско акумулативном граном, највише сточарством што га је одаљавало од центара урбанијег живота и комуникативних путева.

---

[163] Отоманска владавина утиснула је балканским народима, па и србима, „особине потиштене класе; тиме је створила велики број нарочитих моралних особина“. (Јован Цвијић, *Балканско полуострво,* у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 2, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 119)

[164] Трајан Стојановић пише да „прелазак у ислам можда је представљао релативно јефтин начин да се избегне *devsirme* (данак, прим. М. Ј). Неке муслиманске породице посебно су настојале да им један од синова буде регрутован, јер би му се тиме пружила прилика да похађа школу и да професионално, економски или друштвено напредује као јаничар или припадник дворске коњице, па чак понекад и да се успне на висок положај на двору или у царској управи“. (Trajan Stojanović, *Balkanski svetovi*: *prva i poslednja Evropa*, Equilibrium, Beograd, 1997, стр. 240)

[165] Дажбине су наметане, посебно у оним периодима, када је империја била захваћена проблемима па је и прихватала корупцију као могућу помоћ у решавању проблема. Знали су мудри саветници деспота и монарха да их упозоре да „притисак не смије ићи дотле да сељаке доведе у биједу, јер они више неће бити способни да реагирају и да напредују. Штовише, изгубит ће вољу ако опазе да сваки додатни напор завршава повећавањем намета, па, дакле и погоршањем њихове ситуације“. (Henri Mendras, *Seljačka društva,* Globus, Zagreb, 1986, стр. 130) Француски агроном Ваубан саветовао је Луја XIV да његов напредак зависи од добра и одмора народа којим влада. Тако му је говорио: „Ако народи нису угњетавани, више ће се женити; боље ће се хранити и одијевати; њихова ће дјеца бити снажнија и боље одгојена; више ће се бавити својим пословима. Напосљетку, када виде да им остаје главни дио добити коју су остварили, радит ће с више снаге и храбрости. Познато је да се величина краљева мјери бројем њихових поданика... Будући да је у томе сва њихова срећа, не треба жалити труда ради очувања и увећања тог народа који треба да им буде драг“. (*Ibid*.,, стр. 253)

[166] „Први турски напад пореметио је живот у житородним низијама, те је сеоско становништво често бежало у више безбедније пределе... Планине су постале уточиште у временима опасности и извор становништва у другим временима. Народ није био подложан стварној власти очувавши, или вративши се на полуномадски начин живота, са његовом основном пољопривредом, сеоском привредом и задружном организацијом“. (Стеван Павловић, *Историја Балкана,* Clio, Београд, 2001, стр. 14)

[167] „Турска власт је већ дуго била неделотворна и искварена и отежавала је било какав напредак. То делимично објашњава зашто су Срби јужно од Дунава далеко заостајали у погледу културних и економских тековина за својом сабраћом под хабзбуршком влашћу“. (Leften Stavrijanos, *Balkan posle 1453,* Equilibrium, Beograd, 2005, стр. 226)

То стање је наследила модерна српска држава после два устанка с почетка 19. века. Сиромаштво није било само у облику привређивања, односно економског живота, оно је имало и дубоке трагове у неразвијеној социјалној структури, али и у непостојању политичких институција, као и у успостављању вредносног система, посебно у непостојању образовних институција преко којих се утемељују универзалне вредности и изграђује вредносни систем.[168] Српско становништво на почетку формирања самосталне конституције било је у сваком погледу запуштено. Оно што га је одржавало, када су у питању социјални контакти и духовност, јесу обичаји[169] и православна вера. И обичајни и религијски живот, међутим, био је прилично сиромашан, али и оптерећен са две различите традиције: првобитне паганске и хришћанске. Доста тога су измешали и у обичајном обрасцу, али и у религијској практичности. Православље као народна религија настала под утицајем Ромејског царства (Византија) у Србији је задржало доста тога из паганских религија. Православна религија имала је после пада под турско ропство, када је Србија остала у потпуности без своје световне елите (племства) и умногоме без духовне елите, функцију повезивања и одржавања, а не дубоке унутрашње религијске музикалности. Она је била више интегришући и хомогенизирајући фактор него учење религиозних вредности, норми и догми. Оно до чега су Срби држали било је више везано за религију као организацију, а мање као догму.

Један од најпознатијих историчара између два светска рата, професор Универзитета у Београду и председник Српске краљевске академије Владимир Ћоровић, писао је да Срби никада нису дубоко прожети религијским осећањима и духовношћу. Религија је за њих била више интеграција која их је етнички сабирала и саборски повезивала. Ћоровић

[168] „За турске владавине школе су у Србији биле врло ретке... Због тога је писменост у Србији била готово угашена. Први устанак затекао ју је о погледу писмености у страшном стању. Сем свештених лица, која такође нису била врло писмена, нико скоро није знао ни читати ни писати. Све грађанске и војне власти биле су неписмене. Од дванаесторице советника у Правителствујушчем Совету 1807 године једва су четворица били писмени, али и од њих су двојица само 'знали којекако записати своја имена', један је 'знао мало боље од њих', а један једини 'знао је писати и читати боље од свију попова и калуђера и многијех старјешинскијех писара по Србији'". (Тих. Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша: културне прилике од 1815 до 1839 године*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1922, стр. 74–75) У Србије је 1804. године било свега две основне школе, 1817. три, да би 1836. попело се на 72 школе са 2514 ученика. На хиљаду становника 1879. године било је 15 ученика у основним школама. „У исто време... у Аустро-Угарској 109, у Великој Британији 123, у Француској 133, а у Немачкој и Швајцарској 157". (Trajan Stojanović, *Balkanski svetovi*: *prva i poslednja Evropa*, Equilibrium, Beograd, 1997, стр. 249)

[169] Колико је обичај значио за живот људи на селу исказано је следећим пословицама: „*Боље је да село пропадне него у селу обичај*" и „*Боље је земљу продати него јој обичај изгубити*". (Јелена Јовановић, *Књига српских народних пословица*, књ.1, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 2006, стр. 236)

пише да је код српског народа црква била место и средиште окупљања, а не стицања учења, верског искуства и ритуала. Срби су цркве правили у центру места у којима су живели. Ћоровић наводи примере тог односа према религији управо на основу места на којима су грађене цркве. Он пише да су Срби говорили идемо ка цркви, а не у цркву. Црква је била симбол њиховог средишта окупљања, а не унутрашњег духовног проживљавања.[170]

Формирањем модерне српске државности Србија је наследила два узрока значајна за настанак, утемељење и развој корупције: ауторитарна организација власти и државе и сиромаштво праћено непросвећеношћу становништва. То је утицало да је власт више функционисала по вољи властодржаца него према нормама и законима као деперсонализованим приступима организовања и гарантовања живота у држави. И када су доношени први закони и прописи, односно норме, оне су биле намењене подређенима, а не онима који су их доносили. Већ на самом почетку државности владала је логика владајућих – законе доносимо и они ће важити за оне испод нас, али неће важити за нас. Тај волунтеристички приступ и принцип политичком животу ће одржавати негативну традицију и њене обрасце, а у овом случају – корупцију.

Сиромашни ће у таквој владавини, на основу здравог разума, закључивати да је власт изнад њих, понекад и сматрати да је од Бога дата, да јој се треба покоравати, а када су у питању потребе и интереси с њом се нагодити, ако треба и подмитити је, односно корумпирати. Такав однос и владајућих и потчињених брилијантно описан у литератури у 19. веку, посебно је изражен у првим деценијама 20. века. Сиромаштво не омогућава формирање аутономне личности, односно свесних и самосвесних појединаца, него само одржава ону врсту свести која на основу здравог разума тражи излазе када треба да задовољи неку своју потребу и интерес тако што се служи сналажљивошћу, лукавством, често и преварама и лажима. То је створило свест код сиромаха да је држава нека штетна институција која их не само пробљава него и тешко злоупотребљава и због тога је треба преварити помоћу лажи и разних обмана.

Код сиромаха не формира се државотворна свест, односно свест о томе да је држава најзначајнија организација њиховог живота која треба да гаранутује њихову

[170] Историчар Владимир Ћоровић пише да је у српском народу и „данас остао израз 'идем к цркви' уместо 'у цркву', да се каже шта је прави циљ одласка“. (Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, Књ.2, БИГЗ, Београд, 1989, стр. 169)

аутономију, да заштити њихове интересе и да гарантује њихова права. Овакав однос сиромашних према држави продужавао је негативне традиционалне обрасце настале у неповољним и ужасним условима ропства током дуге владавине Отоманске империје.[171] Сиромах ће понекад и из незнања посегнути за негативним традиционалним обрасцем сматрајући да је важно да он задовољи своју минималну потребу и интерес и да то није нешто нечасно и рђаво. И то је један од разлога дугог опстанка негативних традиционалних образаца. И када постоји свест о томе да нешто нечасно ради, оправдање је да је то једини начин да задовољи своју потребу и интерес. Из тих прагматичних разлога жилаво опстаје негативни традиционални образац.[172]

Двоструки су разлози, али и начини због чега је сиромаштво чинилац који омогућава и развија корупцију. Сиромаштво није само физичко, оно преко физичког постаје и духовно, односно ментално стање. То ментално стање тешко се мења и дуго траје, посебно када су у питању негативни традиционални обрасци. И када се ради на промени и богаћењу душевног и духовног живота овај образац увек вреба изнутра као нека уграђена потенција која се лако пробија и поробљава и оног појединца који је успео да се образовањем и социјализацијом формира као личност. У тренуцима проблема и криза личности овај образац излази из тајних унутрашњих одаја у које се уселио у облику акумулативног генетског материјала. Један од разлога што понекад и људи који много знају, и који су имали велико животно искуство, у неким тренуцима, пред неким

[171] „Главне и сталне невоље раји ипак нису толико долазиле од државе непосредно колико од необузданих појединаца муслимана. Нарочито су тешки били досељеници муслимани. При досељењу били су брутални насилници без осећања за какав било ред у односима према раји. Они који су по нечему били јачи и истакнутији осионо су се и безобзирно постављали за аграрне господаре раји, или их просто пљачкали и пустошили. Када се стабилизују приходима или каквом господарском функцијом, тек онда почињу водити неку сталну економију раје. Постану елемент стабилизован, легитиман, легитимистички. Али и нединамичан. Приличан број ових досељеника и дошао је да буду господари. Тешки су и они, али се током времена и они умире и ублаже унеколико и раја се на њих навикне“. (Сретен В. Вукосављевић, *Историја сељачког друштва 1*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 21) Посебно је сиромаштво долазило до изражаја у неродним годинама. Вукосављевић пише да је тако остало „у сећању народном како се јело зими: корење, кора од дрвета и жир, и с пролећа разне траве и лист од оних дрвета од којих је мек. У планинским крајевима исељеничке области и суседних области било је и у редовним приликама све до пре две-три десетина година, да с пролећа једу ове разне сурогате хране помешане с брашном и млеком. Или да једу тврди сир, уместо хлеба“. (*Ibid*., стр. 26)

[172] „Чини се да је разлог због кога људи учествују у коруптивним делатностима, иако осуђују корупцију, у томе што ситуацију разумеју као проблем 'колективне акције', где нема пуно смисла бити 'онај једини' који се уздржава од коришћења или примања мита и осталих услуга...“. (Bo Rothstein, Davide Torsello, „Is Corruption Understood Differently in Different Cultures? Anthropology Meets Political Science“, Working Paper Series 5, *The Quality of Government Institute*, 2013, p. 5)

проблемима који их погоде, посрну и покажу да дубоку у свом унутрашњем свету још нису рашчистили са ожиљцима прошлости.

Сиромаштво утиче и на слабо функционисање политичких и друштвених институција и то двоструко: изнутра и споља. Изнутра зато што у институције улазе људи који се дубоко у унутрашњости свог бића нису ослободили сиромаштва, иако су успели да се физички ослободе, док спољашње сиромаштво тражи кратки пут задовољења својих потреба и интереса и сматра да они изнутра, независно од закона, очекују да се то обави по старом ропском коруптивном обрасцу. То је тај двоструки ход сиромаштва када је у питању ослобађање од негативног традиционалног коруптивног обрасца. Тај двоструки ход га одржава, а у неким околностима шири и развија. Ослобађање од сиромаштва је дуг, деценијски и генерацијски пут и оно није лако.[173] Потребне су деценије и генерације да би се њега ослободиле, али и спољашње повољне околности повезане с појавом истинских елита које идејама, знањем, искуством и искреним намерама хоће да направе искораке и прескоче деценијске и генерацијске муке.[174] Такође, потребне су и повољне околности да развијено окружење, ако има добру вољу и намеру, може да притекне у помоћ и скрати тај пут изласка из живота преживљавања. И једно и друго Србија у два века није имала, али и кад би имала латентно прети опасност да то људи оковани негативним традиционалним коруптивним обрасцем брзо потроше и упропасте.

[173] Сиромаштво и тегобан живот у ропству оставило је још неке последице по живот становника у Србији. То су посебно запазили странци који су долазили у Србију. Тако је Ендру Арчибалд Патон (Andrew Archibald Paton) записао да су у новој ослобођеној Србији од Отоманске империје људи „још увек били 'охоли, ратоборни, и доста нехајни', несклони већини механичких и мануелних вештина, а 'у пољопривредним пословима веома лењи'“. (Trajan Stojanović, *Balkanska civilizacija,* Centar za geopoetiku, Beograd, 1995, стр. 154)

[174] „Потреба за образованим грађанима била је очита у Србији прве половине 19. века. Млада држава је из темеља морала да гради своје институције, а њих није могло бити без учених људи. Ту међусобну зависност образовања и грађења државе, односно образовања и националне независности на свој начин упочатљиво је сажео Вук Стефановић Караџић у писму кнезу Милошу Обреновићу из 1832. године, у коме је био и став да ослобођење од Турака ништа не значи без образованости. Вук је осећао да ће тек настанком националне интелигенције Србија бити спремна да крене ка модернизацији и прикључи се развијенијим европским државама. Српски владар кнез Милош није у првим годинама своје владавине разумео ту потврду, али, како су и њему требали писмени људи, временом је почео да увиђа да ће се без школованих људи тешко моћи градити нову државу“. (Љубинка Трговчевић, *Планирана елита*, Историјски институт, Службени гласник, Београд, 2003, стр. 33) Свест о томе да треба планирати будуће елите, посебно елите знања, помогла је да у одређеним периодима Србија бљесне у развоју и у резултатима тог развоја. Нажалост, то су били кратки периоди, али показали су да у Србији постоји снажан потенцијал за напредак и модернизацију. Тај потенцијал коришћен је кратко, а на дужи рок оспораван, и од власти и од просечних грађана.

Промене режима, светски ратови и револуције у 20. веку и почетком 21. века нажалост још више су сиромаштво одржавали.[175] Сиромаштво је и даље доминантни чинилац с којим се суочава савремено српско друштво. Најтрагичнији облик сиромаштва је када не могу да се из њега издигну они који имају стваралачке потенцијале и велике способности да управо преко њих извуку све из сиромаштва. Они у ауторитарним владавинама не добијају шансу и остају као заробљени, а потом и мртви капитал. Сиромаштво прати велика незапосленост која исцрпљује људе и не пружа им никакву наду и веру ни у садашњост нити у непосредну будућност. И то је, такође, један од чинилаца који омогућава да се негативни традиционални коруптивни образац тако лако одржава. Без оних који ће трасирати пут друштво притиснуто сиромаштвом тешко може да створи предуслове и услове да се друштвена структура издиференцира, да се у њој издвоје покретачки потенцијали у облику средњих слојева који једини могу да пруже шансу да се границе сиромаштва помере, да се отворе канали за промоцију у друштвеној вертикали и да на основу тога друштво крене ка прогресивном развоју.

Ширењем средњих слојева и њиховом битном улогом у организацији друштва омогућава се да се на бржи и најмање ризичан начин излази из сиромаштва.[176] У Србији је било неколико покушаја да се утемеље средњи слојеви, али нажалост сваки од тих покушаја био је кратког даха иако је, док је доминирао, давао запањујуће добре

[175] Грејем Хенкок (Graham Hancock) је документарно са много примера из земаља Трећег света показао како се сиромаштво и даље одржава и продубљује, да чак ни међународне и хуманитарне организације не успевају да ублаже његове трагичне последице. Он пише да „у племенском друштву вешто избегавање суштине ствари омогућава призивачима кише да остану у овом послу чак и ако не умеју да производу кишу. Слично томе, у домену јавне потрошње на Западу, користе се исти професионални трикови да би се наставило са преливањем огромних количина нашег новца у организације за помоћ, које ретко, ако икада, производе било какве опипљиве резултате. Упркос новим техникама, новим правцима и бескрајним реорганизацијама које су карактерисале индустрију помоћи током протекле половине века, и упркос издацима вредним стотина милијарди долара, има мало доказа да су се сиромашни Трећег света на било који начин од свега тога овајдили. Из године у годину, међутим, по основу концепта помоћи исплаћује се веома високе плате и постојано одржава привилеговани начин живота службеника међународних организација, 'стручњака за развој', консултаната и асортираних паразита који чине персонал разних организација за пружање помоћи... У демократском друштву, имамо право да знамо целу истину о институцијама које се финансирају нашим доприносима и не треба да се задовољимо парцијалним истинама које бирократија запослена у тим институцијама жели да нам сервира“. (Graham Henkok, *Gospodari siromaštva: Privilegije, moć, prestiž i korupcija u multimilionskoj industriji pomoći*, Plavi krug, Beograd, 2002, стр. 13–14) Није ретко да помоћ и новац за сиромашне, управо, злоупотребе они који су задужени да их доставе. Често се у тим злоупотребама служе корупцијом тако што оне који су на вишим положајима подмићују или са њима деле то што је требало сиромашнима да доделе.

[176] „Sredinom XIX veka u Srbiji postoji samo jedna klasa - seljaci, ali uz njih postoje i dva sloja: 1. trgovci i zanatlije i 2. sloj činovnika koji je u usponu, a deo njih čini i 350 školovanih ljudi (od kojih je 200 obrazovano u inostranstvu kao državni pitomci)“. (Slobodan G. Marković, „Teorija o ekonomskom poreklu demokratije i slučaj demokratije kao intelektualnog projekta u Srbiji“, *Ekonomske ideje i praksa*, Br. 12, 2014, стр. 75)

резултате.[177] Средњи слојеви у Србији градили су грађанско друштво.[178] Нажалост, када се год учврсте и почињу да дају плодове по друштво, одмах наступају неке велике кризне ситуације у облику ратова или побуна и револуција. После њиховог завршетка најчешће се у дугом периоду разарају средњи слојеви, а потом је потребно много времена да би се они опет оформили и добили место значајно за друштвени развој. Када су год разарани средњи слојеви становништво је поново падало суновратно у понор сиромаштва и још горе, беду, односно пуко преживљавање. То је у нашим крајевима значило губитак велике људске енергије и стваралачких могућности који су трошени на најгори и најнерационалнији начин.

Трећи узрок одржања негативног традиционалног коруптивног обрасца у Србији је непостојање традиционалних политичких и друштвених институција. Традиционалне политичке и друштвене институције су оне које постоје најмање два до четири века. То је време у коме настају друштвене и политичке кризе, али и природне непогоде и катастрофе. Сматра се да институције постају традиционалне ако успеју да преживе и природне и људске непогоде, а да при томе нису нестале и да је то период од два до

[177] „Ми смо у XVII веку имали прилично развијено грађанство у Србији, горњем Повардарју, на Косову и у Метохији. Развило се било кад су се границе царевине одмакле од наших области, те одмакли и ратови и нереди у позадини границе. Царство је негде далеко војевало и ширило се, а трговина и занатски радови, којих је морало бити у земљама толико пространим и богатим, били су остали раји да их она обавља. Док су границе биле далеко од наших области, муслимани су мало ишли у послове трговачке и занатске... Грађанске послове држало је наше грађанство. Било је због тога постало имућно... Још се може наћи писаних докумената из тога времена о занатима, занатима луксузним, о трговини, о стабилној, невеликој, камати на новац и о прилично концентрисаним капиталима... У пространој царевини било је много могућности за богаћење иако господари државе нису имали ни тежњи ни смисла за развијање радова. Релативно богатство нашег грађанства није га зближило са државом... И најбогатији раја увек је раја, а често је због богатства био више изложен разним насиљима него сиромах. Бранило се појединачно, новцем“. (Сретен В. Вукосављевић, *Историја сељачког друштва 1*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 37–38) Другим речима, служили су се корупцијом помоћу новца да колико-толико заштите своје богатство од отоманских властодржаца.

[178] „Грађанство је Србија стварала и полако и тешко. Немање грађанства врло је јако осећало у Србији првих година слободног живота. То што је грађанство у Србији све ново, све без грађанских традиција и грађанских манира, што уопште још није било једно иоле изграђено грађанско друштво, то је утицало много на политички и културни живот нашег народа“. (*Ibid*., стр. 39) Цинцари и Јевреји који су дошли у 18, посебно у 19. веку, веома су се залагали и улагали у еманципацију вековима угњетаваног српског народа. Они су изграђивали и утемељивали грађанско друштво. Учествовали су у формирању првих модерних градова, односно утемељењу урбаног живота у Србији. Бавећи се, по доласку у Србију, трговином и занатством касније ће, током 19. и 20. века, развијати најпре мануфактуру, а потом и индустрију. Велики допринос дали су изградњи и развоју институционалног и образовног система. Својим способностима и несебичношћу показали су колико им је стало до утемељења српског друштва и Србије као државе. Цинцари су оформили српску нацију, за разлику од српског етноса, као модерни облик заједништва и изјашњавали се као Срби, а многи Јевреји као Срби мојсијевске вере. (Душан Ј. Поповић, *О Цинцарима*, Прометеј, Београд, 1998, стр. 50–56, Nikola Trifon, *Cincari*, Srpsko-cincarsko društvo „Lunjina“, Beograd, 2010, стр. 194–195)

четири века. Пример такве институције је енглески Парламент, значајна институција законодавне власти. Због тога су, посебно у Европи, али и другде, многи покушавали, понеки и успевали, да формирају ову свету политичку институцију према енглеском обрасцу. Велики број институција у Европи није успео да преживи овај временски период и због тога институционализам у Европи, посебно у земљама које су имале дугу несрећну прошлост, није успео да се утемељи и да на основу тога дâ резултате који се од њега очекују.[179]

Институционализам у Србији имао је троструко оптерећење: прво, и када је формиран уз помоћ политичке воље, то је учињено више да задовољи неке формалне разлоге него да садржински и суштински функционише;[180] друго, као новина у друштвеном животу од већине становништва није прихватан, као и све новине из страха да ће им се можда још нешто горе десити, због рђавих искустава из времена ропства; и, треће, никада није било довољно квалитетних професионалаца који би институцију одржавали према високим професионалним стандардима.

Прва неповољност, која је производ политичке воље, показала је неискреност према идеји утемељења институционализма. Политичка класа у Србији замишљала је институције као бедем који треба да учврсти, осигура и до вечности продужи њену личну и посебну власт. Другим речима, институционализам је требало да служи само њима, за спољашњи свет да буде фасада а за унутрашњи живот и застрашујући чинилац који би спречавао становништво да власт преиспитује, критикује, надзире и контролише.

[179] Белешка са предавања проф. др Чедомира Чупића на мастер студијама у оквиру предмета *Институције и корупција* одржаног 5. новембра 2012. године.

[180] На пример, у време владавине Милоша Обреновића „није постојала јасна подела и разграничење између управних и судских власти, између цивилне и војне службе, нити је у пракси било другог законодавног тела сем Кнежеве канцеларије, то јест самога кнеза Милоша. Кнез Милош је сам, и једино он, руководио и спољном политиком земље – ако се о томе може говорити у пуном смислу те речи. Поред свог политичког утицаја у јавном животу Србије, кнез Милош је био монополисао готово целу спољну (извозну) трговину Србије, прописивао курс вредности монета и обим новчане циркулације у Србији, затим једини имао право општења на највишем нивоу с турским властима, па се чак мешао и у питања црквене организације у Србији“. (Владимир Стојанчевић, *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији,* НИЦ „Војска“, Београд, 2004, стр. 83) И „обавештајна политичка служба, као и целокупни апарат српске управе, у ствари је била лична Милошева служба, којом је он дириговао и која је била потчињена лично њему. Иако правно и формално није имала посебну институцију и посебну организациону форму, она је суштински постојала, делала и доносила извесне резултате. Контролисала је све гране јавног и народног живота, бавила се и политичким и управним објектима, задирала у економски живот Србије, у функционисање санитета, школе, штампе (почев од 1834), цркве, емиграције и имиграције, саобраћаја, па чак, понекад, и у лични живот појединаца. Разуме се, она је у свим случајевима имала политички аспект и била управљена на хватање оних елемената који су задирали у легитимитет и интегритет кнез–Милошевог режима и делатности његових органа власти“. (*Ibid*., стр. 83–84)

Политичари су становништво доживљавали као сталну опасност, јер би оно могло нагло да се покрене против њих. Институције нису схватане као гарант спровођења закона – истог за све у држави. Оне је требало да буду параван иза којег ће властодржац да убира плодове за себе.[181]

Друга неповољност односи се на институције као нешто што долази споља и што становништву није било познато. Када су формиране, оне су представљале неку врсту спољашње опасности. То произилази из људске природе која је више склона навикнутом него новом и непознатом. Ново и непознато може да им донесе још веће невоље од оних с којима се већ носе. То је разлог што у модерној српској државности није прихватана модернизација као процес који ће омогућити укључивање у модерне развијене токове живота који су већ дали добре резултате у земљама у којима су настале. У Србији се, нажалост, испољило ропство навикама, својствено људској природи. Људи који су имали рђава искуства постајали су заробљеници навика. Доминирање тог обрасца заустављало је модернизацију. У Србији су постојали људи спремни да прихвате модернизацију, да се с њом суоче и покушају да је практикују и развијају. Увек је, у различитим периодима, код већине превладавао страх од модернизације који је и заустављао увођење институционализма и његово утемељење.

И када су уведене институције, према њима су показивани одбојност, страх и лукавство, што је често погодовало и властима и чиновницима у институцијама да институционализам не функционише онако како би то требало.[182] То неповерење у

[181] На почетку владавине Милош Обреновић ширио је „српску власт наређујући српским кнезовима да преузму улогу судија у споровима који су се тицали Срба. Милош је такође настојао да унапреди судство тражећи од судија да суде по обичају и здравом разуму. Поред тога, наредио им је да недељом и националним празницима иду у цркву, да посте средом и петком и да више времена проводе у судници а мање у кафани. Милош је захтевао да он буде судија у неким парницама, од којих нису све биле од велике важности, и није увек био доследан у својим пресудама. Једном приликом је натерао неког попа да поједе одлуку о разводу коју је донео без Милошевог одобрења. Мало-помало Милош је успео да пренесе административну (као и судску) власт на народне старешине, који су у ствари били његови чиновници, пошто их је сам постављао. На овај начин постао је неограничени господар унутрашњих послова, баш као и везир пре њега. Доста се причало о старешинским скупштинама, које се ограничавале Милошеву власт само онолико колико је он то желео или дозвољавао. Милошеви чиновници су бирали чланове скупштине. Састајали су се на дан или два, кад је Милош то желео. С времена на време он је осећао потребу да сазове такве скупштине на којима би објаснио своја начела и поступке“. (Алекс Драгнић, *Развој парламентаризма у Србији у XIX веку,* Дечје новине, Горњи Милановац, 1989, стр. 24)

[182] „Према споразуму између Марашли Али-паше и Милоша, Србима је било дозвољено да имају сопствену канцеларију у Београду. Звала се Народна канцеларија и требало је да буде највише српско административно и судско тело, састављено од дванаест кнезова. Милош, међутим, није желео да она постане и управитељско тело. Такође није допустио да постане представничко тело. Свео ју је на своју личну канцеларију која га је

институције и неповољно искуство с њиховим функционисањем утицало је да опстане негативан традиционални коруптивни образац. Прихватили су га и једни и други, и становници који треба да задовоље своје потребе и интересе и чиновници који задовољавањем тих потреба и интереса нелегално прибаве нешто и за себе. Тако је двоструко потпомогнут живот традиционалног коруптивног обрасца.

Трећа неповољност произилази из карактера владајућег поретка, односно схватања политике властодржаца као личног добитка и личног средства.[183] Политика је за њих питање њиховог личног живота, односно како да се обогате, приграбе повластице и омогуће себи луксузан живот. Институције које су стварали, када би оне функционисале по сопственој логици, прво би погодиле оне који су их формирали. Применом закона сви који су изнад или изван закона сносили би и одговорност и санкције. Из тог разлога институције су формиране као фасадне да би се и изнутра и споља приказало да је власт нешто учинила да побољша организацију и друштва и државе, а да и садржајно и суштински институције не обављају посао који им по логици припада. Због тога су изнутра институције од почетка формирања функционисале на слаб начин. Другим речима, оне су и формиране тако да буду слабе.[184] То су владајући учинили на перфидан начин, помоћу селекције кадрова и непоштовања стандарда професије. У институције су запошљавани они који су имали најмања знања, немоћни за високи професионализам. И што је много опасније и теже, на чело тих институција долазили су одани послушници скромног знања, али велике слугеранске воље. Такав професионални и кадровски састав правио је од институције слабашно тело које није могло да се издигне и функционише онако како је требало.

Уз помоћ слабих институција и још горих професионалаца и руководећих кадрова, властодршци су потпуно држали у својим рукама институције као поробљене

пратила куд би год ишао. Милош је преко свијих секретара издавао наређења и доносио неопозиве одлуке". (*Ibid*., стр. 25)

[183] На самом почетку утемељења државности у Србији Милош Обреновић „није схватио да се власт мора организовати и систематизовати. Сваки покушај да се то учини, чак и сваки писани закон, доживљавао је као покушај ограничавања сопствене власти". (*Ibid*., стр. 25)

[184] Vito Tanzi, *Termites of the State: Why Complexity Leads to Inequality*, Cambridge University Press, New York, 2018, p. 69; Alice Sindzingre, *A Comparative Analysis of African and East Asian Corruption*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, p. 446.

организације које су служиле само за њихове манипулације.[185] Тај образац који је отпочео на почетку модерне српске државности и данас се одржава, али се и одржавао независно од идеологија и политика које су се смењивале у обављању државних послова.[186] Свака нова гарнитура власти оберучке је прихватала те слабе удворичке институције и стављала их у службу својих уских личних и посебних интереса. То је нешто што прати и савремени политички живот у Србији. Са таквим слабим институцијама нема шансе да се Србија ослободи негативног традиционалног коруптивног обрасца, нити да крене у било какву борбу против корупције као велике људске зле пошасти.

Негативна традиција на основу наведених чињеница снажно је утицала на политички живот када је у питању његова институционализација и на практичне активности и политичке процесе. Утицај негативне традиције на политички живот посебно је показала политичка култура, битан елеменат који припада дубинским слојевима политике. Политичка култура обухвата вредности[187], уверења и ставове грађана према политичком животу. Они се манифестују у симболима, стиловима и обрасцима конкретног политичког понашања.[188] На основу политичке културе утиче се на избор циљева, односно стратегија и праваца који ће доминирати у политичком и друштвеном животу.

---

[185] „Властодршци манипулацијама... шире страхове који им омогућавају да избегну одговорност... Најчешћи и најуспешнији страхови који се шире су егзистенцијални“. (Милица Јоковић, „Употреба демократије и државе у популистичке и тоталитарне сврхе савремених властодржаца“, *Српска политичка мисао*, Vol. 48, Br. 2, 2015, стр. 85)

[186] Милош Обреновић тражио је „људе који би му били крајње одани и привржени. Морали су слепо извршавати његове заповести. Морали су да хватају хајдуке и друге разбојнике, да их вешају, на смрт их пребијају, или да их на други начин злостављају. Људи блаже нарави се не би могли одржати у Милошевој служби. Први међу његовим чиновницима били су сумњиве прошлости и прави авантуристи. У том раном стадијуму организовања државе такви људи су почињали као владарске слуге и помагачи, који су извршавали његова наређења. Касније би постајали његови чиновници и министри... У све је сумњао чак и у своје најближе чиновнике. Отварао им је писма и претурао по стварима. Они су му, међутим, све у свему добро служили. Нису били спутани бирократском инертношћу, напросто зато што није било успостављених бирократских процедура, које би кочиле њихово деловање“. (Алекс Драгнић, *Развој парламентаризма у Србији у XIX веку,* Дечје новине, Горњи Милановац, 1989, стр. 26–27)

[187] Политичка култура обликује „трајне вредности, а не дневно реаговање људи на одређене политике и проблеме“. (Endru Hejvud, *Politika,* Clio, Beograd, 2004, стр. 381) „У проучавању корупције, културне вредности су важне јер утичу на одлуке о томе да ли се треба упустити у коруптивне трансакције. Иако не желимо да одржавамо мит да је корупција само питање културе, тачно је да у неким културама постоје друштвене норме које појединце могу навести да мању пажње поклањају избегавању корупције“. (Kathleen A. Getz, Roger J. Volkema, „Culture, Perceived Corruption, and Economics: A Model of Predictors and Outcomes“, *Business & Society,* Vol. 40, No. 1, 2001, p. 14)

[188] Milan Matić, *Politička kultura*, у: *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, стр. 832 –833.

Боље сагледавање омогућавају две типологије. Прва је Габријела Алмонда (Gabriel A. Almond) и Сиднија Вербе (Sidney Verba), а друга је настала на основу искуства, посебно из догађаја током 20. века. Према типологији Алмонда и Вербе, разликују се три једноставне и три сложене политичке културе карактеристичне за различите политичке заједнице током историје. У три једноставне ова двојица аутора убрајају *парохијалну*, *поданичку* и *партиципативну* политичку културу.[189] У сложене издајају три типа политичких култура: *парохијално–поданичку*, *поданичко– партиципативну* и *парохијално–партиципативну*.[190]

Парохијална политичка култура карактеристична је за примитивне заједнице и у оквиру њих она се формира у племенима. У племенском начину организовања нису издиференциране религијске и световне оријентације. Из религијског изводе се и практичне, односно световне оријентације. У савременим друштвима где још постоји јак утицај племенског живота тешко се прихвата сваки облик институционализације власти, посебно централне.[191] Власт и институционализација доживљавају се као нешто што је дошло споља, што је новина и што може да им нанесе велику штету. Из таквог схватања племенски образац живота тешко прихвата модерне облике организовања. Чак и преддруштвена стања у којима се организују први облици власти неприхватљиви су за овај образац и начин живота. То се посебно показује у новоослобођеним земљама од колонијализма у Африци, али и у Азији и Јужној Америци.[192]

---

[189] Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000, стр. 22–24.
[190] *Ibid*., стр. 26–29.
[191] Према Едварду Банфилду (*Edward C. Banfield)*, традиционално друштво у јужној Италији почива на фамилијаризму. Фамилијаризам је приступ широј заједници који је не види као нешто што припада општем интересу. Он је само окренут себи, односно породици и везан је само за њен интерес. Када је у питању шира заједница, то је аморалан приступ. Такође, фамилијаризам не прихвата универзалне норме, а када је у питању решавање сопствених интереса онда подстиче корупцију. (Edward C. Banfield, *Moral Basis of a Backward Society*, The Free Press, Research Center in Economic Development and Cultural Change, The University of Chicago, Glencoe, Chicago, 1958, p. 102) Према Јохану Ламбсдорфу, културе у којима је позициониран ауторитет вредности, посебно ако је тај ауторитет безличан, показују да су мање корумпиране од култура у којима доминирају фамилијаристичке вредности. Аутор сматра да се и ниво корупције повећава тамо где се високо цени и поштује породица, јер породични интереси нису у сагласности са професионалним интересима и дужностима. Тамо где се породица изузетно поштује лако се улази у непотистички тип корупције. (Johann Graf Lambsdorff, *The Institutional Economics of Corruption and Reform: Theory, Evidence, and Policy*, Cambridge University Press, New York, 2007, p. 32)
[192] И када се прихвати централна власт, она се прихвата у облику реципроцитета, услуга за услугу. Тако, на пример, „у традиционалним патронским системима... размене између елита и обичних људи засноване су на реципроцитету и осећају обостране обавезе“. (Daniel Jordan Smith, *A culture of corruption*: *everyday deception and popular discontent in Nigeria*, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2007, p. 12) „У Латинској Америци, културна објашњења корупције углавном се држе две добро уврежене теорије криминалног

На Балкану је племенски образац живота дуго доминирао. Тај образац показивао је врлине, али је, с друге стране, заједница њиме била оптерећена и заробљена. У првом случају тај образац живота помагао је одупирању спољашњим утицајима империја које су их поробљавале, а у другом случају, у унутрашњем животу, негативно је утицао када су створене околности у којима су балкански народи успели да се ослободе поробљивача.[193] Посебно јака везаност за племенски образац живота одликовала је припаднике динарско-балканског појаса карактеристичног по сеобама мотивисаним бекством од сиромаштва на остале просторе Балкана.[194] Сваки од балканских народа имао је различит приступ племенском животу. Негде су те везе биле толико јаке да ништа индивидуално није могло да се издвоји, покаже и докаже. У другима је тај образац имао значај у периодима криза, када опасност од нестанка племенску заједницу повезује, хомогенизује и солидарише да би се преживело. Колико је тај образац моћан показује се и у савременим политичким заједницама на Балкану. Још су дубоке везе у оквиру породице, братства и племена. Чак се и власт на овај начин и организује и дели. Што је веће и јаче племе то је и већи утицај на политичку организацију ових друштава.

Колико је овај образац укорењен показују и модерни услови демократског живота који се често користе на начин да овај традиционални племенски образац злоупотребљава демократске услове. То се посебно показује када је у питању организација власти у племенском, братском и породичном непотизму. Када један из племена успе да се докопа високе функције у власти, он целу пирамиду свог утицаја гради тако што користи кадровску политику у коју довлачи своје саплеменике.[195] Други пример је да се и партијски плурализам користи на тај начин што неке партије, независно да ли су

понашања. Један став сматра да се званичници придржавају јединственог система вредности који коруптивно понашање подржава, уместо да га осуђује. Корумпираном званичнику диве се као паметном човеку. Други став каже да се због њихове интимне интеракције у малој групи и удруживања са корумпираним званичницима, појединци укључују у слично понашање“. (Rajib N. Sanyal, Subarna K. Samanta, „Corruption Across Countries: The Cultural and Economic Factors“, *Business & Professional Ethics Journal*, Vol. 21, No. 1, 2002, p. 26)

[193] Trajan Stojanović, *Balkanska civilizacija*, Centar za geopoetiku, Beograd, 1995, стр. 125–128.

[194] Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 2, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 129–134 и 337–348.

[195] Показује се да у колективистичким културама предност добијају чланови породице и пријатељи. У колективистичкој култури лојалност према групи је важнија од етичких стандарда и моралних понашања. Из тог разлога сматра се да колективистичка култура погодује одржању корупције. (Hoon Park, „Determinants of Corruption: A Cross-National Analysis", *Multinational Business Review*, Vol. 11, Issue 2, 2003, p. 36) Неки аутори сматрају да културно окружење и посебне вредности неке земље узрокују корупцију. (Farzana Chowdhury, Sameeksha Desai, David B. Audretsch, *Corruption, Entrepreneurship, and Social Welfare: A Global Perspective*, Springer International Publishing, Cham, 2018, p. 43)

засноване на етничком или проблемском основу, постају партије племеника, братственика и породичних група. На тај начин се симулирају услови за успостављање и развијање демократије. Ово показује колико је тај образац дубоко укорењен у људе и колико силовито управља у околностима савремених политичких стандарда и процеса.

Поробљена политичка култура, односно поробљени образац културе, почива на оданости (што произилази из религијских убеђења), послушништву и лојалности (што произилази из идеолошких уверења), али и слугеранству, полтронству, моралној мимикрији и социјалној шизофренији. Државна организација и власт доживљавају се као племенски успех или неуспех. Успех ако се саплеменик докопа ове организације, а неуспех ако они нису укључени у њу. Државну организацију и политички живот процењују само из угла свог посебног интереса и искрено је прихватају ако је у њиховим рукама и за њих. У случају да немају никога у власти сматрају да она не припада њима и не дугују јој никаву обавезу или дужност, још мање привржености. То се показује неплаћањем пореза или неких услуга које омогућава савремена политичка и друштвена организација.

Када се у оквиру племенске свести и племенског начина прихвати власт преко оних из племена који су је освојили, онда се полако ствара један други образац политичке културе, поданички, односно *поданичка политичка култура*. Поданик је још дубоко притиснут племенским обрасцем живота, али сада преко власти постаје свестан њеног ауторитета. Када су у питању његови ставови они се могу означити као афективни, односно емоционални.[196] С једне стране, он се с влашћу поноси, потпуно је према њој отворен, склон је ауторитету власти, односно вођи који је његов саплеменик и спреман је на све врсте послушности, сервилности и слепе оданости. Ово је пример да се према властодршцу фамилијаристички односи. С друге стране, ако нема саплеменика у власти, посебно на њеном врху, он је потпуно одбацује, она му се не свиђа и доживљава је као нешто што му се намеће и према чему има жесток и емоционални и активистички однос. Другим речима, ако је прихвата она је за њега и легална и легитимна у потпуности, а ако је не прихвата сматра је и нелегалном и нелегитимном, она је за њега терет и нешто што га поробљава. Поданик је и у првом и у другом случају, када је у питању политички живот, потпуно пасиван. Он нема активан однос зато што не прилази политичкој организацији

[196] Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000, стр. 24.

живота са сазнајног, односно когнитивног приступа, већ се само везује емоционално и на тај начин показује да је потпуно пасиван и у њеном прихватању и у одбацивању.

Партиципативна политичка култура подразумева грађанина као активног политичког субјекта. Појединци у оквиру ове културе свесни су шта за њихов живот значи политика, односно организација живота на одређеној територији. Политички субјекти у партиципативној политичкој култури имају свест о значају политике као практичне људске делатности за њихов појединачни, групни и професионални живот, али и за живот у заједници и друштву. Они активно учествују у политичком животу показујући да су аутономни, односно слободни, и да као такви чине изборе свог учешћа.[197] Партиципација значи учествовање и дељење и активности и одговорности када је у питању политичка заједница и политички живот. Активности могу бити различите и оне зависе од развијености политичког живота. У развијеним порецима то учешће може бити у оквиру организованог политичког живота – у покретима, партијама и удружењима грађана, али може бити и појединачно усмерено у облику критике, контроле и предлога. Партиципативна политичка култура ствара свест код грађана да је неопходно изаћи на политичке изборе и у њима активно заузети позицију и оријентисати се према онима који дају најбоље идеје, али и гарантују приступе и начине како оне могу да се реализују. Њихов слободан избор води разум и рационалност њихових опредељења и одлука. Они временом на основу сопственог политичког искуства стичу свест о стварности као реалности. Такође, они имају свест и знање о томе где идеје, машта и утопија могу да имају значај и шта значе за човеков живот, али добро одмеравају када у политици избегавају или потпуно елиминишу све што је ван разума и реалности, али што је са аспекта живота заводљиво. На тај начин показују оно што је за политички живот најважније, а то је разборитост, односно практична памет која је најзначајнија за конкретне политичке одлуке.

У Србији је током протекла два века дошао да изражаја један од сложенијих облика политичких култура, како су га означили Алмонд и Верба, парохијално-поданичка култура. Појединци су у ставу према политици у свом унутрашњем животу парохијални, односно племенски затворени, а у спољашњем су пасивни поданици, односно емоционално исказују своје припадништво.

[197] *Ibid*., стр. 24.

Политичко искуство у великом делу држава балканског простора, али и у Србији, показало је да појединци још нису доспели до партиципативне политичке свести. Они су још дубоко заробљени у преддруштвеним стањима где „ми“ надмоћно одређује како ће се оријентисати, али и понашати „ја“. За партиципативну политичку културу предуслов је да се појединци ослободе онога што их чини припадником „ми“ и да њихово „ја“ постане одлучујуће када је у питању учешће у политичком животу. Другим речима, избор „ми“ није никакав избор. Само прави слободан избор могу да чине они код којих је изграђено „ја“, односно који имају јак лични идентитет и интегритет.

За савремени политички живот веома је значајно стање и осећање поверења.[198] Тамо где се поверење гради на „ми“, „ја“ нема никаву улогу и оно је стално под притиском некритичне оданости групи и хијерархији.[199] Поверење у „ми“ снажно утиче на негативну кадровску селекцију јер оно не захтева способност нити квалификованост већ само послушништво и оданост. Поверење које се гради на основу „ја“ учвршћује се управо индивидуалним способностима, квалификованошћу и личном моралном културом. Поверење „ја“ је у том смислу непристрасно и тачно је оријентисано према критеријумима који истичу способност, професионалност и моралност. Политичко искуство показало је да тамо где се поверење гради на „ми“ нема развоја већ се само одржава постојеће стање, а последице на дуги период су погубне по те заједнице и друштва. Тамо где се поверења граде на „ја“ омогућавају се и пружају лепезе могућности и начина приступа и развоја. Поверење „ја“ омогућава да се и друга поверења и прихватају и поштују.[200] Поверљиво „ја“ омогућава и поверење према „ми“, с тим што се од тог поверења према „ми“ селекционише све што би „ми“ могло да учини лоше према „ја“. И „ја“ и „ми“ имају значај

[198] Ентони Гиденс (*Anthony Giddens)* сматра „да је *природа модерних институција дубоко повезана са механизмима поверења у апстрактне системе*, а посебно са поверењем у експертске системе. У условима модерности будућност је увек отворена, не само у смислу уобичајене случајности ствари, већ у смислу рефлексивности знања, у односу на коју су друштвене праксе и организоване. Ову карактеристику модерности – да се супротставља датом стању ствари и оријентише на будућност – највећим делом структурише поверење у апстрактне системе, које по својој природи филтрира поуздавање у утврђене експертизе“. (Entoni Gidens, *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd, 1998, стр. 87) „Повјерење је очекивање које се јавља у оквиру заједнице у којој превладава уобичајено поштено и кооперативно понашање, засновано на правилима и нормама које су одредили и усвојили чланови те заједнице. Усвојене норме се могу односити на дубока питања о вриједностима, као што су природа Бога или правде, али исто тако обухваћају и секундарне норме, као што су: професионални стандарди и правила понашања“. (Francis Fukuyama, *Povjerenje*, Izvori, Zagreb, 2000, стр. 40)

[199] „Појединац који се поистовети са неком групом, изгубио је свој идентитет, а стекао је *идентификацију* са групом. Тада може рећи 'ја сам ми'. Ако се у нама угнезде други, нестаје нас као личности“. (Đuro Šušnjić, *Religija I*, Čigoja štampa, Beograd, 1998, стр. 383)

[200] Zagorka Golubović, *Antropologija,* Službeni glasnik, Beograd, 2007, стр. 517–530.

за политички живот, с тим што се тамо где доминира „ја“ „ми“ смешта у приватни живот као један од облика и начина који задовољавају приватне, посебно емоционалне везе и припадништва људи.[201]

Поданичко–партиципативна политичка култура настаје као мешавина која се појављује у временима кад се смењују ауторитарне власти и када се ствара простор за формирање и учвршћивање демократских власти. У овој политичкој култури појединци са амбивалентним приступом на нивоу друштва прихватају демократске власти и активно учествују у њиховом утемељењу, али њима насупрот стоје поданици када су у питању идеологије, односно партијска припадништва и посебни интереси група којима припадају. Као чланови партија и они који држе до појединачних и посебних интереса ти појединци остају на нивоу поданичке свести. У партијском животу изражена је послушност и оданост, а када су у питању групни интереси они су чврсто између себе повезани и интересно оријентисани да би остварили одређена материјална средства и бенефиције. Та интересна оријентација код њих развија поданички однос у којем они постају прави робови својих личних и посебних групних интереса. Поданички однос према интересима умањује њихову аутономију, а у политичком животу оријентише их према остваривању групних интереса који често иду на рачун општег интереса. Њихова партиципација је формална и фасадна, а дубоко у свом унутрашњем бићу они остају заробљени у подаништву.

Примерима поданичко–партиципативне културе посебно обилује политички живот Немачке и Италије с краја 19. и почетком 20. века. То је период у којем се и Немачка и Италија уједињују. Од малих феудалних државица настају велике централизоване творевине.[202] У савремености Балкана ова поданичко–партиципативна култура карактеристична је и за идеологије и за политички плурализам. У савременој Србији она долази до изражаја на два различита начина. Један је реализован у владавини комунистичке идеологије, односно њеног социјалистичког поретка, а други је на другим основама испољен после рушења ауторитарног поретка и настојања да се учврсти и развије демократски поредак. Политички живот савремене Србије, посебно када су у питању партије, показује управо овај тип политичке културе који доминира у политичком

[201] Везаност за расно, етничко, национално и религијско порекло. Поробљеност „ја“ примарно долази из ових припадништва и потом се манифестује на сва друга групна и колективна припадништва.
[202] Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000, стр. 28.

животу. Као припадници партија појединци су поданици, а као учесници у изборним процесима они имају шансу да се партиципативно понашају, односно њима је гарантовано и уставом и законима да могу да учествују у политичком животу, да бирају и да буду бирани. Новоформиране политичке партије отпочињу политички живот на партократски начин, односно стало им је не само да освоје власт, него и да освајањем власти намештају своје људе који су им одани, послушни и по сваку цену лојални. [203] Кад је реч о поданичко–партиципативној култури посебан сегмент односи се на медије. Медији имају изузетно значајну улогу у савременим политичким процесима и због тога се од оних који су моћни или који владају очекује да су им потпуно послушни и одани.[204] И у том важном сегменту показује се поданичко–партиципативна култура.

У временима промена из система у систем, посебно промена при преласку између ауторитарности и демократије, јавља се још једна сложена политичка култура, парохијално–партиципативна. Карактеристично је за овај облик политичке културе да су појединци, када је у питању политичка свест, на нивоу парохијалности. Систем је, међутим, партиципативан и омогућава им да учествују у политичком животу и покажу који су њихови циљеви и вредности којима теже. У овом облику политичке културе распознаје се балансирање између ауторитарности иза које је, дубоко у свести појединаца, парохијалност и тежња да се успостави демократски поредак који практикују најразвијеније земље света.[205]

На савременој политичкој сцени Србије ова два типа сложене политичке културе доминирају. Код подаништва још је дубоко присутна парохијалност, односно поданици су дубоко прожети прошлим облицима заједништва, али и обрасцима традиционално карактеристичним за тај начин живота. Породично, братско и племенско притискају свест

[203] Владимир Гоати истиче да „у колективним акцијама партије највише партиципирају они који су заинтересовани за личну добит (запослење, важан положај, уносан посао), а не за остваривање колективних циљева“. (Vladimir Goati, *Političke partije i partijski sistemi*, Fakultet političkih nauka Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2008, стр. 130)

[204] Када доминира партитократска власт, сматра Ратко Божовић, „по навици и политичкој инерцији, узима под своје медије за масовну комуникацију“. Према њему, новој власти „чувари медијског пролаза претходне аутократске власти увелико“ постају „гласноговорници нових властодржаца. А кад медији постану средства политичке пропаганде и манипулативне агенције владајућих политичких партија, онда се они успостављају као произвођачи фалсификованог јавног мњења и реметилачки фактор у откривању истине. Политички интереси и политички монополи“ блокирају „медијску сферу толико да је доведена у питање њена цивилизацијска и културна вриједност“. (Ratko Božović, *Paradoksi medijske slobode*, NVO Civilni forum, Nikšič, 2015, стр. 146)

[205] Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000, стр. 28–29.

савремених појединаца, независно од онога шта им цивилизација и култура пружају. Карактеристично је да се парохијална свест посебно одржава код оних који су одрастали у селима и на које је то искуство оставило моћан печат патријархалног васпитања. Крвно–сродничке везе и локални патриотизам прожимају њихов живот у дубљим психичким слојевима. Чак ни образовање, посебно врхунско, као и живот у граду не могу из њих да потисну ове уграђене карактеристике. Урбанитет је само фасада, а дубоко у њиховом унутрашњем животу они су још из краја из којег потичу и оно што су из краја понели и даље боји њихов душевни и духовни свет.

Карактеристично је за парохијално–партиципативну културу да су појединци спремни да прихвате и практикују сва цивилизацијска достигнућа и средства, али када се испод површине погледа њихов унутрашњи живот показује се да је потпуно супротан ономе чиме су цивилизацијски огрнути и што им цивилизација пружа за уживање. Тако настаје својеврстан унутрашњи расцеп у којем се спољашње и модерно употребљава, а оно дубоко унутрашње том употребом управља.[206] У социолошком погледу они су у драми подељене личности, у моралном проблему хомо дуплекса, а у психолошком у једној врсти социјалне шизофреније. То су људи који су у практичном политичком животу освојили и стекли комфор, спремни да га никад не доведу у питање, при томе ако треба и не бирајући средства. Да би га одбранили они показују још једну карактеристику из патријархалног васпитања, послушништво, односно подаништво или поданичку свест. Ова мешавина политичке културе погодује да разне друштвене болести лако настану и да се још лакше одржавају. Међу њима је и корупција јер она иде пукотинама и појединачне и групне и друштвене свести. У неким ситуацијама она личи на оно што ту пукотину повезује и чак учвршћује, као нека врста друштвеног цемента.

Комфор лако прихвата корупцију јер га треба одржавати. Промене које прете урушавањем комфора ужасно су болне и неподношљиве. Освојени статус лако се не

[206] Делимично парохијално-партиципативна култура омогућава да људи верују да корупција помаже у остваривању неких њихових личних, породичних или уже групних интереса. Тако Карл Гунар Мирдал (Karl Gunnar Myrdal) ту привржености, посебно емоционално веровање у то да корупција помаже, назива коруптивним фолклором. Коруптивни фолклор значајан је за такве људе у њиховом приватном животу. Они га чак сматрају извором и узроком личног и породичног развоја. Овакав приступ усмерава људе који освоје положаје, односно позиције у оквиру моћи, да их користе за задовољавање сопствених и породичних интереса, као и интереса уже групе којој припадају и којој су лојални. При коруптивном деловању настоји се да ризик од рђавих последица буде смањен на најмању меру и да се такво понашање доживи нормалним. (Gunnar Myrdal, *Asian drama: An Inquiru into the Poverty of Nations*, Penguin, London, 1977, pp. 167–168)

напушта. Када наступе кризе које често доводе статус у питање, али и оно што одржава статус, а то су материјална примања, лако се посеже за коруптивним обрасцем, а дубоко из подсвести излазе угњежђени негативни традиционални обрасци у облику сналажења и прихватања и нечасног, под изговором да треба преживети и статус не угрозити. Посебно су несигурни просторно измештени. Из једног простора су отишли, а у други, нови, нису се још добро утемељили. Помисао да могу бити враћени тамо одакле су дошли паралише их и своди на органску борбу како опстати, односно преживети и не вратити се у место порекла. Стога су у стању да прихвате и призову сва средства која ће их у новоосвојеном простору одржати. Тако настају искушења, потом и наговори да се једино нечасним средствима може опстати у невременима.

Друштва која нису навикла на честу просторну, али и другу врсту мобилности, заробљеници су статуса кво, односно не могу да прихвате било какву промену која је ризична и неизвесна. Тако се појединци из партиципативног култивисаног начина живота лако враћају у органска стања биолошког преживљавања. Свака власт такве користи и њима се поиграва у периодима криза и проблема, али из њих извлачи и добит. Другим речима, у таквим друштвеним околностима одржив је двоструки коруптивни образац. Немоћна власт помоћу њега купује одржање своје немоћи, а појединци као грађани суочени с невољама прихватају га као начин одржања освојеног статуса. Ови разлози показују да је тешко формирати партиципативни образац политичке културе и да су за његово формирање потребне и генерације и деценије. Друштво у Србији још није стекло градски дух, оно се још лелуја између сеоског порекла и менталног стања и градског усидрења. Сеоско све брже одумире, нестанком насеља, а градско се на климавим ножицама одржава и успоставља. Градски простор освојила је ментална сеоска структура и у граду се одвија драма између видљивог просторног што припада градском и невидљивог унутрашњег које је још дубоко ментално сеоско.

Значајна је још једна типологија политичких култура, када су у питању традиција и корупција, подела на ауторитарну и демократску политичку културу. Она настаје на основу типова владавина – ауторитарних и демократских.[207] За ауторитарне владавине карактеристично је позивање на традицију, али ону традицију у политичком животу која

[207] Сажете карактеристике ових владавина дао је Чедомир Чупић. (Čedomir Čupić, *Sociologija: struktura, kultura, vladavina*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2002, стр. 148–163)

је везана за владавину једног, односно владавину вођа. Ауторитарност се темељи на политичкој традицији која се идеологизује и постаје традиционализам и на ауторитарност коју карактерише, превасходно, ауторитарна личност.[208] Традиционализам се показује затвореношћу заједнице, јаком хомогенизацијом, посебно етноса, оријентацијом на примарне групе, затим колективистичким начином живота и колективистичким духом и идеологијом, антииндивидуализмом и антиинтелектуализмом.[209] Ауторитарност се ослања на ауторитарне личности и ирационалне политичке ауторитете, односно политичке вође.[210] Традиционализам као идеологија окренут је прошлости и традицији коју по потреби употребљава, а најчешће злоупотребљава. У злоупотреби традиције посебно је изражена негативна традиција. Затвореност заједнице онемогућава да се појединци формирају као индивидууми, односно као аутономне слободне личности способне да саме доносе одлуке. Одлуке доносе ауторитарне личности које су успеле да се докопају највише власти и онда све остале држе у стању покорности, незрелости и доношењу одлука у име њих. Традиционализам призива ауторитарност и ауторитаризам и обрнуто, ауторитарност и ауторитаризам ослањају се на традиционализам. На тај начин одгајају се ауторитарни карактери чија је карактеристика оданост и послушност према свима изнад њих, а истовремено и велика окрутност и презир према онима испод њих у друштвеној и политичкој хијерархији. С једне стране, ауторитарни карактер је идолопоклонички када су у питању ауторитети, од породичног до политичких вођа, а с друге стране гаје велики презир према слабијима и практикују према њима агресиван садистички однос.

Ауторитарни карактер личности је амбивалентан јер у себи садржи ниподаштавање сопствене личности слепом оданошћу и послушништвом, а, с друге стране, показује изузетну агресивност тамо где је то могуће. Алфред Адлер (Alfred Adler) је агресивну

---

[208] „Ауторитарни карактер воли оне услове који ограничавају људску слободу, воли да буде потчињен судбини... Ауторитарни каратер обожава прошлост. Што је било, вечито ће бити“. (Erih From, *Bekstvo od slobode*, Nolit, Beograd, 1978, стр. 153–154) „Ауторитарна личност обожава и проклиње: обожава властодршце док су на власти, слепо им се покорава, и проклиње сваког оног ко се дрзне да посумња у непогрешивост ауторитета... Та ауторитарна личност развија се у условима притиска, који се у модерној цивилизацији спроводи средствима здружених лажи и насиља, плаћеном штампом и другим масовним медијумима, с једне, и притиском политичке полиције, с друге стране“. (Љубомир Тадић, *Поредак, ауторитет и слобода*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 319–320)

[209] Bora Kuzmanović, Mirjana Vasović, *Tradicionalistička orijentacija*, u: Zagorka Golubović, Bora Kuzmanović, Mirjana Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd, 1995, стр. 112. Проблем традиционализма и ауторитаризма у политичком животу Србије обрадио је Чедомир Чупић. (Čedomir Čupić, *Politika i poziv*, Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa, Beograd, 2002, стр. 13–41)

[210] Čedomir Čupić, *Politika i zlo*, Čigoja štampa, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2001, стр. 203–214)

природу описао као спој у личности сујете, односно частољубља, љубоморе која се посебно исказује према онима који су моћни, затим зависти, тврдоће и крутости у мишљењу и мржњи.[211] Све ове карактерне особине агресивне природе погодне су за прихватања и практиковање негативних традиционалних образаца, овом случају посебно корупције. Све наведене карактеристике показују се приликом ступања у коруптивну радњу. На основу њих према корупцији се различито приступа. Тако се у неким ситуацијама у корупцију упушта из сујете, односно частољубља, јер се сујета лако искушава у коруптивној понуди. Корупцијом се може привремено стећи и нека од моћи, а управо се то исказује љубомором.

Завист је нешто што лако прихвата наговор корупције, по старом правилу – кад може он, могу и ја, или кад се он богати, зашто не бих и ја. Наравно, не пита се којим средствима и која је цена тога. Тврдоћа се, нарочито на положајима, односно функцијама, показује као један од начина који омогућава корупцију. Арогантно одбијање да се некоме његова потреба или интерес задовољи на легалан начин, за шта постоје и закони и прописи, показује се и тврдоћом и крутошћу оних који имају овлашћења. Да би они били омекшани изнуђује се мито. Мржња у облику зависти, такође, погодна је за неке од коруптивних искушења.[212] Показује се да су ауторитарне личности много склоније корупцији него слободне, аутономне и демократске личности. Ауторитарне личности склоне су уцењивању, а онда потом и сами падну у уцењивачки образац. Уцена увек призива уцену. Уцењени призива уцењиваче, а уцењивачи уцењене и тако се ствара зачарани круг из кога се, ако се послуже корупцијом, не могу више извући. Најтежа последица, када је у питању корупција, јесте уцењивачки образац.

---

[211] Алфред Адлер, када је у питању сујета, истиче да „такви људи све добацују и унижавају, тако да се у томе не могу довољно да задовоље, јесте изразна форма једне, у те карактерне црте веома честе појаве коју ми зовемо *тенденцијом обезвређивања*... Она показује шта је управо за сујетног човека предмет нападања: то је вредност и важење другога. То је покушај да човек у себи створи осећање надмоћности на тај начин што обара важење других“. И „љубомора може да послужи и циљу да се други унизи, да му се праве замерке итд. Али, све су то средства да се другоме одузме његова воља, да се он везује и окује... Тако љубомора није ништа друго него нарочит облик тежње за моћи“. Према Адлеру, завист као агресија „може човека довести чак дотле да он у болу свога ближњега осећа неку врсту задовољења“. Тврдоћа „се углавном испољава у томе што неко не може поднети да другоме учини неку радост“. Адлер сматра да „у борбено настројених људи често се находе црте мржње“. Највећи степен мржње, према аутору, је „*непријатељство према људима*“. То непријатељство показује се грубим „и отворено непријатељским актима суровости и свирепости који се пригодице појаве“. (Alfred Adler, *Poznavanje čoveka*, Matica Srpska, Prosveta, Novi Sad, Beograd, 1984, стр. 197–224)

[212] Раслојавање у егалитарним заједницама био је повод за завист и мржњу према онима који су се издвојили материјалним богаћењем. То је касније поспешило да се људи послуже и корупцијом како би се и они домогли богатства.

Ауторитарну политичку културу карактерише низак културни ниво становништва праћен парохијалном и поданичком свешћу. Такође, доминација колективног идентитета, односно „ми“ над „ја“, који произилази из ауторитарности у породичном васпитању где је непорецив ауторитет патер фамилијаса. Такође, висок степен поробљености колективним идентитетима у којима предност има национално припадништво, односно етничко порекло и религијско уверење. Ауторитарну политичку културу, када су у питању спољашњи ауторитети, карактерише склоност ка вођама или, како се то у народном речнику исказује, ауторитету домаћина по принципу породичног ауторитарног стања. Ову политичку културу прати и однос послушности и сервилности према свакој власти, али и према нижим ауторитетима као што су шефови или неки облици предводника мањих радних група. И искључивост и идеолошка ригидност, такође, карактеристика су ауторитарне политичке културе, као и нетрпељивост према свима који не припадају етничкој или религијској групи.

У комуникацијама доминира заповедни начин који се исказује у наредбама и начину као што је „мора“. Увек је у комуникацији присутна претња силом, али и склоност ка насилном разрешењу проблема или евентуалних отпора. Посебно је значајно истаћи да у ауторитарној политичкој култури у односима између људи, али и између грађана и власти, доминира осветнички образац. На државном нивоу одржава се политика пријатеља и непријатеља.[213] Она има погубне последице и унутар државе и према споља. Оваква политика тешко прихвата владавину права, тако да и када се позива на право оно се увек односи на друге, а не на оне који то право подарују. Они су изнад права и правде. Такав однос погодује да корупција временом постане начин живота у заједници.[214] Ауторитарна политичка култура управо из ових разлога прихвата и одржава негативну традицију у којој је смештено и коруптивно понашање и деловање, односно коруптивни образац.[215]

[213] Karl Šmit, *Pojam političkoga*, у: *Norma i odluka: Karl Šmit i njegovi kritičari*, izbor i predgovor Slobodan Samardžić, Filip Višnjić, Beograd, 2001, стр. 19–25.

[214] „Такво правдање корупције данас се ретко чује, али је у многим земљама корупција била толико свеприсутна, да ниједна област јавног живота не може са сигурношћу бити проглашена имуном на њу.“ (Yahya Wijaya, „Constructing an Anti-Corruption Theology“, *Exchange*, Vol. 43, Issue 3, 2014, p. 225)

[215] Према Брајану Хастеду (Bryan W. Husted), културни профил корумпиране земље темељи се на великом степену избегавања неизвесности, доминацији мушког принципа у друштвеном и политичком животу и великој разлици у степену моћи између мање и више моћних. (Bryan W. Husted, „Wealth, Culture, and Corruption“, *Journal of International Business Studies*, Vol. 30, Issue 2, 1999, p. 354) Све су ово карактеристике ауторитарне политичке културе, односно ауторитарног политичког понашања.

За разлику од ауторитарне политичке културе, демократска политичка култура, између осталог, почива на вишем нивоу културе становништва, али посебно је карактерише формирање аутономних личности, односно слободних индивидуума, што има за последицу да индивидуалност доминира у односу на колективна припадништва. Другим речима, „ја“ је у центру, односно средишту свих идентитета и сви идентитети рачунају на јачину и моћ личног идентитета. Лични идентитет је мера за свако друго припадништво као слободан избор и основа око које се гради мрежа идентитета, а у тој мрежи онај који све одређује јесте лични идентитет, односно личном идентитету су подређени сви други групни идентитети.[216] На тај начин „ја“ одређује какво ће бити и колико „ми“ у нашим животима. Друга карактеристика демократске политичке културе јесте поштовање личности, односно у сваком човеку гледа се да је најбитније његово људско достојанство. Поштовање према личности укида послушност, сервилност, неискреност, моралну мимикрију и све оно што припада негативним карактеристикама личности. Поштовање подразумева и равноправност, односно осећај да смо равноправни и да та равноправност све нас изједначава и не угрожава у смислу било какве врсте потчињености.

Из поштовања личности произилазе и последице када је у питању институционализација политичког живота. То се показује као двоструки однос. Грађани који имају потребе и интересе поштују оне који обављају послове у институцијама и из поштовања нису у стању да захтевају или траже било шта што је нелегално. И обрнуто, они који обаваљају битне послове у институцијама, посебно оне који се тичу задовољавања потреба и интереса грађана, поштују грађане и строго се придржавају закона уз уљудност и неприхватање било којег облика незаконитости или подмићивања од оних грађана који су у стању да задовољавају своје потребе и интересе тако што ће кршити законе или их доводити у питање. На тај начин они који обављају функције подижу квалитет личног интегритета, а тиме и интегритет институције у којој раде.[217] Следећа важна карактеристика демократске политичке културе јесте поверење, које се испољава као двоструко или на два нивоа. Прво, поверење између самих грађана, што

[216] Čedomir Čupić, Milica Joković, *Političar i politički identitet*, у: *Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu*, uredila prof. dr Vesna Knežević–Predić, Univerzitet u Beogradu –Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015, стр. 15)

[217] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 206.

утиче на квалитет живота, али и на поузданост да једни друге неће изненађивати нечим незаконитим или обманом и лажју. Друго поверење јесте између грађана и власти. Грађани имају поверење у запослене у институцији појединачно, али и у институцију као целину. Такође, и запослени у институцијама имају поверење у грађане да им неће дати лажне или нетачне податке, односно разне врсте фалисификата. Тамо где доминира поверење негативни традиционални обрасци немају шансу да се одрже нити продуже. То је и најбољи пут како се корупција зауставља и нестаје као доминантна зла појава у друштвеном животу.

Карактеристика демократске политичке културе јесте и одговорност, посебно одговорност појединаца, а на основу њих и одговорност група и институција. Одговорно друштво је оно у којем су појединци одговорни. Одговорни појединци и одговорно друштво најбољи су лек да се све негативно из прошлости више не може практиковати у друштвеном животу. Одговорност, такође, појачава и идентитет и интегритет, и појединаца и друштвених група и институција и друштвеног и државног живота.[218] Битна карактеристика демократске политичке културе је јавност и јавни дух. Јер, све што припада посебном и општем треба да буде доступно јавности. Та доступност јавности омогућава да се лако увиди сваки покушај злоупотребе или незаконитости. Све што је јавно видљиво лако је препознатљиво и лако се исправља. На основу увида јавности ствара се код грађана, али и у институцијама, јавни дух који прожима друштвени живот. У добро уређеном демократском поретку разграничено је јавно и приватно и тачно је прецизирано шта припада јавном, а шта приватном, као и када приватно треба да буде доступно јавности.[219] На тај начин гарантује се и приватност и јавност и у том разграничењу постављају се и граница и јасноћа шта чему припада и докле се може кретати у оквиру тога. Све што је јавно, видљиво је, и тако је и са корупцијом. Она не може да преживи јавни увид и јавни простор. Сунце и ваздух јавности лако излазе на крај са свим што излази из мрака, што је љигаво и натопљено нечим што личи на узурпацију или другу нечасну радњу. На сунцу то се све исуши. Тако се и баруштина корупције на

[218] Čedomir Čupić, *Politika i odgovornost,* Udruženje za političke nauke Srbije, Čigoja štampa, Beograd, 2010, стр. 11–20.

[219] О подручју односа јавног и приватног кроз историју даје примере и промишља Хана Арент (*Hannah Arendt*). (Hana Arent, *Conditio humana*, Fedon, Beograd, 2016, стр. 35–72) Прецизно разграничење *јавног, приватног* и *тајног* дао је Љубомир Тадић. (Љубомир Тадић, *Јавност и реторика*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 11–18)

јави и под сунчаним зрацима брзо исушује. Због тога је демократска политичка култура, кад је грађани усвоје, оно што доводи у питање негативне традиционалне обрасце.

Неспорно се показује да политичка култура битно утиче на стагнацију и поробљавање људи и њихово савремено оријентисање према прошлости или им омогућава да у својој стварности делују тако да је сами стварају. Да из прошлости и традиције бирају само оно што садашњости и непосредној будућности одговара и да се у оквиру своје стварности оријентишу према развоју и напретку. Парохијалне, поданичке и ауторитарне политичке културе заустављају развој и људима не отварају никакве перспективе. Оне више служе демагозима, манипулаторима и властодршцима да се одржавају на власти и да личне интересе намећу као опште најзначајније и најбитније. Партиципативна политичка култура и демократска политичка култура подижу културне капацитете појединаца, а преко њих омогућавају да стваралаштво добије најзначајније место у њиховим животима и да стваралаштвом стварају и оплемењују своју стварност, али и припремају непосредну будућност на коју ће нове генерације чврсто моћи да се ослоне и наставе да се развијају на човечнији начин. У случају првих култура (парохијалне и поданичке) важиће порука једног великог мислиоца из 19. века да генерације мртвих притискају мозгове живих.[220] Други типови политичких култура (партиципативна и демократска) могле би се означити новом формулом да садашње генерације својом културом и стваралаштвом омогућавају да се слободно и аутентично развијају нове и будуће генерације.

[220] Karl Marks, *Osamnaesti brimer Luja Bonaparta*, Svjetlost, Sarajevo, 1975, стр. 15.

3. КОРУПЦИЈА У НАРОДНИМ ОБИЧАЈИМА И ЕТНОЛОШКИ ЗАПИСИ О КОРУПЦИЈИ У СРБИЈИ

Реч корупција, која долази из латинског језика,[221] позната је у српском језику под називима мито, подмићивање, поткупљивање, подмазивање. Већ је Вук Стефановић Караџић ове речи које означавају корупцију ставио у речник из 1818. године.[222] То је поновио и у другом допуњеном издању речника из 1852. године.[223] Корупција је дуго позната у српском народу; вероватно да је стара колико и први организовани облици живота на територији Србије. Другим речима, корупција је постојала од самог формирања српске државе. Она је само попримала различите облике и садржаје током историје. Неспорно је да је њеном развоју и опстанку допринело и дуго ропство под Отоманском империјом. Развијеност њених значења управо је Вук Караџић забележио у оба речника.

Корупција као појава добила је значења и у обичајима српског народа.[224] Она је најчешће негативно обележавана јер је људима наносила штету. У тешким условима

[221] Maryvonne Génaux, „Early Modern Corruption in English and French Fields of Vision“, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, pp. 115–116.

[222] У Вуковом речнику 1818. године није уврштена реч мито, али јесу речи митити, подмитити, подмићивање, подмићивати, поткупљивање, поткупљивши, поткупиши, подмазати, подмазивање и подмазивати. (Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник 1818*, Просвета, Београд, 1966, стр. 403, 579, 580, 619)

[223] За разлику од Вуковог речника из 1818. године у допуњеном издању из 1852. године налазе се следеће речи које означавају корупцију: мито, митити, подмита, подмитити, подмићиваање, подмићивати, потукупити, поткупљивање, поткупљивати, подмазати, подмазивање, подмазивати. (Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник 1852*, Просвета, Београд, 1986, стр. 505, 720, 721, 764) У речнику Српске академије наука и уметности налазимо речи мито и митити. Реч мито има три значења. У првом значењу, мито је „*новац или нека друга вредносна ствар као дар, награда којом се неко (обично ко је на власти, ко има утицаја и сл.) придобија да удовољи даваочевој жељи, молби (најчешће на непоштен, незаконит начин)*“. У другом значењу, мито је „*порез који се плаћа за преношење робе преко државне границе, царина*“. У трећем значењу, мито је „*награда, плата, надокнада уопште*“. (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика,* књига XII, Институт за српскохрватски језик, Српска академија наука и уметности, Београд, 1984, стр. 646–647) Реч митити има два значења. Једно је изворно, а друго је фигуративно. У првом значењу, митити је „*дајући мито придобијати (кога) за своје интересе, подмићивати, поткупљивати, потплаћивати*“. У другом, фигуративном значењу, митити је „*придобијати, примамљивати, одобровољавати ласкањем, лепим речима, поклонима, мажењем и сл.*“ (*Ibid*., стр. 644)

[224] „Обичаји су искуством и навиком створене одредбе, које као какви закони, иако нигде нису написане, управљају целокупним животом и радом извесног друштва... Изгледа да су првобитно многи обичаји, можда и највећи њихов број, били искуством стечене навике, које су најбоље одговарале, или бар по изгледу најбоље одговарале општим потребама једне друштвене заједнице. Као такве ове су навике, затим, улазиле у сталну употребу, док им се нису прилагодили сви њени чланови и почели их сматрати као нешто неопходно. Кад се на овај начин једно људско друштво потпуно уживи у своје навике, кад по њима стално живи и ради, онда оне нису више навике већ *обичаји*“. (Тихомир Ђорђевић, *Наш народни живот,* том 1, Просвета,

преживљавања у ропству, међутим, људи су се, да би опстали и да би нешто стекли, довијали на различите начине. Наравно, најчешће је то било ради пуког преживљавања, а много мање у циљу стицања богатства и положаја. Поробљивач је то добро знао, па је онима који су се борили, не само за преживљавање него и за материјално богаћење и статусно место у империји, нудио својеврсно подмићивање, на шта се у суштини сводило прихватање вере поробљивача, напуштањем православног хришћанства и преласком у ислам. То је препознатљиво и по чињеници да сви који су прешли у ислам нису престали да говоре српски, него је управо језик показао шта им се догађало. Мали је број оних који су преласком на другу веру потиснули свој језик и потпуно усвојили језик освајача. Чак и ако би научили језик поробљивача, њихови наследници, односно генерације потомака, заборавили су га и језик туђина је потпуно потиснут из њиховог породичног васпитања.

Под утицајем Јована Цвијића, првог великог српског научника који је имао знања, не само из географије, односно природних, већ и из друштвених наука, и који је унео систематичност у српску науку после доласка са студија у Бечу, његови ученици, посебно Риста Т. Николић и Јован Ердељановћ, бавили су се етнологијом и оставили ваљане етнолошке записе везане за одређене српске области. Њихова интересовања за етнологију Цвијић је пробудио својим антропогеографским истраживањима. Ердељановић ће написати и први уџбеник из етнологије у Србији.[225] У етнолошким записима они су оставили и доста описа негативних појава које су пратиле српски народ у прошлости, али и у њиховом времену. Њихова етнолошка истраживања богата су грађа за изучавање народних обичаја, народне ношње и фолкора.

На основу истраживања ових научника не могу се до краја уопштавати негативне појаве. Оне су имале специфичности које су их разликовале – сваки крај Србије који су истраживали имао је неку посебност кад је реч о феномену корупције. Виђење мита и подмићивања повезано је и са животним условима у различитим крајевима, као и с политичким животом људи тих крајева. Велики удео у томе има и прошлост, посебно време отоманског ропства. Тако, на пример, Риста Т. Николић пише, на основу антопогеографског проучавања Крајишта и Власине, да су у доба турске владавине, према казивању становника тих крајева, људи успевали да стекну имовину понекад чак и на брз

Београд, 1984, стр. 23) Обичаји могу бити и позитивни и негативни. Када је у питању корупција и када се као навика увуче у друштвени живот заједнице она постаје негативан обичај.

[225] Јован Ердељановић, *Основе етнологије,* Задруга професорског друштва, Београд, 1932.

и лак начин. Јер, турски властодршци, посебно нижег ранга попут спахија, каткад су због великих простора и ненасељености на чудан и лак начин давали имања поробљеној раји. Најчешће је то било повезано с подмићивањем у облику поклона у натури. Николић пише да су становници тих крајева подмићивањем „проширивали међе села приликом њихова утврђивања од стране Турака“.[226] Догађало се да су спахије „и за једне чарапе“[227] давале писане тапије о поседовању имања. Он наводи да постоје предања „да се од Турчина онда могло добити и село за лулу дувана!“[228] Николић описује и начин подмићивања. Када би, пре него што турски кадија утврди међу, неко од сељака узвикнуо „обричите“,[229] тиме је даван знак кадији да ће бити дарован, односно подмићен. На то би кадија међу постављао тако да њоме имање прошири. Другим речима, подмићивање није било директно већ је успостављан прећутни код за давање „дарова“, којим је ономе ко има власт јасно поручивано каква се одлука очекује да би уследило мито.[230]

У једном изборном циклусу почетком 20. века, један од наших најпознатијих етонолога Јован Ердељановић постављен је у власинском крају, антропогеографски и геолошки веома интересантном, за председника изборног одбора. Обављајући ту функцију, он је као научник записивао запажања о људима тог краја, нарочито о њиховим политичким уверењима. Посебно је карактеристично што су се тамошњи људи стално вајкали како није добро што је народу дато много слободе. У њиховим представама о политици и политичком животу доминирао је ауторитарни образац према којем власт треба стално да „држи батину у руке“,[231] јер је то једини начин да упристоји бираче, у овом случају да тачно знају да треба за власт да гласају. Ердељановић је записао да су сељаци истицали да на основу слободе свако „има право да гласа и онај који се може 'да купи за грош'. Требало би, веле, завести јаку власт и стегнути овај народ, па камџијом по глави свакога ко се власти не покорава!“[232]

[226] Риста Т. Николић, *Крајиште и Власина*, у: *Власина и Крајиште: насеља, порекло становништва, обичаји*, приредио Борисав Челиковић, Службени гласник, САНУ, Београд, 2016, стр. 113.
[227] *Ibid*., стр. 113.
[228] *Ibid*., стр. 113.
[229] *Ibid*., стр. 113.
[230] *Ibid*., стр. 113.
[231] Јован Ердељановић, *С избора у Власинском крају,* у: *Власина и Крајиште: насеља, порекло становништва, обичаји*, приредио Борисав Челиковић, Службени гласник, САНУ, Београд, 2016, стр. 534.
[232] *Ibid*., стр. 535.

Двоструко је значење овог записа: с једне стране, сазнање бирача да су слободе и права омогућили да се људи могу на изборима поткупљивати и на тај начин доносити гласове ономе који их је поткупио; с друге стране, они који су за власт сматрају да власт по сваку цену треба слободу да доведе у питање, па и поткупљивањем које произилази из слободе и права. На тај начин они од власти захтевају да насилно угуши све што би могло да је доведе у питање. Задржавање власти по сваку цену је задржавање позиција гласача које већ имају у оквиру власти. Не брину они за власт због власти него због својих позиција које им је власт омогућила што је, такође, један од начина корумпирања бирача. Сложеност ситуације у селима власинског краја проистицала је из тога што су бирачи били присталице радикала, али су се у међувремену радикали између себе поделили. Ердељановић записује да би радикали који су остали привржени странци на власти били у стању и да укину вишестраначки систем.[233]

У етнолошким истраживањима живота Срба у Банату, Ердељановић је прикупио и податке о подмићивању Турака док су господарили тим простором. Да би могли да се баве земљорадњом и сточарством на државној земљи, сељаци су, како он наводи, подмићивали спахије и тако успевали да користе оно што им није припадало. Према њему, они су имали корист од тога и добро су у то време живели.[234] И ово је пример који показује да су се људи у несрећним околностима поробљености, да би преживели, па и нешто стекли, служили и нечасним радњама, подмићујући господаре. Иако су ови описи део драме живота Срба у неповољним околностима и представљају можда периферније или ситније делове њиховог живота, оне се морају узети у обзир као нешто што је постојало и што увек може да се употреби, посебно у злим временима.

Један од обичаја који прати живот Срба, а повезан је с нечим што посредно утиче да се олако прихвата и оно што нарушава достојанство живота, али и вредности као што су добро, правда и слобода, јесте отмица и куповина девојака. Тихомир Ђорђевић је и то описао у свом великом опусу, на основу истраживања српских народних обичаја. На основу аутора који су се бавили овом проблематиком у историји човечанства, он указује

[233] „Нисам се могао довољно начудити, када сам се овде онде уверио, какви су наопаки политички појмови и представе раширени међу становнике ових удаљених планинских предела. Тако су ме нпр. сасвим озбиљни људи из обе радикалне странке уверавали, како су 'либерали издали још на Косову' и како је 'и Вук Бранковић био либерал'; од многих сам људи слушао, како за нас у Србији није скупштина и да ће је зато краљ укинути, па сам узети 'бич у руке' и слично. Нема сумње, да су овакве измишљотине и скроз погрешне погледе распрострли по народу несавесни покрајински и сеоски политички букачи“. (*Ibid*., стр. 534)

[234] Јован Ердељановић, *Срби у Банату,* Матица Српска, Прометеј, Нови Сад, 1992, стр. 45.

да је то постојало још код старих индоевропских народа, самим тим и код Словена којима припада српски народ. Ђорђевић наводи и ауторе који сматрају да је отмица девојака настала пре куповине. Пошто је отмица сматрана неком врстом штете, временом се уобичајило да се штета колико-толико надокнади. Другим речима, да би штета била ублажена неопходна је нагодба која подразумева да отмичар треба, односно мора, да плати штету коју је направио.

Временом је то плаћање штете преображено у мирни излаз из велике опасности и потенцијално тешких последица отмице тако што је настао обичај куповине. Ђорђевић сматра да су оба ова обичаја – отмица и куповина – у српском народу упоредо настајала, а не један па други, односно отмица па куповина. Ђорђевић наглашава да је тешко утврдити како су склапани „најстарији људски бракови“.[235] У сваком случају, неспорна је чињеница да је у примитивним друштвима женска особа „потреба без које се не може“.[236] Да би та потреба била задовољена, развила су се ова два начина, односно обичаја. Неспорна је и чињеница да су жене, односно девојке, постале вредност и то не само општа већ и употребна. Та вредност је двострука: за породицу у којој се рађа, развија и расте, али и за оне који су заинтересовани за жену као потребу. Ђорђевић пише: „Накнада за њу не мора се давати само кад се отме, већ и када се уступа мирним путем. Најзад, овоме гледишту одговара и то што су куповина и отмица бивале из два различита узрока: куповина онда кад би се успело да се дође до погодбе, отмица онда када није било изгледа за то“.[237]

Ови обичаји тешко су нарушавали равноправност полова и уједно су били подстицај за разне врсте безакоња, односно нелегалних радњи. Да би се домогли жене, употребљивани су разни начини у купопродајним договорима. Било је ту правих изнуда, уцена па и поробљавања. У куповини је употребљивана и натурална размена, али и новчана, као и разне врсте одрађивања при чему су они који су одрађивали били у некој врсти ропства. Такође, због купопродаје су многе девојке остале неудате или рађале, а да нису прихватане, што је наносило велику увреду и њима и њиховим породицама. Увреда је доносила понекад и страшне осуде и казне на социјалном и моралном плану. Из ове купопродаје временом су настајале и посредничке улоге у којима су посредници, посебно

[235] Тихомир Ђорђевић, *Наш народни живот,* том 1, Просвета, Београд, 1984, стр. 174.
[236] *Ibid*., стр. 174.
[237] *Ibid*., стр. 175.

ако је неколико породица заинтересовано за девојку, подмићивали и митом успевали да добију нешто што је већ и уговорено.

У Србији је почетком формирања модерне српске државе то добило такве размере да се и власт умешала у обичај куповине девојака. Посебно се то односило на цене које су родитељи захтевали за продају својих ћерки. Ђорђевић наводи запис Вука Караџића да су толике суме захтеване од младожења да се сиромашни никако нису могли оженити. Из тих разлога Карађорђе је издао наређење да се за куповину жене, односно девојке, не сме више тражити „од једног дуката“.[238] Та Карађорђева заповест гласила је: „Ко девојку удаје, да не узима више од дванаест гроша за њу, као што је уређено; више који би узео изгубиће све, и то ће припасти у касу народну, а онај ће бити каштигован“.[239] Ђорђевић наводи да су и у Војводини, која је важила за културнију и развијену средину, девојке куповане. У тој куповини ишло се у крајности. Он наводи Ноташевићев запис у којем овај упозорава на пропаст српског народа у Аустрији. Према Ноташевићу, и куповина девојака је пример те пропасти. Колико је то далеко ишло показује и пример да, ако родитељи који продају ћерку примете да се онима који купују свидела девојка, „одраће те да ћеш памтити док си жив“.[240] При куповини често је употребљавано и ценкање тако да су понекад продавац и купац налазили неко средње решење.

Ђорђевић је направио типологију социјалних типова на основу економског живота. Разликовао је четири типа: „*једноставни*, *уједначени*, *прошарани* и *мешовити*“,[241] али је издвојио још један тип који је сматрао најраширенијим и назвао га *разбијени тип*. Разбијени тип настао је поремећајима изазваним претапањем претходних типова, односно мешањем типова.[242] То се најчешће збивало када су се људи пресељавали из једног краја у други. Пресељавање је подразумевало велике поремећаје, између осталог и поремећаје повезане с претходним начином живота и обичајима. Последица доласка у нову средину није само слабљење претходног обрасца живота већ и прихватање новог, што је тешко и што су се ти људи морали дуго навикавати на нове облике примерене новим околностима живота. Ђорђевић пише да „се на новоме земљишту јављају међу групама ситни сепаратизам, неограниченост, никаква општа заједничка обавеза, себични интереси малих

[238] *Ibid*., стр. 176.
[239] *Ibid*., стр. 176–177.
[240] *Ibid*., стр. 178.
[241] Тихомир Ђорђевић, *Наш народни живот,* том 4, Просвета, Београд, 1984, стр. 248.
[242] *Ibid*., стр. 248.

заједница или чак и појединаца. Услед тога, даље те ствари у много случајева постају навика и нова особина, без обзира на то да ли одговарају општој потреби и општем добру“.[243]

Једна од појава својствених овом разбијеном типу јесте и повезивање рђавих људи који су, кад се организују у местима у која су се доселили, склони да за кмета или председника села или варошице поставе младог човека којега на основу тога уцене и држе у рукама. Он не примењује законске норме на различите врсте превара и злоупотреба. Међу тим злоупотребама су и крађе лупежа под заштитом изабраног „председника или кмета“.[244] То је једна посебна врста поткупљивања људи и на основу тога уцењивања из којег он не може да се извуче. Ђорђевић сматра да би та превирања која прате српско друштво требало убрзати и убрзањем средити то нерегулисано стање. Према њему, „превирање би се као и свако врење у природи завршило и само собом, али за то треба много времена. Сем тога, остављено само себи, нико не зна како би се извршило. Напредно човечанство убрзава друштвена превирања по својој потреби, вештачким средствима: културом сваке врсте, а још више економијом. Примена тих средстава и у нас може одвести жељеноме циљу“.[245]

Ђорђевићево запажање старо је један век и показало је у каквом је стању било српско друштво у његовом времену. Много тога што је он запазио и данас, после сто година, догађа се у Србији. Да би се ствари убрзале потребно је имати свест, посебно политичких елита, али и елита знања, да се несређена стања могу убрзати и постићи бољи и примеренији, али и стабилнији друштвени живот. Када су у питању негативне друштвене појаве, међу њима и корупција, потребно је на основу овог што је Ђорђевић писао убрзати борбу против њих нормативно, успостављањем владавине права, али и културно, подизањем професионалне културе и нивоа културе целокупног становништва. И данас примећујемо покушаје убрзања које су прихватили грађани, али одговорни да до краја то спроведу нису били на том нивоу. То је разлог што стари негативни обрасци и искуство које је произилазило из њих и даље трају и жилаво се одупиру.

Етнолог Јеремија М. Павловић је у оквиру својих истраживања забележио доста података о народном животу, посебно у централном делу Шумадије у долини реке

[243] *Ibid*., стр. 265.
[244] *Ibid*., стр. 268.
[245] *Ibid*., стр. 272.

Јасенице у оквиру које су већа насеља Смедеревска Паланка, Топола, Аранђеловац, Велика Плана. У тој ризници су и подаци који се односе на негативну страну живота људи тог дела Шумадије. Тако је, на пример, записао песму старца Петронија Продановића из Блазнаве близу Рудника. У тој песми Продановић истиче какав је однос људи према ближњима и наглашава да браћа један другоме раде о глави, односно спремни су на разноврсне преваре, обмане, па ако је потребно и подвале, све до слања на робију. Тако Продановић пева: „Што је туђе то је забрањено,/Ми га, браћо, највише грабимо./А о крађи и да не мислимо,/То се код нас понајвише ради“.[246] Другим речима, ове рђаве карактерне особине показују спремност људи у том крају да се послуже разним нечасним средствима, да су спремни на отимања, крађе и све што ће им неку личну корист донети. Иако директно не помиње мито и подмићивање, али ни од тога они нису поштеђени. Ништа није свето људима спремним да се упусте у забрањене радње. Продановић такође пева: „Данак прође, па кад ноћца дође,/Кум код кума у покрађу пође./То је, браћо, пред Богом грехота,/А за образ покор и срамота,/Ту не има ни вере ни душе“.[247]

Павловић је записао и нешто што је превладавало када су у питању разне куповине где су људи често били спремни да једни друге преваре. Уз те преваре ишле су и различите врсте погодби да би те преваре биле законски потврђене. Да би то постигли, преваранти су били у стању да те послове, уместо у писарницама, обављају у кафанама у којима су кафеџије били посредници. Кафеџије су као посредници доводили писаре који би те купопродајне уговоре оверили. То је сељацима било представљено као нешто што треба да се подмити, а узречица је била „перо поквасити“.[248] Ово је пример како су језички обрађивали подмићивање тако што су налазили оне кафанске речи које олакшавајуће делују на оне који подмићују, али и на подмићене. Избегаван је директни говор; све се завршавало у наговештајима индиректног говора.

Колико је корупција обухватила власт, посебно у мањим местима, Павловић илуструје примерима, поглавито чиновника. Тако наводи да је капетан користио могућност да помогне народу свиме што му је потребно, али само под условом да му за ту услугу заузврат припадне одговарајућа накнада. Павловић пише: „Ко му да вола или

[246] Јеремија М. Павловић, *Живот и обичаји народни у Крагујевачкој Јасеници у Шумадији*, у: *Јасеница: насеља, порекло становништва, обичаји*, приредио Борисав Челиковић, Службени гласник, САНУ, Београд, 2011, стр. 291.
[247] *Ibid*., стр. 291.
[248] *Ibid*., стр. 402.

краву, ослобађа се војске, а ко је сиромах, он служи“.[249] Ово показује да подмићивање не урушава само легалитет него наноси и неправде које су директно повезане са социјалним положајем људи. Корупција, дакле, раслојава људе, моћнима омогућава да намире разнолике потребе и интересе, док немоћни подлежу закону, а често се њихове потребе или интереси никада не задовољавају, чак ни када су легално засноване.

Истражујући однос народа и политике, Павловић уочава да сељаци из овог краја Шумадије политику виде као могућност за шпекулацију и остварење личног интереса. Чак и када се боре за место кмета они у виду имају шуму коју ће моћи да секу без контроле и да на тај начин се окористе. Кад бирају посланике најчешће се опредељују за оне који ће бити спремни да задовоље њихов интерес, посебно да помогну у решавању разних спорова у којима су они окривљени. Павловић је уочио склоност сељака да политику, односно политички страначки живот, не гледају као нешто што треба да допринесе општој користи већ само личној. Зато је код њих прелазак из странке у странку нешто потпуно нормално. Кад странка изгуби на изборима они се лако из ње исчлањују и прелазе у странку која је освојила власт. Карактеристично је и да се породична политика води тако што се чланови распоређују у различите странке. Најчешће зато да би, ако једној странци крене по злу, онај члан породице који је у странци на власти спасавао остале у породици чије странке нису успеле да уђу у власт. То је потпуно користољубљив начин схватања политике и политичког живота. Из таквог погледа и практиковања произилази и спремност на употребу било којих доступних средстава, само да би била остварена корист или избегнута штета. Такав приступ политици подстиче их да лако посежу за решавањем својих потреба на нелегалан начин. У овом случају користољубивост је нешто што се највише цени. Павловић пише: „Сељак прелази из странке у странку чим види, да се крње његови интереси“.[250] Интерес је оно што их води и мотивише да учествују у политици, а не поглед на свет, оријентација и идеологија. Зато лако прелазе из странке у странку. То се, нажалост, задржало и практикује се и у савременом политичком животу у Србији.

Етнолог Драгомир Антонић истиче да се у српској народној традицији осуђује примање мита. У тој осуди посебно се обележава прималац мита. У народној традицији прималац мита обележава се као незајажљив, похлепан човек, који мито не узима због

[249] *Ibid*., стр. 456.
[250] *Ibid*., стр. 514.

неке нужне потребе већ из чисте грамзивости.[251] Антонић, међутим, истиче да је однос према миту у народној традицији подељен зависно од сваког случаја понаособ. Уврежило се мишљење да се може оправдати онај који, кад решава неку своју потребу закључи да је мито једини начин на који може да је реши. Другим речима, народна традиција то не осуђује. Такође, не осуђује ни убрзавање неке одлуке која остварује потребу, прохтев или интерес неког појединца. То се правда искуством које произилази из односа појединца и власти; они који представљају власт склони су да одуговлаче доношење неког решења или давања неке потврде, а то наноси штету ономе ко тражи а има право на то што тражи. У таквом случају подмићивање се не осуђује. Тај страх од одуговлачења или освете чиновника у народној традицији обележен је, према Антонићу, изреком: „не може шут са рогатим“.[252] То је пример којим се показује појединцу, ако крене да се жали против онога ко му заустављa доношење одлуке или решења, да може настрадати.

Тако се формира посебна одбранашка култура којом појединци оправдавају себе да су немоћни пред влашћу, посебно када је у питању државна администрација. Још један Антонићев пример, који препоручује и не осуђује подмићивање, јесте питање времена и честих долазака да би захтев био остварен. То се посебно односи на средине у којима је административни центар смештен у једном месту и служи за обављање свих административних послова за становнике околних места.[253] Антонић наводи да су сељаци склони да подмићивање рационализују тако што закључе да је боље подмитити него више пута ићи за нешто што ће свакако добити, али ће изгубити силно време и претрпети непотребан трошак. Антонић сматра да је овај начин приступа давању мита присутан дуго у народној традицији и да се тешко може искоренити. Према њему, то је постало „део фолкора, свакодневна појава“.[254]

То лоше искуство, посебно да они који траже или примају мито прођу без икаквих последица, ствара у народу представу означену изреком: „Врана врани очију не вади“.[255]

---

[251] Драгомир Антонић, *Корупција и мито у српској народној традицији*, у: *Корупција у Србији*, Драгомир Антонић, Будимир Бабовић, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Зоран Вацић, Слободан Вуковић, Зоран Ивошевић, Драгољуб Кавран, Бошко Мијатовић, Божо Стојановић, Драгор Хибер, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001, стр. 26.
[252] *Ibid*., стр. 26.
[253] *Ibid*., стр. 26.
[254] *Ibid*., стр. 27.
[255] Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пословице*, сабрана дела Вука Караџића, књига девета, Просвета, Београд, 1987, стр. 75.

На то се надовезује и изрека: „Сви тако раде“![256] Ова изрека, између осталог, треба да спречи могућу грижу савести онога који подмићује. Према Антонићу, подмићивање ствара навику по којој се било који посао може лакше завршити тако што се „ствар подмаже“.[257] Да би у нашем времену биле избегнуте речи мито и подмићивање, према Антонићу настају реченице које нечасну радњу ублажавају. Тако се каже: „заврши ми одређени посао или ствар, па ћу те частити“.[258] Част је еуфемизам за подмићивање. Померање значења код људи ствара утисак да су нешто мање нечасно урадили, пошто су част или чашћавање повезивани с племенитом особином човека спремног да другима нешто дарује. У овом еуфеминистичком контексту и те племените речи се дискредитују и улазе у нешто што припада незаконитим, може се рећи и криминалним радњама. Због злоупотребе ових племенитих речи, према Антонићу, биће настављена „ситуација у којој ће потомци говорити језиком предака, али ће смисао њихових речи бити у супротности са претходним значењем. Изгубиће се реч мито, као што се изгубила и реч дишкреција, али ће корупција остати“.[259] Антонић сматра да су се у народној традицији мито и подмићивање задржали и због вековног искуства да тражење или истеривање правде није само скупо већ може и да се обруши на човека и нанесе му још већу штету.

Мито и подмићивање су опстајали јер се, на основу искуства, полазило од става да и од садашњег зла постоји веће зло. То уводи прагматични приступ, па људи прихватају зло тако што га мере и сматрају да ће лакше изаћи на крај с мањим злом када га упореде с већим које би их лако могло погодити. Ово је трагична чињеница и искуство које код нас одржава мито и подмићивање, односно корупцију. То улази у ментални склоп који се преноси из генерације у генерацију, што се може зауставити само применом радикалне мере. Другим речима, успостављањем ауторитета закона, односно спровођењем до краја владавине права у свакодневном животу.

Етнолошки записи показују да је корупција, односно подмићивање настало као последица људске грамзивости која као могућност постоји у људској природи, али и неповољних околности које су се као искуство таложиле и обликовале негативне обрасце

[256] Драгомир Антонић, *Корупција и мито у српској народној традицији*, у: *Корупција у Србији*, Драгомир Антонић, Будимир Бабовић, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Зоран Вацић, Слободан Вуковић, Зоран Ивошевић, Драгољуб Кавран, Бошко Мијатовић, Божо Стојановић, Драгор Хибер, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001, стр. 27.
[257] *Ibid*., стр. 27.
[258] *Ibid*., стр. 27.
[259] *Ibid*., стр. 27.

понашања и поука преношених генерацијама. Кад год би људе погодиле тешке животне околности и неправде они би, на основу искуства предака, покушавали да их на свој начин реше. Колико год су људи у Србији били против корупције, односно погођени корупцијом, толико су у невољама тражили начине да се њоме послуже и реше своје проблеме. Ти проблеми су били и егзистенцијалне природе, односно питање опстанка, али и похлепе која је неке од њих захватала. Зато су посебно угрожени налазили разлоге и рационализације да се корупцијом послуже. Такође, проналазили су и морална оправдања. Један од моралних приступа донекле је оправдавао њихове поступке, а то је прагматични приступ моралу. Према том приступу дозвољено је послужити се и нечим нечасним ако је пред нама велико и по нас опасно зло.[260] Другим речима, препоручује се и нечасно и штетно да би било спречено нешто још горе и опасније.

[260] Čedomir Čupić, *Sociologija: struktura, kultura, vladavina*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2002, стр. 69.

4. ИСКУСТВА СА КОРУПЦИЈОМ ОПИСАНА У КЊИЖЕВНИМ ДЕЛИМА

Од формирања модерне српске државности, тачније од почетка 19. века, корупцију, коруптивне радње и начине на које је она обављана, сви велики српски писци описали су снажно, сочно, цинично, саркастично и надасве духовито. Инспирација је долазила из свакодневних конкретних ситуација у којима су се људи, да би преживели, задовољили своје потребе и интересе, на разне начине служили корупцијом. Све су то велики писци описали, што личностима које су учествовале у корупцији, што ситуацијама, организацијом и институцијама подложним корупцији, које су и саме корупцију изазивале и подржавале.

4.1. Писци о корупцији

Још је први просветитељ Доситеј Обрадовић опомињао свој народ мудростима и мудрим порукама славних мислећих људи и упозоравао га да се њих придржава и на тај начин гради своју заједницу и државу. Сматрао је да ниједан закон на свету, а закони су битни за одржавање реда и добрих односа међу људима, не препоручује да се „*чини зло*“[261] и да се буде неправедан. Међутим, упозоравао је да у многим законима има тога што омогућава зло и неправедност у односима међу људима. За то није крив закон него они који су такве законе доносили, а према њему узрок је неразумевање и слепоћа ума, као и покварeност и пакост која људе захвати. Сматрао је да је узрок и превелика мера љубави према себи, односно егоизам или како он то назива „*зло срце*“.[262]

Према Доситеју, „*ово су извори из који(х) извиру све страсти које узнемиравају род человечески и које чине да човек на човека мрзи, један другога хули, гони, удручава, озлобљава, проклиње, у вечну муку шиље и врагу предаје; а што је најгоре, под именом вере и закона, превраћајући и толмачећи закон свој по злоби и по (с)трасти срца свога*“.[263] Знајући колико рђава осећања и стања урушавају људске односе и извор су разних

[261] Доситеј Обрадовић, *Писмо Харалампију,* у: Доситеј Обрадовић, *Писмо Харалампију, Живот и прикључења*, Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд, 2007, стр. 19.
[262] *Ibid.,* стр. 19.
[263] *Ibid.,* стр. 19.

људских неугода, Доситеј подучава да с тим људи у Србији треба да се суоче да би на основу тога умањили све што припада злим радњама: покварености, превари, подмићивању, као и нерегуларним и нелегалним радњама. Он је добро видео, у свом времену, да су ове страсти доминантно присутне у српском народу.

На самом почетку формирања нове српске државности, односно ослобађања од вековног ропства у Отоманској империји, у стварности те нове државе појавиле су се зле особине код људи. Доситејева упозорења била су суочавања са рђавим обрасцима из живота претходних генерација. Сматрао је да их треба озбиљно размотрити и уредним законима зауставити и спречити. Доситеј је деловао просветитељски у тек насталој српској држави, доневши много тога ученог из развијених европских земаља у којима је боравио.[264] Каснија историја Србије показаће колико је Доситеј био у праву када је упозоравао на рђаве обрасце из несрећне стварности једног малог поробљеног народа. Он је знао да ће, ако се то не заустави, то полако постајати образац понашања који ће бити тешко искоренити и који ће дуго будуће генерације обухватати и као зараза се преносити. Његова упозорења била су не само учена него и трезвена, односно разборита и мудра. То су биле ваљане поруке за све генерације које ће после њега долазити.

Доситеј Обрадовић у баснама, посебно у басни *Папагал и друге птице*, описује искуство које се вековима таложило у Србији поробљеној од Отоманске империје. Он пише да су се у дугом периоду ропства развила рђава осећања и особине. Посебно је издвојио завист. Он у овој басни, преко папагаја донетог из Индије у један од тадашњих вилајета (округа), преноси поуку да не треба превише рачунати на то да ће околина признати врлине и вредности. Када остале птице питају достојанственог папагаја да ли он ту достојанственост носи из земље порекла, он им одговара: „'*Зар ви не знате*'... *да право достојанство мало се кад у свом отечеству како ваља признаје*?“.[265] Управо Доситеј истиче да од зависти, тамо одакле потичете, тешко можете да имате било какво признање

[264] О ономе шта је све Доситеј Обрадовић донео из културно најразвијенијих европских земаља налази се у тексту Слободана Г. Марковића под називом *Доситеј Обрадовић: Човек који је увео модерност код Срба*. Марковић истиче да се Доситеј Обрадовић у периоду од 1804. до 1811. борио „за практично спровођење просветитељских идеја у Србији, поставши стога утемељитељ српског образовања, модерне културе и изградње установа“. Slobodan G. Markovich, „Dositey Obradovich: The man who introduced modernity to the Serbs“, *The South Slav Journal*, Vol. 30, No. 3–4, 2011, pp. 19–20) Путовањима по Европи, „радовима и отвореном повезаношћу са Српском револуцијом, Доситеј се испоставио као најуспешнији посредник између модерне европске културе и српске интелектуалне матице“. (*Ibid*., p. 27)

[265] Доситеј Обрадовић, *Папагал и друге птице,* у: Доситеј Обрадовић, *Басне, Истина и прелест, Пут у један дан,* Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд, 2007, стр. 120.

које би подржавало ваше достојанство. Посебно се развијају рђаве особине код оних који управљају. Доситеј наглашава да организација живота најчешће пада у руке оних „који боље умедоше лагати, лицемерствовати, отимати, грабити, бедном и удрученом народу и мозак из костију сисати“...[266] Такође, он истиче да је на патријаршијском престолу, као и у епархијама којима руководе епископи, завладало стање у којем се прихвата логика да се ономе ко више да људи лако приклањају. С једне стране, прихватају мито, а с друге стране деру народ и на разне начине изнуђују мито. Он управљаче означава као жестоке и сурове крвопије „који под извјетом вере и закона кров человеческу пију“...[267] Доситеј сматра да у таквим околностима влада варварство које се показује у великом мучењу народа. Наравно, он је уверен да су епископи и свештенство то научили од отоманских империјалних освајача и саветује будућим генерацијама да се одрекну и ослободе таквих осећања и особина. Сматрао је да то могу да учине учењем, односно просвећеношћу. Он поручује „да право и пожелателњејше почитаније оно је које не из сујеверија и простоте него из здраве и просвештене происходи душе“.[268]

Доситеј је добро приметио да неправде урушавају царства и градове, односно да са њима она пропадају и нестају. Једна од тих неправди јесте и изнуђивање мита да би људи могли да преживе. Зато он упућује поуку: „Боље јест(е) живљети једну годину добро творећи, него сто година зло чинећи. Од зла срца и памети рађа се зло, обаче зли људи не (х)оћеду да познаду своје зло и да се исправљају, него неко мће кривицу на онога, а неко на онога“.[269] Посебно је издвојио људе склоне лакомости, односно похлепне, а међу њих је убројао неправедне судије и лукаве трговце. Према њему, они „обичавају тајним начином красти, туђе без правде освојавајући горе него мали лупежи, за које говори пророк Давид да једу месо чловеческо као хлеб“.[270] Према Доситеју, зао човек увек остаје зао. Он никада не може добро чинити. То Доситеј поткрепљује примерима из животињског света. Као пример даје овцу која је мало штене вучје дојила, а „кад је оно понарасло, изјело је овцу. Легла је ластавица са своји јаји змијина јаја, ма кад су змијчад понарасла, отровала су и

[266] *Ibid*., стр. 121.
[267] *Ibid*., стр. 121.
[268] *Ibid*., стр. 122.
[269] Доситеј Обрадовић, *Ижица,* у: Доситеј Обрадовић, *Списи из Далмације,* Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд, 2008, стр. 55.
[270] *Ibid*., стр. 55.

ластовицу и њејзине пилиће“.[271] Доситеј препоручује да се бежи и од злог човека и од лукавог пријатеља. „Ко коме гођ чини зло, чувај га се, не уздај се у њега, и теби ће, да те не преласти с лијепим реч(и)ма и мирним погледом“.[272] Свако зло Доситеј обележава као нешто о чему људи треба да воде рачуна. Једно од таквих зала је и корупција, односно подмићивање или изнуђивање мита. Покварени и лукави људи, спремни на преваре, увек ће чинити зло и злочине. Доситејева поука је да људи, живећи у овом свету, треба да буду спремни да их окружује велико лицемерје. Лицемери раде увек око кесе и за кесу.[273] То је оно што је искушење које људе лако наводи на зла дела, па и на корупцију.

Према Доситеју, када славољубље и честољубље изгубе меру, одводе човека у зле и недопуштене радње. Код њега се брзо повећава жеља за згртањем, односно похлепа која се показује у безмерној жеђи за материјалним добрима, посебно за златом, најцењенијим средством размене. Да би се дочепао злата, и стицао што више, честољубљив и славољубљив човек спреман је да предузме разна неправедна дела. Доситеј пише: „Право, криво, поштено, срамотно, то је њему свеједно, само нека му што у кесу дође. Преваре, клетве, лажи, све је то њему добро дошло, ако само он кроз то што у кесу може метнути. Сродство, друштво, пријатељство, љубов, милошћа, то су њему фабуле: његово камено и ледено срце к свем је другом нечувствено и мртво; слава, поштено име, мудрост, наука, све он то сматра као беспослени(х) људи сањања; спомени му само за хиљаде талира и дуката нама(х) га видиш гди избечи очи и подигне уши“.[274] Доситеј истиче да је новац за похлепне људе толико изазован, да и мртав, када чује за новац, из гроба искаче. Овај његов опис показује један од образаца и начина живота у његовом времену. Спремност на употребу свих средстава, најчешће најнечаснијих, повећава се ако се очекује већа добит. И ово је пример како похлепа у људској природи изазива људе да се на разне начине, па и митом и подмићивањем, докопају богатства. Доситеј наводи да љубав према части и власти показује људе спремне на све како би их се докопали. Он наглашава „како се често подлаже најхуђијим и срамотнијим средствам само за постигнути онде гди га славољубије

[271] *Ibid*., стр. 55.
[272] *Ibid*., стр. 55.
[273] *Ibid*., стр. 59.
[274] Доситеј Обрадовић, *Совјети здравого разума*, у: Доситеј Обрадовић, *Совјети здравого разума, Слово поучително господина Георгија Јоакима Цоликофера, Етика,* Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд, 2007, стр. 51.

потеже“.[275] Он такве људе сликовито описује као јастребове међу голубовима и курјаке међу јагањцима.[276] Другим речима, страст за влашћу је толико велика, а истовремено и толико нечасна, да су људи за њу спремни да употребе сва средства. А ко год је на то спреман показује зле намере, односно злу природу. Управо се у освајању власти често посеже за коруптивним средствима, а такви властодршци склони су да коруптивним средствима све остале потчињавају и држе у рукама.

Вук Стефановић Караџић запазио је да је у животу српског народа под Турцима настало много тога што ће касније у модерној српској држави пратити људе, а то је однос према закону и правди. Према Караџићу, хајдучија је великим делом настала у отпору према безакоњу отоманских поробљивача над српским народом. Он указује да је из тог безакоња произишло да „кад човек зна да га суд и закон не чува од силе и од неправде, он мора сам да се чува и себи правицу да тражи“.[277] То тражење правде на своју руку може често да остави тешке последице. Навика да човек сам намирује правду, уместо државних институција, често може да заврши у великој неправди. Неограничена слобода лако завршава у самовољи онога ко сматра да је слободан све да учини. У стању безакоња и неправде људи се служе свим средствима да би одржали живот, егзистенцију и задовољили своје потребе. Међу таквим средствима је и подмићивање самовољника од којих зависе.

Испоставило се да су хајдуци као одметници, али и потенцијални ослободиоци од отоманског ропства, узимајући закон и правду у своје руке, често губили границу између онога због чега су кренули у хајдуке и онога што их наводи да чине неправду и свом народу. Тако су у стању да изнуђују новац и од Срба, својих сународника, а ако не успеју у томе у стању су да разним уценама покушају да остваре ту замисао. Тако су се догађале отмице синова или блиских рођака на основу којих су уцењивали породице да их откупе.[278] Тај хајдучки образац, када се створи, може дуго да опстане и у организованом друштву ако оно не донесе добре законе и не омогући функционисање институција које

[275] Доситеј Обрадовић, *Етика*, у: Доситеј Обрадовић, *Совјети здравого разума, Слово поучително господина Георгија Јоакима Цоликофера, Етика,* Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд, 2007, стр. 120.
[276] *Ibid*., стр. 120.
[277] Вук Стеф. Караџић, *Описаније Србије,* изабрана књижна проза, Српска књижевна задруга, Београд, 1987, стр. 16.
[278] *Ibid*., стр. 18.

законе спроводе. Хајдучки образац често подстиче мито и подмићивање, али и уцене помоћу којих се то остварује.

Вук Караџић истиче да је образац безакоња и неправди, настао и практикован током отоманске владавине у Србији, настављен и током владавине Милоша Обреновића. Чак је и систем организације био сличан отоманској организацији на територији Србије. Тако су, на пример, кнезови које су успоставили Турци остали и после ослобађања Србије и функционисали су на исти начин као и пре. Одређивали су самовољно народу порезе и друге дажбине и наметали су се као судије и заповедници. Тако је Милош имао улогу као и главни заповедник Турске у Србији, паша, а кнезови су наличили агама који су владали у местима по Србији.[279] То безакоње и неправде омогућавале су и подстицале корупцију, односно захтеван је мито или су сами појединци подмићивали своје управитеље када су хтели да задовоље неку своју потребу која је зависила од власти. И овај облик организације, напросто пренет у ослобођену земљу, показао је да се обрасци дугог трајања лако не разарају.

Опасан образац коруптивног деловања везан је за православну цркву, односно њене владике и свештенике. То се посебно уврежило у односе унутар појединих епархија између владике и свештеника, при чему су владике на разне начине изнуђивале део онога што су свештеници добијали од верника.[280] Божје заповести много тога забрањују, али истовремено подстичу људе да се уредно и дисциплиновано придржавају вредности које им одржавају достојанство и људски начин живота. То је и препорука да у будућем оноземаљском вечном животу добију заслужено место. Када црква с таквом улогом унутар себе покаже нешто непожељно, што је злоупотреба, изнуда и превара, она људе дезоријентише у овоземаљском животу. Због тога су обрасци практичног неморалног и незаконитог понашања црквених великодостојника и службеника разочаравајући, а у исто време и подстицајни за оне који су спремни да употребе сва расположива средства када задовољавају неки од својих интереса. Ако је узор покварен и ако је оболео на смрт, онда више нема оријентира према којем би се људи управљали. У таквим околностима показује се да неред, незаконитости и злоупотребе царују, а сви који се пред њима повлаче постају

[279] *Ibid*., стр. 71.
[280] *Ibid*., стр. 33.

разочарани усамљеници изопштени из активног друштвеног живота. Када норме не функционишу, живот људи постаје ненормалан.

Како професија може изнутра да се уруши показао је једним афоризмом Јован Стерија Поповић: „Кад је судија један терао тужитеља да батине добије, рекне му овај: 'То није право'. 'Ко ти гледа правду?' одговори судија“.[281] Другим речима, онај који се школовао да обавља свој посао по правди и да законе примењује на праведан начин, не поступа по правди. Ово је пример изневеравања не само професије него и човечности. Такође, ово се може означити као велика неодговорност, али и подвала. Овакве судије примери су људи склоних превари који од ње живе.

У драми *Тврдица* Јован Стерија Поповић показује да је сваки тврдичлук изузетно скуп. Тврдица покушава да на сваки начин сачува свој новац, али због претераног тврдичлука на крају штета многоструко премаши „уштеду“ која је мотивисала тврдицу. Када тврдицу ухвате у новчаној превари, односно када му неко да фалсификовани новац, он покушава да се извуче тако што ће остварити још већу добит. Општински писар задужен да приведе тврдицу због фалсификованог новца такође злоупотребљава свој положај. Да би се извукао, тврдица писару нуди своју ћерку за жену. Уз то му даје и фалсификоване новчанице, а открива му и још једну махинацију у којој је покраден приликом које је изгубио облигацију и дукате. Писар је, са своје стране, прикрио чињеницу да су лопови ухваћени и да су и облигација и дукати заправо сачувани и да су заправо код њега. Кад је тврдица сазнао да су облигација и дукати код писара, одмах их је тражио од њега, иако му је пре тога обећао да ће, ако их пронађе, облигација и дукати бити мираз који даје уз ћерку. Тврдичлук је, међутим, с лакоћом надјачао обећање и тврдица чини све да га изврда не би ли повратио изгубљено, у чему га писар уценом спречава.[282]

Јован Стерија Поповић исмева и тврдичлук и покваренost људи који користе положај у државним органима. Тврдичлук је једна врста себичности и покварености. Себичност не види да постоје и други, а покваренost хоће све да умножи. Човек који злоупотребљава положај хоће лично да се окористи и да поврх тога још и уцењује. Све ово

[281] Јован Стерија Поповић, *Календари, милобруке, афоризми,* Књижевна општина Вршац, Вршац, 2003, стр. 171.
[282] Јован Стерија Поповић, *Тврдица*, у: Јован Стерија Поповић, *Весела позорја,* Стеријино позорје, Нови Сад, 2014, стр. 88–92.

утиче на пропаст карактера, а самим тим отвара могућности за појаве опасне и зле по друге и друштво.

У драми *Симпатија и антипатија или чудновата болест*, јунаци драме у једном моменту помену спор настао због једног прасета коме је дете једног од њих ишчупало реп. Због тога је покренут судски спор у којем се јунаци драме један другом разоткривају. Тако тужени у том спору открива да је током те парнице тројицу судија подмитио, а други, пак, да је и његова страна подмићивала судије.[283] Иако је ово споредно у тој Стеријиној драми, писац успут осликава на шта личи „правда“ кад је кроје корумпиране судије. Судијама склоним подмићивању парнице су баш потаман јер се они не обазиру на закон већ се равнају према миту које изнуђују да би личну корист задовољили.

У драми *Родољупци* Јован Стерија Поповић показује да онима који се највише куну у родољубље често није ништа свето, па ни родољубље. Родољубље се топи чим родољупци улуче прилику за неку материјалну корист. Тако се два родољуба потписом одричу самосталности или аутономије српске Војводине. Они су лако, за одређену суму новца којом су подмићени, потписали да је Војводини непотребна самосталност.[284] Кад год је неко истицао на сав глас да је родољуб, односно патриота, увек је иза тог часног и вредног осећања стајао интерес. Патриоте и родољуби који родољубље и патриотизам претварају у професију и на основу њега зарађују и стичу добит, губе осећај и част. Та два осећања никад се јавно не извикују већ се показују конкретним делима. То што се дешавало у времену Јована Стерије Поповића дешава се и у савременој Србији, посебно у непосредној прошлости. Патриотизам је код неких постао занимање, а не часно осећање и вредност.

Јаков Игњатовић у причи *Најскупља коза* приказује људе спремне да почине разне преваре и подвале. У преварантску драму уплетени су ликови ове приче преко једне козе коју је један од њих украо. Жандарми су га брзо ухватили и потом је осуђен на девет месеци затвора. У његовој преварантској глави синула је идеја да би неко други могао уместо њега да одлежи казну и нашао је човека који је на то пристао. Део новца му је дао пре него што је овај отишао на робију, а други део обећао му је када изађа на слободу. При

[283] Јован Стерија Поповић, *Симпатија и антипатија или чудновата болест*, у: Јован Стерија Поповић, *Весела позорја,* Стеријино позорје, Нови Сад, 2014, стр. 283.
[284] Јован Стерија Поповић, *Родољупци*, у: Јован Стерија Поповић, *Весела позорја,* Стеријино позорје, Нови Сад, 2014, стр. 426–427.

овоме су оба преваранта рачунала на јавашлук државних служби, конкретно на јавашлук запослених у затвору. Довољно је било да потплаћени понесе пресуду која је гласила на име онога који га је потплатио. Затворски чувар није ни погледао нити проверио да ли је то човек који треба да служи казну. По одслужењу казне потражио је од правог осуђеника обећани други део новца, али је овај решио да обећани део смањи за половину. На то је преварени пријавио правог кривца суду да му није дао обећани део. Тако настаје заплет у којем суд закључује да су обојица криви за обмане и преваре. Прави осуђеник покушава преко адвоката да се извуче од казне, а пошто не успева одлази код једног писара који се, такође, бави адвокатским послом и који предлаже да за крађу козе оптужи супругу на шта и она пристаје. Драмски расплет завршио се тако што су сви учесници добили затворске казне, а при томе у покушају подмићивања изгубили и новац.[285] Овај пример говори колико су људи склони помисли да се све може подмитити и митом регулисати. У овом случају нису успели, али није нестао образац у главама људи склоних злоупотребама и другим недопуштеним радњама да мисле да се уз помоћ корупције могу извући и када почине недело. То вероватно произилази из искустава других који су успевали да подмићивањем избегну законске санкције.

У роману *Васа Решпект* Игњатовић описује страдања јунака романа, укључујући његов боравак у затвору. Жена јунака налази начине да се с њим види у затвору и када то није дозвољено. Игњатовић описује да је тамничар био „по себи добар и милостив“,[286] али је његову милостивост особито наглашавао новац који би му жена јунака романа вешто тутнула у руку сваки пут кад би посетила мужу у затвору, „а тај кључ и тамнице отвара“.[287]

Игњатовић у роману *Чудан свет* описује корупцију која је захватила грађане који су желели да спрече регрутовање синова у војску. Тако један од јунака романа говори да је за старије синове тачно знао суму потребну за потплаћивање како би их ослободио регрутације. Подмићивање за ослобађање од служења војног рока почињало је доктором а завршавало члановима регрутне комисије, али са различитим понудама, не само новчаним него и натуралним. Тако јунак романа говори да некоме треба дати јагње, а некоме

[285] Јаков Игњатовић, *Најскупља коза*, Народна књига, Београд, 1952, стр. 9–74.
[286] Јаков Игњатовић, *Васа Решпект,* у: Јаков Игњатовић, *Вечити младожења; Васа Решпект,* Одабрана дела, књ. 1, Матица Српска, Нови Сад, 1948, стр. 264.
[287] *Ibid*., стр. 264.

јуницу.[288] Подмићивање, међутим, до краја не успева свима. Догађа се да неки од оних за које је плаћено прођу комисију и при томе не буду ослобођени служења војног рока. У таквим случајевима чланови комисије који су добили новац најчешће га враћају или смишљају нове начине како ипак да будућег војника ослободе од служења војног рока. Игњатовић описује начине на који се то обавља, људе који су посредници, као и чланове комисије који у томе учествују. Тако се сви у ланцу корупције подмирују.[289]

У овом роману, такође, Игњатовићеви јунаци подмићују да би задовољили једну од потреба која се не може на легалан начин стећи, па се довијају како да то учине незаконито. Реч је о удовици која после смрти једног, па другог мужа, наслеђује земљу, кућу и стоку, а сама нема наследника. Ускоро и она умире, а имовину наслеђује човек који је код њеног првог мужа био слуга. Први муж написао је у опоруци да после његове и женине смрти све оставља слуги који га је пазио и вредно на имању радио. Када је удовица умрла њена родбина сматрала је да имање, кућа и стока њима припадају. На сеоском рочишту кмет и писар констатују да удовичини рођаци немају на то право јер је наследник управо слуга који је имао написмено да земља, кућа и стока припадају њему. Један од удовичиних рођака, који се посебно намерио на имовину, креће у потрагу за адвокатом који би му то омогућио. Игњатовић описује како грамзиви рођак и његов пријатељ довитљиво размишљају који су адвокати понајбољи за ту работу и закључују да локални адвокати нису за то кадри па се опредељују за варошке пошто ови „боље знају 'кола намазати'“.[290] Пријатељ удовичиног рођака који зна адвокате у вароши наговара га да оду код адвоката који ће спор сигурно успети да добије, а како рођак нема новца за судски спор узима позајмицу од сеоског зеленаша. А кад дође код адвоката овај му у једном тренутку тражи новац да би наставио разговор, а потом рођаку одређује повећу суму унапред како би покренуо спор. Игњатовић описује адвоката као човека који унапред зна да његов клијент неће добити спор. После протеста клијента да је то велики новац погоде се за незнатно смањену суму. Адвокат је узео новац по логици: боље да ја узмем новац него неки други адвокат који такође не може добити спор.[291] Адвокат који зна да нешто не може добити по правилу би требало да упозори клијента да се у такав судски поступак не

[288] Јаков Игњатовић, *Чудан свет*, Рад, Београд, 1956, стр. 26–27.
[289] *Ibid*., стр. 84–106.
[290] *Ibid*., стр. 47.
[291] *Ibid*., стр. 54–67.

упушта. Ово је пример нечасти и непрофесионализма: адвокат се бави преваром да би се окористио на несрећи других. И то је пример како једну изузетно значајну професија њени несавесни и похлепни посленици доводе у питање. Такви адвокати спремни су и на друге радње, посебно ако увиде да су државни чиновници спремни да приме мито и доносе незаконите пресуде. Адвокат који је спреман да превари свог клијента спреман је и да почини све замисливе нелегалне и коруптивне радње.

Премда један од најшколованијих људи у 19. веку код Срба, Јаков Игњатовић у делу *Мемоари* признаје да је, када би му стало до нечег што не може остварити знањем и способностима, и сам био у стању да посегне за подмићивањем. Тако описује да је један предмет није положио и да му је дата прилика да га поново полаже. „Једна рођакиња завије ми шест дуката да професору дам да ме избави“.[292] Он је наивно то прихватио јер је то био владајући образац како нешто постићи ако сопствено знање није довољно. Када је полагао испит извадио је новац из џепа и понудио професору. Професор је то одбио с презиром и додатно подигао ниво испитивања и строгоће.[293] Била је то добра поука за Игњатовића која ће утицати на њега да у својим делима опише различите начине, укључујући подмићивање, којима су били склони људи у Србији да би задовољили своје потребе.

Јаков Игњатовић је описао и неке мане које руше не само личности у Србији него су кобне и по друштвени живот. Тако је истакао да су људи склони да прихвате положај, а да немају ни одговарајуће знање, нити искуство, нити су дорасли послу којег се прихватају. А још је опасније што се примају различитих звања у државним органима за која нису квалификовани и способни. Сујета и користољубље, међутим, јачи су од свести да нису способни нити имају знање за положаје које прихватају. Игњатовић је сматрао да је то „народна болест српске интелигенције и квази-интелигенције“.[294] Ово ће много касније потврдити један од највећих српских правника, политички писац, али и човека који се бавио књижевношћу, Слободан Јовановић, који је можда најбоље описао српског полуинтелигента. Као да је читајући Јакова Игњатовића добио идеју, а потом, имајући добар увид у стварност српске интелигенције, описао њене слабости и на основу тога закључио да у већини случајева она нема потпуност која би је чинила интелигенцијом већ

[292] Јаков Игњатовић, *Мемоари*, Српска књижевна задруга, Београд, 1966, стр. 39.
[293] *Ibid*., стр. 39.
[294] *Ibid*., стр. 405.

да је располућена и остаје у облику који он назива полуинтелигент. Људи код којих се спаја сујета и користољубље склони су да употребе сва средства да би их задовољили. Једно од средстава је корупција. Корупција изузетно храни сујету, а још више подстиче користољубље.

Неспорно је да је Јаков Игњатовић ликовима у својим делима оцртао различита стања у којима су они живели, али и обрасце по којима су живели. Улазећи понекад у детаље, показивао је не само особине него и схватања и значења који људи придају ономе што их окружује. Тако је добро запазио да се многи људи састају „на темељу међусобне потребе, јер их је тако живот јефтиније стао, кад су заједно 'менажирали'".[295] То је почивало на искуству које се може формулисати: „Ти чиниш мени добро, ја чиним теби добро; политика интереса".[296]

Игњатовић сматра да се Срби чврсто везују за обичаје, независно да ли су они „добри или рђави".[297] Колико год да су везани за добре обичаје толико се не одричу ни рђавих, „јер су рђави обичаји скопчани са добрима као карике у ланцу, па како се једни кидају, падају и други, те се ланац испрекида".[298] Ово запажање траје до данашњих дана. Због тога се обичајни обрасци, независно да ли су добри или нису, стално одржавају и преносе са генерације на генерацију. Посебно рђави обичаји добијају на значају у временима криза, односно друштвених прекретница. Они нагло испливају и поплаве целу друштвену заједницу. То је показао цео 20. век у Србији, посебно у великим ратним ломовима, од два балканска рата, два светска рата и распада Југославије крајем 20. века. Неспорно, обичаји припадају ономе што је Бродел назвао обрасцима дугог трајања.[299]

У приповеци *Једна женидба* Игњатовић оцртава карактерне особине трговачког сталежа у Србији. У том сталежу највећи значај и вредност има новац. Новац је изнад свега. Новцем се све може добити. Између осталог и љубав, нешто што је дубоко везано за људске емоције, код овог слоја се условљава управо новцем. Намеран да задовољи своју потребу за женом, један од ликова ове приповетке зарекао се да „нити хоће, нити може без

[295] Јаков Игњатовић, *Трпен-спасен; Адам и берберин*, Матица Српска, Јединство, Нови Сад, Приштина, 1987, стр. 163.
[296] *Ibid*., стр. 163.
[297] Јаков Игњатовић, *Чланци,* Матица Српска, Нови Сад, 1951, стр. 67.
[298] *Ibid*., стр. 67–68.
[299] Фернан Бродел, *Списи о историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992, стр. 88.

новца се женити“.[300] На примедбе околине да то није добра логика, одговорио је: „Код нас је љубав и женидба трговачка; ми без новца не можемо никуд“.[301] Када је отпочео потрагу за будућом женом све му је ишло од руке: свака потенцијална млада му се допадала. При томе је руковођен логиком да су љубав и женидба трговина коју треба извести уз најповољнију цену, што проводаџије никако нису успевале да осигурају, па је потрага за женом потрајала. На крају је добио оно што је хтео, али када је израчунао колико је у силним просидбама пре тога потрошио, испало је да ништа није добио. Логика према којој је све новац а сви људски односи ствар трговине, лако оконча у праксу која због новца и доброг трговачког исхода допушта и посезање за недозвољеним средствима ради задовољавања потреба. Таква животна логика непогрешиво води ка коруптивним изазовима и ризику.

Против јунакиње романа *Патница* Јакова Игњатовића уротиле су се све неправде овог света наносећи јој велики бол и патњу и приморавајући људско биће да низ неправедних удараца прима и с њима живи. Јунакиња романа долази на свет као сироче о којем се старају рођаци, посебно ујак. Од оца је наследила пристојну суму новца коју је требало да добије кад стекне пунолетство. Новац је уложен у такозвану сиротињску благајну, а старатељ тога био је судија. Дознавши за то, њена тетка, која је имала исто име као сиротица, склопила је с подмитљивим судијом погодбу да он подигне новац из сиротињске благајне и да га тетки. Судија је потом предложио својој супрузи да тетки понуди да део новца који добије припадне њему. Проценивши околности, али и теткино ишчекивање да се докопа новца, незајажљива супруга предлаже да преполове новац. Иако невољно, тетка је то прихватила рачунајући да је боље и пола него ништа.[302] Ињатовић је показао стање изнутра поткупљивог судства, спремног на разне злоупотребе.[303] Суд, као последња одбрана човека од неправди у овом случају био је управо извор неправди. Сазнавши од ујака где је наследство које јој је оставио отац, јунакиња романа долази код судије који се нашао у небраном грожђу, али се брзо снашао. У суочењу са жртвом његове злоупотребе он се правда тако што тврди да га је њена тетка преварила јер се радило о истим именима. У себи је већ спремао начин како да избегне кривичну одговорност и да

[300] Јаков Игњатовић, *Једна женидба,* Народна књига, Београд, 1953, стр. 8.
[301] *Ibid*., стр. 8.
[302] Јаков Игњатовић, *Патница*, Српска књижевна задруга, Београд, 1936, стр. 46–51.
[303] „Ето што видиш ту живад, једно се коље, а два се донесу. Знаш сељани су још добри, они свом суцу донесу >>дишкрецију<< па и парничари, и то без разлике који губи као и који добије“. (*Ibid*., стр. 48)

сву кривицу пребаци на тетку као преваранткињу. Када се јунакиња пожалила ујаку и описала му шта се догодило код судије, он јој је саветовао да не покреће судски процес против судије којег је познавао и који је и њему у једном случају раније помогао.[304] Другим речима, и ујак је био уцењен, не само пријатељством са судијом, већ и сопственим случајем. Он јунакињи говори: „Од суца ако и устражиш, нећеш добити. Где ћеш га тражити? Та врана врани очи не копа“.[305]

Подмићивање је постало уобичајено у судству; подмитљивост није била питање једног или неколицине судија већ комплетне судске хијерархије. Када корупције преко једног случаја уђе у институцију, а нико у њој не реагује, она се полако шири и захвата цео судски систем: судије изнуђују мито, клијенти дају мито и сви ћуте о томе јер су међусобно уцењени а корупција цвета. Онога момента када је јунакињи ујак помогао да се неправда колико-толико исправи дајући јој суму коју је тетка узела, избегнуто је намирење правде и примерно кажњавање криваца за ову преварантску и коруптивну радњу. Усуд јунакиње постаје још већи после њене удаје, посебно када јој прерано умре супруг. После мужевљеве смрти њен богати свекар хоће да је се отараси и насилно је избацује из домаћинства, одузима јој дете и оставља је без ичега. У томе се не зауставља већ уз рођака адвоката хоће потпуно да је уништи. Тражи сведоке који ће је оптужити да прети насиљем члановима његовог домаћинства. Кривоклетницима нуди разне понуде, али ниједну не намерава да реализује после лажног сведочења. Две сведокиње су то прозреле и на суду су потврдиле да су биле наговорене да лажно сведоче, за што им је понуђена погодба.[306] У другом судском процесу, међутим, на коме је јунакиња требало да добије дете и повратак у домаћинство, односно материјалну заштиту, приређена је једна прљава преварантска и коруптивна радња. Адвокат јунакиње најпре тражи од ње да лажно сведочи о свом свекру, на шта она не пристаје: „Ја за никакво благо моју савест, моју душу о никога окаљати нећу. Старац ми је смртни душман, ал' неистину ни против њега потварати нећу. Не може ли се то на други начин добити?“.[307] Адвокат се чуди одговору јер се показало да је он такође спреман на разне злоупотребе. Када је свекар дознао ко је адвокат он је преко свог рођака адвоката уговорио са њеним адвокатом да уради све како

[304] *Ibid*., стр. 140–146.
[305] *Ibid*., стр. 145.
[306] *Ibid*., стр. 302–325.
[307] *Ibid*., стр. 289.

би она изгубила процес. Да би то учинио адвокат је затражио повећу суму новца и добио је. Ово је пример како адвокати злоупотребљавају професију ради добити, а још страшније је да своје клијенте због тога изневеравају. На крају јунакиња губи парницу. Игњатовић је у овом роману одлично ухватио дух и начин функционисања друштва његовог времена. Показао је да су и људски карактери и институције потпуно разорени и да такав разорени друштвени живот условљава велике неправде које погађају часне и моралне људе. Ово је пример потпуно криминализованог друштва, с тешким последицама по појединце и вредности на којима живот почива.

Јован Јовановић Змај је у политичким и сатиричним песмама подвргао критици изборе обављане у његово време. Тако је у песми *Шири поглед на изборе* на песнички начин описао шта се дешавало пред изборе и како се на крају све завршавало. Змај пева: „Ала се то частило/И јело и пило/Да је среће, и мање/Доста би нам било.../Кувао се паприкаш,/Хај, у гвоздењаку/Остаће нам три године/Спомен у стомаку“.[308] Он описује да су сви учесници изборне трке били спремни да подмићују народ, али најјефтиније: јелом, пићем и свирком. Када се све завршило, Змај саркастично пева: „Свршило се, – и народ/Сад је опет миран./И за двеста процената/Већма – корумпиран“.[309] Змај је на овај начин показао да је корупција дубоко продрла у политику и политички живот и да се корупцијом све у изборима могло решити, односно власти докопати. У изборима они који се боре за власт корупмирају народ да би, када освоје власт, истом том народу наметнули подмићивање, односно увукли га у систем свеопште корупције.

У песмици *Честитање и жеље* Змај честита министру финансија: „На јаслима твоје штале/Има доста крава/Отпадништво, дембелуштво,/Ту се опорава./На тој каси данас сиса/Многи мајчин мазник,/Зато школа и просвета/Честита ти – *празник*!“[310] Змај даје до знања да је власт потпуно корумпирана. Разним облицима корумпирања, од непотизма до директног подмићивања, заузимају се важна, добро плаћена и значајна места у хијерархији власти, у овом случају у Министарству финансија које симболише све повезано с новцем. Новцем се намешта, новцем се поткупљује и новцем се власт одржава.

[308] Јован Јовановић Змај, *Шири поглед на изборе*, у: Јован Јовановић Змај, *Политичке и сатиричне песме I*, Одабрана дела I–X, Матица Српска, Нови Сад, 1979, стр. 170.
[309] *Ibid*., стр. 171.
[310] Јован Јовановић Змај, *Честитања и жеље,* у: *Јован Јовановић Змај*, приредила Тања Поповић, Издавачки центар Матице Српске, Нови Сад, 2012, стр. 385–386.

Песмом *Колера* Змај метафорично опомиње савременике да су најгори међу њима, разни гадови „отровали зрак“.[311] То је разлог да их опомене: „Смрт све ближе иде, корак по корак.../Не види колеру, ту стоглаву звер,/Само чује гласе, чује звона јек,/Само чује тужан јаук и лелек“.[312] Колера је симбол зла које је обухватило људе и које их полако води у смртни неповрат. Змај опомиње: „Нит с’ ко враћа нит се каје./Ко је лаго, и сад лаже,/Ко је крао, и сад краде.../Ко ј’ продаво душу своју,/И сад прима кесе пуне“.[313] У наставку ове горке и тешко оптужујуће песме Змај посебно оптужује судије: „Суче јадни, примаш мито,/Дижеш главу поносито,/Правда гине од твог суда/А неправда с’ диже худа“.[314] Змај као највећу опасност, односно колеру која коси и носи људске животе, изједначава са судијама склоним корупцији, односно корупцију види као праву опаку болест од које нема лека. Корупција је права колера.

Милован Глишић у драми *Подвала* карактерише ликове спремне да се служе преварама. Описујући сељачку ситничавост и наивност закључује да је они скупо плаћају. Јунаци ове драме, локални трговац, писар и наивни сељак, показују дух времена у којем се одвијао живот у Србији у другој половини 19. века. Трговац, у исто време и зеленаш, који позајмљује новац уз добру камату, спреман је да у зеленашењу узме камату и дуг и преварама утростручи добит. Он је снисходљив према власти, али је немилосрдан према онима који код њега пазаре и позајмљују. Спреман је увек да каже: „Најпре власт, па народ“.[315] Други лик је писар који завиди трговцу на богатству, а и сам би нешто да стекне, што му не омогућава мала писарска плата. Гледајући како тргују наивни сељаци, он успева да им се приближи и понуди им услуге у парницама које воде поводом штета које су претрпели. Видевши пред собом наивну жртву и трговац зеленаш и писар полако је увлаче у оно што ће им омогућити да што више на превару од ње новца извуку.

Наивни сељак води парницу пред судом и препушта писару да је води у његово име. У његовој глави власт је подмитљива и због тога треба писара за адвоката узети да би преко њега парницу добио. Сељак се обраћа писару и даје му новац, да га „положи тамо

[311] Јован Јовановић Змај, *Мисаоне, родољубиве и шаљиве песме,* Одабрана дела Јована Јовановића Змаја, књига III, Матица Српска, Нови Сад, 1969, стр. 178.
[312] *Ibid*., стр. 178.
[313] *Ibid*., стр. 178.
[314] *Ibid*., стр. 179.
[315] Милован Глишић, *Подвала,* Омладинска књижара, Сарајево, 1952, стр. 228.

суду“[316] и да гледа да му „се оно људски пресуди!“[317] Видевши пред собом жртву коју може преварити, писар повећава новчане издатке за тужбу, за сведока, и за судију, да се пресуда што пре донесе и да буде за сељака повољна. У исто време трговац зеленаш позајмљује новац сељаку за вођење судског поступка и разрезује му повелику камату, а истовремено му даје и робу на вересију чију количину стално повећава, сваки пут када му је обрачунава. Као гаранцију за вересију и готов новац који позајмљује, од сељака узима облигацију. Кад је сељак скупио новац и донео га зеленашу, овај му не враћа одмах облигацију него му с писаром потписује потврду по којој је он измирио дуг. Сада се писар упушта у једну опасну радњу: дошавши у кућу сељака украде му потврду и потом предлаже зеленашу да сељаку не да облигацију него да му сада наплати и облигацију, а с трговцем зеленашом писар се погоди да он узме половину новца. Потом њих двојица покрећу судски спор против сељака и суд пресуђује против сељака који је сада дужан да исплати огромну суму на коју гласи облигација. Један од виших чиновника у власти, помоћник начелника, међутим, сазнаје за превару и успева да од писара добије потврду којом је сељак исплатио дуг. Писара хапсе, а сељак добија своју облигацију.

У међувремену и сам трговац упада у превару и тако настаје ситуација у којој је преварант преварен. Трговац се загледао у једну девојку и умислио да јој се свиђа. Писар је то приметио и навукао трговца да му да велики новац да дарује девојку. Испоставило се да од тога није било ништа, јер је новац намењен за даривање писар напросто присвојио. Овом драмом Глишић показује да се живот у српском друштву, посебно у богатијем делу, одвијао према преварантским обрасцима у којима су мито и подмићивање играли посебну улогу. Искуство је подучавало да треба увек бити приправан на подмићивање оних у власти, ако хоћеш успешно да задовољиш неку своју потребу. Ово је пример како подвале подстичу корупцију и како се сматра да је корупција нешто што постаје нормални начин функционисања односа међу људима. Неповерење овде произилази из личних искустава која су се толико раширила да људи и не знају да се може на другачији начин живети. Тако се у људе усађује образац решавања проблема који зависе од власти.

У приповеци *Глава шећера* Глишић описује манифетлуке представника власти, у овом случају углађеног капетана и његовог верног пандура. Преко ова два лика писац је

[316] *Ibid*., стр. 193.
[317] *Ibid*., стр. 193.

показао како се на домишљат начин изнуђује мито. При томе се стално онима од којих се узима мито говори да су они против било каквог мита. Њих двојица су од једног сељака добила главу шећера и та глава шећера омогућила им је да згрну огроман новац идући у обилазак села на подручју капетаније. Долазак капетана био је за сељане велики догађај. То је био долазак власти, а власт треба поштовати, али од ње и страховати. Никад се не зна шта ће власт захтевати или за шта би власт могла да их оптужи. Зато представнике власти треба умилостивити и добро дочекати.

Капетан је очекивао дарове, али оно што су сељаци најчешће могли да понуде, пољопривредни производи или домаће животиње, није му требало. Када би кмет и сељаци добро почастили капетана, с њим се испричали, неко би добио задатак да пандура приупита шта треба капетану даривати. Лукави и довитљиви пандур би представницима сељака увек говорио да то што они нуде капетан никад неће прихватити, јер је он против мита и подмићивања. Нешто друго би им натукнуо – да дарују капетанову децу. Дар за децу сељаци нису имали па би им пандур понудио нешто што је он у граду купио – главу шећера. Скроман поклон, није мито, а ваља нечим капетанову децу обрадовати. Наравно, пандур би увек слагао да је главу шећера платио много скупље од стварне цене. А пошто је глава шећера била начета сељаци би обично успевали да за трећину смање првобитну пандурову цену. То је, наравно, и даље било папрено, али би код сељака произвело утисак да су још и добро прошли. Тако би пандур и његов капетан извукли мито, дакле оно што их је једино интересовало, а да то сељаци не доживе као подмићивање.

Начин на који је први пут изнуђено мито послужио је као модел којим ће бити стално коришћен током капетановог службовања. Тако су он и његов пандур обишли више од 50 села, али не само једанпут него и по девет пута. То је била иста глава шећера која је само сељацима показивана, а потом у торбу враћана и у другом селу поново продавана. Онај сељак који им је главу шећера и набавио, међутим, угледавши је једног дана код још једне жртве преваре којој је пандур на исти начин „помогао“, побеснео је и у љутини је хитнуо у реку. Ништа зато; преваранти су одмах набавили нову, разуме се још скупљу, и „капетанова деца“ могла су изнова и изнова да се радују дару.

И све је ишло као по лоју док се капетан и његов пандур нису завадили. Као камен спотицања испоставила се – евиденција. Капетан је бележио део који је одвајао пандуру, а пандур колико је капетан требало да му да. Кад им се рачун није поклопио окренули су се

један против другог, оптужујући се међусобно. Капетан пандура да је лопов, а пандур капетана да је варалица и „лупеж над лупежима!“[318] Кад се на капетана пожалио једном пријатељу, овај је пандура упитао како људи нису препознали једну те исту главу шећера која им је нуђена. Пандур је одговорио: „Намирисали су то они одмах, али су ћутали! А и шта би му?... Зар ти још не знаш, ко су наши капетани. Просто, ако му није воља, неће да чује док му што не тутнеш. Некад се давало на очиглед, а сад то иде згодно испод руке... Људи им знаду ћуд, па шта ће – плаћају. Виде да им се без тога обићи не може. Да се опет жале – куд ће шут с рогатим изаћи на крај!“[319]

А сељак који им је на почетку дао начету главу шећера такође је упропашћен. Намерио се капетан на његов виноград, а један зеленаш на ливаду. Пошто је сељак запао у новчане проблеме, а није могао да врати дуг, на лицитацији су му у бесцење продати и ливада и виноград. Кад је дошла на ред и кућа, избезумљени сељак је убио зеленаша и завршио на робији. Глишићеви јунаци осликавају животне неприлике у Србији 19. века и невеселе судбине, као и људску немилосрдност и похлепу. Корупција, односно мито које се изнуђује, поприма облик судбине, нечега што се не може избећи. Ове обрасце ће као неки трули капитал наслеђивати генерације.

У приповеци *Учитељ* Глишић описује на које је све начине корупција присутна у часном позиву онога ко подучава. Главни јунак приче, препредени учитељ, добро се извештио да се прикаже као човек који не само да добро подучава ђаке већ и помаже у општини тако што добровољно ради писарске послове. Наметнуо се и народу и општини као скроман човек, сав предан пословима које обавља. У суштини то је само спољашња слика, у стварности учитељ је преварант. Учитељ, уједно и општински писар, нашао би се при руци сељацима у прибављању разних општинских потврда и дозвола. Успоставио је добру сарадњу са сеоским кметом који је увек био у близини кад би учитељ некоме нешто писао. По завршетку писања кмет би сељаке саветовао да нешто дају учитељу за труд. Тако је формиран образац да су сви који дођу код учитеља-писара обавезни да му нешто дају. Глишић пише да је учитељ „добијао и онако понешто за труд, било у новцу, или у

[318] Милован Глишић, *Глава шећера*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 30.
[319] *Ibid*., стр. 30.

смоку, или ма чему. Истина, он то није ни од кога тражио, али кмет је обично опомињао свакога да ваља што дати ђати-учитељу за труд“.[320]

Учитељ није обављао свој основни посао како треба, али то је преваром замаглио и приказао се као човек који подучава сеоску децу на најбољи начин и који је њима потпуно посвећен. Учитељ се најпре досетио да ђаке који су слабије учили одмах испише, а сељаку чије је дете исписано добро је дошло да добије још један пар руку за рад. Пошто је остављао најбоље, а често су наилазиле инспекције, није морао ни са њима довољно да ради, па се досетио да пред инспекторима због боље оцене која је повећавала његова примања унапред каже ђацима шта треба да спреме. Инспектори су били неопрезни препуштајући учитељу да поставља питања. Учитељ би спремио и свакога научио шта треба да одговори. Тако ни најбољи нису учили како треба, остајући без знања, али је зато учитељ добијао одличну оцену и преваром повећавао свој углед, а уз то и плату.

Томе умало није дошао крај кад је инспектор бануо у време када учитељ није био у школи, али је општински слуга дотрчао до њега и саопштио му да инспектор иде према школи. Пошто се налазио у друштву попа који је такође био склон преварама и корупцији, обојица су потрчала краћим путем преко ливада и потока да дођу што пре до школе. У трчању су један другог престизали, а сељаци и ђаци који су то гледали чуду су се чудили. Нису могли да се оријентишу ко кога јури – учитељ попа или поп учитеља. Њих двојица су успела да стигну пре инспектора и на попово запрепашћење учитељ је у школи легао на кревет и попу одмах рекао да почне да чита молитву за оздрављење. Свештеник се зачудио учитељовој сналажљивости, али је прихватио да обави тај ритуал. У међувремену је дошао инспектор и видео у каквом је стању учитељ, па је у протокол записао да није могао да обави посао јер се учитељ разболео. Када је инспектор отишао учитељ је нагло устао јер је болест нестала као руком однесена, што је зачудило и задивило и кмета склоног преварама и корупцији, јер такву домишљатост ни он не би могао да смисли, док је поп са жаљењем приметио: „Е, учо, ти и ове године оста без оцене!“[321] На то му учитељ пред кметом рече: „Ево мени оцене ту!... и куцну се по џепу... Молим вас, само нек међу нама остане“.[322]

[320] Милован Глишић, *Учитељ*, у: Милован Глишић, *Изабрана дела*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2001, стр. 129.
[321] *Ibid*., стр. 135.
[322] *Ibid*., стр. 135.

Овом приповетком Глишић показује како су и део образованијег српског друштва захватили лаж, поквареност и корупција. Они који би требало да просвећују и потпомажу развој управо су радили нешто потпуно супротно. Преваром су показивали како би требало да се практично живи, а корупцијом која је стајала иза те преваре гледали су само да личну добит увећају. Ако се они који би требало да воде рачуна о развоју на овакав начин понашају, ту нема развоја. Они утичу на формирање препоручљивог обрасца сналажења који тренутно омогућава корист, а на дужи рок оставља тешке последице по појединце и друштво у Србији.

Глишић у причи *Свирач* описује двојицу превараната који на крају и себе доводе у питање тако што се један од њих и сам превари због лакомости, јер је у једном тренутку помислио да би могао да дуплира зараду. Оба преваранта, писар и трговац, сваки на свој начин, смишљају превару и гледају да из те преваре изађу са већом зарадом. Глишић писара описује као човека који се издигао изнад осталих општинских писара тако што се обогатио разним нелегалним радњама. Наплаћивао је сељацима разне дописа које им је састављао за општинске службе, радио је и адвокатски посао који није смео по правилу да обавља и од тога такође згрнуо велики новац, а знатан иметак стекао је зеленашењем.

Трговац је, такође, хтео на туђој муци да згрне богатство. Писар му је предложио да преко лета унајми једног надничара који је, поред обављања послова у домаћинству, знао и да свира. Писар је о томе склопио уговор на основу којег ће надничар и свирати на локалним весељима за рачун трговца. Лакоми трговац је, међутим, свирачу куповао најтање жице, које су сваки час пуцале, па је овај зарађивао мање него што је трговац рачунао. Надничару ни други послови нису ишли од руке зато што је трговац штедео на материјалу. Пошто се трговац разбеснео раскинут је уговор, а случај је предат локалном капетану да пресуди. Пошто је у дану пресуђивања капетан имао посла ван места, тај посао је поверио свом писару. Пошто је с капетаном био у добрим односима, трговац је сматрао да ће бити пресуђено у његову корист. Писар је, међутим, пресудио у корист надничара, али трговац никада казну није платио.[323]

Глишић истиче да је итекако било подвала у пословима обављаним у Србији његовог времена, али понекад и неке правде која би обично окончавана тако што казна

[323] Милован Глишић, *Свирач*, у: Милован Глишић, *Приповетке,* Народна библиотека „Свети Сава“, Аранђеловац, 2003, стр. 59–75.

није намиривана. Није, зато што су, као у описаном случају, везе између власти и трговаца биле моћније од правде.

Лаза Лазаревић преко два лика у причи *Секција* показује и два приступа државним, односно чиновничким пословима. Први приступ се држи правде и права и осуђује власт која од тога одступа. Такав тип чиновника, који је професионалац а не каријериста, сматра се изузетком и он је обавезно на удару окружења, посебно оних који мисле само о напредовању у каријери. Старешине које су каријеру стицале другим начинама такве су сматрали пожељним у том смислу што их треба искоришћавати кад год се може. На руку им је ишла и чињеница да се такав „неће никад наљутити, и то је било доста“.[324] Лазаревић за професионалце пише: „Зло је то бити паметан“.[325]

С друге стране, већина је припадала другом типу, онима који само гледају да се пењу на лествици унапређења и да на основу тога остваре личне добитке. Према Лазаревићу, то су људи малог знања, неквалификовани, чак сметењаци, али који нити хоће нити имају увид у то. Једино су спремни да „науче мало каког језика, с непостижним талентом вежу кравате и нађу добре кројаче. Тако су чисти, тако уљуђени, тако умеју да аранжују кадрил и да се учтиво смеше, и пред њима се смеши цветни пут далеке каријере... Они старешини донесу акт, нумерисан, регистрован, сајужен, лако се подбоче на зелен сто и реферују“.[326] Старешине се према таквима односе истовремено зачуђено и благонаклоно. Такав старешина чим баци „очи на дивно везану краватну и на запонке с дугметима као коњске плоче, одмах исплази врх језика и потписује“.[327] Наравно, иза таквих увек стоји лична сналажљивост и начини додворавања, али и спремност на употребу свих средстава да би се домогли што вишег положаја.

Према Лазаревићу, у Србији тог времена све је ишло оном страном која је била против професионалности и развоја и све се окретало тамо где су неки недоучени, али вешти људи успевали да се наметну и тако освоје незаслужене положаје. Они су ширили образац сналажења по сваку цену, а не образац квалификованости, пожртвованости, поштења и вредног рада. У таквим околностима ширило се улизиштво и полтронство, везе

[324] Лаза Лазаревић, *Секција,* у: Лаза Лазаревић, *Изабрана дела,* књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2003, стр. 253.
[325] *Ibid*., стр. 253.
[326] *Ibid*., стр. 253–254.
[327] *Ibid*., стр. 254.

и везице, непотизам и још многа тога што се може означити рђавим. Бити рђав значило је и имати шансу да се освоји незаслужено место у државним пословима.

У приповеци *У добри час хајдуци* Лаза Лазаревић описује однос људи на власти према дужности. Невољник који долази из друге земље да би избегао казну, дошавши у Србију почиње да се сналази да би отпочео нови живот. Стиже, међутим, потерница из земље из које је побегао у којој се захтева његово изручење. Капетан који добија потерницу користи је да извуче од бегунца што више новца, обећавајући му да га неће изручити. Он бегунцу говори: „Иди ти, жив ми, кући, па се поштено владај!“[328] Ово је пример како капетан налази за себе алиби да оно што је потплаћено оправда. Оправдање је двоструко, и за бегунца који га је подмитио, али и за капетана пред сопственом савешћу. То је пример како се на основу невоље изиграва дужност. Другим речима, Лазаревић показује како је власт у његовом времену поткупљива и неодговорна у извршавању законских обавеза. Све се може купити, чак и оно што је законом недозвољено. Такође, овај пример показује и велику самовољу државних чиновника. То показује да закон не важи подједнако за све, односно власт се некад придржава закона, а у другим случајевима самовољник на власти показује да је изнад закона и по сопственом нахођењу одлучује да ли ће поштовати закон. Мито је снажан мотив који одржава самовољу људи на положају.

Добар пример неосетљивости власти показао је Лаза Лазаревић у приповеци *Све ће то народ позлатити*. Човек који је изгубио ногу у рату предмет је разговора казанџије и капетана. Казанџија сматра да је држава обавезна да до краја живота издржава онога ко је бранећи државу изгубио ногу, односно постао инвалид. Супротно од казанџије, капетан објашњава да „је лепо што је он за своју земљу осакатио себе. Али зато он не може тражити сад да буде саветник. Видите: сваки онај који је пролио крв за своју земљу треба да се рачуна у срећне, јер се одужио својој мајци земљи. Сваки је дужан својој земљи, земља није никоме ништа“...[329] Незадовољан тим речима, казанџија каже да оваква филозофија капетана није ни добра ни праведна, јер човек који је изгубио ногу треба од нечега да живи пошто он више „не може да оре, не може да копа! Па још, може бити, понеки пут слабо што и напроси“.[330] Притиснут овим казанџијиним наводима капетан

[328] Лаза Лазаревић, *У добри час хајдуци,* у: Лаза Лазаревић, *Изабрана дела,* Рад, Београд, 1981, стр. 125.
[329] Лаза Лазаревић, *Све ће то народ позлатити,* у: Лаза Лазаревић, *Изабрана дела,* Рад, Београд, 1981, стр. 206.
[330] *Ibid*., стр. 206.

одговара да ће „они и добити сви пристојно издржавање из државне касе када се сврши рат“.[331] Наравно, то капетаново објашњење је умиривање и лажно обећање за нешто што се неће никада догодити. Онај који је почео као инвалид да проси завршиће као просјак, а властодршци ће заборавити шта су обећали. Положај у власти често чини људе охолим, издвојеним и потпуно неосетљивим. Они гледају само свој интерес и како да задрже положај и стекну што више богатства и привилегија. Неправедност је једна врста шуњајуће корупције која ствара егоисте и, с друге стране, поспешује сиромаштво и беду. Свака врста неосетљивости у организовању живота јесте нешто кварно и коруптивно у томе животу.

Стеван Сремац у роману *Поп Ћира и поп Спира* приказује драму живљења двојице свештеника у малој вароши. Они су завршили школе у исто време, у већ одмаклим годинама дошли у варошицу да обављају свештенички позив и у приближно исто време оженили су се са две варошке лепотице из добростојећих породица. Није ту било неке велике љубави већ више интереса, а интерес је касније између попова и попадија развио и љубав. Парохијани су и за свадбе и за сахране давали свештеницима разне поклоне, који би увек обрадовали попадије. Временом су свештеници дошли у сукоб који је морао да разреши надређени епископ. Тужени свештеник, у стварности „кривља“ страна у спору, ослобођен је кривице само зато што је, вештом преваром (уз помоћ трећег свештеника, познаника обојице, у чијој кући су преноћили у доласку), успео да владику доведе у заблуду. Заменио је избијени колегин зуб коњским, а кад је тужилац из марамице извукао „доказ“ успео је једино да згране епископа. Кад се смирило узбуђење изазвано коњским зубом, владика је поповима наредио да се одмах пред њим измире.

У истом роману Сремац описује и варошког чувара и добошара који обилазећи варошицу свраћа код имућних сељака па им отворено говори да, ако хоће да их сачува од лопова, треба добро да га „подмажу и подмите“.[332] Чувар пред домаћином каже: „Ако ме добро подмажу и подмите можда их нећу издати и приказати, како ми је и ’нако мала плаћа спрема велике бриге и главобоље и секирације моје!“[333] Сремац показује да и духовна и световна власт прижељкују мито и подмићивање јер сви око власти сматрају да

[331] *Ibid*., стр. 206.
[332] Стеван Сремац, *Поп Ћира и поп Спира*, Матица Српска, Нови Сад; Српска књижевна задруга, Београд, 1960, стр. 192.
[333] *Ibid*., стр. 192–193.

нису добро награђени. Своју „ненаграђеност“ исправљају тако што отворено траже мито или очекују подмићивање за било коју услугу, иако им је то у опису посла за који су плаћени.

Према Сремцу, политички живот Србије његовог времена одликује се нелегалношћу, неправилношћу, подвалама и корупцијом, често праћен различитим облицима насиља. Власт је најчешће доживљавана као извор личног богаћења – и за оне који су се борили да је освоје или који су већ на власти, и у очима народа. То је писац сликовито и упечатљиво описао у приповеци *Лимунација у селу*.

У једном поглављу ове приче средишња личност је учитељ који посматра све што се у његовом месту догађа. На циничан начин уплео се у прилике политичког живота и потпирио све сплеткарошке страсти повезане с локалном политиком. Добро је проценио и оне који су већ сеоска власт, посебно председника и капетана, и све сласти које су они добијали од власти. Такође и оне који су то уочавали и чији су се апетити оштрили да у неком тренутку оборе оне на власти и сами је се домогну. Сремац описује сусрет учитеља и механџије којега учитељ, испијајући кафу у његовој кафани, искушава и препознаје да би овај радо заузео позицију сеоског председника. Разговор тече тако што учитељ наговара механџију да се кандидује. Истовремено, даје му до знања како то треба учинити, али и како рушити тренутног председника. Механџија се најпре жали да је често на удару разних глоба које мора да плати, а било би добро да их избегне. Механџија се жали: „Бре брате; за једна моја поштена и чесна спекулација што гу ето водим са срећа и што сам батли платих глобу“.[334] На то учитељ одговара да би добро било да се он кандидује за председника, али да би то постао „треба људе придобити... – па понекога и почастити“.[335] Треба све који навраћају у механу чашћавати, односно подмићивати и на тај начин гласове обезбедити. Учитељ користи неписмене сељаке тако што прави дописе „или против капетана или против председника“.[336] Један од сељана прихвата да потпише те дописе иако је неписмен. Он је „вазда радо пристајао да позајми своје име под један такав допис“.[337] Наравно, тај препредени сељак спреман је на све, између осталог и да за новац прихвати туђу кривицу. Лако се погађао са онима који је требало да иду у затвор да

[334] Стеван Сремац, *Лимунација у селу*, у: Стеван Сремац, *Поп Ћира и поп Спира, Лимунација у селу*, Просвета, Београд, 1977, стр. 419.
[335] *Ibid*., стр. 420.
[336] *Ibid*., стр. 421.
[337] *Ibid*., стр. 421.

одслужи казну уместо њих, ако се договоре о количини новца, што је највише зависило од тога о каквој је кривици реч. Прихватао је да му осуђени „плати у готовом новцу и у паклићима дувана. Био је човек за друштво, дружеван, а беспослен, па се ваљда стога тако лако и решавао и жртвовао за друге“.[338] Чак су сељани толико навикли на дописе да би, кад их нема, „свима у селу (било) некако све глухо, мртво“.[339] Дописи су увек били са одређеним подацима, али и додацима који је требало да оне на власти доведе у питање. Ова прича показује како се у Сремчевом времену одвијао локални политички живот. Лако је замислити како је тек било на вишим нивоима власти. Нелегалне и нерегуларне радње, као и подвале уз корупцију, дакле крајња ненормалност, попримиле су карактер нечег уобичајеног.

У приповеци *Божићна печеница* Сремац описује чиновника најниже класе, склоног позајмљивању новца, уз развијену вештину неврaћања зајма и полаганог „откачињања“ поверилаца, али тако да не упадне у невољу. У вароши га прозваше ватрицом, јер је знао вешто да извуче новац, а још вештије да га никад не врати. Они од којих је узимао више касније су га називали ватром јер су сматрали да им је као у ватри новац изгорео. Што се тиче посла он га је прилично добро обављао, па су за њега говорили: „Вредан к’о кртица, миран к’о бубица“.[340] Све је тако ишло док чиновник није почео да узима више и од претпостављених. Његов шеф је схватио да то већ угрожава и начелника, чак и министра. Јер, ни чиновници на вишим положајима нису добијали поклоне, односно мито, као наш јунак. Шеф је закључио да они добијају мање таман за онолико колико је њихов подређени грабио, оштећујући надређене. Зато је добио отказ. Отпуштени чиновник је, међутим, припретио шефу да се и он бави нелегалним пословима и да ће он то лако објавити у неким новинама. Шеф се бранио објашњењем да га не отпушта он већ да то чини по наредби министра. Чиновник му је на то одговорио да треба добро да запамти: „За једно влакно ја одерем руно читаво“.[341]

Наравно, он је морао да напусти државну службу. Отворио је адвокатску канцеларију у дућану локалног трговца. Писао је сељацима тужбе, жалбе, облигације, „а понекад и неко надгробно слово, које ће, наравно, други изговорати на гробу дотичнога

[338] *Ibid*., стр. 423.
[339] *Ibid*., стр. 423.
[340] Стеван Сремац, *Божићна печеница*, у: Стеван Сремац, *Божићна печеница и друге приповетке*, Јединство, Приштина; Српска књижевна задруга, Београд, 1993, стр. 11.
[341] *Ibid*., стр. 13.

покојника или покојнице“.[342] Дућанџија је, гледајући га и слушајући, учио од чиновника и полако му преузимао посао везан за надгробне говоре. Када је изгубио тај посао смањена су му примања, па је напустио трговца и канцеларију преселио у варошке кафане. У њима је вребао „сељака као паук муву“.[343] Временом је и то полако пресушило па је чиновник поново потражио посао у државној служби. Говорио је себи: „Само да се нађем за државним јаслама, а после ми колај посао!“[344] Успео је да се поново укључи у службу и да размишља којим путем да крене – да ли оном „трновитом стазом добродјетељи, или другом, оном утрвеном и цвећем посутом стазом, и напослетку се реши да удари овом последњом“.[345] То је значило да треба да се учлани у владајућу странку. Одмах је то учинио да би државну службу учврстио.

У оданости владајућој партији „три пута је сведочио онако како је то партијски интерес и дисциплина захтевала; гласао је кад је требало, и редовно је ишао у ону кафану коју је држао човек од владајуће партије. Али ипак, некако, ђаво би га знао, није се овајдио онако како се надао. Остао је једнако где је и био. И он увиде да је исте среће и судбине које и остали српски књижевници – неблагодарни народ не сећа их се“.[346] Ово је пример какве је људе политика у Сремчевом времену тражила. Није било довољно да буду покорни и одани, већ и спремни на разне преваре, ако треба и коруптивне радње, све у интересу партије и њеног опстанка на власти. Управо, тражени су људи лабилног карактера, прилагодљиви и ако треба изнова спремни на свакакве заокрете, чак и на промену личности.

Сремац у приповеци *Путујуће друштво* описује чиновника среског начелства као великог љубитеља позоришта који уз то има и глумачки дар. Посао је обављао рутински и незаинтересовано, што је увидео срески начелник, али га, због поштовања према чиновниковој жени, није отпустио. Чиновник је често одлазио у други град у којем је постојало позориште чије су представе стално пуниле салу. Чиновник је успео да се убаци међу глумце и покаже дар за глуму. Чезнуо је да глумачке способности покаже и пред својим суграђанима. Почео је да убеђује управника позоришта да дођу у његов град, што је овај одбијао сматрајући да неће имати довољно публике да покрију све трошкове и

[342] *Ibid*., стр. 14.
[343] *Ibid*., стр. 14.
[344] *Ibid*., стр. 15.
[345] *Ibid*., стр. 15.
[346] *Ibid*., стр. 16.

нешто зараде. Чиновник је објашњавао, знајући да власт може чак и да примора грађане да гледају позоришне представе, да не брине јер среска власт може да натера сеоске кметове, а кметови сељаке, не само да плате представу већ и да се унапред претплате. Убеђивао је управника да је, када се власт у нешто умеша и нареди, све изводљиво. Чиновник је говорио: „Море, не знаш ти шта све власт може само кад хоће. Кад му се натури на врат – горе му куге не треба! А овде је свет послушан, слуша, брате, власт што каже, па, иде... ки млада у вајат! Море, 'оће да иде, па све ће да иде као кад му подвикнемо и наредимо да гласа за посланика! Дресирано је то! Само му викни: ходом, касом, галоп! А он потрчи да се сатре!“[347]

Сремац показује како они који су у државној служби и у власти размишљају о народу, односно грађанима Србије. То је типичан пример како власт злоупотребљава оно што јој је поверено – да на најбољи и најквалитетнији начин организује живот у заједници. Власт, како је описује Сремац, приправна је да све ради, али само ради личне користи и демонстрирања моћи. Људи на власти спремни су на разне врсте узурпација, присила, отимања, изнуђивања мита, али и подмићивања. Спремни су да увек прихвате дарове како би уз помоћ њих подмирили неки лични интерес.[348]

Песник Војислав Илић у песми *Савестан судија* на поетичан и комичан начин описује судију у једном граду у Србији. Најпре истиче да је у град дошао као сиромашан човек и да је у почетку стекао ауторитет судије који се држи закона и правде. Када су, међутим, стигле парнице о банкроту, банкротиране је слао у затвор, да би се потом, како песник истиче, према банкротиранима смиловао. Тако Илић пева: „А банкроти благодарни/Њему лепе даре носе“.[349] Убрзо је, после тих дарова, сиромашни судија саградио кућу, а ни потом није могао да се одупре даривању, као што песник пева: „Јер обичај беше стари/Да уљудни парничари/Не због мита, већ онако,/Поклона му даду малко:/Њему сахат сува злата,/Жени накит око врата,/Ил' намештај, мебл нови,/Колко кућу да понови./А он срца жалостива/Једном руком даре прима/А са другом, оном празном,/Он правицу дели њима“.[350] У наставку Илић не описује више судију као сиромаха него као човека кога сви сада цене: „Он сиромах није више,/Њега штују по свем

[347] Стеван Сремац, *Приповетке*, књига друга, Српска књижевна задруга, Београд, 1932, стр. 16.
[348] „А свака се власт да подмазати!“ (*Ibid*., стр. 38)
[349] Војислав Илић, *Савестан судија*, у: *Лирско песништво: 1887–1893*, Вук Караџић, Београд, 1981, стр. 272.
[350] *Ibid*., стр. 272.

граду,/Има кућу, има пара,/Мастан трбух, масну браду./Када пођe у званије,/Свако збори ко га гледа:/'До судије тешко ј' доћи,/А већ после има меда!'“[351] Песник на свој начин показује какво је стање судске власти у другој половини 19. века у кнежевини Србији. Ово је пример да најбољи ствараоци Србије у том времену нису могли да пређу преко тешке чињенице подмићивања једне од најважнијих власти – судске. Ако су судије подмитљиве, онда нема ни правде ни права.

Комедиограф Бранислав Нушић дао је вероватно најбоље описе и карактеристике корупције и начине на које је она функционисала у Србији у првој половини 20. века. Нушић је изложио обиље коруптивних радњи, али и нешто што би могли назвати лукавством у коруптивном деловању. У његовим комедијама то су на упечатљив начин предочили ликови склони корупцији. Може се рећи да су они прави креатори и мајстори у смишљању начина прибављања нечега што им не припада, а што се може учинити само нелегално, преварама, подметањем и подмићивањем. Ситуације које је он описао на изузетно духовит начин, у суштини су трагичне и фарсичне. Нушић је дао лепезу људских карактера у које је продрло зло и несрећа. Трагично је што су такве ситуације изазване искушавањем људске природе, а та искушења подстицала су људе на коруптивна дела. Фарсично је што су они то чинили тако што су сматрали да је то реалност и живот који је по њима нормалан и уз то доноси корист и успех. То је пример успеха који настаје на основу превара, махинација, лукавстава, подметања, изнуђивања, уцењивања и многих других нечасних поступака. Нушић је то посебно показао у оном делу људског живота који је везан за његову организованост, а то је власт.

Из његових описа, власт је у Србији увек изгледала карикатурално. Људи на власти били су карикатуре најгорих особина и стања у људској природи. Власт је коришћена од таквих људи за различите врсте и облике злоупотреба, нелегалних радњи и корупције. Докопати се власти, како је то описао Нушић, значи омогућити себи стицање богатства и при томе не бирати средства.

Већ на почетку његовог књижевног рада издваја се драма *Протекција* у којој он на сликовит, уверљив, духовит, циничан и саркастичан начин показује како власт схватају њени носиоци, али и грађани који од ње много очекују. То се посебно односи на очекивања која нису у складу са процедурама и законима, односно са владавином права.

[351] *Ibid*., стр. 273.

Дочепати се министарског положаја значи омогућавање много тога нелегалног, а некажњивог, уз лепу добит. Тако у *Протекцији* Нушић описује како министар и његови најближи сарадници посао обављају преко писама у којима су молбе за решавање разних практичних случајева, посебно добијање положаја или запошљавања за која не постоје ни покриће, ни разлози, ни законски основи. Нушић истиче да за једног од министрових саветника у обављању посла највећи значај добија џеп. Тако „у сваком џепу имам по једну батерију. (*Пипа се по џеповима.*) Не помаже ти ту више ни честита служба, ни молбе, него овако ако се може“.[352] Потом саветник открива да у тим писмима пише „да ми тога и тога, одатле и одатле, преместиш тамо и тамо“.[353] То захтева министров стриц који у њему не види човека који је у служби интереса целе заједнице, већ рођака који са позиција моћи и власти треба да реши само његов случај.

У истој драми будући министров зет, који га мрзи, напада министра огорчен његовим узурпацијама, говори саветнику да ће написати чланак под насловом „Продавница знања и положаја“.[354] У чланку ће описати управо оно што министар ради – дошаптавањем даје звања и положаје, и како се подлостима, улагивањем и несавесношћу стичу звања и положаји.[355]

Нушић је у овој драми показао протекцију као корупцију, али је и својим јунацима подарио проницљивост у препознавању опасних људи који преварама успевају да добију уносне положаје. Министрова сестра, рецимо, тражи од брата да њеном веренику обезбеди добар положај. Испоставља се да је вереник преварант, спреман и самог министра да превари. Ово је пример како су два корупцији склона човека спремна на међусобни обрачун. Министар хоће да реши сестрин случај, наравно на коруптиван начин, али из опреза проверава оног за кога треба да се заложи и омогући му оно што је незаконито и супротно процедурама. Приликом провере сазнаје да је сестрин вереник „гадан и подао лажов, његова је намера да добије унапређење пре свадбе па да се не жени“.[356] Кад га сестра моли да јој ипак то учини, он је суочава са чињеницом да је њен вереник већ

[352] Бранислав Нушић, *Протекција*, у: Бранислав Нушић, *Народни посланик; Сумњиво лице; Протекција,* Сабрана дела, књ. 1, Просвета, Београд, 2005, стр. 346.
[353] *Ibid*., стр. 347.
[354] *Ibid*., стр. 361.
[355] *Ibid*., стр. 361.
[356] *Ibid*., стр. 403.

ожењен и да се по закону не може поново женити. Ово је пример како преварант открива преваранта.

У комедији *Мистер долар* Нушић описује и карактерише елиту, посебно елиту власти. Управо, елите утичу на формирање и одржавање образаца, па и оних који показују негативне стране живота. Описујући то што се представља у његово време као грађанска елита, Нушић пише да „даме постају тоалете, а господа губе своја имена и постају безлични“.[357] У разговорима у оквиру оваквих образаца, где је више на цени имање од идентитета, каже се за некога да му не знају име, али зато знају колики су му приходи. Он није означен по имену већ по приходу. Такође, у таквим обрасцима говори се безлично тако што се каже „господин са добрим везама“.[358] Везе овде значе могућност да се учини све, па и немогуће да би се нешто добило, односно да би се нелегално окористило. Везе обезбеђују положаје, независно да ли их заслужују они који их добијају. Са везама је све могуће, изузев нормалне организације друштвеног живота. За такав начин живота елите, где елитност одређује платежна моћ, карактеристично је да се лако заборавља нечија прошлост, посебно ако је нечасна и повезана с разним шверцерским аферама или мутним и незаконитим пословима. Нушић пише: „Све је то било некада, а сад су они добро ситуирани и свуда добро примљени и угледни грађани“.[359]

На њему својствен начин Нушић разоткрива карактере нове елите чији се елитизам огледа једино у новчаној моћи. Тако пише: „Је ли то човек који прави новац или је то новац који прави човека?... Ево вам одговора на ту загонетку. Долар, мистер Долар је господар света! Ако не верујете, а ви седите стрпљиво у партеру па гледајте и даље овај филм, који ја, као што видите, са доста успеха режирам“.[360] У тој режији Нушић описује како вешти мајстори изводе на сцену спрдњу да би се поиграли људском лакомошћу. Вешти режисер спрдње проглашава дојучерашњег келнера за великог доларског наследника. Келнер који је до јуче служио елиту одједном постаје човек у којег су упрте све очи те исте елите. Он више није келнер, он је сада мистер Долар, човек са великим богатством. Он као човек није угледан јер је у очима елите само новац угледан. Тако са новцем и он постаје угледан. Новцем се купује и продаје углед, али и понос, као и све што

[357] Бранислав Нушић, *Мистер долар*, у: Бранислав Нушић, *Госпођа министарка; Предговор; Мистер долар; ожалошћена породица*, Сабрана дела, књ. 2, Просвета, Београд, 2005, стр. 200.
[358] *Ibid*., стр. 200.
[359] *Ibid*., стр. 200.
[360] *Ibid*., стр. 225.

представља неке људске врлине. Ти људи не поседују врлине, али их новцем купују као неке украсе. Врлине постају ордење, а не њихова унутрашња стања. Почиње утркивање у додворавању и ласкању јер се управо помоћу тога очекује неки добитак. Пословна жена у овој комедији саветује да дојучерашњи келнер, а сада богаташ, треба „да купи све оно што му недостаје. На првом месту њему недостаје углед. Он је келнер... Још увек је то, само сад је богат келнер. Он мора дакле ући у какву угледну породицу“.[361] Дојучерашњој љубавници једног од припадника елите сада је понуђено да се уда за бившег келнера, сада по богатству угледног човека. Сви се нуде и сви очекују да у тој понуди нешто за себе добију. На крају главни преварант, односно режисер, открива да је келнер добио од рођака наследство, али да оно није онолико колико је он на почетку рекао већ да износи само сто долара. Истог момента сви који су били очарани дојучерашњим келнером брзо напуштају клуб изговарајући само кратко – лаку ноћ. Келнер остаје келнер, а главни режисер вади из свога сефа његову келнерску салвету.

Нушић ликом из ове комедије поручује: „Откако је света и века: кад имаш паре, живео; кад немаш паре, нема ни лаку ноћ. Тако је то теби, а тако ће, видиш, да буде сутра и мени. Зато ја, видиш, чувам своју част и почаст... Видиш ли ти ово? То су, видиш, кључеви од моје части и почасти; умем ја то да чувам, да и мени који пут не стане судбина на реп“.[362] Нушић је добро показао како новац као углед подстиче људе на најнечасније радње. Зато су они склони да употребе сва средства како би га стекли, али и да новцем све купе и све око себе корумпирају. Купујући и корумпирајући они себе чувају и одржавају. То је пример по којем коруптивни образац лако и дуго опстаје јер има снажну подршку оних који се пењу по лествици друштвене и политичке организованости.

Колико је коруптивни начин мишљења и понашања захватио српско друштво између два светска рата, Нушић је описао тако што је у својим комедијама показао све сегменте друштва, посебно битне у које је продрла корупција. Исмевајући ликове који су били парадигматичан пример како је коруптивни образац овладао појединцима, друштвеним групама и целим друштвом, Нушић показује и начине на који они обављају корупцију само да би се домогли неке потребе, користи, интереса и стекли тобожњи углед чија је сврха, такође, само користољубивост. Што су појединци били на вишој друштвеној

[361] *Ibid*., стр. 228.
[362] *Ibid*., стр. 280.

лествици или према богатству у врху друштвене хијерархије, они су бивали не само немилосрднији, дрскији, безобзирнији, већ су све то покушавали да покажу као нешто што припада нормалности, способностима и успеху. Одличан је пример како су покушавали да се докопају угледа не чинећи ништа да тај углед сами створе, потврде и докажу. За њих је све на продају, па и углед. Све има цену, па се и углед дефинише у оквиру те цене.

У комедији *Др* Нушић саркастично пише да оцу његовог јунака који је стекао лажну диплому није стало да његов син буде филозоф, али му је „стало до тога да метне пред своје име једно *др*“.[363] Сматрајући да му је син неспособан и да током школовања ништа није показао, његов богати отац је уверен да ако таквом сину „не прикачиш једно *др*, остаће нико и ништа“.[364] Имајући увид какво је друштво и који је владајући образац у друштву, јунак ове комедије истиче да „титула данас врата отвара, а не памет“.[365] Да би дограбио титулу за сина, он потплаћује талентованог младог човека да у име његовог сина стекне титулу. Наравно, незајажљивост не остаје само на качењу лажне дипломе, већ се апетит отвара да том титулом син заузме и место које титули одговара. То место је универзитет, а звање доцент. Када у реализацији запне, он се пита шта је то што може да његову замисао заустави: „Шта није за продају, кој' артикал није данас за продају, 'ајд' реци ми који артикал?“.[366] Опоненту јунак комедије показује хартије у трезору које вади и коментарише: „Ево овом сам хартијом купио једну савест“.[367] Другом хартијом показује како је купио поштење. Пита се: „Шта је то поштење?“,[368] а потом одговара: „Она преостала роба у дућану која није више у моди па се продаје испод цене коштања само да је се трговац ослободи“.[369] Трећим примером показује како се и част продаје и купује. На пример, „девојачка част то ти је данас роба која се продаје на распродаји, а распродаја као распродаја шта ко да“.[370] На крају, гледајући признанице закључује: „Све се продаје; све: поштење, част, савест, љубав, пријатељство, углед, поштовање, све,... све!“[371] Зато се он чуди да неко не схвата да се и доцентура на универзитету може купити. Зачуђен је да је

[363] Бранислав Нушић, *Др*, у: Бранислав Нушић, *Др; Покојник; Жена без срца; Ујеж,* Сабрана дела, књ. 3, Просвета, Београд, 2005, стр. 9.
[364] *Ibid*., стр. 10.
[365] *Ibid*., стр. 10.
[366] *Ibid*., стр. 26.
[367] *Ibid*., стр. 27.
[368] *Ibid*., стр. 27.
[369] *Ibid*., стр. 27.
[370] *Ibid*., стр. 27.
[371] *Ibid*., стр. 27–28.

неко од професора „увртио у главу да не може да прода свој глас. Не зна он да је данас ово универзитет (*Показује касу*.), а не оно!“[372]

Нушић показује да људи из различитих разлога и мотива учествују у превари. Један трагичан и фарсичан неспоразум у овој Нушићевој комедији управо се односи на превару. У тој превари сви учествују, чак и талентовани и способни, које је на учешће у превари приморало сиромаштво. Талентовани сиромах пристаје да се под лажним именом школује у иностранству како би стекао диплому за другог. Под тим лажним именом он се тамо заљубљује, жени и добија дете. Кад се вратио у земљу с дипломом, али и са женом и дететом, онај који је све финансирао сазнао је да његов син није стекао само лажну диплому, већ формално и жену и дете. У том замешетељству коруптивни начин решавања проблема поприма карикатурално компликован облик, а једно од кључних питања је како оженити ожењеног сина. Коруптивна логика разрешавања проблема ни тог момента не напушта „докторовог“ оца. Он је у стању да плати велики новац да жену и дете врати у Швајцарску, да формално сина разведе од ње, али тако да штету смањи на најмању могућу меру. Новац нуди жени с дететом, али и сиромаху који је прихватио лажни идентитет и стекао звање за његовог сина. У расплету ове комедије Нушић показује да, колико год се њени јунаци служили корупцијом, нелегалним радњама, подвалама, злоупотребама и другим нечасним начинима, постоји граница до које све то иде, када се показује сва узалудност њихових напора. Јер, јунак је суочен с нерешивим проблемом да постоје људи које не може да сломи на коруптиван начин. Покушао је он да сину с лажном дипломом купи предавање, као и текст који ће изговорити на том предавању, али се све то на крају показало узалудним, чак глупим. Човек коме је отац наложио да потплати писца текста предавања и публику да би аплаудирала и сам пожели да извуче неку корист. Зато не потплаћује сву публику већ само мањи део, а остатак новца присваја. Због тога цела шарада креће по злу: они у публици који нису потплаћени, а њих је већина, слушајући говор лажног доктора, грохотом се смеју исмевајући предавача. Главни јунак на крају извлачи поуку: „Мислио сам: за паре се може све купити, а видим сад да може, може све друго, али се памет не може купити“.[373]

[372] *Ibid*., стр. 28.
[373] *Ibid*., стр. 118.

У комедији *Покојник* Нушић изврће руглу грамзивост родбине која је – полакомивши се на његову имовину – „сахранила“ богатог рођака користећи лажни леш пошто рођак није умро већ је отпутовао негде у свет. Кад су „наследници“ успели да, на разне коруптивне начине, подмићујући све које је требало, после низа перипетија, расподеле наследство, изненада се појављује власник. У међувремену су „наследници“, сваки на свој начин, уградили наслеђе у своје животе, попут једног који се упустио у концесијске послове како би неколико пута увећао „наслеђе“. Посебан зачин целом замешатељству дају савети који служе за изнуду новца од „наследника“. Изнуђивач саветује родбину да „покојника“ прогласи лудим и тако задржи већ озваничено наслеђе, а изнуду почиње претњом да ће њихову тајну разгласити летком на коме ће писати: „'Мртви су устали, живи се спремају да их поново сахране'“.[374] Том поруком саветник-изнуђивач уводи један од начина изнуде – ћутање. Ако плате да тај летак не објави, он ће да ћути. Што кошта хиљаду динара. Други савет гласи: „Скупите се дакле сви и огласите за лудака ту особу, која благодарећи сличности са покојником – је ли сличан?“, пита наследнике, а ови одговарају: „Као пљунут“.[375] Саветник-изнуђивач наставља: „Дакле, огласите га за луда и упутите га на посматрање. Удесите затим што треба – томе не треба да вас учим – и он ће бити проглашен за лудака. Верујте, код нас је лакше прогласити човека лудим но паметним. Доказ вам је, господине, што сам и ја био три месеца у лудници... пред изборе народних посланика нашло се да сам луд; после завршених избора нашло се да сам паметан“.[376] Саветник-изнуђивач узима још хиљаду динара и наглашава да ће им бити на располагању код год им затреба.

Нушић не би био Нушић да у *Покојнику* није направио изузетне заплете. Тако кад „покојник“ дође код онога ко је приграбио највише, укључујући кућу, овај му нуди ћерку, али најпре да се „покојник“ разведе, а онда ће, прихватајући га као зета, прихватити и да је жив. Све то да део наслеђа не би био отуђен и да би опстала фирма коју је стекао помоћу имовине „покојника“. А на чело фирме поставио је, као најстручнијег, вереника своје ћерке, коју сада нуди „покојнику“. Будући зет, пак, заслужио је то место јер је у међувремену постао угледни професор универзитета и велики стручњак. „Покојник“

[374] Бранислав Нушић, *Покојник*, у: Бранислав Нушић, *Др; Покојник; Жена без срца; Ујеж,* Сабрана дела, књ. 3, Просвета, Београд, 2005, стр. 173.
[375] *Ibid*., стр. 174.
[376] *Ibid*., стр. 174.

разоткрива „наследнику“ да су он и ћеркин вереник били велики пријатељи и да му је он поверио на чување рукопис свог научног рада који је овај, одмах после „смрти“ пријатеља, објавио као свој. На основу тога стекао професорску титулу и добио прилику да управља новонасталом фирмом. По одласку „покојника“, будући зет све признаје и има спреман одговор: „А шта сам требао да радим, да ли да и рукопис стрпам у гробницу и с њим сахраним?“[377] и наглашава: „То бива у животу, од мртвога се отима оно што се може. Неко му отме жену, неко дело, а неко кућу и целокупно имање. Шта ко стигне!“[378] И поручује будућем тасту да је и он отео имање и на основу тога постао богат. Захваљујући томе нашао је и зета, управо њега, али није знао да је и зет нешто добио од „покојника“, али ту и нема неке разлике између њих двојице: „Верујте, све је то једно исто“.[379] Таст и будући зет међусобно се уцењују: први каже другом да ће изгубити и катедру и титулу, а овај одговара да ће таст изгубити комплетну имовину, што је много већа штета од губитка лажне титуле.

Овај део дијалога у драми *Покојник* примерен је неумерености људи, посебно када добијају нешто што им не припада и што нису створили. Добит која није створена жешће се брани од добити коју човек сам ствара. У одбрани добити која није лично створена употребљавају се сва средства и опробавају све рационализације и логике да би се она оправдала и задржала.

У *Покојнику* Нушић описује и заплет између наследника туђе имовине и оних који знају њихову тајну па их уцењују. Тако препредени адвокатски приправник „наследнику“ нуди услугу на основу чињенице да адвокат код којег он ради треба да подигне четири тужбе против учесника у махинацијама. Да би адвокату одуговлачио посао, он од „наследника“ изнуђује новац. Ти полуљуди, или полуинтелигенти, показују на какве су све обмане, преваре и лажи приправни кад намиришу корист. Са незавршеним школама или без довољних квалификација, они успешно пливају у тој струји која откопчава и подржава људску похлепу. Што мање знања и квалификованости, то више практичне умешности у нелегалним работама.

[377] *Ibid*., стр. 186.
[378] *Ibid*., стр. 186.
[379] *Ibid*., стр. 186.

Нушић на саркастичан начин приказује прилике на Балкану свог времена. Они који теже да се докопају власти по сваку цену, када у томе успеју, практикују самовољу. Закони и право за њих су нешто чему се подсмевају.

У комаду *Томаида* главни јунак деспот, чија је жеља да епирски народ има самосталну државу, предлаже да кројача треба изабрати да се бави законима. Према овом властодршцу, тај избор је одличан. Управо, како пише Нушић: „За наше је законе потребан један кројач. Много се штошта у њима распарало, многе се рупе појавиле, па то треба закрпити; па има на тим законима и флека које треба очистити, а, најзад, многи од закона су и избледели и излизали се, па их треба и преврнути“.[380] Нушић истиче да на овај начин властодржац доживљава правду. Правду треба кројачки мерити и према последњим кројачким модама фазонирати (обликовати). Интересантно је, такође, да поред оваквог третмана правде на балканским просторима властодршци очекују дародавце, односно њихове дарове. Доласком на власт сви треба да се поређају и по реду донесу дарове. Нушић пише: „У ред! У ред! Све пар по пар, носи се дар! Носи се дар!“[381] Даривање у овом кључу показује да дародавци прихватају властодршца и да овако желе да га одобровоље, а с друге стране да, дајући дар, очекују уздарје од властодршца који ће узвратити задовољавањем њихових потреба и интереса. Интереси и потребе су изнад свега у оваквој логици владања и власти.

Корупција у српској традицији повезана је са социјалним положајем. Често је социјални статус био алиби за разне бесправне радње, разбојништва и корупцију. Нушић описује неке трагичне околности које произилазе из социјалног статуса, а дубоко су психолошке природе. Социјалне неједнакости стварају код људи и различита психичка оптерећења. Неретко су извор и патолошких стања. Тамо где новац одређује људски статус лако се појављују психичка оптерећења, посебно фрустрације, али и компензације.

Нушић је то одлично описао у комедији *Тако је морало бити*. Бракове припадника различитог социјалног статуса по правилу је пратила патологија повезана с пореклом супружника. У овом комаду Нушић слика младог човека пореклом из најнижег сталежа, који је образовањем стекао могућност да статусно знатно прерасте своје социјално порекло. Од оца чувара постао је државни чиновник. Његова чиновничка зарада није

[380] Бранислав Нушић, *Томаида*, у: Бранислав Нушић, *Томаида; Књегиња од Трибала; Вечност; Опасна игра,* Сабрана дела, књ. 4, Просвета, Београд, 2005, стр. 179.
[381] *Ibid*., стр. 179.

велика, али он је статусно уздигнут. Мотивисан жељом да се учврсти у новом статусу, почиње снажно да тежи укључењу у сталеж богатих. То постаје његов циљ, вођен замишљу да би то био врхунац среће. Другим речима, он је стекао диплому која је требало само да послужи да се што боље прода, а не као средство и оруђе којим треба да ствара и остварује сопствени пут кроз живот.

У дијалогу који јунак ове комедије води са својим стрицем, овај га опомиње: „Сви ви, ви који ничете из сиротињских уџерица, налазите да вам диплома није довољна, да вам школа није довољна и тражите друге путеве и друге ослонце за напредак. Још док по прчварницама једете слојањена јела, ваш је сан брак из угледне породице. То је ваш сан, то идеал, то циљ живота. А тим угледним породицама су управо добро дошли такви зетови. У њих има увек девојака које треба пошто-пото удати; девојака које су већ од седамнаесте године у промету и које се до двадесете године излижу као стара пара. За пет година, оне проживе један дуг живот, пун бура, догађаја, сукоба и свега што троши свежину младости. Оне за то време лете из руке у руку, пишу читаву архиву љубавних писама, проливају читаве потоке очајних суза и постају сталне декорације свих забава, свих шеталишта, свих манифестација, те постају свакодневне, обичне, а понекад и сувишне. Дотле већ пристижу нове и млађе а оне се, као изношена хаљина, као излизана пара повлаче из саобраћаја, и постају терет и брига својих родитеља... А тада, долазите ви, ви који сте никли из уџерица, да би се једног дана могли стидети својих оцева, који су последњи залогај одвајали да вас школују; ви, којима за живот није довољна школска диплома, долазите ви и узимате девојке из угледних кућа, узимате те од промета изгужване банкноте, и добијате као мираз обећања и девојачку прошлост. Ето, то су ваши бракови!“[382]

Женећи се таквима, ти младићи којима је у одрастању било ускраћено много тога што су богати могли себи да приуште, сада покушавају да на њихов начин намире потребе и интересе. Стога се лако упуштају у различите злоупотребе својих положаја и функција и на незаконит начин, обично коруптиван, посежу за новцем којим треба да одржавају начин живота својих изабраница. Управо је овај дипломирани студент из нижег сталежа кренуо тим путем мислећи да на тај начин одржава брак и постиже срећу у њему. Када је

[382] Бранислав Нушић, *Тако је морало бити*, у: Бранислав Нушић, *Тако је морало бити; Пучина; Свет; Јесења киша; Књига друга; Прва парница,* Сабрана дела, књ. 6, Просвета, Београд, 2006, стр. 41–42.

упао у невоље и када је то постало видљиво, спознаје да је његов брак био из рачуна и да ту никада није било ни љубави ни среће. Љубав и срећу он је умишљао и све то одржавао не би ли компензовао своје фрустрације због ниског социјалног порекла. Другим речима, Нушић је показао да је социјална драма у српском грађанском друштву била тешка, оптерећујућа и поражавајућа по функционисање закона и утемељења правне државе. Социјалне фрустрације узроковале су појаву разних социјалних патологија, па и патологију повезану са злоупотребама службеног положаја и коруптивним деловањем.

Нушић је изврсно описао малограђанштину у Србији, односно њен менталитет који је погодовао коруптивним радњама. Малограђанштина у Србији била је посебно оптерећена местом и улогом у државним и јавним службама. Целокупни хијерархијски систем у тим службама био је оптерећен малограђанском патологијом. Стицање каријере и напредовање у служби било је не само ствар друштвеног статуса, већ и компензације за нешто што је у том менталитету проистицало из дубоких фрустрација ниским социјалним пореклом.

У комедији *Пучина* Нушић описује како амбиција уништава љубав. Ради задовољења амбиције не бирају се средстава, при чему се корупција практично подразумева. Малограђански образац уништавао је идеале, романсу, али и искреност. Јунакиња Нушићеве комедије је, када се заљубљивала, идеализовала изабраника и код ње су срце и душа били испред било какве калкулације.

Јунакиња комедије је „презрела и каријеру и све боље изгледе“.[383] Њен избор био је плод чисте љубави. Изабрала је човека због његове лепоте коју је сматрала за њу највреднијом и довољном. Њене пријатељице, а и породица, међутим, сматрали су да је њен избор рђав, јер је изабрала лепотана без амбиције и каријере. Она се на то није осврtала да би временом у браку, захваћена малограђанским обрасцем, полако прихватала то на што су је родитељи и пријатељице пре брака упозоравали. Љубав је посустајала, а све чешће је помишлала да су се њене пријатељице удале за људе од каријере, на основу чега су стекле статус госпођа који им је омогућавао почасна места приликом разних церемонија и свечаности. Она се осећала одбачено, понижено и скрајнуто у том окружењу. У њеној глави рађа се амбиција да се и она укључи у прве редове и започиње

[383] Бранислав Нушић, *Пучина*, у: Бранислав Нушић, *Тако је морало бити; Пучина; Свет; Јесења киша; Књига друга; Прва парница,* Сабрана дела, књ. 6, Просвета, Београд, 2006, стр. 111.

подухват да супругу лепотану направи каријеру. Да би успела, упушта се у љубавну авантуру са човеком на највишем хијерархијском положају – министром. Захваљујући томе, успева да испослује супругу ванредна унапређења која су му омогућила да се попне на врх чиновничке хијерархије. Супруг, наравно, и не слути позадину свог метеорског успона, али једног дана у разговору с подређенима сазнаје зашто је напредовао. То сазнање саопштава супрузи. У исповести супрузи је рекао да је „нико и ништа“, да је бедник, да је подлац „коме је жена стекла положај својом чашћу, својим непоштењем“.[384] Ускликнуо је: „Ја сам штићеник једне блуднице!“[385]

Нушић на суптилан начин анализира карактере и време у којем се ценио само успех, најчешће постигнут по сваку цену. Управо је успех, коме је све било подређено, не само мењао личности, него и призивао употребу свих средстава. Ради освајања неког положаја, посебно бољих места у државној служби, људи су били спремни на све, што је разарало њихов карактер, а често их потпуно мењало као личности. Нушић је то посебно показао сликом најчистијих веза, оваплоћењем универзалне идеје љубави. Када је љубав чиста она надилази све друге захтеве, па и оне повезане с неким реалним животним ситуацијама. Али, када се у њу унесу диктати времена, рецимо у облику малограђанских клишеа, онда љубав постаје њихов заробљеник, а често се сматра и небитном у поређењу с реалним животом. Тако Нушић показује да је девојка из богате куће, заљубљена у човека који је успео да стекне образовање, али иза кога нису стајали богатство, породична моћ и углед, била у стању да се у име љубави одрекне свих погодности њеног породичног статуса. Она објашњава родбини, али и пријатељицама, да јој није важан положај вољеног, да јој је много важнија његова лепота и оно што њихов однос уздиже изнад свих других животних захтева, подела и статуса. Када се љубав према њему охладила настају промене и она се враћа миљеу у којем је одрастала. Она каже: „Ја сам била убеђена у то, али сам ја презрела и каријеру и све боље изгледа и пошла за те, јер сам идеализала, јер ми је једина жеља била да ти будеш мој и ја твоја. Доцније, у браку, лепота ми твоја није била довољна или – постала ми је обична – и родбина моја, и пријатељице моје, гледајући ме везану за човека малог положаја, са задовољством су увек наглашавале потврду свога прорицања.

[384] *Ibid*., стр. 110.
[385] *Ibid*., стр. 110.

Оне – пријатељице моје, удате за људе који начинише силне каријере, постадоше госпође првог реда, а ја... ја остадох“...[386]

Ситуације у којима су статус и успех најбитнији мењају личности, односно не настаје промена у личности него се мења целокупна личност. Иста особа у измењеним околностима сада говори да се код ње пробудила статусна амбиција која је све више расла, бујала и силно се излила; просто је преплавила претходне вредности на којима се заснивала брачна заједница. Јунакиња каже да „се ухватила у коштац са љубављу“[387] према вољеном, али да је нажалост амбиција постала и моћнија и силнија од љубави. Био јој је важнији положај вољеног од њихове љубави. То су ситуације у којима Нушић показује извитопереност проистеклу из економске надмоћи и спољашњих статусних симбола који би требало да покажу ту надмоћ. Другим речима, статусна моћ је значајнија од много битнијих и вреднијих људских односа чија универзалност надилази све подељене амбиције и статусна надметања. Због тога су се Нушићеви јунаци лако упуштали у непожељне и нерегуларне радње. Амбиција је појела све битно и вредно у личностима. Вредно је постало жртва амбиције, а амбиција је проширивала и одржавала људску грамзивост хранећи је до бесконачности. Ту је лако продирала корупција и испољавана склоност људи да се упусте у различите нечасне работе.

У комедији *Јесења киша* Нушић изврће руглу лажна сведочења проистекла из перфидног начина употребе коруптивног подмићивања. Сведок на суђењу, који се из публике пријавио да лажно сведочи, рекао је, између осталог, суду да је њему покојни муж осумњичене госпођа, која га је занемаривала у време његове тешке болести, при случајним сусретима изрицао речи највеће похвале за своју жену као пажљиву и нежну, која му је пуно помагала у њиховом заједничком животу, посебно кад је оболео. Тај сиромашни сведок је на најгуснији начин изрекао лажи да би од госпође, када је ослобођена оптужби, изнудио новац и показао да на највећим несрећама људи могу да зарађују. Перфидност је показала и жена која је сведоку рекла, да би себи олакшала савест, да му не даје награду него помоћ. Она му каже: „Ја ћу вам дати нешто, али никако као награду, више као помоћ, јер вас жалим што се морате под старост тим послом бавити... Али... није ли то непромишљено? Нећу ли ја, награђујући ваше кривоклетство,

[386] *Ibid*., стр.111.
[387] *Ibid*., стр. 111.

постати ваш саучесник?“.[388] На то лажни сведок одговара: „Не, госпођо. Ја не бих смео да примим као дар, на пример, старе хаљине вашег покојног мужа. То је ствар која се види. Новац се никад не види, госпођо, а ја не спадам у оне људе који ће сами себе оптуживати“.[389]

У овом опису Нушић показује како су људи склони да рационализују своју нечасност и траже алиби за опаке прљаве радње, чак и злочине, које почине. Када је примио новац, лажни сведок завршава дијалог тако што саговорницу обавештава да јој је на располагању ако јој опет устреба. Нушић је показао да подмићивању нема краја и да су људи, да би се домогли добити, када једном нештоураде нешто нечасно, спремни да то понове. То је коруптивни образац који жилаво и трајно опстаје, готово као препорука будућим генерацијама. Спремност за овакве коруптивне радње временом постаје путоказ и образац пожељног понашања зарад личне добити. Тако стечена добит поплочава пут ка заједничкој пропасти; такав индивидуални добитак заједнички је губитак.

У комедији *Прва парница* Нушић показује део извитоперених људских односа пристеклих из лакомости да се богатство на сваки начин одржава и повећава. Један трговац уложио је новац у школовање свог сина који је већ од ране младости заљубљен у сиромашну комшиницу која не поседује мираз, нити њена мајка удовица у том погледу ишта може ћерки да помогне. Када шаље сина у Париз трговац се нада да ће време удаљити заљубљени пар. После неколико година у Паризу и стицања дипломе доктора права, међутим, син убрзо по повратку обнавља страсну везу.

Отац, имајући у виду колики је новац уложио, сматра да је син повољна прилика и да треба да нађе девојку која ће одговарати њиховом статусном положају и месту у друштву, што на првом месту подразумева одговарајући мираз. Да би удаљио сина од неприкладне љубави, отац налази једног скромног писара са још скромнијим примањима и великом неизвесношћу његовог будућег материјалног положаја. Имајући у виду своја претходна рђава искуства, писар је прибегао разним лукавостима и био спреман на најпрљавија средства. То је произилазило из огорчености због претходних искустава и спремности да се у будућим контактима служи подвалама, преварама и другим нечасним радњама. Био је спреман да изнуђује новац од оних које је сматрао кривцима за своју

[388] Бранислав Нушић, *Јесења киша*, у: Бранислав Нушић, *Тако је морало бити; Пучина; Свет; Јесења киша; Књига друга; Прва парница,* Сабрана дела, књ. 6, Просвета, Београд, 2006, стр. 259.
[389] *Ibid*., стр. 259.

невеселу судбину. Он трговцу предлаже да девојку од његовог сина удаље тако што ће наћи новине у којима ће она бити тешко оклеветана као жена нечасног понашања.[390] Тај предлог трговца збуњује, али у исто време изгледа му примамљив. Чиновник одмах тражи новац за ту услугу. Узимајући новац, он смишља и друге немилосрдне и опаке начине помоћу којих ће и даље извлачити новац од трговца. Другим речима, намеран је да уценама увећава свој добитак. Да би процес уцењивања што дуже трајао, он најпре налази новинара спремног да оклевета девојку тако што потплаћује и њега и новине, али клевету не спрема за девојку већ за трговчеву ћерку.

Нушић показује какав обрт може да задеси људе склоне преварама. Преваранти проналазе различите начине да оне спремне на нечасне радње увуку у још веће невоље и преваре. Кад новине објаве напис у којем је тешко оклеветана трговчева ћерка, уочи удаје за младожењу који статусно одговара породици, настаје пометња. Кад је и будући трговчев зет то прочитао, одустаје од женидбе. Осрамоћени и избезумљени трговац тада упада у нову замку чиновника који сада тражи нову изнуду да би обавио онај први задатак. А игром случаја млади доктор права као прву парницу имају своју осрамоћену сестру.

Ово добро обрађено драматушко дело показује како Нушић људску незајажљивост не само да исмева него и упозорава будуће нараштаје шта би могло да их снађе препусте ли се незајажљивости. Ово је пример како се људи на различите начине могу уваљивати у тешке и поражавајуће ситуације, иронијом судбине покренуте управо њиховим нечасним намерама: спремајући несрећу другима, дозвали су је да закуца на врата оних који су је покренули. У тим околностима похлепа за новцем и богатством ствара жртве. Нушић је на упечатљив начин дочарао колико су уцене опасно средство и можда најуспешније у одржавању корупције.

Нушић показује да нема области људског живота у коју неконтролисана похлепа не улази и њоме се служи. Он у комедији *Народни посланик* улази у мотиве људи који су, пошто су се нечасно обогатили, пожелели и политичку моћ, па настоје да се по сваку цену

[390] „У Београду има вазда неких новиница; дакле, лако је да се нађе преко којих би се то извршило. Преко извесних новина, за мало пара, ми би ту девојку, вашу комшику, мало оклеветали. Знате, казали би штогод ружно за њу и то тако нешто што би... уселило сумњу у њену верност према њему (веренику, прим. М.Ј). Он би морао охладнети према њој, а она, оклеветана, сматрала би за срећу кад бих јој се ја понудио за мужа, јер би јој то био једини начин да спасе себи част“. (Бранислав Нушић, *Прва парница*, у: Бранислав Нушић, *Тако је морало бити; Пучина; Свет; Јесења киша; Књига друга; Прва парница,* Сабрана дела, књ. 6, Просвета, Београд, 2006, стр. 396).

домогну посланичког места у Скупштини. Наравно, и мандат посланика они виде као лепу прилику за још већу калкулацију када су у питању њихови лични интереси. Двојица преваранта и шпекуланта, један који је имао аферу с нелегалном продајом шпиритуса, а други који је лиферовао војсци месо цркотина и тако се обогатио, један другог подстичу на разговор о потреби да се дограбе посланичког места. Лиферант цркотина у поверењу открива другом превaранту намеру да се кандидује за посланика и тражи од њега подршку. Колико су преваранти неискрени између себе Нушић показује њиховим дијалогом. У слатком преварантском разговору лиферант шверцеру саопштава да ће прво он у Скупштину и да ће се, кад заседне, и сам окористити, али и одужити пријатељима: „А ти знаш мене, нисам од оних који се неће одужити. Спомоћи ћу се и ја, али одужићу се и пријатељима, знаш како је кад си посланик“...[391] Обећава и да ће се задржати на месту „... једно две године, колико знаш да се помогнем, па после ти иди, ако хоћеш, у Скупштину“...[392] Шверцер шпиритуса прихвата да подржи лиферанта цркотина, али смишља истовремено како да га превари и преузме му идеју. Умирује га речима да ће он на томе порадити, а овај само да ћути и не чини било какве јавне активности, нити било коме то саопштава.

Ово је пример који се данас узима као начин коруптивног деловања – трговина утицајем. Наравно, обећање шверцера шпиритуса не опстаје. Шверцер је намеран да само он седне у скупштинску клупу. У тој превари и трговини проналази пајташе с којима уговара начине како да постане посланик. Налази човека који је због нелегалних радњи одлежао годину дана у затвору, доказаних способности за разне изборне подвале. Тај му говори: „Ако треба да се растури какав лажан глас по вароши, дај овамо Срету; ако треба да се поквари какав политички збор, дај овамо Срету; ако треба да се фалсификују изборни спискови, дај овамо Срету; ако треба жалба на изборе, дај опет Срету. И да не рачунамо ситне послове: растурање лицитација, сведочење, честитке влади, допис, телеграм против насиља и ваздан таквих ствари“.[393] Шверцер овог преваранта упозорава да га затворска нумера (број пресуде којом је осуђен на робију) ипак оптерећује у очима бирача, а он му одговара: „Не брини ти за то, само кад си ти посланик. Обнова парнице...

[391] Бранислав Нушић, *Народни посланик*, у: Бранислав Нушић, *Народни посланик; Сумњиво лице; Госпођа министарка; Ожалошћена породица,* Изабране комедије, Логос арт, Београд, 2009, стр. 24.
[392] *Ibid*., стр. 25.
[393] *Ibid*., стр. 32–33.

нови докази... невиност... пензија, разумеш ли?“.[394] Да би незајажљиву похлепу за посланичким местом потврдио, човек затворске нумере истиче да шверцер шпиритуса као посланик може много тога обојици да приушти: „Не можеш као посланик да примаш лицитацију за зидање касарне на мојој њиви. Али, на пример, можеш да је примаш на моје име, је ли? Па онда, брате мој рођени, не можеш ти у овој земљи посећи ниједно дрво на своје име, ал' на моје можеш оборити читаве планине. Па онда помиловања! Колико света лежи на робији банбадава, па и то ти је леп посао, само кад је човек вредан и окретан“.[395]

У заплет Нушић уводи и полицијског писара, који види да се и он може окористити неограниченом похлепом за посланичко место. Он шверцера саветује да уочи избора прође кроз кафане и да свакоме по нешто обећа или га части: „Једном плати кафу, другом ракију; једном обећај државну службу, другом да ће му се скинути стечај; трећем да ће добити зајам код окружне штедионице, четвртом да ће му се рођак пустити с робије. Обећај! Обећања бар ништа не коштају“.[396] Наравно, за тај савет, и учешће у агитацији за посланички мандат, писар спремно шверцеру потура менице да их потпише. А људи спремни на лажи, преваре и друге махинације никад лако не дају новац, ни било шта, ако ако не морају или ако не мисле да им се то дебело исплати. Они на то пристају само кад су притиснути и немају други излаз или ако им се смеши каква добит.

Нушић описује ту неискреност и тешко одвајање од новца – логика грамзивости је: све узети, а по могућности ништа не дати. У овом случају полицијски писар спремно вади неколико врста неиспуњених меница и почиње мучна нагодба. Један би хтео да избегне плаћање, а други да подигне цену своје услуге. Преваранти се увек на крају договоре, тако што први попусти и прихвати да плати, а други смањи првобитни захтев. Полицијски писар подучава будућег посланика: „Е, синко, мандат се не стиче главом, него кесом и ногама. Ти паре, ја пенџета, а народ мандат!“[397]

Нушић је мајстор заплета. На крају, у целу игру уплиће кандидатовог будућег зета, па наступају нови проблеми и нови начини како се из све искобељати, а излазак је увек нечастан. Нушић показује неслућен репертоар изборних манипулација. Довољан је и један детаљ у том обиљу: исти човек, шверцеров слуга, гласа два пута, пре подне за зета, који се

[394] *Ibid*., стр. 33.
[395] *Ibid*., стр. 34.
[396] *Ibid*., стр. 57.
[397] *Ibid*., стр. 58.

такође кандидовао за посланика, јер је тако газдарица одредила, а после подне за газду, јер је тако газда захтевао. Нажалост, ово што је Нушић писао пре више од сто година и данас је мање-више на сцени у изборним кампањама.

Нушићеви ликови у комедији *Сумњиво лице* показују на шта су спремни зарад личне користи, посебно користи на основу положаја у власти. Писац осликава димензије и природу те спремности сугеришући да су људи за власт прихватљивији што су покваренији.

Срески капетан – у дилеми када је у питању ћеркин избор вољене особе, односно будућег зета – не опредељује се за оно шта је ћеркино срце изабрало, већ према томе шта је пробитачније и употребљивије кад се узму у обзир изгледи за добитак. При чему не мари што су ти изгледи утемељени на покварености и незајажљивости, напротив! О ћеркином изабранику не зна готово ништа, али зато за онога који је његов избор има довољно података, поткрепљених доказима о његовој способности када је у питању добит, посебно она која се стиче брзо, уз злоупотребе. Што је за капетана најважније. Својој супрузи, која држи ћеркину страну, објашњава да ни она њега није волела када се удавала, али шта јој сада фали? Будућег зета, чиновника, капетан описује као човека који није имао ништа када је стигао у срез, али се за 14 месеци добро окористио иако је само писар друге класе. Код њега посебно цени врлину што је политику изабрао као струку на којој се може добро зарадити. Капетан објашњава супрузи да се писар добро оријентисао јер „највише зарађује на династији. За њега је династија крава музара. А музе, брате, вешто! Тек видиш, притвори каквог газду, вели: 'Лагао против династије!' и натовари му оволика акта... седам, осам, дванаест сведока... пет година робије. А једног дана, тек нестала акта, или: искази сведока сасвим друкче гласе него кад си их први пут читао, и онај... тек видиш – у слободи. Ето, тако, иде му тај посао од руке. Е, то је, видиш, домаћин човек, таквог ми зета дај“...[398]

У лакомости писар капетану предлаже чак и неке опасне радње и још нелогичне, које се не могу бранити. Тако, на пример, када је капетан добио поруку из министарства да је у срез однекуд пристигло сумњиво лице, незајажљиви писар најпре гледа како да се тиме окористи. Он би одмах да сумњу пребаци на најбогатијег локалног газду. Иако у

[398] Бранислав Нушић, *Сумњиво лице*, у: Бранислав Нушић, *Народни посланик; Сумњиво лице; Госпођа министарка; Ожалошћена породица,* Изабране комедије, Логос арт, Београд, 2009, стр. 127.

депеши министарства стоји да је сумњиво лице млађа особа, писар то превиђа јер му је пред очима само добит, односно изнуда, и предлаже хапшење тог „сумњивог лица“ које има шездесетак година. Наравно, и писар и капетан дужници су трговца који поседује њихове потписане признанице о позајмици. Писар предлаже да хапшењем и те позајмице као доказни материјал – нестану. Капетан признаје да он, као и писар, сматра да позајмице никада не треба вратити, јер трговац доста „зарађује од овог народа, а ми смо, као власт, позвани да узмемо у заштиту народ од таквог глобаџије“.[399]

Колико је власт била трула Нушић илуструје разговором капетана с писаром поводом позивања осталих чиновника да дођу на састанак. Писар констатује да један од чиновника не може да дође јер је „'отишао у срез'“.[400] На питање капетана зашто је отишао, писар одговара да то није прави одлазак у срез, него се тако каже када се чиновник напије па не дође на посао. Капетан констатује да је тај често у срезу и додаје: „Разумем кад се напије при каквој већој лицитацији, при каквој процени за зајам код Управе фондова или тако што; али је оно почео у последње време да се напија и код најситнијих услуга које врши грађанству. Изда неком лажан сточни пасош, напије се; натера неког да плати дуг који не признаје, напије се. Е па, брате, то не вреди тако за ситне ствари. Због тога пати држава, а треба и о томе који пут водити рачуна“.[401] Оваква логика када је у питању функционисање власти дуго траје. Она се и данас, на пример, исказује појмовима намиривање, ненамиривање, комбинација, речима-шифрама, неком врстом упутстава како најбоље одржавати власт. Другим речима, подмити или дај место некоме ко то не заслужује, од њега ћеш добити сваку услугу коју онај ко има моћ може да замисли и захтева.

Ти обрасци у оквиру власти се памте и лако прихватају јер тренутно задовољавају људске апетите, потребе и интересе и људима стварају илузују да живе неки бољи и квалитетнији живот у коме влада логика сад или никад. Та логика жилаво траје и опстаје и одлична је подлога за људе на положајима да се лако упусте у коруптивне радње. С једне стране, задовољавају своју унутрашњу потребу – похлепу, а с друге стране употребљиви су за подухвате који им омогућавају не само корист него и осећај моћи и тренутног задовољства. То им ствара илузију да су успешни, способни, квалификовани. Што је

[399] *Ibid*., стр. 136.
[400] *Ibid*., стр. 136.
[401] *Ibid*., стр. 136–137.

амбиција незаситија, а могућности скромније, већа је употреба ових људи за разне злоупотребе.

Добар пример како се доживљава власт и како она функционише даје Нушић у комедији *Госпођа министарка.* На сазнање да ће отац постати министар настаје узбуђење у породици и одмах испливавају силна очекивања од те функције. Тако министров син види прилику да за себе уз очеву помоћ добије привредни зајам од државе, при чему је особито значајно дотадашње искуство које говори да се ти зајмови за привреду никада не враћају, али син помало зебе због очевог карактера: „Он хоће и да буде министар и да остане чист“.[402]

Нушић показује колике је размере у друштву попримио образац искварености власти. На саркастичан начин исмева се поштење и одговорно понашање човека који добије државну функцију. Јер, може се замислити да неко постане министар, али не и да он ту функцију обавља на поштен и чист начин; према обрасцу искварености, једно с другим не иде. Посебан лик у овој комедији је министарка, коју одмах по сазнању да јој је муж постао министар облеђу не само чиновници, који од министра очекују унапређења и повластице, него и ужа и шира родбина, па и измишљени рођаци. Чиновник из министарства проналази начине да дође код министарке и да тражи од ње да се код мужа заложи да добије вишу класу, иако је непосредно пре одласка старог министра већ добио унапређење. Колико су то бескурпулозни типови показује и чињеница да је спреман да јој понуди и нешто што је осетио да јој недостаје – топлину интиме. Колико се власт везује за корупцију, односно нелегалне начине решавања различитих проблема, Нушић је показао описом рођака који траже састанак с министарком да би јој испоставио захтеве које није могуће решити на законит начин.

Једна рођака тражи да јој се среди полагање матуре пошто је трајно искључена из школе због непримереног понашања. Рођак тражи државну службу, иако је већ био у државној служби и због узурпација одлежао затворску казну. Подупирући свој захтев, он истиче да је на робији изучио параграфе кривичног закона и да то знање држава треба да искористи: „Све параграфе знам; е, па зашто држава не би искористила то моје знање?“[403]

[402] Бранислав Нушић, *Госпођа министарка*, у: Бранислав Нушић, *Народни посланик; Сумњиво лице; Госпођа министарка; Ожалошћена породица,* Изабране комедије, Логос арт, Београд, 2009, стр. 218.
[403] *Ibid*., стр. 273.

Други рођак тражи да се његовом детету које није имало никаквог дара за школу и чак је из ње истерано, омогући „да буде државни питомац“.[404] Под државним питомцем подразумева стипендију за ветеринара, музичког диригента, професора богословије или апотекара. Иако дете није имало дара, нити је показао било какво интересовање и вредноћу, рођак сматра да ће када добије државну стипендију стећи диплому нечег од онога што је набројао. Другим речима, Нушић показује да таква власт и у образовању подстиче лажне оцене и лажне дипломе. Ако се укључиш у то, независно од тога какве су ти способности, себи си обезбедио проходност у држави. Ово је типичан пример да се корупција сматра начином живота.

Једна рођака тражи измену пресуде и право да се може удати, иако је изгубила парницу. Један рођак, пак, сматра да му треба омогућити концесију за сечу државних шума. Пошто му претходно ништа није ишло од руке, ево шансе да му преко министарке и њеног утицаја коначно нешто пође за руком. Он убеђује министарку: „Какав би то министарски рођак био ако не би имао права бар једну шуму да посече“.[405]

Посебно драстичан пример грамзивости, али и схватања да је власт потпуно корумпирана и да је то у њеној природи, демонстрира рођак који тражи да му министарка испослује пензију. Када га је она подсетила да никада није радио у државној служби, он уврђено напомиње да пензију очекује као грађанин. Наглашава и неправду: „Толики свет има пензију од државе, па зашто онда не бих имао ја?“.[406]

Колико су људи довитљиви када сматрају да је власт корумпирана показује Нушић примером човека који се представља као род, а нико од рођака за њега не зна, нити је ишта о њему чуо, нити га икад видео, а тек о његовом презимену појма немају. Док рођаци истичу захтеве он помаже блиском министаркином рођаку који записује како који захтев треба формулисати. На крају, он истиче свој захтев који се односи на повратак у државну службу из које је избачен због малверзација, односно волшебног нестанка докумената кад би га неко потплатио да се она загубе. Због нестанка тих аката одлуке нису могле бити извршаване. Дотични, разуме се, у томе није видео никакву своју кривицу: „Шта сам ја ту крив, јер, напослетку, акта су акта; изгуби се жив човек, те неће акта? А, напослетку, нестајала су и ранија акта из моје фиоке, па ником ништа, али сад се наврзао неки

[404] *Ibid*., стр. 273.
[405] *Ibid*., стр. 275.
[406] *Ibid*., стр. 275.

инспектор на мене, те мал' ме није чак и под суд ставио. Али ствар је сад већ била и прошла и, као што видите, ја сам пуну годину дана стрпљиво чекао да се заборави“.[407] Он тражи да министарка испослује да се овај случај заборави и да се „неправда поправи“, односно да он буде враћен у службу. И да, приде, буде унапређен како би заборавио држави нанесену неправду. Рођаку који записује захтеве диктира: „Да се врати у службу са сатисфакцијом“.[408]

Ради освајања положаја не бирају се средства, тако да се често чиновници, празноглавићи како их Нушић назива, лако заљубе „у сваку мандаринку док је на власти, те му ове ћурке израђују преко својих мужева класе“.[409]

Нушић у драми *Ожалошћена породица* показује похлепу и лицемерје међу ближим и даљим рођацима укаже ли им се прилика да се без муке обогате. Иза покојника који је живео као самац остало је силно богатство, а сродници не знају коме га је завештао. Рођаци долазе у његову велику кућу да га ожале, али се заправо сви носе мишљу како да дограбе део покојниковог богатства. Свако од њих тврди да му је најближи род и нада се да је у тестаменту њему највише остављено. Они насељавају покојникову кућу гледајући да што више ствари приграбе за себе. Односи међу њима под туђим кровом, који сви меркају, производе трагикомичне сцене натопљене похлепом пред којом је нестала и последња трунка жалости за покојником, ако је икад и постојала. Они се труде да делују уцвељено и растужено због нестанка рођака, а дубоко у себи већ су га заборавили. Једина успомена која их још веже за њега је тестамент, односно добит коју ишчекују. Јунаци комедије тумарају кућом и у кофере пакују једну по једну ствар, скривајући једни од других. Једни носе сребрне послужавнике, други посуђе, трећи скривају накит и тако редом полако пустоше покојников дом. Једино што деле је заједничко лицемерје, или, како једна међу њима каже да су сви они „дошли с добрим намерама“.[410] У најкраћем, Нушић показује да су сви они приправни на сва средства, само да приграбе туђи иметак.

После сазнања да тестаментом нису добили ни изблиза онолико колико су очекивали, решили су да оборе тестамент. Неки од њих потражише најбоље адвокате који

[407] *Ibid*., стр. 275–276.
[408] *Ibid*., стр. 276.
[409] *Ibid*., стр. 289.
[410] Бранислав Нушић, *Ожалошћена породица*, у: Бранислав Нушић, *Народни посланик; Сумњиво лице; Госпођа министарка; Ожалошћена породица,* Изабране комедије, Логос арт, Београд, 2009, стр. 364.

ће рушити тестаменат. У комбинацији су предлози да се прогласи да је покојник пред крај живота полудео, да се тестамент фалсификује, чак и украде.[411]

У *Аутобиофрафији* Нушић на префињен и минуциозан начин посебно оцртава три позива: новинарски, адвокатски и глумачки. У суптилној анализи показао је обе стране ових јавних позива. Тако је новинар личност „која се не штеди, баца се, растура, расипа“,[412] претварајући се у трговачку робу да би се добро продала и на тај начин зарадила. С друге стране, Нушић открива могућност да се све чега се новинар дотакне претвара у супротност. Када се дотакне „чијег угледа, то престаје бити углед; дотакнеш ли се само чијег мира, тај престаје бити миран“.[413] Новинари поседују вештине као што је претварање воде у вино и вина у воду или замазивање црног белим и белог црним, дизање мртвог Лазара из гроба, а истовремено сахрањују „живе Лазаре“. То показује да је овај позив подложан злоупотреби и да се више користи за злоупотребу него за употребу. Тамна страна карактера личности у позиву опасна је по друштвени живот јер између осталог подржава и шири рђаве појаве. Појаве у суштини увек опасне по друштвени живот вешто претвара у нешто што се велича, иза чега се крије велика превара и подвала. Нушић је у *Аутобиографији*, гледајући кроз увеличано стакло, описао „читав корзо људских врлина и људских слабости“.[414]

Гледајући људске особине кроз двоглед у обрнутој диоптрији, Нушић показује да такав поглед открива и једну и другу страну особине коју разматра. Нушић се посебно фокусирао на људске карактерне особине попут невиности, поштења, сујете, гордости, злобе, родољубља, лицемерства, себичности, врлине, порока, лажи и истине. Свака од тих особина разара људску личност, подстичући је на различита непожељна понашања. Нушић је запазио да су у затрованој људској атмосфери и амбијенту људи склони да измешају родољубље и лицемерство, себичност и дарежљивост, лаж и истину и да у тој мешавини нико ништа не може да распозна. Тамо где настају неприродне и нелогичне мешавине успостављају се стања у којима се рђаве појаве лако утемељују, одржавају и развијају. Тако, на пример, гледајући државника кроз ове две диоптрије двогледа, на већем стаклу види се слика некога „чија свака реч бележи епоху у развитку државе, чији сваки

[411] *Ibid*., стр. 387.
[412] Бранислав Нушић, *Аутобиографија*, у: Бранислав Нушић, *Аутобиографија; Општинско дете; Листићи,* Сабрана дела, књ. 8, Просвета, Београд, 2006, стр. 158.
[413] *Ibid*., стр. 158.
[414] *Ibid*., стр. 170.

корак представља корак историје, чијој се мудрости гомиле клањају и који масама замењују олимпијске богове који су живели међу људима“.[415] У другој, мање увеличаној страни двогледа, сасвим други лик истог државника: „Видиш себичњака чија је свака реч срачунато лицемерство, чији је сваки корак рабљиви потез, коме се клањају и кога обожавају плаћене гомиле и који је као старозаветски сараф ушао у храм господњи ради пазара“.[416] Државник из малог огледала је опасни покварењак који подмићује гомиле, односно бираче, да би се одржао на власти и да би их на тај начин држао у рукама. Он их уцењује подмићујући их, а они га уцењују на тај начин што стално изнова траже мито да би свог вођу подржавали.

Нушић је дао и добар пример како у Србији изгледа лик мецене и добротвора. Тако пише да „његова дарежљива рука блажи сваку беду и јад; његово племенито срце саучествује у свакој невољи. Он је већ многу сузу утро, многи бол олакшао, многу беду ублажио; њега невољници за живота сматрају свецем и његова је душа, по смрти обезбедила себи место у рају“.[417] С друге стране, у обрнутом малом стаклу двогледа, исти мецена и добротвор изледа као окорели зликовац „који је читав низ сиротиње оглобио, који је многе и многе куће до темеља разорио, који је ближњему залогај из уста отимао, а сад, ситним доброчинствима, проглашава кроз новине своју племенитост не би ли успавао савест и не би ли успавао власти које мимоилазе ове бездушнике скривене иза маске доброчинства“.[418]

У дневничким записима под називом *Листићи* Нушић саркастично описује и издваја разлике и сличности владалаца и песника. У сличности убраја то што и једни и други воле силу, али и да се пред њима већина клања. Посебно „воле да се славе и поштују, воле да им се лаже у очи; не воле нимало оштру критику и увек желе да је њихов престо највиши, а разликују се само утолико што владаоци све то постижу силом, а књижевници на силу“.[419] Као пример Нушић узима министре, сматрајући да у Србији министар може да буде човек који нема никакву квалификацију за тај посао, што је пример непотистичке корупције. Истовремено, њима је лако управљати и владати.

[415] *Ibid*., стр. 171.
[416] *Ibid*., стр. 171.
[417] *Ibid*., стр. 171.
[418] *Ibid*., стр. 171.
[419] Бранислав Нушић, *Листићи*, у: Бранислав Нушић, *Аутобиографија; Општинско дете; Листићи,* Сабрана дела, књ. 8, Просвета, Београд, 2006, стр. 408.

Исмевајући приступ и начин на који се организује власт, Нушић пише: „Код нас су и пуковници министри правде и филозофи министри полиције и ђумруџије министри грађевине. Зар је ту потребно знање? Потребно је само бити министар и имати свој програм... Уосталом, и сви су политички програми као оно надгробне беседе, једнаки, само се мало крај промени“.[420] Нушићеви јунаци, међутим, знајући да министарски положај не доноси добити које би људска похлепа очекивала, премишљају да ли да буду министри или ратни ликвидатори. У том одмеравања они су увек спремни да прихвате положај ратног ликвидатора који фалш робом, преварама и корупцијом згрће огромно богатство.

Нушић у роману *Општинско дете* описује образац корупције који је постао начин живота, истовремено и трагичан и фарсичан. С једне стране, одвијају се трагичне драме ликова који су се упустили у оно што је незаконито, али и према добрим обичајима и правилима неприхватљиво. С друге стране, ти исти ликови попримају фарсична обележја која у заплету производе комичне карактеристике. У роману је корупција показана у три облика: као уцена због људских слабости, као поткрадање уз мито које се даје да се оно не открије и као зарада над уцењенима.

Пример уцене која произилази из људских слабости Нушић је описао ликовима који у малом месту симболички имају најзначајније позиције. То су кмет, свештеник и трговац. У њихове животе улази локална удовица која остаје у благословеном стању. Пошто је са сваким од њих имала сусрете испоставља се да се не може утврдити ко је од њих отац детета. Драмски заплет почиње када ова тројица угледника почињу један другог да оптужују за очинство. Пошто не могу да утврде кад је дете зачето и ко се све у критично време састајао са удовицом, кад је дете рођено они траже излаз тако што издржавање детета ставе на општински буџет. Ту идеју дао је општински писар који је о свему известио капетана. Капетан је позвао кмета и попа да их упозна са чињеницом да треба утврдити ко је отац детета. Наравно, капетан је смислио како да њихову муку наплати. Он је и кмету и попу рекао шта би све могло да их снађе, а да би их спасао понудио им је начин да спрече тешку бруку и још горе: губитак положаја. Да би скинули беду с врата, требало је само да капетану сваке године исплате одређену своту новца, уз

[420] *Ibid*., стр. 415.

натурална давања у облику хране. Њихову невољу искористио је и посредник писар који је, да би сачувао договорену тајну, такође тражио одређену суму.

Предлог је био да дете постане општинско тако што ће га дати на усвајање, а за његово издржавање старатељу ће бити уплаћивана одређена сума новца. Тиме је тек почео ланац уцењивања због људских слабости који је стално повећаван и који је неподношљиво исцрпљивао и кмета и попа. Док је одрастало, старатељи су дете изнајмљивали за разне потребе људима који су га користили за преварантске ујдурме. Час је изнајмљивано женама чији су мужеви хтели мушког потомка, а жена скрива да је родила девојчицу, па њена подвала мужу послужи као идеална подлога за сталну уцену, а у другом случају дете је позајмљивано да би се пред општинским комисијама приказало сиромаштво мајки које нису могле да се издржавају, а овако су као самохране мајке повећале социјална примања од општине. У роману је приказано како се може зарађивати уценама или изнуђивањем мита на основу положаја у власти. Нушић је вешто описао заплете у несрећним случајевима насталим због људских слабости, нарочито због грамзивости.[421]

Добар пример како корупција функционише у људској свести, посебно код оних у државној служби, Нушић на комичан начин приказује у приповеци *Министарско прасе.* Нушић је на примеру два изгубљена прасета, једног које припада обичном грађанину и другог које припада министру, описао селективну примену правде. Писац разоткрива додворавање засновано на коруптивном очекивању, односно шанси да се добије виши положај захваљујући изгубљеном прасету. Јер, надлежни органи ништа не јављају грађанину који је изгубио прасе, али када је у питању министарско прасе обавештени су сви у јавним службама како би отпочели потрагу. Заплет ове приче о корумпираној власти трагичан је по владавину закона и функционисање државних органа, али је зато комична слика функционисања државних органа, односно носилаца државних овлашћења. Пет полицијских службеника проналази прасе и муњевитом брзином сви долазе код министра са пронађеним прасетом. Тачније с петоро прасади. Испало је да се изгубљено прасе упетостручило, јер је свих пет жандармеријских станица у граду пронашло по једно прасе за које је тврдило да је министрово. За још комичнији заплет постарао се један жандарм

[421] Бранислав Нушић, *Општинско дете*, у: Бранислав Нушић, *Аутобиографија; Општинско дете; Листићи,* Сабрана дела, књ. 8, Просвета, Београд, 2006, стр. 200–387.

који није разабрао коју је животињу министар изгубио, па му је донео ћурана убеђујући га да је управо тог ћурана министар изгубио.

У главама свих жандарма, што је добро запазио Нушић, врзма се иста мисао: „Ово ми прасе може још класу израдити“.[422] Другим речима, прасе му може донети унапређење у служби. Власт у Нушићево време (што није одлика само тог времена) није служила ономе због чега је формирана, да буде у служби грађана, него у служби личног интереса људи на власти. Ово је добар пример злоупотребе јавне функције зарад личне користи, у овом случају унапређење иза којег стоји материјална добит и друге погодности које иду уз напредовање у служби.

Схватање улоге власти у Србији Нушић описује у комедији *Власт.* Један од ликова у разговору с претендентом на министарско место пита какве користи има од власти ако се на функцији живи само од плате.[423] Претендент, чији је зет већ министар, волео би министарско место, али не да се окористи, јер је већ богат, већ да демонстрира моћ тако што ће му се грађани клањати и са уважавањем га поздрављати. Бивши намештеник сматра да то није довољно и да власт треба потпуно другачије схватати и прихватати, односно да се помоћу ње човек може добро окористити. Даје и пример како министар може на лак начин да прибави велику зараду нелегалним поступцима. Тако, на пример, неком ко хоће да се премести из унутрашњости у главни град и да притом добије бољи положај, може да се стави до знања колико треба новца за то да спреми. Нушић описује како се то обавља: „Нема шта да размишљаш, него спреми две-три хиљаде, а две-три хиљаде то ће рећи две хиљаде и пет стотина“.[424] На то онај који очекује премештај и унапређење каже да је то много. Министар треба да каже: „Како много, зар то много? Ни брат брату не би јевтиније учинио“.[425]

У овој комедији Нушић описује положај министра који хоће доследно да обавља функцију. То министрови рођаци, пријатељи и познаници не разумеју. Тако његови кумови сматрају да он треба да интервенише за кума који се упетљао у незаконит посао због одређене суме новца и изгубио положај у државној служби. Од министара се захтева само мала услуга, да се отпише та новчана сума, која је према њима мала. Њихова логика

[422] Бранислав Нушић, *Министарско прасе*, Хумореске, Просвета, Београд, 1947, стр. 5.
[423] Бранислав Нушић, *Власт,* у: Бранислав Нушић, *Одабране песме, Љиљан и оморика; На уранку; Једночинке и мале сцене; Медиографија,* Сабрана дела, књ. 12, Просвета, Београд, 2006, стр. 164.
[424] *Ibid*., стр. 165.
[425] *Ibid*., стр. 165.

је да држава неће пропасти због те мале суме. Они се питају шта би било да је проневерио милионске суме. Пријатељ који присуствује разговору тврди да га онда „не би ни глава заболела“.[426] Другим речима, ако је злоупотреба мала онда не би требало да се одговара пошто они који су велике суме узели никада не одговарају. Будући да су ранија искуства показала да су многи били корумпирани, од људи на положајима очекује се да и мале суме лако опросте. Велике суме ионако омогућавају недодирљивост, јер се помоћу великог новца многи могу поткупити, а затреба ли и уценити.

Интересантни су Нушићеви описи карактера лопова. Он лопова не везује само за материјалну крађу него и за крађу части и угледа. Писац описује лопова који је материјално мотивисан и лопова љубавника којег привлаче страсти. Материјална крађа је тренутна и ограничена, а крађа страсти трајна и неограничена, а и последице су различите. Кад се украде нешто материјално, временом се то може надокнадити, а част никада. У сваком случају, лоповлук задире у све сфере човековог живота, а лоповски карактери су склони употреби свих расположивих средстава да би се нечега домогли. Они се пењу и силазе степеницама смештеним у тамној страни људског живота. Улазе кроз све могуће отворе, а на исти начин из њих и излазе. Због тога су људима потребни закони, норме, процедуре и правила да ове опасне могућности тамне стране човека не преплаве људске животе. Тамо где се оне не могу зауставити могуће је очекивати разна изненађења која доводе у питање нормалан поредак у људским заједницама.[427]

У тексту *Једна београдска статистика* Нушић се пита за јавне дугове које град има, а за чији утрошак нема никаквог податка нити било каквог материјалног доказа. Он на саркастичан начин пише да је сума од 14 милиона попијена, поједена, попушена и поцепана. Зато се Београђани питају кад неко нагло покаже стечену имовину: „Ја не знам само откуд том човеку?“.[428] То невидљиво богаћење, али и статусно разметање по баловима, кафанама, корзоима, свима је видљиво, али готово нико не зна како је стечено. Нушић само констатује да је пре Првог светског рата сваки Београђанин био задужен по 170 динара, а да никада ништа од тога није видео, ни добио. Другим речима, неко је на невидљив начин завукао руку у заједнички буџет Београда, узео ту количину, а дуг

[426] *Ibid*., стр. 171.
[427] Бранислав Нушић, *Два лопова,* у: Бранислав Нушић, *Одабрана позоришна дјела,* Књига прва, Свјетлост, Сарајево, 1951, стр. 502–507.
[428] Branislav Nušić, *Jedna beogradska statistika,* у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999, стр. 26.

оставио свим грађанима. Статистички, Нушић је показао да је овим лоповлуком и корупцијом сваки радно способан Београђанин тежак 65 килограма задужен према килограму свог меса 15,83 динара[429] или сваки његов „прст дужан је 100 динара“.[430]

И избори у Србији, како духовито показује Нушић у тексту *Народни празник*, прожети су коруптивним радњама, у овом случају подмићивању бирача. Нушић исмева образац по којем бирачи функционишу у предизборном периоду и у часу доношења одлука. Они су подељени, не према уверењима, већ се оријентишу према практичним понудама. Такви бирачи иду да чују и једну и другу страну – и опозицију и власт. У предизборном периоду њих захвата својеврсна политичка шизофренија, односно подељеност у осећањима где да се определе и како да се одлуче при гласању. Нушићев јунак из овог списа у часу доношења одлуке разматра разлоге због којих би требало да се коначно определи. У том опредељивању је растрзан између оних за које сматра да добро и разложно говоре и оних који нешто конкретно нуде. Нушић закључује да се у време избора цела Србија „бори између разлога и онога што о изборима може да зграби“.[431]

У спису *Моја кандидација* Нушић приказује разговор између представника народа и кандидата за посланика. Представници народа очекују од кандидата да им каже који је његов програм и како ће га реализовати. Кандидат прво истиче да очекује награду државе за посланичко место, а да му та награда следује за заступање народа. Кандидат истиче да ће „увек, тражећи себи од државе награду, водити рачуна о потребама краја који заступам. Ако се моје жеље, рецимо, буду свеле на то да добијем право на горосечу, ја ћу је тражити у вашем крају“.[432] Другим речима, кандидат прво ставља свој интерес па потом оних који су га изабрали. Представници народа на његово обећање пуштају сузе. Кандидат их пита да ли су те сузе народа или њихове личне? Они одговарају – сузе народа. Сматрајући да је то народни обичај кандидат истиче да је „велики присталица одржавања народних обичаја“.[433] На питање да им каже који је његов програм, он одговара да он нема програм, већ да само исказује своје и народне жеље и потребе. По њему, програми су већ написани и неће бити проблема да их он, када уђе у Скупштину, са собом понесе. Као пример узима

[429] *Ibid*., стр. 27.
[430] *Ibid*., стр. 28.
[431] Branislav Nušić, *Narodni praznik,* у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999, стр. 47.
[432] Branislav Nušić, *Moja kandidacija,* у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999, стр. 49.
[433] *Ibid*., стр. 50.

Бадњи дан када „домаћин узме бреме сламе у руке, па он пође напред и виче: ко, ко, ко, ко, а деца за њим, држећи се као слепци једно за друго и вичући: пи, пи, пи, пи... Ето, тако бих ја желео, по примеру тога обичаја, нека се народ похвата за мене, као што се слепци хватају једно за друго и нека виче само: пи, пи, пи, пи, пи,... и, разуме се, свако такво пиле нека снесе и по једну куглицу, а ја ћу напред, и са сламом у руци, ући у Народну скупштину“.[434] Кандидат пита представнике народа да ли су они представници само народа или то народу налаже Главни одбор странке? Јер, ако су представници народа без мишљења Главног одбора странке, онда он одбија кандидатуру и сматра да они нису никакви представници народа јер народ без Главног одбора не може слободно да одлучује.[435]

Нушић описом кандидата за народног посланика показује коруптивност и када је у питању избор. Другим речима, нико не може бити изабран ако пре тога није добио сагласност Главног одбора странке. Народ може слободно да одлучује само када Главни одбор потврди шта треба да одлучује. Овде је показан типичан пример корупције у изборним припремама, а то је зависност и уцењеност посланика од партијских органа, односно оно што се назива трговина утицајем.

Како изгледа политички живот у Србији Нушић је осветлио и у спису *Политичке свадбе* описујући свадбу, весели обичај који уноси радост живљења. У Србији свадбе нису свадбе ако нису политички обојене, јер свадба, односно женидба и удаја, имају смисла ако су добро утемељене у друштвени живот. Младожења сам по себи нема никакву вредност на основу својих способности, школске спреме или неких других својстава. Важно је да младожења добије чиновнички положај и да је млада из добростојеће породице, по могућству трговачке или породице неког државног саветника, високог чиновника или човека из власти, на пример министра. Свадба има смисла ако су у структури свадбара, посебно младе и младожење представљене све партије у политичком животу Србије. Тако, ако је таст из либерала, а они су владајући, онда је пожељно из владајуће коалиције, на пример напредњака, узети кумове, из неке од опозиционих партија, на пример радикала, узети старог свата, а из оних који имају најмање утицаја и малобројни су, узети девера. Другим речима, политичке свадбе представљају целокупни политички живот у Србији.

[434] *Ibid*., стр. 50.
[435] *Ibid*., стр. 51.

Према Нушићу, толико су свадбе „одомаћене код нас да би Скупштина, или бар клубови, могли комотно у почетку сесије да изаберу из своје средине сталне кумове, старосвате и девере, па да то буде као једно нарочито државно звање“.[436] Политичке свадбе омогућавају неколико венчања: „Са младом, сигурном класом и са све четири земаљске партије“.[437] Уколико, међутим, уследи развод, онда се ожењени раздваја само са женом, али не и са кумом, старим сватом и девером.

Нушић је овде показао типичан образац политичког живота који је увезан породично-патријархалним начином организовања преко патријархалних обичаја, а политичке везе су, с друге стране, потпуно непотистички и обичајно увезане па из њих лако потекну различите злоупотребе, махинације и нелегалности. Политички живот одвија се као једна врста повезаности чак и онога што по природи политичког живота није повезано. Тако ти умешни људи не могу бити губитници када наступи промена власти. Нушић овим показује да је политички живот сав у обманама, злоупотребама и превртљивостима, али и једној врсти лукаве сналажљивости. Ако један члан породице припада једној партији, други другој, трећи трећој, а четврти четвртој, они никада при променама партија на власти не могу да буду губитници. Једни другима помажу и лако се, према користи, партијски пресвлаче и у нова руха власти увлаче.

У кратком тексту *Интервју са Св. Савом* новинар разговара са Светим Савом којег је један писац позвао да сиђе с неба. Новинар је то искористио и отпочео интервју са свецем. Новинар се у том разговору похвалио да се у Србији Свети Сава поштује и да се увек на његов дан пева песма „Ускликнимо с љубављу“,[438] али да се највише цитира и акценат ставља на тропар Светом Сави у којем стоји „Пуна јеси кошнице“.[439] Чувши неку ларму Свети Сава пита новинара о чему се ради, а овај му каже да су то вероватно гласови који долазе са седнице у Народној скупштини. Свети Сава је зачуђен да се на његов дан одржава скупштинска седница. Новинар објашњава да у исто време деца у Србији певају „Ускликнимо с љубављу“, а посланици у Скупштини „Пуна јеси кошнице“.[440] Новинар додаје да не само да се то пева у Скупштини већ се и прсти завлаче у кошницу. Сврха

[436] Branislav Nušić, *Političke svadbe,* у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999, стр. 74.
[437] *Ibid*., стр. 74.
[438] Branislav Nušić, *Intervju sa Sv. Savom,* у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999, стр. 76.
[439] *Ibid*., стр. 76.
[440] *Ibid*., стр. 77.

завлачења прстију у кошницу је да се извуче нека државна служба или некакав зајам или државна стипендија „или какву ликвидацију, или бар концесију“.[441]

Свети Сава пита како је стање са школством и грађењем школа, а новинар одговара: „Ви то мислите по ономе: 'дижите школе, деца вас моле'“.[442] У Србији је, међутим, у току процес који гласи: „'Затварајте школе, министри финансија вас моле'“.[443] Новинар објашњава да је у време Светог Саве школство јачало да би се развијала народна памет која би користила и земљи и величини народа, али и држави. То би било добро да није у питању буџет, јер би на тај начин просвета оштетила буџет. Да не би био оштећен буџет, у Србији се школе затварају, чак и оне које је Свети Сава оснивао у 13. веку.

Нушић показује да грамзиви државни чиновници и министри користе буџет у личне сврхе доводећи у питање и будућност народа у Србији. Похлепа и халапљивост уништавају све од чега зависи развој Србије. Овај црнохуморни текст оцртава пропаст у коју је Србија дубоко заглибила. Коруптивни образац захватио је оне који организују живот, односно власт која намирује искључиво себичне интересе.

Описујући ратне околности које су се догађале близу српских граница и приближавале Србији, Нушић у тексту *Пред догађајима* описује забринутог новинара који пита државног чиновника шта ће држава учинити, а овај одговара да је дошао у невреме јер је он тек ручао и сад треба да одспава. Новинар га упозорава да се пробуди јер треба донети важне одлуке и реаговати на догађаје, а чиновник га прекорева: „Гледај ти њих како су разуздани и неучтиви! Као да ћете ви нама одређивати докле ћемо и колико ћемо спавати. Немојте да узмем метлу па да вас све разјурим“.[444] На упорност новинара државни чиновник одговара да он има важнија посла од онога што се око Србије догађа и да се бави важнијим пословима – пише указе: „Премештамо и унапређујемо своје пријатеље и своје рођаке“.[445]

Овим примером Нушић жигоше грамзивост државних чиновника које ни опасности које прете држави не могу да спрече да упропасте све у Србији, мирно обављајући личне послове који им доносе тренутне користи. Другим речима, корупција је преча од тактике и

[441] *Ibid.*, стр. 77.
[442] *Ibid.*, стр. 78.
[443] *Ibid.*, стр. 78.
[444] Branislav Nušić, *Pred događajima,* у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999, стр. 82.
[445] *Ibid.*, стр. 83.

стратегије за очување државе пред спољашњим опасностима. И ово је пример како власт доживљава своје дужности. Људи у власти све су ставили у службу личног интереса и похлепе која их стално подстиче на све већу грабежљивост.

Инспирисан одлуком Италије да, поводом стогодишњице Галибардијевог рођења, приличну суму новца (милион, прерачунато у тадашње динаре) подели борцима његове јединице, Нушић у кратком спису *Један милион* описује како би у таквом случају функционисала бирократија у Србији.

Прво би образовала комисију која би израдила спискове добровољаца. Одмах потом друга комисија би добровољце класификовала према њиховом имовном стању, како би сиромашнији добили нешто већу помоћ. Чим та комисија оконча посао обавезно би уследиле жалбе оних који сматрају да су закинути њеним радом, што би изискивало нову комисију која би размотрила жалбе. Разуме се, рад свих комисија администрирало би посебно особље. На крају, неопходна је и комисија која ће новац расподелити. Само по себи се разуме да би цела ова процедура потрајала веома дуго. Према Нушићевој рачуници, трошкови свих комисија, плус плаћање административног особља, износили би 99,5 одсто суме издвојене за добровољце. Наравно, сваки добровољац био би обавезан да комисији за поделу новца поднесе молбу на коју ће налепити таксену марку од пола динара. И, тако, кад се зна да је за поделу помоћи остало 500 динара и да добровољаца има око хиљаду, таман ће свакоме од њих бити подмирен трошак за таксену марку. Нушић се чуди „зашто Италија не припита нас како да изврши деобу оног једног милиона“.[446]

Ето лепог примера како чиновници бирократским заврзламама пуне сопствене џепове и када држава заслужне награђује. Тако бирократски функционише корупција покривена несврсисходним и нерационалним прописима, али зато крајње подесним за личну корист.

У тексту *Председници бирачких одбора* Нушић оцртава свест оних људи у Србији који су спремни да учествују у обављању бирачког посла, изузетно значајног за политички живот једне земље. Сви који конкуришу за председнике бирачких одбора имају у глави само један мотив: зараду коју ће на основу те функције имати. Нушић напомиње да, када се појави прва прелиминарна листа распореда, не значи да ће такав распоред председника

[446] Branislav Nušić, *Jedan milion,* у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999, стр. 98–99.

бирачких одбора остати. Он пише: „Кроз који дан, разуме се, изаћи ће исправке тога распореда, јер, забога, код нас се и укази дан и два после објаве исправљају, те неће један распоред“.[447]

Коруптивним радњама, односно подмићивањем, сваки председник незадовољан добијеним бирачким местом добија оно које му омогућава већу зараду. У Србији, када је у питању политички живот, све подлеже корупцији и никаква правила није могуће спровести до краја. Пошто су најбоље плаћени бирачки одбори у крајевима удаљеним од главног града, сви се боре за што удаљенији бирачки одбор, а посебно да су председници. Дакле, њих не интересује квалитет изборног процеса већ само добит. И ово показује присуство корупција у прошлости у политичком животу Србије, а може се рећи да се ту мало шта променило до данашњих дана.

У приповеци *Класа* Нушић описује карактере запослених у државној служби. Међу свим особинама код њих снажно доминира себичност, односно лични интерес. На основу сазнања да ће начелник отићи због неких својих послова код министара, развила се прича која разотркива себичну незајажљивост свих у општинској власти. Разговор начелника и помоћника, који је прислушкиван, раширио се међу чиновницима, стигавши и до најнижег у хијерархији, практиканта. Сваки од чиновника долазио је код онога изнад њега у хијерархији да приупита иде ли начелник код министра. Када су сви обавештени, практикант смисли како би он, кад начелник оде код министра, могао да добије виши положај. То је саопштио вишем изнад себе, писару, који обећа да ће његову жељу пренети секретару, али одлучи да практикантову замисао искористи за себе. Чувши писара како тражи унапређење, секретар отиде код помоћника начелника и затражи исто – али за себе. Помоћник начелника обећа секретару да ће отићи код начелника, и оде, али не предложи секретара већ себе. Нушић прави сјајан заплет; кад начелник крене у Београд, сви долазе да га испрате и свако се радује положају, односно обећаном унапређењу. На основу идеје коју је чуо од помоћника начелник од министра затражи себи ново намештење. Које је, наравно, и добио. Када се вратио да саопшти да је добио намештање, шапнуо је

[447] Бранислав Нушић, *Председници бирачких одбора,* у: Бранислав Нушић, *Из полупрошлости; Бен Акиба,* Сабрана дела, књ. 9, Просвета, Београд, 2006, стр. 458.

помоћнику да ће и он ускоро бити унапређен. И даље од ува до ува, све до практиканта, којем је писар саопштио радосну новост.[448]

Нушић је овим описао како изгледају обећања, одговорност и интегритет људи који обављају значајне државно-административне послове. Оно чиме се они служе најчешће су обмана, превара и лична корист, оно што их једино интересује и чиме су преокупирани. Иза обмана и превара увек стоје криминалне радње и корупционашке понуде и изнуде. Свему томе подлога је себичност, на којој лако расту опаке појаве у важним јавним службама.

Нушић је у приповеци *Царина се мора платити* показао да савест, кад се у особи климавог карактера сучели с преваром и безакоњем – нема никакве шансе. У овој причи у игри је роба коју би млада и лепа госпођа, супруга једног трговца, да пренесе преко границе без царињења. Док се воз приближава граничном прелазу, она се у купеу вајка случајном сапутнику, који је дипломата, да ће вероватно имати проблема јер оно што носи подлеже царињењу, што би она да избегне, али не зна како. Дипломата јој предусретљиво нуди решење: пошто је у његовом пасошу и слика његове жене, госпођа би могла да се представи као супруга, а како он као дипломата има царински имунитет, она би избегла царинску дажбину. Она је на муци: одговара јој да не плати царину, али како да прихвати да буде жена непознатом човеку. Њој је ипак брзо лакнуло, чим је дипломата објаснио да ће му она бити супруга само док не прођу границу, па се безбрижно определила за добит и прихватила понуду дипломате. Сапутник је натукнуо да много ризикује јер би изгубио службу ако би превара била откривена, али то њу већ није дотицало и орасположена је процвркутала: „Како ће се мој муж слатко смејати кад му будем причала да сам, силом прилика, четрдесет минута, бар формално, била туђа жена!“[449]

На граници су, међутим, неочекивано сви путници због заразе стављени у тродневни карантин и смештени у просторије са пуно кревета, али су дипломата и његова „супруга“ добили посебну собу с малим креветом. Лекар који је одредио карантин извињавао се због евентуалне неудобности, али је додао да сматра да су њих двоје привилеговани. Млада госпођа нашла се у неприлици: због добити ће три ноћи морати да

[448] Бранислав Нушић, *Класа*, у: Бранислав Нушић, *Хајдуци; Приповетке,* Сабрана дела, књ. 13, Просвета, Београд, 2006, стр. 201–209.
[449] Бранислав Нушић, *Царина се мора платити*, у: Бранислав Нушић, *Хајдуци; Приповетке,* Сабрана дела, књ. 13, Просвета, Београд, 2006, стр. 238.

дели постељу са човеком којег је први пут видела. Одједном спопада је грижа савести: „Ја нећу да проведем у кревету три ноћи са туђим човеком; ја нећу да изневерим свога мужа; а нећу своју савест да натоварим грижом“...[450] Дипломата јој одговара: „Што се гриже савести тиче, ви морате, госпођо, знати да сам и ја жењен, те и ја имам да понесем грижу савести и то не својом но вашом кривицом“.[451] Госпођа се брани да није она измислила да су њих двиоје супружници, са чиме се дипломата сагласио, али је даму подсетио да се она упустила у шверц и да је од њега тражила спас од царинске глобе.[452]

Хтела, не хтела, госпођа се помирила са ситуацијом и прихватила да проведу заједно три ноћи. У почетку је показивала отпор, али „сутрадан ујутру била је већ много мирнија, другога дана још мирнија, а после треће ноћи сасвим мирна и без икакве гриже савести“.[453] Нушић завршава ову преварантско-коруптивну игру поређењем са равним друмом и путницима који безбрижно путују, све док не налете на камичак због чега се кола преврну, на шта је млада госпођа констатовала да се она јесте преврнула, али да су зато кофери остали читави.[454]

Ово је пример како је човек, пред искушењем да се докопа какве добити, макар и незаконито, у стању да потпуно занемари савест; у природи корупције добит је увек изнад савести. Добит је материјална, видљива, опипљива, а савест је невидљива, а у поимању људи лабилног карактера и превртљива – данас може овако, сутра онако. Корупција искушава савест све док не буде прихваћена, а потом се савест потпуно изгуби. Тако коруптивни образац постаје начин живота.

Како функционишу државни органи Нушић је описао и у приповеци *Тринаести*. Јунак приче је на самом почетку школовања имао несрећу да у школском дневнику буде тринаести, под бројем који га је пратио целог живота. Као тринаестом увек му је нешто недостајало да школу успешно заврши, што се понављало и док је учио занате. Мајстори би му увек нашли некуману због које би га одмах избацивали са заната. Једни су сматрали да је глуп, други да не зна да успостави добар однос с муштеријама или да израчуна колико треба платити неку занатску услугу. На крају, истерао га је и тринаести мајстор. Нико није хео да га прими за било шта. Неким случајем је, ипак, захваљујући једној даљој

[450] *Ibid*., стр. 239.
[451] *Ibid*., стр. 239.
[452] *Ibid*., стр. 240.
[453] *Ibid*., стр. 240.
[454] *Ibid*., стр. 240–241.

сестри, успео да се укључи у рад среске канцеларије, додуше неплаћено. Трудом једног свештеника и његове сестре, међутим, најзад је добио стални посао. Био је то резултат чудног сплета догађаја и компликованих путева којима је порука стигла до надлежног министра. Укратко, свештеникова сестра удата за професора познавала је једну госпођу, која је имала сина наредника, а син друга, чија је мајка нашла жену – која је подојила министрово дете. И ето тако, док дланом о длан, запосли се и баксузни Нушићев јунак.[455]

Овај је пример показује да унутрашња организација власти почива на логици – ти мени, ја теби. Најважније је било наћи прву карику у ланцу, после чега се цео лавиринт такве логике одвија у кључу у којем је све засновано на интересу и сви су у том обрасцу функционисања власти интересно повезани и на основу интереса добро намирени.

У приповеци *Девојка са недостатком* Нушић описује како се руководиоци на нижим лествицама власти односе према подређенима. Шеф користи положај да притисне подређеног писара како би решио проблем једне девојке с недостатком – у виду ванбрачног детета које је добила као ученица првог разреда гимназије. Имајући на уму да је реч о девојци из угледне породице, што би помогло да се и он овајди, шеф објашњава писару да би његова женидба с њом била „у интересу предузећа“.[456]

Израчунавајући шта добија а шта губи, писар прихвата наговор. Тако је писар добио жену, угледна породица је одахнула, а шеф је злоупотребом положаја остварио добит која у овом случају није конкретно материјализована, али нису могле да му измакну многе будуће лукративне могућности.

У тексту *Косово – опис земље и народа* Нушић међу карактерним особинама у патријархалном друштву слика и неке које су производ јавног живота. Нушић је добро запазио да народна практична памет изражена у пословицама у кратким цртама описује карактерне особине. Тако пословица „тешко је бити кадија а мед и масло сами ће доћи“ (позната и у верзији да је „тешко бити кадија а масла по том доста“)[457] циља на то да су људи у власти, кад им је на дохвату добит, увек у искушењу да се упусте у незаконите и недопуштене поступке. А они који то виде постају притворни и неискрени, како би и сами

[455] Бранислав Нушић, *Тринаести* у: Бранислав Нушић, *Хајдуци; Приповетке,* Сабрана дела, књ. 13, Просвета, Београд, 2006, стр. 286–288.
[456] Бранислав Нушић, *Девојка са недостатком*, у: Бранислав Нушић, *Хајдуци; Приповетке,* Сабрана дела, књ. 13, Просвета, Београд, 2006, стр. 383.
[457] Бранислав Нушић, *Косово – опис земље и народа*, у: Бранислав Нушић: *Косово – опис земље и народа; С Косова на сиње море; Са обала Охридског језера; Различити списи и беседе,* Сабрана дела, књ. 14, Просвета, Београд, 2006, стр. 73.

задовољили неку своју потребу која им не следује према закону. У сваком случају, тамо где се у јавном животу закони примењују селективно важи логика да исти закон за једне важи према једном, а за друге према другом мерилу.

У окружењу у коме важе оваква правила, људи лако угазе у коруптивне воде. Логика је да се посао заврши, а не гледај како ћеш и на који начин то учинити јер ако будеш гледао и правила се придржавао може ти се десити да посао никад не обавиш. Према таквој логици, сви су у прилици да се окористе, и онај који омогућава недопуштено и онај што је тражио нешто незаконито. Тако се формира образац неискрености и притворности за којим људи лако посежу, а и рационализују своје понашање које служи задовољавању својих жеља и интереса.

Приповетка *Операција* посвећена је нечему што Нушић означава као компликацију. Јунак приповетке спрема се да оде у болницу да би оперисао израслину на врату. Он пред пут броји новац који му је потребан, почев од путних трошкова и женинога смештаја до оног што ће му бити потребно док борави у болници. Поврх свега, посебан део издваја за оно што су му други рекли да може да наступи, а то је компликација. Компликација је у овом случају лекарска изнуда због грешке лекара. Да би грешка била исправљена, потребно је платити. Другим речима, Нушић показује да је и лекарски позив захватила изнуда у облику корупције. Та изнуда је лепо покривена за обичне људе намерно непрецизним појмом – компликација.[458]

Нушић у приповеци *Аутобиографија* показује да је у Србији и просвета била загађена подмићивањем. Тако се уобичајио чак и дан када је ношено мито у облику дара. Сваки учитељ имао је нешто што посебно воли: један пастрмку, други сланину а трећи јаја.[459] Учитељ ђакон био је пробирљив када су у питању јаја. Свако би прегледао тако што би га окренуо према светлости и некако микроскопски утврђивао да ли је квалитетно. Ако је сматрао да јаје није у реду морало се донети друго.[460] У подмићивању није се могло било чиме подмитити; мито је требало да буде и добро и квалитетно. Посебно за завршни

[458] Бранислав Нушић, *Операција*, у: Бранислав Нушић: *Приповетке једног каплара; Рамазанске вечери; Приповетке; Ташула; Мале приче; Прилози*, Сабрана дела, књ, 15, Просвета, Београд, 2006, стр. 228.
[459] Бранислав Нушић, *Аутобиографија*, у: Бранислав Нушић: *Приповетке једног каплара; Рамазанске вечери; Приповетке; Ташула; Мале приче; Прилози*, Сабрана дела, књ, 15, Просвета, Београд, 2006, стр. 376.
[460] *Ibid*., стр. 377.

испит. Тада дар нису доносили ученици него родитељи, што значи да је требало да буде нешто изузетно, али и величином примерено.[461]

Нушић описује да су ђаци у то време знали како се треба понашати да би се што боље у школи прошло. Тај образац био би настављан и у вишим школама и временом је захватио све нивое школског система. Корупција у школи посебно је опасна јер у формирање личности уграђује коруптивни образац као нешто чиме се успева и добија независно да ли је успех и добитак зарађен или не.

У приповеци *Три брата* Нушић оцртава на који начин су браћа схватила свој пут у будућност. Први брат је сматрао да ће када се запосли, а посао је замислио у јавној служби код начелника, гледати да вредно ради и поштено обавља службу, што ће му бити добра препорука да напредује у служби и постигне оно што је замислио. Други брат мислио је да је најважније да се допадне начелнику и да постане његов миљеник тако што ће му чинити услуге, дошаптавати му информације значајне за њега и, наравно, учланити се у партију у којој је и начелник. Трећи брат, најмлађи, замислио је почетак свог пута кроз живот тако што ће гледати да се допадне начелниковој госпођи и да изјавом љубави добије њену наклоност. После извесног времена, када су проглашена унапређења у служби, једини који је успео да добије виши положај био је управо најмлађи брат.[462] Нушић је овде спојио емоције и корупцију, показујући како јаке емоције омогућавају на коруптиван начин најбољи добитак. Корупција и емоције ту раде на истој ствари, личној користи.

У хумористичкој причи *Поклон краљу* Радоје Домановић на њему својствен начин описује људску похлепу. На женин наговор, један сељак одлучи да се додвори краљу, не би ли тако себи живот удесио, а пошто је поклон најбољи начин за то реши да владару однесе јагње, највредније што има, а како је оно још одрастало сисајући, поведе и овцу.

Његове невоље, међутим, почеше кад стиже пред двор где му маршал двора – о којем он ни сањао није да постоји – саопшти да мора прво да напише молбу за пријем како би краљу предао поклон. Будући да је неписмен, он замоли маршала да за њега напише молбу: „Ништа ти то ја не умем, а нисам ни писмен, него молим ти се, господине,

[461] *Ibid*., стр. 377.
[462] Бранислав Нушић, *Три брата*, у: Бранислав Нушић: *Приповетке једног каплара; Рамазанске вечери; Приповетке; Ташула; Мале приче; Прилози*, Сабрана дела, књ, 15, Просвета, Београд, 2006, стр. 435.

ујдуриши ти то мени, па ћу ти дати шта кошта“.[463] Видећи с ким има посла, маршал се смилова „и написа лепо човек сам себи молбу“[464] и рече сељаку да иде, на шта овај извуче два гроша да части маршала двора. Маршал баци она два гроша. „Да је дао бар за једну меничну отплату, па и да прими, ђене-ђене, а овако нема ни за листу и бланкет“.[465] Маршал у љутини заборави и да пита сељака где је одсео да би могао да му јави кад ће га краљ на основу молбе примити, а збуњени сељак, кад после извесног времена до њега не допре никаква вест из двора, у себи помисли: „Е, брате, не можеш ни овој господи у’ватити крсна имена. Тамо код нас ако не даш на пиће коју пару, не можеш у селу свршити посао па да дречиш, а овај те опет зато истера напоље“.[466] И одмах потом сину му страшна помисао: „Кад ме онај истера због два гроша, а ако се краљ дрне кад му дам јагње, па кад дрмне у меденицу, а министри ћипе, па пред њега, он цикне: – Овога лопужу обесите!“[467]

Време пролази, сељак губи наду, кад на њега налете препродавац који га зачас убеди да од пријема у двору нема ништа. Кад је већ тако, сељак се лепо погоди с њим и продаде му јагње и овцу приде, па се, задовољан пазаром, добро наједе и напи и – заспа. Док је он мирно спавао, жандарми су превртали небо и земљу, тражећи по градским механама сељака који носи краљу јагње, јер је маршал двора пренео владару сељакову молбу, а овај се сагласио да га прими у аудијенцију сутрадан пола сата после поднева. Један жандарм га, најзад, пронађе, пробуди га и саопшти му радосну вест, толико радосну да се сељак напросто избезуми од муке и страха. Изјури из механе, те целу ноћ и добар део преподнева тумараше у потрази за препродавцем. Најзад га пронађе и после грдних мука поврати драгоцено јагње, али док је то трајало, дебело закасни на „уденцију“, како је он назва. Кад је онако преморен и унезверен дошао до двора, маршала ту више није било, али је јагње преузео један жандарм коме је све по реду испричао шта му све издогађало. Жандарм му рече да дође касније пошто ће се маршал тада вратити. Сељак се поврати у механу где га превари сан и он – поново одоцни. Кад се пробуди, отрча до двора као без душе и тамо му рекоше да дође сутра. Сутрадан дође и пре времена, али залуду: маршалат

[463] Радоје Домановић, *Поклон краљу,* у: *Најлепше приче и сатире Радоја Домановића,* Ариадна, Београд, 2010, стр. 28.
[464] *Ibid*., стр. 28.
[465] *Ibid*., стр. 28.
[466] *Ibid*., стр. 29
[467] *Ibid*., стр. 29.

закључан, а на главном дворском улазу стража неумољива. Снужден, врати се у механу. Чекао је сатима; из двора ни гласа.

Реши да се врати у село; јагње је, најпосле, ипак предао тамо где треба. И опет му „радосна вест“ стаде на муку: док је био у путу ка селу, маршал је краљу пренео сељакове муке с јагњетом и краљ пожеле да га лично види. У Управи града чиновници не знају због чега краљ тражи сељака и да би се додворили издају налог да сељак буде пронађен по сваку цену. Извршење наредбе могло би им донети унапређење. После сазнања да је сељак отпутовао, Управа града налаже начелнику среза одакле је сељак да га хитно стражарно натраг спроведе. У очима начелника и жандарма сељак је опасна зверка, вредна класе или барем одликовања, чим га тражи Управа престоног града. Само што је крочио преко кућног прага, жандарми заскочише сељака а њихов капетан дрекну: „А, стигао си ти што ровиш против краља, бунтовниче, сада ћу те ја научити како се ради против круне и власти!“[468] Успут, наравно, доби и који кундак у леђа. Кад га из Управе града жандарми везаног спроведоше пред маршала двора, маршал рече стражарима да га пусте јер краљ жели сељаку да се захвали што му је поклонио јагње.

Све се, могло би се рећи, лепо завршило, чак је и с краљем провео неко време у разговору, али цела ова прича слика је ласкања и додворавања, а још више похлепе оних који обављају државне послове. Домановић сатирично приказује власт у Србији, њене мотиве, намере, задатке и циљеве. Све је у службе похлепе, односно стицања положаја који омогућава престиж, богатство и бенефиције. Писац показује функционисање коруптивног обрасца у српској власти. И ситница, ако се може искористити, мотивише људе у власти да се покрену не би ли увећали личну корист.

У сатиричној причи *Полицијска мудрост* Домановић описује довитљивост власти да изнуди поклон, односно мито. Тако је неки сресни капетан запазио добру прасад једног сељака председника општине у његовом срезу, па му је натукнуо да би био ред да му једно донесе. Иако нерадо, председник општине је прихватио изнуду, плашећи се да би у супротном лако могао да изгуби свој положај.

Капетан је, међутим, смислио много перфиднију изнуду него што је председник општине могао и да замисли. Кад је сељак донео прасе капетану, овај га је упутио својој кући да прасе преда његовој супрузи, а с њом се претходно већ договорио да одбије

[468] *Ibid*., стр. 38.

поклон. Председник општине врати се капетану, који му каже да прасе врати у село да се још мало угоји. Следећих годину дана сељак је неколико пута прасе нудио капетану, који је стално понављао да га још ухрани, а да ће он платити ту храну, на шта је сељак узвраћао да то није неки издатак и да не треба да води рачуна о томе. После годину дана прасе је израсло у великог вепра. Када је саопштио капетану да вепар тежи скоро 200 килограма и да је неколико пута скупљи од оног прасета, капетан му је рекао: „Лепо, дај ти мени сад десет банки, а ти га продај и узми оних пет банки за храну. Није појело ни четири, али к'о велим трудио си се око њега, те оно ресто узми ти".[469]

Наравно, председник општине види да је преварен, али и он има своју рачуницу. Ако изнуду одбије, изгубиће место председника општине, положај који му омогућава удобно место у кругу корупције, не само моћ и углед, већ и изнуде од сусељана.

У причи *На млађима свет остаје* Домановић жигоше начине на којима се заснива дружење и пријатељство у Србији. На саркастичан начин показао је да дружење с људима на власти увек почива на интересу, а не на пријатељству као великој и значајној људској врлини. Домановић описује дружење једног грађевинског предузимача са кметом које је трајало све док је кмет имао власт. Чим је кмет смењен и постављен нови, дојучерашњи пријатељ потпуно се охладио и постепено гасио дружење са бившим кметом и временом га потпуно прекинуо, да би истовремено склопио пријатељство с новим кметом којег је нападно почео да хвали, а претходног да куди. Од новопеченог пријатеља очекивао је да му омогући да зида нову школу, али и општинске зграде, што би му донело велику зараду. Имао је искуство, не само са претходним кметом него и са среским начелником, на основу чега је успео да добије да зида касарну, али и да буде лиферант, односно снабдевач робе за државне резерве. Нови кмет, међутим, иако је прихватио дружење, једног момента је увидео да предузимач није испунио раније уговорне обавезе и захтевао је од њега да исправи пропусте. Предузимач је кмета покушао да подмити, па кад није успео почео је ружно да говори о новом кмету, увидевши „да ту нема помоћи и никаква рачуна живети у пријатељству"...[470]

[469] Радоје Домановић, *Полицијска мудрост,* у: *Најлепше приче и сатире Радоја Домановића,* Ариадна, Београд, 2010, стр. 57.
[470] Радоје Домановић, *На млађима свет остаје,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига I, Кораци, Крагујевац, 2009, стр. 402.

У наставку ове приче, нагло раскинуто пријатељство с лакоћом је обновљено, уз наравоученије да се односи засновани на интересу лако и раскидају и опет успостављају, зависно од тога шта интереси тренутно налажу. Пошто су обојица старих-нових пријатеља погођени, они сада васпостављају стари однос, заснован на противљењу ономе што нови кмет ради. Домановић показује да карактери који почивају на интересима, аршином интереса мере и међуљудске односе. Јер, за њих се ти односи заснивају на користи, односно принципу *ја теби – ти мени*. Тај принцип је у суштини дубоко коруптиван, а поука која произилази из њега и опасна је и штетна по будуће односе међу људима. Рђав образац гради још гору традицију преношењем са генерације на генерацију.

У сатиричном тексту *Страдија* Домановић на езоповски начин описује земљу која је путнику који у њу долази непозната. Путнику је чудно да се у тој земљи говори њему познатим језиком. Иако странац, он је пореклом управо из те земље за коју дотад није знао. На прилазу тој земљи, виде рибара док крпи мреже крај једне од двеју великих река што запљускују зидине града у земљи преко пута и упита га како се зове та земља. Рибар му рече да не зна и да никад тамо није био. Још му каза да ипак зна да у тој земљи има доста свиња и будалаштина: „Сем свиња, веле да имају много министара, које у пензији, које на расположењу, али њих не извозе на страну. Извозе само свиње“.[471]

Чим пређе реку и чу говор, путник препознаде говор својих предака. У граду га зачуди грдна светина која њега као странца стаде пратити и чудити му се. Прво што запази у тој светини беше ордење. Груди им беху начичкане разним орденима, а неки нису имали довољно места на одећи па су их вукли колицима. А путник је њима, пак, чудно изгледао јер није имао ниједан орден. Убрзо га жандарми одведоше код старешина, који се такође зачудише како то да странац нема ордење, питајући се какав је то човек без одликовања. У тој чудноватој земљи са још чуднијим људима сетио се књиге коју је давно читао о неком смешном времену и земљи у којој је „било много слободоумних закона а нимало слободе, држали се говори и писале књиге о привреди а нико ништа није сејао, цела земља претрпана моралним поукама а морала није било, у свакој кући пун таван логика ал’ памети није било, на сваком кораку говорило се о штедњи и благостању земље

[471] Радоје Домановић, С*традија,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига II, Кораци, Крагујевац, 2009, стр. 195.

а расипало се на све стране, а сваки зеленаш и нитков могао је себи купити за неколико гроша титулу: 'велики народни родољуб'".[472]

Када је једног грађанина окићеног орденьем питао одакле му толико одликовања, он му одговорио да га је министар одликовао за пожртвовање према земљи. То пожртвовање везано је за његов посао у државној служби где се бринуо о државном новцу. Приликом разрешења испоставило се да је у каси недостајало само 2.000 динара.[473] Грађанин је одликован зато што је показао велику племенитост и родољубље јер је врло мало узео за себе. То је било довољно да буде награђен орденом и проглашен узорним државним службеником.

Један други је одликован због тога што је чувао државне магацине месец дана и ниједан није изгорео, док је једна куварица заслужила орден јер је „за пет година службе у богатој кући украла само неколико сребрних и златних ствари".[474] Путник је сазнао и да је један одликован јер је успео да се обогати за само „пола године ликерујући држави лоше жито и још вазда других ствари"[475], а богати наследник заслужио је орден тиме „што није упропастио очевину и што је приложио на добротворне цељи пет динара".[476]

Странца пандур одведе да смести у хотел, пошто га је претходно разним орденьем окитио сам шеф полиције. Тек што се сместио, у собу му дође виши чиновник Министарства спољних послова и одмах му понуди да буде конзул. Објаснио му је да би имао велику плату, али и велику репрезентацију коју би требало да троши за личне потребе, а не за оно за шта је намењена.

Испред Министарства полиције један од оних који су ту дошли да траже посао шапатом му рече да се „у нашој земљи, не трпе школовани људи. Ја сам доктор права, али то кријем и не смем никоме рећи: јер кад би министар дознао, не бих добио службу. Један мој друг, такође школован, морао је, да би добио службу, поднети уверење како никад ништа није учио, нити мисли ишта учити – па је добио службу, и то одмах добар положај".[477]

[472] *Ibid*., стр. 191.
[473] *Ibid*., стр. 197.
[474] *Ibid*., стр. 197.
[475] *Ibid*., стр. 198.
[476] *Ibid*., стр. 198.
[477] *Ibid*., стр. 207–208.

Убрзо је странца примио министар, који га је обавестио да спремају закон на основу којег ће новчано бити кажњавани сви који неправилно употребљавају речи и праве граматичке грешке. Министар полиције је објаснио да тај закон „има велике вредности за земљу. Прво и прво, казне од таквих криваца наплаћују се у новцу, и ту земља има врло лепа прихода, који троши на попуњавање дефицита што се нађе у касама начелних пријатеља, или на диспозициони фонд, одакле се награђују присталице владине политике; друго, тај закон, који изгледа тако наиван, доста може помоћи влади при изборима народних посланика да, уз остала средства, истера своју већину у скупштини“.[478] Ово је заправо опис најкоруптивније куповине гласова, али и посланичких места; типичан пример куповине, али и трговине утицајем (не само) у Домановићево време.

Партијско запошљавање уобичајено је у земљи Страдији. Кад дођу на власт, владе и министри запошљавају присталице и све их после избора награђују из државног буџета. Тако се један министар хвали странцу да је администрација код њега изузетно велика због сталног повећавања броја запослених. Они који су подржали владајућу партију, посебно они који су омогућили да министар добије положај, добијају посао после избора.

Домановић описује разлоге и начине запошљавања на измишљеним местима како би службеници били задовољени а следбеници власти увек показивали захвалност. Ништа се од пишчевог до нашег времена није променило. Свака власт запошљавала је присталице и наваљивала друштву велики терет који отежава живот грађана. Овде је администрација увек била пијавица која исисава буџет и исушује изворе развоја.

Кад је странац посетио министра војске овај му је рекао да се „држава стара о својим заслужним људима“.[479] Узео је за пример министра спољних односа који има многобројно домаћинство, са доста деце. Његова мушка деца „врло рђаво уче; и шта се могло друго урадити, већ да се изаберу за државне питомце? То је и право; а и за женску децу ће се држава постарати, јер ће им се спремити мираз о државном трошку, или ће се младожењи који би узео министрову ћерку дати велики положај, који иначе, разуме се већ, не би никад могао добити“.[480]

Ово је типичан пример корупције настале на непотизму; завлачење руке у државни буџет ради задовољења породичних потреба, односно озакоњење крађе државног новца.

[478] *Ibid*., стр. 212.
[479] *Ibid*., стр. 236.
[480] *Ibid*., стр. 236.

Министар војске прича странцу да он нема деце, али да има свастику коју, такође, треба удомити. Истиче да ће је послати у иностранство да учи сликарство, мада се никада сликарством није бавила. „С њом ће ићи и њен муж, мој пашеног; и он је изабрат за државног питомца“.[481] Министар истиче да је пашеног раније био пиљар склон читању романа, посебно новина. Он ће, док се свастика, која има 54 године, бави сликарством, студирати геологију иако је напунио 60 година. Министар војске се посебно похвалио постављењем све нових и нових генерала. Управо се припрема да их произведе још 80, мада признаје да већ постојећих има много.

Код министра просвете путник сазнаје да он, када су у питању уџбеници, најпре подмирује „своје присне пријатеље и рођаке“.[482] Колико се брзо у овој земљи мењају уџбеници пример је да се таман „прими један уџбеник и ученици га набаве, а, тек, сутрадан донесе министру други уџбеник неки његов присније и, разуме се, треба и њему учинити“.[483] У земљи Страдији министар просвете је познат као мрзитељ и књига и школа. Пошто је то мрзео, странац сазнаје да је његову дужност „вршила његова жена; а она је, као што сви знају, врло радо читала криминалне романе и врло радо јела сладолед с чоколадом“.[484]

У тој земљи министри стално унапређују „преко реда само своје најближе рођаке и људе за које су се заузимали њихови присни пријатељи, и никог више“.[485] Запослени који имају знање, квалификације, способности и искуство, остају на ниским положајима и „не унапређују се толико година“.[486] Долазе нови, млади, неспособни, неквалификовани и без искуства, који одмах постају њихови надређени. Све се у тој необичној земљи заснива на везама и познанствима. Што мање знања, више веза. Што мање способности, виши положај. Што је неквалификованији, пожељнији је да управља. Укратко, што више корупције, мање напретка и развоја, односно било каквог бољитка.

У Страдији је највећа врлина полтронство, јер је изузетно пожељна спремност увек служити било кога на власти. Дојучерашњи полтрон једне власти, без икаквих тешкоћа и нелагодности постаје још већи полтрон нове власти. „Чиновници нарочито журе с

[481] *Ibid*., стр. 237.
[482] *Ibid*., стр. 245.
[483] *Ibid*., стр. 245.
[484] *Ibid*., стр. 246.
[485] *Ibid*., стр. 251.
[486] *Ibid*., стр. 251.

изјавама оданости свакој новој влади, сем ако који сме да противним поступком доведе у опасност свој положај и да рескира службу. Таквих је мало и о њима јавно мњење има врло рђаво мишљење, јер кваре тако леп обичај који у Страдији постоји већ од дужег времена“.[487] Препорука је била да се чиновник одмах прилагоди новим околностима. У сваком другом случају он се означава као будала или као занесењак. Тако тај зенесењак, односно будала, спреман је „да гладује с породицом“[488] док „сви други паметни“[489] гледају да се угнезде у нове околности, односно да задрже своје положаје.

У овој сатири Домановић је на саркастичан и ироничан начин изнео на светло дана рђаве стране власти, почев од тога да се све заснива на личном интересу, на незајажљивом егоизму и беспоштедној борби за власт и свему што уз то иде – контролу богатства, расподелу ресурса, привилегије и луксузан живот. Тако се власт на коруптиван начин, отуђује од оних који су је бирали. Она постаје дрска, доводећи често у питање и нормалност и здрав људски разум.

У кратком запису *Једна неправда* Домановић исмева оне што грамзиво гомилају државне службе који, кад им буде одузето неко од тих намештења приграбљених корупцијом, то сматрају великом неправдом. Разочарани се жали пријатељу: „Ја сад имам само *три државне службе*!“[490] Кад људи присвоје и оно што никако не би могло да им припадне у нормалном поретку ствари, губитак било чега тако корупцијом стеченог доживљавају као тешку неправду.

У причи *Како се провео Свети Сава у Вишој женској школи*, Домановић на саркастичан и духовит начин описује прилике световне и црквене власти у Србији његовог времена. Пошто је у школи зацарила велика распуштеност наставница, Бог реши да помогне. Као господар раја и пакла Бог је констатовао да министри, владике и свештеници из Србије иду у пакао, а не у рај. Другим речима, да је у Србији лоше стање и да се они који би требало да буду најодговорнији понашају разуздано и на тај начин гомилају грехове па када дођу пред страшни суд шаљу их у пакао. Да би поправио стање, Бог призва Светог Петра да у рају пронађе некога ко би могао да буде управник Више женске школе огрезле у греховима. Свети Петар једва пронађе једну светицу која, кад чу

[487] *Ibid*., стр. 254.
[488] *Ibid*., стр. 254.
[489] *Ibid*., стр. 254.
[490] Радоје Домановић, *Једна неправда,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига III, Кораци, Крагујевац, 2010, стр. 30.

где треба да иде, завапи да је боље да је пошаљу у пакао него да је поставе за управитеља Више женске школе у Београду. Бог се сажали на њу, али потом схвати да је таквом одлуком бацио у очај и друге светице које одреди за управника те школе.

На крају се Свети Лука сети Светог Саве, сматрајући да би он, као просветитељ, био најбољи управитељ. Свети Сава се обрадова кад му Бог саопшти. Сазнање да је дошао Свети Сава баци у бригу многе у Београду, а посебно митрополита. Свети Сава није имао политичких пријатеља, што му је био велики минус у добро уходаним политичким и свештеничким обрасцима понашања. У Србији су били пожељни „они који купују и продају политичке акције, трговци... ту су ликвидатори, ту су ловци класа и високих положаја; све то сумануто дречи, виче, хвали своју групу, ломи се једно преко другог. Куд се сме св. Сава пустити у ту гомилу политичких џамбаса. Ал' без тога не иде".[491]

Политика је наметнула да и неспособни за научнике буду проглашени научницима, чак постају универзитетски професори и чланови Академије наука. Политички живот у Србији тражи људе који улазе у политичке групе „ради шићара".[492] Улазили су у политику да би скочили у министарску фотељу, а ако би се ситуација политичка променила, па пропадну они којих су их довели на положај, били би брзо и без предомишљања спремни да промене своје дотадашње „тврдо убеђење".[493]

Домановић описује да је и велика школа постала ствар спрдње: „Тамо је било људи који су по својим способностима пре за марвене трговце, него за професоре, било је људи који су на науци урадили толико исто колико и неки грешни дрипац што суши негде шљиве на пушници; било је људи који су вајно нешто радили, али тако да је куд и камо боље за углед тога завода било да нису ништа радили и ништа говорили".[494] А тек Академија: „Има тамо 'научника' којима је наденуто то име, који су на науци радили толико исто колико и волови, или мање, јер волови бар нису *брукали науку*, људи чији су књижевни састави, сем *платних* признаница и меница, једино *прописи из основне школе*".[495]

[491] Радоје Домановић, *Како се провео Свети Сава у Вишој женској школи,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига III, Кораци, Крагујевац, 2010, стр. 101.
[492] *Ibid*., стр. 101.
[493] *Ibid*., стр. 102.
[494] *Ibid*., стр. 102.
[495] *Ibid*., стр. 102.

Свети Сава није могао да преузме дужност јер је Главни просветни савет нашао да нема потребне квалификације. Бог га је онда посаветовао да се удружи са неким „од чланова Главног просветног савета, па с њим заједно приреди какав уџбеник за школе“,[496] светац га послуша и брзо доби потврду да је квалификован. „Треба, дакле, умети, знати, што кажу, куд се опасује, па одмах иде као подмазано“,[497] констатовао је Домановић. Писац је уочио да стари образац подмазивања или мита увек најбоље функционише и даје одмах резултате. Корупција је, дакле, препорука и једини начин да се човек у корумпираној и вредносно разореној заједници укључи и било шта постигне.

Слично овоме, када је отишао на разговор с митрополитом, Свети Сава је, сагледавши ситуацију која га је снашла, односно понашање свих осталих који су чекали на пријем, поготово кад га је митрополитов секретар питао шта је донео, извукао поуку па се и сам снабдео прикладним даровима, пошто се без дара никакав посао не може обавити. Један што је држао јагње спремљено за митрополита рекао је свецу: „*Приношахом дари својија и поклањајем сја. Јему же чест чест, јему же слава, слава!*“[498], препоручивши Светом Сави да купи и „флашу доброг коњака за господина митрополита. Он врло радо пије француски коњак“.[499] Митрополит, испрепадан када је чуо да је с небеса сишао Свети Сава, брзо је охрабрен када је чуо и видео да се светац прилагодио обичајима.

Домановић је овом причом показао размере корупције и у духовним и у световним установама Србије његовог времена. Писац је, такође, показао да је реч о дубоко укорењеним обрасцима. Када се једном запати, корупција се шири и пушта корење – тај образац тада је тешко пољуљати, још теже уништити.

У кратком запису *Невоља и кеса* Домановић запажа да сиромаштво, посебно беда, људима не дâ да се отргну од онога што их поробљава и не дозвољава да сами одлучују. Кад је писац упитао једног сељака кога ће изабрати за председника, овај одговори – досадашњег, иако искрено није био за њега, али није имао излаз. Сељак је Домановићу објаснио да су сељаци толико сиромашни да немају други излаз него да се приклоне председнику који је богат.

[496] *Ibid*., стр. 102–103.
[497] *Ibid*., стр. 103.
[498] *Ibid*., стр. 114.
[499] *Ibid*., стр. 114.

Сељак исприча да је година била мршава, да ништа није родило и да једини излаз да спасу голи живот јесте да замоле председника за позајмицу коју ће одрадити или му је на други начин вратити. Тај други начин био је глас на изборима. Сељак би радо гласао за једног поштеног човека, али тај нема богатство и од њега нема шта да позајми.[500] Другим речима, немаштина људе доводи у ситуацију да оне који их израбљују морају да прихвате јер их они уценом држе у рукама, односно корумпирају. А корумпиран човек нема излаз; принуђен је да свој глас да ономе ко му је понудио нешто што му је неопходно да опстане.

У новинском чланку *Пријатељство, па пријатељство!* Домановић показује да је за корумпиране чиновнике, решене да опљешеше касу Београдске општине, пријатељство врло практична ствар, као створена да олакша пљачку јавних фондова. У овом случају општина се решила да „штеди“ тако што табле са називима улица неће бити металне већ од печене земље, али ће зато сваку плаћати једним „миландором“ (краљ Милан од злата, искован 1882. у част проглашења Србије за краљевину), односно 20 динара, а кућне бројеве између 1,50 и 5 динара. Да би се разумело о којим износима је реч, довољан је податак да је у то време цена пара волова износила око 25 динара. Те табле је, како Домановић саркастично наводи, „мудра општина нашла *ђаволски јевтино*. Сваки други би преплатио, а она набавља однекуд то за *багателу*“. Писац зна и разлог *багателе*: „Мора бити кад је овако јевтино, управо џабе, да неко из општине стоји у присним везама и пријатељству са друштвом које лиферује општини ове табле и бројеве. Бадава! Све, све ал’ ништа без пријатељства!“[501]

Другим речима, државне послове ће онај који одлучује увек поверити пријатељу, колико кошта да кошта, ионако не плаћа својим него народним парама, а и пријатељство, поготово такво, изнад је сваког трошка, јер му је темељ – обострани интерес.

У запису *Квантитет* Домановић пише да постоје „у некој земљи две групе људи: једни подли и покварени, а други добри и ваљани. Првих бејаше врло много, а других врло мало. Први су чинили зла дела, а они други, оно мало поштених, гледало је то с болом у души, и једнога дана, када зло поче хватати дубоког корена, када преврши дара

[500] Радоје Домановић, *Невоља и кеса,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига III, Кораци, Крагујевац, 2010, стр. 152–153.
[501] Радоје Домановић, *Пријатељство, па пријатељство,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига III, Кораци, Крагујевац, 2010, стр. 211.

меру, забринуше се веома они добри и почеше озбиљно да размишљају како да земљу спасу беде која јој предстоји“.[502]

Тражећи излаз из ове ситуације, мањина после једне бурне дебате закључи да се једино могу с већином изборити тако што ће ући међу њих и почети агитацијом да их привлаче. Наравно, нашли су и међу том већином незадовољнике који су вероватно добили мање од онога што им је обећавано, па их је завист изједала. Агитација је успела јер је почивала на зависти и привукла је многе незадовољнике у већини. Тако „неке подмитише, а некима обећаше“.[503] То је ишло дотле да су се многи, када су видели да се мањина повећава, приклонили мањини, која постаде већина. Када су кренули да сруше некадашњу већину констатовали су да је сада њих више и да нису више мањина. После освајања власти, међутим, и они су се опустили. Она већина која је постала мањина, једног момента по истом принципу улете у већину и подиже побуну. Истог момента сви који су пришли раније мањини сада се прикључише старој већини.

Наравно, неопрезно је, на шта указује Домановић, привлачити и измешати поштене са лакомима, јер они су увек лакоми и увек гледају да се нађу на страни која ће њихову лакомост подржавати. Поука је да је опасно рђаве у своје редове увлачити. Њихов интерес је изнад било каквог поштеног удруживања. И ово је пример како се подмићивање и неодмерена обећања одржавају и како их људи због личних рђавих искустава лако прихватају и потом их се тешко ослобађају.

Доживљај власти био је и код Срба ван Србије не само песимистичан него проткан и огорчењем, сарказмом и иронијом. Била је то одбрана српског народа од сваке власти, посебно туђинске. Изврсно је то Петар Кочић описао у драми *Јазавац пред судом* која је настала из приповетке под истим насловом. У драми је осветљен парадокс владања и понашања окупаторске власти према Србима у Босни крајем 19. и почетком 20. века.

Јунак драме пред судом тражи правду због јазавца који му је уништио род на њиви која је хранила његову породицу. Иако је необично тужити дивљу животињу, Кочић је показао апсурдност закона који је ту животињу штитио. Искуство јунака драме навело га је да штеточину однесе на суд и да тражи, не само осуду, већ и накнаду штете. Када је једну од тих животиња убио на својој њиви морао је за то да плати глобу. Поучен тим

[502] Радоје Домановић, *Квантитет,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига III, Кораци, Крагујевац, 2010, стр. 285.
[503] *Ibid*., стр. 286.

искуством, он није убио јазавца који му је похарао њиву већ је ухватио виновника штете. Тај законски парадокс, који су туђини наметнули да би што више глобили покорене, омогућио је апсурдну ситуацију да се оштећени сељак појави с јазавцем на суду. Потом заплети драме на суду сведоче неправедност власти и њену спремност да, под провидном маском законитости, оптужује све који јој нису склони и да на разне начине узима, па и отима, од свих који јој се не покоравају.

Кочић показује да је власт спремна да злоупотребљава и омогућава подмићивање ради стицања личне користи. Кочићев јунак туђинску власт не прихвата иако јој се на иронично-саркастичан начин обраћа узвишеним речима, али и дистанцирањем показује да то није његова власт, већ власт туђина којој мора да се покорава како би преживео.

Халапљивост и грамзивост власти јунак драме показује тиме што му је она одузела све од чега је живео: краву за коју је власт тврдила да је правила штету на царској земљи, козе које су постале немирне и просипале млеко и прасца који је, такође, залазио у царско имање.[504] Обраћајући се судији, јунак Кочићеве драме каже: „Не ричу нам више са пландишта задригли бакови нити нам боду чељади; не тару нам више силне волованице плотова и ушјева ко у оно старо, блентаво, турско вријеме“.[505]

Живот јунака Кочићеве приче своди се на глобе и давања без икаквог оправдања. Све што се тиче организације живота подложно је само једној логици – личној користи оних који владају и управљају.

Иво Андрић је у запису *Закони за рају* показао колико је несреће донела Отоманска империја. Поробљавање је увек чин у којем се људи или предају или пружају отпор или се спасавају сналажењем које често утиче на формирање њихових карактера, посебно на обрасце мана које у тим карактерима дуго пребивају и њима доминирају. Андрић у овом спису набраја прописе који су важили за поробљене народе током владавине Отоманске империје, који сежу у далеку прошлост, у седми век нове ере, односно настанак ислама. Ти прописи за немуслимане су не само строги, тврди, већ што је најгоре понижавајући, дискриминишући и нељудски. Да би избегли неке од тих прописа хришћани су се довијали налазећи слабе тачке код појединаца управљача да би помоћу њих своје потребе

[504] Петар Кочић, *Јазавац пред судом*, у: Петар Кочић, *Сабрана дјела II*, Бесједа, Бања Лука; Арс Либри, Београд, 2002, стр. 85–86.
[505] *Ibid*., стр. 86.

лакше остварили. Андрић пише да су они знали „било подмићивањем било лукавством да заобиђу или изиграју многе тачке“[506] понижавајућих окупаторских прописа.

Вековима се према отоманским властодршцима служило и подмићивањем и лукавством да би се опстало. То је висока цена коју су платиле многе генерације и која је нажалост остала и начин и формула опстанка живота чак и када ти прописи више нису важили. И после ослобођења могло се само уз помоћ корупције и властодржаца спремних на подмићивање колико-толико олакшати живот. Наравно, на уштрб моралних особина људи јер им је то уграђивало неморалност, односно уништавало је њихов смисао живота. Тако су потлачени у време Отоманске империје извукли поуку за преживљавање „да је лаж сиромаху и благо и имање“.[507] Нажалост, мито и лукавство, односно корупција, производ су присиле која се касније обликовала у образац преживљавања. Када се људи боре за голи опстанак служе се својим манама и тада мане замењују врлине. Чак се њима хвале јер им омогућавају да преживе. То је страшна последица која ће трајно остати не само у сећању него и као нека врста социјалног наследства која се лако активира кад год наступе тешка времена и размахну се природне и људске кризе.

У роману *На Дрини ћуприја* Андрић, обухватајући једно доба и његове бескрајне драме у којима се живот одвијао под страшним околностима, описује и корупцију. Она има двоструку улогу. Градња моста на Дрини наилази на велики отпор локалног становништва, који отоманска власт слама силом, али и подмићивањем.[508] Један од локалних јунака није дозвољавао да отпочну радови и налазио је начине да то спречи. Да би га се решили, Турци су подмитили једног од његових људи да им ода где ће овај спавати како би га ухватили. Кад им је то пошло за руком, набили су га на колац и колац с његовим лешом ставили на почетну тачку градилишта као опомену за све који би покушали да ометају градњу. Освајачи су све мушкарце способне за рад натеривали да граде ћуприју, што су ипак могли да избегну они који су се откупили митом.[509]

Андрић описује слабости власти, посебно спремност да прихвати мито. Тако су хришћани успели да откупе тело бунтовника набијеног на колац. Приликом откупа било је ценкања са џелатом који је на крају прихватио одређену суму и омогућио Србима да

[506] Иво Андрић, *Закони за рају (Канун-и-раја)*, у: Јован Цвијић, Иво Андрић, *О балканским психичким типовима*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 103.
[507] *Ibid*., стр. 105.
[508] Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, у: Иво Андрић I, Матица Српска, Нови Сад, 2010, стр. 29.
[509] *Ibid.,* стр. 39.

сународника, скривено од власти, сахране по хришћанским обичајима.[510] Другим речима, у несрећним временима, корупција је била начина да се колико-толико ублажи зло. Корупција се, међутим, укоренила и опстала је као ментални образац иако су тешка времена минула.

У *Проклетој авлији* Андрић описује затвор у Цариграду који личи на варошицу у којој су смештени затвореници и стражари. Описујући њене становнике, он пише да се у казамату – поред обијача, сецикеса, коцкара, крупних варалица, уцењивача, сиротиње склоне крађи и ситним преварама да би преживела, пијаница, веселе браће која заборави да плати попијено и поједено, наркомана спремних на свако недело када их захвати страст за опијатом – налазе се и они који су политички згрешили или оптужени да су нешто проневерили или фалсификовали. Управо за те има помоћи јер они помоћу разних веза и заштитиника, уз обилато подмићивање, успевају да се извуку или да испослују олакшавање затовреничких дана тако што их премештају у неке мање строге затворе.[511]

Један од Андрићевих јунака, стално спреман на причу, богато описује ликове и њихове судбине – и оне с којима се сусретао и оне о којима је само чуо, увек китећи причу и оним што је измаштао. Описујући тако судбину једнога човека којег због страсти за историјском науком локални властодржац оптужује да се науком бави само зато да би се докопао владарског места. Иако несрећни човек није ни помислио на то, он је због те лажне оптужбе осумњичен, а потом и ухапшен. Јунак Андрићеве приче каже да је тај што га је сместио у затвор строг и врло ревносан у „'политичким и државним стварима'“[512], али увек спреман „да прима обилно мито од трговаца и бродовласника. Због тога је измирски кадија и рекао за њега да је човек кратке памети и дугачких прстију“.[513]

У *Проклетој авлији* Андрићев јунак прича о два брата која су у Отоманској империји меркала престо после смрти оца султана. Старији је био ћутљив и сабран, а по обичају најстарији наслеђује престо. Отац је, међутим, био за млађег који је био плаховит, снажан, крупан и немиран. Пошто је султан изненада умро, почела је борба браће за престо. Старији је успео да млађег порази војнички и протера га из царства. Стално је, међутим, страховао да ће кад-тад млађи брат покушати да се врати и сруши га. Из тог

[510] *Ibid*., стр. 56–57.
[511] Иво Андрић, *Проклета авлија*, у: Иво Андрић I, Матица Српска, Нови Сад, 2010, стр. 264.
[512] *Ibid*., стр. 286.
[513] *Ibid*., стр. 286.

страха, али и због окружења које је било хришћанско, он је успевао да спречи сваки братовљев покушај да се врати. Велику корист од тога имао је велики мајстор витешког реда који је позвао млађег брата да дође код њега и уместо да га подржи брзо се договорио са старијим братом да му за одређену суму новца изручи брата. То је потрајало све док претедент на престо није умро. Све време велики мајстор је изнуђивао мито.

Андрић је показао како се корупцијом и уценама у великој политици онемогућава супарник. У то мешетарење укључили су се и француски краљ и папа, али и покрајински властодршци. Сви су се окористили, а највећу корист извукао је велики мајстор витешког реда. Он је „отпочео да ради на све стране како би што боље искористио овог несрећног принца у интересу свог Реда, целокупног хришћанства, па и у свом личном интересу. Њему је било јасно какав важан залог држи у рукама“.[514]

Ово је пример како се у борби за власт помоћу корупције и уцена успешно чува власт и противник држи на растојању, у овом случају у ропству. То је у средњем веку било уобичајено у политичком животу. Обрасци који су тада настајали трајаће, у нешто измењеним облицима и садржајима, док трају империје. Подмићивање је уграђено у империјалну владавину и поготово је видљиво кад искрсну опасности по властодршце или империју.

У причи *У зиндану* Иво Андрић описује карактере људи, посебно оних на власти, у време отоманске владавине у нашим земљама. Отоманска власт је одредила харач који су потчињени морали да плаћају, а они су увек тражили начин да не плате цео харач, него само део или барем да одложе исплату. Тако је један фратар покушао да заменику везира да мање новца него што је требало и да некако искука и одложи исплату дуга. Турчин је, међутим, тражио сав новац или, у замену за то, мито. Фратар га је разљутио кад је смањио количину очекиваног новца и он га је одмах затворио и на муке ставио. У затворској ћелији поред фратрове био је заточен српски прота који је, такође, донео мање него што је заменик везиров очекивао.

Андрић показује како калкулишу и они на власти и потчињени који покушавају да изврдају насилно наметнуту обавезу. У изврдавању се служе митом, односно корупцијом. Када је фратру у ћелију пуштена вода, па му је због велике хладноће и живот био угрожен, прота му је рекао да, ако има новца код себе, може лако да потплати заповедника затвора

[514] *Ibid*., стр. 295.

да му воду искључи и тако живот спасе. Испричао му је да је и он са два дуката потплатио заповедника. Фратар је имао само ситне новчиће, али му је прота поручио да то што има да и да обећа заповеднику да ће послати поруку другом фратру да му пошаље дукате. Заповедник се нећкао говорећи да ће га његови стражари издати код везировог заменика. Кад је добио ситни новац одмах је потплатио једног стражара и послао га код фратара на слободи да пошаље затвореном фратру два дуката. Дукати су стигли, вода је заустављена и живот фратра је спасен.[515]

Овом причом Андрић не показује само карактере спремне на подмићивање него и на карактере оних на власти који, знајући с ким имају посла, а и сами су похлепни, лако и радо изнуђују мито. Ово су снажни примери како се корупцијом владало, управљало и живело. Зато није чудо што се она дубоко укоренила у свест људи. Корупција је била један од доступних начина преживљавања, али је опстајала и кад опасност прође.

У несрећно и зло време Другог светског рата, у опису опаких људи који зло испољавају на различите начине, Андрић зналачки дубоко улази у њихове душе читајући њихове намере и мотиве. Тако у причи *Бифе „Титаник“* пише како су усташе при попису имовине и привођењу Јевреја двоструко калкулисале: требало је да изврше задатак који је произилазио из ратних циљева њиховог поглавништва, а с друге стране и да нешто ушићаре за свој рачун. У испуњавању првог задатка они су само пуки извршиоци, а у личном задатку осећају се као добитници. Тако су неке усташе упадале у јеврејске куће и страхом изнуђивале богатство, док су други, пише Андрић, „за велике суме или накит од вредности, својом вештином или својим утицајем, заиста пребацивали појединце и читаве породице“[516] на територију одакле су могли лако да напусте земљу и спасу животе.

Преостале усташе морале су се задовољити сиромашнијим Јеврејима с периферије вароши, који су живели у оскудним домовима. Те усташе биле су врло незадовољне зато што им нису запали богати Јевреји, док су они могли да рачунају само на ситан ћар.

Тако је један усташа упао код Јеврејина којег су и сународници избегавали, јер је изневерио оно што се од сваког Јеврејина очекивало. Тај Јеврејин, шугава овца и изрод у очима других Јевреја, „увек и пијан и мамуран, а никад потпуно ни једно ни друго“,[517] био је власник неугледног Бифеа „Титаник“ – мрачне собе без прозора у којој није било места

[515] Иво Андрић, *У зиндану*, у: Иво Андрић II, Матица Српска, Нови Сад, 2011, стр. 80–84.
[516] Иво Андрић, *Бифе „Титаник“*, у: Иво Андрић II, Матица Српска, Нови Сад, 2011, стр. 361.
[517] *Ibid*., стр. 362.

ни за столице, иза које се налазио још чемернији станчић и други собичак за коцку. Власник „Титаника“ живео је из дана у дан – све што би зарадио одмах би попио и прокоцкао или му разнесу на вересију, тако да ништа вредно није поседовао. Дошавши по њега и видевши где овај живи и шта има, усташа (и сам презрен међу својима, тако да је једва добио „свог Жидова“) одмах схвати да ће тешко искамчити ишта вредно. Усташа би да пљачка, али убоги Јеврејин нема чиме да стиша његов бес. По мизерну жртву дошао је још мизернији џелат, који није смео да пред сиромашком испадне слабић. У очајању што се пљачка изјаловила, пошто жртва нема ама баш ништа вредно, морао је да искаже усташку одлучност. И исказао је – бесмисленим убиством. У причи су насликани насиље и корупција како у најгорим временима иду руку под руку, једно друго подржавајући. То је трагедија и живота и начина на који су људи приморани да га одрже.

У роману *Травничка хроника* Андрић зналачки описује тамне људске стране, посебно људи на власти. Људи на власти, посебно у околностима када су навике, култура, религија и обрасци живљења различити, супротстављени и сукобљени, испољавају најгоре људске особине: лукавство, лицемерје, подвале, преваре, лажи и нитковлук, који најчешће призивају зло и злочин.

Дошавши у Травник, тада везирски град, млади француски конзул суочава се с великим изненађењима, разочарењем, али ипак у свом послу показује стрпљење и одлучност. Пред његовим очима, међутим, убрзо се догађа нешто што може да промени све што је успео да постигне са султановим изаслаником, травничким везиром. Конзула је везир дочекао са одушевљењем и симпатијама и успоставили су добре личне односе. Насупрот томе, травнички муслимани – ионако узнемирени „Карађорђевом узбуном“ у Србији, мада су то крили и од себе самих, још више узрујани Наполеоновим походима и неугодним сазнањем да су Французи окупирали суседну Далмацију – били су нерасположени и према новом везиру и према конзулу, сматрајући да њихово пријатељство омекшава традиционалну чврстину према странцима. За њих су странци увек били непријатељи и извор великих непријатности.

Догађај који је у таквом окружењу и стању унео узнемиреност и код француског конзула и везира јесте свргавање султана који је везира послао у Травник. Долазак новог султана обојици је наговештавао велику неизвесност. Оштроумни, лукави и лицемерни

везир, човек навикао на опасност, мада то у односима са другима никада није показивао, знао је да по њега долазе опасна времена. Везирово ишчекивање ускоро је потврђено.

Нови султан послао је капиџибашу, изасланика који је носио два фермана. У првом који је одмах уручио, везир је похваљен и дариван султановом сабљом. Та похвала и тај дар требало је да прикрије други ферман, катил-ферман – смртну пресуду, као и свим иоле блиским сарадницима збаченог султана, као што је обичај у Отоманском царству – који је требало обелоданити пред сам одлазак капиџибаше из Травника. Упркос свих похвала и султанове сабље, везир је осетио опасност, а прави разлог капиџибашиног доласка лако је одгонетнуо: „Лукави везир, који је такву могућност предвиђао, обасуо је пажњом и почастима капиџибашу, правећи се да верује његовим речима и да је одушевљен царском милошћу, и одмах је подмитио његову пратњу“.[518] Од пратње је сазнао за катил-ферман.

Везир је потом приредио велику гозбу за капиџибашу на којој су служена јака јела и босанска оштра вода. Од те воде, која је била отрована, изасланику је позлило, а везир му је понудио да грозницу која га је захватила разблажи у топлом амаму. Капиџибаша је од врућине још више жеднео, а везирова послуга додавала му је све више „оштре босанске воде“.[519] Убрзо по изласку из амама султановом изасланику је још више позлило да би ускоро издахнуо. Још док је капиџибаша био у амаму, везирови „људи одшили су поставу на његовом ћурку, где се, по казивању подмићеног бостанџибаше, налазио скривен катил-ферман“.[520] Везир се уверио шта ту пише...

После капиџибашине смрти, везиров лекар је потанко пренео конзулу шта се стварно, и како, догодило, што је конзула пренеразило. А дословно га је ужаснуло питање кад се касније запитао ко би могао спремити отров и „удесити дозирање и зналачки срачунати дејство, да ствар испадне и довољно брза (свака фаза у свој одређени час) и не сувише и неприродно нагла?“[521] Да би му се сам по себи наметнуо одговор да то може бити само везиров лекар.

Кад се у Травнику појавио и аустријски конзул, уследило је (очекивано) ривалство конзула супарничких сила на територији треће империје у којој су обе силе имале своје интересе, углавном супротстављене. Конзуле је све раздвајало осим чињенице да су

[518] Иво Андрић, *Травничка хроника*, у: Иво Андрић III, Матица Српска, Нови Сад, 2012, стр. 126–127.
[519] *Ibid*., стр. 127.
[520] *Ibid*., стр. 127.
[521] *Ibid*., стр. 127.

обојица водила тежак живот у жалосној и дивљој земљи, како је записао француски конзул, у којој их је пратило велико неповерење, а међу травничким Турцима и отворена мржња. Њихове односе, уз повремено међусобно разумевање, али и тада веома ретко речима исказано, сенчила су лукавства, неискреност, преваре и подметања, а кад би им устребало нису се либили ни да подмите оног кога треба. Андрић пише да су хватали „један другом курире, отварали писма, преотимали или подмићивали послугу“.[522]

Трвења Француске и Аустрије окончано је у лето 1809. Наполеоновом победом код Ваграма. Поражена Аустрија морала је да се помири са стварањем Илирских провинција са седиштем у Љубљани и знатним територијалним губицима, укључујући Истру и све крајеве између Саве и Далмације. Односи двеју држава упловили су у мирније воде, да би Наполеон, коју годину потом, и Аустријанце упрегао у свој поход против Русије, али ни то није сасвим угасило тихи и прикривени конзулски рат. Тај рат настављен је кад је у Травник дошао нови аустријски конзул, и све је остало исто као пре, само на нешто друкчији начин, а и лични односи двојице конзула били су хладнији.

Андрић је описом отоманске власти у Босни показао да је она почивала на подмићивању, превари, лукавству, ласкању, суровости и насиљу. У свему томе највећу улогу играла је људска природа, односно похлепа која је подразумевала мито које је сва та лоша стања повезивало и доприносило њиховом одржавању. Путем мита се владало и одржавало на власти или се због њега губила власт, понекад и глава.

Воља је једна од унутрашњих човекових моћи неопходних за коруптивну радњу. Само човек који има вољу спреман је да се упусти у коруптивни ризик; без воље губи свако интересовање и мотив да корупцијом задовољи неку личну потребу или интерес. Безвољан човек смањује потребе, а интереси му више ништа не значе. То је изврсно описао Иво Андрић у причи *Алипаша*.

Описујући лик једног херцеговачког везира, Андрић осликава два периода његовог живота. Док је освајао власт, као и сви самовољници, био је спреман да употреби сва расположива средства, укључујући подмићивање, зарад његове личне добити и интереса. Тамо где нешто није могао да постигне силом, као лукави тиранин био је спреман да подмити. У другом периоду живота, у силазној линији, опхрван проблемима, али и новом султановом политиком, полако губи вољу и све што је некад лако обављао сада посматра

[522] *Ibid*., стр. 160.

равнодушно и без снаге. Уз то, долази нови султанов човек са задатком да доведе у ред управо осамостаљене везире и феудалце. Пред налетом новог управитеља копни отпор остарелог везира. Изгубљена воља отупела је некадашње лукавство. Безвољном, није му помогло испробано лукавство, „ни лаж ни мито ни одуговлачење. Седамдесетогодишњег мостарског везира, са већ начетом вољом и смањеном снагом, надмудрио је млађи, лукавији и безобзирнији царски мушир“...[523]

Слично је Андрићево запажање и у роману *Госпођица.* Насловни лик овог романа, госпођица, увек је према другима показивала хладну снагу и „мрки презир свега“[524], али је неколико догађаја уздрмало њену вољу и снагу. Најпре рођачка оговарања, потом и разговор двојице сиромашних пијанаца, који је у тамној и кишовитој ноћи случајно чула испод својих прозора. Пијанци – за њу људи из народа, према коме је гајила велики презир – причали су да њу треба ликвиридати у име правде зато што је окрутна и немилосрдна у зеленашком послу.

Та два догађаја жестоко су утицала на сламање њене воље. До тада „она није веровала да има ишта на свету што би могло бити јаче од њене воље и потпуно је избацити из борбе. А сад види да је стварно избачена, изгубљена, поражена, ни сама не зна како ни када, од невидљиве силе која се не да бројкама изразити ни новцем подмитити и против које не помаже ништа“.[525] Док је у њој било снаге и воље служила се свим средствима, па и новчаним подмићивањем. Сада, без снаге и воље, не помаже ни новац, јер је унутрашњим урушавањем онеспособљена и за коруптивно деловање.

Када не могу да се служе подмићивањем такве личности сматрају да су изгубиле и снагу и вољу. Ово је пример који показује да такве личности не могу да замисле живот без корупције, која је постала смисао и битна одлика њиховог живота.

Српски књижевник Борислав Пекић пише у књизи *На лудом, белом камену или Буђење вампира*: „Корупција је у начелу, дабоме, штетна и неморална, али у околностима друштвене стеге, може она бити једина врлина поретка, који га чини подношљивим“.[526]

---

[523] Иво Андрић, *Алипаша*, у: Иво Андрић, *Кућа на осами,* Штампар Макарије, Нова Књига, Београд, Подгорица, 2011, стр. 17.
[524] Иво Андрић, *Госпођица*, Штампар Макарије, Нова Књига, Београд, Подгорица, 2011, стр. 114.
[525] *Ibid*., стр. 114.
[526] Borislav Pekić, *Na ludom, belom kamenu ili Buđenje vampira,* у: *Marginalije i moralije Borislava Pekića,* priredile Ljiljana i Aleksandra Pekić, Službeni glasnik, Beograd, 2014, стр. 314.

Политичке и социјалне околности у неким ситуацијама утичу да људи којима није страна патологија подмићивања изричу амбивалентне ставове. Иако наглашавају да је корупција увек и опасна и неморална, они сматрају да људи, у ситуацијама када на власт долазе они који је силом и насиљем одржавају и насиљем управљају, немају шансу да задовоље било коју потребу. Тада им против таквог ригидног начина владања преостаје једино да властодршце поткупе. Управо препознавањем лоших карактера, односно њихове похлепе, смањују репресију и полако олабављују стеге и потпуну контролу. У овом случају корупција је на кратак рок средство помоћу којег се препознају слабости власти и открива да она није недодирљива и да се не држи принципа како то силом и насиљем манифестује. Наравно, писац не прихвата тај начин друштвеног и политичког живота, али сматра да је на тренутак користан да би разоткрио праву природу власти.

У делу *Сабрана писма из туђине* Пекић примећује како се осуда неких лоших стања и рђавих карактера временом мењају и добијају потпуно друга значења. Он пише: „Некада се говорило да ко лаже, тај и краде, ко краде, спреман је да убија, а ко убија, завршава високо – на вешалима. Поуку у последњем делу ваља изменити: тако се завршава високо – али не на вешалима него на неком лукративном положају“.[527] Пекић је овим жигосао искварeност власти. Оно што је некада кажњавано као велико зло и што је требало радикално искоренити, сада је постало веома употребљиво за прљаве послове. Некада су лаж, крађа и убиство кажњавани лишавањем живота, а сада се то награђује високим положајем који онима што владају омогућава велике личне добитке. Што више сарадника с прљавим рукама то више добити у личним рукама.

Тако се власт, уместо да служи општем интересу, бави само својим себичним личним интересима. Трагично за неко друштво јесте да тај образац најгорих поприма велике размере. Посебно је погубан за младе генерације – постаје пример за углед који и сами следе.

Писац критикује систем власти у којем припадништво партији постаје изузетно моћно средство за личну корист. Пекић пише: „Све јавне функције, од важности за државу, у рукама су чланова партије. Представничка тела, земаљске егзекутиве, армија, полиција, судство, дипломатија, привреда, културне институције итд., само су

[527] Borislav Pekić, *Sabrana pisma iz tuđine,* у: *Marginalije i moralije Borislava Pekića,* priredile Ljiljana i Aleksandra Pekić, Službeni glasnik, Beograd, 2014, стр. 307.

специјализовани сектори партијског живота. На тај начин су из друштвеног деловања искључени многи компетентни, способни, корисни и поштени грађани, неспремни да своје политичко уверење жртвују каријери... Ко почне са жртвовањем својих врлина – завршава са жртвовањем туђих живота“.[528] Пекић показује да људи, када изневеравају своје идеале и универзалне вредности и када су спремни да на жртвеник положе све врлине, спремни су и да буду употребљени за разне нечасне послове. Кад је каријера изнад уверења, увек је извор за злоупотребе. С таквима власт може да ради шта хоће. Они који једном изневере себе спремни су да то раде стално, из поруџбине у поруџбину. Такви су приправни и на коруптивне радње ако то од њих тражи власт, а притом се и сами окористе.

Пекић опомиње да су закони битни, да све рђаво у људској природи заустављају и човека на најбољи начин не само опомињу него и оријентишу. Он сматра да и обичаје засноване на рђавим искуствима треба помоћу закона контролисати и спречавати њихово практиковање у јавном пољу. Пекић пише: „Ако вас обичаји ваши у трговини и промету ометају, оставите их код куће, а на улици, агори, у дућану, банци, суду и цркви говорите, живите и носите се саобразно већини... Закон влада срцем... али интерес умом... Није закон да му се клањамо, већ да се њиме испомажемо“.[529] Пекић закључује да су закони последња одбрана од варварства. Другим речима, ко се придржава закона, никада неће пасти у искушење да се упусти у нелегалности, па ни у коруптивне радње.

4.2. Пословице, изреке и загонетке – посвећене корупцији

Корупцији, посебно у облику мита, подмићивања и враћања услуге за услугу, посвећено је много пословица и изрека, право богатство могло би се рећи,[530] које су настајале вековима, преточивши се у наталожено искуство српског народа. Те народне

[528] Borislav Pekić, *Stope u pesku,* у: *Marginalije i moralije Borislava Pekića,* priredile Ljiljana i Aleksandra Pekić, Službeni glasnik, Beograd, 2014, стр. 308.
[529] Borislav Pekić, *Zlatno runo*, у: *Marginalije i moralije Borislava Pekića,* priredile Ljiljana i Aleksandra Pekić, Službeni glasnik, Beograd, 2014, стр. 454.
[530] Значај, улогу и вредност народних пословица најбоље је уочила Исидора Секулић: „*Наше народне пословице стоје као грађевине или као живи људи са људским физиономијама. Читаоцу дође да некој пословици пружи руку, некој да дубоко скине капу, неку да појури, о неку да се ослони као о чврст зид*“. (*Тимочке пословице, изреке и загонетке*, сакупио и приредио Љубиша Рајковић Кожељац, Просвета, Ниш, 1989, стр. 3)

пословице и изреке имају и негативан и позитиван однос према коруптивним работама. Позитиван однос произилази из дугог искуства живљења у ропству, али и практичних решавања свакодневних проблема повезаних са интересима и потребама људи. Тако једна изрека која говори о виталној потреби, на пример, препоручује људима: „*Здравље не пита за цену!*“[531] То је порука дугог трајања, преживела све промене у друштвеном и политичком бићу Србије. Она људе одвајкада опомиње, чини их опрезним кад је посреди здравље, најзначајније њихово богатство.

Када су у питању темељи живота, у овом случају телесно и душевно здравље, људима ова изрека препоручује да не постоји разумни и рационални разлог због којих не би покушали да употребе сва средства да излече болест, посебно тешку. Ова изрека дотиче велику моралну дилему – да ли је морално послужити се свим средствима ради одржања нечијег живота, или одрећи их се и тиме довести живот у питање? На ту дилему тешко је наћи одговор који би истовремено био високо морално поткрепљен. Управо то је ситуација која показује колико је људски живот сложен и колико је око њега изазова, дилема и наговора. Вероватно је за погођене овом дилемом морално чист став тешко прихватљив. У овој дилеми морално чисти могу само да остану они који су спремни на највећу жртву, да свој живот подреде моралном принципу. Сви остали тешко ће изаћи на крај с њом и вероватно ће бити склони да тврде да је морално и подмитити када је у питању здравље и опстанак у животу. Из ових разлога тешко је осудити људе који се корупцијом служе да би заштитили своје здравље. Тешко је осудити некога ко је подмитио лекара да би спасао свој живот или живот неког блиског.

Овај облик корупције је преживео, живи и тешко да ће икад бити искорењен. Ова пословична порука дубоко задире и снажно опстаје у свим организованим друштвима. Она би могла да буде доведена у питање једино ако би у друштву све, па и здравство, функционисало према највишим професионалним стандардима, а то гарантује једино владавина права. Владавина права одржава професионалне стандарде, као и интегритет појединаца и институција у здравственом систему.

[531] *Српске народне пословице и изреке*, приредио др Радул Д. Марковић, Војноиздавачки завод, Београд, 2005, стр. 89.

Корупција као услуга, односно као однос ја теби-ти мени, дуго траје у памћењу народа у Србији. Она је формулисана у изрекама „*Сваки дар иште уздарје*“[532], „*Ко ти велики дар даде, он гледа и велико уздарје* (да му даш)“[533] и „*Једном руком даје а двјема узима*“.[534] Очекивање да се дар узврати није толико проблематично колико мотив из којег произилази, а то је интерес, односно калкулација. Даривање је добар чин који људе ораспложује, приређује им унутрашњу физичку и духовну радост.

Дар људе озарује. Он је чин неког величанственог божанског дела. На то су утицале и религије које проповедају да смо ми људи дарови највећег савршенства – Бога и да су нас најчешће богови према свом лику градили и даровали када је у питању овоземаљски живот. Када се, међутим, даривање од тог првобитног значења и смисла пренесе у конкретне људске односе оно може да добије потпуно другачија обележја. Када се дарује с рачуницом да ће уследити узвраћање дара онда је на делу интерес или калкулација. То је граница од које почињу злоупотребе и манипулације. У овом новом значењу онај ко дарује унапред очекује да буде дариван, односно он калкулише какав ће и колики дар дати и која су очекивања од узвраћања. Даривање у овом значењу везано је за прагматични интерес.

Када се интереси умешају у дарове онда дар губи сјај којим обасјава људске животе. Овај рачунџијски начин подучава људе да поједине потребе задовоље помоћу даривања. Посебно је опасно даривање ако је повезано с државним институцијама; такав облик даривања, уз очекивање узвраћања, није ништа друго него подмићивање. Ово је опасно ако постане образац функционисања у држави зато што урушава и логику здравог разума и логику професионалног обављања послова. Даривање у служби узвраћања је куповина повезана са задовољавањем потреба попут запошљавања неспособних на места за која нису подобни, за незаконито давање разних дозвола попут грађевинских, за омогућавање остваривања монополских позиција у привреди, за добијање лажних диплома, за друге пробитачне послове и места која људи у околностима функционисања владавине права никада не би могли да остваре.

[532] Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пословице*, сабрана дела Вука Караџића, књига девета, Просвета, Београд, 1987, стр. 255.
[533] *Ibid*., стр. 164.
[534] *Ibid*., стр. 131.

Посебно место има новац, који се у коруптивним радњама употребљава чешће од свих других добара, јер је размењљив за било шта друго и зато што је најпрактичнији, односно најмање видљив. Вредност и природу новца прецизно објашњавају пословице „*Новац и гвоздена врата отвара*“,[535] „*Новац планине пробија*“,[536] „*Без пара ни у цркву*“,[537] и „*Дај нај* (из руке у руку; дај новац, па онда носи)“.[538]

Дакле, народна пословица моћ новца упоређује са бургијом која буши и најтврђе материјале. Из тога су произишле и пословице које показују да се новцу никакве препреке не могу поставити, нити могу новац зауставити. Једна од таквих пословица гласи: „*Пара врти где бургија не може*“.[539] Новац је упоређиван и са моћима убојних средстава попут пушчаног (или пиштољског) зрна. Тако је настала пословица: „*Пара бије где ни зрно неће*“.[540] Новац има пробојну моћ и тамо где су и механичка средства немоћна.

Ови примери плод су искустава генерација да се новцем може задовољити свака потреба и интерес. То је давало подстрек људима да многе своје проблеме, потребе и интересе на тај начин покушају да реше. Истовремено, то је и порука и препорука да се не треба лишити задовољења потребе ако људи поседују новац. Такође, то је и порука да је све могуће купити и да све има цену. Такве поруке подстрекивале су корупцију.

Према народном веровању, новац добија божанску моћ. Из таквог става произишла је и изрека да „*После Бога свет највише уважава новац*“.[541] На овај начин новцу се приписује моћ ствараоца и стваралаштва. А када је у питању корупција моћ остварења и онога што није дозвољено, што није легално и што не припада обичајима нормалног живота. Новац овако схваћен доводи у питање све норме и нормалности у друштвеном животу, што отвара простор за преваре, манипулације и коруптивно деловање.

Народно искуство у Србији, кад је реч о власти и корупцији, дугог је трајања. Оно је формулисано у пословици: „*Свака служба своју плаћу иште*“,[542] која садржи двоструко значење. Једно је да сваку службу, односно посао, треба платити да би добро

[535] *Српске народне пословице и изреке*, приредио др Радул Д. Марковић, Војноиздавачки завод, Београд, 2005, стр. 210.
[536] *Ibid*., стр. 210.
[537] *Ibid*., стр. 20.
[538] *Ibid*., стр. 57.
[539] *Ibid*., стр. 251.
[540] *Ibid*., стр. 251.
[541] *Ibid*., стр. 254.
[542] Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пословице*, сабрана дела Вука Караџића, књига девета, Просвета, Београд, 1987, стр. 255.

функционисала. Само добро плаћени у јавним службама мотивисани су да посао обављају онако како налажу професионални стандардни и логика посла, али и да при томе држе до одговорности и правичности. Друго значење односи се на изнуђивање мита од оних којима конкретна служба задовољава неку потребу: свима који намеравају да ефикасно и брзо остваре своју потребу препоручује се да службено лице подмите. Независно да ли је реч о службама у оквиру државне и јавне администрације, извршне, законодавне или судске власти. Овакав образац задовољавања потреба отворено показује да је корупција пожељна и да се помоћу ње посао најбоље обавља – штеди време и омогућава да се по нижој цени добије оно што се жели и захтева. Овакав облик корупције опасан је по функционисање државе и друштва јер се временом устоличује као образац којем се људи прилагођавају и практикују га.

Ово је пример како корупција продире и захвата важан сегмент друштва, односно политички систем. Преко политичког система корупција улази у све друштвене системе чијим ширењем настаје системска корупција.

Од формирања модерне српске државности до данашњих дана ову пословицу људи имају на уму, посебно у ситуацијама када нешто хоће хитно и ефикасно да обаве. Нажалост, овакве пословице показују изоштравање практичне памети која завршава у једној врсти лукавости, односно сналажења у којем су људи спремни да употребе сва средства којима располажу. Такође, ово је пример како се намеће образац изнуђивања и како се тај образац лако прима када га прихвате они који су дужни да одговорно обављају послове. На тај начин суспендује се професионалност и одговорност. Поступање по овој пословици је заразно, не само у оквиру хоризонталног функционисања власти и администрације, већ и у вертикалном функционисању. Из вертикалног функционисања произилази и образац који запосленима служи као алиби, а он гласи – кад може онај изнад мене, могу и ја. Тако се цела вертикала организације власти потпуно зарази коруптивним вирусом. У неким периодима то поприма размере праве пошасти; настаје такмичење, односно развија се конкуренција ко ће по вишој цени да наплати посао за који прима плату. Неретко, овај облик коруптивног понашања омогућава и настанак и развој међусобних уцена између различитих нивоа и овлашћења у оквиру власти.

Власт је одувек била привлачна и изазовна одређеном броју људи склони да се боре за њу, да је освајају, присвоје и да када то постигну више је никада другима не

препуштају. Корупција рачуна и на такве људске природе и карактере јер се показало да они имају нешто што их лако одводи у искушење и наговор да почине коруптивно дело. Власт омогућава одређеним њеним припадницима да прихвате подмићивање, али и да изнуђују мито. Народна мудрост је то формулисала изреком: „*Ако хоћеш кога да познаш, подај му власт* (у руке)“.[543] Другим речима, нека особа и њен карактер најбоље може да се сагледа кад у руке добије моћ. Власт је она сласт која карактер до краја изоштри, нажалост најчешће у негативном смислу. Када људи добију власт, не само да су склони да много тога измене унутар своје личности, него и да покажу нешто што се може окарактерисати као потпуна промена личности. Власт омогућава да људи демонстрирају моћ, али и све што иде уз моћ, посебно стицање богатства, привилегија и животног луксуза. Не би било проблематично када би људи на власти то приуштили себи својим идејама, способношћу и резултатима. Проблем настаје када то стичу на нелегалан и насилнички начин. Управо они показују прави карактер некога ко је на власти.

Власт се у српској традицији најчешће везује за разнолике маневре и злоупотребе. Сматра се да се људи који се боре за власт у ствари боре за личну добит. Интерес је мотив који их покреће да власт освоје. Из тих искустава настала је и пословица према којој „*Нема власти која неће сласти* (масти)“.[544] У народу се сматрало да је свака власт подмитљива. То је некима користило да, знајући њену природу, помоћу такве власти лако остваре своје нелегалне захтеве. За оне без новца и моћи то је значило да не могу никада ништа да остваре, ни оно што им по закону припада. Стога је и настала поука да власт треба увек подмастити, односно нешто јој подарити како би нека потреба или интерес били задовољени. Ово ружно говори о власти у Србији и такво мишљење о њој траје деценијама.

Људску неповерљивост према власти – и више од тога – исказује пословица „*Ко има закон* (власт), *има и суд на својој страни*“,[545] директно оптужујући носиоце извршне власти за злоупотребу положаја. Извршна власт је најчешће склона да остале гране власти подреди себи, посебно да подмити судије и суд. Подређивање судства – које би увек требало да буде потпуно независно – омогућава носиоцима функција у извршној власти да

[543] *Ibid*., стр. 53.
[544] *Српске народне пословице и изреке*, приредио др Радул Д. Марковић, Војноиздавачки завод, Београд, 2005, стр. 219.
[545] *Ibid*., стр. 145.

задрже све што су незаконито стекли. Наравно да судије које раде по диктату извршне власти неће одузимати противзаконито присвојену имовину носилаца извршне власти, нити санкционисати друге њихове нелегалне радње. Судска блокада још снажније охрабрује, подстиче и омогућава одржавање корупције у држави.

У историји српске државности много чешћи су периоди потчињености него независности судства од извршне власти, која приморава судије да доносе неправедне пресуде. За коруптивне радње изузетно је значајно да они који су спремни на корупцију имају моћ да подреде судску власт и судије и тако избегну осуду коруптивних радњи које чине. Подређена судска власт показује да је држава у страшном проблему јер њоме владају узурпатори и неправда.

У Србији је корупција увек повезена и с невољом и отуда једна од пословичних поука гласи: „*Невоља је увијек дуга*“.[546] Ова изрека припрема људе и даје им до знања да све невоље које их снађу, па и корупција, дуго трају. Порука је и добар упут да ће, и када почне борба против корупције, она бити тешка и дуготрајна. За ослобађање од ње потребни су време, истрајност и упорност. Изрека, уједно, упозорава људе на опрез и припрема их за стрпљивост како би корупција била сведена на ниво који их барем неће драматично угрожавати као на почетку те борбе.

Истовремено с позитивним порукама, развиле су се и негативне поруке према корупцији и коруптивном деловању. Позитивне, које су упућивале људе да се корупцијом окористе, направиле су велику штету менталном стању и карактерима појединаца оправдавајући их ако прихвате ову појаву као нешто нормално ради личних задовољстава и користи. Негативан однос према корупцији, с друге стране, изоштравао је и карактере и ментална стања, јер је деловао попут штита према свакој врсти нелегалности и корупције као нечега лошег, неприхватљивог, нељудског и нечасног. Пословица упозорава: „*Поштење се прода за грош, али не може да се купи за дукат*“.[547] Другим речима, цена сопствене пропасти је ништавна као добитак у односу на част која је велики добитак.

[546] *Ibid*., стр. 210.
[547] *Тимочке пословице, изреке и загонетке*, сакупио и приредио Љубиша Рајковић Кожељац, Просвета, Ниш, 1989, стр. 40.

Подмићивање је на различите начине осуђивано у српској традицији. Тако је настала поука у облику пословице: „*Где новац звечи, ту правда јечи*“.[548] Ко год је новцем куповао правду, правду је унижавао. Пословица учи да се новцем неправда као правда купује и да је, када се купује, правда тежак болесник; она јечи као што болесник јауче. Новац је непотребан за правду јер правда би требало да буде непоткупљива. Пред правдом сви треба да буду једнаки и равноправни. Нема више или мање правде: или је нешто праведно или је неправедно. Куповина правде компромитује све што је засновано на правди, у првом реду законе и право. Нема правде тамо где се закони купују или припремају само за одређене. Такође, селекција у примени закона уводи велику неправду међу људе.

Народно искуство показало је да је сваки облик подмићивања и мита наносио људима губитке који су их скупо коштали и штетили им. Из тог искуства настала је пословица: „Тајно мито крв пије“.[549] Подмићивање представља исисавање из људи онога што они стварају и од чега преживљавају. Када су принуђени на мито они западају у ситуацију у којој их то може погодити исисавањем онога што их одржава. Мито је својеврсна крвопија која исисава људске садржаје. Ова пословица сведочи да је дубоко у народу укорењена спознаја колико је мито опасно и тешко дело које људе директно погађа. Зато су мито и поредили са крвљу, са најзначајнијом супстанцом која храни и одржава организам. Мито исисава најбоље што човек ствара и од чега живи, доводећи у питање квалитет његовог живота, понекад и опстанак.

Бранећи се од корупције, народ се позивао на вредности битне за нормалне људске односе. Једна од тих вредности јесте поштење, односно часно и достојанствено понашање које неће никога да потцени, понизи и нанесе му неправду. То је и створило пословицу: „*Све се може купити за паре, само поштење не може*“.[550] Поука ове пословице јесте да је непоткупљив онај ко је у односу према другим људима показао и доказао поштење у разним ситуацијама и (не)приликама које га води кроз живот. Из пословице проистиче и друга порука – онај ко нема поштење није ни у могућности да га продаје. А морална поука

[548] *Српске народне пословице и изреке*, приредио др Радул Д. Марковић, Војноиздавачки завод, Београд, 2005, стр. 47.
[549] *Српске народне пословице и загонетке*, скупио их Вук Стеф. Караџић, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1933, стр. 333.
[550] *Српске народне пословице и изреке*, приредио др Радул Д. Марковић, Војноиздавачки завод, Београд, 2005, стр. 283.

је да човек у стању заљубљености у новац – губи образ. Образ је симбол и образовања и моралног стања. Образом се показује у каквом су стању и односу знање и морално васпитање. Образ подразумева да обоје треба подједнако да красе човека. Зато и стоји опомена у виду пословице: „Који се у паре заљуби, образ изгуби“.[551]

Неспорно је да је народ бранио врлине које потпомажу да се живот одржава и развија. Поштење је једна од врлина битних за односе међу људима и зато што оно људе наводи да се држе истине, тачности, искрености и обећања. Последица таквог односа је и пословица „Боље је поштење у сиромаштву него богатство без поштења“.[552]

Народ је често обележавао разне преваранте, посебно оне који се позивају на претке који су у прошлости заслужно добили часно место у успоменама и сећањима људи. Њихови потомци ту част нису још више оплеменили или сачували већ су је злоупотребили за неке себичне пробитачне интересе. Такве злоупотребе такође су део корпуса коруптивних радњи. Нечасне потомке обележила је пословица: „*Чува дедовску част, а у ствари бори се за своју власт*“.[553] Ти борци за власт су заслуге предака, и њихово часно дело којим су будућим генерацијама оставили пример како треба достојно и људски живети, ставили у службу свог себичног интереса. Такви напросто бесрамно тргују заслугама предака.

Колики је опрез народа створило рђаво искуство говори и пословица: „*Човек који ради с парама не може да буде поштен*“.[554] Ова врста народног уопштавања не може се узети као нешто тачно, јер је довољан и само један пример човека који поштено ради са новцем да ову пословицу доведе у питање. Ова пословица, међутим, није логичке природе већ више опомена проистекла из искуства да је већина људи која има посла с новцем спремна на злоупотребе, па и коруптивна дела. Та сумња треба да опомене неопрезне, али и оне који раде с новцем да добро размисле и не учине нешто што би их дискредитовало. Ова пословица више делује превентивно него што би се могла узети као потпуна истина; народ је стварао и поуке превентивног карактера. Савремена борба против корупције, такође, превенцију истиче као важну компоненту у тој борби.

---

[551] *Тимочке пословице, изреке и загонетке*, сакупио и приредио Љубиша Рајковић Кожељац, Просвета, Ниш, 1989, стр. 34.
[552] *Српске народне пословице и загонетке*, скупио их Вук Стеф. Караџић, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1933, стр. 27.
[553] *Српске народне пословице и изреке*, приредио др Радул Д. Марковић, Војноиздавачки завод, Београд, 2005, стр. 330.
[554] *Ibid*., стр. 331.

У пословицама се истиче да је понекад корисније дати мито него терати правду. Тако Вук Караџић бележи пословицу: „Плати, па се не инати“.[555] Вук је записао и поучну пословицу која се односи на потребе, посебно противзаконите. Народ је то добро формулисао: „Потреба закона нема“.[556] Другим речима, да би остварио потребу човек је често склон да закон не поштује.

Народу од новца често зависи не само одржање живота него и слобода. Људе без новца лако је поробити. Стога новац у народним представама игра једну од најмоћнијих улога. Помоћу новца може се све набавити. Новац отвара свака врата. Новац се често стиче и на непоштен, незаконит и коруптиван начин, али због тога не губи вредност. Достојевски је изврсно поручио: „Новац је кована слобода“.[557] Новац је нашао место и у загонеткама које је смишљао народ: „Што је љепше од злата а милије од брата?“,[558] а одговор гласи: новац.[559] Новац се пореди са златом, али и са крвним сродством, односно братом. Сугерише се да је он лепши и милији и од злата и од брата. Новац у народној фантазији добија митска обележја. Новцем су људи опседнути. Да би га стекли, често су спремни на употребу свих средстава, најчешће нечасних. Новац, с једне стране, свашта омогућава, али, с друге стране, поробљава. Ако је часно и на поштен начин зарађен, новац је од велике користи и помоћи и људе ослобађа, односно омогућава им достојан живот. Новац, међутим, поробљава када се стиче нелегално, крађом и другим нечасним средствима. Тада људи постају његови робови. Они су новцем уцењени, а они који их уцењују могу често да их у нечасним радњама употребљавају и користе.

Пре новца злато је било средство размене. Као неуништив племенити метал имало је не само значење моћи у размени већ је и као украс добијало симболичку моћ. Украс је злато постало чим су људи почели да се украшавају и да и помоћу украса показују моћи, од материјалних до духовних. Као средство размене злато је служило и да се људи у

---

[555] *Српске народне пословице и загонетке*, скупио их Вук Стеф. Караџић, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1933, стр. 278.
[556] *Ibid*., стр. 287. Алтернација пословици „*Потреба закона нема*“ је „*Потреба очију нема*“. Јелена Јовановић сматра да „сентенце о 'потреби' у случају да нема 'закона' значи да човек у крајњој невољи (*под. М. Ј.*) не пази ни на божје ни на земаљске законе. Слично је и кад нема 'очију'“. (Јелена Јовановић, *Књига српских народних пословица*, књ.1, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 2006, стр. 137)
[557] Ф. М. Достојевски, *Записи из мртвог дома*, Народна књига, Београд, 1959, стр. 64.
[558] *Српске народне пословице и загонетке,* скупио их Вук Стеф. Караџић, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1933, стр. 479.
[559] *Ibid*., стр. 492.

међусобним односима разликују према материјалној моћи и угледу. Истовремено, оно је служило и за разне злоупотребе. То, на свој начин, казује пословица према којој „Где злато говори, уста ћуте“.[560] Та пословица има различита значења, од позитивних до негативних, од стања да се пред сјајем злата људи запрепасте и ућуте. Оно им учини такву угоду и лепоту да пред њом занеме. Ова пословица се може тумачити и у негативном смислу. Злато може штошта приуштити, па и оно незаконито, на пример као средство за подмићивање.[561] Они који га приме ућуте, а оно је у стању и да их наведе на коруптивне и остале нелегалне поступке. Злато ућутка и неке од отпорнијих, јер код њих искушење добитка надвлада одговорност и професионализам.

Мито се подстиче и у народним пословицама. На пример: „Да би нешто добио, мораш нешто и дати“.[562] У тој пословици сабрано је искуство да, ако је некоме до нечега стало, он мора за то нешто да дâ. Ово је једна врста наговора на мито и подмићивање. То је произишло из вековима таложених искустава. Пословице најчешће непогрешиво исказују суштину људских искустава па је логично што служе као препоруке и поуке. А што се власти тиче, њу пословице често не повезују с пословима због којих она постоји већ са разноврсним личним добитима. Тако народно искуство говори: „Да није сласти, не би било власти“.[563]

Новац као општа вредност у размени често се везује за коруптивне радње. Помоћу новца прибављане су разне ствари чије је порекло сумњиво, али је и новац стицан на сумњив начин. Када се новац злоупотребљава у прљавим радњама и пословима онда народ формулише искуства проистекла из тих нечасних радњи: „Ће новац звечи, ту правда јечи“.[564] Ово је пример како се новац користи да поништи правду, а да се неправдом

[560] *Једноставни облици народне књижевности*, приредила Марија Клеут, Издавачки центар Матице Српске, Нови Сад, 2010, стр. 152.
[561] То добро показује пословица „*Златан кључић звоздена врата отвара*“. Јелена Јовановић даје и две алтернације овој пословици: „*Лијепа ријеч гвоздена врата отвара“* и „*Медена уста гвоздена врата отварају*“. Ауторка појашњава да „'гвоздена врата' из потоњег скупа примера симболизују нешто што се жели постићи, а 'златан кључић' и 'медена уста' симболички упућују 'лијепу реч'“. (Јелена Јовановић, *Књига српских народних пословица*, књ.1, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 2006, стр. 199–200)
[562] *Народне пословице*, сакупио Војин Ђоков Корпивица, П. и В. Копривица, Подгорица, 2016, стр. 37.
[563] *Ibid*., стр. 39.
[564] *Ibid*., стр. 50.

нешто стекне или добије. Још један пример нечасних радњи повезаних с новцем истакнут је у пословици „Ће новци, ту и масни лонци“.[565]

У пословицама је означена и улога блага чије стицање може да нанесе велику штету ономе ко хоће да га се докопа. Тако се у једној пословици истиче: „За благо се не губи само душа, него и образ“.[566] Ово је опомена да се људи добро запитају када неко благо стичу да ли га стичу сопственом заслугом или неком нечасном радњом. У првом случају благо не оптерећује, оно оног ко га је стекао обогаћује, али и развија све поред њега. У другом случају, благо урушава душу онога који га на тај начин стиче, али и доводи у питање његов образ, односно његову моралну културу. Образ је симбол свести, знања и савести. Оно што се на непоштен начин стекне образ доводи у питање. То је добра препорука да се људи не служе подмићивањем јер ће трајно оштетити своју човечност, односно оно што их чини култивисаним бићима.

Колико је мито присутно у свести и искуству људи говори и пословица: „Једина љубав без мита је мајчина“.[567] Ово говори да су све остале љубави сумњиве, односно да заводе митом. Свака љубав која почива само на интересу представља калкулацију. Љубећи калкулишемо шта ћемо да добијемо.

Још једна народна поука у облику пословице ослобађа људе када је у питању стицање новца. Она гласи: „Млати паре, за образ не мари“.[568] Овде је новац изнад образа, односно части, поштења и достојанства. У пословицама има и порука и поука да људи лако не поклекну, да се изборе са поткупљивањем, да уверења лако не продају или да их се одричу. Тако пословица поручује: „Не дај вјеру за вечеру, ни поштење за печење“.[569] Народно искуство истиче да нико олако не даје нешто другоме, односно увек кад нешто даје иза тога стоји нека будућа корист. Због тога је формулисало пословицу као поуку: „Нико не даје нешто за ништа“.[570] Људе спремне да се, зарад неког добитка, одрекну и својих битних духовних уверења, насликала је пословица: „Продао би вјеру за вечеру“.[571] Такви људи подложни су разним друштвеним пороцима, па и подмићивању, јер нема ничег светог на основу чега не би неку корист остварили. Посебно се обележавају тајни

[565] *Ibid*., стр. 51.
[566] *Ibid*., стр. 57.
[567] *Ibid*., стр. 70.
[568] *Ibid*., стр. 105.
[569] *Ibid*., стр.113.
[570] *Ibid*., стр. 124.
[571] *Ibid*., стр. 141.

поклони, јер самим тим што су тајни они могу да буду извор разних замки у које се људи могу уплести. Најчешће су те замке нечасне и опасне по нормално људско здравље. То је разлог што пословица опомиње: „Тајни поклони су увијек сумњиви“.[572] Другим речима, њих се треба клонити, јер се може упасти у нешто из чега се после не може извући. Поука је да такви поклони могу у себи да носе неку врсту уцене.

Људи који су спремни да не бирају средства, односно да не разликују часна од нечасних средстава, опасна од примерених, постају праве животиње. Пословице су обележиле и такве међу људима. Једна од пословица гласи: „И оца би за новце продао“,[573] а друга: „И мајку би за паре продао“.[574] За такве људе нема ништа свето ни вредно, од најближих до свих осталих. Они су себичним интересима, потребама и жељама у стању све да подреде. Такви су изузетно подобни и за разне обмане, противзаконите и коруптивне делатности. Њих често опасни људи из политике, посебно из власти, користе за разне прљаве послове, између осталог и за изнуђивање мита и подмићивање. Ова пословица показује да увек постоје међу људима они који се могу регрутовати за нечасне, неморалне и прљаве послове. На њих се рачуна и када се упушта у коруптивне радње.

4.3. Афористичари о корупцији

Први нововековни мислилац који је афоризму дао значај био је Френсис Бејкон (Francis Bacon).[575] Према Бејкону, афоризам је спој два елемента: тема, проистеклих из тренутних друштвених проблема и књижевног умећа, односно књижевног обликовања тематике.[576] Много касније, у другој половини 20. века, филозоф естетичар Иван Фохт је

[572] *Ibid*., стр. 154.
[573] *Једноставни облици народне књижевности*, приредила Марија Клеут, Издавачки центар Матице Српске, Нови Сад, 2010, стр. 179.
[574] *Народне пословице*, сакупио Војин Ђоков Корпивица, П. и В. Копривица, Подгорица, 2016, стр. 64.
[575] Бејкон истиче да „први и најстарији истраживачи истине, поштенији и отворенији, обичавали су ону спознају, коју су црпили из разматрања ствари и сабрали за употребу, повезати у *афоризмима*, тј. кратким разасутим, и не с помоћу методе сапетим изрекама, и нису се градили нити обећавали као да обухваћају цјелокупну умјетност“. (Francis Bacon, *Novi organon,* Naprijed, Zagreb, 1986, стр. 83)
[576] Према Зденку Шкребу по Бејкону „вриједи само онај афоризам који је узет ex medullis et inerioribus scientiarum, и његов успоредни захтјев да писац афоризма буде мајстор свога заната. Тиме је већ ренесанса поставила најстроже захтјеве за умјетничку вриједност афоризма: својом тематиком он треба да задре у саму срж друштвенога живота људске заједнице, а језичним својим обликом треба да свога аутора представља као мајстора стила“. (Zdenko Škreb, *Književnost i povijesni svijet*, Školska knjiga, Zagreb, 1981, стр. 111)

видео афоризам као спој уметничког и филозофског. Он пише: „Афоризам је јединствен и тоталан спој умјетности и филозофије – јединствен утолико што су и умјетничко и филозофијско у њему у једном и истом елементу стопљени, а тоталан у том смислу што је све умјетничко прешло у филозофијско и све филозофијско у умјетничко, што ниједним својим дијелом ова два ингредиенса не остају по страни, односно самостално“.[577] Афористичари су мушевити критичара друштвене патологије.[578]

Плодно тло за настанак афоризма су дубоке друштвене кризе, односно велики друштвени поремећаји у којима често људи живе страдалнички. Управо афоризам то на најбољи начин показује. Његова кратка форма убојито осветљава суштину проблема који притискају друштвени живот. Афоризам је бљештава светлост која показује садржај проблема, али и суштину, односно његову срж. Према социологу и филозофу Ђуру Шушњићу, „предмет бављења сатиричног афоризма јесу седам смртних грехова: властољубивост, грамзивост, разврат, завист, гнев, очајање и глупост“.[579] Афоризам прецизно означава наведена друштвена зла, али је истовремено и последња одбрана од њих.

Афоризам је тешко дефинисати јер изазива и подстиче значења, а све што изазива различита тумачења не може се никада до краја прецизно дефинисати. То примећује Шушњић када наводи да се може само дати дефиниција која је приручна, односно методолошки упутна, а не потпуна. Управо такву дефиницију Шушњић даје. Том дефиницијом руководим се и у анализи афоризама у којима се погађа садржај и суштина коруптивног зла. Према Шушњићу, „афоризам је кратки, језгровити, бритки, духовити, мудри, поучни и набрекли изражајни облик који омогућава да се у мало речи сабере искуство заједнице и њен поглед на свет“.[580]

---

[577] Ivan Focht, „Unutarnji mehanizam aforizma“, *Izraz,* God. VI, Br. 7, 1962, стр. 14.

[578] Према Ратку Божовићу, аристичари су „критичка алтернатива“. Они су „својим иронијско-сатиричним ставом... покушавали да обзнане истину која је била одсутна. Не знам да ли су било кога увјерили у своју истину, али... је њихово разумијевање политичког живота, јавне сфере и свакодневља, био добар пут до слободног друштва и слободног мишљења. Њихови афоризми звонили су као будилници, који су реметили неприродну поспаност равнодушних и морално неосјетљивих поданика. На брутализацију јавног и свакодневног живота, аристичари су одговарали отворено и жестоко, спонтано и искрено... хуморно-иронијско стваралаштво помагало је да се лакше подноси наопака и апсурдна стварност. Аристичари нијесу пристали на политичка и свака друга лудила, нити на униформност мишљења“. (Ratko Božović, *Bravure duha,* Književna zajednica „Vaso Pelagić“, Banja Luka, 2015, стр. 11)

[579] Đuro Šušnjić, *Ogledi o skrivenoj strani stvari,* Službeni glasnik, Beograd, 2012, стр. 341.

[580] *Ibid*., стр. 347.

Афористичари не подлежу систематици нити чврстом реду јер афоризми настају као бљесци духа у тренутку када мисао додирне несрећну стварност. Из тог разлога се они ретко систематично ређају. Њихов настанак је спонтан, тренутно изазиван и оријентисан према различитим проблемима у времену кризе. Прихватајући такав начин настанка афоризма, они ће у овом раду управо у складу с тим бити анализирани.

Песник, сатиричар и афористичар Душко Радовић добро је запазио да се родољубље и патриотизам могу добро наплатити. Они понекад постају занимање од којег се може добро зарадити, па и обогатити. Нажалост, у корумпираном друштву родољубље је изнад закона, норми и правила. Из тих разлога они могу све, па и да граде нереалности и те нереалности уграђују у свој добитак. То је посебан облик корупције. Радовић пише: „Велики родољуби граде велике привредне објекте, а мали санирају њихове губитке“.[581] За родољупце је државни привредни губитак за њих често лични добитак. Радовић духовито примећује да је подмитљивост добила толику ширину да у њој не учествују само они који немају никакву функцију. Његов афоризам гласи: „Има неподмитљивих људи. То су они од којих ништа не зависи“.[582]

За личну корист људи су, да би је остварили, спремни на разноврсне злоупотребе. Афоризмом „Непоколебљиво стојимо на линији личне користи“, то стање у нашем друштву описао је Драгиша Кашиковић.[583] У једном другом афоризму Кашиковић цинично примећује: „Кажу да се корупцијом бави из идеалних побуда“.[584] Када нешто постане начин живота поприма и црту идеалности. Ако су корист и добит једини смисао живота, онда је корупција идеалан облик остварења тог циља и сврхе. Ово је типичан пример како идеали могу да попприме карикатурални садржај и да се као негативност препоручују.

Колико корупција може да се протегне показује следећи Кашиковићев афоризам: „Код нас се корупција протеже само до савезне владе“.[585] Овај сарказам показује колико је

[581] Duško Radović, у: Aleksandar Baljak, *Istorija afokalipse: antologija srpskog satiričnog aforizma,* Filip Višnjić, Beograd, 1987, стр. 56.
[582] Душан Радовић, у: Витомир Теофиловић, *Враг и шала, Пола столећа српског афоризма,* Гутенбергова Галаксија, Београд, 2000, стр. 15.
[583] Драгиша Кашиковић, у: *Антологија савремене српске сатире*, приредио Мирослав Егерић, Задужбина „Петар Кочић“, „Змај“, Бања Лука – Београд, Нови Сад – Бања Лука, 2001, стр. 224.
[584] *Ibid*., стр. 229.
[585] *Ibid*., стр. 235.

корупција раширена, од локалног до савезног нивоа у држави. Наравно, савезни ниво и савезна извршна власт последња су инстанца у хијерархији власти.

Афористичар Митар Митровић цинично примећује да лекари у ствари не примају мито него новац. Афоризам гласи: „Мој тата је доктор. Он не прима мито, само паре“.[586] Ово је пример дечје невиности која не зна шта је мито, али зна конкретно како изгледа новац. Овим афоризмом наглашава се да, када лекари добијају новац, они то у својој свести не прихватају као мито него као неки дар за оно што су за нечије здравље добро учинили. Ово је начин прикривања осећаја нечасти. Незгодно је да лекар призна да је примио мито, а добро је када неко стави у џеп част у облику новца. То је добар пример рационализације у којој се раздвајају част и мито. Они сматрају да је мито чин изнуде, а давање новца чин даривања.

Оно што се дешава у образовном систему говори да је тај систем запао у велику кризу под утицајем корупције. То Митар Митровић обележава афоризмом: „Да сам имао довољно пара, завршио бих факултет пре но што сам пошао у основну школу“.[587] Ово је пример како се доживљава корупција у образовном систему и какве последице она производи по све, посебно према младим генерацијама. Пред њиховим очима одвија се оно што потпуно урушава ауторитет образовног система, јер гледају како се неспособни, нерадници и они који су склони да све добијају на незаслужен начин, лако запошљавају и добијају боље плаћена места. Образовни систем захватила је корупција и она је сада највидљивија за све. Купују се не само оцене него и дипломе. Корупција у образовању је, поред здравства, најраширенија појава, иако мерено новцем који циркулише није највећа, али зато производи трагичне последице када је у питању формирање личности.

Онај ко купује положај у политици, када га се докопа, принуђен је да се упусти у још једну куповину, због оних који би могли да га уцене јер их је потплатио; мора да купује њихово ћутање. Управо ово је добро запазио и афоризмом обележио Борислав Богдановић: „Ко почне политичку каријеру куповином гласова, заврши куповином ћутања“.[588] Корупција омогућава, али истовремено и поробљава. Купити оне који су спремни да се продају значи купити оне који ће бити спремни да о томе проговоре и да

[586] Mitar Mitrović, у: *Od Stradije do Stradije,* priredio Ratko Božović, Stylos, Ilijada, Novi Sad, 2007, стр. 272.
[587] *Ibid.,* стр. 274.
[588] Борислав Богдановић, у: Витомир Теофиловић, *Враг и шала, Пола столећа српског афоризма,* Гутенбергова Галаксија, Београд, 2000, стр. 59.

поново од онога који их је поткупљивао траже нови мито да би ћутали. Корупција отвара уцену која често постаје безгранична. Када нешто почне уценом онда се тај процес одвија по логици уцена за уценом.

Какво је искуство с влашћу на нашем поднебљу, независно да ли је она аутократска или демократска, показује и афоризам Мирослава Средановића: „Власт нас је искварила. Научила нас је да јој дајемо мито“.[589] Ово показује да људи на основу својих искустава с влашћу закључују да је она подмитљива и да је подмићивање урачунато у њен начин функционисања. Митом се добија и оно што је по закону и оно што није по закону. Разлика је само у томе што је свота мања када је нешто по закону него када је незаконито. Показало се у Србији да је свака власт искварена, чак и она која долази са обећањима да ће искоренити корупцију, односно све облике подмићивања. Одмах по доласку на власт, на самом почетку, заборавља се обећање и наставља већ утабаним путевима, а све које је оптуживала за корупцију више не помиње. Уместо обрачуна с корупцијом, сама подлеже искушењу, односно рачуници да се на нелегалан начин што пре окористи. Што сматрају да ће им бити краћи боравак на власти, то је корупција већа, јер треба што више грабити и све искористити за личну добит док су на власти. Деси се понегде у свету да нека власт оно што је обећала испуни. То су, међутим, пре инциденти него правила на нашој планети. Само у малобројним државама, у којима су успостављени и функционишу контролни механизми, корупција је сведена на најмању могућу меру и она је у таквим замљама само изузетак док је код осталих правило.

Када је у питању корупција, афористичар Средановић показује да ништа није свето, чак ни оно што припада врхунском образовању, односно оно што би требало да буде резултат великог дара, способности, упорности и дисциплине, а то је стицање највише научне титуле, доктора наука. Докторат је потврда да је неко стекао највише научно звање, на основу своје идеје и способности, односно постигао врхунски резултат у науци, научној дисциплини којом се бави. И у том делу где мали број креће животном стазом која захтева строге професионалне критеријуме и где је видљивост изузетно велика, има спремних да и то претворе у најобичнију преварантску трговину. Средановић је то одлично обележио у афоризму: „Има доказе да је стекао докторат. Новчану уплатницу“.[590]

[589] Мирослав Средановић, *Ренесанса без хуманизма,* „Everst Media“, Београд, 2017, стр. 82.
[590] *Ibid*., стр. 131.

Ово је драстичан пример корупције на највишем нивоу стицања звања – куповина докторске дипломе. Истовремено, ово је пример цинизма који показује да се и потврдом, новчаном уплатницом, може купити највише научно звање.

Отварањем приватних универзитета у савременој Србији почела је трговина докторским тезама, односно како овај афористичар добро истиче, најважније је имати новац и уплатити ономе ко може то да омогући. Уплатница је овде симбол опасног облика коруптивног понашања. Трагедија је у Србији што спремних на овакве криминалне подухвате има и на важним местима у јавним институцијама, тако да од њих зависи професионална селекција. А захваљујући таквој селекцији, те институције најчешће примају још неспособније од оних који у одабиру имају одлучујућу реч.

Колико је лоповлук узео маха показује и писац епиграма Раде Јовановић. Он пева: „За нас нема теже казне од забране да се мазне!“[591] Мажњавање је општа препорука, опште стање и општи посао. Оно се обавља на разне начине, од крађе и отимања до корупције. Колико се та појава раширила управо показује овај Јовановићев епиграм. Најтеже што пада таквом обрасцу понашања јесу забране.

У необичном жанру, роману у афоризму, под називом *Заведи па владај*, Илија Марковић суптилно и цинично обрађује и корупцију. Тако он тачно констатује: „*Корупција се увукла у све поре. Истина не може да избије на површину*“.[592] Ово је пример доброг запажања да је корупција појава која најчешће обитава у невидљивом делу стварности. Видљиве су њене последице као што је нагло богаћење неког појединца или промена материјалног статуса целе једне групе, посебно оне која је успела да освоји власт. Сам чин корупције, међутим није видљив јер се одвија увек у четири ока. Зато истина о корупцији тешко избија на површину. Добро је и његово запажање да „корупција почиње испод руке. Кад стигне до главе, нема лека“.[593] Ово је добар пример шта људима чини корупција на менталном плану. Почиње баналним, тактилним додирима, а завршава у човековим менталним процесима. Она је, управо, опасна због тога што као вирус зарази

[591] Раде Јовановић, у: *Антологија српске сатире, 1987 – 2007,* приредио Ђорђе Оташевић, Алма, Београд, 2007, стр. 230.
[592] Илија Марковић, *Заведи па владај – роман у афоризму*, Илијада, Нови Сад, 2006, стр. 307.
[593] *Ibid*., стр. 307.

човеково ментално стање и, што је најгоре, за ту врсту болести лека нема. Марковић се иронично подсмева: „Да има пара, власт би се обрачунала са корупцијом“.[594]

Сиромаштво власти и неспремност других да је подмите да се бори против корупције је оно што корупцији омогућава опстанак. Ово је својеврсни перпетуум мобиле у којем, и да би отпочели борбу против корупције, треба оне који су је омогућили, а то је власт, и за то подмитити. Марковић закључује: „Корупција се увукла у све поре“.[595] Управо то је разлог што је власт „алергична на антикорупцијски савет сваке врсте“.[596]

Феномен корупције прави је рудник за аферистичарске каламбуре, понекад неодољиво смешне – кад реалност, која је инспирисала те комичне обрте, не би била толико тужна. Као кад, на пример, Илија Марковић уочи овако нешто: „Остао је непоткупљив. Све досадашње понуде биле су непристојне“.[597] Када је у питању корупција значајно је и знање о њој, јер у супротном они који захтевају корупцију изгледају недодирљиво. Марковић то добро описује у следећем афоризму: „Ко Вас не зна, скупо би вас платио. Ко зна – подмитио“.[598] Има и духовитих опаски заснованих на различитим искуствима, попут ове Марковићеве: „Не примамо мито! Само дајемо“.[599] Оно што корупцију краси као начин живота јесте да се она не може измерити. Тако Марковић истиче: „Корупција није колико се прича да је. Већа је“.[600]

У каквим је проблемима правосуђе кад је о корупцији реч показује аферистичар Павле Ковачевић. Правда у корумпираном судству је дуга, некада толико предуга да је онај који је потражи за живота и не добије. Зато Ковачевић афоризмом опомиње: „Захваљујући правди леш је добио парницу“.[601] Мито обухвата различите начине давања и примања. Један од начина јесте и висина плате која не одговара ни способностима нити обавезама онога ко је прима. Добијање плате без критеријума такође је једна врста подмићивања. То се често дешава у случајевима када се од оних који се запошљавају на преплаћена места очекују разне услуге. Аферистичар Павле Ковачевић то показује

[594] *Ibid*., стр. 307.
[595] *Ibid*., 307.
[596] *Ibid*., стр. 307.
[597] *Ibid*., стр. 308.
[598] *Ibid*., стр. 308.
[599] *Ibid*.,, стр. 308.
[600] *Ibid*., стр. 308.
[601] Pavle Kovačević, *Moji neprijatelji*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987, стр. 43.

афоризмом: „Зар превелика плата није мито?“.[602] Ако неко незаслужено добија велику плату то је примање мита, односно подмићивање од оног ко му ту плату даје. Корупција на различите начине делује и поприма различите облике. Наравно да превелика плата није мито ако је заслужена и ако иза ње стоји знање, способност и резултати у обављању посла. Често се, међутим, на основу искуства, може закључити да превелике плате добијају и они који то не заслужују, односно они који немају потребне услове, квалификације, способности, нити резултате. У таквим ситуацијама и плата постаје један од облика мита. Вероватно се награђује нешто друго, привржености, односно лојалност, послушништво и беспоговорна оданост. Ако незаслужени добијају високо плаћена места, онда то може бити двострука корупција: куповина места и место које служи за куповину.

Дејан Патаковић пример је афористичара који сагледава актуелно као трајно. Проницљиво из актуелних дешавања и односа извлачи оно што је имало прошлост, потврђује се у садашњости, а остаје као поука за будућност. У његовом афористичком опусу посебно место добиле су коруптивне радње повезане с политичарима, корупцијом и борбом против корупције. Афоризмима је такође разобличавао најчешћу и најраширенију корупцију с којом се грађани суочавају, корупцију у здравству. На ироничан и циничан начин Патаковић обележава професионалне политичаре: „Политичари нису цинкароши. Ни своју имовину неће да пријаве“.[603] Цинкарење се сматра нечим нечасним, с тим да га политичари користе и за прикривање имовине. Још једну карактеристику политичара Патаковић открива у афоризму: „Како се сналазиш као министар? Па, како се узме“.[604] Ово је пример како политичари на власти релативизују оно чиме се баве. У тој релативизацији спремни су да на разне начине користе своју функцију, коју доживљавају као средство за остваривање личне користи, узимајући оно што им је потребно. Своју афористичарску лупу Патаковић посебно усмерава на узимање. Ако се узме, то је за политичара добро, ако се не узме онда је рђаво. Према томе, политичар не доживљава функцију као част која му је припала због његових идеја, способности, енергије коју поседује и страсти да задовољи опште интересе која произилази из места и улоге коју је добио.

[602] *Ibid*., стр. 6.
[603] Dejan Pataković, у: Ratko Božović, *Neošišani*, Čigoja štampa, Beograd, 2014, стр. 37.
[604] *Ibid*., стр. 36.

Патаковић посебно обележава борбу против корупције на начин који је у суштини коруптиван. У афоризму „Борба против криминала одлаже се због појаве корупције“[605] саркастично и цинично означава начин на који се власт „бори“ против корупције. Другим речима, борба против криминала била би успешна да се, ето, изненада није појавила корупција. Корупција је очигледно толико моћна кад тако може да запањи оне који се боре против ње да на тренутак, или можда трајно, остају у шоку и обустављају оно чиме би требало да се баве. У савременој политичкој стварности управо се уистину догађа ово што је афористичару послужило као одличан материјал за исмевање.

Често се догађа да се политички моћници, када се приликом обелодањивања коруптивних случајева учини изгледним њихово решавање у складу с владавином права, иза сцене упозоре. На тај начин они преплаше задужене за ту борбу како би одустали од решења случаја. Они који се боре против корупције тада дижу руке од истеривања случаја на чистину, што од страха, што од награде која им је стављена у изглед.

Корупцији не сметају чак ни добри закони чија би је примена искоренила, ако их не спроводе властодршци који су их претходно донели. Баш онако како у центар мете погађа Патаковићев афоризам: „Законе нисмо спровели, али смо им обезбедили свечани спровод“.[606] Чак и за оне који би да се боре против овог зла, али немају идеју, Патаковић је пронашао формулу која је у суштини коруптивна: „Имам сјајну идеју за борбу против корупције. Дајте ми 100 евра па ћу да вам кажем“.[607] Овај афоризам показује да је у стварности борба против корупције коруптивна. Другим речима, све се може изокренути у своју супротност, па и борба против корупције. И њу можемо да подмитимо.

Корупција је толико присутна да и борба против других друштвених патологија пред њеном појавом стаје. Добар пример је организовани криминал и деловање мафије. Патаковић, наравно, види оно што се не може сакрити, али то формулише на свој начин: „Мафија је страна реч, али се код нас баш одомаћила“.[608] Ово је пример како мафија постаје нешто уобичајено, свакодневно и што успоставља неки однос „нормалности“. Испада да без мафије немамо нормално друштво и нормалне односе. Мафија је на услузи свима који хоће да се у њу укључе. На мафију се може рачунати и када се обављају

[605] *Ibid*., стр. 39.
[606] *Ibid*., стр. 35.
[607] *Ibid*., стр. 34.
[608] *Ibid*., стр. 41.

прљави послови. Она је загосподарила и нашим унутрашњим животом тако што се у њему добро одомаћила, односно ушла у наше домове.

Горки су Патаковићеви афоризми који се односе на здравство и здравствене институције. Попут овог: „У нашим болницама пацијенти могу да добију 100 евра. Као кусур од 500“.[609] Патаковић на духовит и саркастичан начин показује да у корупцији, односно у изругивању са корупцијом, човек не мора увек да буде на губитку. У изнуди може се грешком нешто и добити. Неспорно да је ово пример црног хумора којег корупција оживљава. У оквиру лекарског позива, када је у питању корупција, значајно место изборили су хирурзи. Они који се служе нечасним изнуђивањем мита често се називају скалпелском мафијом. Скалпелска мафија двоструко оперише: прво џеп, па потом све што се тражи или што се сматра да треба урадити када неки оболели део тела треба одстранити. У случају да се не може оперисати кеса, не може се оперисати ни оболели део тела. Патаковић то стање жигоше афоризмом: „Операција није хитна. Може да чека док пацијент скупи 3.000 евра“.[610]

Патаковић обележава и коруцпију у образовању: „Прошло је време бесплатног школовања. Данас се свака оцена плаћа“.[611] Ово је пример који нас окружује и који је нажалост добио огромне размере. И људи са купљеним лажним оценама и истим таквим дипломама, а без знања, су лажни, али најгоре је што ти лажни људи успевају да запоседну стварне значајне положаје и стварне позиције у организацији друштвеног и државног живота.

Искуство с корупцијом показује да се многи појединци могу поткупити, чак и купити. Човек као биће, међутим, не може да има тржишну вредност, он је изнад сваке цене. Он може да одређује цену свим стварима око њега, али сам је изнад сваког ценовника. То добро формулише афористичар Слободан Дучић: „Човек нема цену, али појединци могу да се купе“.[612] Исти аутор не мисли ништа добро о власти, јег га је искуство научило да је власт спремна да почини много шта недозвољено, укључујући злоупотребу овлашћења. Дучић разоткрива суштину мотивације политичара који јуриша

[609] *Ibid*., стр. 31.
[610] *Ibid*., стр. 41.
[611] *Ibid*., стр. 42.
[612] Слободан Дучић, у: *Антологија српске сатире, 1987 – 2007,* приредио Ђорђе Оташевић, Алма, Београд, 2007, стр. 33.

на функцију: „Дајте ми власт, остало ћу узети сам“.[613] Када се докопа власти узимаће, наравно, све што му је потребно, најчешће за личне сврхе, односно за лично задовољавање жеља, интереса и потреба.

Колико је власт огрезла у нелегалности показује један циничан афоризам Растка Закића: „Па шта ако је министар нешто и украо! Него је требало све да препусти лоповима“.[614] Овим афоризмом аутор указује каква нам је извршна власт, посебно министри. Показује и нешто још теже: како је власт допустила да се лоповлук толико утемељи, развије и разграна? Из таквог стања произилази да министри у општем стању лоповлука имају алиби када и они учествују. Ако сви толико краду, зашто не би нешто учинио и министар? Ово је пример безакоња у којем је све дозвољено, па и лоповлук постаје препорука и начин живота. Они који не учествују у томе испадају наивни и будале. Такође, ово говори да, када је у питању нешто рђаво или зло, важи логика мањег или већег зла. То је оправдавајућа логика – ја сам учинио нешто што је мање рђаво у односу на то колико би могло да буде. Или, учинићу мало зло да бих избегао или спречио велико. Овакав приступ и прагматичка логика погодују корупцији и потпомажу одржавање и развијање корупције.

Бешир Љушковић у афоризму истиче да свако има цену, односно да се свако може купити и поткупити. Постоје, међутим, случајеви када се та цена не сме знати, не због тога што не постоји већ зато што је добила заштиту тиме што је проглашена за државну тајну. То директно и поручује овај Љушковићев афоризам: „Свачија цена се зна. Осим ако није државна тајна“.[615] Ово је пример који показује да је корупција толико раширена да нема никога ко није њом обухваћен, а да се често најмоћнији штите тако што коруптивна дела стављају под државни разлог, односно означавају их као државну тајну.

Они који су спремни на корупцију истовремено су спремни и да је на најбољи начин оправдају, заштите и осигурају. Љушковић је описао како они на власти доживљавају функцију и државу. Колико цене државу види се из следећег афоризма: „Држава му је била ближа џепу него срцу“.[616] За срце се везују емоције, узбуђења, често и ирационалности, односно нерационални поступци. Џеп је, међутим, нешто што припада

[613] *Ibid*., стр. 33.
[614] Rastko Zakić, у: *Od Stradije do Stradije,* priredio Ratko Božović, Stylos, Ilijada, Novi Sad, 2007, стр. 42.
[615] Бешир Љушковић, *Зини да ти кажем, афоризми*, Ошишани јеж, Београд, 2009, стр. 29.
[616] *Ibid*., стр. 29.

рационалној приватности, посебно код оних код којих џеп има значај и вредност. Да би одржавали џеп, такви су склони да на различите начине прибављају новац и да се често упуштају у незаконите послове. Корупција је један од начина како се одржава џеп, посебно ако иза тога стоји и државни положај. Тада је осигуран прилив у џеп, а и стабилност функционеровог џепа.

Књижевник и афористичар Милован Витезовић посебно је обележио деловање корупције када су у питању правда и суд. Неспорно је да су људи изузетно осетљиви на неправду, посебно на суд, институцију која би требало неправду да исправи, а правду да заштити. Људи су веома осетљиви на неправду и на корумпиране судије. Суд је последња одбрана нечијег права и правде. Витезовић у афоризму „Правди су одрешене руке, али су везане очи!“[617] истиче на шта личи правда судија заслепљених митом. Таква „правда“ слепа је за људске неправде, а њени носиоци то још више практично потврђују. Суд и судије су трећи велики проблем када је у питању корупција. Поред здравства и образовања, они су најближи грађанима, који су изузетно осетљиви ако су судије и суд корумпирани. Витезовићев саркастични афоризам „Докази су поделили судије, а судије мито!“[618] показује шта се дешава у стварности у делу нашег правосудног система.

Превара је толико да су постале један од образаца нашег свакодневог живота, па та појава никако није могла да промакне афористичарима. Преварама су људи задовољавали не само своје амбиције, него и прибављали материјалну корист. Једна од таквих превара јесте и плагијат, односно плагирање или крађа нечијих идеја, концепата, анализа, ставова и научних резултата. Захваљујући плагијату добијане су и одређене позиције, односно омогућавано је напредовања на послу што је доносило разноврсне користи и привилегије. У тим случајевима плагијат није само крађа и превара него и коруптивна радња. То је добро следећим афоризмом показао Радивоје Дангубић: „Не осуђујте плагијат. То је уметничко дело које је прошло утабаним стазама“.[619] Толико се плагирање као појава раширило да је афористичар између осталог на саркастичан и сатиричан начин закључио да су то већ утабане стазе којима се промовишу разне бенефиције и добити.

Књижевник и сатиричар Радивоје Бојичић сматра да је најчешће криминал извор коруптивних радњи. Власт је неспремна да се обрачунава са криминалом зато што је

[617] Милован Витезовић, *Витешки кодекс, афоризми,* Завод за уџбенике, Београд, 2015, стр. 44.
[618] Milovan Vitezović, у: Ratko Božović, *Neošišani*, Čigoja štampa, Beograd, 2014, стр. 69.
[619] Radivoje Dangubić, *Made in glava*, Radivoje Dangubić, Slobodan Mašić, Novi Sad, Beograd, 1986, стр. 28.

уплетена у разне незаконите послове, делом и у сарадњи са криминалцима, о чему врло директно говори овај Бојичићев афоризам: „Борба власти против криминала била би равна самоубиству“.[620] Другим речима, власт је криминализована и то је разлог који је онемогућава да води борбу против криминала; то би значило да би повела борбу против саме себе. Због тога Бојичић истиче да би било која борба власти против криминала била убиствена по власт, односно она би постала прва жртва те борбе. Он наглашава да је злочин неисплатив, посебно у околностима када се од криминалних радњи може добро живети: „Злочин се уопште не исплати, кад од криминала може сасвим пристојно да се живи“.[621] Да су судије и суд неправичним пресудама отворили сумње и претпоставке да су сви корумпирани, говори овај Бојичићев афоризам: „Пошто немам чиме да потплатим судију, најбоље је да одмах запевам 'Боже Правде'“.[622] Нема сумња у то да треба судије потплатити, односно да, ако се то не учини, неће бити ни праведне пресуде.

Према афористичару Николи Јаневском, завист и корупција имају сличне или исте последице – лоше чине и појединцу и држави. Завист урушава појединца, а корупција друштво. Или, како Јаневски пише: „Што друштву чини корупција, појединцу науди завист“.[623] Завист као лоше осећање често мотивише и продубљује акцију на коруптивно деловање. Ту је следећа логика – ако други помоћу корупције стиче толико и толико, шта ја радим за то време? Ово је пример како ова логика подстиче људе да се корупцијом послуже да би угасили своју завист. Завист је, међутим, као и корупција, безгранична и често бесконачна. Када се једном крене тим путем повратка нема. Зато су те две појаве опасне и за појединце, али и за целокупно друштво. Јаневски добро примећује да даривање и дар имају двоструке последице: у једном облику поправљају људима расположење и подстичу добра осећања, а у другом отварају могућност да постане навика да се увек нешто прима. Временом и да се то очекује или призива, односно једног момента да се подмићивање као даровање сматра пожељним и нормалним. Јаневски је цео тај процес бритко сажео: „Безразложни дар је већ отшкринуо навику за примањем“.[624]

Драма у сваком облику заснива се на нечему, односно нешто је подстиче и прави од ње оно што она показује у стварности и животу. Афористичар Милован Вржина сматра да

[620] Radivoje Bojičić, у: Ratko Božović, *Neošišani*, Čigoja štampa, Beograd, 2014, стр. 81.
[621] *Ibid.,* стр. 97.
[622] Радивоје Бојичић, у: *Јежевци у Парламенту,* Ошишани јеж, Београд, 2009, стр. 11.
[623] Nikola Janevski, *Ko pita, Rado ne daje, aforizmi,* DC Grafički centar, Beograd, 2017, стр. 4.
[624] *Ibid.,* стр. 20.

је корупција дословно у темељу нашег живота: „Античка драма је заснована на миту, а наша – на корупцији“.[625] Афористичар је овим истакао да је корупција наша драма, наш живот и нешто што прати све драмске ситуације у том животу. То значи да код нас и драма призива корупцију. Драма са корупцијом је свакодневна и не види јој се крај у чиновима који следе.

Афористичар Александар Бањак написао је највише афоризама на тему корупције. Из његових афористичких порука извлаче се поуке да је мито постао општа ствар у обављању и задовољавању потреба. На пример: „Да ли примамо мито? Зависи колико нудите“.[626] Мито се подразумева, само је питање износа. Висина износа одлучиће како ће бити задовољена одређена потреба, односно како ће бити обављена услуга. Не доводи се у питање мито и подмићивање, већ једино висина износа мита. У другом афоризму Бањак духовито запажа: „Нисам узео мито, него ми се примило“.[627] Овај афоризам је пример прања савести. Онај од кога зависи потреба не тражи да буде подмићен, али кад га већ подмите он се због тога не буни нити мито одбија. Не би он примио мито, али они који му га нуде просто га натерују да мито прими. То је пример познатог алибија: савест ми је чиста, али су ми руке прљаве. Сатисфакција је у томе што се руке могу опрати.

Бањкови афоризми показују заправо исто што и народне пословице; да, када се нешто подмаже, онда се потребе лакше задовољавају. Његов афоризам опомиње да и подмазивање може некад некоме да направи проблем: „Не иде, не иде, али кад се подмаже – стане“.[628] Они који су склони миту и подмићивању показују да су незасити, да је њихова похлепа бесконачна. Бањак управо то означава афоризмом: „Дубоко су ме разочарали они који нуде мито. Од њих сам очекивао много више“.[629] Ово је, управо, пример назаситости и очекивања која су увек бесконачна и неограничена.

У савременом политичком животу странке би требало да подстичу конкуренцију и да преко својих чланова који имају идеје, способности, вољу и енергију то понуде грађанима. А када на основу тога добију власт, реализују их на опште задовољство свих. Нажалост, искуство показује да су странке често извор и узрок коруптивних радњи кад освоје власт и прилику да воде и организују политички живот. Бањак то исказује

[625] Милован Вржина, у: *Јежевци у Парламенту,* Ошишани јеж, Београд, 2009, стр. 38.
[626] Aleksandar Baljak, *Zidovi na horizontu,* Arhipelag, Beograd, 2016, стр. 109.
[627] *Ibid.,* стр. 110.
[628] *Ibid.,* стр. 110.
[629] *Ibid.,* стр. 110.

афоризмом: „У странку сам ушао из идеала. Идеал ми је био да се обогатим“.[630] Данас многи улазе у странке, не због тога да би нешто боље омогућили грађанима, него да се лично окористе, односно стекну лично богатство. Странке оваквим деловањем подстичу корупцију и помажу да се она развије у свим системима политичког поретка. Корупција коју шире странке руши њихова идеолошка опредељења, али и вредности. Запошљавајући само своје људе, политичка странка уводи у живот опасан облик огољеног прагматизма. То је пример како материјални интереси постају доминантан идеал и једина вредност за коју људи треба да се боре. Страначко корумпирање окупира и окива цело друштво и на тај начин се шири коруптивни образац.

Бањак у афоризмима осуђује, као и многи други афористичари, корупцију у два осетљива подручја – здравственом и безбедносном. Рецимо: „Кад лекар од пацијента изокола тражи мито, то је само испипавање пулса“,[631] или: „Хирург није хтео ни да погледа новац који му је пацијент понудио. Одмах га је стрпао у џеп“,[632] или: „Кардиохирург прима мито само ако га пацијент даје од срца“,[633] или: „Мој хирург не прима мито. Зато сам га частио с хиљаду евра“.[634] Ови афоризми су пример довитљивости, па и праве креативности лекара који се либе од упуштања у нечасне коруптивне радње. Бањак је добро спојио органске процесе и упоредио их са изнуђивањем мита и подмићивањем лекара. Ту је добро спојен пулс, џеп, срце и новац.

Осетљиви сегмент друштвеног живота је и безбедност. Нажалост, и то подручје је начето и захваћено ризиком корупције. То посебно долази до изражаја када су грађани у непосредном додиру са безбедносним службама. Задатак саобраћајне полиције јесте да упозорава возаче да избегну опасности и да им скрене пажњу на ризике због стања путне мреже и временских услова. У додиру са саобраћајном полицијом, међутим, учесници у саобраћају каткад не добијају права упозорења и помоћ већ бивају кажњени. Казна се не изриче у складу с прописима већ према ономе шта возачи нуде како би је смањили. То суптилно изоштрава Бањак у следећем афоризму: „Ако се данас и трећи пут сретнем са саобраћајном полицијом, неко ће опет морати да части“.[635]

---

[630] *Ibid.*, стр. 77.
[631] *Ibid.*, стр. 148.
[632] *Ibid.*, стр. 148.
[633] *Ibid.*, стр. 148.
[634] *Ibid.*, стр. 148.
[635] *Ibid.*, стр. 105.

Један прастари обичај налагао је онима који се чешће сусрећу да се у таквим приликама међусобно чашћавају. Нажалост, тај обичај од изумирања је спасла полиција, али у изопаченој верзији, тако што помоћу злоупотребљеног обичаја нечасно и незаконито изнуђује мито како би прекршиоцу прогледала кроз прсте. Ни ту појаву није заобишао афоризам: „Кад год ме зауставе саобраћајни полицајци, ја им дам паре за пиће. Јуче сам их частио због пребрзе вожње, а данас због непрописаног претицања“.[636] Сваки прекршај може се избећи чашћавањем, односно подмићивањем.

Ови примери показују да у корупцији подједнако учествују они који имају овлашћења и они који зависе од тих овлашћења, посебно кад направе нешто мимо прописа. Ово су случајеви ситне корупције, али и она трује, као слабији отров, а у једном моменту тај отров може да добије велике размере из којих излази поука – сваки закон, пропис или норма, могу се избећи ако си спреман да учествујеш у подмићивању, односно давању мита. Тако се нарушава друштвени ред, сигурност и изазива хаос за који је после потребно дуго времена да се потисне и друштво поново уреди на ваљан начин.

У једном од афоризама Бањак помиње нешто што припада милосрђу или оној врсти срдачности која људима прија као нека врста топлине и мекоће. Афоризам гласи: „Наши саобраћајни полицајци су људи меког срца. За мале паре опростиће возачу и најтежи прекршај“.[637] Бањак показује да се закони код нас примењују само над сиромашнима и немоћнима. Ако нешто имаш, имањем ћеш заштитити своју неуредност и све прекршаје и друге нелегалности. Бањак је и томе посветио афоризам: „Закон о саобраћају примењује се само у изузетним случајевима. Кад возач код себе нема пара ни за пиће“.[638]

Немоћ закона у коруптивном друштву Бањак је исказао афоризмом: „Закон је на снази, али њу то нимало не дотиче“.[639] Још је Солон, први законодавац ове цивилизације и културе, указао да постоје таква стања у заједницама и такви узурпатори који закон примењују онако како им у којем тренутку одговара. Према Солону, „закони су слични паучинама, које издрже ако на њих падне неки лак и слаб предмет, а ако падне неки већи предмет, паучине се кидају и нестају“.[640] И у српским народним пословицама већ је давно ово Солоново упозорење добило формулу, али нешто измењену. Пословица гласи: „Закон

[636] *Ibid.*, стр. 105.
[637] *Ibid.*, стр. 105.
[638] *Ibid.*, стр. 105.
[639] *Ibid.*, стр. 85.
[640] Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa,* BIGZ, Beograd, 1973, стр. 18.

је мрежа у коју се муве хватају, а стршљенови пролећу“.[641] И Солоново упозорење и народна пословица и претходни Бањаков афоризам, говоре једно: када корупција овлада друштвом закони се примењују селективно. Они важе за сиромашне и немоћне, али не и за богате. Они помоћу богатства игноришу законе и закони их не дотичу. Корумпирани узурпатори не презају да стално крше и законе које су сами донели, а ако им закони и тада сметају у стању су да их измене и прилагоде својим нечасним и коруптивним радњама. То је Бањак исказао следећим афоризмима: „Мораћемо да донесемо нови устав. Овај садашњи коси се с нашим тумачењима“[642] и „Наша маштовитост је највише дошла до изражаја у креативном тумачењу закона“.[643] Они који крше законе увек траже начин да кршење оправдају. Бањак то афористички изражава: „Немамо ништа против да се поштују прописи, али се за то још нису стекли сви законски услови“.[644] У кршењу закона узурпатори не презају да то тумаче и „разборитошћу“. Бањак то овако исмева: „Немојмо се држати закона као пијан плота. Свему треба приступати трезвено“.[645]

Бањак види власт као великог могућег узурпатора кад је реч о корупцији. Чак је „оптужује“, с обзиром на њену незајажљивост, да би могло да се испостави да није довољно ефикасна. Или, како он то формулише у следећем афоризму: „Влада којој је потребно више од сто дана да опљачка народ није ефикасна“.[646]

Начини на који је стицана имовина показују колико је неко друштво корумпирано. Ево Бањковог афористичког описа: „Он је први милион зарадио перући прозоре, а остале перући новац“.[647] Ово је типичан цинизам, намерно очигледан, јер тешко је, заправо немогуће, зарадити милион перући прозоре. С друге стране, људи настоје, када нешто нелегално стекну, да тај новац легализују. Један од начина легализације јесте прање новца. Нечасно стечени новац улаже се у некретнине, трговину или потрошњу или у неки други уносан посао, и на тај начин се, ако не постоје строги прописи о пореклу тих трансакција, нелегално стечен новац опере, односно легализује. Бањак духовито примећује да сви који су стекли новац на сумњиви начин увек траже да им се не поставља питање како су га

[641] *Једноставни облици народне књижевности*, приредила Марија Клеут, Издавачки центар Матице Српске, Нови Сад, 2010, стр. 112.
[642] Aleksandar Baljak, *Zidovi na horizontu,* Arhipelag, Beograd, 2016, стр. 85.
[643] *Ibid.,* стр. 85.
[644] *Ibid.,* стр. 85.
[645] *Ibid.,* стр. 85.
[646] *Ibid.,* стр. 86.
[647] *Ibid.,* стр. 107.

стекли. Бањак је то добро формулисао у афоризму: „Не питајте ме како сам стекао први милион! То ми је био најтежи период у животу“.[648]

Циничан је Бањак и када је у питању свемоћ или немоћ новца: „Ако постоје ствари које се не могу купити новцем, то значи да с новцем нешто није у реду“.[649] Наравно, сви који у новцу гледају највећу моћ и једину своју могућност, који у њему виде компензацију за све своје мањкавости, не могу да се помире када налете на људе који не прихватају да се новцем све може купити. Ово је пример да и у великој пропасти и слому свих вредности постоје они који их бране и ти појединци својим примером показују да новац није свемоћан и да постоји нешто што се не може купити, подмитити или митом обезбедити. Они који се изненада суоче с неочекиваном чињеницом да новац постаје немоћан, не проглашавају моћницима људе који се држе принципа него траже излаз тако што оптужују своју највећу вредност, новац, да нешто с њим није у реду. Другим речима, они никада неће прихватити истинске вредности, јер оне не постоје у њиховим животима па они никада не могу ни да их замисле.

Узурпаторска власт једним делом своју узурпацију показује уз помоћ рекета. Где год је могуће изнудити рекет они не презају да га изнуде. Рекет је двострука уцена: онај који рекетира уцењује, онај који прихвата рекет постаје уцењен и пристаје на уцењеност, али и он може уцењивача да уцени. Постоје стања у друштву у којима је рекет начин пословања, понекад и начин опстанка. Бањак то обележава оваквим афоризмом: „Код нас нема невиности без заштите. Овде сви плаћају рекет“.[650] Незајажљивост оних на положајима у рекетирању, Бањак показује следећим афоризмом: „Није нам све ово требало, али за сваки случај, узећемо још“.[651] То показује колико је корупција захватила једно друштво и колико се оно уплело у лавиринте коруптивних мрежа.

Корупцију на свој начин обележава и афористичар Јован Мокрински. Јасан коруптивни споразум из његове афористичарске радионице излази у оваквом облику: „Рука руци, по препоруци!“[652] Није проблем препорука већ што препорука долази после руку које вешто нешто дарују и размене. Чим се то обави препорука се лако пише, а посао још лакше добија. Ово је посебан облик корупције који је код нас раширен и који говори

[648] *Ibid.*, стр. 107.
[649] *Ibid.*, стр. 133.
[650] *Ibid.*, стр. 109.
[651] *Ibid.*, стр. 109.
[652] Јован Мокрински, *Српски рулет*, КУД, „Раде Трнић“, Мокринске новине, Мокрин, 2001, стр. 39.

да је празна рука немоћна, односно да ни памет, ни способност, ни диплома, ништа не значе ако је иза њих празна рука. Пуна рука све ово игнорише и њеном власнику лако доноси оно што је пожелео и за шта је заинтересован. Мокрински овим афоризмом опомиње: „Добро су уновчили поштење. Сад живе од камата!“[653] Ово је пример да се подмићивањем може уновчити и поштење. Подмитљиво „поштење“ наплативо је у виду камата. То значи да се препоручује да се што више поштење уновчава, јер се на тај начин камата од тога стално увећава.

Мокрински упозорава да је људска природа толико сложена да у разним приликама може свакога да изненади. Но, то није разлог да афористичар не направи грубу шалу с непоузданом људском природом: „Не купујте човека! Изненадиће вас ценом!“[654] Коруптивне изнуде су увек нешто што изненађује, посебно захтеви. То је нешто што је немерљиво, односно што се не може предвидети. Мокрински је добро приметио да се било која нелегално стечена количина, макар и мала, изузетно види и да се на њу брзо реагује. Када су у питању велике количине оне толико запрепасте људе да од њих обневиде. Зато он шеретски саветује: „Не исплати се узимати друштвену имовину у малим количинама. Одмах се примети!“[655]

И Мокрински указује да са судијама и судом нешто није у реду: „Пред законом смо сви једнаки. Пред судијама, како се ко снађе!“[656] Да се људи у својим прохтевима, односно у задовољавању интереса и потреба, не би упуштали у нелегалност, што се у стварности догађа, Мокрински препоручује: „Проширите рупе у закону! Људи заглављују!“[657] Он истиче и спремност људи на корупцију: „Нико нас неће уцењивати! Можемо ми да платимо, ако затреба, и дупло више!“[658] Ово је пример да су људи спремни, када нешто желе, да не само подмите него и да мито дуплирају. Спремни су да употребе сва средства када хоће да остваре свој интерес.

Злоупотребу функција у виду нелегалних и коруптивних радњи власти осветљава и афористичар Јово Николић: „Након свих функција које је обављао добио је мјесто

[653] *Ibid*., стр. 27.
[654] *Ibid*., стр. 58.
[655] *Ibid*., стр. 76.
[656] *Ibid*., стр. 77.
[657] *Ibid*., стр. 93.
[658] *Ibid*., стр. 42.

амбасадора. Овдје нема више шта да се украде“.[659] Поука овог афоризма је да функције служе за лично окоришћавање, а потом и за награде у виду амбасадорских намештења. Амбасадорска места су често награде које заслужени добијају да би на легалан начин увећали богатство. То је својеврсно прање претходних злоупотреба на функцијама. Ово је пример апсурда како власти које су корумпиране размишљају и функционишу. Тако се за дотадашње, обично дугогодишње, нелегалности добијају почасна места представника државе у другој држави или у међународним организацијама. Начини подмићивања су различити. Тако Николић у једном афоризму готово суво констатује: „Финансијска полиција је обавила рутинску контролу и преузела новац који јој је намијењен“.[660]

Често се дешава да су одређене значајне институције у систему, посебно њихови представници, толико огрезли у корупцији да и кад обављају контролу не раде то да би утврдили неку нелегалност или непоштовање стандарда пословања већ им она служи да би преузели оно што им се нуди. Понекад се у стварности дешава да људе који поштују законе стално контролишу. Два су разлога зашто се то чини – да се изнуди мито, а други, уколико је контролисани политички неподобан, односно не припада тренутној власти, да буде под притиском који може да му нанесе велику пословну штету јер сарадници, а и потрошачи или пословни партнери, почињу да га се клоне, најчешће из страха.

Дејан Милојевић духовито изврга руглу подмитљиве судије: „Поклонио сам судији картон вискија. Да се у мом случају не држи закона као пијан плота“.[661] Такав судија, дакле, не би донео неправедну пресуду да га није искушао виски који му је помогао да се не придржава закона јер би на тај начин завршио у формализму. То је и могућност да се судијама дозволи да могу на флексибилан начин да користе законе када пресуђују. Потпуно је друга ствар што они тиме наносе неправду и доводе правичност у питање.

Онај који прима мито често тражи начине како да извуче оног ко је ухваћен у кршењу закона или да му барем изрекне што блажу казну. Ако у том поступку нечасни судија буде ухваћен, онда би – према уврнутој логици с којом се поиграва афористичар Момчило Михајловић – могао да се правда да је мито примио, али и да је сам друге

[659] Jovo Nikolić, у: Ratko Božović, *Bravure duha*, Književna zajednica „Vaso Pelagić“, Banja Luka, 2015, стр. 112.
[660] Јово Николић, у: Витомир Теофиловић, *Враг и шала, Пола столећа српског афоризма,* Гутенбергова Галаксија, Београд, 2000, стр. 395.
[661] Дејан Милојевић, у: *Антологија српске сатире, 1987 – 2007,* приредио Ђорђе Оташевић, Алма, Београд, 2007, стр. 62.

подмићивао. Ево овако: „Примао сам мито, али молим да ми се као олакшавајућа околност узме да сам га и давао“.[662]

Афористичар Слободан Симић подвргава оштрој сатири корумпиране здравствене раднике чије злоупотребе немају граница, поготово начини на које изнуђују мито. Симић „обавештава“ пацијенте: „Не можете на лекарски преглед! Немате оверену штедну књижицу!“[663] Афористичар препоручује пацијентима да је за њих најбоље да покажу новчани конто којим располажу па неће имати брига, ако желе да у медицинској установи буду здравствено прегледани. Симићев афоризам открива и начине, посебно перфидне, често коришћене да оне који имају здравствене проблеме опомене да морају нешто и да приложе ако хоће да добију задовољавајућу услугу.

Колико је лекарски позив пао у очима грађана показује и афоризам Нинуса Несторовића: „Лекару обавезно понесите поклон. Не заборавите: 'Ваше здравље је у вашим рукама'“.[664] Порука не може бити јаснија: код лекара се не иде празних руку, мито се подразумева у фином облику, као поклон. Здравље је основ живота, а мито – основ здравља. Поука је – дај мито, ако хоћеш да сачуваш здравље. И суд и судије су на тапету Несторовића који поручује да се ни пред судију не излази празних руку. Пуне руке – корисна пресуда. Баш као у овом његовом афоризму: „Судија је донео пресуду, али ни ја нисам дошао у судницу празних руку!“[665]

Ранко Пивљанин, новинар и сатиричар, бритко констатује да се лоповлук толико развио да је потпуно обухватио заједницу и друштво. Такав образац увлачи људе у разне незаконите радње, па и у суров однос који се од памтивека назива крађа, односно одузимање нечега што је туђе. И поштење као велика вредност и ослонац за нормалан живот овде је девалвирано. Зато Пивљанин наглашава: „Ако ћемо поштено, овде сви краду!“[666] Крађа је постала наш образац, навика и начин живота. Овде се не краду само материјална добра већ и људске емоције и душе. У тој крађи све је огољено.

---

[662] Момчило Михајловић, у: Витомир Теофиловић, *Враг и шала, Пола столећа српског афоризма,* Гутенбергова Галаксија, Београд, 2000, стр. 439.
[663] Слободан Симић, у: *Антологија српске сатире, 1987 – 2007,* приредио Ђорђе Оташевић, Алма, Београд, 2007, стр. 99.
[664] Ninus Nestorivić, у: *Od Stradije do Stradije,* priredio Ratko Božović, Stylos, Ilijada, Novi Sad, 2007, стр. 350.
[665] Нинус Несторовић, у: *Антологија српске сатире, 1987 – 2007,* приредио Ђорђе Оташевић, Алма, Београд, 2007, стр. 76.
[666] Ranko Pivljanin, у: Ratko Božović, *Neošišani*, Čigoja štampa, Beograd, 2014, стр. 194.

Екрем Мацић је овако насликао стање у правосуђу: „Имате право на адвоката по службеној дужности али судију морате сами платити“.[667] Афористичар овим заправо само „преписује“ реалност, односно жалосно стање судијског позива и суда као институције, јер многе судије, уместо да бране правду и праведност, користе свој позив у најнечасније сврхе, спреми да приме мито. Апсурдно је да су они који доспеју пред суд заштићени правом на одбрану по службеној дужности, али за намирење правде морају да се послуже подмићивањем. Корумпирано судство губи смисао, а право се злоупотребљава и ставља у службу изигравања закона.

Да су лоше особине и још гори карактери испливали на друштвену и политичку сцену и њоме овладали показује сатиричар и афористичар Александар Чотрић. Имајући у виду друштвену и политичку стварност савремене Србије, он закључује да су искреност и поштење потпуно потиснути. Они више нису препорука, супротно, они отежавају људима послове: „Говоре за мене да сам поштен и искрен човек. Хоће да ми униште политичку каријеру“.[668] Човек без афере у политици, посебно корупционашке, испада у очима оног дела јавности која корупцију посматра као нешто мање-више нормално, неискусан и наиван. Чотрић то илуструје на овакав начин: „Он је маргиналан политичар. Није учесник ниједне велике афере“.[669] А о томе колико су политичари оцрњени, односно колико су проблема и штете нанели, посебно државном и друштвеном богатству, говори овај Чотрићев афоризам: „Само политичари који су све покрали имају шта да нам понуде“.[670]

Сумњу у оне који долазе на власт Чотрић исказује афоризмом: „Коначно је дошло време поштених и способних. Надамо се да ће на прави начин да искористе својих пет минута“.[671] Он на основу искуства наводи да и способни и поштени, када дођу на власт, лако заборављају на своје поштење и способности и користе тих „пет минута“ да напуне џепове и обогате се. Ово је проистекло из искуства, посебно из овде честих изборних циклуса. Колико је корупција постала нешто свакодневно Чотрић показује оним што министри раде: „Имамо добре министре. Они су у сваком послу добри по неколико

[667] Ekrem Macić, у: Ratko Božović, *Bravure duha,* Književna zajednica „Vaso Pelagić“, Banja Luka, 2015, стр. 220.
[668] Александар Чотрић, *Гола истина: афоризми*, Аурора, Врање, 2008, стр. 20.
[669] *Ibid.,* стр. 23.
[670] *Ibid*., стр. 24.
[671] *Ibid*., стр. 34.

милиона“.[672] На основу искустава са судом, Чотрић је написао следећи афоризам: „Судије крше закон. Они то раде најстручније“.[673] Ово је пример како се професионална знања и способности стављају у службу злоупотреба, нелегалних и коруптивних радњи.

Нема шта се не може продати и купити, али проблеми искрсавају приликом договарања о цени. Чотрић је ту муку сажео у две реченице: „Морал, правда и поштење код нас нису на продају. Зато што не можемо да се договоримо око цене“.[674] Чотрић афористичарски оштроумно и духовито истражује различите видове корупције код нас. Рецимо подмићивање ради запошљавања: „У другим државама прво радите, па вас плате. Код нас прво платите, па онда добијете посао“.[675]

Све је на продају и ништа није свето, па ни знање, дипломе, ако треба и цео факултет; све се може подмитити и помоћу подмићивања добити. Чотрић то на свој начин саопштава следећим афоризмом: „Тајкун не само што може да купи диплому, већ и цео факултет“.[676]

И спорт је постао извор коруптивних радњи јер се око њега врти велики новац. Чотрићевом перу није измакла ни та тема. Рецимо овако: „Судија је одлично обавио свој задатак. Остало је да се утврди ко му је тај задатак дао“.[677] Или овако: „Имамо победу у џепу. Платили смо судије“.[678] Корупцијом се у спорту може одредити победник унапред. Што, истини за вољу, није само специјалитет овог поднебља.

Лепезу афоризама о корупцији створио је и Зоран С. Станојевић. Изоштреним, могло би се рећи скенерским увидом у оно шта се дешава у нашој стварности, показао је колико је корупција код нас раширена појава. Корупција у његовим афоризмима, таман онако као и у реалности, пребива у различитим областима свакодневног живота. О томе колико је власт огрезла у корупцији показује неколико његових афоризама. Да је власт извор брзог богаћења и промене социјалног стања Станојевић показује овим афоризмом: „Што немам власт само на један дан. Не бих више био сиромах“.[679] Овај афоризам само је потврда широко распрострањеног мишљења о нашој власти, односно о урушености њене

[672] *Ibid*., стр. 38.
[673] *Ibid*., стр. 86.
[674] *Ibid*., стр. 88.
[675] *Ibid*., стр. 92.
[676] *Ibid*., стр. 96.
[677] *Ibid*., стр. 149.
[678] *Ibid*., стр. 149.
[679] Zoran S. Stanojević, *Svedoci se brane ćutanjem,* Studentski kulturni centar, Kragujevac, 2007, стр. 28.

репутације. Мишљења да је довољан само један дан па да човек промени друштвени и материјални статус – да сиромашан уђе у власт и да се преко ноћи обогати. То показује да власт не обавља оно што јој по дефиницији следи, то јест да штити општи интерес и да се бави општим добром и правдом за све. Супротно, она служи само да промени материјално стање и друштвени статус неког појединца или групе која је освојила власт.

Ни закони које таква власт доноси не омогућавају људима да су пред њима једнаки и равноправни. Законе власт тумачи како јој одговара. А тумачити законе како некоме одговара, посебно онима на власти, практично аутоматски значи омогућавање корупције. Сви на позицији самопроглашених тумача закона у прилици су да почине разне злоупотребе, укључујући коруптивну изнуду. Станојевић у једном афоризму закључује: „Пред законом су сви једнаки, али закон може различито да се тумачи“.[680]

Власт која се служи корупцијом преноси је на целокупан државни апарат, односно на све државне институције. Према Станојевићу, нешто дубоко није у реду с државним апаратом који, да би могао да функционише, изискује стално подмазивање као да је реч о некој машини, а не о професионалцима у државој управи који треба да на професионалан начин обављају свој посао. Он цинично констатује: „Државни апарат правилно ради ако се редовно подмазује“.[681] На размере свеприсутне корупције политичара Станојевић на духовит и саркастичан начин указује овим афоризмом: „'Водећи политичар је узео мито'. И то вам је ексклузивна вест?“.[682] Корупција се толико разамахала да се ниједном политичару више не може веровати да у томе не учествује. Другим речима, и у случају да буде објављено да је неки политичар, посебно на високом месту, узео мито, то се више не сматра никаквом вешћу, јер то дође као нешто нормално и свакодневно.

Поједини Станојевићеви афоризми односе се на понуду мита као неко опште стање и образац понашања. Примање и давање мита је нешто нормално, казује овај његов афоризам: „Они су понудили мито, ја сам узео. То решење је прихватљиво за обе стране“.[683] Или, на пример, кад се с високих места тврди да је у току сузбијање корупције, то изгледа и смешно и цинично, као што Станојевић лепо каже: „Корупција је сузбијена.

[680] *Ibid.*, стр. 29.
[681] *Ibid.*, стр. 38.
[682] *Ibid.*, стр. 34.
[683] *Ibid.*, стр. 27.

Нема шансе да изађе из скуштине“.[684] Чак и када се јавност уверава да је корупција заустављена, убрзо се испоставља да се она још више распламсава. Станојевић је пореди са водом, увек се нађе нека рупа кроз коју вода продире, макар и само да капље: „Зауставили смо све токове корупције, али још по негде капље“.[685] То стање Станојевић осликава још једним афоризмом: „Корупције ће увек бити и ми не бежимо од тога“.[686] Ово је пример алибија, односно давања до знања да, колико се год борили против корупције, она неће бити никад искорењена. На тај начин, када се каже да се не бежи од констатације да ће корупције увек бити, они који се против ње „боре“ траже оправдање тако што испада да корупцију никако није могуће искоренити, колико год се они борили, она ће и даље опстајати. Код нас је и правда слепа, па од свог слепила не може да види корупцију, саркастично поручује Станојевић: „Правда је слепа. За лечење је хитно потребно сто хиљаде евра“.[687] Другим речима, правда је оболела и да би оздравила потребно је дати мито.

Када је у питању давање мита, Станојевић истиче да је оно безгранично и бесконачно. Мито не зна за границе, што се више даје већи су и прохтеви. Кад се прими мито временом се развије бесконачни апетит, односно стално се повећава изнуда: „Узели смо хиљаду евра мита. Узели смо сто хиљада евра мита. Узели смо милион евра мита. Баш да видимо докле ће да иду ти што нуде мито“.[688] Сјајан алиби оних који примају мито. Они не осећају да су ту могућност отворили, њих брине које ће бити наредне суме. Вероватно да у сваком следећем подмићивању очекују још више, односно бесконачно повећавање сума.

Још два Станојевићева афоризма у којима је тема давање мита, показују последице које то производи, ироничне или одистинске. На пример: „Одлука да се мито може давати у динарима, снажно је утицала на пад евра“.[689] Или: „Понуђен је мито од милион евра. Тај случај је преузела полиција“.[690] Ово су добри примери како они који примају мито нису гадљиви и лако се прилагођавају новим околностима. Они који дају мито не праве питање у којој ће то валути бити, једино што слаби утицај стране валуте, што нема никакав значај.

[684] *Ibid.*, стр. 33.
[685] *Ibid.*, стр. 34.
[686] *Ibid.*, стр. 34.
[687] *Ibid.*, стр. 24.
[688] *Ibid.*, стр. 49.
[689] *Ibid.*, стр. 51.
[690] *Ibid.*, стр. 52.

Важно је добити мито у којој год валути, макар понекад и слабијој у односу на моћније стране валуте.

Станојевић афоризмом саопштава да полиција, чим осети велику суму, одмах такве случајеве преузима за себе. Иако је полицији један од задатака борба против корупције, показује се да она није имуна на продмићивање, односно на коруптивно изнуђивање. Станојевић показује да је не примити мито стање ненормалности: „Одбио је да прими мито. Какав малограђанин!“[691] Још бољи пример колико је то постало ненормално понашање Станојевић показује у следећем афоризму: „Одбио је да прими мито. Суд је наложио психијатријско вештачење“.[692] О раширености мита, који се доживљава као нешто нормално, говори још један афоризам: „Мени још нико није понудио мито. Нећу више да ћутим!“[693] Када му се не понуди мито, онај од кога нешто зависи почиње да се буни и сматра да то „непоштовање“ доводи његову функцију у питање. Он је увређен што му нико није понудио мито и управо ће због тога и да проговори. Сличан афоризам гласи: „Лаж је да је власт корумпирана. Мени још нико ништа није понудио“.[694]

Колико се не верује у сузбијање корупције, односно у вербалне изјаве да ће отпочети обрачун с корупцијом и да ће она бити потпуно сузбијена, показује овај Станојевићев афоризам: „Корупција је сузбијена. Даје се само на једном месту“.[695] Овај афоризам говори о ауторитарној власти, односно о ономе који је један једини слободан и у чијим рукама се све налази. Колико је изгубио поверење у најближе сараднике и колико је убедио грађане да је корупција сузбијена, за толико је све свео само на једно место, место на којем се он налази. Другим речима, давање мита њему и није корупција, то је нешто нормално, а и он ће сам све то што добије контролисати јер ће бити у његовим рукама. То је у исто време врхунац коруптивног деловања, односно корупцију потпуно контролише само онај који је на врху.

Један Станојевићев афоризам цинично-подсмешљиво описује онога ко би да прими мито, али тако да испадне да он тако не поступа зато што што је подмитљив, већ да тиме само илуструје колико је комплетан систем корумпиран. При томе једино не би да се одрекне мита, јер би то била превелика жртва, с обзиром да је заслужан за откриће о

[691] *Ibid.*, стр. 51.
[692] *Ibid.*, стр. 72.
[693] *Ibid.*, стр. 80.
[694] *Ibid.*, стр. 66.
[695] *Ibid.*, стр. 83.

подмитљивости система у којем ради. „Узео сам мито само зато да би доказао колико је рањив наш систем“,[696] гласи тај афоризам. Сличан афоризам показује како би корумпирани да умире савест: „Понуђен нам је велики мито, и ми тај случај нећемо стављати под тепих“.[697] Станојевић следећим афоризмом шаљиво описује шта би се догодило ако би неко понудио мито, али не и где се налази: „Неко је понудио мито од милион евра. Преврнућемо и небо и земљу да га нађемо“.[698] Оваква понуда се не одбија него понуђача треба наћи по сваку цену, јер се оваква прилика не пропушта; било би ненормално толику суму испустити. И овим Станојевић показује колико су се корупција, као и коруптиван начин мишљења, уврежили у наш свакодневни живот. Да је тако, на свој начин говори и то да они који нуде мито обично нису непознати, барем не тамо где треба: „Човек који је подмићивао државне чиновнике, је од раније познат властима“.[699]

Тиме колико су дипломе доведене код нас у питање, односно колико су оне стечене митом и подмићивањем, позабавио се и Станојевић: „Наше дипломе се у свету цене и зато њихова цена вртоглаво скаче“.[700]

И у борби против корупције има нечега што може да омами оне који се против ње боре. То је злато. Борећи се против корупције многи у тој борби и сами се добро подмажу, како наводи Станојевић: „Председник ће се изборити против корупције. Све зашта се он ухвати то се позлати“.[701]

Они који много знају, а то би могло да нашкоди људима на високим функцијама, често то знање дебело наплаћују на најједноставнији начин: тако што ћуте. Тај скривени, али неизоставни састојак корупционашког механизма у афоризам је предочио Горан Докна: „Ако је ћутање злато, дајте и мени једну полугу“.[702]

Афористичар Станислав Томић један је од оних који подсећају на једну од болних тачака друштвеног живота, на корупцију у здравству. Здравство које се по дефиницији бави болом и патњама облелих, захваћено је корупцијом. Другим речима, и за бол, односно његово смањење, потребно је подмитити лекаре како би благовремено пружили

[696] *Ibid.*, стр. 84.
[697] *Ibid.*, стр. 86.
[698] *Ibid.*, стр. 86.
[699] *Ibid.*, стр. 77.
[700] *Ibid.*, стр. 55.
[701] *Ibid.*, стр. 75.
[702] Горан Докна, у: Витомир Теофиловић, *Враг и шала, Пола столећа српског афоризма,* Гутенбергова Галаксија, Београд, 2000, стр. 550.

неопходну здравствену услугу. Иако Хипократова заклетва налаже сваком лекару да у сваком моменту, независно да ли неко нешто има или нема, ако је у здравственом проблему, болесноме безусловно помогне. Нажалост, ова заклетва пред непосредним искуствима остаје само празно слово на папиру: „Зашто постоји корупција у здравству? Зато што постоје љекари опште праксе“.[703]

4.4. Изреке о корупцији

Изреке мудраца, писаца, филозофа и научника током времена, показују како изгледа она прва сурова и често тешко укротива људска природа када је у питању организовани живот који почива на нормама, правилима, процедурама, законима и прописима. Управо из те биолошке природе извиру нагони који снажно хоће да задовоље своје потребе. Невоља се састоји у томе што су ти нагони често директно уперени против разума, рационалности и врлина заједничког живота. Управо та неукротива енергија, која се манифестује посредством потреба и жеља, показује да је стална пратиља и претња организованом, односно разумном и рационалном понашању људи у заједницама и друштвима.

При испољавању нагонског понекад избије склоност људи да се послуже корупцијом како би задовољили своје потребе. У изреци кинеских мудраца то је формулисано овом изреком: „Са законима је исто као и са воденим бранама; када се на једном месту пробију, све остало је безвредно“.[704] Људска биолошка и сурова природа често је насилна и насилност управо показује када су у питању правила која регулишу људске односе. Ова кинеска изрека показује да је и људска биолошка природа – као и неке природне појаве попут наглог продора воде чија је силина у стању да у трену збрише препреке, ма колико јаке – склона да разруши оно што она друга, човечнија, природа створи и развије, односно да продре и разори правила на којима почива организовани живот људи у заједници. Индијски браман Каутилија сматрао је да је људска похлепа за

[703] Stanislav Tomić, у: Ratko Božović, *Bravure duha,* Književna zajednica „Vaso Pelagić“, Banja Luka, 2015, стр. 264.
[704] *Просветина ризница мудрости: мисли, изреке, цитати, афоризми*, изабрали и приредили Мирјана Милосављевић, Милутин Станисавац, Просвета, Београд, 2002, стр. 113.

митом толико велика да се не може измерити. Он то пореди са рибом у води, питајући се: „Колико воде може попити риба која слободно плива у води“.[705] Аристотел је сматрао да људска необузданост води ка употреби корупције, односно „частољубљу и користољубљу“.[706] Како пише у Библији, Бог се обраћа Мојсију: „Не узимај поклона, јер поклон зашљепљује окате и изврће ријечи правима“.[707] А једна корејска изрека тврди: „И Бога је могуће купити за новац“.[708] Другим речима, поткупљивост трајно прати људе кроз историју, односно кроз организације, од цивилизација, преко империја и држава.

Творац лекарске заклетве, која је упут, водич да би најстарија света професија била очувана, упозорио је на могућност поткупљивања ових посвећеника одржању човековог тела, односно здравља. Хипократ препоручује: „Лекар треба да буде најбогатији у селу, да не би могли да га поткупе“.[709] Тамо где је ово упозорење заборављано увек нас је изненађивало како тај свети човек, који се бави људским боловима и патњама, може себи да дозволи да буде поткупљен. Да се друштвене заједнице и државе придржавају овог Хипократовог упозорења данас корупција у здравству не би у очима људи заузимала тако високо место међу делатностима у друштву склоним корупцији. Овај велики грчки мудрац и велики лекар је, утемељујући овај свети позив, истовремено дао и лек како да се лекарска професија чува да не би била злоупотребљена и поткупљивањем увучена у корупцију.

И у новом веку на европском тлу су велики писци и мислиоци опомињали не само савременике него и будуће генерације шта све могу да очекују уколико не буду опрезни и не зауставе тамне стране човекове природе и поступке који из ње проистичу. Филозоф Френсис Бејкон, међу четири главна зла која власт може људима да почини, издвојио је корупцију.[710] Данте је, описујући на шта су потклупљиви чиновници спремни, записао да они „... за новац не у да претворити журе“.[711] Вилијам Шекспир опомиње: „А да ли лопов

[705] Karlo Alberto Brioski, *Kratka istorija korupcije: od starog veka do naših dana,* Mate, Beograd, 2007, стр. 23.
[706] Aristotel, *Nikomahova etika*, Kultura, Beograd, 1970, стр. 165.
[707] *Библија или Свето писмо старога и новога завјета, Друга књига Мојсијева*, 23.8, Издање британског и иностраног библијског друштва, Београд, 1973, стр. 73.
[708] *Просветина ризница мудрости: мисли, изреке, цитати, афоризми*, изабрали и приредили Мирјана Милосављевић, Милутин Станисавац, Просвета, Београд, 2002, стр. 226.
[709] *Путокази: поруке предака,* прикупио и приредио Драгослав Новичић, Српска књига, Рума, 2007, стр. 110.
[710] Francis Bacon, *The Essays*, Penguin books, London, 1985, p. 11.
[711] Dante, *Pakao*, XXI, Rad, Beograd, 2007, стр. 198.

за лоповлук суди, То не зна закон".[712] Ова опомена важи за све просторе и времена у људској историји. Не треба дозволити да се лопов докопа било какве функције која утиче на људске судбине и има улогу у јавном животу. Неспорно је да лопов на функцији никада неће лопове осуђивати. Појаве као што су лоповлук и корупција с таквим људима не само што ће опстајати него ће се ширити, напредовати и развијати. То је опомена битна и за борбу против корупције: потребно је пажљиво мерити коме ће бити поверени најважнији и најодговорнији послови у друштву. Дакле, потребна је правична и добра селекција кад се конкурише за важна јавна места да се тих места у институцијама не би докопали људи склони злоупотребама, они који неће бити у стању да се с њима обрачунавају.

Толстој је цинично приметио да судови привлаче неправду: „Где је суд, тамо је и неправда".[713] Закони су створени да би заустављали опасну страну људске природе, а судови да те законе спроводе, односно да све неправде кажњавају, али и у судовима су судије од крви и меса. Другим речима, ни судије нису недодирљиве, јер и њих вребају тамне стране човека које често не могу сами да укроте, насупрот њиховој улози да друге спречавају да испоље те стране људске природе. На основу тог искуства Толстој с правом закључује да суд често није гаранција исправљања неправди, јер судске одлуке могу да нанесу још већу неправду или одрже постојеће неправде.

„Кад се човек домогне моћи, тешко ће одолети да је не злоупотреби", упозорио је отац психоанализе Сигмунд Фројд.[714] Он показује да моћ често пада у искушење да се стално доказује уклањајући све препреке које је евентуално доводе у питање. Из тог разлога моћ је склона да човека гурне у различите, па и коруптивне злоупотребе криминалне природе. Без строге контроле моћи тешко се могу зауставити њене могуће злоупотребе.

Велики физичар Алберт Ајнштајн констатовао је: „Новац само привлачи користољубље и одводи неодољиво увек према злоупотреби".[715] Овим Ајнштајн опомиње да стално треба контролисати стицање и употребу новца, да новац не би био искоришћен за злоупотребе. Без добрих процедура и закона новац је као вода из поменуте кинеске

[712] Вилијам Шекспир, *Мера за меру*, у: Вилијам Шекспир, *Сабрана дела*, Завод за уџбенике, Досије студио, Београд, 2011, стр. 120.
[713] *Путокази: поруке предака,* прикупио и приредио Драгослав Новичић, Српска књига, Рума, 2007, стр. 245.
[714] *Просветина ризница мудрости: мисли, изреке, цитати, афоризми*, изабрали и приредили Мирјана Милосављевић, Милутин Станисавац, Просвета, Београд, 2002, стр. 45.
[715] Albert Ajnštajn, *Moj pogled na svet*, Stylos, Beograd, 1998, стр. 16.

изреке, која лако привлачи користољубиве и подстиче оне који су спремни да ради остварења својих жеља, интереса и потреба крену путевима разноврсних нелегалних, противзаконитих па и коруптивних радњи.

4.5. Обрасци који су утицали на формирање коруптивног понашања

Из анализираних књижевних дела, пословица, загонетки, афоризама и изрека може се закључити шта је све из прошлости и традиције утицало на формирање коруптивних образаца понашања у Србији. Ти утицаји повезани су с преживљавањем, влашћу, новцем, запослењем, породичним, рођачким, пријатељским и земљачким везама, задовољавањем разноликих потреба, добити и интереса. На основу анализе књижевних дела могу се издвојити следећи обрасци: а) *образац преживљавања*; б) *образац домишљатости и лукавства*; в) *обичајни образац* који произилази из породичних, рођачких, пријатељских и земљачких веза; г) *образац функционисања власти*; д) *образац употребе новца*; ђ) *образац подмиривања потреба по сваку цену* (од здравља до луксуза) и е) *образац правде и правичности*.

а) *Образац преживљавања* развијан је током дугог ропства у Отоманској империји. Суровост и охолост отоманских властодржаца угрожавала је живот српског становништва у том периоду. Да би преживели и створили какве-такве услове опстанка, поробљени су били принуђени да подмићују отоманске власти и тако смањују харач, односно различите врсте намета које им је империја наметала. Њена власт и сама је изнуђивала мито и на тај начин је формиран овај коруптивни образац. Ради стварања колико-толико подношљивих услова живота, у процесу давања мита и изнуђивања мита коришћена је и уцена. И једни и други, односно и подмићени и они који су подмићивали, временом би посезали за уценом како им положај и стечено олакшање не би били доведени у питање.

Прве поруке и препоруке у виду поука, када је у питању преживљавање, исказиване су следећим речима: „подмазати“[716], учинити „дишкрецију“[717], „куд ће шут с рогатим

[716] Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник 1818*, Просвета, Београд, 1966, стр. 579.

[717] Реч дишкреција означава дажбину и допринос. „Манастири су давали трибут (митрополиту) у разним приликама и у различитом облику. Најопћије име је тим различитим трибутима 'дишкреција'... *мито,*

изаћи на крај!“[718], сваки посао „се лакше завршава ако се 'ствар подмаже'“[719], „подмазивати масну гуску“[720], „сви тако раде!“[721];

б) *Образац домишљатости и лукавства* – да би се преживело, али и добило оно што је некоме припадало, а што се није могло на нормалан начин остварити, људи су се сналазили тако што су се служили лукавством и домишљањима, кршећи морална правила, али успевајући да добију оно што им припада. Био је то начин преваре окупатора и власти склоне корупцији. Смисао овог обрасца је отпор и ослобађање од неправичне власти и поробљивача. Опасна је, међутим, последица тог обрасца, посебно изван контекста у којем је настала. Домишљатост и лукавство исказани су на основу искустава које су људи имали са властима из отоманског периода и касније онима које је успоставила модерна српска држава. Доста тога повезано с домишљатошћу и лукавством описали су српски писци 19. и 20. века, показујући људску склоност домишљатим и лукавим преварама, особито на рачун власти склоне миту и подмићивању.

в) *Обичајни образац* који произилази из породичних, рођачких, пријатељских и земљачких веза, као и из норме реципрочности. Они су дубоко укорењени у патријархални, односно традиционалистички живот затворених и угрожених заједница. Тај образац произилази из јаких крвно-сродничких веза које су у дугом периоду претворене у неискорењиву навику социјалног живота као и из реципроцитета „ја теби-ти мени“. Овај образац показује и сумњу и неповерење према другима, а коришћен у оквиру власти учвршћује непотизам и кронизам, као и реципроцитет.

подмићивање“. (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика,* књига IV, Институт за српскохрватски језик, Српска академија наука и уметности, Београд, 1966, стр. 358–359)

[718] Милован Глишић, *Глава шећера*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 30. Пишући о сложеним алтернацијама и трансформацијама, Јелена Јовановић наводи две пословице које се односе на исти проблем, али које показују богатство алузија о људским односима у колективима. Тако она цитира пословицу: „*Тешко је шуту с рогатим бити се*“. Алтернација овој пословици је: „*Шут с рогатим не може се бости*“. Овде се, према ауторки, ради о мењању модела пословице која има исту поруку, али се различито компонује. Ауторка појашњава: „у првој верзији 'тешко' је предикатив, а 'бити се' субјекат са допунама у дативу 'шуту' и инстр. 'с рогатим'. У другој 'шут' је субјекат, ' с рогатим' неправи објекат, а 'не може се бити' јесте предикат са инфинитивном допуном“. (Јелена Јовановић, *Књига српских народних пословица*, књ.1, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 2006, стр. 169–170)

[719] Драгомир Антонић, *Корупција и мито у српској народној традицији*, у: *Корупција у Србији*, Драгомир Антонић, Будимир Бабовић, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Зоран Вацић, Слободан Вуковић, Зоран Ивошевић, Драгољуб Кавран, Бошко Мијатовић, Божо Стојановић, Драгор Хибер, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001, стр. 27.

[720] *Ibid*., стр. 26.

[721] *Ibid*., стр. 27.

Од формирања модерне српске државности до нашег времена много је оних који, кад заседну на власт, користе функцију тако што на разним местима, односно положајима у државним институцијама, форсирају чланове породице, рођаке и пријатеље. У неким случајевима функционише и земљачка линија, односно запошљавање људи из краја из којег потичу. Неспорно уведена је и норма реципроцитета која почива на узајамним услугама.

г) *Образац функционисања власти* произилази из злоупотреба људи на власти. Када је у питању српско становништво, овакве злоупотребе су дугог трајања. Анализирани описи показују да су све власти, од поробљивачких до оних насталих после ослобођења од ропства, пуне примера злоупотреба. Овај образац је по утицају, када је у питању корупција, најснажнији и показао је да су му све власти биле склоне. У литератури је највише примера повезаних са обрасцем злоупотребе власти у коруптивне сврхе. Показало се да је борба за освајање власти и одржање на власти везана за личну корист, а не за опште добро. Овај образац створио је код становништва велико неповерење у власт, као и у све државне институције. У оквиру овог обрасца развили су се различити облици и начини коруптивног деловања, а на основу литературе може се констатовати да је, према мерилу разноврсности, „најбогатији“ међу коруптивним радњама. Ту се показују и начини како се све може изборити долазак на власт и како се она користи за остваривање личне или групне добити. Употреба власти у коруптивне сврхе, односно зарад личне добити, у литератури је обележена различитим изразима и формулама.

д) *Образац употребе новца* – новац као универзално средство размене, када је у питању корупција, значајно и подстицајно се употребљава у коруптивне радње. Новац је моћно средство помоћу којег се корупција обавља и одиграва. Због новца и за новац људи се упуштају у коруптивне радње да би га стекли, а потом помоћу њега проширивали и увећавали добит. Без новца се не може, а са новцем се свашта може приуштити. Најчешће средство када је у питању давање или изнуђивање мита је управо новац. Коруптивна дела која се одвијају преко новца најтеже се утврђују, а истовремено омогућавају највећу добит. Новац је препорука за све, и легално и нелегално. Прошлост је показала различите облике употребе новца када је у питању одржање коруптивног обрасца. Најконкретнији облик мита и подмићивања је новац. У литератури је добио највише израза у облику порука и поука.

ђ) *Образац подмиривања потреба по сваку цену* (од здравља до луксуза) односи се на све врсте потреба развијених код неког појединца и у друштву. На основу тога да ли ће неко успети да оствари потребу легалним путем, и да то буде и рационално и ефикасно, може се проценити организација друштва. Задовољавање потреба показује како функционишу системи и институције у држави. Кад не могу на законит начин да задовоље потребе, људи су склони, на основу ранијих искустава, да их задовољавају уз помоћ корупције. Нарочито су за корупцију изазовне примарне потребе попут здравља и запошљавања. Посебно се издваја потреба за здрављем – искуство показује да је формиран традиционални образац по којем здравље нема цену. Из тог обрасца проистиче и спремност за подмићивање лекара и медицинског особља и прихватање њиховог изнуђивања мита. Потреба за запошљавањем најчешће се везује за власт и институције. Људи су због егзистенцијалних потреба спремни да се упусте и да прихвате корупцију јер је у питању решавање једног од највиталнијих животних питања.

е) *Образац правде и правичности* – почива на универзалним вредностима. Правда спада у универзалне вредности према којима су људи најосетљивији. Људи тешко прихватају неправду јер их она доводи у положај неравноправности и дискриминације. Због тога се не може замислити сигуран друштвени живот ако не почива на доминацији правде и правичности. Из тих разлога институције које треба да гарантују правду и правичност постају веома осетљиве ако се не придржавају добрих закона, односно ако није успостављена владавина права. Коруптивни ризик када су у питању правда и правичност је изузетно висок. Ако у правосудним институцијама постоји корупција, онда оне код људи стварају неповерење не само у њих већ и у целокупно функционисање власти. Управо је нефункционисање правосудних институција током историје модерне српске државности описано у литератури. Корупција се шири у правосуђу, посебно у оквиру судске институције и судија. У обрађеној књижевној литератури то је чест случај, као и различити облици и начини на које судије изврдавају примену закона, што наноси велике неправде.

У анализираној књижевној литератури, посебно код српских писаца од Доситеја Обрадовића до Бориславе Пекића, показује се да је у два века функционисања модерне српске државности употреба корупције била различита. На почетку била је повезана са функционисањем новоуспостављене власти и потребама становништва које су зависиле од

власти. Како се држава развијала, односно како су формиране институције, показало се да је употреба корупције захватала различите области и попримала разнолике облике и начине. Пошто је власт у Србији најчешће била ауторитарна, њено самовлашће долазило је до изражаја. Када су у питању злоупотребе оне су се огледале у доношењу самовољних одлука које нису засноване на закону већ на разноврсним дискреционим овлашћењима.

Подмићивање настало из нужности, у оквиру Отоманске империје, пренело се на власт у новооснованој држави. Оно је у почетку било везано само за положаје, односно намештења у оквиру власти. У том периоду показао се и облик корупције повезан са породично-рођачким и пријатељским везама. Тај облик корупције проистицао је из традиционалних образаца карактеристичних за традиционална друштва, односно њихове јаке крвно-сродничке и пријатељске везе и односе. Тај традиционалистички образац захватао је и новоформиране институције у којима су запошљавани најближи људима на високим положајима и функцијама. У том периоду, посебно у 19. веку, подмићивање је било повезано са запошљавањем у државним инситуцијама, као и с положајима у њима, односно напредовањем у оквиру службе. Ова врста подмићивања формирала је још један образац: они који су одлучивали о запошљавању почели су полако да изнуђују мито. Тако се и подмићивање и изнуђивање мита постепено увлачило у новоформиране институције. Свако место и положај имали су цену. Ови начини добро су описани код српских писаца 19. века. Ти коруптивни начини, такође, добили су место у литератури у првој половини 20. века. Посебно их је на ироничан, саркастичан и комичан начин описао Бранислав Нушић.

Са модернизацијом, односно техничким као и технолошким развојем, развијане су и потребе у Србији. Развијеност потреба показује и друштвену развијеност, али се са развојем појављују и негативни пратиоци, укључујући корупцију. Коруптивни начини примењивани у првим институцијама постепено су се ширили и на новоформиране институције, али и на области регулисане законима. Једна од тих области, посебно осетљива јер је примарна за човеков живот, јесте здравство. Управо укорењени облици корупције у институцијама власти полако су захватали и здравствене институције. Један од примера који показује како се корупција прелива из институције у институцију је здравство. Власт и државне институције нису водиле рачуна о значају здравственог система за живот људи. То је често проистицало из намере да се они држе у сиромаштву.

Запослени у здравству били су материјално и статусно занемарени и угрожени и неретко као професионалци понижени. Један од разлога за упуштање у коруптивне радње био је њихов материјални положај, потцењеност и осећај понижености. Материјална оскудица и осећај понижења гурају их ка корупцији као средству поправљања материјалног и статусног положаја.

Нешто слично дешавало се и у другим областима, посебно у веома осетљивом сегменту функционисања државе – правосудном систему. Правосудне институције двоструко су биле погођене, с једне стране рђавим материјалним положајем, а с друге стране идеолошким начином запошљавања. Те чињенице говоре да су двоструки разлози за појаву корупције и њено разгранавање у оквиру правосудних институција.

Ови примери показују да нешто што је у почетку настало као наопако у оквиру институције, временом опстаје, напредује и развија се. Управо ово су примери како регресивна традиција одржава корупцију и учвршћује њене обрасце.

Интересантан податак из анализе књижевних дела јесте како се лингвистички утемељивао коруптивни образац. То су у почетку биле кратке и јасне поруке и односиле су се само на један облик корупције – корупцију повезану с тешким условима живота, односно преживљавањем. Касније су оне попримале, према развоју институција и области живота, много сложеније описе који показују различите облике и начине корумпирања.

5. КОРУПЦИЈА У АНТРОПОЛОШКИМ, ЕТНОПСИХОЛОШКИМ И КАРАКТЕРОЛОШКИМ СТУДИЈАМА У СРБИЈИ

Разматрајући тамну страну људске природе, значајни српски антрополози, етнопсихолози и карактеролози показали су својим истраживањима да су последице које произилазе из ње повезане с негативним појавама које угрожавају нормалност људског живота. Истраживања *карактера*, *менталитета*, *архетипова*, као и социјалног и политичког миљеа, осветљавају тло на којем су израстале и развијале се те патолошке, деструктивне појаве, посебно криминал и корупција.

Кад је у питању карактер, који је између осталог бојио и народну традицију, изузетно су значајна истраживања Владимира Дворниковића и Јована Цвијића. Дворниковић је описао карактерне особине у нашим крајевима, ослањајући се на Цвијићева теренска истраживања.[722] Дворниковић је у обимном делу *Карактерологија Југословена* показао на чему се све заснива карактер и како се утемељује у људске животе. Карактер је нешто што дубински улази у личност и урезане карактерне особине прате појединца до краја живота. Од тога које се особине уграђају у личност зависи и карактер те личности. Још је старогрчки филозоф Хераклит истицао да је карактер, (нарав) „човеку његова судбина“.[723] Слично Хераклиту, и Шекспир је изрекао: „*Покаткад себи удес кује човек сам: до наших звезда, Бруте, нема кривице, но до нас самих што смо олош кукаван*“.[724] Другим речима, карактер боји човеков живот и непроменљив је, као судбина. Дворниковић је показао карактерне особине и како се оне практично манифестују у понашању људи у конкретним свакодневним ситуацијима и изазовима.

Када се истражује утицај традиције на корупцију значајне су студије које су се бавиле антрополошким, етнопсихилошким и карактеролошким обележјима људи у различитим појасевима и регионима Србије. Једно од најзначајнијих истраживања Балканског полуострва обавио је Цвијић почетком 20. века, при чему су најбитнији делови истраживања који се односе на културне појасеве. У оквиру културних појасева

[722] У овом раду функционално су анализирани само они делови истраживања Јована Цвијића и Владимира Дворниковића који одговарају предмету дисертације. Критички приступи неких савремених аутора на њихова истраживања нису разматрани јер не припадају предмету овог истраживања.
[723] Heraklit, *Fragmenti*, Grafos, Beograd, 1979, стр. 20.
[724] Dr Miloš Đurić, *Heraklit*, у: Heraklit, *O prirodi,* Oktoih, Podgorica, 2001, стр. 30.

распознају се обрасци културе, али и обрасци живота који су доминирали у посебним издвојеним целинама. Такође, у том истраживању се показују и прожимања, односно утицај и културних и животних образаца на ове посебне делове.

У оквиру овог истраживања за Србију су посебно значајна три културна појаса или културна круга формирана на Балкану: ромејско-аромунски (цинцарски), или византијско-аромунски (цинцарски), затим патријархални и средњоевропски.[725] Посебан културни круг који је остао недодирнут утицајима наведена три, односно са врло малим утицајем наведених кругова, јесте турски културни круг, односно отомански. Тај круг је више прожимао ова три круга него што су они могли да утичу на њега. За истраживање негативних појава, међутим, турски културни круг је изузетно значајан. Разлог што је Отоманска империја покорила балканске земље и на њих имала утицај, посебно је негативан.

Србију су прожимала у почетку два културна круга – византијско-аромунски (цинцарски) и патријархални. Од 19. века на Србију утиче и средњоевропски културни круг. Византијско-аромунски (цинцарски) круг обухватао је северне делове Грчке, посебно грчку Македонију, територију данашње Бивше Југословенске Републике Македоније, јужне делове Албаније и дубоко је залазио у Србију долином Мораве.[726] Главни носиоци те културе су Грци и Аромуни (Цинцари). Њихов утицај ишао је посебно преко делатности којима су се бавили, трговине, занатства, превоза и угоститељства. Језиком тог времена то су били трговци, занатлије, кириџије и механџије. Они су утицали да се у Србији подигну прве вароши, односно чаршије, и да се успостави варошки, чаршијски дух живота и рада. Наметнули су и грчки језик у вођењу трговачких књига. Њихов утицај био је велики на све врсте јавних послова. Формирањем првих варошица успостављени су темељи за формирање градова.[727]

Цвијић становништво у овим појасевима, посебно словенско, односно српско, описује као људе средњег раста које красе широка плећа, снажни покрети и једна врста незграпности. Они су нижи растом, али су изузетно окретни и брзи. Њихове жене су, према Цвијићевом опису, свеже, здраве, широких карлица. Њихове насеобине, односно

[725] Јован Цвијић, *Балканско полуострво,* у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 2, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 115–126.
[726] *Ibid*., стр. 117.
[727] *Ibid*., стр. 117.

села, пуна су деце. Због околности у којима су живели и радили код њих се развила једна врста умерене штедљивости која је последица сиромаштва и преживљавања.[728] У оквиру овог круга велики утицај имао је патријархални културни круг који је захватао комплетну Србију, па чак ишао и према северној Бугарској.

У северним деловима Србије на овај патијархални круг, поред византијско-цинцарског, имао је утицаја и средњоевропски. Према Цвијићу, становништво које је претежно било под утицајем патријархалног круга физички је снажно. Порекло тог становништва је планинско, посебно динарско-планинског појаса, а у оквиру њега црногорских и источнохерцеговачких брда, као и сјеничке области. Њихова главна привредна грана је сточарство, које их је чинило покретним, односно стално су били у кретању или премештању из области у област. То им је омогућило да лако потраже питомије области у којима ће се насељавати. Те области биле су великим делом у западној и централној Србији. Цвијић их описује као расно снажне и моћне. Карактерише их висина, виталност, еластичност лицâ пуних изражајности, на којима се издвајају јаке јагодице и оштри погледи очију. Често се њихове очи пореде са соколовим, па се каже „соколових очију“.[729] Цвијић, али и други истраживачи, посебно антрополози, етнопсихолози и карактеролози, сматрају их за „најлепши сој“[730] на Балканском полуострву. Карактеристично је да због начина одабира при ступању у брак готово немају физичких дегенерација. Карактеришу их и неке духовне и душевне особине попут чврстог морала, ритерске отмености, дубоког осећаја за заједницу и заједнички живот. Спремни су на жртву, посебно да жртвују сопствени живот.[731]

У додиру византијско-аромунског и партијархалног културног круга, постепено је слабио патријархални у односу на византијско-аромунски (цинцарски).[732] Византијско-аромунски (цинцарски) уносио је у обрасце културе цивилизацијске новине, односно средства која су отварала модернизацију, тако да су традиционални облици патријархалног живота временом слабили и прилагођавали се новим околностима. Кад год је организација живота на подручју Србије довођена у питање, традиција у облику сећања из прошлости поново је оживљавана и прилагођавана за разне употребе. То се посебно

[728] *Ibid*., стр. 118.
[729] *Ibid*., стр. 123.
[730] *Ibid*., стр. 123.
[731] *Ibid*., стр. 123.
[732] *Ibid*., стр. 123.

догађало са обрасцима који су настали као негативни јер су омогућавали на брз и кратак рок решавање неких проблема, иако су на дуги рок много тога губили. Ова два културна круга, која су се један у други утапали и у којима је византијско-аромунски (цинцарски) био виталнији и отпорнији, трпела су велики утицај турског круга, тачније оног дела који је везан за отоманску империјалну политику.[733]

Цвијић је нашао да су се према овим културним круговима развили психички типови: *динарски*, *централни*, *источнобалкански* и *панонски*.[734] За истраживање коруптивних образаца најзначајнији је центрани тип у којем се најдуже задржала негативна традиција, па и оно што јој припада, а то је корупција.

Централни тип када су у питању психичке особине био је у темељу везан за византијску културу и цивилизацију, али је вековима под турском владавином попримио неке особине произишле из ропства, односно дугог покоравања, често нељудског. Једна од тих особина повезана је с потишћеношћу, осећајем да припадају нижој класи, или како су их Турци називали – раја. Тај рајински живот био је наметнут, али се временом претворио у образац свакодневног живота.[735] Показало се и када су се ослободили од Турака да је рајински менталитет и образац још дуго притискао генерације њихових потомака. Цвијић наглашава да рајинске особине нису само карактеристичне за централни тип; њима је једним делом био обухваћен и динарски психички тип. Те особине, међутим, најјаче и најдубље су дошле до изражаја у централном типу.

Привреда у Отоманској империји рају је потпуно потчинила и од ње направила радну снагу која је, као и земља, додељивана турским управитељима, агама и беговима. Раја је била под њиховим сталним надзором, под контролом која је често била сурова, понекад и злочиначка.[736] У таквим околностима код раје је створена својеврсна морална мимикрија. Она је била производ суровости и насиља турских господара. Да би прикрили права осећања и духовна стања они су показивали и практиковали моралну мимикрију. Та мимикрија састојала се од додворавања и напора да се угоди господаревим жељама, уз очекивање да ће то умањити његову суровост. Морална мимикрија показивала се у облику потиштености, као и потчињености бића господару. Та прикривеност практикована је

[733] *Ibid*., стр. 119–120.
[734] *Ibid*., стр. 336.
[735] *Ibid*., стр. 408.
[736] *Ibid*., стр. 408.

ради избегавања мучења и насиља, али је нажалост стварала одређене рђаве навике којих је тешко ослободити се и које су преношене на будуће генерације.

Цвијић описује људе рајинских особина као притуљене, скривене, неповерљиве и подмукле. Они су се навикавали „на претварање и на подлост, јер им то помаже да могу живети и да се сачувају од насиља“.[737] Те особине училе су их да се навикавају на поткрадање својих господара, али су их наводиле и на искушења да чине преваре. Тај облик преваре дуго опстаје, може се рећи све до наших дана. У почетку превара се односила на силнике и насилнике, а касније, када су се ослободили ропства, на власт која је њихова, али коју су они и даље доживљавали као господара који их тлачи. Наравно, прилог практиковању ових особина произилази из понашања људи на власти који су преузели ону другу одлику, а то је господарење над другим животима. Многи од њих себе пројектују из тог рајинског периода као оне који су сада од раје постали господари. То су навике и обрасци који кад се угнезде дуго трају и тешко излазе из човекове психе, посебно ако му доносе корист.

Морална мимикрија развила је код људи и осећања као што су завист, мржња и пакост.[738] Иако су ова рђава осећања производ сурове владавине завојавача, она су наставила да живе и када је та владавина нестала. Према Цвијићу, због патње и насиља који су пратили њихов живот, тешко је сагледати „њихова права унутрашња осећања“.[739] Он сматра да је неспорно да су се они навикли да подносе разне проблеме с којима су суочени, да се често не одупиру злу које их погађа и да „изгледају немарни, равнодушни и неосетљиви према злу које их сналази“.[740] Цвијић указује да је њихова воља оријентисана превасходно према личном интересу. То их чини прилагодљивим и спремним на разне заокрете.

Други често не могу да буду сигурни у своје одлуке јер оне најчешће зависе од околности и личне користи која њима управља и упућује их на то како да се снађу пред изазовима свакодневне реалности. Цвијић сматра да је „њихова интелигенција најчешће управљена на материјалне обзире и на лични интерес. Као што им очи махом извирују,

[737] *Ibid*., стр. 409.
[738] Čedomir Čupić, *Politika i poziv,* Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa, Beograd, 2002, стр. 69.
[739] Јован Цвијић, *Балканско полуострво,* у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 2, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 412.
[740] *Ibid*., стр. 412.

вребају и гледају с неповерењем и испитујући оно што се око њих дешава, тако су и целом својом духовном природом начуљени и спремни да изврдају, да се сачувају од преваре“.[741] Они се лако прилагођавају практичним стварима и поседују неке реалистичке црте када је у питању опстанак, прилагођавање и усавршавање. Све навике које су стекли током свог тешког и насилничког живота лако практикују у ситуацијама које траже покоравање, али и спремност да прихвате новине, увек гледајући да извуку личну корист.

Терет тешких животних околности у време ропства под Отоманском империјом, према Цвијићу, узрок је честих раздобља моралног пострнућа, како појединаца тако и група, односно психичких типова и њихових варијатитета. Он сматра да периоди моралног пострнућа и пада не значе неминовно да је њихова душа трајно пропала и да они не могу поново да се издигну. Цвијић констатује да су, код шумадинског варијатитета, људи спремни да у одређеним околностима сруше човека, али и да му у неком другом периоду помогну да се морално подигне. Он истиче: „Несумњиво наступају периоде у којима изгледа као да је шумадијски свет изгубио способност да разликују морално од неморалнога, не показује одвратности према корупцији и непоштеној тековини, бар је не показује велика маса“.[742] Такође, додаје да му та чињеница није довољно јасна. Ако се, међутим, има у виду оно што је Цвијић писао о моралној мимикрији, произилази да ова морална посрнућа, као и одсуство осуде корупције, управо проистиче из ропских образаца дугог трајања. Ово показује да се ти обрасци у неповољним околностима лако и брзо обнављају и захватају огромне масе. То је разлог због чега је неосетљивост на корупцију у било којем тренутку или периоду врло опасна. Коруптивни образац нестаће тек када (ако) буде развијена свест и наступи психолошко стање у којем се било који облик и било који случај корупције одмах подвргава осуди и казни. То је једини начин да се појединци, али и групе, ментално ослободе корупције, односно да корупцију потпуно потисну из свести као један од облика и начина да задовољавају своје потребе и интересе.

За истраживање утицаја традиције на формирање коруптивног обрасца значајна су истраживања филозофа, антрополога и карактеролога Владимира Дворниковића. Бавећи

[741] *Ibid*., стр. 414. Много касније од Цвијића, Елијас Канети описао је стање вребања код људи. Према Канетију, „вребање је стање такве посебне напетости да након ослобађања те напетости може само попримити одређено значење... Све што он активно подузима у том смислу, он пасивно доживљава на самоме себи; али појачано, зато што због своје веће интелигенције уочава више опасности, тако да више пати кад нетко прогони њега“. (Elias Canetti, *Masa i moć*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1984, стр. 167)

[742] Јован Цвијић, *Говори и чланци,* у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 3, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 273.

се карактерологијом, он је пошао од става да изучавање карактера подразумева не само психолошко већ и вредносно становиште. Он се негативно односио према ономе што се често означава као чиста карактерологија која се само бавила психолошком дијагнозом карактера. Још је значајније за Дворниковића јесте став да је морални карактер најбитнији и за појединца и за групу, односно народ. Он сматра да „етичко језгро садржи у себи најиндивидуалније црте у карактерној физиономији једнога народа, а говорећи са гледишта активног живота, и најпресудније по историјску судбину и општечовечанско место тога народа. Суд о етосу главна је оцена и културно-историјске вредности тога народа; не само дијагноза о његовој прошлости и садашњости него и прогноза његове будућности“.[743] Дворниковић се позива на консатацију Гистава Ле Бона (Gustave Le Bon) према којој „величина народа зависи у првом реду од нивоа његова моралитета“.[744] Морални карактер припада најужем схватању карактера, али је по значају и вредности најбитнији за целокупни човеков карактер. Управо „у њему се пресецају координате читаве личности, од најдубљег и несвесног склопа нагона па све до пуног и свесног хоћу или нећу. Морални карактер представља динамички центар личности којим човек полази из себе и ступа у однос са другим људима око себе. Прелазом у друштвену активност човек даје најотвореније сведочанство и најјачи критериј своје целокупне, нагонске и свесне, личности... Друштво оцењује својим мерилом етичку и социјалну вредност појединаца, уколико његова активност улази и у животну сферу других људи. Човек појединац по тој је оцени добар или зао, поштен или непоштен, отворен или подмукао карактер“.[745] Према Дворниковићу, нагон, ћуд, темперамент, социјалне прилике, као и заједничке животне ситуације у дугом историјском трајању, доводе до формирања „стила моралног живота“.[746]

Иако је Дворниковић изрекао велики број похвала на рачун моралне стране људи из наших крајева, он је указао и на рђаве стране које су се периодично појављивале. Према њему, рђаве стране нису трајно нестајале већ да су се у одређеним, посебно неповољним околностима, изнова појављивале. То говори о томе да, када се неке појаве формирају и урежу у карактере људи, оне лако не нестају. Дворниковић као добар пример наводи

[743] Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена,* Просвета, Београд, Просвета, Ниш, 1990, стр. 753–754.
[744] *Ibid*., стр. 754.
[745] *Ibid*., стр. 754.
[746] *Ibid*., стр. 755.

мемоаре проте Матеје Ненадовића, који као савременик формирања нове српске државе, односно устанка Срба 1804. године, описује и неке рђаве особине – моралне сенке устаника, како их Дворниковић назива.[747] Ненадовић описује да су при крају устанка испољена и нека недолична понашања, посебно оберкнезова и војвода, конкретно подмитљивост, односно корумпираност, као и спремност на подвале и протежирања. Ненадовић приписије слабости и Карађорђу који није успевао да изађе на крај са оваквим људима, посебно са онима који су се показали као велики покварењаци и насилници. Показало се да Карађорђе није добро познавао природу људи које је бирао за најближе сараднике. Преко њих, посебно кад их је штитио, он се компромитовао.

Дворниковић наводи и да је Цвијић сматрао да у карактеру српске грађанске класе преовладава користољубље. Он је сматрао да ову класу то стално прати и да та особина не зависи од периода.[748] Сви ови примери показују како те зле појаве опстају, преживљавају и у будућности захватају долазеће генерације.

Дворниковић – истина са извесном резервом – наводи мишљење о Србима енглеског државника и песника Роберта Болвера Литона (Robert Bulwer-Lytton), у поезији познатог под псеудонимом Овен Мередит (Owen Meredith). Виђење овог Енглеза ипак је изузетно значајно, јер је то виђење другог, а други по правилу боље сагледава карактерне особине него они који сами себи оцењују. Болвер Литон боравио је у Србији од 1858. до 1861. године, научио је српски језик и први превео српске епске народне песме на енглески језик. То је учинио под утицајем Јохана Волфганга Гетеа (Johann Wolfgang von Goethe), посебно Гетеовог превода народне песме „Хасанагиница“. Боравећи у Србији, Болвер Литон је запазио да појединца у српском народу, али и сам народ, још дубоко прожимају неке ропске карактеристике формиране у дугом периоду отоманског ропства: неискреност, сервилност, препређеност, као и крволочност и суровост.[749] Према Болвер Литону, то дуго ропство довело је у питање моралну страну српског појединца и народа. Он сматра да су Срби за стратегију узимали подвалу, а финоћу за лаж.[750] Величали су

[747] *Ibid*., стр. 756.
[748] *Ibid*., стр. 757.
[749] *Ibid*., стр. 546.
[750] *Ibid*., стр. 547. О британској перцепцији Балкана, Србије и идентитета балканских народа, пише Слободан Г. Марковић. Марковић преноси мишљење британског војног саветника при српској војсци Роберта Лафана (Robert George Dalrymple Laffan) да је раније већина Енглеза који су „причали о Балкану, изражавала врло децидне погледе. Девет од десет њих рекло... је да су све балканске нације подједнако лоше... да су све то безнадежни дивљаци и кољачи. Онај десети обично би био неки филантропски чудак, који види само добре

суровост, посебно код јунака. Многе њихове настраности оправдавали су, сем кукавичлука. Могао је да чини многа недела и све му је праштано, али кукавичлук му народ никада не би опростио.

Ово запажање и опис често су се појављивали током протекла два века, посебно у периодима криза и друштвених ратова, па би криминалци постајали јунаци. Иако је њихово учешће у ратовима било мотивисано личним користољубњем, а не родољубивим и патриотским осећањима, они су проглашавани јунацима; пљачка им није замерана.[751] Суочавање са овим особинама веома је значајно јер је на тај начин могуће с њима се обрачунавати и сводити их на што је могуће мању меру. Болвер Литон, међутим, није указивао само на рђаве особине већ је истицао и добре стране српског народа попут гостопримства и херојства.

Дворниковић наводи да је нешто слично у 20. веку запазио и велики правник и социолог Ђорђе Тасић, који је истакао да је српски народ мали и да је због тога често током историје праћао високу цену када су у питању моћнији и већи од њега. Та чињеница, „да смо били мали, крвљу, нервима, душом чак и карактером“,[752] много је погађала српски народ и због ње је плаћан велики цех претходних векова и деценија. Та несрећна историјска околност оставила је рђаве трагове за које временом треба налазити начине да их се ослобађамо. То се може само разумним, рационалним и разборитим деловањем.

Разматрајући људску природу, Дворниковић полази од става да њу карактеришу два основна чиниоца, биос и етос.[753] Биос припада дубљем корену људске природе, то је човекова биологија, односно животињско у њему које потврђује, јача и задовољава *ја*. То је оно што утиче на закидање и опструисање другог, често и његово уништење. Другим речима, из егоизма проистичу тамне стране личности на којима се заснива рушилачки

стране оне балканске нације која му је љубимац, који је прижељкивао да је индустријализацијом и вишестраначјем претворе у имитацију Велике Британије“. Марковић је истакао и особине које су Британци запазили о Балканцима, посебно о Србима. Међу тим особинама истакнуте су дволичност, крвожедност и ропски менталитет, а, с друге стране, храброст, поштење и једноставност. Такође је истакнута склоност безакоњу, варварству, али и недостатак племства и господства. Мањи број Британаца запажакод Срба тежњу ка европејству и напретку. (Slobodan G. Markovich, *British Perceptions of the Balkans until 1918*, in: *Problems of Identities in the Balkans*, Slobodan G. Markovich, Eric Beckett Weaver, Vukasin Pavlovic (eds.), Anglo-Serbian Society, Dosije Press, Belgrade, 2006, pp. 122–123)

[751] Čedomir Čupić, *Politika i poziv,* Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa, Beograd, 2002, стр. 20.

[752] Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена,* Просвета, Београд, Просвета, Ниш, 1990, стр. 762.

[753] *Ibid*., стр. 763.

однос према другима, а у заједничком животу урушавају заједницу. Нагонско и његово управо утичу и на настанак корупције и њен развој. У другом делу човековог бића смештен је етос који се културом развија и афирмише. Етос подразумева потискивање ида, односно нагона, али и ега који није контролисан. Етос утиче на одрицање у корист ближњих, других, колектива и целог друштва. Према Дворниковићу, етос је у односу на биос антитеза живота, али и „синтеза у идеалу".[754] Дворниковић сматра да биос и етос у човековом животу нису, сем на аналитички начин, потпуно супротни и неспојиви. Он, управо, истиче да „стварни живот човечји одвија се на резултанти и компромису ових двеју неизмирених супротних сила".[755]

Из ових Дворниковићевих констатација може се закључити да код појединаца, група или народа код којих биос постаје доминантан доминирају и рђава осећања, односно егоистичко и рушилачко према свему што је човеку другачије. Супротно, тамо где је доминантан етос у човековом животу, доминира култура, самим тим и боље стране човековог живота. У тим бољим странама показује се да етос доминира и управља биосом, односно контролише биос, омогућавајући му да се испољава само у мери у којој етос неће бити доведен у питање. То је и однос према појавама које разарају појединце и друштва, у нашем случају према корупцији. Где год је доминатан етос ту су смањене могућности развоја корупције. Где год доминира биос могућности за развој корупције су велике. Према Дворниковићу, биос подстиче егоизам са свим његовим негативностима, док етос развија код људи алтруизам са свим његовим добрим могућностима и последицама.

Дворниковић напомиње да етос, када се утемељи и практикује код појединаца и у заједници, подстиче људе на добра дела, односно развија код њих алтруизам. Оног момента, међутим, када настаје промена у структури заједнице и када заједницу погађају спољашње негативне новине, етос нагло почиње да слаби. То је и почетак дестабилизације и појединаца и колективитета. У живот улазе новине које праве поремећаје најпре на вредносном, односно моралном плану. Дворниковић наводи пример сељака и сељачких заједницама у којима је морал имао значајну улогу и ту заједницу одржавао са најбољим врлинама и поукама. Према њему, тај сељачки морал је чврст и здрав када се пореди с моралом првих градских заједница. У тим временима истицане су крилатице: „Сељачко

[754] *Ibid*., стр. 763.
[755] *Ibid*., стр. 763.

поштење и варошка поквареност“[756] или „Исконска честитост народа и морална трулост интелигенције“.[757] Према Дворниковићу, ово схватање долазило је до изражаја у истраживањима Цвијића, Дробњаковића, Томића, Миладиновића и Недељковића.[758]

Јевто Дедијер је, пак, уочио да сељаци, посебно они настањени близу или поред главних друмова, показују лукавство, егоизам и негостољубљивост.[759] Ово је пример који показује да модернизација разара сељачки етос и уноси новине које на моралном плану често показују негативне последице. Живећи у затвореној заједници коју не дотиче било која врста писаног права, односно владавина закона и институција које ту владавину одржавају, сељачка логика не прихвата такву врсту новине и пружа јак отпор. То је произилазило из владавине Отоманске империје која је право, односно законе, користила само за разне намете у облику харача. Такав облик примене права доживљаван је као непријатељски чин. То је оставило дубок траг код српског народа који је тешко прихватао увођење друштвеног, односно законског реда јер је сећење на зло током ропства трајно окупирало њихову психу и памћење.

Новине је српски сељак прихватао механички и као нешто што унапређује његов привредни живот, али не као психичку и моралну промену у себи. Он је у промене и модернизацију уносио и даље свој стари етос и морал. Унутрашње промене које је требало да уследе доживљавао је као нешто непријатељско. Дворниковић пише: „Много тога што је у ранијем животном оквиру било колективним моралом само по себи разумљиво, допуштено или и санкционисано, сада је испало не само неетично него, у огледалу модерних закона, каткад и криминално. Стари патријархални канон дошао је у сукоб са схватањима и законима једног модернизованог и проширеног друштва. У том друштву сељак је остао изгубљен. Почео је и да посрће, да страда, да добија каткад и жиг покварењака, аморалног примитивца, па и криминалца“.[760]

Модернистички удар који погађа српског патријархалног сељака уноси неке нове, посебно негативне обичаје. Између осталог и потпуно другачији однос према крађи у неким крајевима Србије, нарочито јужним. Крађа се више не презире и изналазе се чак и начини како да се она окарактерише као нешто што није рђаво. Дворниковић наводи једну

[756] *Ibid*., стр. 778.
[757] *Ibid*., стр. 778.
[758] *Ibid*., стр. 780.
[759] *Ibid*., стр. 781.
[760] *Ibid*., стр. 784.

од тих формула: „Човек 'воли себи' и шта му можеш“![761] Крађа, отимање имовине и померање међе постаје нешто свакодневно и уобичајено. То је најчешће проистицало из хајдучке прошлости српског народа. Хајдуци и ускоци појавили су се у једном периоду отоманске владавине када су грамзиви локални турски управитељи повећавали намете.

Један број сељака то није могао да издржи јер су падали не само у беду него им је доведено у питање и само преживљавање. То је неке од њих напросто приморало да се одметну и отпочну да Турцима постављају заседе на путевима и да им отимају новац и друге драгоцености. Тако су почетком 17. века настали хајдуци који су деловали на територијама под отоманском контролом. За разлику од њих, ускоцима су названи Срби који су из пограничних подручја Аустрије и Млетачке републике ускакали преко границе у Отоманску империју, али су се сукобљавали и с Млечанима током целог 16. и почетком 17. века. Хајдуци и ускоци имали су у српском народу ореол хероја и праведних осветника и народ их је доживљавао као заштитнике. Када је Србија ослобођена од Отоманске империје, међутим, тај образац јунаштва и херојства попримио је негативне карактеристике. У новим околностима хајдуци су се преобразили у опаке пљачкаше и разбојнике. Они постају криминалци и намећу криминалан начин живота. При томе је посебно постало опасно то што су хајдучију после ослобођења од Турака многи прихватали и оправдавали.

Дворниковић наводи пример једног човека из власти који се бави хајдучијом и који је за своја дела често осуђиван. Његова околина, међутим, којој је он знао да подари оно што је отимао, не само да га није осуђивала него га је чак поново бирала за председника и он је на том месту био све до смрти.[762] Овакав представник власти одговарао је менталном стању сељака који интимно нису прихватили право, односно законе, као ни институције, посебно управну и судску власт. Такав човек, констатује Дворниковић, у очима сељака био је херој, „смео је да искаже и изврши и оно што они сами нису смели. Жиг криминала, по мерилу позитивних закона, њега се ништа не тиче“.[763] Када је у питању власт онда је у сељачкој психи и души све „допуштено, лаж, превара, подвала – па и убиство“.[764]

[761] *Ibid*., стр. 785.
[762] *Ibid*., стр. 786–787.
[763] *Ibid*., стр. 787.
[764] *Ibid*., стр. 787.

Када се раширила хајдучија у ослобођеној Србији настао је посебан уцењивачки образац заснован на томе што су хајдуци, да их власт не би ухватила, били принуђени да међу сељацима имају јатаке. У таквим околностима, јатаци су захтевали поделу плена, појединi и више од деобе на равне части. Уцењивачки образац тада настао продужен је до наших дана. Само је измењена терминилогија па се одметнути од закона сада називају криминалцима, а јатаци – сарадницима. Управо на корупцију се лако примењује уцењивачки образац, јер сви који учествују у корупцији временом постају једни од других зависни и та зависност иде до уцењивања. Према Дворниковићу, јатаци су се показали „као незајажљиви и 'бездушни уцењивачи'. Неки од хајдука давали су на суду изјаве да им се 'занат' у ствари 'није исплатио', све због тих 'крвопија' који су им просто све узимали“.[765] Дворниковић пише и о сељацима спремним да се лажно закуну, посебно када је у питању спашавање некога ко је починио кривично дело. Било је људи спремних да се лажно закуну и да то сведочење наплате. На пример, „право за пет, а криво за десет форинти“.[766] Из тога је, према Дворниковићу, настала пословица: „Двоје без душе, трећи без главе“.[767]

То кривоклетство везано је за турска времена. У Шумадији су постојали и магијски ритуали када је у питању лажна заклетва. Тако, на пример, у ваљевском крају „сељак је веровао да се може заклети без икаквог страха од божје казне ако стави камен под појас. Кад би суд то опазио наредио би отпасивање сељака; пошто би камање поиспадало сведоци би обично одустајали од заклетве“.[768] С једне стране, сељак је одбацивао и презирао административне и правне институције, али, с друге стране, знао је да се обрати тим институцијама ако му је ишло у прилог, односно ако је имао неку корист и интерес.[769]

Патријархални начин живота, посебно одрастање у њему, као и формирање темељних карактерних особина, прати појединца и када изађе из патријархалне заједнице јер је ментално заробљен њиме. И у околностима у којима не доминира патријархални образац, човек таквог васпитања наставља да се по њему понаша. Дворниковић се позива на етнолога Јована Ердељановића који описује патријархалног човека у окружењу у којем не доминира патријархални начин живота. Он сматра да је блискост из патријархалне

[765] *Ibid*., стр. 792.
[766] *Ibid*., стр. 788.
[767] *Ibid*., стр. 788.
[768] *Ibid*., стр. 788.
[769] *Ibid*., стр. 789.

заједнице лепа и добра црта, али да у новим условима поприма нешто што може да има лоше последице за друштво. Тако форсирање рођака, браственика и племеника у државној организацији може да заврши као велика злоупотреба. Логика државне организације не тражи рођачку блискост већ квалификоване и компетентне. Ердељановић пише: „Доспе ли неки човек до високог положаја и до великог угледа у друштву, његова близина сматра, да је он сасвим природно дужан на, првом месту свуда потпомагати и препоручивати своје рођаке, без обзира да ли они то заслужују“.[770]

Према племенској логици, човек који је успео у друштву треба увек, ако хоће да буде добар и да га племеници хвале, да на места у држави запошљава блиске. Чак се сматра да је света дужност увек помагати, бранити и протежирати свог рођака или племеника. Протекција се у патријархалним околностима подразумева и хвали. У неким крајевима за неке послове, посебно државне, незамисливо је да се постављају људи који нису блиски. Дворниковић наводи да људи измештени из својих места, при сусретима у новом боравишту са земљаком кога нису познавали, питају један другог одакле је. То упућује на једну врсту племенске солидарности, али може да има и негативне последице по државни живот. Непотизам је једна од препрека која може, када су у питању положаји, да буде веома опасна.[771] У српској историји судар патријархалног и модерног је не само видљив него је и дубоко супротстављен. Из тог разлога је прелаз из патријархалног у модерни начин живота спор и дуг процес. Дворниковић пише: „Трансформирање патријархалних врлина у етичке врлине више и компликованије друштвене средине и структуре врло је тежак и, изгледа, врло спор процес“.[772]

Према Дворниковићу, грађански етос је у нашим крајевима доста проблематичан, што проистиче из згртачког егоизма и велике безосећајности у стицању материјалних добара. Он сматра да је због тога такав грађанин „тврд, неповерљив, егоистичан, бестидно лаком, лукав, диспонован за подвалу, превару, бездушно искоришћавање ближњег и све могуће акције и трансакције које воде главном и једним циљу живота, зарађивању и богаћењу“.[773] Дворниковић се у опису грађанина ослања на запажања Цвијића који је сматрао да такав грађанин не бира средства, односно да нема средстава која му нису

[770] *Ibid*., стр. 799.
[771] *Ibid*., стр. 799.
[772] *Ibid*., стр. 805.
[773] *Ibid*., стр. 806.

допуштена када је у питању било која врста добити. Цвијић сматра да би се могло рећи да такви грађани „готово претпостављају неправилне и скривене начине и путеве“.[774] Они често показују двострук однос према згртању богатства. У њиховим кућама на везовима су обично истакнуте побожне поруке о скромности, милосрђу и поштењу „али их то не спречава да немилосрдно експлоатишу свога ближњег, нарочито сељака. Осећање дужности, одговорности и солидарности уопште је слабо развијено. Под утицајем јаке жеље за зарадом, не бирају средства. Отуда крајња себичност која отежава сваки рад за целину“.[775]

Колико се размахала безобзирност у стицању богатства показује и то што јавност, и када дозна за послове с криминалцима, понекад то уопште не жигоше и не покушава да заустави. Ту влада логика да са сваким треба пословати, независно да ли је добар или рђав – ако то доноси зараду. Дворниковић сматра да после тешких криза такво схватање постоји код свих народа, али да је код нас попримило црте пркоса и бестидне отворености. Напросто је избрисана граница између легалности и нелегалности, између добра и зла. Другим речима, у процесу зарађивања све је допуштено.

Изречено је много јавних опомена, покретане су формалне хајке у штампи коју су пунили текстови о тим нечасним ангажманима, чак су одржавани и јавни протести, али откривени у нечасној сарадњи нису од ње одустајали. Дворниковић пише да је „кроз најкраће време примећено је да су гоњене зверке остале у својим рупама. Тешко ће се наћи средина у којој се толико моралних индигнација испаљује 'на месец' као у нашој средини“.[776] Он поткрепљује овај закључак увреженим изрекама: „Сваки од њих радио би на мом месту ово исто“[777]; „Нека говоре шта хоће, ја знам шта радим“[778]; „Би ли други пропустили овакву прилику?“[779]; „Главно је успех, а за све друго лако ћемо!“[780]; „Када си стекао и када већ имаш сви те поштују“[781], „Свако чудо за три дана“.[782] Ово су формуле које олакшавају душу и разум оних који су спремни да почине разне нелегалности и

[774] *Ibid*., стр. 806.
[775] Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, у: Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена,* Просвета, Београд, Просвета, Ниш, 1990, стр. 806.
[776] Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена,* Просвета, Београд, Просвета, Ниш, 1990, стр. 817.
[777] *Ibid*., стр. 817.
[778] *Ibid*., стр. 817.
[779] *Ibid*., стр. 817.
[780] *Ibid*., стр. 817.
[781] *Ibid*., стр. 817.
[782] *Ibid*., стр. 817.

злоупотребе ради стицања материјалних добара. То је пример где се једино високо вреднује успех, без икаквих моралних дилема, јер је корупција која увећава добит нешто што се на овај начин може оправдавати. Попут Дворниковића, ни Цвијићу није промакао овакав начин размишљања људи спремних на сва средства у згртању богатства. Цвијић је писао: „Користољубље које се истиче до бестидности једино је правило и оно није никад малаксавало“.[783]

Дворниковић истиче још једну амбивалентну страну наших људи: спремност да поштују моралног човека, али само вербално. Дубоко у себи, међутим, они ће се увек приклонити положајној вредности, односно ономе што из коришћења положаја даје резултат материјалне природе, односно добит. Тако многи примери, према Дворниковићу, показују да се људи брзо клањају материјално успешнима, а потпуно забораве оне који се у души и практичном деловању држе вредности, посебно моралних. Дворниковић наводи пример Николе Ристића, једне од водећих политичких личности из времена кнеза Михаила, који је на основу личног искуства оценио да наши људи поштују оне на власти, а према свима другима немају никакав однос: „Просипајте нашим људима благо, па пропустите то само један једини пут учинити, камењем ће вас“...[784]

Још један пример показује однос према етосу: „Дугогодишњи један посланик долази у кавану дан пошто је пропао на изборима. Кавана препуна – све столице заузете. Сви га примећују кад улази, али је свачији поглед некако неодређен, расејан – гледају а не виде. Нико му не уступа место... До пре неки дан исти је свет трептао пред тим послаником, устајао пред њим, лепоречио му, ловио његове погледе и осмехе“...[785] Пригодним примером Дворниковић поткрепљује колико је проблематичан етос нашег човека. Он узима пример из Шумадије: „Кавеџија, дај господину среском каву! – Хвала, није ми ни до шта. Сад сам добио депешу, да сам отпуштен из службе. – Кавеџија, немој доносити каву“![786]

Према Дворниковићу, савест наших људи није много осетљива на част и поштење других – не сматра их светињом. „Не води се много рачуна о томе хоће ли, можда, услед

[783] Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, у: Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена,* Просвета, Београд, Просвета, Ниш, 1990, стр. 817.
[784] Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена,* Просвета, Београд, Просвета, Ниш, 1990, стр. 818.
[785] *Ibid*., стр. 818.
[786] Ср. В. Вукосављевић, *Власт и част,* Правда, 7. маја 1937., у: Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена,* Просвета, Београд, Просвета, Ниш, 1990, стр. 818.

грешке и наглости, невин човек социјално и морално пострадати“[787], записао је он. „Човека ће везана повести улицом, на основу сумње или тужбе; ако се покаже да је невин – ником ништа. У другим срединама овакви се случајеви схватају врло озбиљно и трагично; траже се начини да се човек рестаурише и да му се да неко задовољење“.[788] Једно од рђавих осећања о којем пише Дворниковић јесте завист која наше људе често мотивише да крену оним странама које су извор великих проблема у које се може упасти. Завист, посебно ако је производ нечијег успеха или материјалног богатства, може покренути не само незаконитости већ и корупцију, нарочито када доноси корист. Он наводи пример универзитетског професора који из зависти рекао: „Мука је то видети другога срећна и задовољна... када ја нисам срећан, не мора и не сме то бити ни други“.[789]

Оно што је Дворниковић анализирао јесте психолошки и етолошки приступ подвалама, преварама и лажима. Артур Шопенхауер (Arthur Schopenhauer) је писао да је превара „душа социјалног живота“.[790] Дворниковић сматра да је подвала већ уграђена у биологију и екологију. Даје пример сома: „Сом, скривен у глибу, покреће своје брчиће тако да мале и неискусне рибе 'мисле' да су црвићи и тако падају као жртве овог грабежљивог 'подвалације'“.[791] На основу тога и код човека је формиран образац прихватања подвале. Тако се, на пример, каже: „Сав свет подваљује. И мени подваљују, па што не би и ја другом!“[792] Психолошка спремност на подвалу показује да су људи склони свим подвалама, па и коруптивним. Колико је подвала захватила наш народ Дворниковић показује примером родитеља који су понекад, хвалећи своју децу гостима, у стању да и овако искажу дивљење: „Да знате како већ уме да подвали!“[793] Ово хвалисање подвалом, као неком врстом моћи и сналажљивости, лако се преноси с генерације на генерацију.

Подвала се често доживљава и третира као својеврсна уносна мудрост. Дворниковић констатује: „Није доста смети, треба и умети подвалити. Будала не може да подваљује; вештина је то за коју треба да је човек бистар, лукав, довитљив, окретан, проницљив познавалац људи – и 'видра' и 'лија' у исти мах. Поред тога, рационалног,

[787] Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена,* Просвета, Београд, Просвета, Ниш, 1990, стр. 818.
[788] *Ibid*., стр. 818.
[789] *Ibid*., стр. 822.
[790] *Ibid*., стр. 824.
[791] *Ibid*., стр. 824.
[792] *Ibid*., стр. 825.
[793] *Ibid*., стр. 825.

елемента долази у обзир и одважност и техничка вештина“.[794] Дворниковић сматра да се подвала у одређеним друштвеним круговима прихвата као „нека врста практичне религије живота, кључ успеха у стварном животу, предмет култа и дивљења“.[795] Неспорно је тачна констатација која се показује и у савременим околностима да „у средини где се подвала сматра рецептом животне мудрости и најуспешнијим путем до свих могућих успеха, накупља се лако humus и за изразити, каткад необично дрски и рафиновани криминал преваре, малверзације и свих могућих злоупотреба туђег поверења“.[796]

Дворниковић наглашава да наши људи поседују морална осећања и спремни су на морална просуђивања. Оно што је њихов недостатак, међутим, јесте доследност када је у питању морално деловање. Они би се могли означити као homo duplexi: спремни су да искажу вербално много тога што припада моралном расуђивању и принципима, али најчешће нису у стању да то примене у конкретним ситуацијама. Њих више воде емоције и логика срца него разум и воља потребна да га реализује. Тај морални расцеп често је подложан утицајима, посебно оним који изазивају негативне појаве као што су преваре, злоупотребе, подвале, као и незаконите и коруптивне радње. Дворниковић показује пример моралне осетљивости која остаје само на нивоу вербалног – анкету у којој је постављено питање: „Како да се стане на пут корупцији и уопште неморалу у јавном животу“.[797] Одговори на то питање показали су престогу моралну осетљивост. Тако је чак предлагано формирање посебних преких судова који би по хитном поступку осуђивали оне који се баве корупцијом, а једна од предложених казни било је јавно вешање на тргу. У једном одговору наведено је да се корупција може зауставити само ако би представници извршне власти, односно министри, обављали функцију без новчане надокнаде.[798] За разлику од анкете, никада није било снаге да се у складу с тим практично делује. Другим речима, морална осетљивост више припада тренутној ерупцији и незадовољству негативним појавама него спремношћу да се озбиљно покрене борба против њих. Наши људи, када су у питању опасне појаве, остају негде на пола пута.

Етнолог Бојан Јовановић, подстакнут разматрањима Слободана Јовановића о обрасцу културе и културном обрасцу, оценио је да је код нас остао „доминантан

[794] *Ibid*., стр. 826.
[795] *Ibid*., стр. 826.
[796] *Ibid*., стр. 826.
[797] *Ibid*., стр. 813.
[798] *Ibid*., стр. 813–814.

антрополошки образац културе под чијим је окриљем индивидуализам стекао свој легитимитет а његови негативни аспекти својеврстан модел социјалног понашања“.[799] Тај негативни индивидуализам у првом реду карактерише појачани егоизам који се испољава у незаситости и грамзивости. Јовановић се позива и на Дворниковићева истраживања друштвених типова који је посебно издвојио посебно два типа: људе пауке[800] и људе каријеристе[801]. Управо код ова два типа грамзивост, односно похлепа, добија неограничене размере. Они су носиоци и свих негативних појава, укључујући корумпирање.

У књизи *Антропологија зла* Јовановић истиче да се савремени човек у условима увећаних могућности самоостварења суочава с великом „сопственом егзистенцијалном несигурношћу“.[802] Пред њим су велика искушења, али и изазови и наговори цивилизацијских новина, посебно изузетно експлозивног техничко-технолошког продора. Та „искушења којима је он изложен само се умножавају и исказују обећањима да зарад физичког и духовног опстанка и материјалног благостања подржи и не супротстави се многоликом злу. Та искушења нису више персонализована митолошким ликом ђавола, али је принцип који је он оличавао добио данас само различите видове и облике који придевом изведеним из његовог назива добијају своја одговарајућа значења“.[803] Једно од тих савремених зала које рачуна на искушења и наговоре јесте корупција. Она се сада као

---

[799] Бојан Јовановић, *Карактер као судбина: студије из етнопсихологије*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, Краљево, 2002, стр. 71.

[800] Према Дворниковићу, човек паук „је човек који свог брата човека у невољи не помаже него исисава“. Наравно, Дворниковић истиче да је паук по природи грађен „да исисава друга створења, тако мора да живи и тако да се храни. Паук који не би ловио и испијао своје жртве, био би абнормитет, монстрозитет природе. Али какав је монстрозитет човек који тачно то исто ради, а паук није? Је ли и он природа или само морална наказа? Откуд у човека душа паукова“? Нажалост, Дворниковић констатује да се ова паукова природа развија код човека иако човек по природи није паук. Ти људи пауци „вребају и гамижу око нас, сакривени под ликом најразнијих занимања, увек спремни да траже сваку човечју част и почаст. Јер, успут, споља, они су и људи. Али у њиховим чељустима човечје жртве трзају се и суше“. По томе они нису људи него пауци, закључује Дворниковић. (Владимир Дворниковић, *Борба идеја*, Новинско-издавачка установа, Службени лист, СРЈ, Терсит, Београд, 1995, стр. 146)

[801] „Једини животни циљ каријеристе је богатство, друштвени углед и положај. За идеју он не зна... За људе, који треба да му послуже, да се на њиховим леђима дигне или популарише, он нема друго но ласкаву лаж и подвалу. Он лови, трчи, пуже, мрцвари људе, лаже, обећава, досађује, држи лепе говоре и преврће очима над свим тим 'ужасима и невољама' које треба већ једном 'одстранити'... Каријерац је дакле и лажов од расе и принципа. Кадгод он нешто да или учини, то је само на строго трговачкој бази. Do ut des (латинска изрека – Дај да би добио, прим. М.Ј), одмерено прорачунато. На тој бази он и прима и даје: нема те речи, нема тог геста који би он утрошио узалуд!... У њега је све игра и обмана, кулиса и маска, иза које се крије наказа од грамжљивог лица: Ја, ја и само ја“! (*Ibid*., стр. 150–151)

[802] Бојан Јовановић, *Антропологија зла*, HERAedu, Београд, 2016, стр. 70.

[803] *Ibid*., стр. 70.

преобучени ђаво показује људима, искушава их тако да многи од њих прихватају и искушење и наговор. Другим речима, корупција има свој извор и у антрополошким човековим димензијама. Из тих разлога корупцију савремени људи лако прихватају и њоме се служе. Она им пружа илузију да ће на лак начин стећи материјално благостање и осигурати свој опстанак. Корупција има дубоке корене у могућностима човекове природе и то је разлог зашто се она прихвата и због чега се од ње људи тешко одвајају.

Савремену Србију су посебно зле појаве погодиле у тренуцима промене система. Према Јовановићу, у том процесу избила је културна криза коју карактерише повећана толеранција „на некултуру и навикавање на ниске стандарде привређивања, образовања, васпитања, здравствених услова, књижевног и уметничког стваралаштва“.[804] Он сматра да је узрок управо „корупција у свим битним областима живота колектива: полицији, правосуђу, привреди, медијима, а њена раширеност показатељ је болести и покварености друштва. У таквим околностима губе значај вредности које би могле помоћи опоравку заједнице, његовом излечењу и напредовању, а добијају важност сналажљивост, неморалност, површност, примитивност, лицемерје“.[805]

Све ово показује колико криза утиче на пад културе и вредности, односно на јачање некултурних појава и односа, као и на нарушавање вредности. Најосетљивији подсистем вредносног система на снижавање и уништавање вредности јесте образовни.[806] То је показало формирање приватних образовних институција, изван утицаја државних културно-образовних институција које су одржавале високе стандарде и на тај начин учвршћивале вредности и висок културни ниво у друштву. Супротно, под утицајем једног система на други створене су приватне образовне институције које урушавају високе професионалне стандарде и снижавају не само ниво знања него и уградњу вредности. Под снажним утицајем материјалних интереса, оне омогућавају да се слабашним, понекад и никаквим образовним садржајима, добијају дипломе и звања. Последица тога је снижавања културног и образовног нивоа као и подстицање негативних појава које почињу да доминирају друштвом, поготово негативне селекције која урушава друштвени живот.

[804] *Ibid*., стр. 155.
[805] *Ibid*., стр. 155.
[806] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 73.

Полуписмени, полуинтелигентни и полуинтелектуалци освајају и заузимају државне институције и уносе у њих нове негативне критеријуме.[807] Видљиви део тог процеса су афере у оквиру образовног система које никада не добијају судски епилог. То показује да су негативне појаве продрле у правосудне институције, посебно у суд који постаје немоћан да санкцкионише такве афере, а често показује да је можда разлог томе и корупција. Управо афере без судског епилога показују корумпираност правосуђа које код људи ствара осећај правне несигурности и одвраћа их да потраже правду како би се одбранили и заштитили од узурпатора који насрћу на њихове животе тако што их по различитим основама обезвређују. Према Јовановићу, „култура са негативним вредносним предзнаком... као некултура, због економске, политичке моћи, постаје друштвено легитимна“.[808]

Карактери, односно доминантне карактерне црте, узрок су понашања и активности људи у спољашњем свету. Ако су карактерне црте негативне, онда је рђаво и понашање појединаца. Истражујући психолошке мотиве и промене уверења, Жарко Требјешанин је закључио да су у прошлости Србије формирана три типа: властелински, рајински и бунтовнички. Карактеристично за властелински тип јесте да су они своје поступке потпуно прилагођавали личној добити или интересу иза којих је стајала њихова себичност и похлепа. Код рајинског типа мотив је преживљавање, али и страх, немоћ и кукавичлук. За бунтовнички тип мотив је освета проистекла из велике сујете и частољубља.[809] Све је то утицало на формирање превртљивих карактера спремних на промену својих уверења.[810]

---

[807] Слободан Јовановић сматра да полуинтелектуалац „у погледу културног образовања и моралног васпитања није стекао скоро ништа... Он уопште духовне вредности не разуме и не цени. Он све цени према томе, колико шта доприноси успеху у животу, а успех узима у 'чаршијском' смислу, дакле, сасвим материјалистички... Неомекшан културом а са олабавелом моралном кочницом, он има сирове снаге напретек. Школска диплома, као улазница у круг интелигенције, дала му је претерано високо мишљење о себи самом. У друштвеној утакмици тај дипломирани примитивац бори се без скрупула, а с пуним уверењем да тражи само своје право, које му је школа признала. Он потискује супарнике немилосрдно као да не би били жива бића него материјалне препоне. Он је добар 'лакташ', – израз један који је продро у општу употребу једновремено с појавом полуинтелектуалца“. (Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности,* књ. II, том 12, БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, стр. 571–572)

[808] Бојан Јовановић, *Антропологија зла,* HERAedu, Београд, 2016, стр. 157.

[809] Жарко Требјешанин, „Превера у Срба, психолошки мотиви и смисао“, *Књижевност*, бр. 11–12, 1996, стр. 1410.

[810] Тако је настала и формирана поданичка личност, односно како су то већ истакли представници Франкфуртске школе (Макс Хоркхајмер, Теодор Адорно, Ерих Фром), поданичко ауторитарна личност. Требјешанин описује ту личност, односно њене главне карактеристике које су формиране код нас. То је поданичка личност „скучених видика, застрашена од вазда моћне и осионе власти, немоћна и фаталистички спремна да се без роптања помири са сваким злом и сваком несрећом, испуњена снажном мржњом

Када се ови типови појаве и постану узор и за друге, они дуго трају. И када се услови промене, односно када престане ропство и успостави се слобода, њихова карактерна психологија тешко се мења. Према Требјешанину, најбољи опис рајинског типа дао је Иво Андрић у књизи *Знакови поред пута*: „Њихови стари вековима су робовали или су сами владали над људима и држали их у потчињености. То их је научило да се другима обраћају или понизно и удворички, кад говоре са вишим и моћнијим, или грубо и надмено, кад имају посла са нижим и слабијим од себе. А њихови потомци, ево, вуку још и сада за собом те маске предака, иако за њих већ одавно нема разлога ни оправдања“.[811]

Наши антрополози, етнопсихолози и карактеролози описали су како нељудски начини живота утичу да нижи критеријуми побеђују више и снижавају квалитет људског живота, често гурајући људе у један облик органског начина живљења. То изазива осећај стања равнодушности, као и немоћи. Тада продиру сећања из ропске прошлости о задовољавању потреба и интереса. Лукавства, преваре и поткупљивања постају начини на које људи остварују своје потребе, али и успостављају образац живљења који се постепено представља као нормалност.

При томе је најгоре што су трагичне животне околности у прошлости учиниле да продор егоистичних интереса, поглед окренут на себе и у себе, равнодушност према другима и спољашњем свету, постану црте и начини живота појединаца. Починити зло, ако оно доноси корист, за овог егоистичког типа је добро. Тако се склапа пакт између добра и зла, односно компромис који све компромитује.[812] На тај начин зло овладава стварношћу и према њему људи постају равнодушни, а равнодушност се често тумачи као нешто прихватљиво. Равнодушност не пружа отпор и на тај начин омогућава да се код неких зло сматра прихватљивим. Зло се увек чини на нечији рачун и због тога оно оставља опасне последице. Прихватање зла у облику користи је својеврсна патологија која не само што тренутно погађа него и на дужи рок уништава друштво. Са психолошког и антрополошког гледишта, корупција је зло јер то зло све људско, односно оно што припада човеку као културном бићу, уништава.

усмереном на 'непријатеље', конзервативна, уплашена од рушења утврђеног реда и поретка, као и ризика који доноси промена“... (Жарко Требјешанин, *Душа и политика*, Време књиге, Београд, 1995, стр. 106)

[811] Иво Андрић, *Знакови поред пута,* у: Жарко Требјешанин, „Превера у Срба, психолошки мотиви и смисао“, *Књижевност*, бр. 11–12, 1996, стр. 1412.

[812] Čedomir Čupić, *Politika i odgovornost,* Udruženje za političke nauke Srbije, Čigoja štampa, Beograd, 2010, стр. 209.

6. ТИПОЛОГИЈЕ КОРУПТИВНИХ ДЕЛА У СРБИЈИ

На основу врста корупције, аутори који су се бавили овом појавом, сачинили су типологије. Критеријуми за типологије били су различити. Сваки аутор полазио је од одређене дефиниције корупције која је негде била ужа, а негде шира.

6.1. Типологије коруптивних дела код страних и наших истраживача корупције

Једну од првих типологија корупције крајем шездесетих година 20. века направио је Џејмс Скот (James C. Scott), на основу три фактора: „(1) отвореност или затвореност у приступу корупцији; (2) постојања или непостојања изборног система у којем постоји конкуренција; и (3) стабилност и безбедност политичке елите“.[813] Према њему, постоје два идеална типа корупције: *парохијална корупција* и *тржишна* корупција. *Парохијална* корупција везана је за сродство и друге облике блискости. Та корупција блискима омогућава повластице, положаје и различиту добит, односно корист. *Тржишна* корупција представља безлични процес у којем се не гледа ко учествује у корупцији, већ је довољно да неко може да плати и да на основу тога оствари неку своју потребу. Стога је већа вероватноћа да се њоме окористе богати.[814]

Развијену типологију корупције деведесетих година 20. века сачинио је Вито Танци. Он разликује седам типова корупције. Први тип је бирократска (односно „ситна“) или политичка (односно „крупна“) корупција, с тим што бирократску означава као ситну корупцију коју практикује администрација, а политичку као велику и везује је за политичка руководства. Други тип корупције је смањење трошкова или унапређење користи. То је тип корупције који произилази из прорачуна оних који купују неку услугу, да куповином те услуге на коруптиван начин смање укупне трошкове, односно унапреде своју корист. Трећи тип је корупција коју иницира подмићивач или подмићени. Најчешће они који задовољавају неку потребу да би убрзали оно што траже, или да би избегли

[813] James C. Scott, „The Analysis of Corruption in Developing Nations“, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 11, No. 3, 1969, pp. 329–330.
[814] *Ibid*., p. 330.

легалне токове, у стању су да иницирају „своју ствар“ подмићивањем, односно да је покрену уз помоћ мита. Четврти тип је принудна или тајна корупција. Она произилази из присиљавања оних који имају овлашћења да дају нешто и на тај начин задовоље своју потребу. Та се корупција увек одвија у тајности. Пети тип корупције је централизована или децентрализована корупција. Она означава корупцију која је централизована тако што је унутар институција направљен договор да се све одвија на једном месту. Децентрализована корупција захтева више учесника и сваки од њих се појединачно подмићује. Шести тип је предвидљива или произвољна корупција. Код овог типа најчешће се зна шта треба дати и колико за коју услугу. Она постаје произвољна оног момента кад се не зна кад, колико и у којем тренутку треба некога подмитити. Седми тип је готовинска или безготовинска корупција. Плаћање у готовини један је од најчешћих облика корупције. Наравно, постоје и други, где се не плаћа у готовини већ у натуралним облицима, привилегијама, или је повезано с непотизмом, кронизмом итд.[815]

Денис Томсон (Dennis F. Thompson) разликује два типа корупције: *индивидуалну* и *институционалну*. Његова типологија је општег карактера. Индивидуална корупција је вид корупције у којем грађанин захтева нешто што није у складу са законом. Да би остварио своју потребу он тражи начине који нису легални. Ако су запослени у институцијама, од којих зависи његова потреба, склони да прихвате његову понуду, он ће је корупцијом остварити. Када је у питању институционална корупција, аутор не поставља питање да ли је нечији захтев легалан, већ на који начин ће институција обезбедити да нечији захтев буде реализован. Код индивидуалне корупције мотив је лична добит, док се код институционалне корупције добит остварује тако што институција налази начине да појединцу омогући услугу и да би овај остварио добит. Индивидуална корупција подразумева подмићивање онога од кога зависи одобравање неког захтева, односно задовољавање неке потребе, док је код институционалне корупције проблем у настајању тенденције неке институције да испуњава коруптивне захтеве.[816] Кад се институција послужи корупцијом, она себе пред грађанима доводи у питање, јер је системска

[815] Vito Tanzi, „Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures“, *Staff Papers – International Monetary Fund*, Vol. 45, No. 4, 1998, p. 565.
[816] Dennis F. Thompson, *Ethics in Congress: From Individual to Institutional Corruption*, The Brookings Institution, Washington D.C., 1995, pp. 31–32.

корупција временом чини неспособном да обавља основне функције. Тако наступа стање у којем грађанство губи поверење у институцију и она се тада сматра непоузданом.[817]

Једну од најопштијих типологија сачинила је Тинг Гонг (公婷), истражујући ову појаву у савременој Кини. Она разликује *индивидуалну* и *колективну* корупцију. Ова типологија припада најуопштенијим типологијима. Према ауторки, индивидуалну корупцију обавља појединац проневером или два појединца у четири ока. Том корупцијом један појединац другог подмићује да му обави неки посао или да га фаворизује када је у питању неки посао или напредовање у служби. Колективна корупција подразумева учешће већег броја људи, односно саучесника, најчешће умрежених у извршење коруптивних дела у одређеном временском континуитету. Потом се дели колективна добит на основу корупције. Учесници у колективној корупцији гледају да појединачно у расподели максимизују личну корист.[818]

Типологију корупције сачинила је Расма Карклинс (Rasma Karklins), истражујући корупцију у посткомунистичким земљама. Њена типологија односи се на корупцију између службеника и грађана, затим на корупцију у оквиру државних институција и корупцију која произилази из утицаја моћних актера на политичке институције.[819] У оквиру првог типа, корупције између службеника и грађана, Карклинс подразумева три врсте коруптивних радњи. Прво – кад грађанин подмићује службеника који треба да се оглуши о правила да би обавио оно за шта је подмићен. Ту се корупција развија у три облика: а) директно подмићивање службеника; б) подмићивање које изнуђују службеници појединци и в) организовано и добро умрежено изнуђивање које између себе обавља група службеника. Друго – злоупотреба прописа тако што службеник (или службеници) замагљује прописе и на основу тога тражи мито од оних који имају неку потребу за разним документима или одлукама. У овом облику користи се и начин да се повећају овлашћења службеника и тиме изнуди што већи мито. Треће – односи се на злоупотребу овлашћења када је у питању обављање инспекцијског надзора и контроле. Службеници који обављају ове послове често захтевају мито да би оно што је неуредно у контроли

[817] Lawrence Lessig, „'Institutional corruption' Defined“, *The Journal of Law, Medicine and Ethics,* Vol. 41, Issue 3, 2013, p. 553.
[818] Ting Gong, „Dangerous collusion: corruption as a collective venture in contemporary China“, *Communist and Post-Communist Studies,* Vol. 35, No.1, 2002, pp. 97–100.
[819] Rasma Karklins, *Sistem me je naterao: korupcija u postkomunističkim društvima,* Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, Beograd, 2007, стр. 29.

избегли да напишу и тако омогуће онима који се баве неким од послова да не буду кажњени. То је пример подмићивања инспекцијских служби. Спектар инспекцијских послова је широк и то је разлог због којег се често тешко може накнадно контролисати.

У оквиру другог типа смештене су коруптивне радње унутар државних институција. Карклинс разликује четири врсте коруптивних радњи. У прву врсту сврстава корупцију повезану са злоупотребама службеника у коришћењу јавних средстава. Као примере ове корупције она наводи скривене зараде, куповину службених возила за службене потребе, додељивање нереалних дневница за путовања, нереално трошење за разне пријеме и куповину опреме, коришћење средстава за куповину станова и вила, као и селекцију када је у питању додељивање возила за службене потребе. Друга врста повезана је са употребом јавних ресурса да би на њима била остварена лична зарада. То се односи на продају природних ресурса, изнајмљивање опреме и простора где се урачунава и лична добит, непотребна и нерационална приватизација државних предузећа или неке друге државне имовине, као и енормне надокнаде за учешће у управним и надзорним одборима државних и јавних предузећа. Трећа врста повезана је са злоупотребама које омогућавају стицање користи приликом приватизација и јавних набавки. То је све повезано са доделом послова и прибављање имовине себи и/или пријатељима. Такође, тој врсти коруптивних радњи припадају и сви проблеми повезани са кршењем правила када је у питању сукоб интереса. У ову врсту укључено је и довођење у питање правила када се расписују тендери, као и проблеми повезани са државним субвенцијама и пореским олакшицама. У четвртој врсти она издваја трговину утицајем, као и манипулацију повезену са персоналним одлукама. Ту спада запошљавање по родбинском и пријатељском основу и клијентизам, као и разна фаворизовања оних од којих се може добити нека корист.[820] Посебно је раширен облик добијања добити приликом напредовања у оквиру институције. Намештају се боље плаћена места онима који су у стању да узврате давањем мита. Другим речима, то је једна врста продаје положаја.

У оквиру трећег типа настаје нешто што се може означити као поробљавање државних институција, односно њихово преузимање и располагање само за личне сврхе. На тај начин омогућава се стицање великог личног богатства или богатства оних који су

[820] James A. McCann, David P. Redlawsk, „As Voters Head to the Polls, Will They Perceive a 'Culture of Corruption?'“, *Political Science and Politics,* Vol. 39, No. 4, 2006, p. 797.

се умрежили у злоупотребе или поробљавање институције. У оквиру овог типа стварају се моћне групе које тајним путем, користећи политичке институције, остварују личну добит. Један од утицаја јесте утицај на изборни процес и политичко надметање. То се односи на кршење правила финансирања кампање и финансирања политичких партија. Посебна врста у оквиру ове типологије повезана је са злоупотребама законодавних овлашћења. То се најчешће остварује доношењем лоших закона, блокадом антикорупцијских прописа, куповином, односно продајом закона интересним групама, као и необављањем контроле извршне власти. Овој типологији припадају и корупцијске радње у судским поступцима које се најчешће показују доношењем неправедних судских одлука, гоњењем невених, лажним оптуживањем, као и неактивношћу тужилаца. Облици утицаја у оквиру ове типологије односе се и на злоупотребе ревизорских овлашћења и на политичко уцењивање коришћењем компромитујућих материјала. Последња врста у оквиру ове типологије повезана је са подмићивањем и уценом медија.[821]

Према критеријуму економских последица, типологију су сачинили Андреј Шлајфер и Роберт Вишни. Према њима, постоје два типа корупције: а) *корупција без крађе*; и б) *корупција уз крађу*.[822] У првој врсти, корупција без крађе подразумева да корумпирани службеник или званичник не оштећује државу, која добије пуну цену услуге коју пружа, док је мито који такав службеник или званичник узме поврх тог износа. Код друге врсте, корупције уз крађу, корумпирани службеник или званичник држави и не пријави да је обавио неку услугу у њено име, него задржи читаву накнаду која би јој припадала.

На основу ова два типа корупције, неки аутори додају још један, корупцију која изазива промену закона која омогућава заинтересованима да остварују добит. Многи аутори овај тип корупције називају још и *политичком корупцијом*. Тако је корупција без крађе означена као бела, она уз крађу као сива, а промена прописа као црна корупција.[823]Арнолд Хајденхајмер (Arnold I. Heidenheimer) сматра да је бела корупција

[821] Rasma Karklins, *Sistem me je naterao: korupcija u postkomunističkim društvima,* Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, Beograd, 2007, стр. 29.
[822] Andrei Shleifer, Robert W. Vishny, „Corruption“, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 108, No. 3, 1993, pp. 601–602.
[823] *Корупција у Србији*, Драгомир Антонић, Будимир Бабовић, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Зоран Вацић, Слободан Вуковић, Зоран Ивошевић, Драгољуб Кавран, Бошко Мијатовић, Божо Стојановић, Драгор Хибер, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001, стр. 21. Zoran Stojiljković, *Država i korupcija,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2013, стр. 220. У

она која не изазива општу осуду, ни елите ни масе, па тиме ни захтеве за кажњавање, односно реч је о корупцији коју људи могу да толеришу. Сива корупција је она код које нема друштвене сагласности – док би је неки кажњавали (најчешће елите) а неки не, већина о тим појавама не би ни имала став. Када је у питању црна корупција, реч је о оној коју би кажњавала већина и у елити и у маси.[824]

Интересантне три типологије корупције издваја Инге Амундсен (Inge Amundsen). Према првој типологији, аутор разликује *политичку* и *бирократску* (административну), односно *крупну* и *ситну* корупцију. Политичка корупција је крупна јер се преко ње остварују енормне добити људи који имају највише политичке положаје. Ова корупција утиче на распореду ресурса у корист одређених интересних група. То се најчешће чини доношењем закона који тачно одговарају одређеној интересној групи, а потом добит остварену на овај начин деле припадници интересне групе и политичари. Политичка корупција уништава институције власти и изазива институционални распад. Она снажно утиче на ширење корупције у оквиру свих система у друштву. Бирократска или административна корупција припада ситној корупцији. Она се збива помоћу злоупотреба овлашћења појединаца у администрацији или повезаних група, који кршећи законе доносе одлуке које најчешће наплаћују. Та корупција није количински обимна, али је најближа грађанима. Аутор сматра да су ова два типа корупције карактеристична за ауторитарне владавине, али велики број корупционашких афера показује да се оне дешавају и у оквиру либерално-демократских владавина. Такође, он сматра да је у оквиру демократских владавина то више изузетак него правило. Из тих разлога се политичка корупција у демократским владавинама може лако зауставити реформисањем, јачањем и витализацијом политичких институција. Аутор посебно наглашава да је потребна ефикасна контрола, посебно политичких институција, јер на тај начин контрола делује и превентивно.

Према другој типологији, Амундсен разликује *приватну* и *колективну* корупцију. Приватну корупцију везује за појединце који личну корист остварују противуслугама. Та

литератури белу, сиву и црну корупцију помиње Џејмс Скот (James Scott) у књизи *Компаративна политичка корупција* из 1972. године. (Alena V. Ledeneva, *How Russia Really Works: The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2006, p. 26)

[824] Arnold I. Heidenheimer, *Perspectives on the Perception of Corruption*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, p. 152.

врста корупције повезана је са договарањем које често почива на великој поверљивости и блискости. За разлику од приватне корупције, колективна корупција подразумева укључивање великог броја појединаца, на пример када су у питању административни бирои или друге институције које пружају услуге. Колективна корупција укључује партнере на послу, али и оне који имају овлашћења и надређени су запосленима у институцији. Према аутору, колективна корупција шири коруптивну климу која захвата све више људи који сматрају да је то нешто неизбежно и нешто што се очекује. Код колективне корупције инфекција коруптивних деловања креће се од врха наниже, посебно у државним и административним институцијама. Оне на врху следе они на нижим лествицама. Другим речима, узори за коруптивне радње су на највишим нивоима државе.

У трећој типологији, аутор разликује *редистрибутивну* и *екстрактивну* корупцију, односно корупцију „одоздо“ и корупцију „одозго“. Према Амундсену, у редистрибутивној корупцији мито иде од државе ка друштву, док је у екстрактивној обрнуто, од друштва ка држави. Аутор у прилог овој типологији наводи да су неки истраживачи правили разлику између корупције којом се служи онај који има овлашћења и корупције коју покреће онај који има одређени интерес. На тај начин може се утврдити каква је разлика када је у питању корупција и интерес који она производи за државне званичнике, као и за интересе оних који нису државни актери, али су заинтересовани да неку своју потребу по било коју цену што пре задовоље. Аутор, такође, наводи да се ти токови у оквиру ова два типа корупције одвијају истовремено на различитим нивоима и у различитим секторима.[825]

Ужу типологију корупције сачинили су Шерил Грај (Cheryl Gray), Џоел Хелман (Joel Hellman) и Ренди Рајтерман (Randi Ryterman). Они корупцију везују за државу и администрацију. На основу овог критеријума разликују два типа корупције: *заробљену државу* (*state capture*) и *административну корупцију*. У заробљеној држави корумпирају се политичари, односно они који доносе законе и друга правила, да би их формулисали тако да иду у корист подмићивача. *Административна корупција* усмерена је на примену закона и других правила, како би процес те примене био оријентисан на корист оних који

[825] Inge Amundsen, „Political Corruption: An Introduction to the Issues“, CMI, Bergen, WP7, 1999, стр. 3–6, доступно на: www.cmi.no/publications/file/1040-political-corruption.pdf, приступљено: 20. 2. 2018.

корумпирају. Укратко, у првом случају корупција је у доношењу правила, а у другом у њиховом спровођењу.[826]

Према типологији Алине Мунђиу-Пипиди (Alina Mungiu-Pippidi), корупција је разврстана у три режима – *патримонијализам или чисти партикуларизам*, *компетитивни партикуларизам* и *универзализам*. У првом режиму, који одликују монополска расподела моћи, „власништво" над државом у рукама једног или неколицине, неправична али предвидљива расподела добара и непостојање разлике између јавног и приватног – корупција је умерена. У режиму компетитивног партикуларизма, који одликују неједнака или спорна расподела моћи, спорно „власништво" над државом, неправична и непредвидљива расподела добара, као и слабо разликовање јавног и приватног – корупција је ниска. У универзалистичком режиму, који одликују релативно једнака расподела моћи, аутономно „власништво" над државом, правична и предвидљива расподела добара, као и оштро разликовање јавног и приватног – корупција је веома ниска.[827]

Манђиу-Пипиди је трећи систем, универзалистички, означила пожељним, а као конкретне примере таквог система, у којем влада принцип одговорности власти, навела је Шведску из 18. века и Велику Британију из 19. века. Тај систем је најпожељнији јер је у њему свако подлеже истим правилима, а власт је одговорна, што према ауторкином мишљењу води успостављању система у коме је корупција под контролом, а када су у питању конкретни показатељи она је веома ниска.[828]

На основу коруптивног понашања, Хајденхајмер разликује три типа корупције: а) *ситну*, б) *рутинску* и в) *тешку*. *Ситна корупција* у режији запослених односи се на „изврдавање званичних правила у корист пријатеља".[829] Аутор за пример узима паркинге. Службено лице, када су у питању пријатељи, прекида време његовог паркираног возила и на основу тога наплаћује мањи износ у односу на стварни. Таквих случајева може да буде више у разним услужним службама, а посебно се користе околности где се успоставља

[826] Cheryl Gray, Joel Hellman, Randi Ryterman, *Anticorruption in transition 2: Corruption in Enterprise-State Interactions in Europe and Central Asia 1999-2002*, World Bank, Washington, D.C, 2004, p. 10.
[827] Alina Mungiu-Pippidi, „Corruption: Diagnosis and Treatment", *Journal of Democracy*, Vol. 17, No. 3, 2006, p. 94.
[828] *Ibid*., p. 96.
[829] Arnold I. Heidenheimer, *Perspectives on the Perception of Corruption*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, p. 150.

однос између шефа и запосленог. То је пример шефа – патрона. *Рутинска корупција* је тип корупције који се везује за стално и очекивано подмићивање званичника, који онда у непрекидно даваоцима тог непрестаног мита омогућују неку корист попут сталног добијања послова финансираних из јавних извора. Оваква корупција неретко је друштвено прихватљива, јер омогућује корист великом броју људи, на пример свим запосленима у некој фирми која на тај начин стално добија послове. На овај начин корумпирани званичници имају и унапред обезбеђен велики број гласова. *Тешка корупција* најчешће је повезана са сложеним, развијеним градовима, односно патронско-клијентским односима у њима, где се корумпирају највиши званичници. Аутор узима за примере велике америчке градове, посебно Чикаго. Овом корупцијом, на пример, криминалне организације поткупљују моћнике у полицији, не да би нешто директно добили, него да би сузбијали конкурентске банде. Такође, ова корупција повезана је и са доделом одређених уговора за веће послове, посебно грађевинске, али и за бољa намештења у оквиру градске управе. На пример, градоначелник је могао да добије велику суму долара да би поставио, односно именовао начелника полиције. Тај начелник би то после наплаћивао од криминалних група, за различите услуге које би им пружао злоупотребљавајући свој положај.[830]

Јохан Ламбсдорф направио је три типологије корупције. Према томе ко (митодавац или митопримац) остварује већу корист у коруптивном односу, аутор разликује а) *клијентистичку* и б) *патримонијалну* корупцију. У првом случају већа корист иде подмићивачу, а у другом подмићеном. Он такође разликује и а) *ситну* и б) *крупну* корупцију. Ситну карактерише често корумпирање ситних службеника мањим износима, док је у случају крупне реч о томе да се битнијим службеницима или званичницима једнократно даје мито велике вредности. Треће Ламбсдорфово разврставање корупције заснива се на положају и статусу примаоца мита. У а) *политичкој* корупцији то су политичари, а у б) *административној* службеници.[831]

Грејем Брукс (Graham Brooks), Дејвид Волш (David Walsh), Крис Луис (Chris Lewis) и Хакјонг Ким (Hakkyong Kim) систематизовали су и описали седам врста корупције: а) *институционализовану корупцију,* б) *оперативну корупцију*, в) *корупцију заробљене државе*, г) *бирократску корупцију*, д) *административну корупцију*, ђ) *политичку*

[830] *Ibid*., pp. 150–152.
[831] Johann Graf Lambsdorff, *The Institutional Economics of Corruption and Reform: Theory, Evidence, and Policy*, Cambridge University Press, New York, 2007, p. 20.

корупцију и е) *корпоративну корупцију*. Сви ови типови корупције су институционалног карактера, односно везују се за државу и њен институционални поредак. Аутори *институционализовану корупцију* одређују као коруптивну злоупотребу положаја ради утицања на људе у јавној служби. *Оперативну корупцију* дефинишу као „неприкладно понашање појединаца у спровођењу својих званичних улога".[832] Таква је, на пример, „корупција зарад племенитог циља",[833] која се често везује за полицајце, када узоран званичник или службеник у екстремној ситуацији крши правила ради нечега што сматра вишим добром (на пример, изнуда признања од осумњичених против којих нема чврших доказа). То је пример психолошког притиска на осумњичене да признају и оно што нису починили. *Корупција заробљене државе* односи се на случајеве у којима појединци или групе утичу на доношење прописа прилагођених њиховим интересима. *Бирократска корупција* подразумева давање мита ради заобилажења, то јест потпуног непримењивања закона и правила у неком поступку. *Административна корупција* односи се на начин спровођења закона и правила. *Политичка корупција* везује се за подмићивање функционера. Другим речима, ова врста корупције омогућава да се политичка моћ злоупотреби како би се приграбило богатство. *Корпоративна корупција* може се односити на коруптивне радње у трансакцијама између фирми, али и на појаву да људи на шефовским местима поткрадају своја предузећа.[834]

Бавећи се проблемом односа политике и похлепе Чедомир Чупић утврдио је критеријуме за класификовање корупције, односно за њено разврставање. Критеријуми по којима је он класификовао корупцију су: а) величина добити; б) системи; и в) области, односно делатности у којима корупција постоји.[835]

Према првом критеријуму, *величини добити*, Чупић разликује *крупну* и *ситну* корупцију. Према њему, „*крупна корупција* најчешће је везана за извршну и законодавну власт. Њу омогућавају селективни или лоши закони и прописи. Посебно су употребљиве уредбе извршне власти које омогућавају одређеним појединцима или групацијама погодности на основу којих они могу да на рачун друштва и државе стичу огромне

[832] Graham Brooks, David Walsh, Chris Lewis, Hakkyong Kim, *Preventing Corruption: Investigation, Enforcementand Governance,* Palgrave Macmillan, New York, 2013, p. 21.
[833] *Ibid*., p. 22.
[834] *Ibid*., pp. 21–23.
[835] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 63.

привилегије“.[836] У оквиру крупне корупције, аутор наводи и јавне набавке када су у питању државне резерве. Крупна корупција најчешће је невидљива и тешко се истражује. *Ситна* корупција је свакодневна појава, посебно у околностима нефункционисања државних институција и она је видљива.[837] Одвија се између запослених у јавном сектору и грађана, као и међу самим запосленима у јавном сектору. Њена видљивост чини да је по последицама за становништво погубна јер показује примере задовољавања интереса на незаконит начин. Чупић сматра да „свакодневним примерима она се лако шири и олако је људи прихватају. Ситна корупција, ако се не санкционише, постаје образац, односно начин живљења грађана у нестабилном и несигурном друштву и држави“.[838]

---

[836] *Ibid*., стр. 63. Кимберли Ен Елиот (Kimberly Ann Elliott) с правом истиче да се на вишим нивоима власти обавља крупна корупција. Политичари и бирократе на највишем нивоу, у оквиру својих службених овлашћења, контролишу највреднију државну имовину и често имају и дисрециона овлашћења када се врши расподела ресурса. То се у првом реду односи на државне јавне набавке и инвестиционе пројекте. Када се крене у злоупотребе, када је у питању ова имовина, онда се креће и у огромне коруптивне добити. Ауторка закључује да „што је већа концентрација политичке моћи... веће су могућности укључивања у коруптивно понашање“. (Kimberly Ann Elliott, *Corruption as an International Policy Problem*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, p. 927) Вилијам Милер (William L. Miller), Осе Гределанд (*Å*se B. Grødeland) и Татјана Кошјечкина (Tatyana Y. Koshechkina) сматрају да су корупције између себе повезане. Тако они истичу да „корупција на ниском нивоу није раздвојена од корупције на високом нивоу. Коруптивни пример на врху вероватно ће подстакнути корупцију на дну“. (William L. Miller, Ase B. Grødeland and Tatyana Y. Koshechkina, *Bribery and Other Ways of Coping With Officialdom in Post-Communist Eastern Europe*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, p. 577)

[837]*Ibid*., стр. 64. Миленко Поповић ситну јавну корупцију дефинише као онај облик корупције код које „долази до подмићивања државних службеника на разним нивоима власти и код разних облика јавних услуга. Оно што грађани добијају у овим трансакцијама је најчешће брзина и ефиканост у добијању јавних услуга на које грађани иначе имају право и које би добили и без корупције. Поред тога, кроз ове трансакције је могуће да се оствари већа 'количина' и квалитет одређене јавне услуге... на шта већ грађани не би нужно имали право и што не би могли реализовати без подмићивања државних чиновника“. (Миленко Поповић, *Ситна корупција*, у: *Корупција*, уредници Добривоје Радовановић, Александар Булатовић, Центар за менаџмент, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2005, стр. 244–245)

[838] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 64; Alice Sindzingre, *A Comparative Analysis of African and East Asian Corruption*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, p. 443. На пример, Кимберли Ен Елиот ситну корупцију везује за рутинске државне послове које обављају чиновници на средњем и на нижем нивоу. То су послови који се односе на „плаћање пореза, доделу дозвола и примену прописа“. (Kimberly Ann Elliott, *Corruption as an International Policy Problem*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, p. 927) Према ауторки, „може се очекивати да елеменат злостављања код изнуђивачке ситне корупција има шире негативне последице на економско понашање појединаца него што би га имала крупна корупција, која је најчешће ограничена на мање сектора“. Разлог је тај што је ситна корупција видљивија и за све пословне људи прихватљивија. (*Ibid*., p. 930) Другим речима, она обухвата велики број људи, за разлику од крупне која је везана за узак круг људи на најодговорнијим положајима у власти. Добро је запазио Ерик М. Усланер да „ситна корупција увлачи обичне људе у мрежу непоштености“. (Eric M. Uslaner, *Corruption, Inequality, and the Rule of Law*, Cambridge University Press, New York, 2008, p. 17)

Други критеријум су *системи*. Према системима, аутор разликује четири врсте корупције: „*у политичком систему*, *корупција у економском систему*, *корупција у социјалном систему* и *корупција у вредносном систему*“.[839] У свим овим системима постоји и ситна и крупна корупција. Чупић сматра да улазак корупције у системе разара све институције и корупцију шири хоризонтално и вертикално у оквиру институција. Према њему, на основу овога настаје системска корупција.[840] У оквиру системске корупције Чупић посебно издваја политичку корупцију[841] која најчешће злоупотребљава политичке институције, а потом се то преноси и на све друге институције у оквиру функционисања јавне друштвене и државне сфере. Према аутору, борба против системске корупције је најтежа јер је све толико у корупцији умрежено да је тешко ући унутар тог умреженог система и разорити коруптивни образац који влада.[842]

Трећи тип корупције, према *критеријуму делатности*, односи се на законодавну, извршну власт, администрацију, полицију, правосуђе, адвокатуру, здравство, образовање, царину, пореске службе, инспекцијске службе, државна предузећа, јавни сервис, медије, банке, комуналне службе и приватни сектор.[843] Чупић описује и примере како се корупција у свакој од ових делатности обавља и какве последице по институције оставља.

Наведене типологије показују и раширеност корупције и начине на које се она испољава и успева да се одржава. Неке од ових типологије су уопштене јер полазе од најопштијих критеријума. Друге су разрађене јер полазе од посебних критеријума. Све заједно оне обухватају корупцију у свим њеним видовима, облицима, испољавањима и последицама. За сузбијање корупције потребне су стратегије и у њима добро прецизирани циљеви, као и начини како да се она заустави, али и мере и средства помоћу који се то може остварити.

[839] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 64.
[840] *Ibid*., стр. 64.
[841] *Ibid*., стр. 115–116.
[842] *Ibid*., стр. 131.
[843] *Ibid*., стр. 67.

6.2. Модели у борби против корупције

Досадашња светска искуства показала су да су настали модели у борби против корупције који су дали успешне резултате.[844] Посебно се издвајају три модела: хонгконшки, Новог Јужног Велса у Аустралији и шведски. Неспорно је да је добар модел изграђен и у Великој Британији, али он је уклопљен у постојећи институционални систем, посебно у оквиру полиције. Постоје и други модели који су давали резултате у једном периоду, али су потом или ослабили или више нису примењивани. То је пример јужноамеричких држава – Бразила и Боливије.

Имајући у виду колико је корупција била раширена у некој земљи, може се извести закључак да су најуспешнији модели они који су у таквим околностима остварили најбоље резултате. Неспорно, најбољи пример таквог модела је хонгконшки модел у борби против корупције. Када је започета примена тог модела Хонгконг је спадао у делове света у којима је корупција раширена и где је почела да постаје начин живота тако што су је грађани прихватали као нешто нормално.[845] Повод за борбу против корупције био је пројекат реформе градске управе почетком седамдесетих година 20. века. Та реформисана градска управа требало је да буде ефикасна и рационална у пружању услуга грађанима и да на тај начин покрене њихову заинтересованост да активно учествују у локалној самоуправи. Да би реформа била спроведена требало је сачинити одрживу стратегију. Та

[844] Постоје и модели антикорупцијских институција. Преглед тих модела налази се у извештају под називом „Специјализоване институције за борбу против корупције: преглед модела“. Извештај су саставили тим из Словеније (аутори са Универзитета у Марибору) и експерти из ОЕБС-а. Овај извештај прихватиле су многе земље уз додатне коментаре. (*Specialised Anti-Corruption Institutions: review of models*, OECD, 2008, доступно на: www.oecd.org/corruption/acn/39971975.pdf, приступљено: 27. 3. 2018.)

[845] Хенри Џејмс Летбриџ (Henry James Lethbridge) је истраживао корупцију у Хонгконгу у периоду од 1842. до 1941. године. Из тог истраживања извукао је закључак да је корупција у Хонгконгу била „уобичајена и сваком позната навика“. Он истиче да је њоме прожета власт од врха до дна, а била је толико укорењена да није смањена ни током јапанске окупације од 1941. до 1945. године. Корупција се после Другог светског рата у Хонгконгу повећала, посебно, педесетих и шездесетих година. Била је таквих размера, да је почетком седамдесетих година сазрела свест да се покрене борба против ње. Стога је 1974. године формирано независно државно тело – Независна комисија за борбу против корупције. Комисија је постигла велике резултате у сузбијању корупције седамдесетих и осамдесетих година. Међутим, деведесетих година, посебно од 1993. године, корупција је опет убрзано расла и ширила се, премда углед Комисије међу грађанима није значајније трпео. После одласка Велике Британије 1997. године и враћања Хонгконга Кини, у статусу посебне управне области, почиње озбиљна борба против корупције. То се може показати и давањем значаја Комисији тако што се њено одељење за истраге стално повећавало (1980. године било је 500 истражитеља, да би 2000. године тај број увећан на 800). (Melanie Manion, *Corruption by Design: building clean government in mainland China and Hong Kong*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 2004, pp. 27–37)

стратегија подразумевала је сагледавање корупције унутар система.[846] Такво сагледавање најбољи је начин да се пронађу мере и реорганизују институције и тако корупција обустави и онемогући. Такође, овом стратегијом требало је предвидети да се културни цинизам који је захватио грађане када је у питању корупција доведе у питање и да се њихов утренирани приступ у задовољавању потреба у локалној власти прекине, односно да се нешто што је већ учвршћено и у дугом периоду неговано потпуно укине.

Прва баријера која је показала да је то тешко спровести била је везана за корупцују у полицији. „Почетком седамдесетих година, хонконшка полиција је била до гуше у спрези са трговцима дрогом, коцкарницама и организованом проституцијом, од којих је узимала новац да би их пустила да 'раде на миру'. У полицији су се формирали 'синдикати' који су прикупљали и међусобно делили новац од корупције“.[847] Полицијски синдикат разрадио је управљање и дистрибуцију новцем добијаним од подмићивања и изнуђивања мита. То је било толико разрађено да су имали „рачуновође, уплаћивали су новац на рачуне шест банака, а у неким случајевима и слали новац у иностранство“.[848]

У дистрибуцији новца од мита вођено је рачуна и о полицијској хијерархији. Тако су полицијаци највишег ранга новац добијали да на корупцију зажмуре и да се не мешају. На нижој лествици полицајци су најчешће сређивали саобраћајне прекршаје тако што прекршиоци нису били кажњавани него су у замену за то давали много ниже своте новца директно полицијацима. На нижим нивоима полиција је разрадила рекетирање, посебно малих фирми као што су чајџијнице и легални и нелегални улични продавци. То је тако далеко отишло да је уз помоћ новца добијеног од мита разрађен унутрашњи систем награђивања, али и унапређивања. Другим речима, полицајци су могли да помоћу унутрашњег подмићивања, на основу спољашњег мита, купују положаје. Најдрастичније

[846] Одељење за превенцију корупције унутар Независне комисије за борбу против корупције утврдило је четири чиниоца који омогућавају корупцију: први, одуговлачење у доношењу одлуке или решења за неку потребу грађана (то је могућност за бирократску изнуду мита); други, недовољна информисаност јавности, што омогућава службеницима да једнима дају информације, а да их од других прикривају и на тај начин једни имају користи, а други не; трећи, превелика дискрециона овлашћења у одлучивању, којим се могу убрзати послови за оне за које су службеници заинтересовани (то је нешто што бирократама пружа шансу да изнуде мито) и; четврти, мањак надзора над радом теренских службеника, који се због тога осећају слободнијим да приме мито. (Jon ST. Quah, *Responses to Corruption in Asian Societies*, in: Arnold J. Heidenheimer and Michael Johnston (eds.), *Political Corruption: concepts and contexts*, Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, p. 517)

[847] Роберт Клитгард, Роналд Меклин-Абароа, Х. Линдзи Перис, *Корумпирани градови: практичан водич за сузбијање и спречавање корупције*, Development Consulting Group DCG, Београд, 2007, стр. 29.

[848] *Ibid*., стр. 29.

је што је и унутрашња служба, која се бавила борбом против корупције, такође била корумпирана.[849] Та корупционашка мрежа је толико далеко отишла да се није заустављала само на узимању и изнуђивању мита, већ је на увијен начин претила у насиљем у које је укључивала гангстерске групације. Тако се полиција у корупцији повезала са криминалцима и мафијом.

Сагледавање корупције тих година поклопило се са избором новог гувернера Хонгконга који је показао спремност за обрачун с корупцијом. Гувернер је предложио формирање комисије која је имала задатак „да сачини опсежну анализу ситуације, која је открила шокантне доказе о болесном стању у овој институцији“.[850] Комисија је још установила да је на делу системска корупција. Такође, закључила је да организована корупција у полицији попреко гледа на појединачну корупцију, односно да нико не сме у оквиру корупције да се усуди да појединачно ради ван организоване групе. Ако би се неко усудио брзо би сносио тешке последице, чак и губитак живота. Комисија је закључила да су се организатори показали као добри психолози. Новопримљени полицијци на самом почетку су тестирани „*да се види колико им је јак осећај дужности. Постоји више начина тестирања: извесна свота новца остави се на њиховом столу и сл. Ако полицајац не пријави први покушај ове врсте, он је због 'упецан' до краја свог службовања и бојаће се да пријави било који случај корупције који касније може приметити*“...[851]

У очима грађана корумпирана полиција створила је много шире неповерење које се односило на целокупну власт. Био је то окидач који је алармантно указао да је крајње време за окршај с корупцијом. Другим речима, последњи час да се спречи да корупција, по логици система и подсистема, почне из једног система или подсистема да се преноси, односно прелива у друге.[852] Колико је корупција продрла у свакодневни живот Хонгконгжана показују изреке које су се свакодневно користиле. Тако је изрека „*Уђи у аутобус*“[853] означавала да неко прихвата корупцију и да се придружује учешћу у

[849] *Ibid*., стр. 29.
[850] *Ibid*., стр. 29.
[851] *Ibid*., стр. 30.
[852] „Репутација Хонгконга у свету била је нарушена – једна студија показала је да је 70 одсто извештавања о Хонгконгу у страним медијима отпадало на писање британске штампе о коруптивној пракси“. (Robert Klitgaard, *Controlling corruption*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1991, p. 100).
[853] Роберт Клитгард, Роналд Меклин-Абароа, Х. Линдзи Перис, *Корумпирани градови: практичан водич за сузбијање и спречавање корупције*, Development Consulting Group DCG, Београд, 2007, стр. 30.

корупцији. Друга изрека „*Трчи поред аутобуса*“[854] означавала је онога ко неће да уђе у коруптивно деловање, али гледа своја посла да случајно не би сметао. То је била порука да му се да до знања да може да има великих проблема. Трећа изрека „*Никад немој да стојиш испред аутобуса*“[855] означавала је поруку да случајно не пријављујеш корупцију ако је видиш, јер можеш због тога да настрадаш како физички тако и губитком посла. Ова порука често је била и претња да можеш да изгубиш живот. За сваку врсту пријављивања корупције следиће освета. Ове поруке биле су поразне, посебно за полицајце који су тек улазили у посао. Они су морали или то да прихвате и учествују у корупцију или да се праве да је не виде. Ове изреке показују цео систем коруптивног понашања, односно како су људи унутар једне важне службе, која се бави јавним редом и безбедношћу, улазили или били присиљавани да учествују у корупцији. Из тога разлога морало је одмах да се крене у одлучну борбу против корупције. На основу тога је и разрађен модел који се данас назива хонгконшки модел борбе против корупције.

Овај модел је свеобухватан, систематичан и добро организован. У борби против корупције примењени су назор, контрола, регулатива, превенција и истрага. Да би овај модел био реализован реорганизована је Независна комисија против корупције која је формирана 1974. године.[856] Та реорганизација обављена је 2002. године, јер се показало да у претходних 18 година није давала максималне резултате у борби против корупције. Хонгконшка Независна комисија за борбу против корупције укључила је у свој рад искуства произашла из истраживања Светске банке обављена у многим земљама. Та искуства су искристалисала три елемента: спречавање корупције, обуку за борбу против корупције и спровођење борбе против корупције.[857] Показало се да искључивање било којег од ових елемената искључује ефикасне резултате у борби против корупције. Управо су сва три ова елемента истовремено почела да делују у Хонгконгу.

[854] *Ibid*., стр. 30.
[855] *Ibid*., стр. 30. Ове изреке настале су шездесетих година у Хонгконгу. (Melanie Manion, *Corruption by Design: building clean government in mainland China and Hong Kong*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 2004, p. 30)
[856] Bertrand de Speville „Anticorruption Commissions: The 'Hong Kong Model' Revisited“, *Asia-Pacific,* Vol. 17, No. 1, p. 48.
[857] Čedomir Čupić, Milica Joković, „Modeli za sistemsku borbu protiv korupcije“, *Godišnjak*, God. 7, Br. 9, 2013, стр. 196.

Поред ова три елемента, хонгконшка Независна комисија за борбу против корупције у оквиру своје стратегије предвидела је још три елемента.[858] То су: први, све оптужбе да неко даје или изнуђује мито биће обрађене, односно неће бити прављена никаква селекција када оне доспеју до Комисије; други је везан за систем процедура којима се пописују и елиминишу сви ризици који постоје, а који за последицу могу да имају коруптивну радњу; а трећи се односи на обуку грађана да препознају корупцију и да све у шта сумњају пријаве Независној комисији.[859]

Стратегијом борбе против корупције у Хонгконгу обухваћени су сви системи. Такође, борба против корупције није била ограничена – подједнако је праћен и јавни и приватни сектор. Све ове елементе хонгконшка Независна комисија за борбу против корупције примењивала је истовремено. У оквиру Независне комисије добро је постављена унутрашња структура и организација, што је врлина ове борбе против корупције. У раду Комисије такође је особено инсистирање на прецизно дефинисаним местима у хијерархији унутрашње организације и на одговорности оних који обављају послове.

Реформисана Комисија добила је и две снажне подршке: једна је долазила од политичке воље, а друга од грађана, односно јавности. Политичка воља исказана је посебно у предлогу Комисије да укине имунитет свима у власти за коруптивно дело, и да прихвати формирање истражног одељења најбројнијег у оквиру Комисије, са хиљаду истражитеља 2002. године, док је Комисија укупно имала 1.300 запослених.[860] Подршка грађана, односно јавности, повезана је с пријављивањем корупције, али и сумњи на корупцију у оквиру институција. Комисија није сама иницирала случајеве већ је то радила

[858] О елементима стратегије у борби против корупције погледати: Bertrand de Speville, *Overcoming corruption – The Essentials*, De Speville & Associates, 2010, pp. 52–56.

[859] Јавно образовање грађана има четири задатка. Први, да пропагира Независну комисију као озбиљну и поуздану антикоруптивну установу; други, да грађане Хонгконга упозна са правним концептом корупције, односно на урушавање владавине права, а самим тим и права грађана; трећи, да грађане и званичнике подстакне на сарадњу, посебно када је у питању пријављивање коруптивних дела; и, четврти, да створи свест да је корупција друштвено неприхватљива. Образовање на овај начин утиче на повећавање интегритета институција. (Melanie Manion, *Corruption by Design: building clean government in mainland China and Hong Kong*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 2004, p. 44)

[860] Према закону и уредбама, истражитељи имају широка овлашћења – могу да приводе, чак и без налога, све осумњичене за корупцију на основу одређених доказа и да их држе у посебној притворској јединици Независне комисије. Такође, истражитељи могу да врше претрес, плене имовину и притворе сваког осумњиченог за корупцију. У току истраге истражитељи имају право увида у банковне рачуне притвореног, као и у сву његову имовину. Они могу приликом претреса и привођења осумњиченог да носе и ватрено оружје ако се процени да је потребно. (*Ibid*., p. 39)

на основу пријава грађана, односно из јавне сфере. Тим редом су и обављане истраге. Када истражитељи заврше истрагу и утврде да је сумња оправдана и да постоје аргументи за учешће у коруптивној радњи, Комисија то предаје редовним истражним органима, односно полицији и тужилаштву.

Да би биле опорављене институције заражене корупцијом, посебно полиција,[861] тужилаштво и судови, Комисија је договарала рокове за истраге и процесуирање случајева. У случају да те институције не обаве посао у предвиђеном року и оне саме постају предмет истраге Комисије. Овакав начин рада, посебно брзо процесуирани случајеви, деловали су превентивно на институције које су осетљиве када је у питању ризик од корупције и на тај начин је почела ефикасна и озбиљна борба против корупције. Резултати су били више него добри јер је Хонгконг од територије шездесетих година заробљене корупцијом успео да се после 2000. године нађе међу 20. најмање корумпираних земаља света. Према најновијем податку из 2017. године, Хонгконг је на 13. месту.[862]

Модел који се показао успешним у спречавању и борби против корупције, а који је направљен према хонгконшком узору, је модел Новог Јужног Велса у Аустралији. Иако корупција није била велики проблем у Новом Јужном Велсу, сматрајући да она може да се појави и развије[863] одговорни су 1988. године донели Закон о Независној комисији за борбу против корупције (ICAC).[864] Законом су дефинисане три најважније функције тог новооснованог тела: 1. истраге и откривање коруптивних дела јавног сектора; 2. саветодавне услуге и помоћ у спречавању корупције (функционерима, администрацији и грађанима); 3. исцрпно обавештавање грађана и запослених у јавном сектору о природи корупције и њеним друштвеним последицама.[865] У надлежности ICAC били су посланици, министри, гувернер, али и запослени у агенцијама јавног сектора, затим локална већа и

[861] *Ibid*., p. 30.
[862] *Transparency International – Corruption perception index 2017*, доступно на: www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017#table, приступљено: 23. 3. 2018.
[863] Непосредни повод за формирање независног државног тела били су скандали везани за корупцију. Ти скандали су се односили на високе званичнике власти, главног судију и једног министра, који су осуђени на затворске казне. Поводом тих случајева смењен је заменик комесара полиције Новог Јужног Велса. (Moshe Maor, „Feeling the heat? Anticorruption mechanisms in comparative perspective“, *Governance*, Vol. 17, Issue 1, 2004, p. 10)
[864] *Ibid*., p. 11.
[865] „Најважнији задатак ове комисије је заштита јавног интереса од корупције и спречавање кршења поверења јавности. Комисија настоји да оствари ове циљеве кроз истрагу коруптивног понашања, превенцију корупције и јавно образовање (Закон о ICAC)“. (*Ibid*., p. 11)

сва министарства, као и правосуђе. Другим речима, у њеној надлежности били су сви на јавним функцијама. Од њене надлежности једино је изузета полиција.

Од три наведене функције најважнија је истражна. Истрага се сводила на прибављање доказа за све сумњиво када је у питању коруптивно деловање. У оквиру истраге прибављане су информације од оних који су пријављивали коруптивне радње, затим од сведока у које су укључивани и вештаци, посебно за форензичку истрагу. Дат је значај и поверљивим изворима. Комисија је прикупљала материјалне доказе и тако што је користила овлашћења да издаје налог за претресе, а у прикупљању података добијала је и друга овлашћења. Комисија је имала и законска овлашћења да изводи прикривене операције, уз физички и електронски надзор.[866] Служила се и оперативцима и прикривеним иследницима који су добијали лажни идентитет. Често је у истрагама коришћен и институт јавног саслушавања. Они који су „позвани на јавно саслушање приликом откривања коруптивног понашања имају статус сведока. Сведоци су обавезни да говоре истину и ризикују затворску казну ако нешто прикрију или подметну, односно ако се покаже да њихов исказ није истинит. Овај начин јавног саслушања потиче из парламентарне праксе и има изузетну важност у спречавању коруптивних радњи“.[867]

Посебан однос Комисија је имала према притужбама које су могле имати адресу, али и бити анонимне. Све су оне на подједнак начин обрађиване. Да би грађане подстакли да пријављују коруптивна дела, као и сумње на корупцију, направљен је електронски формулар за пријављивање корупције. Пријављивање се могло саопштити телефоном, личном доставом или доласком у просторије Комисије. Притужбе су разматране, а потом је процењивано којим редом треба обављати истрагу.

Формиран је и специјални одсек који је процењивао притужбе и подносио извештај извршном телу Комисије, односно Већу, најмање два пута седмично. Веће је безмало

[866] У дебатама које су у Новом Јужном Велсу вођене између ICAC, Владе и председника Високог суда, до изражаја је дошао напад на Независну комисију да се она упустила, када је у питању истрага, и у надлежности суда. Из тога је произашао закључак да Независна комисија треба да остане у оквиру законских дефиниција коруптивног понашања, с тим што је допуњено да било која особа која нарушава поверење јавности и доводи у питање државну управу треба да буде подвргнута истрази. Такође, истакнуто је да Комисија треба да истражује тајно деловање везано за склапање уговора са органима власти, преваре у издавању дозвола за експлоатацију рудних ресурса, као и када су у питању преваре приликом запошљавања и именовања у јавном сектору. (David Clune, „New South Wales: July to December 2015“, *Australian Journal of Politics & History,* Vol. 62, Issue 2, 2015, p. 288)

[867] Čedomir Čupić, Milica Joković, „Modeli za sistemsku borbu protiv korupcije“, *Godišnjak,* God. 7, Br. 9, 2013, стр. 203.

стопроцентно прихватало процене рангирања притужби. Због великог броја притужби, Комисија је процесуирала око 15 одсто, а све остало прослеђивала је другим одговарајућим телима или затварала случај, односно није покретала истрагу. Они који су слали притужбе могли су да траже и образложење зашто њихова притужба није процесуирана.

Два посебна одељења: *Одељење за правна питања* и *Одељење за истрагу* бавили су се планирањем процесуирања случајева и давала релевантна правна тумачења о третирању коруптивног дела.[868] *Одељење за правна питања* знатно је помагало истражитељима у претресима, као и у прибављању доказа. *Одељење за истрагу* прикупљало је информације од сведока и вештака који су стручно обрађивали добијену информацију. Такође, прикупљали су и материјалне доказе, посебно у случајевима када је било потребно извршити претрес. Ово одељење одобравало је употребу различитих средстава у прикривеним операцијама и надзорима.[869]

Комисија се посебно бавила заштитом узбуњивача, односно она је спречавала било какву врсту одмазде када је у питању узбуњивач. Често се Комисија бавила и проблемима повезаним са осећајем угрожености узбуњивача, пружајући му чак и емотивну подршку. Комисија се одговорно односила и према медијима. Саопштавала је оно што је било важно да јавност сазна о раду ICAC. Све податке који су имали нису јавно саопштавали док их детаљно и темељно не провере.[870]

Трећи успешан модел у борби против корупције је шведски.[871] Шведска је као држава утемељила владавину права и то не само у формалном смислу него је генерацијама то постао образац правног понашања, односно грађани су формирали правну културу, у државним институцијама утемељени су професионални стандарди, а посебно је развијена одговорност.

---

[868] *Ibid*., стр. 203.

[869] Ови прикривени надзори били су предмет великих спорења између Независне комисије за борбу против корупције, скупштинског Одбора за Независну комисију за борбу против корупције и Високог суда. Због размимоилажења у виђењу и тумачењу прикривеног надзора и контроле сматрало се да је то понекад ишло и у правцу који је могао да наведе на погрешне закључке. Размена аргумената често је водила ка томе да се ограниче надлежности Независне комисије за борбу против корупције или да се она оптужи да не обавља посао онако како је законски дефинисано. То се најбоље види у тексту Дејвида Клуна који је такве случајеве расправа о ICAC анализирао од јануара до јуна 2016. године. (David Clune, „New South Wales January to June 2016“, *Australian Journal of Politics & History,* Vol. 62, Issue 4, 2016, pp. 613–619)

[870] Čedomir Čupić, Milica Joković, „Modeli za sistemsku borbu protiv korupcije“, *Godišnjak,* God. 7, Br. 9, 2013, стр. 204.

[871] *Ibid*., стр. 205–207.

Преломни тренутак у историји Шведске у којем је поредак утемељен на владавини права био је у периоду од 1855. до 1875. године. Тада су уведене значајне реформе политичког поретка. Неки од аутора то пореде са „великим праском“. Према њима, Шведска је у тим годинама прешла из патримонијалног, релативно корумпираног окружења, у државу која је почивала на квалификованој бирократији и добро утемељеним институцијама. У Шведској се то одиграло и под притиском спољашњих околности, односно претњи, што је погодовало реформаторима да уведу реформе и да их грађани у потпуности подрже. На тај начин је стабилизована држава на темељу владавине права. Другим речима, колективна акција помогла је шведским реформаторима да се изборе са системском корупцијом. Тако је политичка елита у Шведској уз помоћ спољашњих претњи и потребе за реформисањем унутрашњег политичког живота успела да промени стари поредак и уведе нови.[872] Ово шведско искуство добар је пример када се размишља у савременим корумпираним државама како да се приђе борби против корупције.

После реформи из 19. века, у Шведској није било проблема корупције у смислу да се она раширила и угрозила институције. Супротно, њене институције су функционисале у оквиру закона. Оно на чему је савремена Шведска порадила јесте да се заштити од могућности да се корупција појави. У Шведској је после реформи из 19. века злоупотреба моћи искорењена, а корупција сведена на инцидент. Један од најважнијих чинилаца који је то омогућио јесте и висока свест становништва о значају интегритета у државним пословима.[873] Швеђани су схватили да се темељи демократије, односно демократске владавине, заснивају на принципима јавности када су у питању послови од општег значаја, једнакости грађана пред законима и истицањем поштења у сваком односу између грађана и власти. То су биле претпоставке на којима се градио принцип непристрасности. Све јавне институције обавезне су да непристрасно функционишу, односно да се држе закона, процедура и принципа. Тако је утемељиван професионализам у обављању јавних послова и функција које су из њих произилазиле.[874] То није била борба против корупције него борба да се она случајно не појави. Другим речима, у Шведској је борба против корупције

[872] Bo Rothstein, Jan Teorell, „Getting to Sweden, Part II: Breaking with Corruption in the Nineteenth Century“, *Scandinavian Political Studies*, Vol. 38, No. 3, 2015, pp. 239–240.
[873] Jonas Linde, Gissur ÓErlingsson, „The Eroding Effect of Corruption on System Support in Sweden“, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, Vol. 26, No. 4, 2013, p. 586.
[874] *Ibid*., p. 589.

схваћена као превентивна борба, зато што је превентивна функција најважнија када је у питању борба против корупције.

Две институције које су добиле посебно место када је у питању спречавање корупције јесу Министарство финансија и једна независна државна институција, Ревизорска институција. У оквиру Министарства финансија разрађен је механизам по којем је направљена потпуна отвореност када је у питању увид у све финансијске операције, посебно у прибављању и трошењу буџетских средстава. Буџет је у оквиру Министарства финансија третиран као „стаклени џеп“.[875] Сваком грађанину стално је доступно све што повезано са буџетом. На тај начин контролу буџета не обављају само они који су за то професионално задужени већ потенцијално и сваки грађанин. То је пример како се дисциплинује трошење буџетских средстава, односно како се води рачун о ефикасности, рационалности, као и сврсисходности. Тачно се одређују приоритети у утрошку буџетских средстава за јавне радове и све остало финансирано из буџета. То је двоструки надзор и контрола, изнутра од Министарства и споља од заинтересованих грађана.

Друга превентивна институција у борби против корупције јесте Ревизорска институција, која прецизно контролише утрошак свих буџетских средстава од централног до локалног нивоа. Она је тростепена: на централном нивоу запослено је 300 специјализованих ревизора; на другом нивоу, општинском, запосленом је 425 ревизора, односно свака општина има стручног државног ревизора; на трећем нивоу су партијски ревизори. Све партије које уђу у локалну и централну власт дужне су да, према величини, одреде број појединаца који пролазе ревизорски курс у трајању од шест месеци. Укупно је на том нивоу 2.000 ревизора. Њихов задатак је стални надзор својих чланова у власти. Другим речима, у Шведској укупно има 2.725 ревизора. Ревизорска институција је мрежно распоређена и обухвата све државне и јавне институције. У току године ревизија се обави у свим државним и јавним институцијама.[876] На тај начин утиче се на то да сви задужени за трошење буџетских средстава добро пазе како обављају свој посао и да ли се стриктно држе закона и критеријума по којима се буџетска средства расподељују. Чак и где не

[875] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 151.
[876] *Izveštaj*, Studijska poseta Čedomira Čupića Švedskoj (od 10. do 17. aprila 2011), Toplički centar za demokratiju i ljudska prava, Prokuplje, 2011, стр. 9.

постоји могућност да је нешто учињено свесно, а што припада злоупотреби или корупцији, оваквим системом праћења брзо се открива.

Примери показују да се у Шведској злоупотребе, незаконите или евентуално коруптивне радње обављају више из незнања него из свесне намере. Савремена Шведска најчешће има проблеме, када је у питању корупција, који долазе споља, посебно после уласка земље у Европску унију. Пошто су у Шведској коруптивне радње веома ретке, Швеђани најчешће и не знају све начине које би инострани пословни партнери могли да примене и да их увуку у неку врсту незаконитих или коруптивних радњи. Из тих разлога они су у последње време направили тактике и механизме који прате долазак оних који послују са шведским фирмама, посебно са државним институтцијама, како би уочили евентуалне покушаје злоупотреба или коруптивног деловања. Због тога је Шведска у мерењу перцепције коруцпије стално у светском врху земаља по одсуству корупција, односно држава у којима се корупција своди на (крајње редак) инцидент.[877]

Трећи механизам у борби против корупције постигнут је у Шведској формирањем специјалног тужилаштва за борбу против корупције.[878] Специјално тужилаштво чини седам тужилаца од којих је пет специјализовано за праћење случајева корупција, а двоје прати рад ових петоро. Тај део тужилаштва у Шведској је потпуно независтан. Они о свом раду једино подносе извештај директно Риксдагу (национална скупштина), а не унутар тужилачке организације.

Успешан модел у борби против корупције формиран је у Боливији, односно у главном граду Ла Пазу. То је омогућено избором градоначелника Роналда Меклина Абарое (Ronald MacLean-Abaroa) 1985. године. Одмах по преузимању дужности, он је прво измерио учинак корупције системски раширене у Ла Пазу. Он је запазио да су правила игре системске корупције фаталне и да је због тога тешко изаћи на крај с њом. Друга чињеница је продор корупције у све системе у главном граду, као и у држави. Пошао је од чињенице да су слободно тржиште и партиципативна демократија

[877] Транспарентност показује да је Шведска од 2008. до 2017. у групи земаља на првом, другом, трећем или четвртом месту по индексу перцепције корупције, односно корупција је на најнижем нивоу. (*Corruption perceptions index*, доступно на: www.transparency.org/research/cpi, приступљено: 27. 2. 2018.)
[878] Čedomir Čupić, Milica Joković, „Modeli za sistemsku borbu protiv korupcije“, *Godišnjak*, God. 7, Br. 9, 2013, стр. 206.

претпоставка за озбиљну борбу против корупције.[879] Те две претпоставке утичу на повећање конкуренције и јавне одговорности, што је веома значајно у борби против корупције. То, међутим, није довољно пошто се корупција заснива на формули „К=М+Д-О“.[880] „К“ означава корупцију и она се управо одвија према комбинацији монопола, што је у формули означено са „М“, затим дискреције, што је означено са „Д“, и одсуства јавне одговорности, што је у формули означено са „О“. Другим речима, када неко из власти има монопол на робу и услуге, затим овлашћење у облику дискреције када се одлучује, а истовремено нема одговорност према грађанима, односно јавности, лако може да се укључи у коруптивно деловање.[881]

У овом моделу пошло се од става да је корупција „злочин из рачуна, а не страсти. Тачно је да постоје 'свеци' који могу да се одупру свим искушењима, као и поштени службеници који јој се, углавном одупиру. Али, ако су могућности подмићивања велике, шансе да вас ухвате мале, а казне благе, многи ће подлећи искушењу“.[882] Модел борбе против корупције у Ла Пазу почео је од система. У стратегији је одређен редослед: прво, монополе довести у питање, односно смањити могућности њиховог деловања или их потпуно онемогућити; друго, дискрециона овлашћена и права јасно одредити и дефинисати; и, треће, јавну одговорност подићи на највећи степен. Такође, потребно је повећати могућност да сви који су учествовали у корупцији буду откривени и приведени. Решењима је предвиђено да се сви учесници у корупцији, односно и они који дају мито и они који га примају, буду примерено кажњени. Казнени систем треба да буде ефикасан у спровођењу. Према овим решењима, посебно је истакнуто награђивање квалитета у обављању послова. Системом награђивања форсирају се они који дају најбоље резултате и који се одговорно понашају у обављању послова у институцијама. Свака од ових мера значајно утиче у борби против системске корупције.

---

[879] Роберт Клитгард, Роналд Меклин-Абароа, Х. Линдзи Перис, *Корумпирани градови: практичан водич за сузбијање и спречавање корупције*, Development Consulting Group DCG, Београд, 2007, стр. 96.

[880] *Ibid*., стр. 95–96.

[881] Шин Лазар (Sian Lazar) истиче да, када је питању корупција у Боливији, грађане највише забрињава оно што виде као „склоност оних који су на власти да краду јавне ресурсе за личну корист“. Према аутору, управо ту се показује неодговорност политичара на власти. Грађани Боливије захтевају да се ресурси одговорно и правично расподељују и да се на тај начин изгради образац моралног понашања у јавној сфери, односно да се политичари одговорно односе према јавном добру. (Sian Lazar, *Citizens Despite the State: Everyday Corruption and Local Politics in El Alto, Bolivia*, in: *Corruption: Anthropological Perspectives*, Dieter Haller, Cris Shore (eds.), Pluto Press, London, 2005, pp. 213–214)

[882] Роберт Клитгард, Роналд Меклин-Абароа, Х. Линдзи Перис, *Корумпирани градови: практичан водич за сузбијање и спречавање корупције*, Development Consulting Group DCG, Београд, 2007, стр. 96.

Анализирајући ризичне тачке у функционисању градске управе Ла Паза, градоначелник Меклин Абароа закључио је да треба побољшати следеће сегменте у функционисању града: јавне радове, прикупљање прихода, дозволе и лиценце, јавне набавке, људске ресурсе и рачуноводство и ревизију.[883] У Ла Пазу су у претходним мандатима градоначелници запослили нереално велики број људи, посебно у делу задуженом за извођење радова. Меклин Абароа укинуо је та места и препустио да извођење радова буде ствар пројеката у којима ће се на тендеру пријављивати они који имају услове за радове у градској инфраструктури. Град је само себи оставио функцију надзора, односно онај део стручних појединаца који тај посао на најбољи начин могу да обаве. Вишак запосленик пребацио је у приватни сектор и том сектору омогућио да изводи јавне радове.

Градоначелник је предузео још једну меру која се односила на потражњу помоћи од међународних организација намењену за извођење радова и реформисање градске управе. Део новца прикупљен на тај начин искоришћен је за подизање плата „кључних градских руководилаца. То је омогућило довољно високе плате да би се привукли заиста талентовани људи на важна радна места као што је планирање и надгледање јавних радова“.[884]

Када је у питању прикупљање прихода, градоначелник је тај посао поверио „банкама, а не градским службеницима као до тада, што је смањило могућност подмићивања и изнуђивања од стране градских службеника“.[885] Многе дозволе и лиценце укинуте су као непотребне, учинивши потпуно непотребним подмићивање за те услуге. Посебно је организован посао за послове који се односе на неопходне дозволе и лиценце, тако што је уведен јединствени регистар преко којег се могло тачно пратити како се дају дозволе и лиценце. На тај начин је уведена контрола издавања дозвола и лиценци и тиме додатно смањена могућност примања мита. Овај систем омогућио је и праћење рада службеника и награђивање на основу њиховог учинка. Подстакнут је професионализам и мотивисаност запослених да што прецизније, али и одговорније, обављају своје послове.

Посебно су биле ризичне грађевинске дозволе, нарочито погодних за изнуђивање мита. Посао издавања грађевинских дозвола преузеле су најстручније архитекте под

[883] *Ibid*., стр. 98–99.
[884] *Ibid*., стр. 98.
[885] *Ibid*., стр. 99.

патронатом Архитектонског факултета Универзитета у Ла Пазу. Архитекте и факултет били су одговорни „за стручну оцену, давање гаранције квалитета и легалност пројектне документације“.[886] Систем јавних набавки је потпуно поједностављен и сведен је на само неколико корака у односу на ранији који је тражио много компликованих процедура које су веома погодовале корупцији.

Када су у питању људски ресурси акценат је стављен на професионалне стандарде приликом запошљавања, али и напредовање које је повезано са знањем, способностима и учинком. У оквиру људских ресурса смањен је број оних који су били вишак и истовремено су стимулисани они који су остали или новодоведени. Њима су повећане плате. Плате су изједначене са истим пословима у приватном сектору, што је мотивисало запослене да остану у јавном сектору и стимулисало их да посао обављају у складу с највишим стандардима и одговорно. Преко Светске банке омогућено је да запослени стално буду у програмима обуке за њихове послове. На тај начин праћени су најмодернији трендови у свету који су се показали као успешни. Формиран је и институт који се систематски бавио професионалним усавршавањем општинских службеника.

Важан сегмент је рачуноводство и ревизија, односно финансијски систем преко којег је праћено све што је повезано са улагањем у радове, набавке и ревизију утрошка буџетских средстава. Од свих сегмената које градоначелник разрадио у борби против корупције једино овај последњи сегмент није остварен у потпоуности до краја његовог мандата.

На самом почетку борбе против корупције градоначелник је успео да ухвати и обелодани имена функционера на високим местима у градској управи који су дубоко огрезли у корупцију. На основу материјаклних доказа, они нису само изгубили посао него су и судски процесуирани. Овај потез био је превентивни пример за све остале кораке које је Меклин Абароа предузео у борби против корупције. У спречавању корупције показало се позитивним то што се градоначелник определио „да не напада своју бирократију, већ да јој прво помогне, затим је кренуо да напада корупцију користећи се превентивном стратегијом, која се заснивала на реформи информационих система, система награђивања и повећању конкурентности“.[887]

[886] *Ibid*., стр. 99.
[887] *Ibid*., стр. 100.

Предузете мере показале су велике резултате већ у прве три године градоначелниковог мандата. Улагања у инфраструктуру града повећана су десет пута. Приходи у градском буџету нагло су расли. Плате запослених у градским службама изједначене су са платама у приватном сектору. Извештаји су показали нагло смањење корупције. Градоначелник Меклин Абароа је на основу ових резултата биран још два пута на ту функцију. Његов модел борбе против корупције који се показао успешним касније је претворен у предлог корака које треба учинити у борби против корупције.[888]

Бразилски модел борбе против корупције,[889] назван Бразилски антикорупцијски програм, показао се успешним, али је кратко трајао. Тим програмом обухваћена је ревизија трошења буџета локалних власти. Циљ програма било је заустављање злоупотребе јавних средстава од општинских управа, као и подстицање што већег учешћа грађана, односно удружења грађана, у контроли јавних расхода. Сви прикупљени подаци захваћени овим програмом били су објављивани преко интернета и бразилских медија. Ревизијом општинских буџета било је обухваћено 26 случајно одабраних општина из свих 26 савезних држава Бразила. Касније је ревизијом било обухваћено 50, па потом 60 општина, насумице одабраних међу општинама са мање од 450.000 становника.[890]

Овај бразилски модел је делимичан, није свеобухватан и целовит, чак је избор општина које ће бити стављене под лупу ревизије у почетку био случајан, потом се извлачило из бубња као у лутрији и тек на крају одређен је као критеријум број

[888] Предлог је подразумевао следеће мере: „1. Утврдите дијагнозу – одредите све врсте корупције и њихову распростањеност. а. Партиципативна дијагноза: радионице за све оне који су део корумпираног система. б. Систематско анонимно анкетирање запослених и клијената. в. Посебне студије, посебно оне које се тичу 'подложности корупцији'. 2. Припремите стратегију, усредсређујући се на реформу система. Користите оквир за анализу политике... да размотрите све могућности, њихов ефекат, као и директне и индиректне трошкове. Можете се широко руководити следећим: а. Избор запослених. б. Успостављање система награђивања и кажњавања. в. Добар проток информација о резултатима. г. Редефинишите однос између руководилаца-запослених-клијената: смањите монопол, појасните и ограничите дискрециона права и појачајте јавну одговорност. д. Повећајте 'моралну цену' корупције'. 3. Усвојите стратегију промене. а. Организујте се у оквиру локалне самоуправе: одредите координаторе и централну тачку. б. 'Уберите прво плодове који су најлакше доступни': Позабавите се прво релативно лаким проблемима. в. Удружите се са пожељним снагама (државним, међународним, приватним сектором, невладиним организацијама). г. Разбијте културу 'недодирљивости' тако што ћете упецати 'неколико крупних риба'. д. Подигните борбу против корупције на висок ниво, тако што ћете редовно обавештавати јавност путем медија. ђ. Учините неко добро за општинске службенике, да не би изгледало да их директно нападате“. (*Ibid.,* стр. 101)

[889] Антикорупцијски програм донела је Влада председника Лула де Силве (Luiz Inácio Lula da Silva) маја 2003. године и одмах је почела да га примењује. (Claudio Ferraz, Frederico Finan, „Exposing corrupt politicians: the effects of Brazil's publicly released audits on electoral outcomes“, *The Quarterly Journal of Economics,* Vol. 123, Issue 2, 2008, p. 707)

[890] *Ibid.,* p. 707.

становника у општинама. Примена овог модела показала је велике резултате, мада само у одабраним општинама. Другим речима, борба против корупције у Бразилу није започета на систематичан начин. То је један од разлога што је овај делимичан успех брзо био разорен и што се Бразил у целини вратио на на претходно стање високо коруптивне земље.

Успешан модел у борби против корупције разрађен је у Великој Британији. Британска империја је у дугом историјском периоду новог века била суочена с корупцијом, али и борбом против корупције.[891] Крајем 20. века борба је појачана и организована на систематичан начин.[892] Последица таквог приступа је формирање Британског модела у борби против корупције. У том моделу, поред добро обухваћених коруптивних дела у законима,[893] посебно у кривичном закону, формиране су и две независне институције за борбу против корупције: Канцеларија за тешке преваре (*Serious Fraud Office – SFO*) 1988. године и Команда за борбу против корупције (*Anti-Corruption Command*) створена у оквиру лондонске полиције.

Канцеларија за тешке преваре је независно одељење Владе. Ту институцију не надзире влада већ државни тужилац. Канцеларија је „главни орган који води истраге и процесуирање корупцијских прекршаја у Уједињеном Краљевству“.[894]

---

[891] Кратак историјат корупције у Британији приказао је Марк Најтс. У борби против корупције од самог почетка инсистирано је на јачању вредности које су „морале бити разрађене током веома дугог временског периода и кроз горку серију скандала. Процес је потрајао добрих 300 година, а чак и тада је изборна и империјална корупција остала проблем. Норме и вредности које сада чине део британског духа еволуирале су, учене и постепено постајале навике. Британска историја, загађена скандалима и прогонима, показује да се такве реформе и промене у култури не институционализују лако. Историја антикорупције стога није толико историја тријумфа модерних идеја над старим, колико је она историја еволуције друштвених и културних вредности у вези са појавом моћне националне државе, либералне економије, империје и протестантског морала. Антикорупција је уграђена у огроман процес политичке, верске, друштвене, привредне и културне промене. Тако је и данас“. (Mark Knights, „Corruption and Anticorruption in Britain“, *History Today*, Vol. 65, Issue 12, 2015, p. 35)

[892] Данијел Трајсман (Daniel Treisman) делотворност правног система и ниво корупције доводи у везу са установом англосаксонгског права (енг. *common law*), закључујући да је прво више, а потоње ниже у Великој Британији и у оним деловима света којима је она некада владала. Трајсман исто тврди и за протестантске земље, демократске земље, земље са слободом штампе и снажним грађанским друштвом, развијене земље, земље школованог и писменог становништва, са јасним разликовањем приватног и јавног, са високим платама државних службеника, и, напослетку, са политичком стабилношћу. (Daniel Treisman, „The causes of corruption: a cross-national study“, *Journal of Public Economics,* Vol. 76, No, 3, 2000, p. 405)

[893] Ти закони су: Закон о коруптивним поступцима јавних органа (донет 1889. године), Закон о спречавању корупције (1906), Закон о спречавању корупције (1916) и Закон о борби против тероризма (2000). (*Specialised Anti-Corruption Institutions: review of models,* OECD, 2008, стр. 108, доступно на: www.oecd.org/corruption/acn/39971975.pdf, приступљено: 27. 3. 2018)

[894] *Specialised Anti-Corruption Institutions: review of models,* OECD, 2008, стр. 107, доступно на: www.oecd.org/corruption/acn/39971975.pdf, приступљено: 27. 3. 2018.

Команда, као специјализована јединица у оквиру полиције, бави се прикупљањем и анализом обавештајних података о коруптивним делима.[895] Та специјална јединица од 120 стручних и искусних полицајаца који се баве не само случајевима него и превентивно делују, јер у откривању корупције и истрази дају довољно материјалних доказа које обраде и шаљу тужилаштву и суду. Они имају и посебну ингеренцију да прате рад тужилаштва које поступа по коруптивним предметима које су они обрадили. Такође, прате и судске процесе који следе после обраде у тужилаштву. Праћење тужилаштва и суда повећава одговорност тих институција, али и рационалност и ефикасност вођења ових поступака. Показало се да ефикасност превентивно делује на све који би били спремни да у одређеним ситуацијама злоупотребе овлашћења и упусте и укључе се у коруптивне радње. Успех ове полицијске јединице превентивно делује и на грађане који би били спремни да зарад неке своју потребе или интереса подмите оне од којих то зависи.

За обе ове институције битан је одабир коруптивних случајева које истражују. Одабир је заснован на следећим критеријума: вредност преваре и корупције; међународни значај преваре и коруптивног дела; интересовање и забринутост јавности за случај преваре и коруптивног дела; специјална знања за коруптивно дело; примене различитих вештина у разоткривању коруптивног дела; и, потребе за коришћењем посебних овлашћења.[896] На основу ових критеријума бира се случај који се потом темељно истражује. За истрагу се формира мултидисциплинарни тим који чине, у зависности од случаја, полицајци, рачуновође (финансијски истражитељи), адвокати, банкари, брокери и компјутерски стручњаци.[897]

Овакав приступ борби против корупције дао је битне резултате у разоткривању превара и коруптивних дела у Великој Британији, као и оних повезаних с међународним финансијским и привредним токовима у којима учествују и субјекти из Велике Британије. Овај модел по којем се одабирају случајеви показао је сврсисходност и ефикасност у борби против крупне корупције. Британски модел је добио и снажну превентивну

[895] *Specialised Anti-Corruption Institutions: review of models*, OECD, 2008, стр. 107, доступно на: www.oecd.org/corruption/acn/39971975.pdf, приступљено: 27. 3. 2018.
[896] *Specialised Anti-Corruption Institutions: review of models*, OECD, 2008, стр. 108, доступно на: www.oecd.org/corruption/acn/39971975.pdf, приступљено: 27. 3. 2018.
[897] *Specialised Anti-Corruption Institutions: review of models*, OECD, 2008, стр. 108, доступно на: www.oecd.org/corruption/acn/39971975.pdf, приступљено: 27. 3. 2018.

карактеристику. Тај модел превентивно упозорава, све који планирају да се упусте у преваре и коруптивна дела, шта их очекује.

6.3. Типови корупције у Србији

На основу описа коруптивних дела настале су типологије корупције. Преглед типологија показује колико је корупција разграната и у које је делове и делатности човековог живота продрла. Свака од типологија открила је да је искуство и истраживање аутора показало које врсте корупције и начини којима се оне одржавају и развијају доминирају у појединим земљама. На основу њиховог прегледа, али и увида у наша истраживања, може се закључити да у Србији доминирају следећи типови корупције: а) *парохијална корупција*; б) *институционална корупција*; и, в) *политичка корупција*. При томе се у сваком од њих могу разликовати два типа: а) *мала*; и б) *велика корупција*.

Парохијални тип корупције произилази из традиционалног начина живота. Овај тип корупције дугог трајања везан је за патријархални начин живота људи у Србији, али и за облике организације тог живота, посебно племенско и братственичко организовање. У савременим околностима овај тип корупције препознаје се по непотизму, кронизму и земљачким везама.

Непотизам је облик корупције у којем се форсирају најближи сродници или им се омогућава нешто нелегално. Овај облик корупције не произилази из директног подмићивања. То је више повезано са заузимањем положаја на незаконит начин, рођачком везом, па често на одређена места долазе или неквалификовани људи или људи мањих знања и квалификација. Ова врста коруптивног деловања доводи у питање принципе демократског живота, посебно принцип једнакости грађана пред законом, као и принцип равноправног третмана када је у питању доступност одређених места или положаја.

Кронизам је, такође, облик коруптивног деловања који се односи на пријатељске везе које налазе потпору у традиционалном, патријархалном и крвно-сродничком животу. Овај облик корупције омогућава пријатељима оно што је нелегално или се у неким ситуацијама за њих убрзавају процедуре, односно омогућава одређена протекција. И овај облик корупције доводи у питање критеријуме при запошљавању.

И трећа врста коруптивних дела у оквиру овог типа повезана је с местом порекла, односно познанствима заснованим на завичају из којег потичу учесници корупционог ланца. Помоћу завичајних веза може се много тога урадити на незаконит начин или омогућити фаворизовања, па и одређене повластице и погодности које у нормалним околностима не би биле могуће. Ова коруптивна дела уносе у политички поредак неједнакост и доводе у питање владавину права, као и институције које би према њему требало да функционишу.

Институционални тип корупције омогућава различита коруптивна дела. Овај тип корупције омогућава подмићивање, али и изнуђивање мита. Такође, у оквиру овог типа одвијају се различити облици коруптивних дела. Појединци запослени у институцијама могу да користе положај на тај начин што ће примати мито за нешто што није легално или ће изнуђивати мито и на тај начин остваривати личну корист. Други облик или врста институционалне корупције подразумева повезаност више појединаца у институцији да на организовани начин изнуђују мито за одређене услуге. Такође, у оквиру институција могуће су и појединачне проневере или појединачне злоупотребе које доносе одређену добит. Често су институције под притиском других институција у хијерархији власти или политичара на власти. То је трећи облик како се институције могу користити за коруптивна дела.

Институционална корупција је опасна јер доводи у питање законитост, односно владавину права[898] и урушава институције које постају обезвређене и често не уживају никакво поверење грађана. Институционална корупција утиче и на формирање системске корупције – ако су институције корумпиране у оквиру једног подсистема оне лако могу да оспоре друге институције у оквиру целог система. Тако настаје системска корупција. Борба против институционалне корупције веома је тешка јер се у оквиру ове корупције формира уцењивачки образац. У коруптивном ланцу у оквиру институције или више институција сви постају уцењени и тешко се тога ослобађају. Из тог разлога ова корупција се жилаво одржава и сваки покушај да се она сузбије изузетно је тежак, често и немогућ. Институције заражене вирусом корупције постају безвредне и ремете нормалност живота у држави. Корупција као начин живота произилази из институционалне корупције, јер

[898] Omar Azfar, Young Lee, Anand Swamy, „The Causes and Consequences of Corruption“, *Annals of the American Academy of Political and Social Science,* Vol. 573, Issue 1, 2001, p. 46.

ниједну потребу која зависи од институције појединац не може да задовољи ако не да мито. Посебно непријатна последица овог типа корупције је стварање код људи обичајног обрасца према којем је увек потребно за неку ствар до које је човеку стало подмитити онога од којег то зависи. Мито се нуди чак и кад се не тражи, због невеселог искуства људи, само да се на ефикасан начин реши њихов захтев, проблем или потреба.

Тежак ударац институције добијају споља под налетом политичких гарнитура које после избора долазе на власт. Ако су они који долазе на власт склони корупцији, искористиће постојећу слабост институција и још више их притегнути да почине различите злоупотребе. Корумпирана власт или појединци из власти ослабљеним институцијама често шире страх код грађана. Такође, они од институција захтевају селективну примену закона. На тај начин једни су ослобођени законских поступака, а на друге се закон строго примењује. Наравно, строга примена закона није нешто рђаво, али је потпуно изопачена ако не важи подједнако за све грађане.

Србија је пример земље у којој влада изразита криза институционалног поретка. Корупција је једна од појава која ту кризу одржава, а код грађана формира неверицу у институционални поредак. Зато често грађани ванинституционално делују. То је уједно вид грађанског отпора на нелегалан начин. Изузимање од закона у појединачним случајевима, такође, нарушава владавину права и не дозвољава да се она успостави.

Трећи тип корупције у Србији је *политичка корупција*. Њени узроци су повезане са дугим периодом ауторитарних владавина у српском друштву од формирања модерне српске државности до нашег времена. Ауторитарни облик владавине почива на самовољи властодржаца где се закони употребљавају према личним прохтевима. Другим речима, закони важе за оне који им се не покоравају, а за њихове присталице и њих саме – не важе.

Тај образац политичке владавине има дубоке корене у српском политичком животу. И када су наступали периоди демократских владавина и демократизације политичког живота овај ауторитарни образац је често примењиван. Политичка самовоља омогућавала је политичким вођама и његовим најближим следбеницима стицање огромног богатства. У савременим демократским политичким околностима овај образац самовоље преноси се на политичке партије које су ауторитарно организоване и које своју ауторитарност преносе и на нивое законодавне и извршне власти. Преко политичких партија омогућава се политичка корупција.

Често се политичка корупција показује и срастањем економске и политичке моћи. Јаки лобији богатих људи притискају партије да предлажу и у скупштини доносе законе који погодују њиховим интересима. Управо се политичка корупција најчешће манифестује доношењем селективних закона који обезбеђују огромну корист онима који су за њих заинтересовани. Ту настају и опасни договори расподеле добити која је омогућена на законит начин између интересних група и политичких партија, односно моћних појединаца у политичким партијама.

Политичка корупција је увек велика, а често и невидљива. Она се најчешће показује статусним материјалним добрима. Погубно је што се политичка корупција у оквиру власти шири на све њене нивое. Када освоји пирамиду власти политичка корупција уништава политички, економски и социјални систем државе.[899] Она је заразна и за грађане који немају велике потребе, јер даје пример како човек може да оствари неку потребу којој се понекад вештачки стварају препреке или за које нема законско решење.

Политичка корупција у Србији је партократског типа јер партије носе политички живот, а самим тим постају плен или су склоне да прихвате коруптивне радње због личне или групне користи. На основу политичке корупције добијају се и места, као и разне функције у најважнијим институцијама државе. Добрим распоредом својих кадрова партије често одржавају монополске позиције и добит која проистиче из разних незаконитих радњи. Другим речима, политичка корупција је генератор свих облика коруптивних радња у држави. Она је и она кровна корупција која омогућава и малу и велику корупцију. Због тога је у борби против корупције најважније зауставити политичку корупцију и свести је на оне границе у којима она неће угрожавати друштвени поредак. Из тих разлога борба против корупције може отпочети само ако политичке елите које освоје власт покажу спремност и вољу да се обрачунају с корупцијом. Та воља креће управо од њих, односно њихових положаја и функција. Нема озбиљне борбе против корупције ако иза ње не стоји политичка воља оних који су тренутно на власти.

У сваком од ова три типа корупције могу се издвојити и још два типа или подтипа: а) *мала* и б) *велика* корупција.

[899] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 115.

Мала корупција у оквиру *парохијалне корупције* односи се на оне коруптивне радње у којима се, на основу родбинских и пријатељских веза, омогућавају различите ситне услуге често нелегалног карактера или убрзавају процедуре да би одређене услуге биле добијене. На пример, када неко на положају омогућава дозволе и потврде које нису засноване на законима и уредбама. Такође, као примери могу се узети и давање информација, које се не дају свима, тако да они који их добију имају предност у коришћењу, посебно ако су у питању информације које омогућавају добитке у одређеним пословима. Оваква врста злоупотреба нарушава равноправност заинтересованих за информације. У ове примере спадају и случајеви у којима се легално може добити оно што се тражи, али се уз помоћ родбинских или пријатељских веза то убрзава и на тај начин су на губитку они који поштују процедуре. Ако је нека институција дужна да у року од 30 или 60 дана реши нечији захтев, иако се захтеви решавају према редоследу пријема, у оваквим случајевима се злоупотребљава положај па они који су много касније поднели захтев добију решење преко реда.

У оквиру *институционалног типа корупције мала корупција* је најшире разграната и то је један од најчешћих облика коруптивног деловања која између осталог показује колико је корупција обухватила јавне и државне институције. У овом типу корупције даје се мито, односно подмићују се они од који зависи одређена услуга или, што је још опасније, а и теже, изнуђује се мито, односно успостављају се тарифе за одређене услуге. Примери ове корупције су најчешће везани за јавну администрацију, полицију, посебно саобраћајну, здравство и образовање. Према количини, то нису велики износи које дају појединци за подмићивање или се изнуђују, али је зато број таквих случајева велики и у збирном салду износи постају огромни.

И код *политичке корупције* може се делимично тврдити да постоји *мала корупција*. Она је ретка и више се манифестује као дар него као корупција у смислу изнуђивања. Даривање политичара увек подразумева и противуслуге. То поклањање најчешће је везано за разне фирме. Поклони нису велике вредности, али су најчешће обавезујући за оног политичара који је поклон примио, јер дародавац у једном моменту заузврат очекује неку привилегију или информацију која ће му омогућити добит у пословању. Такође, мала корупција у оквиру политичке корупције везује се и за убрзање процедура ван реда.

Ови облици корупције политичаре обавезују, а могу и да их доведу у позицију да буду уцењени пошто онај који даје дар, ако не добије очекивану услугу, може политичара да уцењује јавним објављивањем онога што је дао. Посебно је опасна спрега између политичара и криминалаца, јер криминалци и за мале услуге могу онога ко је на положају да уцењују и константно од њих нешто изнуђују.

Велика корупција у оквиру *парохијалне корупције* везана је за запошљавање, посебно када је реч о високим положајима у власти и јавним институцијама. Ти положаји омогућавају крупну добит која се често међусобно дели. У оквиру парохијалне корупције, велика корупција везана је и за намештање послова како би се на основу пријатељских или рођачких веза добијали одређени послови намештањем тендера или уговарали директно, без конкурса. То представља пример корупције која се одвија на нивоу јавног и приватног интереса. Та корупција омогућава велику корист и за онога ко тражи услугу, али и за онога који то омогућава. Овом корупцијом они на највишим положајима контролишу расподелу богатства преко поузданих рођака или пријатеља којима су доделили положаје и функције које то омогућавају. Пример за то су службе за јавне набавке, царинске и пореске службе, као и друге службе које на коруптиван начин омогућавају велику добит.

Велика корупција у оквиру *институционалног* типа *корупције* везана је за различите врсте јавних набавки, као и за расподелу средстава из државних фондова којима се поспешује развој привреде. То су примери када се онима који су на челу институција омогућава да куповином робе и технологије провизијом прибаве велику личну добит. Пример су здравствене институције којима је омогућено да купују лекове или медицинску опрему и да при томе падну у искушење да се укључе у коруптивну радњу ради стицања незаконите користи.

У институционалној корупцији велика корупција подразумева подмићивање, као и изнуђивање мита. Често они који су на власти велику корупцију омогућавају тако што у значајним институцијама, у којима се одвијају крупне новчане трансакције, постављају себи блиске људе и тако обезбеђују услове да се они служе коруптивним начинима у стицању богатства. Често ту велику добит међусобно деле. Велика корупција одвија се у затвореним круговима и она је зато тешко видљива за јавност.

Иза велике корупције неретко стоји и стручно знање које се злоупотребљава у коруптивне радње. То је посебно повезано са скупим модерним технологијама када је потребно издвојити велика средства за њихово набављање. Ако они који их набављају нису под константним надзором онда постоји велики ризик да се много тога у оквиру набавки може на коруптиван начин омогућити и реализовати. Велика корупција у оквиру институционалног типа корупције најчешће је повезана са политиком, односно са влашћу. Зато велики уплив у овај тип корупције има и политичка корупција.

Велика корупција у оквиру *политичке корупције* је, према величини и начинима на које се одвија, по последицама које производи најштетнија и најтрагичнија. Политичка корупција омогућава и ова два друга типа корупције. Политичком корупцијом остварује се највећа добит, односно богатство. Када је реч о политичкој корупције најзначајније је да се њоме омогућава доношење закона, процедура, уредби као и прописа који одговарају одређеним посебним интересама, то јест групацијама, што за последицу има и велику личну корист. Она утиче и на ширење корупције кроз све државне системе, као и на спречавање борбе против корупције.

Великом корупцијом они на власти, посебно најужи и најближи сарадници политичког вође који заузима премијерску или председничку функцију, заробљавају државу и своде је на приватни посед. Тако настаје приватна држава у којој је све подређено личном и приватном интересу. Држава постаје њихово приватно власништво.

У борби против корупције најзначајније је зауставити политичку корупцију, а самим тим довести у питање и велику корупцију. Када се то постигне онда се на много лакши начин може обрачунати и са ситном корупцијом. Јачањем појединачног интегритета у оквиру јавних институција и власти, али и јачањем институционалног интегритета и интегритета власти, корупција се може свести на најмању меру. У будућем развоју државе онда би се она јављала само као инцидент или појединачни случај.

7. ИНСТИТУЦИЈЕ ПОДЛОЖНЕ КОРУПЦИЈИ

Организовани политички живот од самог почетка прате његове негативне стране, укључујући корупцију; појединци у хијерархији организације били су у прилици да почине дела у нескладу са функционисањем институција и користили су ту прилику.[900] Другим речима, институционални политички и друштвени живот, као виши и сложенији облик политичког организовања, проткан је незаконитим радњама и злоупотребама које су често произилазиле из коруптивних понуда и изнуда. Корупцију су подстицали и инспирисали древни обичаји који прате човека од момента кад је постао свесно биће, а то су дар и даривање. Вероватно би се могло доказати да то произилази и из инстиктивног периода човековог живота, али је по свему судећи повезано и са делом животињског света.[901]

Инстинкт привлачности и код животиња испољаван је једном врстом даривања, односно подаривања. Удварање у животињском свету често је праћено даровима у облику хране или нечега повезаног са прављењем гнезда. Даривање и прихватање дара на овај начин дубоко припада биолошкој природи и уграђено је у облику инстинкта. Оно што показује животињски свет јесте да је дар својствен мужјаку, а примање дара женки. Добар

[900] У организованом људском животу институције настају као потреба да се ограниче неке опаке стране човекове природе које имају штетне последице по људску интеракцију: „Институције су правила игре у друштву или, формалније, човеком направљена ограничења која обликују људску интеракцију“. Институције структуришу људске подстицаје у оквиру политичког, економског и социјалног живота. Другим речима, институције су брана злом делу људске природе да не доминира у друштвеном животу. Што су институције изграђеније и моћније то се и могући рђави подстицаји лакше заустављају. Институције могу бити формалне и неформалне. Формалне институције успостављају формална ограничења предвиђена прецизним озакоњеним и прописаним правилима. Неформалне институције регулишу неформална ограничења која се у људском понашању подразумевају на основу конвенција и обичаја. Правила за формалне институције су правни, а за неформалне обичајни закони. (Douglass C. North, *Institutions, institutional change and economic performance*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, pp. 3–4. Vartuhí Tonoyan, Robert Strohmeyer, Mohsin Habib, Manfred Perlitz, „Corruption and Entrepreneurship: How Formal and Informal Institutions Shape Small Firm Behavior in Transition and Mature Market Economies“, *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol. 34, Issue 5, 2010, p. 805. Farzana Chowdhury, Sameeksha Desai, David B. Audretsch, *Corruption, Entrepreneurship, and Social Welfare: A Global Perspective*, Springer International Publishing, Cham, 2018, pp. 39–40)

[901] Даривање у животињској свету произилази из љубави. Тако Жан Ростан (Jean Rostand) истиче да „у најпримитивнијем свом облику, љубав се непосредно везује за узимање хране. Она је у неку руку глад сваког бића, управљена ка ближњем који, пошто другој јединки није сасвим истоветан, нуди тајанствену привлачност непознатог. Ова привлачност бића за биће, ова жудња за другим, завршиће се било у присном и коначном спајању две јединке, било у пролазној вези после које ће се оне раставити, поставши и једна и друга, и једна другом, помало друкчије од онога што су биле раније“. (Žan Rostan, *Ljubav u životinja*, Vuk Karadžić, Beograd, 1968, стр. 19)

пример су ласте и градња њиховог гнезда. Нешто слично је и са родама, а још је упадљивије код голубова и паунова. Инстинкт даривања карактерише и најсложеније сисаре, међу њима посебно мајмуне и хоминиде.

Са првим организованим облицима људског живота тај инстинкт се социјализовао и добио је две карактеристике, материјалну и симболичку. У људским односима и материјално има симболички карактер, с тим што материјално конкретно задовољава неку егзистенцијалну потребу или интерес.[902] Из овог прастарог социјализованог људског обичаја у организованим друштвима појавила се и његова тамна страна. Дар као начин да некога обрадујете и озарите може да се дегенерише у намеру да се помоћу дара добије и нешто што вам не припада. Временом су дар и даривање полако упакивани у злоупотребу која је добила размере мита и подмићивања.[903] Пут је ишао од даривања до подмићивања.

Прве институционалне нелегалне радње и злоупотребе проистекле су из даривања које су вешто људи користили да би задовољили своје потребе и интересе.[904] Другим речима, један стари добар обичај, који подједнако утиче и на биолошку, односно прву људску природу, али и на човека као културно биће, односно личност, искоришћен је у негативне сврхе. Показало је искуство да су институције често неотпорне на тај прастари обичај пријатан људима, који изазива различита задовољства, па и неку врсту унутрашњег озарења. Дар у овом значењу представља наговор и искушење, односно ђавољи посао.[905]

---

[902] Још у архаичним друштвима дар је попримио обавезу узвраћања поклона. Према Марселу Мосу, у многим старим цивилизацијама „размена и уговарања обављају се у виду дарова који се дају и узвраћају у ствари обавезно, а само теоријски добровољно“. (Marsel Mos, *Ogled o daru*, у: Marsel Mos, *Sociologija i antropologija 2*, Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Beograd, 1998. стр. 10)

[903] Како истиче Марк Најтс, даривање је карактеристично за модерни период, али оно је постало важно још у раној модерној култури. Временом се уобичајило да се после даривања очекује уздарје, односно један облик реципроцитета. Увек кад је дар даван, очекивало се да даривана страна обавезно узврати. Била је то граница где је реципроцитет постепено завршавао у подмићивању и на тај начин подстицао коруптивно деловање. (Mark Knights, „Corruption and Anticorruption in Britain“, *History Today*, Vol. 65, Issue 12, 2015, p. 31)

[904] Корупција припада појавама које отварају и продубљују даривање, али сада схваћено као давање и тражење. Нешто се даје да би се нешто добило. Нешто се тражи да би се, такође, добило. Формула давати-тражити корупцијом повезује државу, институције и грађане. Та формула је „девијантна интимност“. У тој девијантној интимности губи се невиност и институција и грађана, односно ствара се „интимност истовремено принудна и добровољна“. Управо то је сликовито описала Рут Милер (Ruth A. Miller). (Ruth A. Miller, *The Erotics of Corruption: Law, Scandal, and Political Perversion*, State University of New York Press, Albany, 2008, p. 19)

[905] Ђаво „људе куша и наводи на грех да би их или уништио или придобио за своју борбу против Господа“. (Džefri Berton Rasel, *Mit o đavolu*, Mirdin, Mladenovac, 2006, стр. 173) „У рабинској књижевности, демони су духовна бића којима је Господ дозволио да нас наводе на искушење или да нам као казну за наше грехе наносе телесне повреде; ту исту улогу имају и у Новом завету, где се још јасније говори о томе како свом поглавару Сатани помажу да се супротстави Божјем или небеском царству“. (*Ibid*., стр. 158–159) „Морално зло у људима постоји можда и без посредства Сатанине разорне моћи, али Сатана то зло непрекидно

Као све добро и лепо у природи и друштву може лако да буде искоришћено у нешто рђаво и ружно. И у религијском искуству анђео као пример добра и лепоте, када се одмиче од створиtеља, постаје ђаво.[906] Тако нешто се збива и са даром и даривањем. Уместо да доноси добро и лепоту, злоупотребљено даривање доноси нешто рђаво, често зло, неукусно и ружно.

7.1. Најризичније институције у Србији када је у питању корупција

Што су институције релевантније ризик од корупције је већи, јер када се оне уз помоћ корупције освоје онда неки појединци или групе добијају велику добит и бенефиције. Они који се користе корупцијом и шире је управо желе помоћу ње да придобију највредније државне институције: *законодавну*, *извршну* и *судску власт*. Корупција у законодавној и извршној институцији великог је обима и често најмање видљива.[907]

У *законодавној* институцији, односно парламенту (скупштини), заступљена је политичка корупција. Политичка корупција у законодавном органу снажно утиче на све друге институције. Као најзначајнија институција политичког живота, парламент би требало да служи као узор и буде пример свим осталим институцијама како да функционишу. Ако у ту кровну институцију државе продре корупција, она се после пирамидом институционализма шири на доле и захвата све институције власти.

Парламент би требало да има стварну моћ, али искуство говори да највиши представнички дом има само формалну и симболичку моћ. Стварну моћ има извршна власт, односно влада коју парламент бира и која је једним делом зависна, посебно у тренутку формирања, од парламента. После избора владе она често диктира како ће

подстиче, па су и сви они који греше неминовно у његовој власти. Свакога дана, на сваком месту, у сваком животу, Сатана и његови моћници раде на томе да сруше Божје царство. Ђаво је извор лажи, злочина, ратова; он нас куша, оптужује, кажњава; он нам доноси несреће и болести, па нас чак и запоседа“. (*Ibid*., стр. 166)

[906] Džefri B. Rasel, *Princ tame*, PONT, Beograd, 1995, стр. 96.

[907] Филипо М. Зерили (Filippo M. Zerilli) сматра да је корупција у парламенту „права корупција“. Према њему, нејозбиљније нелегалне злоупотребе, па и коруптивне радње, чине се на „вишем нивоу“. Он посебно издваја политичаре, агенте тајних служби, судије, али и друге који су, или су били, на вишим положајима у власти. (Filippo M. Zerilli, *Corruption, Property Restitution and Romanianness*, in: *Corruption: Anthropological Perspectives*, Dieter Haller, Cris Shore (eds.), Pluto Press, London, 2005, pp. 87, 92)

парламент функционисати. То произилази из логике да већина у парламенту бира своју владу. Када парламент изабере владу прихвата и обавезу, пошто је она његов избор, да стално њене предлоге подржава и претвара их у законе. Када је о корупцији реч, за парламент је најопасније када влада, односно извршна власт, али и партије, почну да намештају и купују законе.

Моћне интересне групе, односно лобији, често преко партија на власти захтевају доношење закона који ће погодовати њиховим уским интересима и који ће им омогућити монопол у њиховим пословима.[908] Различита искуства су показала да су тако излобирани закони селективни и да решавају проблеме само њиховим наручиоцима.[909] Селективност уводи неравноправност и дискриминацију, а истовремено омогућава згртање огромног богатства и корист уских кругова и група повећавајући на тај начин неједнакост, често подстичући и велику незапосленост. Другим речима, селективни закони нарушавају друштвену структуру и уносе у њу велику нестабилност. Ствара се стање неравноправности грађана пред законом и истовремено неповерења у институције које такве законе спроводе.[910] Када се „доносе закони који су непотпуни, односно кад закони не обухватају неку појаву, проблем, област коју треба да регулишу у потпуности, они су потенцијални показатељ да је могуће сумњати у то да иза тога стоји корупција“.[911]

---

[908] „Интереси у друштвеном и политичком животу су парадоксални. С једне стране, развијају политички живот, подижу активизам у њему, а, с друге стране, могу да га угрозе када нису регулисани, надзирани и контролисани јер завршавају у разним облицима нелегалног понашања и велики су ризик за појаву, ширење и одржавање једне од најопаснијих друштвених појава – корупције“. (Милица Јоковић, „Интереси и корупција“, *Социолошки преглед*, Vol. LI, No. 3, 2017, стр. 466)

[909] Расма Карклинс наводи да „истраживачи говоре и о законима које 'наручују' пословне или криминалне групе, што другим речима значи да законодавци добијају мито да би усвојили неки пропис... Поред подмићивања законодаваца да би нешто учинили, мито се може давати и да би они пропустили одређене радње или занемарили своје дужности“. (Rasma Karklins, *Sistem me je naterao: korupcija u postkomunističkim društvima,* Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, Beograd, 2007, стр. 35–36) Добар пример даје и Џон Гардинер (John Gardiner) описујући ситуацију у којој посланик, који истовремено поседује акције у неком руднику, „гласа за неки закон који ће омогућити пореске олакшице тој компанији“. На тај начин он улази у сукоб интереса који му омогућава да оствари добит. Гардинер то назива „законодавни сукоб интереса“. (John Gardiner, *Defining Corruption,* in: *Political Corruption: concepts and contexts,* Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, p. 27)

[910] „Ако људи осећају да их полиција или судови неправедно третирају, мање је вероватно да имају веру у правни систем. Неједнакост пред законом део је веће теме неједнакости. *Људе корупција више брине када промовише неједнакост него када им просто узима новац*“. (Eric M. Uslaner, *Corruption, Inequality, and the Rule of Law*, Cambridge University Press, New York, 2008, p. 39)

[911] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 67.

Ради сузбијања корупције у законодавној власти потребно је формирати независне контролне и надзорне органе и најстручнијим институцијама, као и целокупној јавности, посебно стручној, омогућити увид у све законске предлоге. Формирањем независних државних институција, посебно оних које се баве корупцијом, добија се добар увид у законе и њихову примену, али и подстиче контрола и превентива у борби против корупције. Сваки предлог закона који регулише неку област веома је осетљив и зато је потребно на њему што више радити и што више увида имати пре коначног усвајања. Поред мишљења ових независних тела, потребне су и научне и стручне експертизе и помоћ јавности. Зато је неопходно организовати скупове на којима би се могла чути различита мишљења и приступи законским предлозима. То је најбољи начин да закон не буде селективан и да се не преобрати у погодност за било који облик корупције.

За *извршну власт* корупција је велики изазов и опасност.[912] Та опасност сразмерна је значају извршне власти, односно владе, за политички живот државе. Управо влада одржава све системе и даје импулсе да друштво може да функционише, што је предуслов напретка, али и одржавања стабилности и политичког и друштвеног поретка.[913] У том смислу влада је пред великим искушењима превасходно због заинтересованих интересних група, посебно моћних. Преко владе оне покушавају да наметну своје интересе, често супротне не само општим интересима него и другим појединачним, као и посебним интересима.

Извршна власт носилац је политичке воље од које зависи да ли ће у њу продрети корупција и преко ње се потом проширити у све важне друштвене системе. Влада је под притиском не само приликом предлагања закона већ и коришћења њеног овлашћења да одређена питања и проблеме у друштву регулише уредбама. Ту владину ингеренцију лако могу да злоупотребе чланови владе, као и они који споља притискају владу, што изазива снажне поремећаје и потресе у функционисању одређених друштвених области. Тако

[912] „Корупција... угрожава друштвену солидарност, али има још веће ефекте на учинак власти на квалитет живота и на повећање неједнакости“. (Eric M. Uslaner, *Corruption, Inequality, and the Rule of Law*, Cambridge University Press, New York, 2008, p.139)

[913] Тако Танци сматра да корумпирана власт снижава и урушава квалитет државе, односно државних и јавних институција и свега повезаног с јавним сектором. (Vito Tanzi, *Termites of the State: Why Complexity Leads to Inequality*, Cambridge University Press, New York, 2018, p. 296)

„уредбе као један облик дискреционог овлашћења владе могу да почине страшну штету, али и да помоћу њих чланови владе прибаве огромну корист“.[914]

Три посебна изазова када је у питању корупција у влади јесу њене ингеренције везане за буџет, јавне набавке и државне резерве. Влада порезима и различитим таксама пуни државни буџет да би њиме финансирала опште интересе конкретизоване планом владе. Та моћ да прикупља буџет, поготово да га распоређује, може владу да увуче у нерегуларност, односно да омогући коруптивне радње. У процесе прикупљања и расподеле буџетских средстава може да продре корупција, што неминовно прераста у велику опасност по развој државе. Због тога је веома важно да независни државни органи, као и удружења грађана формирана за решавање интереса, имају увид у рад владе, али и надзорну и контролну функцију.

Мрежа једних и других органа и удружења, уколико добро функционише „и ако је законски утемељена и гарантована може бити не само коректив него и скенер који у сваком тренутку може да открије могуће злоупотребе које могу да се размахну и потпуно завладају друштвом и државом“.[915] Да би ризик од корупције у влади био смањен на минималну меру потребна је отвореност владе према јавном увиду у рад министарстава. Један од најважнијих увида у функционисање владе, поред предлога закона, јесте увид у расподелу, то јест трошење средстава из буџета. Стога је веома важно да Министарство финансија омогући јавности увид о пристизању средстава у буџет, као и за шта се та средства намењују и троше. Тај увид олакшава посао свима који обављају послове у министарству, а подиже и углед министра који показује да је отворен и одговоран и да све што ради је доступно јавности.

Једна од великих замки када је у питању корупција извршне власти повезана је с подмићивањем или изнуђивањем мита ради добијања дозвола или других погодности које траже они који за то немају законску основу.[916] Преко мита и изнуђивања извршна власт

[914] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 69, Роберт Клитгард сматра да је корупција у власти збир монопола и дискреције уз одсуство одговорности. (Robert Klitgaard, *Controlling corruption*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1991, p. 75)

[915] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 69.

[916] Слабост власти, која нема сталан и прецизан увид и контролу рада својих служби, стварају ситуацију у којој је корупција вероватнија. Државне службе задужене за издавање различитих врста дозвола често су под снажним утицајем оних који су заинтересовани да их наведу да попусте и прихвате подмићивање, а

лако упада у уцену. Када неко прихвати да буде подмићен он је истовремено уцењен од оних који га подмићују. Када уцена профункционише у оквиру извршне власти она може да обухвати целу пирамиду власти. Помоћу уцена настаје корумпирана власт и формира се коруптивни образац којег после власт тешко може да се реши и ослободи. „Кад једанпут човек упадне у мрежу уцена, он више никада из тога не може да изађе. Уцењени човек је заробљени човек. Због тога имамо често на делу заробљену извршну власт преко њених унутрашњих заробљеника. То је процес заробљивања не само власти него на крају и државе. Тако настају заробљене државе. Уцена је најопасније средство за функционисање једне владавине. То је пример трагедије политичког живота у једном друштву и држави. Из ових разлога корупција у извршној власти, односно влади, је истовремено и најопаснија и најтрагичнија јер друштво и државу води у распадање и пропаст“.[917]

У *правосудним институцијама* корупција је много мања, али је по последицама штетнија и разорнија јер правосудни систем као најнезависнији облик власти има контролну, надзорну и санкционишућу функцију.[918]Ако тај систем не функционише онда је корупција незаустављива и онда нема ништа од борбе против ње. Правосудне институције су, поред тога што су важне и значајне, веома осетљиве. Та осетљивост је оно због чега треба пазити да се у оквиру њих подиже на највиши ниво и интегиртет запослених и институције. Свака провала у облику противзаконитости или злоупотребе, ако оштро не буде кажњена, може лако да буде пукотина кроз коју ће пошасти друштвеног уђи, проширити се и загосподарити овим институцијама.[919]

временом и да саме почну да изнуђују мито. (Andrei Shleifer, Robert W. Vishny, „Corruption“, *The Quarterly Journal of Economics,* Vol. 108, No. 3, 1993, p. 599)

[917] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 70.

[918] Корупција у правосуђу је „стицање приватне користи злоупотребом овлашћења која проистичу из чињенице да одређено лице заузима одређени положај или функцију у правосудним институцијама. При томе, потребно је имати у виду да овако одређена корупција представља шири појам од кривичног дела примање мита, имајући у виду да обухвата и понашања која су садржана у елементима кривичних дела као што су противзаконито посредовање или злоупотреба службеног положаја. Поред тога, потпуно разумевање овог облика корупције као феномена, нужно захтева да се у круг потенцијалних извршилаца укључе не само такозвани правосудни функционери – судије и јавни тужиоци, већ и лица која у ширем смислу представљају део правосудног апарата као што су припадници правосудне администрације, судски приправници и сарадници“. (Миодраг Мајић, *Корупција у правосуђу*, у: *Корупција: основни појмови и механизми за борбу,* приредио Горан П. Илић, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2015, стр. 70–71)

[919] Ако се корупција рашири у правосуђу она „недвосмислено показује да са постојећим системом и његовим функционисањем, с једне, и друштвеним нормама и вредностима, с друге стране, нешто озбиљно није у реду. Укорењена коруптивна пракса у правосуђу онемогућава јасно тумачење права са најауторитативнијег

Правосудне институције треба да буду заштићене и споља и изнутра. Најбоља заштита је, према томе, спољашња и унутрашња контрола. Ако су контролни механизми добро одређени, а критеријуми јасни, уз високе казне, ове институције ће бити заштићене од било каквих напада, па и коруптивних. Свака од ових институција има важну заштитничку улогу. Тужилаштво обавља послове повезане с било којом злоупотребом која нарушава опште добро и правду. Суд је, пак, крајња инстанца и брана која штити опште добро, гарантује грађанске слободе и права, као и правду која је темељ битног услова за друштвени живот – равноправност свих пред законом. Судска власт је прва, али и последња заштита права и праведности. То је инстанца која прати и рад две друге изузетно значајне институције, полиције и тужилаштва.

У праћењу корупције и борби против ње најрелевантнију улогу имају правосудне институције.[920] Ако оне ваљано функционишу, свако коруптивно дело биће на правичан начин санкционисано. Те институције имају и превентивну, али и истражну и извршну функцију. Оне уједињују оно што је повезано са освешћивањем грађана да не нарушавају друштвени поредак, не доводе у питање безбедност и стабилност и онемогућавају све криминалне и коруптивне поступке, односно активности. Свака од ових функција степенасто обавља свој посао. Ако се зна да су то непристрасне, објективне и правичне институције које не поступају селективно већ да се односе према свима подједнако, онда оне имају јаку превентивну улогу и поруку. Тешко се нормални људи усуђују да се упусте у ненормалан начин остваривања и задовољавања својих потреба и интереса. У томе се и огледа превентивност правосудних институција. А када превенција није за неке довољна, онда ове институције истрагом утврђују кривицу и штету, а извршним одлукама, односно пресудама, одређују меру кажњавања.

Показало је искуство да се у земљама у којима добро функционише правосудни стуб државе, односно правосудне институције, криминал и корупција своде на најмању

места, односно општу и ефикасну примену закона и устава од стране оних који су позвани да их спроводе. На тај начин она постаје парадигма за одсуство владавине права и закона, праведности, а затим и социјалне правичности у друштву у целини". (*Корупција у правосуђу,* Борис Беговић, Мирјана Васовић, Слободан Вуковић, Лепосава Карамарковић, Бошко Мијатовић, Амалија Павић, Владимир Павић, Александар Симић, Драгор Хибер, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004, стр. 17)

[920] Независно и квалитетно правосуђе делује „на одвраћање од корупције" и угрожава „корумпиране трансакције једне елите неке земље". (Johann Graf Lambsdorff, *The Institutional Economics of Corruption and Reform: Theory, Evidence, and Policy*, Cambridge University Press, New York, 2007, p. 47)

меру,[921] често постајући друштвено занемарљиве појаве. Помоћу ових институција подиже се и свест грађана, односно формира се посебна правна култура. Правна култура грађанину омогућава да сагледа границе сопствене слободе, која су његова права и дужности да би водио нормалан живот и да би на основу тог живота утицао на нормалност у друштву.

Пример земаља које су усавршиле и на овакав начин поставиле правосудне институције јесу скандинавске државе, Нови Зеланд, Швајцарска и Сингапур. Нови Зеланд и Данска се, на пример, према Индексу перцепције корупције (Corruption perceptions index, CPI), односно експертском мерењу корупције, сматрају земљама у којима корупција практично не постоји. Уколико се, ипак, догоди нешто што би могло да подсећа на корупцију, то по правилу није плод свесне активности него незнања или потиче од спољашњих чинилаца који уносе корупцију, а да Данци, рецимо, и не знају о чему је реч, односно не препознају ни начине ни облике коруптивног дела. После Данске на другом месту према CPI за 2017. годину, долазе Финска и Норвешка које деле треће место, док Шведска дели шесто.[922] Сматра се да првих 20 држава на овој листи чини групу земаља у којима је корупција ретка појава и где коруптивна дела, и кад се почине, не могу да угрозе поредак, безбедност и стабилност друштва.

У оквиру државне управе, када је у питању корупција, прва на удару је полиција.[923] Полиција штити и гарантује јавни ред, мир и безбедност грађана. Она има истражну

---

[921] „Очигледно, ниједна земља није лишена корупције. Нити је оптималан ниво корупције нула – не само да је контрола корупције скупа, већ је и 'потрага за апсолутним интегритетом' прилично дисфункционална... и нарушава сврху владе и њених служби“. (Melanie Manion, *Corruption by Design: building clean government in mainland China and Hong Kong*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 2004, pp. 4–5)

[922] *Transparency International – Corruption perceptions index 2017,* доступно на: www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017#table, приступљено: 24. 4. 2018.

[923] „Због изузетне позиције у друштву, полиција је изложена притисцима подмићивања са свих страна: одоздо (од стране криминалаца), са страна (од грађана који нису криминалци, али у чијем интересу може бити да се у датом тренутку прекрши закон) и одозго (од стране органа управе – општинских, градских, републичких, итд). Оснивач београдске техничке полиције Арчибалд Рајс, истицао је да је полицијско занимање 'можда оно где су припадници изложени највећим искушењима'. Један од разлога тог притиска лежи у чињеници да су дискрециона права полиције веома значајна, јер често и у највећој мери од ње зависи да ли ће закон бити примењен на некога ко га је прекршио“. (*Корупција у Србији,* Драгомир Антонић, Будимир Бабовић, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Зоран Вацић, Слободан Вуковић, Зоран Ивошевић, Драгољуб Кавран, Бошко Мијатовић, Божо Стојановић, Драгор Хибер, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001, стр. 94) Према испитивању јавног мњења о корупцији у Србији које су у јуну 2012, године обавили УНДП и „ТНС Медијум Галуп“, полиција је међу неколико институција које се сматрају високо коруптивним. (Zoran Stojiljković, *Država i korupcija*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2013, стр. 303–304)

функцију и због тога се прва суочава са корупцијом. Од тога како ће полиција истражити и колико ће материјалних доказа прикупити зависи разоткривање и заустављање корупције. Рад полиције треба да буде непристрасан и једини критеријуми који треба да је воде јесу професионални стандарди. Да би полиција обављала тај деликатан и тежак посао који јој држава налаже неопходно је да њени припадници буду квалификовани, да имају искуство, лично поштење, да су поверљиви и високо мотивисани и лојални у обављању своје професије. Због тога је изузетно важно ко ради у полицији, с каквим знањем и вредносним карактеристикама, односно моралним васпитањем и културом. Полиција треба да буде заштићена на тај начин што неће имати егзистенцијалне проблеме да због њих не би пала у искушење да почини нешто нелегално јер управо су полицајци оно будно око које мотри на сваку незаконитост. Не могу то да раде они који су и сами у нелегалности. Такође, код грађана треба да добију уважавање и ауторитет који ће још више ојачати њихов лични интегиртет. Само тамо где грађани поштују полицију и гаје поверење у њу, она може да обавља посао на високо позициониран професионални начин. Неповерење у полицију значи неповерење у примену закона, а самим тим губи се и поверење у државу и све остале њене институције.[924]

Полиција је најистуренија институција у праћењу свега узурпаторског и незаконитог. Из тог разлога ову институцију треба потпуно заштитити и обезбедити од продора у њу било којег облика нелегалности или корупције. Најбоља заштита је унутрашња контрола у оквиру полиције, али и материјални статус који треба да омогући одговарајући животни стандард њених припадника. Од момента када се запосле полицијцима треба обезбедити основне потребе попут стана и пристојне плате. Полиција је осетљива када је у питању корупција. Стога је неприхватљиво да они који треба да истражују и спречавају нелегалности и сами – због лошег материјалног статуса – постану подложни искушењу да се упусте у нелегалне радње и лаке мете за прихватање или изнуђивање мита. Неспорно је да су они у великом искушењу јер су у сталном контакту са грађанима и тај конктат је изазов да понекад прекршајне или недозвољене радње не кажњавају већ их заташкавају уз помоћ подмићивања. Примери су и у свету, а и у Србији,

[924] Када је у питању корупција, неки аутори, на основу истраживања истичу да грађани губе „веру у институције и радије би [корупцију, *прим. М. Ј.*] пријавили новинарима него полицији“. (Emmanuel Yeboah-Assiamah, Samuel Alesu-Dordzi, „The calculus of corruption: a paradox of ‘strong’ corruption amidst ‘strong’ systems and institutions in developing administrative systems“, *Journal of Public Affairs*, Vol. 16, No. 2, 2016, p. 213)

да управо починиоци нелегалности и разноликих злоупотреба настоје да подмите полицију како би је на тај начин уценили и компромитовали. Када грађани престану да верују полицији онда су они у великом проблему када је питању заштита јавног реда и мира, али и њиховог физичког интегритета.

Корупција у полицији на нижим нивоима није велика, ако се као једино мерило рачунају новчани износи, али је заразна и по последицама компромитујућа. Често полицијаци окрећу главу од неких незаконитих радњи, чак и сами изнуђују мито, а у неким случајевима учествују у недозвољеним радњама, посебно с криминалцима. У савременим околностима посебно су опасне нелегалне радње повезане с наркотицима, продајом и трговином оружјем, као и несавесно обављање послова или учествовање у пљачкама које понекад полицајцима могу да донесу прилично велику корист.

Посебан сегмент полиције, саобраћана полиција, у великом је искушењу када су у питању саобраћајни прекршаји. Што су развијеније саобраћајне комуникације то су и повећани случајеви саобраћајних прекршаја који понекад могу да буду и трагични. Ту се одвија процес великих бројева и управо у том великом броју могуће је да неки полицајци прикривају прекршиоце и због подмићивања не спроводе законске поступке који би били окончани кажњавањем. Корупција се у тим случајевима одвија у четири ока и она поприма дискрециони карактер. Посебно тамо где не постоје прецизна техничка средства која мере прекршај постоји могућност да полицајац дискрециono процењује да ли је неко направио прекршај. Тада је могућа новчана понуда прекршиоца да се на прекршај зажмури или дикретно изнуђивање полицајаца како не би подносили пријаву. Те злоупотребе су нарочито биле велике када је полиција на лицу места могла да наплати прекршајну казну.[925] Употреба нових технологија омогућава да саобраћајна полиција ефикасно делује и да је истовремено под великим надзором и контролом. То се посебно

[925] „Веома чест, ако не и и најчешћи вид корупције дешава се у вези са саобраћајним прекршајима. У Србији је то, такорећи, била уобичајна појава. Полиција готово никада није поступала превентивно тиме што би на неку забрану или опасност упозоравала возаче пре него што дођу у ситуацију да прекрше забрану и тиме створе ситуацију опасну за себе и за друге. Она се по правилу прикрије после места где постоји опасна ситуација. Тада се од прекршиоца наплаћује казна, али и врло често се са њом прави нагодба да плати мање него што је прописано, али да казну плати полицајцу, без потврде или признанице. Такође, издавање саобраћајних дозвоза за аутомобиле без доказа о њиховом легалном пореклу и статусу било је чест повод за давање и узимање мита од стране припадника МУП“. (*Корупција у Србији,* Драгомир Антонић, Будимир Бабовић, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Зоран Вацић, Слободан Вуковић, Зоран Ивошевић, Драгољуб Кавран, Бошко Мијатовић, Божо Стојановић, Драгор Хибер, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001, стр. 97)

односи на инструменте који могу да прекршаје забележе и на видео надзор који омогућава да се на снимцима тачно види како полицајци поступају са прекршиоцима. Видео снимци двоструко сведоче, визуелно и говорно. Таква употреба технологије онемогућава полицију да се упусти у изнуђивање да би био прикривен прекршај, а истовремено контролише прекршиоца који покушава да избегне казну подмићивањем полицајца.

Посебну улогу, али истовремено и ризик када је у питању корупција и борба против корупције, имају *тајне полицијске службе*. Ако њихова делатност није строго и прецизно законски дефинисана, они ће моћи да се упусте и укључе у коруптивне радње и тиме ослабе или зауставе борбу против корупције. Поред дефинисања послова којима се баве, као и утврђеним овлашћењима, тајну полицију треба да надзиру и контролишу парламент и невладине организације специјализоване за праћење активности тајних полицијских служби. Та двострука контрола умањује злоупотребе, незаконитости и евентуалне коруптивне радње у које могу да се упусте припадници тајних полицијских служби.

Када је у питању корупција припадника тајних полицијских служби, опасност вреба из чињенице да те службе, када су злоупотребљене од власти или када се саме упуштају у злоупотребе, могу да прибаве многе податке, посебно из приватног живота функционера, и да то користе за уцену. Приватни живот, када га нагледају припадници тајних безбедносних служби, може да буде извор за уцене. Те уцене су најчешће повезане с разним људским пороцима који не морају да имају јавни утицај и последице, али који могу да компромитују у јавности носиоце функције.[926] Да би избегли компромитацију, они често постају жртве тајних полицијских служби јер морају с њима да сарађују, а у тој сарадњи службе могу да их доведу у позицију да злоупотребљавају функцију тако што чине различите коруптивне нелегалности, и по садржају и по суштини.

Искуства показују да се тајне службе, када нису контролисане, лако и брзо отргну и почињу да функционишу за свој рачун. То је једна од најопаснијих самовоља иза које стоји велики државни разлог, односно то је самовоља која функционише на организован начин. Такође, тајне службе, када се послуже корупцијом, помоћу уцена и корупције остварују сопствену моћ као надмоћ над свим органима власти и институцијима у држави. Оне постају држава у држави. У земљама које су пролазиле кроз транзицију, управо су

[926] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 102.

тајне службе најчешће преживљавале и једине нису трпеле никакве последице, а све њихове злоупотребе и незаконитости су скривене, у најгорем случају заташкане, и службе су успевале да наметну своје обрасце деловања и новим властима. На тај начин су нове демократске институције заробљене од тајних полицијских служби, а временом су потпуно почеле да функционишу по њиховом старом обрасцу којим су оне надмоћно држале у рукама целокупну државну структуру, односно све државне органе и институције.[927]

Због опасности којима су бремените тајне полицијске службе, потребно је потпуно их расформирати и на нов начин формирати како би корупција била заустављена. Показало се да су реформе тајних служби биле мање-више опсена, у сваком случају оно што је названо реформама показало је потпуну и тоталну немоћ да те службе држава у новим околностима користи на прави начин, уз предуслов да их прво онеспособи за злоупотребе и незаконитости.[928] У земљама у транзицији у којима су тајне службе расформиране показало се да је и борба против корупције била ефикаснија и да је корупција сведена на меру која не угрожава функционисање државних институција.[929] Нажалост, у Србији после 2000. године тајне службе нису расформиране, нити је ишта у оквиру њих реформисано. То је један од битних чинилаца неефикасности борбе против корупције и немоћи свих органа који су покушали да се боре против ње. Из тог разлога требало би ове службе у Србији на систематичан начин реформисати или их распустити па поново успоставити. Претходно је потребно законски регулисати њихово реформисање и у том оквиру отворити досијее сарадника тајних служби по идеолошкој и политичкој основи. Тек отварањем досијеа сазнало би се колико је сарадника тајних служби у оквиру државних органа, на који начин су сарађивали, колико и каквих злоупотреба су починили и директно учествовали у коруптивним радњама.[930]

Институција тужилаштва у правосуђу веома је значајна и истовремено осетљива због тога што оно гони починиоце кривичних дела, а надлежна је и да употреби правна средства у заштити уставности и законитости. Управо због овлашћења која има као орган

[927] *Ibid.,* стр. 104.
[928] Aleksandar Resanović, „Otvaranje dosijea tajnih službi – uporedna iskustva“, *Hereticus,* Vol. II, Br. 1, 2004, стр. 16–23.
[929] Timoti Garton Eš, *Dosije – lična istorija*, Radio B92, Beograd, 1998, стр. 81–82.
[930] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 105.

гоњења, која су често дискреционог карактера, могућа је појава корупције у оквиру институције тужилаштва. Законски тужилаштво је строго хијерархијски организовано. Републичког јавног тужиоца бира Народна скупштина, а он потом поставља тужиоце на окружном и општинском нивоу. Имајући право да преузима акте везане за гоњење од тужилаца и да их предаје вишем или нижем тужилаштву, али и другом тужиоцу, републички тужилац може да утиче на тужилачки рад и да помоћу тог утицаја евентуално злоупотреби функцију или омогући корупцију.

Откривање корупције у тужилаштву је најтеже зато што је оно у истражном поступку везано и за истражног судију и за полицију. Рад тужилаштва одвија се у координацији између истражног судије и полиције. Та координација омогућава му алиби ако би се укључио у коруптивну радњу. Тај алиби произилази прво из онога што припада делокругу истражног судије, а то је да „води истражни поступак, одлучује о томе које ће докази прикупљати односно изводити, одлучује у првом степену о притвору и укидању притвора, доноси решења о обустави поступка, односно о завршетку истражног поступка и уступања предмета тужиоцу ради подизања оптужнице“.[931] У односу на истражног судију тужилац има ингеренцију и да предложи и да укине притвор. Када је у питању притвор он може да предложи извођење нових и додатних доказа, што онда утиче на трајање притвора. У надлежности тужиоца је и подизање оптужнице, као и изношење чињеница које иду у прилог неподизању оптужнице. Такође, у његовој надлежности је и квалификовање кривичног дела у оптужници и заступање оптужнице. Тужилац има право на правне лекове. У свему томе ограничавају га само устав и закони, а све остало је ствар његовог уверења и доказа и разлога према којима подиже или одустаје од оптужнице. Тај део омогућавају му велика дискрециона овлашћења.[932]

На основу праћења оптужница могуће је увидети евентуалну политичку зависност тужилаштва, односно тужиоца. Примери су показали да су они често зависни од оних који су тренутно на власти. Ти примери повезани су са чињеницом да у једном периоду почиње гоњење само за одређена кривична дела. Када се промени власт, међутим, деси се да то гоњење престаје. Због тога се може закључити да „политика гоњења не мора бити (и није

[931] *Корупција у Србији,* Драгомир Антонић, Будимир Бабовић, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Зоран Вацић, Слободан Вуковић, Зоран Ивошевић, Драгољуб Кавран, Бошко Мијатовић, Божо Стојановић, Драгор Хибер, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001, стр. 87.
[932] *Ibid*., стр. 87.

била) резултат процене тужилаштва (која може варирати зависно од друштвених околности), већ неких других државних органа или политичких центара моћи. Отуда ова политика не мора варирати (и није варирала) само у времену, већ и у односу на припаднике појединих друштвених група; различит положај припадника разних 'елита' пред законом је резултат директне или индиректне корупције“.[933]

У истражном поступку важну улогу има полиција. Тужилаштво нема ингеренције када је у питању истражни поступак који води полиција, која може да одуговлачи са истражним радњама и покаже неефикасност, на шта не може да утиче тужилац. У ситуацијама у којима тужилац има ингеренцију над полицијом, међутим, он је – због различитих утицаја, од политичких до интересних – често не користи у мери која би била значајна када је у питању ефикасност у процесу гоњења. У троуглу тужилаштво, истражни судија и полиција често могу очигледна недела игнорисати и прикривати. Управо тај троугао ризичан је када су у питању коруптивне радње ових важних државних институција. Начин на који међусобно функционишу ти органи уједно говори и о њиховој ефикасности, одговорности и правичности. Тамо где они између себе не функционишу на законит начин неспорно нешто није у реду и то је простор у којем може да делује корупција и компромитује ове важне институције државе.

У оквиру правосуђа најзначајнију, истовремено и кровну институцију, чини *суд*. Од тога како функционише суд зависи правда и целокупан правни систем. Ако су судови, односно судије, независни и ако праведно примењују законе и доносе правно ваљана и праведна решења, односно пресуде, то је гаранција да су право и правни систем заштићени и да је на делу владавина права.[934] Наравно, претпоставка да суд добро функционише јесу и добри закони који су оптимално обухватили одређене области друштвеног и политичког живота.[935] Положај и вредност судова и судија показује се и

[933] *Ibid*., стр. 87.

[934] Ерик М. Усланер с правом истиче да људи од полиције, а још више од судова, очекују непристрасност: „Неутралност се рефлектује у уздржавању, 'Правда је слепа' и у статуама Јустиције испред судова која преко очију има повез“. (Eric M. Uslaner, *Corruption, Inequality, and the Rule of Law*, Cambridge University Press, New York, 2008, p. 38)

[935] Аристотел је сматрао да „добро састављени закони треба да, колико је то могуће, сами дају тумачење свих случајева и да што мање препусте нахођењу судија; прво, зато што је лакше пронаћи једнога или неколицину, него мноштво разборитих и за доношење закона и изрицање судова способних људи; друго, закони се доносе после дугог разматрања, а пресуде се изричу на брзу руку, тако да је онима који просуђују тешко донети ваљану одлуку о праведном и корисном. Од свега је најзначајније да се законодавчева одлука не односи на појединачно, већ на будуће и опште, а еклесијаст и судија доносе одлуку о садашњим и

њиховим пресудама у којима се откривају недостаци у законима као и другим прописима, и који правичним решењима подстичу да се отклоне рупе или нелогичности у закону. То посебно важи за део који се назива добра судска пракса, где судија показује да одлично познаје закон, да увиђа његове недостатке, али да те недостатке допуњава тако што доноси правичну пресуду имајући пред собом ваљане, односно непобитне материјалне доказе. На тај начин суд и судије утемељују и подижу углед судске институције.

Као једина потпуно независна власт суд може да буде и темељ и гарант функционисања владавине права у којој ће правда бити циљ, а закони у служби постизања правде.[936] Суд и судије на тај начин успостављају важан услов доброг демократског поретка, равноправност грађана пред законом и институцијама. Такав суд и такве судије своде ризик од корупције на најмању меру, не само у оквиру своје институције већ и у оквиру целокупног институцијалног поретка. На тај начин, такав суд и судство гарантују да ће корупција као појава бити маргинализована, односно сведена на меру која неће друштво угрожавати. Функција суда је у оквиру правосудног система, али и укупног институцијалног система не само функционална него и превентивна.[937]

Добро функционисање суда и судија снажно утиче на подизање свести и осећај да грађани имају наду да ће све што је узурпација и што узурпира њихове животе бити не само забележено него и правично санкционисано. То су разлози који између осталог показују да, ако суд и судије нису на нивоу онога што би требало да значе за једно друштво, онда је то друштво у великим проблемима. Искуства су показала да је ова важна институција и професија током историје имала падове и била подложна великим

одређеним случајевима чему се често придружује пријатељска наклоност или мржња, као и властита заинтересованост, тако да нису у стању поуздано увидети истину па им властито задовољство или незадовољство потамњује одлуку". (Aristotel, *Retorika*, Štampar Makarije, Beograd, 2017, стр. 33)

[936] „Основни принципи независности судства Уједињених нација усвојени су на Седмом конгресу о спречавању криминала и поступању са преступницима 1985, године. Поглавље о независности судства гласи: 1, *Независност судства треба да гарантује држава и она треба да буде утврђена уставом или законима*... 2, *Судство треба да решава предмете на непристрасан начин, на основу чињеница и у складу за законом, без ограничења, непримерених утицаја, навођења, притисака, претњи или мешања непосредних или посредних са било ког места и из било ког разлога*... 6, *Начело независности судства овлашћује и условљава судство да обезбеди да се процеси спроводе правично и да се поштује права страна у поступку*". (*Najuspešniji postupci za borbu protiv korupcije*, OEBS, Beograd, 2004, стр. 199)

[937] Квалитет демократских владавина великим делом зависи од правосудних институција, посебно од суда. Суд је у демократским владавинама гарант људских слобода и права. Суд је старатељ примене закона. Од суда се у демократским владавинама очекује да праведно и равноправно функционише. (Mark E. Warren, *The meaning of corruption in democracies*, in: *Routledge handbook of political corruption*, Paul Heywood (ed.), Routledge, New York, 2015, p. 50)

злоупотребама. Последице по државе са рђавим судством биле су катастрофалне јер су најчешће такве државе на крају пропадале.

Када се рашири и посебно захвати суд и судије, корупција постаје доминантна и снажна појава која потпуно уништава друштво. У нашој традиција таква искуства нашла су се и у досеткама и пословицама попут ове: „*Кадија те тужи, кадија ти суди*“.[938] То је овде, нажалост, образац дугог трајања. Другим речима, суд и судије су на различите начине злоупотребљени од оних који су спремни да корумпирају. Такође, када су судије прихватиле злоупотребе, они су и изнутра отпочињали да коруптивно функционишу. Савремени примери показују да су доста велике могућности за корупцију у суду. Судије могу на разноразне начине током судских процеса да манипулишу временом, односно да одуговлаче или убрзавају судске поступке, и на тај начин прикривају учешће у коруптивним радњама. За одуговлачење или убрзавање судског поступка судија има на располагању и низ овлашћења дескреционе природе. То се односи овлашћења везана за редослед, као и време у којем се изводи процесна радња; судија одређује рочишта и на тај начин може да одуговлачи или убрзава процес.[939] Одуговлачење судског процеса може да се изводи и тако што судија прихвата непотребне доказе који само уносе неред и продужују време, а ништа суштински не мењају. Такође, прихватање сведока који немају довољне аргументе да би поткрепили тврдње једне од страна у судском поступку утичу да се усложњава процес и непотребно губи време. Све су ово примери могућих манипулација у судском процесу, а да иза њих најчешће стоји или притисак споља, посебно власти, или моћних интересних група и корупције.

Судије склоне подмићивању имају на располагању још неке процесне погодности да манипулишу предметом и изврдавају доношење правичне пресуде. То су одлагања рочишта због честих спречености неке од странака или сведока. Иако судија има право да

[938] *Српске народне пословице и изреке*, приредио др Радул Д. Марковић, Војноиздавачки завод, Београд, 2005, стр. 128. На неправично понашање суда указују и следеће три пословице: „*Да је памет до кадије као од кадије!*“, „*Да је памет до суда као од суда!*“, „*До суда као крвници, а од суда као браћа*“. Према Јелени Јовановић, ове тематске пословичне алтернације истичу идеју „да се на суду не дели правда, и човек тога постаје свестан тек кад се тамо нађе. У поредбеним конструкцијама пореди се претходно и потоње искуство, и претпоставком да је оно исто, не би се на суд ни ишло. У трећем случају описним маниром износи се слична идеја: парничари се опамете и измире поучени неправдом која им је на суду подједнако нанета“. (Јелена Јовановић, *Књига српских народних пословица*, књ.1, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 2006, стр. 257–258)

[939] *Корупција у правосуђу,* Борис Беговић, Мирјана Васовић, Слободан Вуковић, Лепосава Карамарковић, Бошко Мијатовић, Амалија Павић, Владимир Павић, Александар Симић, Драгор Хибер, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004, стр. 140.

води поступак без присуства онога који је уредно позван, а није оправдао изостанак. Кад год то судије чине остављају сумњу да нешто није у реду у судском поступку који воде. Судије су овлашћене да доносе решење о одлагању рочишта против којег нема права жалбе. Све ово показује да су могуће различите манипулације ако је судија склон подмићивању.[940] То је разлог због којег је потребно суд учинити ефикасним, рационалним и праведним. Да би се то постигло потребно је утврдити критеријуме ефикасности судија, као и квалитета њихових пресуда: „Број завршених судских процеса за одређени период, број процеса у току и њихово трајање, број оспорених решења, односно пресуда од више судске истанце, број евентуално склоњених предмета, квалитет пресуда који би утврдили независни контролори“...[941] На основу тога могућа је кадровска селекција, а тако изабране најбоље судије би потом бирале кадрове за будуће судије.

Корупција у администрацији има тешке последице по функционисање друштва. Ова корупција захвата администрацију у централним државним органима, градским органима и локалним органима власти. Такође, администрација има важно и значајно место у јавним службама, државним предузећима и јавним сервисима. Административна мрежа обухвата комплетан државни и јавни апарат, односно државне и јавне институције. Када администрацију захвати корупција која се уз то још и толерише, она снажно утиче на све системе у држави, али и на све институције јер су оне незамисливе без администрације. У том смислу корупција у администрацији шири и продубљује системску корупцију.

Корупција у администрацији урушава професионалне стандарде запослених, њихов интегритет, али и интегритет институције.[942] Другим речима, троструко је урушавање, односно троструке су последице коруптивног деловања у администрацији. Корупција у администрацији појављује се у два облика: као давање мита, односно подмићивање, и изнуђивање мита. За сваку потребу, независно да ли долази од појединаца или правних субјеката попут предузећа, да би била задовољена у коруптивном захватању администрације потребно је издвојити најчешће новац, а понекада и нешто натуралне природе. Мито и изнуђивање мита у администрацији појачавају коруптивни образац, а у

[940] *Ibid*., стр. 141.
[941] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 95.
[942] *Ibid*., стр. 70.

дубљем смислу тај образац враћа негативну традицију код оних који задовољавају своје потребе и интересе.[943] Када то постане уобичајен начин задовољавања потреба, ствара код људи осећај да је коруптивно деловање нормално, што је најтежа последица оживљавања тог обрасца. Другим речима, да би остварили своју потребу сви који то чине урачунавају и део за подмићивање. Сматра се да за сваки посао који зависи од администрације треба дати мито и то постаје као нешто уобичајено и нормално. Такво функционисања администрације ствара свест код људи да корупцију треба прихватити јер им она омогућава ефикасно завршавање послова.

Корумпирана администрација компромитује институције и унутар себе успоставља однос уцењивања и због тога се нико не усуђује да осуди ту коруптивност и покуша да је изнутра заустави. Друга уцена долази од грађана склоних злоупотребама и криминалним радњама, који такође почињу да се служе уценом и на тај начин изнуђују од корумпиране и уцењене администрације различите услуге. Тако се ствара зачарани круг из којег је тешко изаћи. Много је примера људи који су, зато што су професионално обављали посао и покушали да зауставе оне који су злоупотребљавали положај, лоше пролазили и често губили посао, а и изнутра су бојкотовани. Такви примери дестимулисали су све унутар институција који би били спремни да се побуне против злоупотреба и коруптивних радњи. У Србији су забележени и драстични случајеви у којима су „узбуњивачи", и када суд пресуди у њихову корист и врати их после отпуштања на посао, пролазили кроз унутрашњи бојкот, некада тихи, а некад груб и суров. Овакви примери препоручују нешто што је пословично произишло из рђавих искустава с корупцијом из периода ропства и формирања нове српске државности. Та пословица гласи „*Ћутање је злато*".[944]

Царина спада међу државне службе које су под великим ризиком када је у питању корупција. Царинска служба има снажан значај за функционисање економског система, посебно привреде, јер је великим делом везана за контролу увоза и извоза роба, али и за трговинске послове преко којих се прати порекло робе, ограничења њиховог увоза или

[943] „Једанпут подмићен службеник лако прихвата све следеће понуде. Истовремено, он постаје мета за уцене и тешко се из тог уцењеног стања може икада извући. То су кратке, али свакодневне добити с којима се, кад се осладе, тешко растаје. Други облик мита настаје на основу првог. Када се једном прихвати мито, онда то постаје образац функционисања у оквиру службеног овлашћења. Када неки наивни и невини покушавају да добију оно што им закон омогућава, препречи се човек који сматра да за сваку професионалну услугу он мора да оствари неку личну добит. Од подмићеног он постаје изнуђивач мита". (*Ibid*., стр. 70)

[944] *Српске народне пословице и изреке*, приредио др Радул Д. Марковић, Војноиздавачки завод, Београд, 2005, стр. 303.

извоза, као и других антидампишких мера. Царина контролише и наплаћивање пореза на робу које се извози или увози. Царињењем робе стичу се велики приходи који повећавају државни буџет и потпомажу добро функционисање финансијског система. Царина припада службама помоћу којих се прати кретање људи, робе и капитала. За све који у земљу долазе и послују царина је прва институција с којом се сусрећу. Зависно од утиска који је оставила, они који долазе могу да знају шта могу да очекују од других институција.

Ако царински службеници примењују законе и процедуре до краја, они тиме спречавају све незаконитости, укључујући оно што би могло да омогући корупцију. Из тих разлога царинска служба је изузетно осетљива. Често на њу насрћу они који би да избегну плаћање државних дажбина и да робу увозе или извозе тако што ће плаћати нешто што није по закону и на тај начин остваривати добит. Знајући за ту осетљивост многи склони да послују нелегално налазе канале и путеве како да потплате царинике да би на основу тога остварили велики профит. Добит од корумпиране царине је конкретна и на лицу места. То је разлог због чега су царинске службе „под двоструким притиском: оних који уносе робу коју треба преконтролисати и оцаринити, и њихових покушаја да избегну царину, односно царинске дажбине или да добију попуст који није легалан, и, с друге стране, притиском моћних политичких и економских група да се нешто што је велика увозна ставка не оцарини, односно да се прогледа кроз прсте или да се не види, а да се формално испоштују процедуре помоћу лажних царинских потврда“.[945]

Појединци у власти склони су да толеришу корупцију на царини да би потом, на основу података којим располажу, царинике и целу царинску институцију могли да уцењују.[946] Подмићени цариници који не оцарине робу или наплате нереалну царину, упадају у искушења која им касније отварају велику грамзивост, односно похлепу. Они који су с тим упознати, управо тако поробљене царинике стављају у своју службу.[947]

[945] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 75.

[946] Аутори у зборнику *Корупција на царини* истичу „да држава заправо жели корумпирану царинску управу. У том случају, основни мотив државе, односно владара је да има кооперативну, боље реченије покорну управу царина, а корупција је једино средство за постизање тог циља. Тиме се ствара институционализована корупција, унутар које је основни, а можда и једини циљ владара да максимизује сопствено богатство“. (Борис Беговић, Мирјана Васовић, Слободан Вуковић, Бошко Мијатовић, Роберт Сепи, *Корупција на царини,* Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2002, стр. 17–18)

[947] Сматра се да искушење цариника да се послуже корупцијом произилази из чињенице да су њихове плате ниске зато што то властима одговара. „Ниске плате у царинској управи представљају средство за развој корупције у тој служби. Да би биле делотворне (у смислу стварања, односно јачања корупције), такве плате

Увозом огромних количина дефицитарне робе за коју није наплаћена царина, такви цариници им омогућавају енормну зараду. Тако настаје двострука веза између политичких и интерних моћника и цариника који су прихватили корупцију. Та веза и једнима и другима омогућава да се одржавају и веома отежава борбу против њихових злоупотреба и нелеганих радњи. Ову службу посебно карактерише видљивост тога што они чине. То се одвија свакодневно.

Посебно треба истаћи да је на граничним прелазима поред царине и полиција. Управо полиција би – поред дужности да идентификује оне који прелазе границу – требало да надзире рад царине. За несметан ток корупције непходно је осигурати потпору барем дела пограничне полиције. Тамо где не постоји спрега између цариника и полицајаца већа је гаранција да је корупција сведена на најмању меру. Супротно, ако су у корупцију умешани и погранични полицајци онда је то умрежени криминал где једни друге штите, уз добит за обе стране. Власт може ниским примањима да подстакне корупцију цариника и полицијаца. Ниска примања могу одређене царинске службенике и полицајце да доведу у искушење да корупцијом компензују мршаве плате.[948] Колико је видљиво коруптивно понашање цариника и полицијаца на граници толико је и лако то разоткрити. Појединци у власти, међутим, те околности користе да преко корумпираних цариника и пограничних полицајаца, лично или преко родбине, пријатеља и сарадника, извозе или увозе робу која неће бити царињена.

Пореске службе важне су за функционисање финансијског система државе из простог разлога што су порези главни извор буџетских прихода. Порези пуне државни буџет, а његова намена је задовољавање општих, односно заједничких потреба грађана. Од функционисања пореских институција зависи пуњење буџета, али и успостављање равнотеже и мера које омогућавају правичност када су у питању зараде. Пуњењем буџета

морају бити ниже од егзистенцијалног минимума, како би присилиле царинске службенике да постану корумпирани, односно да интензификују своје активности на том плану. На тај начин се ствара механизам уцене. Или ћете бити кооперативни (покорни) и радити све оно што вам ја наложим, или ћу изаћи са свим необоривим доказима о вашој корумпираности, што подразумева чистку (губљење посла), па тиме и губљење прихода (оних регуларних и оних од корупције), све уз могућност кривичног процеса и затворске казне (у екстремним случајевима судски процес није ни неопходан). Дакле, намерна политика не само ниских, већ недовољно високих плата, доводи до успостављања механизма уцене којим се обезбеђује покорност царинске управе, односно царинских службеника у њој". (*Ibid*., стр. 18)

[948] Често се цариници незадовољни платама упуштају у суптилан начин изнуђивања мита. Тако су у стању да не пусте робу неког грађанина или фирме на граници док не добију „додатни поклон". Бирократе то изнуђују од „грађана и предузећа јер су њихове плате сувише ниске". (Eric M. Uslaner, *Corruption, Inequality, and the Rule of Law*, Cambridge University Press, New York, 2008, p. 37)

порези омогућавају и субвенционисање делатности које су значајне, али су угрожене тржишном конкуренцијом, посебно имајући у виду да увозна политика многе унутрашње делатности може да доведе у питање, односно конкуренција под притиском увоза може да угрози одрживост одређених привредних грана. Управо добра пореска политика успоставља равнотежу како би била пружена шанса свима да изнађу решења за развој и поспешивање развоја. То је разлог због чега ове институције треба заштитити од корупције јер су последице изузетно тешке. Пореске службе су на мети интересних група, као и политичара, у циљу избегавања плаћања пореза или омогућавања олакшица у наплати пореза.[949] На тај начин они стичу добит, али зато уносе велике проблеме у привредно и финансијско функционисање државе. Последица неплаћања или неоснованог смањења пореза је умањење државног буџета и тиме угрожавање стратешких и конкретних планова повезаних са општим интересима.

Рђава и корумпирана пореска управа утиче на функционисање државе, односно на распореду укупног богатства земље.[950] У неправичној расподели и неправичним оптерећењима настају велики дисбаланси у привреди због чега се одређене привредне гране једва одржавају или потпуно нестају. На тај начин угрожава се и запосленост у држави, јер када су порезима једни оптерећени а други растерећени, неминовна последица је гашење производних фирми, самим тим и отпуштање запослених. Управо преко корупције то се збива у земљи у којој се о томе не води рачуна, односно не постоји контрола функционисања пореских институција. Важна је и законска регулатива, као и уредбе и прописи, за функционисање ових значајних државних институција. Сваки спољашњи притисак на те институције повећава ризик коруптивног деловања. Корупција се у те институције увлачи спољашњим, посебно политичким притисцима, али и притисцима интересних група спремних да корумпирају те институције. Када корупција продре у њих настају далекосежне последице за које је потребно много времена да се зауставе и доведу на ниво да те институције строго по закону функционишу. На удару

[949] Није реткост да корупција омогућава утају пореза, али и да утиче на то да се у пореску службу, односно пореску администрацију, запошљавају неспособни и морално проблематични. Такође, корупција у пореским службама може да ослобађа пореза богате или да им смањује порезе. Корупцијом се може „смањити пореска основица и прогресивност пореског система, што може да доведе до повећане неједнакости у приходима“. (Sanjev Gupta, Hamid Davoodi, Rosa Alonso-Terme, „Does corruption affect income inequality and poverty?“, *Economics of Governance*, Vol. 3, Issue 1, 2002, p. 25)

[950] Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 75.

корумпираних пореских служби најчешће су средњи и ситни произвођачи који обично не могу да издрже дажбине које им порезници стално намећу. Они су на удару јер су најбројнији и служе као алиби да се не виде они крупни, који добијају повластице или избегавају порезе. Зато корумпирана пореска служба води привредном слому државе.

Нефункционисање или рђаво функционисање пореских институција подстиче црно тржиште које настаје оног момента када угрожени ситни и средњи привредници затварају предузећа и траже излаз да преживе.[951] Великим делом из њих се регрутује радна снага за црно тржиште. То тржиште најчешће подстичу они који су економски најмоћнији и који често имају монополске позиције. Знајући да постоји вишак радне снаге они део послова пребацују на црно тржиште и на тај начин успевају да остваре огромну добит. При томе најтеже пролази радна снага која је због егзистенцијалне угрожености потпуно у рукама оних који подстичу и контролишу црно тржиште. Сви који раде на црном тржишту су обесправљени: прво, примањима, која су испод њихових квалификација и уложеног рада, друго, на њих се не плаћају пореске дажбине ни осигурање, и, треће, у великој су неизвесности у погледу радног стажа. Црно тржиште продубљује и одржава сиромаштво једне земље. Оно је подстрекач јефтине радне снаге и тешке људске експлоатације. На црном тржишту показује се егоизам и разни облици нехуманог односа оних који нелегално стичу богатство уз помоћ низа коруптивних радњи. Истовремено, црно тржиште додатно разара привредни амбијент јер нелојална конкуренција угрожава све који легално послују. Они не могу да издрже конкуренцију јер је њихова роба скупа и тако постају губитници.

Једна од институција која може да постане неотпорна на корупцију јесте *инспекцијска*. Добро разрађена мрежа инспекцијских служби има велику улогу у контроли и превентиви кад је реч о свим пословима у јавном и приватном сектору. Од квалитета тих служби зависи спречавање нелегалних послова. Инспекцијске службе штите права грађана као потрошача и људи који би могли да буду оштећени по разним основама када су у питању њихова права. Инспекцијске службе у јавном сектору спречавају незаконитости и злоупотребе, посебно одговорних, у првом реду функционера, али и свих осталих, посебно администрације која је у директном контакту са грађанима.

[951] „Одржавање црног тржишта у привређивању једним делом произилази из рђавих пореских закона и прописа а другим делом из несавесног рада пореских органа“. (*Ibid*., стр. 75)

Функција ових служби у приватном сектору је двострука: једна у контроли квалитета производа, а друга у контроли поштовања права запослених, односно да ли се према њима незаконито поступа или да им се ускраћују права у погледу зараде и синдикалног организовања. Ако инспекцијске службе добро и ваљано функционишу то у много чему спречава теже злоупотребе, али и олакшава посао, посебно правосудних институција. Функција тих служби веома је изазовна када је у питању коруптивност. Ако послодавци успеју да подмите инспекторе, они на тај начин избегавају разне обавезе законом прописане. Другим речима, инспекцијске службе и инспектори склони подмићивању омогућавају онима који их подмићују да избегну законске обавезе. У приватном сектору иза тога увек стоји једна врста добити. Подмићене инспекцијске службе доводе у питање и функционисање пореског система. Посебно је значајно да ове службе, ако добро не функционишу, омогућавају развој и одржање црног тржишта.[952]

У многим земљама, посебно онима у којима није утемељена владавина права, управо ове службе, када се у њих увуче корупција, омогућавају да црно тржиште опстаје. На тај начин слаби комплетан привредни развој и економски систем државе. Тиме се она директно подрива, јер кад институције не функционишу државаа постаје слаба и плен опасних људи који је злоупотребљавају у своје сврхе.

Велика опасност долази од криминалних група, посебно оних организованих у облику мафије. Трагична је чињеница да они који би требало да контролишу незаконите и коруптивне радње постају и сами коруптивни. Када контролори корупције постану корумпирани онда се тешко излази на крај с корупцијом, а и сви системи у држави не могу нормално да функционишу. Корупција у инспекцијским службама одвија се двоструко: као подмићивање инспектора и као изнуђивање мита од инспектора. Колико то може далеко да оде показују примери да се тачно знају и тарифе подмићивања или изнуђивања. Инспекцијске институције су један од индикатора који показује у каквом је стању држава и колико је захваћена корупцијом.

Распрострањеност корупције највећа је у једном од најосетљивијих система – *здравственом*. Потребе грађана када је у питању здравствена заштита су нужне и неизбежне. „Нико није поштеђен од болести“.[953] Из те чињенице здравствене институције

[952] *Ibid.*, стр. 75–76.
[953] *Ibid.*, стр. 73.

имају изузетну улогу јер су потребне свим грађанима. Многе друге потребе могу да се одложе, чак и не остваре, али здравствене потребе су питање биолошког опстанка. Из тих разлога, ако се корупција у тим институцијама појави, она онда може да захвати све који имају контакт са њима. Ризик од корупције у овим институцијама је највећи јер је цена здравља немерљива.[954] Када је у питању здравље људи су у стању, ако не могу да добију здравствену услугу на легалан начин, да употребе сва доступна средства да би се извукли из здравствених тегоба, посебно када су у питању тешке болести. Нигде се тако не отварају моралне дилеме као кад је у питању човеково здравље. То је један од разлога због којег су људи склони да све што имају понуде зарад одржања живота. О важности здравља говори и историја; сви који су се бавили лечењем, од првобитних друштава до савремених, увек су даривани у име захвалности за оздрављење и ублажавање или нестајање патњи које бол наноси човеку. Из тих прастарих обичаја даривања у савременим околностима полако се у ову област и њене институције уселила корупција.

Плодно тло да се корупција рашири и одржава у овим институцијама јесте и осиромашење, посебно када су у питању зараде запослених у здравственим институцијама.[955] Где год су лекари и остало здравствено особље егзистенцијално угрожени, односно у материјалном смислу понижени, даривање лако завршава у корупцији. Последице корупције у здравству су несагледиве јер постају образац понашања људи када су у здравственим тешкоћама. Тај образац се лако преноси и на друге области важне за људски живот. Корупција у здравству је по ширини огромна и она је пример како се то зло одржава у друштву.[956] У савременим околностима здравствене институције имају још један облик корупције који је мање видљив, али по количини огроман. Он је везан за фармацеутску индустрију, као и куповину медицинске опреме. У том делу корупције учествују они на истакнутим позицијама у оквиру ових институција, као и они споља који имају утицај на те институције преко одлука, најчешће политичких.

---

[954] То показују и резултати истраживања обављеног у јануару 2001, године. Према том истраживању „чак 53% испитаника би понудило мито да би добили бољу здравствену заштиту – што је на првом месту од 9 понуђених могућности. Значи, о добровољности се не може говорити“. (*Корупција у Србији,* Драгомир Антонић, Будимир Бабовић, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Зоран Вацић, Слободан Вуковић, Зоран Ивошевић, Драгољуб Кавран, Бошко Мијатовић, Божо Стојановић, Драгор Хибер, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001, стр. 120)

[955] *Ibid*., стр. 123–124.

[956] Према истраживању из 2001, године корупција у здравству се манифестује у следећим основним облицима: донацијама, директном тражењу новца, илегалној приватној пракси, боловању и пензионисању и разним врстама чашћавања. (*Ibid*., стр. 121–123)

По последицама коруптивно најризичнији систем је *образовни*. Образовне потребе захватају целокупно друштво. Оне су битне, односно примарне, за развој друштва, за подизање капацитета и квалитета друштвеног живота. Што су људи образованији и развојене могућности друштва су веће. У савременим друштвима сматра се да је људски ресурс најважнији, а образовани су најцењенији. Примери у савременом свету показују да земље у којима је ниво образовања висок, и када немају довољне природне ресурсе, то врло успешно надокнађују управо образовним системом, односно људским ресурсима захваљујући том систему.[957] Подразумева се да је квалитет стицања образовања висок и да је образовање утемељено на форсирању најквалитетнијих, што онда омогућава да друштво преко тих најбољих ствара могућности да се и сви остали у њему развијају.

Образовни систем треба да развије код оних који се образују знање и моралну културу.[958] Такође, битно за функционисање образовног система и његових институција јесте да све оно што је стечено буде стечено на основу личних способности и знања, као и да су свима пружене подједнаке шансе. Такође, ове институције требало би да развију код људи осећај праведности јер се тиме ствара образац свести по којем ће људи моћи да процењују своје способности, знања и оно што могу да учине и на тај начин развију унутар себе осећај реалности. Опасан је образовни систем који развија амбиције без покрића. Управо то се догађа тамо где се не води рачуна како се процењује нечији рад, способности и знање. Из тих разлога образовни систем и образовне институције осетљиви су на сваку врсту злоупотреба, посебно на корупцију.

Када продре у образовни систем и институције корупција ствара покварени људски материјал који после постаје опасан и временом може да уруши друштво до нестанка. Посебно је значајно да образовање почива на вредностима, односно да је темељ и смисао људског живота, а истовремено се преко образовања развија људски живот. Уколико, међутим, не почива на логици онога што је његово значење за људски живот, образовни систем урушава вредности и отвара вредносне кризе које су опасније од криза у било којем другом систему. За извлачење из вредносне кризе потребне су генерације и

[957] Најбољи пример данас у свету је Јапан. Погледати податке у тексту: Čedomir Čupić, Milica Joković, *Značaj obrazovanja za formiranje obrazaca kulture dijaloga, tolerancije i pozitivnih emocija – prilog razvoju nove obrazovne kulturne politike*, у: *Obrazovanje i razvoj,* Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd, 2013, стр. 223.
[958] *Ibid.,* стр. 229.

деценије.[959] Корупција у образовању у најширем смислу утемељује коруптивни образац који онда постаје образац поступања у животу. Тај образац се тешко искорењује. Образовне институције преко корупције шаљу поруку да се све може купити, иако иза тога не стоји способност и квалитет.[960] Лажне оцене и лажне дипломе урушавају друштвено функционисање. Када они који су на коруптиван начин стекли дипломе освоје места којима нису дорасли, неминовна је велика штета по развој друштва. Образовне институције, и државне и приватне, треба увек да буду под контролом да ова штетна појава, као што је корупција, у њих не уђе и не развије се. Када је у питању приватно образовање, корупција је повезана с куповином акредитација. У тим случајевима неизбежна последица су лажне потврде образовања неквалификованих који, чим се укључе у неки од система друштва, отварају проблеме.

Издвајајући најризичније институције када је у питању корупција може се закључити да је између њих постоји и извесна повезаност. Корупција је појава која није одлика само одређених институција већ истовремено може да захвати више сектора, односно више институција у оквиру тих сектора. За корупцију важи правило спојених судова. Када се појави у једној институције лако се прелива, а у корумпираним земљама захвата све институције без изузетка. Другим речима, она није једносекторска појава и није везана само за једну институцију.[961]

Различита су мишљења, али и поткрепљеност конкретним примерима, када се сагледава корупција према критеријуму централизације и децентрализације институција. Једни аутори мисле да су централизоване институције подложније корупције од децентрализованих. Други тврде да су децентрализоване институције погодније за корупцију јер је ту много руку спремних за различите коруптивне радње.[962] Трећи сматрају да корупција може подједнако да се појави и нагриза и централизоване и

[959] Čupić, Čedomir, *Politika i odgovornost,* Udruženje za političke nauke Srbije, Čigoja štampa, Beograd, 2010, стр. 163.

[960] „Због тога корупција, кад продре у тај сегмент, већ од малих ногу људе подучава да се све може купити. Другим речима, да и незналица може купити знање. Тако се купују оцене и дипломе и институционално се подржавају лажна знања, лажне дипломе, лажни стручњаци". (Čedomir Čupić, *Politika i pohlepa,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016, стр. 73–74)

[961] Tina Søreide, *Corruption in public procurement: Causes, consequences and cures*, Development Studies and Human Rights, Report R *2002*:1, Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Rights, Bergen, 2002, p. 39.

[962] Eric M. Uslaner, *Corruption, Inequality, and the Rule of Law*, Cambridge University Press, New York, 2008, p. 32.

децентрализоване институције.[963] Вероватно да је код централизованих институција корупција усмерена, односно фокусирана, док је код децентрализованих раширена и због тога погоднија за коруптивне радње.

У сиромашним земљама са крхком демократском владавином похлепни политички лидери лако упадају у коруптивне замке. У њима се у коруптивне сврхе стварају мреже контакта с посредницима које обављају нечасне послове, посебно коруптивне. Најважније је да корумпиране политичке вође успоставе контролу над најбитнијим институцијама које су по дефиницији брана корупцији, над правосуђем и медијима. Такође, битно им је да у потпуности контролишу законодавну власт.[964] Преко законодавне власти, правосуђа и медија може се несметано одвијати корупција, стицати обимна лична богатства и проћи некажњено.

7.2. Истраживања о корупцији од 2000. до 2016. године у Србији

Анализу институција подложних корупцији и изазовних проблема скопчаних с тиме, поткрепљују подаци истраживања о корупцији обављених у Србији од 2000. до 2016. године.[965] Нажалост, у том периоду нису довољно истражене све институције подложне ризику корупције. Та истраживања могу се поделити на она која су пратила CPI[966] и Глобални барометар корупције, односно перцепцију грађана (Global *Corruption* Barometer, GCB)[967] о распрострањености корупције, али и међународних истраживачких

[963] Facundo Albornoz, Antonio Cabrales, „Decentralization, political competition and corruption“, *Journal of Development Economics*, Vol. 105, Issue 6, 2013, p. 109.

[964] Francesca Recanatini, *Tackling Corruption and Promoting Better Governance: The Road Ahead*, in: *Anti-Corruption Policy: Can International Actors Play a Constructive Role?,* Susan Rose-Ackerman, Paul Carrington (eds.), Carolina Academic Press, Durham, 2013, p. 58.

[965] Када је CPI мерен 2000. године Србија је била у СР Југославији коју су чиниле бивше две југословенске републике Србија и Црна Гора. То је разлог што ова мерења везујемо за Србију која је и територијално и по броју становника, али и по економском развоју, несразмерно већа од Црне Горе. Као кулминација развоја корупције која се ширила деведесетих година 20. века у Србији узета је 2000. година. У тој години је, према CPI, корупција кулминирала у Србији. Управо је крајем те године оборена власт Слободана Милошевића, коју је сменила Демократска опозиција Србије (ДОС). Та година је значајна и по томе што је на CPI Србија од 99 земаља у свету била на претпоследњем месту.

[966] *Indeks percepcije korupcije (CPI)*, доступно на: www.transparentnost.org.rs/index.php/sr/istraivanja-o-korupciji/indeks-percepcije-korupcije-cpi, приступљено: 11. 2. 2018.

[967] *Globalni barometar korupcije (GCB)*, доступно на: www.transparentnost.org.rs/index.php/sr/istraivanja-o-korupciji/globalni-barometar-korupcije-gcb, приступљено, 11. 2. 2018.

институција која су то обављале према својим критеријумима. Такође следи приказ посебних истраживања обављених за одређене институције и професије.

Прво истраживање о односу према корупцији јавног мњења у Србији, односно тадашњој Савезној Републици Југославији, обавио је у марту 2000. године Центар за проучавање алтернатива. То истраживање, које се односило се на ситну корупцију, показало је да је сваком петом грађанину тражено мито како би задовољио неку своју потребу. Најчешће су биле у питању медицинске услуге, потом следи потплаћивање ради запошљавања, ради избегавања плаћања казни, па за царинике, за разне комуналне и друге дозволе и на крају мито за наставнике и професоре. Према том истраживању, око 1,3 милиона људи нашло се у ситуацији да им је за неку потребу или услугу затражено мито.

За ово истраживање карактеристична је спремност петине испитаника да дâ мито да би задовољила неку своју потребу. Имајући у виду да је то прво истраживање и да су испитаници вероватно имали и резерве да до краја буду искрени, показује се да је коруптивни образац и даље функционише у задовољавању одређених интереса. Грађани су у овом истраживању показали да су склони релативизовању коруптивних радњи, сматрајући да то није ништа страшно и да је у питању обична трговина: „То је обична трговина: ја теби паре, ти мени услугу“,[968] или: „Нешто што морамо да дамо када смо у невољи“[969].

Један од истраживача Силвано Болчић уверен је да „једном успостављена и друштвено толерисана учестала пракса подмићивања постаје правило 'нормалног' понашања људи у не-нормалним приликама и тако подмићивање постаје све учесталије“.[970]

Мирјана Васовић сматра да су људи спремни на подмићивање оног момента када се „принципијелност сукоби са личним интересима“[971] и да се тада знатно „повећава и спремност да се толерише пракса подмићивања“.[972] Према њеној оцени, грађани толеришу

[968] *Истраживање: Корупција и подмићивање – Поглед из угла јавног мњења Србије*, Време бр. 484, 15. април 2000, доступно на: www.vreme.co.rs/arhiva_html/484/11.html, приступљено: 12. 2. 2018.
[969] *Истраживање: Корупција и подмићивање – Поглед из угла јавног мњења Србије*, Време бр. 484, 15. април 2000, доступно на: www.vreme.co.rs/arhiva_html/484/11.html, приступљено: 12. 2. 2018. године
[970] *Истраживање: Корупција и подмићивање – Поглед из угла јавног мњења Србије*, Време бр. 484, 15. април 2000, доступно на: www.vreme.co.rs/arhiva_html/484/11.html, приступљено: 12. 2. 2018.
[971] Mirjana Vasović, *Moralna klima, anomija i korupcija*, у: *Sistem i korupcija*, Centar za ekonomska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd, 2000, стр. 211.
[972] *Ibid.*, стр. 211.

„коришћење веза и познанстава у циљу остваривања својих циљева – 54 одсто их оправдава, а само петина одбацује овакав начин обезбеђивања привилегованог статуса“.[973] Она сматра да је то повезано „са традиционалним моралом (у оквиру којег се сматра чак и обавезом)“...[974]

У овом првом истраживању дата је и раширеност подмићивања према одређеним делатностима и институцијама. Индекс перцепције подмићивања креће се од 1 до 5, с тим да 1 означава најмањи степен, а 5 највећи степен подмићивања. На првом месту је царина (4,29), потом државни врх (4,23), па здравство (4,06), полиција (4,05), општинске службе (4,03), републичке службе (4,0), правосуђе (3,95), државна и друштвена предузећа (3,93), просвета (3,38) и приватна предузећа (3,37).[975] Перцепија грађана о коруптивности из 2000. године једним делом повезана је с тадашњим материјалним стањем, али и великим узурпацијама деведесетих година, као и санкцијама које су у то време иницирале и предводиле западне земље.

После пропадања друштвених државних предузећа и губитка посла, многи грађани су због санкција били принуђени да ради елементарних потреба, посебно хране, одеће и обуће, горива и још неких дефицитарних производа (на пример дувана), прелазе границу и снабдевају се у суседним земљама. Управо ту су се суочавали са царинским службама. Да би понекад пренели нешто што би требало оцаринити, а што су наменили црном тржишту, нашли су се у ситуцији да подмићују царинике како би избегли царину. Цариници који су прихватили подмићивање током времена и сами су направили скалу и на суптилан начин изнуђивали су мито. То је добило тако широке размере да је царина постала, када је у питању мала корупција, синоним за коруптивност међу институцијама.

Државни врх, пак, добио је високо место када је у питању корупција зато што су деведесетих година само људи блиски врху власти имали шансу да увозе дефицитарну робу и остваре енормну добит. Највећа добит остваривана је на увозу нафте и цигарета. То је разлог због чега је у перцепцији грађана о корупцији државни врх стављен на високо место. При врху је пласирано и здравство које је деведесетих година потпуно урушено и

[973] *Истраживање: Корупција и подмићивање – Поглед из угла јавног мњења Србије*, Време бр. 484, 15. април 2000, доступно на: www.vreme.co.rs/arhiva_html/484/11.html, приступљено: 12. 2. 2018.
[974] *Истраживање: Корупција и подмићивање – Поглед из угла јавног мњења Србије*, Време бр. 484, 15. април 2000, доступно на: www.vreme.co.rs/arhiva_html/484/11.html, приступљено: 12. 2. 2018.
[975] *Истраживање: Корупција и подмићивање – Поглед из угла јавног мњења Србије*, Време бр. 484, 15. април 2000, доступно на: www.vreme.co.rs/arhiva_html/484/11.html, приступљено: 12. 2. 2018.

доведено у тежак материјални положај. Здравствене институције остале су без основних средстава попут медицинске опреме, лекова, хигијенских средстава и, оно што је најтеже, с платама које у здравству никада нису биле ниже. Здравствене услуге потребне су свима и ту је најчешћи додир грађана са здравственим институцијама које су се због ових објективних околности, али и субјективних слабости, укључиле у корупцију, спремне и да приме и да траже мито. Такође, много тога повезаног за разне дозволе, потврде, казне и прекршаје ставило је на високо место овлашћене да их издају: полицију, општинске и републичке службе, односно њихове администрације.

Прво истраживање о корупције после промена власти 2000. године обављено је у јануару 2001. године. Истраживање јавног мњења о корупцији у организацији Центра за либерално-демократске студије обављено је на целој територији Србије. У оквиру истраживања корупције истражена је и перцепција ове појаве. За овај рад је значајно каква је перцепција грађана Србије области и институција друштвеног и политичког живота. Грађани су као најкорумпиранију институцију означили царину (4,47), затим правосуђе (4,18), полицију (4,16), друштвена и државна предузећа (3,96), здравство (3,96), републичку управу (3,84), градску управу (3,83), државни врх (3,79), општинску управу (3,78), политичке странке (3,78), јавна предузећа (3,77) и школство (3,20). Према овом истраживању, најмања корупција у перцепцији грађана у војсци (2,73) и Председништву Југославије (2,42).[976]

Ово истраживање показало је да су грађани посебно осетљиви на санкције које Запад још није укинуо, затим на корумпираност цариника, потом правосуђа, зато што су грађани доживели велике неправде а правосудни органи су испољили неефикасност. Вероватно под притиском моћника на власти, а у неким случајевима због склоности ка подмићивању, грађани су царину и правосуђе оценили као коруптивне институције. Слично важи и за полицију, док су због разних малверзације, посебно због губитка посла и нелегалног запошљавања, високо оцењена као коруптивна друштвена и државна предузећа, а на истом месту је и здравство. Све јавне управе се, такође, сматрају високо корумпираним институцијама, свеједно да ли на републичком, градском или општинском нивоу. Каракеристично је да је у тадашњем тровлашћу, када није формирана нова влада

[976] *Корупција у Србији,* Драгомир Антонић, Будимир Бабовић, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Зоран Вацић, Слободан Вуковић, Зоран Ивошевић, Драгољуб Кавран, Бошко Мијатовић, Божо Стојановић, Драгор Хибер, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001, стр. 41.

јер су избори обављени тек у децембру, државни врх Србије такође сматран коруптивним. Као најмање коруптивне институције оцењене су војска и Председништво СР Југославије. Једина промена када је у питању формирање нове власти био је избор новог председника савезне државе и управо су он и његова околина сматрани најмање корумпираним.[977] Када су у питању проблеми с којима се друштво највише суочава, добијени подаци показали су да су на првом месту сиромаштво и низак стандард, потом криминал, политичка нестабилност и на четвртом месту корупција.[978]

У истраживању које је у Србији обавио Центар за либерално-демократске студије 2006. године, на скали од 1 до 5 настала је промена у односу на истраживање спроведено 2001. године. Према овом истраживању у перцепцији грађана правосуђе је по коруптивности избило на прво место (4,1). Царина заузима друго место (4,0), потом политичке странке (4,0), државни врх (4,0), полиција (3,8), здравство (3,7), републичка управа (3,7), градска управа (3,7), општинска управа (3,6), друштвена и државна предузећа (3,6), јавна предузећа (3,3), приватна предузећа (3,2) и школство (2,9).[979] Упоређујући са истраживањем из 2001. године, може се констатовати да се највећи помак десио када је у питању корупција на царини. Она је у паду иако још на високом месту. Нешто ниже помаке забележили су полиција и здравство. Такође, пад перцепције корупције имала су сва предузећа, друштвена, државна, јавна и приватна.

Ово истраживање показује да је, када је у питању корупција, правосуђе у најтежем стању. Једним делом то произилази из очекивања грађана од правосудних институција после октобарских промена 2000. године. Опозиција је пре октрбарских промена 2000. године обећавала да ће брзо и ефикасно бити исправљене све неправде почињене у претходном периоду. Нажалост, то се није десило током пет година колико је протекло између два истраживања. Истовремено је царина изгубила значај који је имала пре петооктобарских промена. Укинуте су санкције, а и царина је била на удару неколико

[977] Истраживачи истичу да „добијени налази по којима се корупција најређе везује за установу војске и актуелног председника савезне државе, посредно говоре у прилог тезе (а и потврђују закључке неких претходних истраживања) да су то установе које уживају највеће поверење грађана и најчвршћи легитимитет. У склопу представе о актуелном председнику Југославије (која обухвата и 'председникове људе') задржан је 'ореол поштења', са којим је Војислав Коштуница ушао у изборно надметање и са којим је победио“. (*Ibid*., стр. 41)

[978] *Ibid*., стр. 36.

[979] Мирјана Васовић, *Представе јавног мњења о корупцији 2001–2006: ефекат периода,* у: *Корупција у Србији пет година касније*, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Слободан Вуковић, Јован Јовановић, Бошко Мијатовић, Марко Пауновић, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2007, стр. 38.

афера, које су допринеле прочишћавању царинске служба, али и превентивно деловале на грађане, смањујући њихову спремност да подмите, као и на царинике да подмићивање не прихватају.

Истраживање је показало да је корупција и даље на високом месту када су у питању друштвени проблеми. Испред корупције рангирани су сиромаштво, односно низак стандард, затим незапосленост, политичка нестабилност и лоша здравствена заштита.[980] Корупција је као друштвени проблем позиционирана на петом месту. И ово истраживање показује да корупција спада у појаве с којима је тешко изаћи на крај, а посебно у кратком временском периоду. Добро је приметила Мирјана Васовић да „корупција није претерано динамична социјална појава; њене друштвене особености релативно се споро мењају".[981] Према њој, разлог лежи у томе што је „корупција утемељена у саме основе културе и друштва, у његову традицију, промене у њеном обиму (раширености у популацији), нивоу и облицима испољавања одигравају се споро, понекад тек са мењањем културних образаца".[982]

Најсистематичнија истраживања перцепције корупције обавила је „Транспаренси интернешенел" (Transparency International). То су истраживања обављана сваке године, у којима је компаративно приказивана перцепција корупције у највећем броју земаља на свету. Треба напоменути да је број земаља обухваћених истраживањем „Транспаренси интернешенел" повећаван из године у годину. Ово компаративно истраживање показује и где се која земља налази у погледу корупције. На почетку укључења у та истраживања Србија је заузимала ниско место на табели CPI и спадала је у земље где је корупција изузетно раширена. Ова истраживања показивала су и промене места земаља на CPI. Тако је Србија показивала напредак у појединим годинама у борби против корупције, али је на CPI остала међу земљама које нису успеле да се обрачунају с корупцијом, посебно да корупцију зауставе у оквиру институција.

CPI „Транспаренси интернешенел" мерен је закључно са 2011. годином скалом од 1 до 10 (од 2012. године уведена је скала од 0 до 100). Сматра се да је земља која је на том индексу изнад броја 5, успела да се извуче из чељусти корупције и да је на путу да је контролише. У земљама у којима је CPI испод 5 корупција опстаје, негде мање негде

[980] *Ibid.,* стр. 28.
[981] *Ibid.,* стр. 21.
[982] *Ibid.,* стр. 21.

више, и показује да је у многим од тих земаља она постала начин живљења и добила статус нормалности. CPI показује да корупција није потиснута из институција и да и грађани и институције многе потребе или интересе остварују на коруптиван начин. У следећим табелама је приказ CPI који је мерила „Транспаренси интернешенел“ од 2000. до 2016. године.

Табела 1. *Индекс перцепције корупције 2000: резултати*

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
1	Финска	10,0	8	0,6	9,0– 10,4
2	Данска	9,8	9	0,8	8,6–10,6
3	Нови Зеланд	9,4	8	0,8	8,1–10,2
	Шведска	9,4	9	0,7	8,1–9,9
5	Канада	9,2	9	0,7	8,1–9,9
6	Исланд	9,1	7	1,1	7,3–9,9
	Норвешка	9,1	8	0,7	7,6–9,5
	Сингапур	9,1	11	1,0	6,2–9,7
9	Холандија	8,9	9	0,6	8,1–9,9
10	Велика Британија	8,7	9	0,6	7,3–9,7
11	Луксембург	8,6	7	0,7	7,4–9,3
	Швајцарска	8,6	8	0,3	8,1–9,1
13	Аустралија	8,3	10	1,0	6,7–9,3

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
14	САД	7,8	10	0,8	6,2–9,2
15	Аустрија	7,7	8	0,7	6,2–8,5
	Хонгконг	7,7	11	1,2	4,3–8,6
17	Немачка	7,6	8	0,8	6,2–8,4
18	Чиле	7,4	8	0,9	5,7–8,4
19	Ирска	7,2	8	1,9	2,5–8,5
20	Шпанија	7,0	8	0,7	5,9–8,0
21	Француска	6,7	9	1,0	4,3–7,7
22	Израел	6,6	8	1,3	4,3–7,9
23	Јапан	6,4	11	1,3	4,3–7,8
	Португалија	6,4	9	0,9	5,3–8,1
25	Белгија	6,1	9	1,3	4,3–8,8
26	Боцвана	6,0	4	1,6	4,3–8,2
27	Естонија	5,7	4	1,6	4,4–8,1
28	Словенија	5,5	6	1,1	4,1–7,3
	Тајван	5,5	11	1,4	2,5–7,2
30	Костарика	5,4	4	1,9	3,8–8,1
	Намибија	5,4	4	0,8	4,3–6,1

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
32	Мађарска	5,2	10	1,2	3,9–8,1
	Тунис	5,2	4	1,5	3,8–7,1
34	Јужна Африка	5,0	10	0,9	3,8–6,6
35	Грчка	4,9	8	1,7	3,7–8,1
36	Малезија	4,8	11	0,6	3,8–5,9
37	Маурицијус	4,7	5	0,8	3,9–5,6
	Мароко	4,7	4	0,7	4,2–5,6
39	Италија	4,6	8	0,6	4,0–5,6
	Јордан	4,6	5	0,8	3,8–5,7
41	Перу	4,4	5	0,5	3,8–5,0
42	Чешка	4,3	10	0,9	3,3–6,2
43	Белорусија	4,1	3	0,8	3,4–4,9
	Салвадор	4,1	4	1,7	2,1–6,2
	Литванија	4,1	4	0,3	3,8– 4,4
	Малави	4,1	4	0,4	3,8–4,8
	Пољска	4,1	11	0,8	2,8–5,6
48	Јужна Кореја	4,0	11	0,6	3,4–5,6
49	Бразил	3,9	8	0,3	3,6–4,5

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
50	Турска	3,8	8	0,8	2,1–4,5
51	Хрватска	3,7	4	0,4	3,4–4,3
52	Аргентина	3,5	8	0,6	3,0–4,5
	Бугарска	3,5	6	0,4	3,3–4,3
	Гана	3,5	4	0,9	2,5–4,7
	Сенегал	3,5	3	0,8	2,8–4,3
	Словачка	3,5	7	1,2	2,2–6,2
57	Летонија	3,4	3	1,3	2,1–4,4
	Замбија	3,4	4	1,4	2,1–5,1
59	Мексико	3,3	8	0,5	2,5–4,1
60	Колумбија	3,2	8	0,8	2,5–4,5
	Етиопија	3,2	3	0,8	2,5–3,9
	Тајланд	3,2	11	0,6	2,4–4,0
63	Кина	3,1	11	1,0	0,6–4,3
	Египат	3,1	7	0,7	2,3–4,1
65	Буркина Фасо	3,0	3	1,0	2,5–4,4
	Казахстан	3,0	4	1,2	2,1–4,3
	Зимбабве	3,0	7	1,5	0,6–4,9

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
68	Румунија	2,9	4	1,0	2,1–4,3
69	Индија	2,8	11	0,7	2,3–4,3
	Филипини	2,8	11	1,0	1,7–4,7
71	Боливија	2,7	4	1,3	1,7–4,3
	Обала Слоноваче	2,7	4	0,8	2,1–3,6
	Венецуела	2,7	8	0,7	2,1–4,3
74	Еквадор	2,6	4	1,0	2,1–4,3
	Молдавија	2,6	4	0,9	1,8–3,8
76	Јерменија	2,5	3	0,6	2,4–3,5
	Танзанија	2,5	4	0,6	2,1–3,5
	Вијетнам	2,5	8	0,6	2,1–3,8
79	Узбекистан	2,4	3	0,9	2,1–3,7
80	Уганда	2,3	4	0,6	2,1–3,5
81	Мозамбик	2,2	3	0,2	2,4–2,7
82	Кенија	2,1	4	0,3	2,1–2,7
	Русија	2,1	10	1,1	0,6–4,1
84	Камерун	2,0	4	0,6	1,6–3,0
85	Ангола	1,7	3	0,4	1,6–2,5

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
	Индонезија	1,7	11	0,8	0,5–3,2
87	Азербејџан	1,5	4	0,9	0,6–2,5
	Украјина	1,5	7	0,7	0,5–2,5
89	Југославија	1,3	3	0,9	0,6–2,4
90	Нигерија	1,2	4	0,6	0,6–2,1

Извор: Transparency International – Corruption Perceptions Index 2000[983]

Табела показује да је Србија од 90 земаља у којима је мерен CPI 2000. године налази на претпоследњем, 89. месту са индексом 1,3. Последња земља на овом списку је Нигерија са индексом 1,2. Овај индекс показује да је у Србији, односно у том периоду Савезној Републици Југославији, корупција кулминирала и потпуно обухватила све системе, а кад су у питању грађани постала је и начин живота у остваривању њихових потреба. Није случајно што је управо у тој години, поводом изборне победе опозиције и покушаја власти да намести резултат избора, избила мирна побуна грађана у облику блокаде и бојкота политичког поретка. Резултат масовне грађанске непослушности била је промена власти и почетак успостављања демократског поретка.

Један од последњих и највећих индикатора потпуног урушавања владавине јесте корупција. Када је корупција, која је десетак година практикована на организован начин, захватила све системе, она је 2000. године показала да је земља у великој пропасти. Корупција показује колико је једна владавина одмакла у самовољи, а истовремено показају и њену немоћ да одржава системе и покреће развој. Људи из врхушке власти злоупотребама су немилосредно грабили све што се могло узети. Осиромашили су грађане

[983] *Transparency International – Corruption perceptions index 2000*, доступно на: www.transparency.org/research/cpi/cpi_2000/0, приступљено: 11. 2. 2018.

до нивоа да је био доведен у питање и голи опстанак, односно преживљавање. Ово што се десило с корупцијом у Србији требало је да буде велика опомена новој власти која је обећавала, не само успостављање демократске владавине већ и реформе које су ту владавину требало да оснаже. Она је требало да поново уздигне разорене институције, пружи им шансу да се на законски и професионалан начин опораве. Такође, да запослени и институције стекну интегритет потребан за њихово одржавање, као и углед који потом превентивно делује када су у питању злоупотребе и корупција.

Нажалост, праћење CPI говори да нова власт није урадила најважније: да успостави и развије демократску владавину и демократски начин живота и успостави владавину права, односно обрасце заједничког живота према којима највећи ауторитет имају закони. Уместо ауторитета појединаца да успостави депресонализовани ауторитет који, кад функционише, може да буде злоупотребљен. На наредним страницама је приказ кретања CPI од 2000. до 2016. године, пласман Србије и подаци о CPI широм света. „Транспаренси интернешенел“ није мерила CPI Србије 2001. и 2002. године, која је поново укључена 2003. године пошто је огранак те међународне организације формиран у Србији 2002. године.

Табела 2. *Индекс перцепције корупције 2003: резултати*

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
1	Финска	9,7	8	0,3	9,2–10,0
2	Исланд	9,6	7	0,3	9,2–10,0
3	Данска	9,5	9	0,4	8,8– 9,9
	Нови Зеланд	9,5	8	0,2	9,2–9,6
5	Сингапур	9,4	12	0,1	9,2–9,5
6	Шведска	9,3	11	0,2	8,8–9,6

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
7	Холандија	8,9	9	0,3	8,5–9,3
8	Аустралија	8,8	12	0,9	6,7–9,5
	Норвешка	8,8	8	0,5	8,0–9,3
	Швајцарска	8,8	9	0,8	6,9–9,4
11	Канада	8,7	12	0,9	6,5–9,4
	Луксембург	8,7	6	0,4	8,0–9,2
	Велика Британија	8,7	13	0,5	7,8–9,2
14	Аустрија	8,0	9	0,7	7,3–9,3
	Хонгконг	8,0	11	1,1	5,6–9,3
16	Немачка	7,7	11	1,2	4,9–9,2
17	Белгија	7,6	9	0,9	6,6–9,2
18	Ирска	7,5	9	0,7	6,5–8,8
	САД	7,5	13	1,2	4,9–9,2
20	Чиле	7,4	12	0,9	5,6–8,8
21	Израел	7,0	10	1,2	4,7–8,1
	Јапан	7,0	13	1,1	5,5–8,8
23	Француска	6,9	12	1,1	4,8–9,0
	Шпанија	6,9	11	0,8	5,2–7,8

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
25	Португалија	6,6	9	1,2	4,9–8,1
26	Оман	6,3	4	0,9	5,5–7,3
27	Бахреин	6,1	3	1,1	5,5–7,4
	Кипар	6,1	3	1,6	4,7–7,8
29	Словенија	5,9	12	1,2	4,7–8,8
30	Боцвана	5,7	6	0,9	4,7–7,3
	Тајван	5,7	13	1,0	3,6–7,8
32	Катар	5,6	3	0,1	5,5–5,7
33	Естонија	5,5	12	0,6	4,7–6,6
	Уругвај	5,5	7	1,1	4,1–7,4
35	Италија	5,3	11	1,1	3,3–7,3
	Кувајт	5,3	4	1,7	3,3–7,4
37	Малезија	5,2	13	1,1	3,6–8,0
	Уједињени Арапски Емирати	5,2	3	0,5	4,6–5,6
39	Тунис	4,9	6	0,7	3,6–5,6
40	Мађарска	4,8	13	0,6	4,0–5,6
41	Литванија	4,7	10	1,6	3,0–7,7

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
	Намибија	4,7	6	1,3	3,6–6,6
43	Куба	4,6	3	1,0	3,6–5,5
	Јордан	4,6	7	1,1	3,6–6,5
	Тринидад и Тобаго	4,6	6	1,3	3,4–6,9
46	Белизе	4,5	3	0,9	3,6–5,5
	Саудијска Арабија	4,5	4	2,0	2,8–7,4
48	Маурицијус	4,4	5	0,7	3,6–5,5
	Јужна Африка	4,4	12	0,6	3,6–5,5
50	Костарика	4,3	8	0,7	3,5–5,5
	Грчка	4,3	9	0,8	3,7–5,6
	Јужна Кореја	4,3	12	1,0	2,0–5,6
53	Белорусија	4,2	5	1,8	2,0–5,8
54	Бразил	3,9	12	0,5	3,3–4,7
	Бугарска	3,9	10	0,9	2,8–5,7
	Чешка	3,9	12	0,9	2,6–5,6
57	Јамајка	3,8	5	0,4	3,3–4,3
	Летонија	3,8	7	0,4	3,4–4,7
59	Колумбија	3,7	11	0,5	2,7–4,4

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
	Хрватска	3,7	8	0,6	2,6–4,7
	Салвадор	3,7	7	1,5	2,0–6,3
	Перу	3,7	9	0,6	2,7–4,9
	Словачка	3,7	11	0,7	2,9–4,7
64	Мексико	3,6	12	0,6	2,4–4,9
	Пољска	3,6	14	1,1	2,4–5,6
66	Кина	3,4	13	1,0	2,0–5,5
	Панама	3,4	7	0,8	2,7–5,0
	Шри Ланка	3,4	7	0,7	2,4–4,4
	Сирија	3,4	4	1,3	2,0–5,0
70	Босна и Херцеговина	3,3	6	0,7	2,2–3,9
	Доминиканска Република	3,3	6	0,4	2,7–3,8
	Египат	3,3	9	1,3	1,8–5,3
	Гана	3,3	6	0,9	2,7–5,0
	Мароко	3,3	5	1,3	2,4–5,5
	Тајланд	3,3	13	0,9	1,4–4,4
76	Сенегал	3,2	6	1,2	2,2–5,5

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
77	Турска	3,1	14	0,9	1,8–5,4
78	Јерменија	3,0	5	0,8	2,2–4,1
	Иран	3,0	4	1,0	1,5–3,6
	Либан	3,0	4	0,8	2,1–3,6
	Мали	3,0	3	1,8	1,4–5,0
	Палестина	3,0	3	1,2	2,0–4,3
83	Индија	2,8	14	0,4	2,1–3,6
	Малави	2,8	4	1,2	2,0–4,4
	Румунија	2,8	12	1,0	1,6–5,0
86	Мозамбик	2,7	5	0,7	2,0–3,6
	Русија	2,7	16	0,8	1,4–4,9
88	Алжир	2,6	4	0,5	2,0–3,0
	Мадагаскар	2,6	3	1,8	1,2–4,7
	Никарагва	2,6	7	0,5	2,0–3,3
	Јемен	2,6	4	0,7	2,0–3,4
92	Албанија	2,5	5	0,6	1,9–3,2
	Аргентина	2,5	12	0,5	1,6–3,2
	Етиопија	2,5	5	0,8	1,5–3,6

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
	Гамбија	2,5	4	0,9	1,5–3,6
	Пакистан	2,5	7	0,9	1,5–3,9
	Филипини	2,5	12	0,5	1,6–3,6
	Танзанија	2,5	6	0,6	2,0–3,3
	Замбија	2,5	5	0,6	2,0–3,3
100	Гватемала	2,4	8	0,6	1,5–3,4
	Казахстан	2,4	7	0,9	1,6–3,8
	Молдавија	2,4	5	0,8	1,6–3,6
	Узбекистан	2,4	6	0,5	2,0–3,3
	Венецуела	2,4	12	0,5	1,4–3,1
	Вијетнам	2,4	8	0,8	1,4–3,6
106	Боливија	2,3	6	0,4	1,9–2,9
	Хондурас	2,3	7	0,6	1,4–3,3
	Македонија	2,3	5	0,3	2,0–2,7
	Србија и Црна Гора	2,3	5	0,5	2,0–3,2
	Судан	2,3	4	0,3	2,0–2,7
	Украјина	2,3	10	0,6	1,6–3,8
	Зимбабве	2,3	7	0,3	2,0–2,7
113	Република Конго	2,2	3	0,5	2,0–2,8

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
	Еквадор	2,2	8	0,3	1,8–2,6
	Ирак	2,2	3	1,1	1,2–3,4
	Сијера Леоне	2,2	3	0,5	2,0–2,8
	Уганда	2,2	6	0,7	1,8–3,5
118	Обала Слоноваче	2,1	5	0,5	1,5–2,7
	Киргистан	2,1	5	0,4	1,6–2,7
	Либија	2,1	3	0,5	1,7–2,7
	Папуа Нова Гвинеја	2,1	3	0,6	1,5–2,7
122	Индонезија	1,9	13	0,5	0,7–2,9
	Кенија	1,9	7	0,3	1,5–2,4
124	Ангола	1,8	3	0,3	1,4–2,0
	Азербејџан	1,8	7	0,3	1,4–2,3
	Камерун	1,8	5	0,2	1,4–2,0
	Грузија	1,8	6	0,7	0,9–2,8
	Таџикистан	1,8	3	0,3	1,5–2,0
129	Мјанмар	1,6	3	0,3	1,4–2,0
	Парагвај	1,6	6	0,3	1,2–2,0
131	Хаити	1,5	5	0,6	0,7–2,3
132	Нигерија	1,4	9	0,4	0,9–2,0

РАНГ	ДРЖАВА/ТЕРИТОРИЈА	CPI 2000 РЕЗУЛТАТ	БРОЈ ИСТРАЖИВАЊА	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	
133	Бангладеш	1,3	8	0,7	0,3–2,2

Извор: Transparency International – Corruption Perceptions Index 2003[984]

Као што горња табела показује, на глобалном нивоу CPI Србија међу 133 земље цдели 106. место са индексом 2,3. Тај индекс показује да је Србија и после три године демократских промена земља у којој је корупција толико раширена да је постала начин живота људи. У групацији у којој је Србија од европских земаља су само још Македонија и Украјина. Све остале земље су из Африке, Латинске и Јужне Америке. Другим речима, Србија се 2003. године нашла у друштву земаља у којима је корупција изузетно висока и дубоко укорењена. С друге стране, већина земаља на европском континенту, посебно у Западној Европи, спадају у земље високог CPI, односно у њима је најмање коруптивних радњи. У некима од њих та појава је скоро занемарљива.

Од 2004. до 2011. године Србија се помера на скали CPI тако што се корупција благо смањује. Србија је 2004. године заједно са Црном Гором заузела 97. место од 146 земаља са CPI 2,7. У 2005. години Србија и Црна Гора такође је на 97. месту од 159 земаља са CPI 2,8. Тек 2006. године Србија се, сада издвојена од Црне Горе пошто је њеним отцепљењем угашена заједница тих двеју држава, налази на 90. месту од 163 земље са CPI 3. Ово је први пут да Србија изађе из индекса 2. Нешто веће померање забележено је 2007. године: Србија се попела на 79. место од 189 земаља са CPI 3,4. Тај идекс биће задржан и у 2008. години када је Србија на 85. месту од 180 земаља. Србија је у 2009. години била сама на 83. месту од 180 земаља са CPI 3,5. Тај индекс остаће и у 2011. години, када је Србија била 86. од 183 земље.

„Транспаренси интернешенел“ 2012. године уводи скалу CPI од 0 до 100, што значи да је земља мање угрожена корупцијом што је ближа „коти“ 100. Према новој скали, између CPI 100 и 51 су земље у којима има корупције, али она не доводи у питање њихову

[984] *Transparency International – Corruption perceptions index 2003*, доступно на: www.transparency.org/research/cpi/cpi_2003/0, приступљено: 11. 2. 2018.

стабилност, посебно владавину права, један од најзначајних услова нормалности друштвеног поретка, док су у најтежем стању земље са CPI испод 20. Сматра се да у тим земљама није могуће задовољити било коју потребу грађана мимо коруптивних радњи.

У овом измењеном CPI Србија се у 2012. године са групом земаља нашла на 80. месту од 176 земаља са индексом 39. Знатно померање настављено је и 2013. године када се Србија нашла 72. месту од 177 земаља са CPI 42. У наредне три године тај индекс мераће се час на доле, час на горе, али неће падати испод 40. Тако је 2014. године Србија на 78. месту од 175 земаља са CPI 41, 2015. године на 71. месту од 167 земаља са благим падом на 40, док је према мерењу 2016. године заузела 72. место од 176 земаља са благим порастом индекса на 42.[985] Најзад, 2017. године благо је назадовала, заузевши 77. место међу 180 истраживаних земаља са CPI 41.[986] Ти индекси у протеклих 17 година показују да се нешто померало када је у питању борба против корупцију, али да Србија у том релативно дугом раздобљу није успела да се издигне на место које би показало да је изашла на крај с корупцијом, односно да је оставила иза себе коруптивни образац понашања.

Србију и даље разара корупција која је још дубоко укорењена у све њене виталне токове живота и развоја. Утешно је да Србија више није у друштву најкорумпиранијих земаља света, што је последица мера предвиђених стратегијом борбе против корупције, формирањем независних државних надзорних, контролних и превентивних тела, али остаје непознато шта је с корупцијом у институцијама далеко од увида јавности, а везане су за државне послове. Вероватно је нешто заустављено када је у питању ситна корупција, јер врх власти тиме хоће да покаже да нешто чини у обрачуну с корупцијом. То у исто време често служи и као алиби да би у пословима невидљивим за јавност челни људи власти омогућили себи да корупцијом увећају лична богатства. То се може видети тек на основу анализе истраживања одређених области и институција где се показује колико је још корупција присутна и колико се још жилаво одржава. Та истраживања области и професија откривају податке о конкретном присуству корупције у институцијама, посебно

[985] *Corruption perceptions index, overview*, доступно на: www.transparency.org/research/cpi/overview, приступљено: 11. 2. 2018.

[986] *Transparency International – Corruption perceptions index 2017,* доступно на: www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017#table, приступљено: 24. 4. 2018.

међу најодговорнијим функционерима тих институција, као и осталих запослених који своје место и функције злоупотребљавају ради личне користи.

Мишљење грађана Србије о корупцији (Глобални барометар корупције, GCB) истраживали су „Транспаренси интернешенел“ и „Галуп интернашенел“ (Gallup International) у оквиру заједничког пројекта. Истраживање којим су обухваћене институције трајало је од 2005. до 2016. године, али није обављано сваке године, конкретно изостало је 2009, 2011, 2014. и 2015. године. У истраживању је коришћена скала од 1 до 5, при чему је 1 означавало потпуно одсуство ситне корупције, док 5 представља највећи степен корумпираности. Тако је истраживање 2005. године показало да у перцепцији грађана корумпираност институција иде следећи редом: политичке странке и царина (по 4,2), правосуђе (4,1), полиција и здравство (по 4,0), скупштина и приватни сектор (по 3,8), медији и образовање (по 3,7), пореске службе (3,2), јавна предузећа и војска (по 2,9). У истраживању обављеном 2006. године регистровано је мало померања. Политичке странке остале су на првом месту, али са 3,92, потом иде здравство (3,87), правосуђе (3,81), скупштина (3,76), приватни сектор (3,7), полиција (3,6), медији (3,51), образовање (3,4), пореске службе (3,02), војска (2,96), регистрационе службе (2,91), комуналне службе (2,88). У истраживање 2006. године нису били уврштени царина и јавна предузећа.

У 2007. забележено је погоршање кад је реч о корупцији у политичким партијама, док су параметри за остале институције слични као 2006. године: политичке странке (4,0), правосуђе и здравство (по 3,8), приватни сектор (3,7), полиција, образовање и скупштина (по 3,6), медији (3,5), пореске службе и војска (по 2,9), регистрационе службе (2,7), комуналне службе (2,6).

У истраживањима 2008, 2010. и 2012. године смањен је број институција за које је мерен GCB. У тим истраживањима мерена је перцепција корупције за политичке станке, правосуђе, администрацију, приватни сектор, скупштину и медије. Тако су у 2008. години политичке странке и даље на првом месту (4,1), а потом долази правосуђе (4,0), администрација и приватни сектор (по 3,9), скупштина (3,8) и медији (3,7). Упоређивање истраживања 2007. и 2008. године показује да је корупција у благом порасту. Светска економска криза, која је погодила и Србију, почела је 2008. године. У 2010. години и даље су политичке странке на првом месту са благим порастом (4,2), потом долазе правосудне

институције (3,9), скупштина и администрација (по 3,8), приватни сектор (3,6) и медији (3,4). Истраживање за 2012. годину показује осетан раст корупције. То је година смене власти у Србији. И у тој години су политичке странке остале на првом месту са индексом 4,3, а драстичније је погоршано стање и у правосуђу и администрацији и те две институције су се придружиле странкама у деоби првог места са истим GCB. Повећање GCB забележено је и код скупштине и медија (по 4,0). Једини сектор који је остао на истом нивоу је приватни (3,6).[987] Ово истраживање корупције када је у питању перцепција грађана о коруптивности институција, показало је да се корупција не само задржава на нивоу из 2006. године него да се од те године стално повећава.

Политичке странке нису институције, али су организације које снажно утичу на рад институција и због тога се сматрају генератором корупције у Србији. Када освоје власт, оне показују да су им на првом месту потребе и интереси њихових чланова и симпатизера. На тај начин уводе неравноправност, што грађани доживљавају као велику неправду. То је још више продубила економска криза која је зауставила запошљавање и истовремено изазвала губитак радних места, посебно у привреди. У том периоду власт је прокламовала заустављање запошљавања у јавном сектору због великог буџетског оптерећења и привреде која не може да издржи тај финансијски терет. Показало се, међутим, да у пракси уредба о забрани запошљавања у јавном сектору важи за све осим за страначке активисте. То показује да је власт склона злоупотребама ради запошљавања припадника своје странке или симпатизере за које сматрају да су им значајни.

Када је у питању перцепција грађана у Србији о корупцији значајно је истраживање агенције „ТНС Медијум Галуп“ (TNS Medium Gallup) обављено у пет таласа од октобра 2009. године до јуна 2012. године. То испитивање јавног мњења показало је да су грађани корупцију везивали на првом месту за политичке партије, а у оквиру њих посебно за финансирање изборних кампања. На другом месту су здравство и образовање, односно медицинско особље и професори. Такође, грађани су корупцију повезали и са сукобом интереса јер се сматра да они који су у сукобу интереса користе положаје у коруптивне сврхе. Према грађанима, јавна функција обезбеђује њеним носиоцима новац и поклоне. Такође, омогућава и њиховим најближима, односно рођацима и пријатељима, добијање

[987] *Globalni barometar korupcije (GCB)*, доступно на: www.transparentnost.org.rs/index.php/sr/istraivanja-o-korupciji/globalni-barometar-korupcije-gcb, приступљено: 12. 2. 2018.

одређених повластица, најчешће у облику запошљавања, давања различитих дозвола и других услуга повезаних са интересима оних који то користе. У овом истраживању издвојена је једна посебна радња приликом изборних кампања, обичај партија да деле поклоне којима придобијају или купују гласове. То поткрепљује следећа табела:

График 1. *Схватање и присутност корупције*

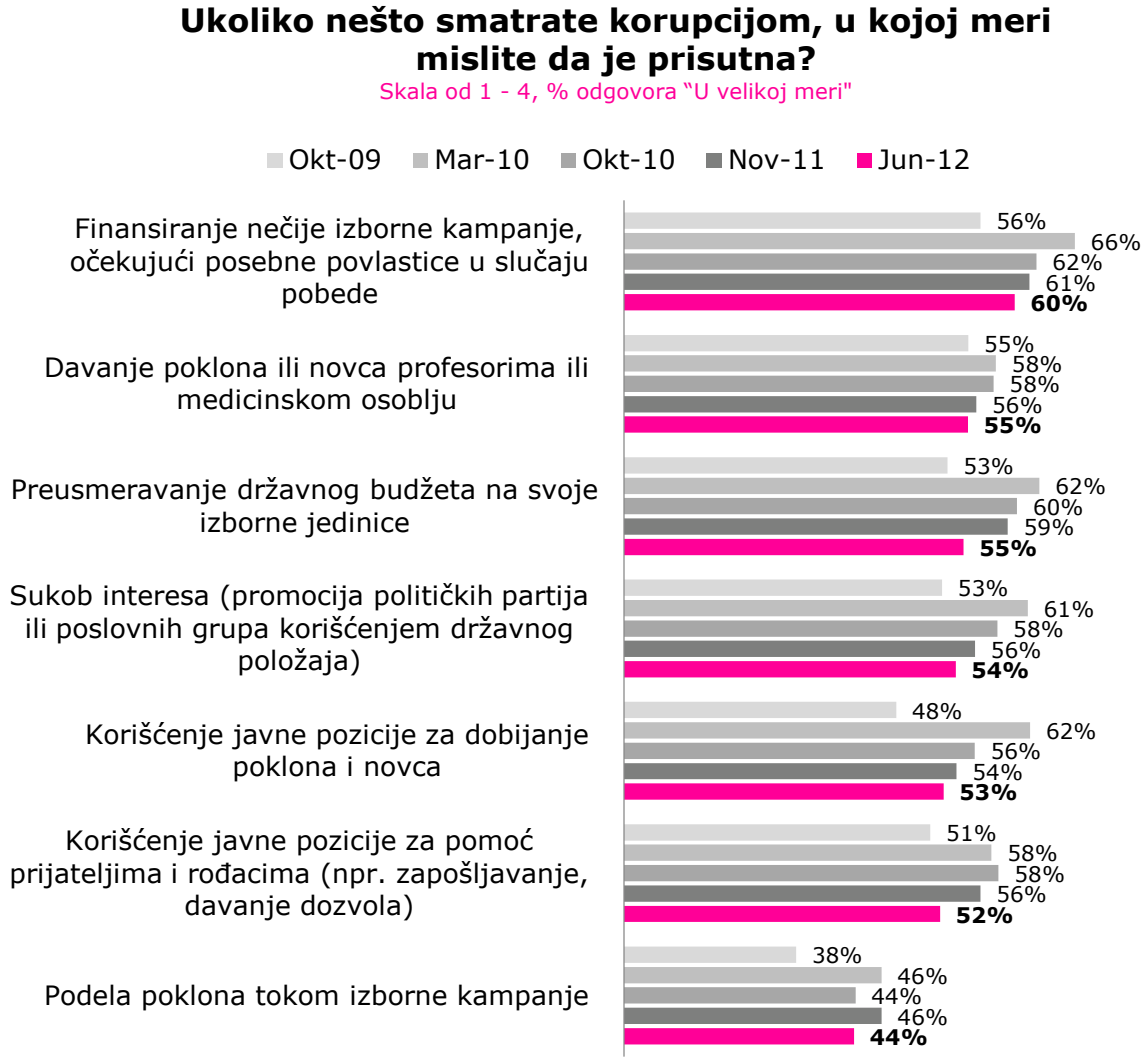

Извор: Испитивање јавног мњења о корупцији у Србији – перцепција корупције на нивоу домаћинства, пети талас, јун 2012, „ТНС Медијум Галуп“[988]

[988] *Ispitivanje javnog mnjenja o korupciji u Srbiji – percepcija korupcija na nivou domaćinstva, peti talas, jun 2012*, стр. 14, доступно на: www.slideserve.com/hisa/ispitivanje-javnog-mnjenja-o-korupciji-u-srbiji#report, приступљено: 12. 2. 2018.

Ово истраживање показало је да је корупција у Србији нешто што грађани доживљавају као уобичајену појаву. Другим речима, „грађани су практично навикли на корупцију, што је супротно разумном очекивању нулте толеранције – 90% се слаже да је корупција уобичајена пракса у Србији. У поређењу са претходним таласима, очекивање (и прихватање) да корупција постоји и да ће постојати на свим нивоима је још чешће“.[989] Истраживање је, такође, показало да се грађани посебно негативно односе према политичарима и правосудним органима. Истраживање је показало и да грађани не верују да политичари немају никакав интерес да зауставе корупцију и да се боре против ње. Још је опасније што грађани не верују у правосудне институције, које би требало да имају последњу реч и најзначајније место у борби против корупције. Последњу реч због тога што после суда грађани немају више коме да се жале. Ако суд не заустави корупцију губи се и смисао, односно нада да се корупција може зауставити и коруптивна дела осудити. Значај суда састоји се у томе што је то једина права независна власт, а управо корупција показује да није независна уколико није у стању да се с корупцијом обрачунава на законит начин.

У овом истраживању посебно је забрињавајуће да је порастао „проценат оних који верују да је плаћање мита једини начин да се савлада преобимна бирократија (62%)“.[990] Такође, забрињава податак да „постоји одређена врста 'разумевања' за запослене у јавном сектору – 41% испитаника сматра да је мито једини начин да они преживе због ниских плата“.[991] Ниска примања, када је у питању државни и јавни сектор, један су од чинилаца који одржавају корупцију у држави. Србија је пример такве државе. Разлог је што партије по доласку на власт запошљавањем партијских припадника оптерећују институције, посебно њихов административни део и тако повећавају финансијско оптерећење. Да би то разрешили смањују плате или су на самом почетку плате новозапослених изузетно ниске. Онај који се запошљава има осећај да је нешто добио, али када почне да живи од тога

[989] *Ispitivanje javnog mnjenja o korupciji u Srbiji – percepcija korupcija na nivou domaćinstva, peti talas, jun 2012*, стр. 15, доступно на: www.slideserve.com/hisa/ispitivanje-javnog-mnjenja-o-korupciji-u-srbiji#report, приступљено: 12. 2. 2018.
[990] *Ispitivanje javnog mnjenja o korupciji u Srbiji – percepcija korupcija na nivou domaćinstva, peti talas, jun 2012*, стр. 17, доступно на: www.slideserve.com/hisa/ispitivanje-javnog-mnjenja-o-korupciji-u-srbiji#report, приступљено: 12. 2. 2018.
[991] *Ispitivanje javnog mnjenja o korupciji u Srbiji – percepcija korupcija na nivou domaćinstva, peti talas, jun 2012*, стр. 17, доступно на: www.slideserve.com/hisa/ispitivanje-javnog-mnjenja-o-korupciji-u-srbiji#report, приступљено: 12. 2. 2018.

констатује да једва преживљава. Због таквог начина организовања и рада јавних послова запослени падају у искушење да помоћу корупције колико-толико побољшају свој материјални положај. То схватају и грађани и нажалост многи за то имају разумевања.

Према овом истраживању, када је у питању перцепција грађана о корупцији у оквиру сектора, професија и институција, показује се да су најкорумпираније политичке партије, потом здравство, влада, судије, тужиоци, царина, парламент, локална и градска администрација, полиција, адвокати, образовање, медији,[992] банке, пореска управа. Проценти се смањују када је у питању перцепција корупције председника, катастра, приватног сектора, општинске управе, комуналних служби и војске. То се добро види према таласима испитивања у следећој табели:

[992] Савет за борбу против корупције Владе Републике Србије закључио је у анализи „више стотина различитих медијских садржаја из штампаних и електронских медија и упоређивањем доступних службених података... да проблем функционисања медија у Републици Србији у основи почиње питањем нерегулисане власничке структуре њихових издавача и емитера и нетранспарентном финансирању медија. Медијску цензуру, аутоцензуру и таблоидизацију генерише управо недовољна транспарентност власништва у медијима, нетранспарентни извори и токови њиховог финансирања и висок степен паралелизма између медијских кућа, политичких структура и крупног бизниса. Овај 'гвоздени троугао' формира медијски амбијент у коме је генератор наведених образаца понашања политичка елита, пре свега политичке партије које, чак и у ситуацији када су познати власници медија, битно утичу на уређивачку политику медија... Конкретни примери из извештаја поткрепљују перцепцију јавности да је контролна улога замењена на начин да власт контролише медије, уместо да медији контролишу власт“. (*Корупција, власт, држава*, IV део, приредио Савет за борбу против корупције, Београд, 2015, стр. 57–58)

График 2. *Перцепција степена корупције по секторима*

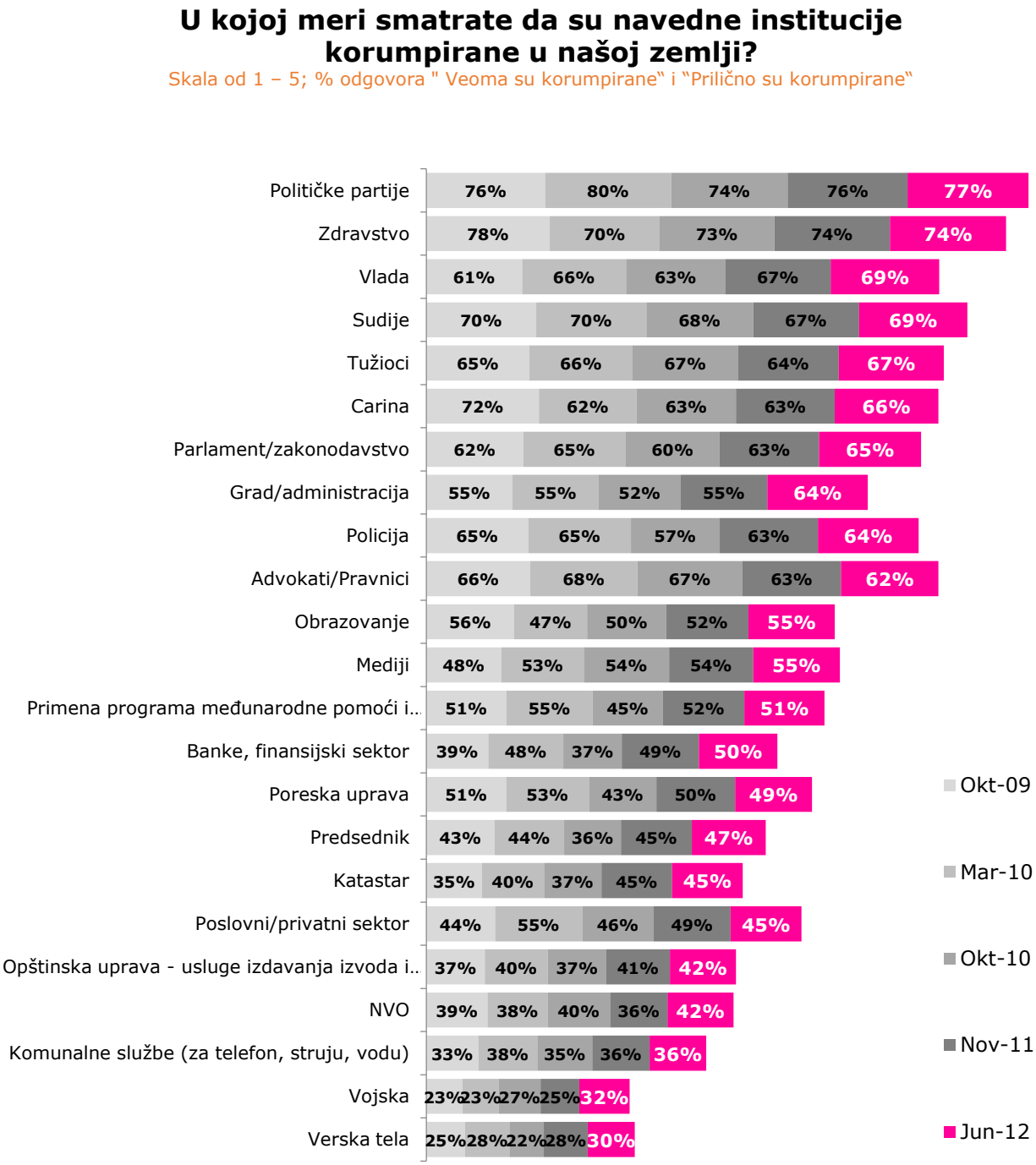

Извор: Испитивање јавног мњења о корупцији у Србији – перцепција корупције на ниову домаћинства, пети талас, јун 2012, „ТНС Медијум Галуп“[993]

[993] *Ispitivanje javnog mnjenja o korupciji u Srbiji – percepcija korupcija na nivou domaćinstva, peti talas, jun 2012*, стр. 19, доступно на: www.slideserve.com/hisa/ispitivanje-javnog-mnjenja-o-korupciji-u-srbiji#report, приступљено: 12. 2. 2018.

У заједничком истраживању Агенције за истраживање јавног мњења CeSID и УНДП Србије обављеном 2013. године када је у питању перцепција корупције од стране грађана према областима и институцијама добијени су следећи резултати: на првом месту су политичке партије (80%), потом полиција (74%), здравство (71%), царина (59%), јавна администрација (59%), парламент (58%), Влада (57%), медији (55%), општинска управа (55%), пореска управа (51%), образовање (50%). У овом истраживању испод 50% су: катастар (46%), приватни сектор (43%), банке (40%), комуналне службе (40%), председник државе (35%), војска (20%).[994] У односу на претходна истраживања „Транспаренси интернешенел“ и „ТНС Медијум Галуп“ која су овде приказана у периоду од 2005. до 2012. године, ово истраживање из 2013. године показује да се перцепција грађана о корупцији није много изменила у односу на истраживања претходних година, као и да су слични подаци за наведене области и институције.

*

* *

У овом поглављу издвојене су најризичније институције кад је реч о корупцији. Размотрени су узроци, разлози као и мотиви корупције у тим институцијама. У другом делу поглавља представљена су истраживања која показују колико је друштво захваћено корупцијом и, што је још важније, које су институције најтеже погођене том разарајућом појавом. Дата је, према истраживањима, хијерархија ризичних институција, као и степен њихове корумпираности. Показало се да су у највећој опасности институције које превасходно имају заштитну функцију. Такође, што су институције независније то су корупцијом нападнутије. Управо независност и заштитна функција показују квалитет институција, односно унутрашњу способност да се одбране од насртаја коруптивних понуда. Истраживања показују да су у перцепцији грађана те институције не само ризичне него су и савладане корупцијом, у првом реду правосудне, а потом институције државне управе и здравствене и образовне институције, две за грађане веома битне јавне институције. Наведене институције у директној су перцепцији грађана јер велики део

[994] *Stav građana prema korupciji*, Istraživanje javnog mnjenja – decembar 2013. godine, стр. 19–21, доступно на:http://www.rs.undp.org/content/dam/serbia/Publications%20and%20reports/Serbian/Corruption%20UNDP_SRB_Benchmarking%20Survey%20Serbian%20December%202013.pdf, приступљено: 12. 2. 2018.

њихових потреба, као и интереса, управо од њих зависи. Истраживања показују да највећи утицај, посебно на правосудне институције и институције државне управе, има политичка корупција, односно корумпирани политичари који се уместо општим баве личним интересом. Да се не би нашли у ситуацији да за то одговарају, политичари на коруптиван начин поробљавају те институције. Њихови начини поробљавања тих институција су најмање видљиви, као што је и њихова добит од корупције скоро невидљива.

Неспорно се показује да се корупција, када уђе у неке од ових ризичних институција, не задржава само у њима већ постепено прелази из институције у институцију и тако обухвата све државне системе. Из тих разлога корупција у институцијама страшно је опасна јер зауставља политички живот. Посебно су погођене институције у сиромашним земљама, као и у земљама у којима су наступиле промене поретка, односно система. Србија је пример и једног и другог. То стање траје дуго у Србији, од формирања модерне српске државности. Србија је од тада до данас у великим тешкоћама које је оптерећују, посебно сиромаштво и слабе институције.

Дуги период ауторитарних владавина није омогућавао да се институције издигну, постану јаке и да функционишу за сврху за коју су створене и у оквиру законитости. Само увидом у стање институција, нарочито ризичних када су у питању патолошке друштвене појаве, може се тражити излаз или отпочети борба против тих разарајућих друштвених појава. Светска и српска искуства показују да се јаке институције у оквиру закона могу одржавати само ако подлежу следећим критеријумима: високом професионализму, повишеној одговорности и потпуној отворености за увид јавности у њихов рад.[995] Остварење тих критеријума подиже и учвршћује интегритет запослених у институцијама и интегритет самих институција. Да би се институција сачувала од напада опасних друштвених појава, као и спољашњих утицаја који настоје да институцију потчине личним интересима, потребно је развити унутрашњу контролу над радом запослених у институцији. Такође, показало се да је неопходно формирати независне државне органе који су спољашњи фактор контроле над институцијама, али имају и превентивну и

[995] Према Данијелу Ледерману (Daniel Lederman), Норману Лоајси (Norman V. Loayza) и Родригу Соарешу (Rodrigo R. Soares), отпорност политичких институција на корупцију постиже се помоћу два канала. Први канал је политичка одговорност, што подразумева кажњавање корумпираних појединаца у институцији и транспарентност, односно могућност јавног увида у све послове институције. Други канал је да институције подстичу конкуренцију у пружању јавних услуга. Конкуренција утиче да се корупција искорени и искључи кад је реч о пословима институције. (Daniel Lederman, Norman V. Loayza, Rodrigo R. Soares, „*Accountability and corruption*: *Political institutions matter*“, *Economics & Politics*, Vol. 17, No. 1, 2005, p. 4)

регулаторску улогу у сузбијању патолошких друштвених појава у институцијама, у овом случају корупције. Јаке институције у оквиру закона и независни државни органи гаранција су и превентива да корупција не добије размере које урушавају и уништавају институције, државу и друштво.

8. УТИЦАЈ ТРАДИЦИЈЕ НА ФОРМИРАЊЕ КОРУПТИВНОГ ОБРАСЦА ПОНАШАЊА КОД ГРАЂАНА И ОНИХ КОЈИ ОБАВЉАЈУ ЈАВНЕ ФУНКЦИЈЕ – ИСТРАЖИВАЊЕ

8.1. Организација, услови и ток теренског истраживања

Теренско истраживање обављено је од 2. априла до 18. маја 2018. године у градовима Србије. У склопу методе систематског неекспериментalног истраживања, примењена је техника полуструктурираног личног интервјуа.[996] Интервјуи су у просеку трајали између 90 и 120 минута. Све интервјуе је ауторка лично обавила. Интервјуи нису снимани, већ су одговори записивани током разговора. Због деликатности теме, од испитаника није било могуће добити пристанак на снимање, пошто су *сви* испитаници били сумњичави (мада им је гарантована анонимност), посебно због карактера професија којима се баве. Посебно је било тешко обезбедити планирани број испитаника; један део контактираних одбио је да учествује у истраживању, тако да је било неопходно бирати знатно већи број потенцијалних саговорника да би се узорак реализовао у предвиђеном обиму. Ипак, показало се да то није утицало на квалитет истраживања, пошто је реч о квалитативном приступу, намерном узорку и дубинском интервјуисању. За пристанак на интервју од пресудног значаја за обезбеђивање добровољног пристанка интервјуисаних била је напомена ауторке да истраживање служи научној сврси, да је она заинтересована пре свега за њихово разумевање ове појаве и примере које би могли дати о појавним видовима корупције у својој радној или ближој околини, а не за идентификовање актуелних починилаца и актера. Препорука и подршка за спровођење истраживања која је добијена од Факултета политичких наука предочена је испитаницима са напоменом да им

[996] Приликом формирања полуструктурираног личног интервјуа обављене су консултације са проф. др Мирјаном Васовић и стручним сарадницима Агенције за истраживање тржишта и јавног мњења *Ипсос стратеџик маркетинг* (Ipsos Strategic Marketing) Срђаном Богосављевићем, Александром Зорићем и Тијаном Донић Ковачевић. Они су аутору ове дисертације дали корисне стручне упуте и сугестије, као и одређена прецизирања за подсетник помоћу којег је вођен интервју.

се гарантује анонимност и да ће резултати истраживања бити коришћени у сврху израде докторске дисертације.[997]

Основни циљ овог дела истраживања био је да се провери да ли је могуће у свести испитаника идентификовати исте оне обрасце разумевања и рационализације коруптивног понашања који су у научној литератури, теоријски или емпиријски, означени као типични, односно који су издвојени на основу претходне анализе традиционалне и модерне литературе. Полуструктурирани дубински интервју, који је примењен, био је усмерен на проверу општих и појединачних хипотеза, али се инсистирало и на описима специфичних начина коруптивног понашања и илустративним примерима коруптивног деловања у оквиру сваке од испитиваних професија (а самим тим и институција у којима оне функционишу). Искуство из ових интервјуа показало је да су саговорници бивали све отворенији што је интервју одмицао. То се посебно види из мноштва конкретних примера везаних за злоупотребу положаја ради прибављана личне користи које су наводили, а који су се односили како на ближу околину, тако и на лично искуство.

8.2. Приступ, узорак, основне методе и технике емпиријског истраживања

Како је већ наведено у уводним деловима рада, у овом делу истраживања пошло се од генералне хипотезе да традиција утиче на настанак, развој и формирање коруптивног обрасца понашања у Србији и да се то понашање преображава у коруптивно понашање у оквиру институција на основу чега настаје институционални коруптивни образац. Истраживање је квалитативног карактера, односно коришћен је дубински интервју. У истраживању је примењен интерпретативни приступ и метода полуструктурираног

[997] Приликом тражења пристанка за вођење интервјуа највећи проблем било је проналажење судија. Многи од њих одбијали су разговор, уз различите изговоре. На крају, великом упорношћу придобијено је пет судија на различитим позицијама у оквиру судских институција. Полиција је друга ризична категорија, када је у питању корупција у Србији. Пристанак за интервју и у оквиру ове професије није био лак, али ипак с много мање проблема него са судијама. Такође, није ишло лако ни са лекарима. Већина је одбијала наводећи као разлоге заузетост и тему о којој не желе да се изјашњавају. Једним делом разлог је то што је њима познато много примера злоупотребе лекарског позива и што су свесни опасности да ти подаци изађу у јавност, а што би могло да их означи као даваоце информација. Лекарска професија показује да је у здравственим институцијама раширена корупција која, међутим није крупна по износима добити. И од још једне професије, професорске, није лако добијан пристанак. Најлакше је било са групом означеном као *грађани*, у којој су представљена занимања где се показује да је корупција освојила и њихове делатности.

интервјуа која омогућава да се осветли виђење, значења, смисао и разумевање коруптивних радњи, посебно корупције у оквиру институција, на коју делом утичу традиционални коруптивни обрасци. Већ је речено да су интервјуом обухваћене четири професије, односно посебно одабрани испитаници из редова грађанства који се баве оним пословима у оквиру којих је, према процени и налазима релевантних истраживања, могућ корупциони ризик. Претходна истраживања, посебно везана за субјективни доживљај, тј. перцепцију корупције, показала су да су корупцији најизложеније следеће професије: судије, полицијаци, лекари и професори, због чега су управо наведена занимања одабрана за узорак истраживања.

Истраживањем је обухваћено укупно 25 испитаника: по пет судија, полицајаца, лекара, професора, а осталих пет чинили су „обични“ грађани. Овде је реч о намерном узроку, а циљ истраживања није био да опише популацију, нити да испита факторе утицаја на ову појаву, већ да истражи интерпретације – *разумевање и смисао који се данас приписује коруптивним радњама*. Критеријум припадности одређеној професији био је главни принцип узорковања. Обележја као што су степен образовања, пол и узраст у мањој мери представљају одлучујуће факторе перципирања корупције, с обзиром на релативну хомогеност образаца испољавања ове појаве. Такође, пошто је реч о немерном узорку (узетом „с руке“) планом узорковања није било могуће контролисати пропорционалну заступљеност ових група. Ипак, ради бољег увида читалаца, наводи се, добијена структуру узорка према основним социодемографским показатељима. Према образовању, све судије, полицајци, лекари и професори завршили су факултет. У оквиру подузорка грађана изабрано је пет испитаника који припадају следећим занимањима: грађевински предузимач у приватном сектору, медицинска сестра у јавном сектору, пословни секретар у приватном сектору, службеник у општинској администрацији и службеник у судској администрацији. Грађани су бирани према критеријуму „ризичних“ професија са становишта изложености корупцији, а носиоци јавних функција као могући „сведоци“ који би могли сведочити о врсти и учесталости коруптивних радњи унутар своје професионалне групе. Међу испитиваним грађанима било их је и са завршеном средњом и вишом школом и факултетом. Испитивањем је према полу обухваћено 17 мушкараца и осам жена. Према полу, од пет испитаника у оквиру судијске професије су четири мушкараца и једна жена. Испитаници у оквиру полиције су три мушкарца и две

жене. У оквиру лекарске професије испитана су четири мушкарца и једна жена. Када су у питању професори испитана су четири мушкараца и једна жена. У категорији грађана испитана су два мушкарца и три жене. Према критеријуму старости, испитаници припадају следећим категоријама: млађе доба (од 18. до 34. године) седам испитаника; средње доба (од 35. до 64. године) 16 испитаника; старије доба (више од 65 година) два испитаника.

Интервју је спроведен на основу једног броја унапред дефинисаних питања постављених сваком испитанику која су представљала општи оквир разговора, али је подразумевана могућност пропитивања, у циљу добијања додатних информација и објашњења.

У упитнику на основу којег је вођен интервју обрађене су следеће тематске целине према којима је вршено основно кодирање:

1. Традиција и однос према традицији
2. Утицај прошлости на појаву и развој корупције у Србији
3. Утицај непотизма и кронизма на корупцију у Србији
4. Раширеност корупције у срединама у којима испитаници живе и раде
5. Власт и корупција
6. Здравствене институције и корупција
7. Правосудне институције и корупција
8. Професије и корупција
9. Заступљеност корупције у регионима и насељим
10. Да ли је данас све на продају?
11. Оправданост и/или неоправданост корупције

8.3. Налази истраживања

У саопштавању које се односи на основне налазе овог дела истраживања, прво ће бити описани појединачни одговори испитаника који припадају различитим подузорцима (професијама), а затим уопштити добијене правилности у одговорима и обрасце разумевања и смисла који саговорници придају корупцији. Биће сагледане и могуће

разлике у перцепцијама (разумевању) ове појаве између група испитаника. Такође ће бити повучена паралела између ових тема (кодова) и онога што је добијено анализирањем традиционалне културе.

8.3.1. Судије

На питање да ли себе сматрају првенствено традиционалним или модерним личностима, *судије* су се определиле на следећи начин: један је одговорио да је потпуно традиционална особа, троје сматра да у себи имају и традиционалних и модерних вредности и да у том смислу себе сматрају традиционалном и модерном особом, и један судија је одговорио *да потпуно припада модерној особи*, односно *човеку кога кроз живот воде модерне вредности*.[998] Када је у питању традиција коју поштују испитаници, на прво место стављају породицу, потом традиционално васпитање деце и ауторитет (под ауторитетом сматрају ауторитет у породици и војсци). Када је у питању модерност, код испитаника долазе до изражаја вредности равноправности и слободе. На основу њих прихватају разлике, без предрасуда, употребу модерне технологије и залажу се за успостављање владавине права. Судија који себе описује као традиционалну особу истиче *да му традиција налаже да зна ко је глава породице*, затим *да поштује старије особе*, као и *да поштује место у традиционалној хијерархији*. Такође, и посао доживљава на традиционалан начин, истичући посебно хијерархију, односно поштовање хијерархије и позиција у оквиру ње. Судија који себе доживљава као модерну особу сматра да га модерним чини то што *не прихвата ниједну религију*, *не слави религијске славе*, *не прихвата националисте* и не даје *никакав значај обичајама*.

Традиционалисту испитаници описују као човека који поштује традиционалне вредности, придржава се друштвених норми, треба да се *ожени особом која има исте погледе на живот* као и он, *породица му је на првом месту, не воли хомосексуалце* и *његова политичка опредељења наклоњена су десничарским идеологијама*. Испитаници сматрају да има оних који се представљају као традиционалисти и да су спремни да прихватају одређене ритуале као што је венчање у цркви и слављење славе, али да нису

[998] Аутентични одговори судија, полицајаца, лекара, професора и грађана куцани су курзивом.

прави верници и да традиционализам доживљавају формално, али да га не живе садржински и суштински. Такође, према испитаницима, у традиционалне вредности спадају искреност, честитост, поштовање, поверење и праведност.

Када је у питању распрострањеност корупције у нашој средини *сви* испитаници сматрају да је корупција раширена појава и да се коруптивне радње практикују на свим нивоима, од најнижег до највишег у друштвеној и политичкој хијерархији. Другим речима, према испитаницима судијама, коруптивни образац понашања је веома присутан. О раширености корупције одговори су различити. Од пет испитаника четири наводи да је корупција *веома раширена*, док један испитаник одговара да је донекле раширена појава. У одговорима у којима се наводи да је корупција раширена појава описује се да се она практикује од најнижег до највишег нивоа и да се шири од основне школе до одраслог доба. *Децу уче да наставнике подмићују даровима, касније да се код лекара у најмању руку не иде без неког пића, а судије се часте прасићима*. Судија који сматра да је корупција *донекле раширена* наводи и разлоге због којих је донекле раширена. То су *социјални моменти везани за скупоћу и ниске плате*, посебно када су у питању судије, полицајци и лекари.

Давање мита, односно подмићивање, судије сматрају уобичајеном појавом, како у радној средини тако и у широј друштвеној заједници. Према испитаницима, када је у питању правосуђе, присутна је трговина утицајем, чињење услуга по разним основама, запошљавање према критеријуму физичког изгледа или давању новца, *вођење на ручкове*. Разлози за мито и подмићивање у оквиру професије траже се у колективистичком обрасцу одгајања, као и прихватања мита и подмићивања *од малих ногу*. Када је у питању шира друштвена заједница, односно друге делатности, испитаници сматрају да су још више распростањени мито и подмићивање.

На питање о сазнањима од старијих особа, односно из прича предака, испитаници сматрају да се много тога није променило када је у питању корупција. Наводе примере понашања службеника некада и сад. Сматрају да је та *коруптивна школа преношена са колена на колено*. Испитаници, исто тако, сматрају да се људи највише служе корупцијом у тешким временима, посебно када су им смањене могућности да се домогну основних потрепштина, на пример хране, санитетског материјала, лекарских услуга, горива. Такође, истичу приче српских сељака који су давали новац да им деца иду у војску, а у градовима

се дешавало обрнуто – давали су новац да им деца не иду на служење војног рока. Напомињу, да су од старијих чули да је *корупција била мање изражена у периоду социјализма*. То се поткрепљује чињеницом да су људи *више веровали у идеале*, јер су *желели да буду честити и плашили су се санкција које су биле оштрије*. Један испитаник сазнао је највише о корупцији кад су у питању прошла времена из литературе, посебно из Домановићевих књижевних дела. Такође, сазнање из прошлости везано је и за дела Милована Глишића, посебно његову причу *Глава шећера*. Другим речима, испитаници сматрају да се корени корупције могу наћи у нашој историји. Корупција у прошлости је повезана са захвалношћу за одређену услугу. Та захвалност у почетку је била симболичка, да би касније завршила у повећаним новчаним давањима. Нажалост, према испитаницима, у прошлости држава није водила рачуна да законски и институционално спречава корупцију.

Наведени су различити примери које судије наводе када је реч о њиховом искуству са корупцијом. Тако један судија наводи да га је, када је постао судија, колега замолио да помогне неком трговцу тако што ће му дати условну казну за кривично дело. Колега му је напоменуо да ће *тај трговац заузврат њима да набави неке маркиране сатове*. Дао је и други пример – када је добио важну судијску функцију секретарица му је рекла да испред његове просторије стоје странке и носе дарове. Наравно, ти дарови су превентивне природе, односно ако им једног дана нешто затреба да судија има у виду да је дарован и да у случају суђења донесе олакшавајућу или ослобађајућу пресуду. Један пример повезан је са стечајима и приватизацијама друштвених предузећа. Судије спремне да прихвате мито сарађују са стечајним управницима. Управник добија плату према одлуци коју доноси судија. Судија у договору одређује већу плату, што му омогућава да добије одређени проценат. Пошто се све одвија у четири ока без сведока тешко се улази у траг овом облику подмићивања.

Већина судија испитаника сматра да не само у професији, него и у крају у којем живе, има много примера коруптивних радњи. Тако истичу да су најзаступљеније у оквиру давања грађевинских дозвола, затим да саобраћајни полицајци, уместо да пишу казну, узимају новац, док адвокати који заступају предузећа и преко директора добијају за заступање много веће суме него што вреди њихова услуга, а потом ту суму деле са директорима предузећа. Примери коруптивних радњи односе се и на добијање вишег

положаја у оквиру професије. Један судија наводи пример тужиоца који је морао *неколико пута да особу која одлучује изводи на ручкове и вечере*. Постављањем те особе на више место значило је рачунати на противуслуге и уступке кад затребају. Оваквих примера има и у литератури истакнутих српских писаца.

Испитаници сматрају да је корупција распрострањена у њиховој околини, посебно када људи покушавају да се домогну разних дозвола и при томе наилазе на баријере у облику намерног саботирања. Истакнути су примери грађевинских дозвола и ПТТ прикључака. Тако, на пример, за добијање дозволе за градњу константно се у урбанистичкој институцији надлежној за издавање дозвола постављају нови услови и траже нове врсте претходних дозвола. На овај начин доводи се у питање добијање потребне дозволе и онемогућава почетак градње. Судија наводи да је био *приморан да се послужи средствима која нису дозвољена да би избегао даље одуговлачење и да би коначно добио дозволу*.

Кад је реч о дилеми да ли је оправдано поткупљивање туђинске власти у време окупације, испитаници су одговорили да је било оправдано јер потлачени нису могли регуларним путем да заврше одређене послове од којих им је зависио нормалан живот. У одговорима се наводи да је поткупљивање у таквим околностима вид отпора који је оправдан како би био побољшан већ угрожени положај у окупационим приликама. Испитаници чак сматрају да је *поткупљивање најблажи вид отпора пред окупатором.* Наводи се да је то било оправдано у ситуацијама *избора између живота и смрти и онда када су од тога зависила друга егзистенцијална питања*. Такође, у одговорима се наводи да је оправдано давати мито јер је *природна тежња човека да, ако не може на регуларан начин да задовољи своју потребу или жељу, се прилагоди систему који функционише на изнуђивању мита*. Судије констатују да је увек проблем на страни оних који примају новац, а не оних који дају.

Већина судија испитаника сматра да су мито и корупција постојали у време некадашњих српских владара. У одговорима се то поткрепљује ставом да су мито и корупција део нашег наслеђа, затим да је корупција одувек присутна, и да је корупција иста некад и сад када су у питању владари. У одговорима се такође истиче да је коруптивни образац понашања нешто што су људи увидели да им даје резултате и да су навикли да на лакши начин долазе до жељеног циља. Другим речима, тај образац

понашања у прошлости давао је резултате. Такође, оправдава се и подмићивање које су српски владари били спремни да дају када је у питању ослобођење од поробљивача. Један судија сматра да *корупција датира од Рима и Византије* (Источног римског царства), а да је *у време Отоманске империје само настављена*. Корупција тог времена била је везана за добијање титула или земље у посед коју су српски феудалци могли да добију од византијских (ромејских) царева. Наводи се да је и црква у том периоду била умешена у корупцију. Истакнут је и пример модела отоманске државе која се у односу према поданицима служила и корупцијом. Нажалост, *та „школа“ је преношена с колена на колено и ништа се до данас није променило*. У објашњењу корупције тог доба добијен је и одговор да *вадити кесу зависи од особе која ту кесу узима, тј. од процене да ли је ту особу могуће подмитити*. Овај систем има корене далеко у прошлости и одржао се до данашњих дана. Владавине и системи у оквиру њих терали су људе на мито и подмићивање да би остварили своје потребе и интересе, а и права. Када је у питању оправдавање корупције, већина испитаника судија сматра да нема оправдања, али да је треба разумети и анализирати у контексту времена и околности.

Сви испитаници сматрају да је учествовање у корупцији у данашњем времену под утицајем прошлости, односно традиционалних образаца понашања који опстају и данас. У објашњењу истичу да се коруптивна пракса стално преноси и да се тешко може искоренити. Чак сматрају да се никада не може искоренити. Такође, судије истичу да је њено трајање везано за одсуство владавине права. Наводи се да је *у прошлости коруптивна пракса разрађена и да се током времена понавља и усавршава*.

Већина испитаника судија сматра да свака услуга увек подразумева и противуслугу. Образложење овог става поткрепљују одговори попут: *нема бесплатног ручка*, или *на услугу увек треба одговорити противуслугом*, или *противуслуга се подразумева*. Испитаници сматрају да је *бесплатан ручак најчешће најскупљи*. Често судије упадају у замку када им инвеститори нуде кредит с нереално ниским каматама јер управо иза тога стоји захтев за будућу противуслугу. Другим речима, то је терен на којем се припрема заштита онога који креће у корупцију. Корист је примљена пре него што је тражена услуга. Из ових разлога то је замка у којој судије вреба уцењивачки образац. Постоји и објашњење да треба одговорити противуслугом у настојању да се друга особа не увреди уколико очекује противуслугу. Да не би особа стекла погрешан утисак спреман

сам сâм да одговорим противуслугом. Већина испитаника се често руководи правилом да на услугу увек треба одговорити противуслугом.

Кад је реч о запошљавању чланова породице, рођака или пријатеља, већина испитаника сматра да је то у реду. Сваки од испитаника, међутим, даје другачије образложење уз конкретне примере. *Гомила људи запослила је своје синове, ћерке, снаје, зетове у правосуђу*. Оно што је *најтежи проблем* јесте што се *деца лоших судија најчешће запошљавају*. То произилази из логике – ако ми запослиш дете, ја ћу теби средити да се благонаклоније поступа према теби у неком судском поступку. Према другом судији *природно је да људи желе да помогну блиским особама уколико се нађу у таквој ситуацији*. Као пример наведен је тужилац који је запослио ћерку другог тужиоца на позицију заменика тужиоца. У трећем одговору испитаник сматра да је непотизам понекад оправдан јер је *можда особа која се запошљава квалификованија и боља од десетине других који су се на конкурс пријавили*. Испитаник сматра да би запослио своје ближње и пријатеље из више разлога: *због већег поверења у оне које познаје, због лакше и боље комуникације*, али и *због лакше могућности да их опомене или прекори ако нешто нису добро урадили*. Један испитаник навео је пример пријатељског запошљавања. Појединац на положају запосли пријатеља по препоруци, а затим очекује од свог пријатеља да запосли некога кога он пошаље на одређено радно место.

Оправданим се сматра запошљавање деце и рођака, посебно у професијама као што су полиција, војска, пореска управа и суд. Они су одрасли у тим породицама и вероватно много тога су већ из породице понели што припада наведеним професијама. У овом случају једино се не оправдава запослење деце, рођака или пријатеља који немају знања. Има професија у којима је то најчешће и одомаћило се као правило, на пример запослење деце лекара у оквиру лекарске професије, посебно на медицинским факултетима. Испитаници су дали различите примере запошљавања, посебно деце. Тако је судија запослио ћерку као приправника а потом је успео да је убаци на место сарадника у суду. Или на пример, председник суда је запослио свог сина као судију у другом суду. Ово је пример коришћења положаја или реципроцитета. Судија је успео да за заменика тужиоца постави свог сина. Оправдавање запошљавања најближих правда се и оваквим аргументом: *ако је неко био добар студент, а припада ужој породици, зашто би он био дискриминисан*. Другим речима, не треба инсистирати на непотизму у свакој ситуацији –

ако неко припада најближима, а задовољава највише критеријуме, зашто би због непотизма био лишен права да се запосли. Наравно, постоји и мишљење испитаника судије према којем није оправдано запошљавати ближње и пријатеље јер то временом може да постане образац којим ће се људи служити. Посебно је опасан овај образац ако се на овај начин запошљавају неквалификовани јер ће они сутра доносити битне одлуке у професији и држави. У једном од образложења наведено је да *треба разликовати оно што се одвија у свакодневном животу и морал који тражи да се човек придржава одређених принципа*. Ако је човек разуман на прагматичан начин, онда треба да прихвата реалност, а не моралне принципе. Реалност тражи везе, а не критеријуме. На крају, судија закључује да *не може ни у судијско звање да се изабере нека особа без везе или давања мита*.

Испитаници су се на питања која се односе на пословице „Нема власти која неће сласти (масти)“, „А свака се власт да подмазати“, „Дајте ми власт, остало ћу узети сам“, углавном сложили да су те пословице тачне. Наравно, они су истакли и примере и случајеве где те пословице не важе. Оно што је, такође, заједничко судијама у одговору на ово питање јесте да је власт кварљива, да има добрих људи, али и да се они временом искваре. Другим речима, према испитаницима, свака власт квари. У образложењу ових ставова испитаници су истакли да *свако има своју цену, само је питање колика је*, затим да се *свако може мотивисати да донесе одлуку која је у корист онога који подмићује*, да су начини и облици различити, али да људи на власти користе положај за личне добитке. Наводе се и примери да је много тога рђавог власт урадила преко приватизација, али и преко лоших или селективних закона. Има и одговора у којима се цитирају друге пословице: *Где си видео да неко претаче мед, а да не умочи прсте*.

Испитаници сматрају да нема власти која неће мито, односно да је свака власт подмитљива, ради се само о томе да ли неко хоће да се укључи у коруптивну радњу, на који начин томе да приступи, као и која је цена тога. Испитаници сматрају да је најзначајнији чин да неко буде изабран, односно да се докопа позиције. После тога је све дозвољено, отворено и могуће. Сматрају, када су у питању мито и подмићивање, да је све шупље. Када је власт у питању, метафорички истичу да *треба сипати воду па видети где ће вода да исцури*. И у оквиру подмићивања, односно изнуђивања мита од власти, испитаници сматрају да је та корупција степенаста. Нижи чиновници су оперативнији, али

њихови захтеви су мањи, а што је положај виши и захтев је већи, с тим што су и случајеви ређи. Већина испитаника сматра да је изузетно важно добити позицију, јер управо позиција омогућава да је неко злоупотреби да би за себе прибавио корист у различитим облицима. Има једно издвојено мишљење по којем није свака власт једнака, односно у овом случају подмазива. *Чак и ако има 10 одсто поштених то је довољно да се не може свака власт изједначити када је у питању коришћење позиције за коруптивне сврхе*.

Сви испитаници одговорили су потврдно на питање да ли је свака наша власт поткупљива, али су образложења различита. Тако један испитаник судија истиче да, *што је друштво сиромашније и неорганизованије, то је власт поткупљивија*. Према другом испитанику, *најгори су ушли у политичке странке* и управо они власт чине поткупљивом. Такви су и ушли у странке само због личне користи, као и због прошлих искустава како су се људи на власти односили, односно како су власт у прошлости користили за личну добит. Чак се метафорички таква владавина назива *владавином шкарта*. Има и мишљење да разлике постоје само у моделу како се власт поткупљује, односно који су начини и у којим областима је она највише раширена.

На питање, да ли би били спремни, када је у питању нека од неопходних услуга локалне власти, да дају мито, *сви* су одговорили да би били у стању. Разлике у одговорима везане су једино за потребе. Најопштији одговор је био да би мито дао како би постигао сваки циљ који замисли. Конкретнији одговори везани су, на пример, за здравље, посебно деце, за одлазак на скенер преко реда. Такође, други конкретан пример везан је за давање мита за место у вртићу. Испитаници су овде под митом мислили не само на новчана давања већ и на посезање веза, као и начине преко којих се одвија, а то су најчешће посредници. Такође, истакнути су и примери да често то зависи и од околности, али и конкретног задовољавања неке потребе. Чак су у неким примерима рекли и колико би за коју услугу били у стању да плате, односно да су упознати са тарифима колико која услуга кошта.

Од пет испитаника три сматрају да је данас све на продају. Два испитаника мисле да није све на продају. Тако они истичу да се пријатељство, поштовање и љубав не могу купити. Истичу да има много људи који не продају све, али да они нису довољно присутни у јавном животу. Они који сматрају да се углавном све може продати то образлажу на различите начине. Тако на пример, један испитаник сматра да је *највећи део*

на продају, али да се таквом продајом никада не могу добити искрени и прави пријатељи. Други испитаник сматра да *све зависи од човека до човека, али да је већина склона логици да се све може продати*. Даје се и пример жене која је преко странке добила судијску позицију, а потом новчаним поткупљивањем дошла до врха у судству. На потпитање да ли за наше друштво важи да је све на продају, односно да се све може купити, *сви* испитаници су одговорили да та логика важи јер сматрају да људи воле моћ и новац. Чак један испитаник истиче да се *политичари преко медија труде да такву поруку посредно пошаљу*.

На питање да ли сматрају да се корупција може правдати у случајевима када се ради о егзистенцијалним потребама, *сви* испитаници су одговорили да се може правдати. Сматрали су, међутим, да постоје различите егзистенцијалне потребе због којих се корупција може оправдавати. Најчешће су спомињали здравље, односно болест најближих. Друга потреба која се може правдати јесте запошљавање, али и случај ако човек у пословима буде доведен у ситуацију да банкротира. Истицано је да *људи треба да се понашају рационално и да не иду против себе*, односно ако им систем не пружа могућности да своју потребу реализују на легалан начин онда је рационално послужити се митом и подмићивањем. Постоји и мишљење да се за све егзистенцијалне потребе може правдати давање мита. Такође, истиче се да са друштвеног аспекта то није оправдано, али јесте са личног, посебно када је у питању угроженост живота. На пример, *за операцију треба увек бити спреман за подмићивање*. Наравно, испитаници истичу да треба ценити људе који нису поткупљиви. За задовољавање егзистенцијалних потреба не би требало дозволити да се човек злопати већ да пронађе начин да их задовољи. Другим речима, да је у задовољавању егзистенцијалних потреба оправдано послужити се корупцијом.

Када је у питању здравље, *сви* испитаници су изјавили да би били спремни и да сматрају оправданим дати мито, односно подмитити оне од којих остварење те потребе зависи (од директора, лекара, до медицинског особља). Дају и конкретне примере: на једној клиници операције срца заказују се неколико година унапред. Време се може скратити ако се подмити директор. Шифра подмићивања је *6.000 ајвара*. Иза ове симболичне и живописне тарифе стоји у ствари прави назив за коришћење ове услуге: 6.000 евра. Довитљивост је не само симболичка већ и практична, јер на пример и да се прислушкује разговор тешко се неко може оптужити да је за услугу изнуђивао новац.

Увек би се могло рећи да је посреди досетка и шала. Чак да човек воли управо ајвар. Такође, у одговорима се наводи да то није појединачно изнуђивање већ да је то створио систем и да се та радња одвија у оквиру система. *Систем те тера да се понашаш на коруптиван начин, односно да дајеш и примаш мито*. Испитаник сматра да је истеривање правде, када је у питању здравље, губитак драгоценог времена због чега може да уследи најнепожељнији исход, катастрофа по лични живот. Има и духовито циничних одговора – да *лекари полажу Хипократову заклетву, а лече само оне који имају новац*. Већина испитаника истиче да се давање мита може правдати у случајевима кад нема других могућности. Такође, сви се слажу да би тако поступили, али да то не оправдавају са аспекта ширег друштвеног значаја и функционисања система у оквиру друштва.

На питање да ли су за себе или за људе из најближег окружења, када им је неопходна нека здравствена услуга која се тешко добија на регуларан начин, спремни да дају мито: два одговара су била изричита – увек би били спремни да дају мито, два одговора понекад, али само кад је то неизбежно, а код једног одговора се наводи да никад не би дао мито, али би прихватио да пронађе везу или познанство како би услуга била обављена. Кад су у питању здравствене услуге, један испитаник је објаснио да *тада човек губи осећај када је нешто дозвољено, а када није*. Код другог испитаника који се определио да би увек дао мито, у објашњењу стоји: *стање у држави које је такво да не можемо да се ослонимо на регуларност јер то држава не спречава*. Наведен је прилично забрињавајући пример – да колеге са Медицинског факултета нису свом колеги пружили помоћ када је тешко оболео да га породица смести у болницу. Чак је и декан, који је био пријатељ поменутог професора, рекао да нема места јер је све у болници попуњено. Када је, међутим, преко одређене везе понуђен новац за тог пензионисаног професора Медицинског факултета, одмах је смештен у болницу. Други пример је човек којем је поломљен кук. Рекли су му да нема места у болници, али чим је дат новац одмах је место пронађено. Ово су примери да и у оквиру професије не постоји никаква професионална обавеза, одговорност и солидарност. Корупција је до те мере овладала када су у питању здравствене услуге да ту ништа не помаже осим директног подмићивања које је често изнуђено. Потребно је знати тарифу и тачан износ понудити и одмах услугу добити.

Када је у питању подмићивање судија, све судије сматрају да у судству влада мито и подмићивање. У одговорима показују различите примере. Тако се наводи да је

подмићивање најчешће у случајевима судија извршитеља и у трговинским судовима. Такође, сматрају да се уз помоћ новца може утицати на судије када су у питању исходи суђења, односно пресуда. Судије су уверене да нажалост то систем дозвољава. Тако један судија истиче да је у великом броја случајева имао утисак да је окривљени крив, али да није имао довољно доказа за кривицу. Посебно су деликатни примери везани за стечајне поступке и ту се често судије које су спремне да буду подмићене договарају са стечајним управником. У питању је, како испитаници истичу, *живи проток новца*, односно са новцем се све може договорити и учинити. Један испитаник истиче да о судијама мисли све најлошије и да у тој професији има много корупције. Такође, један судија изјављује да је чуо да корупција постоји у судству, али не жели да у то поверује. Други судија је навео да је он склон да другачије гледа на процес када му особа из блиског окружења скрене пажњу да о одређеном случају поведе рачуна. Уколико је одлука, како се каже, на клацкалици, он ће бити спреман да донесе пресуду у корист особе на коју му је речено да обрати пажњу.

Дат је и пример да се судије често, када су у питању оптужбе, понашају на два начина: криминално и политички. Тако на пример, постоје случајеви у којима се неко оптужује, а да за то није имало довољно разлога и да га судија притвори, или, обрнуто, да неко ко је оптужен с разлозима буде ослобођен оптужбе. Чести су случајеви да људи из политике траже од тужилаца да оптуже некога из претходне политичке гарнитуре за кога нема доказа. Ставе га у притвор, а после десетак година суђења констатују да није било довољно доказа и ослободе га. Он се задржава само у једном периоду у истражном затвору, а дужи временски период је на слободи, али под сталним притиском и малтретирањем. Наравно, за судију који неће да извршава политичке налоге постоји начин да га без доказа ухапсе, потом пусте, али га склоне са позиције на којој је био. На ту позицију доводе свог човека који ће по њиховом налогу да прихвата корупцију. Има случајева да су такве судије после седам година добијале ослобађајуће пресуде, али никада нису враћени на свој посао. Један судија сматра да се на исход суђења може утицати помоћу новца, путем трговине утицајем, али и уз помоћ других видова, односно начина подмићивања који могу бити натуралне природе. По мишљењу једног судија, *многе судије су склоне да ослушкују шта политичари говоре преко медија*, посебно када су у питању судски случајеви који су у току процесуирања. За такве судије *то је сигнал како*

би требало да изгледа пожељан судски исход. То је пример када се судије додворавају политичарима очекујући да остваре неку будућу корист која је најчешће везана за добијање повољног кредита, решавање свог стамбеног проблема или стамбеног проблема уже породице, као и добијање вишег положаја у оквиру судске хијерархије.

На питање за које услуге би већина грађана била спремна да дâ мито, већина судија је издвојила здравствене услуге, запослење, просветне услуге, судске поступке и избегавање казни. Наравно, и за друге услуге би грађани дали мито: за разне потврде које се добијају од органа државне управе, за грађевинске дозволе, за намештање тендера, за банкарске услуге које су везане за ниске камате, за место у вртићу, као и за омогућавање да им деца буду примљена у спортске клубове.

Према судијама, најчешће су миту и подмићивању подложни полицајци, лекари и просветни радници. Помињу и царинике, службенике у локалној и државној администрацији, тужиоце и на крају судије. На потпитање колико су склони корупцији лекари, професори, полицајци, судије, чиновници и инспектори, испитаници су у највећем броју одговора рекли да су све наведене професије склоне корупцији. При томе истичу да се то посебно испољава у професијама које имају дискрециона права. Један судија издваја и санитарне инспекторе – посебно када је у питању отварање угоститељских објеката. На потпитање да наведу неки од примера, судије су се у одговорима ослониле на лична искуства. Примери су везани за комуналне услуге, као и чиновнике који раде на шалтерима у општинама. У оквиру комуналних услуга посебно је истакнуто функционисање гробљанске администрације када је реч о добијању гробних места. Шалтерски чиновници, према личном искуству једног судије, *толико измалтретирају човека да му ништа друго не преостаје него да их подмити како би себи олакшао већ веома тешку ситуацију* у којој се нашао. У таквим случајевима особа која добија мито увек иде код онога ко је изнад у хијерархији да би он то одобрио. Вероватно се ради о подели добити од мита.

Судије су навеле и примере из судске професије. Рецимо приликом лишавања слободе или одлучивања о томе да ли ће казна износити 10 или 15 година. Ако неко жели да утиче да се добије нижа казна онда се подмићују председник или чланови судског већа. Довољно је потплатити већину из судског већа, а не све, да би се прегласавањем обезбедила повољност. Наведени су и примери подмићивања везани за прикључивање

телефонског броја, али и комуналних служби када су у питању канализациони проблеми. Такође, искуства са саобраћајном полицијом, посебно због невезивања појасева. Често полицајци зауставе возача, а возач се пре него што је полицајац дошао до кола ослободи појаса. Полицајац се одмах ухвати за ту чињеницу и изнуђује мито како не би написао казну. Дат је и пример личног искуства када је у питању добијање више позиције у правосуђу. Драстичан је пример да судије чине услуге приликом запошљавања рођака моћних људи само из разлога да не би изгубили тренутну судијску позицију.

На питање шта мисле како је корупција развијена према регионима у Србији, већина одговора гласила је да је корупција заступљена у читавој Србији зато што систем функционише на исти начин на целој територији. Када се ради о појединостима један испитаник сматра да је највећа корупција на Косову и Метохији, потом у Шумадији, а да је најмања у Војводини. Други испитаник сматра да је мала или ниска корупција највише заступљена у Санџаку и Јужној Србији, а да је корупција на вишим нивоима највише заступљена у Београду јер се ту доносе најзначајније одлуке и обављају послови који су везани за милионске трансакције. Један испитаник судија сматра да је *корупција израженија што је регион сиромашнији*. Наравно, та корупција најчешће је натуралне природе. Као пример наводи Источну Србију. На потпитање где је више заступљена корупција, у градовима или селима, у два случаја истакнуто је да је она више заступљена у градовима. То произилази из развијенијих потреба људи који у њима живе. Три испитаника сматрају да је корупција подједнако заступљена и у градовима и у селима. Према њиховом мишљењу, различите су врсте подмићивања у градовима и селима. У градовима то је већином у облику новца, а у селима у облику противуслуга као што су бесплатан физички рад или неки други облици натуралног давања којима сеоско становништво располаже: од дрва до хране. Истакнут је посебан облик подмићивања у селима који произилази из политичких разлога. У селима људи су склони да буду подмићени малим износима да би гласали за странку која их подмићује у новчаном или натуралном облику. Овај облик подмићивања у градовима најчешћи је у приградским насељима.

Различити одговори дати су на питање која животиња симболише корупцију, односно која својства те животиње симболишу корупцију. Карактеристично је да је у овим одговорима све везано за еволутивно најнеразвијеније животиње – *слузаву амебу,*

паразите, *хоботницу* и на крају најразвијенију врсту риба – *пирана*. Корупција је у асоцијацији слузава и зато је поистовећују са слузавом амебом, јер се тешко искорењује као што је незаустављиво излучивање слузи код амеба. Када је у питању паразит онда се мисли на разне врсте вируса. Овде се корупција везује за последице тих вируса који могу да отворе широк спектар болести у човековом организму, од разних гљивица преко бактеријских упала до канцера. Ако се не заустави вирус се шири, болест захвата у почетку део, а потом цео организам и често је неизлечив. Овде се корупција пореди са болестима које уништавају људски живот. Другим речима, корупција се у овој симболици сматра системском болешћу, односно она у организму умножава малигне ћелије помоћу којих уништава здраве. Када отпочне, ако се на почетку не реагује, она се брзо развија да би на крају уништила живот. Такође, корупција се упоређује са хоботницом која је међу оним бићима која имају много пипака. Хоботница асоцира на корупцију због тога што се не може искоренити или се тешко искорењава. Ако неки пипак хоботнице буде исечен, односно кад део коруптивних радњи буде заустављен, остали пипци ће корупцију ширити и надоместити оно што је одсечено. Земља која је имала и која и данас има тешка искустава у искорењивању корупције, Италија, дала је доста материјала писцима, драмским и филмским редитељима, да своја дела која се баве корупцијом управо везују за ову врсту животињског света, хоботницу. И на крају, добро поређење када је у питању корупција везано је за посебну врсту рибе, пирану, која живи у Амазону и њеним притокама. Корупција је као пирана: када се устреми на здрави организам она га до краја изједе. Другим речима, корупција као пирана напада и појединце, друштвене групе, институције и целе системе у једној земљи. Као што корупција разједа друштво тако и пирана једе све пред собом.

8.3.2. Полицајци

Полицајци су, на питање како би се себе одредили, као традиционалну или модерну особу, дали следеће одговоре: троје испитаника сматра да су спој традиционалне и модерне личности, а двоје се одређују као традиционалне личности. *Сви* испитаници сматрају да се њихова традиционалност огледа у томе што поштују традиционалне

вредности, посебно везане за породицу и брак. Двоје испитаника традиционалност види и у поштовању старијих, двоје у поштовању религиозности, а један испитаник посебно истиче поштовање ауторитета. Један испитаник под традицијом подразумева високу свест о националној припадности, а други прихватање и практиковање патријархалности. У опису особе која поштује традиционалне вредности истиче се су то особе које држе до религиозности, патријархалности и националне припадности. Посебно се издваја њихово поштовање верских обичаја приликом крштења деце и слављења славе. Они испитаници који сматрају да прихватају модерност наводе да се она манифестује у отворености ка другима, прихватању другачијих сексуалних оријентација, правичној расподели мушко-женских послова и поштовању различитости.

На питање да ли је корупција код нас раширена појава *сви* испитаници су одговорили да је *веома раширена појава*. У коментарисању раширености један испитаник сматра да је, кад је у питању задовољавање потреба, најјефтиније дати мито. Тај испитаник цитира народну пословицу: *Ко не плати на мосту, плати на ћуприји.* Према њему је, дакле, најјефтиније кад платиш. Такође, један испитаник сматра да ту раширеност показује чињеница да се *код нас ништа не може урадити без везе или без плаћања* или, на пример, *тако што уплатиш летовање некоме од кога ти потреба зависи*.

Сви испитаници одговорили су потврдно на питање да ли је давање мита и подмићивање уобичајено у нашој средини и радној и друштвеној заједници. У објашњењу тога што је уобичајено једни наводе да је давање мита и подмићивање уобичајено код лекара, државних чиновника, посебно шалтерских административних радника, у школама, предшколским установама и црквама. У уобичајеној распострањености корупције наводе се и примери. Тако за једно место у Србији полицајац каже да *сви саобраћајни полицајци знају кога могу зауставити, а кога не*. Заустављају оне који имају старије и јефтиније аутомобиле, а не усуђују се да заустављају скупље аутомобиле, рецимо мерцедесе. Други испитаник наводи да се уобичајена заступљеност мита и подмићивања показује на различите начине. Најчешће се *подмићује вечером* и разним другим врстама компензација. Он наводи пример да му је, када је на самом почетку професионалне каријере требало да напише пријаву против одређене особе која је направила прекршај, шеф је рекао да та документа треба понети у ресторан где је инкриминисана особа чекала полицајце. У

различитим ситуацијама то се чинило путем ручкова и вечера. Исти испитаник наводи да, *кад зажмуриш на једно око и не предузмеш радњу како то закон налаже, онда ти се то на различите начине компензује*. *Те компензације су, управо, мито*. Такође, исти испитаник наводи и да је и сам био принуђен, како би неки посао на време завршио, да *части* оне од којих је тај посао зависио. Између срамоте и посла који је требало да се обави превладала је логика да је важније на успешан начин посао реализовати, него на частан. На частан начин се посао завршава уз велике тешкоће. Искуство му је показало да без подмићивања онај од кога ти зависи нека потреба неће ништа да предузме, али да се, кад прими мито, посао брзо окончава. Испитаник закључује да *данас није могуће завршити масу ствари без давања мита*. Искуство је испитанику показало да се и мали дарови, када су у питању послови, доживљавају као мито. Ретки су случајеви да неко неће да прими мито, наводи исти полицајац. Он сматра да су такве особе веома ретке, али да ипак постоје.

На питање да ли су из прича својих предака или старијих људи сазнали да ли су и колико били раширени мито и корупција у њихово време, *сви* испитаници су одговорили да су били раширени и да је корупције било одувек. Објашњења испитаника на ово питање су различита. Према једном испитанику, узимање мита у прошлости, преко давања поклона, било је прилично уређено. Другим речима, знала су се правила и начини на које се то чинило. Други испитаник истиче да су у прошлости чланови породице, када су одлазили на преглед код лекара, носили поклон у облику кафе и чоколаде и то је нешто што се подразумевало. Један испитаник на основу прича предака наводи да корупцију људи нису доживљавали као проблем, већ да је она у то време била саставни део живота и да је тако остало до данашњих дана. Посебно је истакао да је *нормално платити некоме када је у питању добијање посла*. Тај испитаник, такође, наводи да се људи ни у прошлости, а ни данас, над тиме нису згражавали, нити да се данас згражавају. На потпитање зашто су се људи служили корупцијом у прошлости, добијени су различити одговори. Испитаници су дали примере онога што се најчешће у породици и околини причало и чуло. Један испитаник рекао је да су се *људи служили корупцијом да би добили стан од фирме*. У остваривању те потребе додворавали су се руководиоцима и представницима синдиката дајући им поклоне или подмићујући их. Други испитаник навео је пример њему блиске особе у породици која је отишла раније у пензију

захваљујући рођаку који је имао везе и положаје. То је пример непотистичке корупције где се подразумевало да онај ко је на власти помогне не само рођацима него и свим земљацима. Наведени су и примери злоупотреба, тако да су они који су били на положајима често знали да почине велику неправду. На пример, испитаник истиче да његов *рођак који је био на реду за добијање стана на факултету није успео да га дочека него је тај стан од оног моћника који је решавао стамбене проблеме добила његова љубавница*. Један испитаник сматра да су се људи у прошлости служили корупцијом због немаштине. Из тих разлога су преци настојали да се снађу на сваки начин. Испитаник сматра да су људи своју част доводили у питање зато што их је ситуација на то приморавала.

На потпитања каква су искуства с корупцијом у крају у којем испитаници живе, полицајци су навели више примера. Тако су у једном граду челници тендер за асфалтирање пута наместили својим рођацима и пријатељима који нису ни имали грађевинске фирме него су их отворили само за тај конкретан посао. Другим речима, никад се нису бавили градњом путева. Наравно, квалитет рада био је лош јер је ваљало намирити и оне који су тендер наместили и победнике на тендеру. Фирме формиране уочи тендера делиле су зараду са челницима града који су их ангажовали. Једини и други су новац добили, једино је пут неквалитетно урађен и брзо је пропао. Други пример су професори на факултетима, на пример Медицинском, који врше одабир будућих асистената тако што од постојећих лекара специјалиста траже мито и то је нешто што је постала уобичајна пракса. Најчешћи облик мита јесте новац. Наведен је и пример лекара хирурга који за асистенте примају оне који су способни да за њих пишу радове, а да их лекари потписују као своје. Млади људи на то пристају, а када добију положај и заузму позицију хирурга настављају утабаном стазом оних који су их одабрали. У оквиру лекарске професије чест је случај и да су лекари, како би се докопали специјализације или бољег положаја, у стању да за претпостављене раде много тога што није у опису њиховог радног места.

Други испитаник описује лично искуство с корупцијом у свом крају, наглашавајући да се углавном све завршава преко везе. Наводи да је *важно познавати особу која зна другу особу од које зависи задовољење потребе и да се и једној и другој особи одужиш ако је потреба реализована*. То се најчешће одвија у виду одређене компензације или давањем

новца. Испитаник препоручује да, *ако неко очекује да му се брзо заврши посао*, *треба да подмити*. Испитаници наводе и драстичне примере искуства с корупцијом у крају у којем живе и раде. Један од примера је да је најближем члану породице дијагностификована најтежа болест. Када је требало заказати терапију која је хитна речено је да ће доћи на ред тек за три месеца. Када је испитаник сазнао како то може да се убрза речено му је да треба да плати одређену суму новца (500 евра). После плаћања терапија је одмах започета. Један испитаник наводи искуство са саобраћајним патролама које узимају новац како не би проверавале возила у којима се превозе мигранти. Цена те услуге је 50 евра по мигранту. Навео је и пример нецарињених цигарета које се путничким аутобусима, чији су подови, плафони и странице *нафиловани боксовима цигератема*, пласирају са Косова и Метохије и превозе у земље Европске уније. Зараде на овом послу су огромне. Паклица произведена на КиМ је 50 центи, а у земљама ЕУ продаје се за шест до 10 евра. Да би овај нелегални посао био обављен у њега су умрежени налогодавац, гранична полиција, цариници и купци. Све се то обавља уз помоћ подмићивања. Испитаници су навели и пример ветеринарских инспектора који власницима месара дају потврде да је месо исправно иако га уопште не прегледају и анализирају. Наведени су и примери цурења информација из осетљивих државних институција, као и коруптивних радњи у царинској служби како роба не би била оцарињена.

Већина испитаника сматра да је поткупљивање завојевача, посебно у периоду потчињености Отоманској империји, била оправдана пракса. Испитаници сматрају да је корупција у Србији настала доласком Турака и да је становништво успело Турке да поткупљује како би добили одређене олакшице. То је према испитаницима постао *обичај* јер нису имали други излаз како да преживе. Из тих времена настао је и образац у којем нису само Турци поткупљивани већ и наши, посебно појавом хајдучије. Турцима се додворавало најчешће даривањем, а потом подмићивањем. У време турске владавине много тога било је забрањено, што је отежавало преживљавање. На пример, била је забрањена продаја жита или домаћих животиња (свиња), од чега је у то време становништво живело. Испитаници наводе и пример да је и црква морала да подмићује Турке да би им они одобрили употребу црквених звона. Један испитаник сматра да је корупција у то време била оправдана из територијалних, националних и верских интереса, док је други тај образац упоредио са оним што се дешава у нашим затворима. Затвореници

су спремни да подмићују чуваре да би на тај начин обезбедили њихову благонаклоност, посебно када је у питању употреба мобилних телефона и других недозвољених средстава.

Упитани шта мисле о миту и подмићивању које је постојало у време некадашњих српских владара, *сви* испитаници одговарају да су се први српски владари после ослобађања од ропства у Отоманској империји служили корупцијом, као и другим лукавствима, како би проширили територију Србије, али и ради личног богаћења. Они сматрају да је тај образац наслеђен од турских завојевача јер се током турске владавине показао функционалним. Такође, наводе да се помоћу мита и корупције могу добити одређене повластице и олакшице. *Лакше је све завршити када дарујеш надређеног у облику мита и када добијаш његову благонаклоност*. Један испитаник наводи да се *корупција укоренила у нашу историју и традицију* и постала саставни део живота. На потпитање како објаснити корупцију у то доба, један испитаник одговара да се одласком једне власти спремне да се служи корупцијом не може очекивати да ће се корупција, односно коруптивни модел понашања, брзо искоренити. Други испитаник наводи да је тадашњи систем функционисао на коруптиван начин и да је већ тада корупција постала системски проблем и остала таква до данашњих дана. На потпитање да ли оправдавају корупција из тог периода већина испитаника сматра да је такво поступање било оправдано због ситуације у којој су се Срби и Србија налазили у том времену. Један испитаник оправдава корупцију јер сматра да су тако проширивање слободе у Србији. Он додаје да корупција није оправдана када су се владари служили њоме како би се лично окористили. Други испитаник сматра да је подмићивање тада било оправдано, а има разумевања и зашто корупција опстаје и у нашем времену. Узима за пример лекаре чије су плате изузетно ниске, а стално су суочени са тешким стресним ситуацијама и животним судбинама. Да би колико-толико материјално обезбедили породицу они се служе и корупцијом. Једним делом ово је последица и прошлости у којој су се људи сналазили када су били притиснути различитим врстама недаћа, посебно материјалним.

На питање да ли је учествовање у корупцији у данашње време под утицајем прошлости, односно традиционалних образаца понашања, већина испитаника сматра да је оно наслеђено из прошлости. У једном одговору није негиран утицај прошлости, али уз опаску да га не треба преувеличавати, односно да савременост много више утиче на коруптивно понашање. Колико год су људи раније били под утицајем прошлости они су

били и спремни једни другима да помогну, али је данас сваки облик солидарности доведен у питање и никакав посао не може се обавити ако се не да мито. Људи су, према другом испитанику, под утицајем прошлости када је у питању задовољење њихових потреба, јер у савремености не могу да остваре своје потребе и циљеве на легалан начин па су приморани да се служе недозвољеним средствима. Један испитаник сматра да је доста тога наслеђено из прошлости, али и да би се та констатација данас могла довести у питање. Они који управљају, односно они који су на власти и који би требало да буду сервис грађана, не обављају свој посао на законом предвиђен начин. Најбољи пример је партијско запошљавање нестручних кадрова. Колико прошлост и коруптивни обрасци из прошлости притискају данашње генерације добар показатељ је и ситуација када се оде код лекара и када испред ординације човек гледа мноштво особа са кесама у рукама. Докле то иде пример је и лекара који је добио поклон у облику вискија, али и коверту у кеси. Пошто коверту није видео он је кесу с вискијем дао пријатељу да би овај констатовао да је у кеси и коверат с новцем. Један испитаник указује да се на стручна места, на пример у полицији, доводе људе који немају одговарајуће школе, па се дешава да се фризерка са сумњивом дипломом факултета запосли у полицији на руководеће место. Близина моћницима у власти све то омогућава.

Када је у питању правило *ја теби – ти мени*, већина испитаника сматра да не треба на услугу одговорити противуслугом, али признају да у реалности то тако не функционише. Један испитаник истиче да лично то не прихвата, али да нажалост већина људи то очекује. Као пример наводи запошљавање блиског пријатеља или рођака. Поводом правила *ја теби – ти мени* испитаник наводи да у полицији постоји изрека: *Од бифеа до УКП-а,* односно од кафе куварице до Управе криминалистичке полиције. Све у полицији почива на том принципу. Кад неко постане руководилац одмах се око њега сви окупљају, сви га зову и сви га воле. Пре тога није имао никакав значај. Управо овај пример показује да се са добијеним положајем очекује практиковање правила *ја теби – ти мени*. Према овом испитанику, *код нас је формиран став да ако некоме нешто учиниш он треба да ти врати*, *када то теби буде потребно*. Један испитаник сматра да противуслугу никада не треба враћати. Позива се на на став да то није хришћански. Други испитаник истиче да не очекује од других противуслугу јер је имао искуство да је наилазио на зид ћутања када је то очекивао. Наводи да се понекад и он руководи тим

принципом (услуга за услугу). Још један испитаник сматра да се само понекад користи принципом *ја теби – ти мени*.

Питање шта мисле о томе да државни функционери и руководиоци запошљавају чланове њихових породица, рођаке или пријатеље, произвело је негативне реакције већине испитаника, али је, ипак, један полицајац рекао да нема ништа против тога, а други да је то понекад оправдано. Испитаници су навели примере такве врсте запошљавања. Тако један каже за једног високог руководиоца да је запослио и супругу и сина. Такође, наводи примере запошљавања најближих чланова породица политичких моћника са неадекватним квалификацијама и компетенцијама. Други испитаник сматра да је непотизам веома присутан у нашем друштву и указује на пример једног начелника полицијске управе који је запослио сина, а овај је током шест месеци променио пет радних места. Добијао је сваки пут боље радно место, иако су су се стручни руководиоци о његовом раду изјашњавали негативно, али нису могли ништа да ураде, односно да то спрече јер се радило о сину моћника. Колике су размере коруптивног запошљавања показује један испитаник који саркастично примећује да у МУП-у нема интимних односа између запослених. Разлог је то што је принцип непотизма створио ситуацију да су сви једни другима рођаци. На овај начин се појачава поузданост и лојалност рођака и пријатеља полицијском моћнику. Колико је непотизам раширен један испитаник показује примером у коме је један високи функционер МУП-а запослио блиску особу у врху Министарства, иако није поседовала неопходну стручну спрему нити квалификације за то радно место. Испитаник истиче да такво запошљавање не би требало да се прихвата. Међутим, *то сви раде* па важи и она народна пословица: *куд сви Турци, ту и мали Мујо*. Испитаник који не оправдава овакву врсту запошљавања истиче да има примера да се на место функционера у служби, за које је потребно 20 година радног искуства, доведе и особа која никада није имала било какво искуство рада у државној управи. Један испитаник навео је и пример министра који је запослио супругу свог партијског пријатеља у Управи царина, иако дотична особа није имала никаве квалификације за место које јој је додељено.

На питање какво је њихово мишљење о пословици која гласи „Нема власти која неће сласти (масти)“ *сви* испитаници одговарају да је пословица тачна, односно да ниједна власт није имуна на корупцију. Уз тврдњу да је власт подмитљива испитаници дају различите примере. Тако један полицајац наводи институцију у којој је, да би била

добијена одређена потврда, потребно дати много дарова у облику мита. То се одвија по принципу хијерархије: *секретарици парфем*, *шефици накит*, а *директору новац*.

И на пословицу „А свака се власт да подмазати“ испитаници одговарају да је то тачно. Наводе и примере: један испитаник каже да *нови на власти прва три месеца не раде ништа, све мирно посматрају, испипавају терен*, праве процене, па *одреде тарифе*. На тај начин они се кроз пар година обогате стицањем неколико станова, кућа и милионских новчаних износа. Други испитаник наводи примере о томе да нова власт најпре запошљава своје људе. Све се око њих подмазује, а сви сарадници око власти су спремни на поткупљивање. *Што је неко мање стручан, то је поткупљивији*. Запошљавање неспособних уз помоћ мита и подмићивања доводи у питање рад институција, а државне фирме у које се такви запошљавају временом пропадају. Трећи испитаник истиче да ће зарад неког посла, или неке личне користи, већина људи са задовољством прихватити то да обави уз помоћ мита. Један испитаник наводи да систем подмазивања у оквиру власти иде од врха до дна и да временом то постаје принцип функционисања власти.

Испитаници примерима поткрепљују пословицу „Дајте ми власт, остало ћу узети сам“. Један испитаник наводи да се *за радно место цариника на прелазу Хоргош даје до 50.000 евра*. Онај ко се на такав начин запосли улази у ланац коруптивних радњи, прво да поврати то што је уложио, а онда да и сам почне да добија оно што већ запослени раде када је у питању корупција. Што их је више у том ланцу то је и ризик да буду откривени већи, али и искушење је веће јер се на овај начин добијају велике своте новца. Испитаник истиче да моћ ствара највећу зависност. Особа на власти, ако има прилику, узеће све што се понуди или укаже као прилика – не само новац већ и нешто што омогућава луксуз и комотнији живот, *од томпуса преко аутомобила, зимских гума, до бесплатних летовања*. Други испитаник истиче да се доласком на власт стварају неопходни предуслови за прибављање личне користи, јер се власт често злоупотребљава за доношење самовољних одлука. Такође, испитаник је закључио да је учешће у власти најлакши начин да се остваре човекове жеље и циљеви. Наводи и пример запослене особе у полицији која је, кад се домогла одређеног места, почела све људе око себе да малтретира, посебно да би се додворила врху полиције. Све је радила да би успела да као награду добије стан, иако је

њен руководилац подстанар. У нормалним околностима она никад не би могла да добије место на којем се налази јер нема ни квалификације нити способности.

На питање да ли је свака наша власт поткупљива, *сви* испитаници одговарају да јесте. Тако један испитаник сматра да је *свака власт поткупљива*, *независно од партије која је тренутно на власти*. Други истиче да је она поткупљива од локалног нивоа све до врха. Поткупљивост на локалном нивоу најчешће је у натуралном облику и у противуслугама, по принципу ти ми заврши нешто, а ја ћу за то да те наградим (награде су натуралне, од домаћих животиња до меда). Уколико си освојио власт, чак и кад ништа не тражиш, многи покушавају да ти нешто дају или учине. Ти који дају сутра заузврат очекују и остваривање неке њихове потребе, када искрсне одређена прилика. Из тог разлога, према овом испитанику, тешко је корупцију код нас искоренити.

Упитани да ли би били спремни да дају мито локалној власти ради неке услуге која је потребна њима или блиским људима, испитаници одговарају на следећи начин: већина (троје) би била понекад спремна да дâ мито у таквим ситуацијама. Оно за шта би мито дали повезано је са здрављем или елементарном егзистенцијалном потребом као што је запослење. Један испитаник сматра да би увек био спреман да дâ мито да би остварио своје циљеве, а други одрично одбацује и истиче да никада, макар из садашње перспективе, не би дао мито. Интересантан је испитаник који истиче да би *био у стању да подмити лекарску комисију како би добио инвалидску пензију*, иако за то нема потребне нити објективне услове.

Троје испитаника сматра да данас није све на продају. Наводе да постоје људи којима новац није смисао живота. Такође, истичу да се поштовање не може купити нити продати. Поред поштовања, сматрају да се поштење, односно образ, не може купити. Тако наводе да се задовољство може купити, али не и љубав. Према једном од њих, искрено пријатељство се не може купити. Двоје испитаника сматра да је данас све на продају, да све има цену и да су људи спремни зарад новца да све учине, па и оно што је незаконито и неморално. Један од њих навео је пример човека који је купио диплому магистра економских наука, а никада се није појавио на факултету на ком је дипломирао. С том купљеном дипломом добио је место у власти, а његова госпођа понашала се као један од женских ликова из Нушићевих комедија. Када је, међутим, изгубио положај у власти завршио је као возач таксија. У месту у којем живи људи су његов успон и пад уз

куповину дипломе пропратили констатацијом да је сада таман на месту које заслужује. Другим речима, да је у овом случају намирена правда. На потпитање да ли за наше друштво важи правило да је све на продају, троје испитаника одговара потврдно. Један од њих наводи да се склапају бракови из интереса, да су дружења заснована на интересу и да све то функционише док интерес постоји. Када престане распадају се бракови, али и дружења. До јуче су сваки дан били заједно, а сада један другог не препознају. Два испитаника сматрају да наведено правило не важи, односно да се не може све у нашем друштву купити. Као примере наводе поштовање, поштење, љубав и пријатељство.

Три испитаника сматрају да корупција никада није оправдана, чак и када се ради о човековим егзистенцијалним потребама. Сваки од испитаника који наводи да корупција није оправдана даје различите разлоге зашто она постоји. Тако један наводи да се у нашим околностима ништа не може завршити без корупције. И то је оно што корупцију одржава. Други даје лични пример, наводећи да када му је отац смртно оболео није подмитио ниједног лекара јер је сматрао да је то нешто недопустиво и да се тиме не треба послужити. Трећи сматра да није оправдана, али да су неки људи приморани да се њоме користе. Испитаник се лично никада не би послужио корупцијом. Двоје испитаника сматрају да се корупција може правдати само кад је у питању здравље и егзистенцијални опстанак. Један је навео пример самохране мајке троје деце која је, да би их подигла, чистила куће фунцкионера. Многи од њих нудили су јој помоћ у изградњи куће и да јој нађу добро радно место уз одређене противуслуге. Она их је одбила, али је околина осуђивала њену одлуку сматрајући да није смела да доводи своју децу у стање егзистенцијалне угрожености. И испитаник сматра, када би био у таквим околностима, да не верује да би одбио такву понуду.

На пословицу „Здравље не пита за цену“ три испитаника су одговорила да је оправдано дати мито. Дају за то и конкретне примере. Чак у тим примерима сматрају да цена која се даје није превисока. Један испитаник наводи да је то оправдано посебно у ситуацијама које назива *стани-пани*. Испитаник наводи да је дао новац лекару за лечење члана породице. Још један испитаник оправдава мито и спреман је да га дâ када је здравље у питању, јер се и сам нашао у ситуацији да се због члана породице послужи подмићивањем лекара. Два испитаника сматрају да није оправдано дати мито за

здравствене услуге. Један се позива на Хипократову заклетву, а други наводи да није нормално подмитити лекара ради онога што је у опису његовог посла, а то је лечење.

На питање да ли би били спремни да дају мито за неопходну здравствену услугу која се тешко добија на регуларан начин, троје испитаника је одговорило да би *увек* били спремни, један понекад, а један никад. Испитаници који сматрају да *увек* треба дати мито када су у питању здравствене услуге одговарају да су спремни ако другачије не могу да остваре услугу на регуларан начин. Чак један испитаник не доводи у питање давање мита већ сматра да су *људи срећни кад сазнају којој особи треба дати мито како би се успешно завршила здравствена услуга*. Други испитаник који се опредељује за одговор *увек*, истиче да у томе најчешће посредују медицинске сестре или колеге лекара којем се мито даје. Испитаник који сматра да понекад треба дати мито истиче да то доживљава као да даје част лекару и да то убрзава превазилажење проблема. Трећи испитаник показује једну врсту огорчености и каже да жели да се лекар који је од њега изнудио мито нађе у ситуацији да добијени мито потроши на здравље својих најближих. Један од испитаника је имао искуство са давањем мита па је између осталог навео да је то радио преко медицинске сестре и да га је она упућивала на износ који треба дати да би била убрзана операција најближих. Та сума се кретала од 100 до 200 евра.

Упитани шта мисле о подмићивању судија, три испитаника одговарају да је оно присутно у нашем друштву и то у великој мери. Један сматра да постоје такви примери, што он не оправдава, а један да је корупција у правосуђу опасна јер уништава отаџбину и друштво. Испитаници који су се определили за одговор да постоји подмићивање судија, сматрају да неисправне одлуке судија утичу на свест не само појединаца, него и колектива, па се на тај начин погрешне норме понашања намећу грађанима. Други испитаник сматра да чак и кад полиција обради неки предмет који доспе пред суд, почиње процес одуговлачења до застаревања случаја. Наравно, иза овога стоји корупција у материјалном облику или оно што би се могло назвати политичким утицајем или трговином утицајем. Трећи испитаник наводи да корупцију одсликавају нелогичне пресуде по којима некоме ко је починио тешко кривично дело одреде казну која не одговара том кривичном делу, односно са изузетно умањеном казном. Такви случајеви показују да су они резултат или мита или застрашивања судија и чланова њихових породица. Према овом испитанику, последица таквог понашања судија произилази из

слабости система, па се те слабости преносе и на судије. Он то симболично означава речима да *судије мало зажмуре*.

На потпитање да ли у неким случајевима правичан исход суђења захтева да се *ствар мало подмаже*, троје испитаника који су сматрали да су судије подмитљиве наводе да је на исход суђења могуће утицати митом. Један испитаник наводи пример судског спора који је појединац водио са државом. Из пресуде закључује да судија не води рачуна о држави већ само о свом интересу због тога што је поткупљив. Поткупљивање се одвија преко адвоката. Преко њих се умањује затворска казна због дискреционог права судија да могу да умање казну или чак и да ослободе оптуженог кривице. По овом испитанику *адвокати раде на подмићивању заједно са судијама*. Један испитаник који сматра да су судије подмитљиве наводи пример како се пред јавношћу манипулише да би се неправичне судске одлуке, посебно оне које произилазе из сарадње криминалаца и судија, судија и политичара и судија и тајне полиције, направиле невидљивим. Држава прави акције у којима полиција притвара осумњичене. Ти примери се износе у јавности најчешће са снимцима, а потом јавност ништа не сазнаје о исходу тих акција. То је један вид манипулације повезан са судијским неправдама. Испитаник сматра да *крупне прекршиоце не дирају, а мале притварају*. Испитаник који сматра да је корупција у правосуђу поражавајућа по друштво износи случај полицијског службеника који је на нерегуларан начин завршио факултет, односно плаћао испите. У акцији коју је повела полиција ухапшена је професорка код које је дипломирао. У току судског процеса полицајац који је плаћао испите није доставио све податке тужилаштву. Судији који је водио процес полицајац је био кум. Накнадно се испоставило да је и судија који је водио овај процес докторирао на истом факултету под сумњивим околностима. Овим примером испитаник показује колико је корупција захватила комплетан правосудни систем. Испитаник сматра да је она прожела систем и да је то један увезан процес.

Упитани за које услуге би већина људи била спремна да дâ мито, троје испитаника сматра да би већина дала за здравствене услуге, запослење и за друга егзистенцијана питања. Појединачно испитаници изјављују да је већина људи спремна да дâ мито саобраћајној и пограничној полицији, као и за упис детета у вртић. Један испитаник сматра да би већина људи дала мито за ослобођење Србије од окупације, као и за заштиту верских и националних интереса. Није назначио на шта тачно мисли кад је у питању

окупација Србије. Када је у питању лична спремност за давање мита, четири испитаника наводе да би дали за здравствену услугу, а један да би дао мито за све проблеме с којима се суочава, а они дуго трају. У таквим случајевима он би био у стању да скрати решавање својих проблема давањем мита.

На питање код којих занимања се најчешће запажа подложност миту и подмићивању, *сви* испитаници наводе лекаре на првом месту, потом четворо наводи судије, двоје полицајце, двоје службенике у државној управи. Појединачно још наводе професоре, царинике, политичаре, службенике у комуналним и инспекцијским службама. На потпитање колико су коруптивном понашању склони припадници професија као што су лекари, професори, полицајци, судије, чиновници и инспектори четири испитаника одговарају да су све професије склоне корупцији, а један испитаник је направио градацију на лествици од један до 10. Према њему, најсклонији су лекари, чиновници у државној управи и полицајци. Један испитаник посебно издваја судије и сматра да *сво коруптивно зло креће од судства*. На питање да ли могу да наведу неки пример из личног искуства испитаници дају следеће одговоре: један, наводи пример грађевинског инспектора који у општини омогућава издавање грађевинске дозволе и за ту услугу узима мито; други пример да му је једна особа учинила услугу, а да се он потом реванширао тако што је скратио поступак издавања дозволе која је од њега зависила; трећи пример професора за којег каже да би био у стању да све прода, чак и за само једну вечеру. Наводи и примере куповине испита који *коштају на неким државним факултетима од 10 до 50 евра*, а на *неким приватним факултетима може се добити диплома за 3.000 до 4.000 евра*. Навођени су и примери како се помоћу мита издају возачке дозволе, затим бродске дозволе, али и како цариници омогућавају да се увезе роба која би требало да буде царињена, а то се не чини. Наведен је и пример како се за процену вредности стамбених јединица даје мито осигуравајућим организацијама. Такође, мито се даје и за издавање дозвола за ношење оружја, уз помоћ лажних извештаја да је особа која добија дозволу испунила све услове. Један испитаник наводи пример кардиохирурга који је *направио тарифу за своје услуге*. Такође, он често пацијенте упућује у приватне клинике у којима обавља додатни посао. Постоје и драстични примери да се у државном Дому здравља шаљу пацијенти на приватне клинике, у тој клиници се узме новац за преглед, а потом се констатује да је са пацијентом све у реду. Један од испитаника навео је и своје искуство са

свештеницима. Тако се, на пример, неки свештеници прво распитају где најближи покојникови раде, колика су им примања, па на основу тога одређују колико ће им наплатити опело. Чак је према личном искуству испитаник рекао да се са свештеником погађао пошто је тражио високу суму, а онда су се договорили тако што је сума смањена скоро за половину. Ово је пример који показује да човек не може ни да оде са овог света, а да родбина не буде доведена у ситуацију да за опроштајни ритуал подмити свештено лице.

Кад је о раширености корупције према регионима у Србији реч, *сви* испитаници сматрају да је она подједнако заступљена у свим регионима. Два испитаника уверена су да је разлог то што је власт на свим нивоима у Србији иста. Један испитаник сматра да је свуда иста, али да постоје разлике међу регионима у цени услуга. Други сматра да је корупција свуда иста, али да се разликује по начинима подмићивања. Трећи наводи да је свуда иста, али то повезује са сиромаштвом у свим регионима. Такође, сматра да се *мито давно на овим просторима одомаћило и да је корупција део искуства нашег народа која је у вези са оним што му се у прошлости дешавало*. На потпитање где је више раширена корупција, у градовима или у селима, три испитаника наводе да је више раширена у градовима. То објашњавају већим потребама становника градова, али и концентрацијом институција и смештајем државних управа. Два испитаника сматрају да је корупција подједнако раширена у градовима и селима. Један испитаник сматра да је корупција подједнако заступљена и у граду и у селу, с тим што је на селу подмићивање у натуралном облику, а у градовима у новцу. Други испитаник који наводи да је корупција подједнако раширена у градовима и селима, наглашава да је у селима присутна ситна свакодневна корупција и да се многе услуге могу завршити малим поклонима, док је у градовима присутна крупна корупција, нарочито када су у питању судије, политичари и проблеми везани за запошљавање.

Поредећи корупцију са животињама, три испитаника су нашла да она личи на *лисицу*. У образложењима наводе да је лисица лукава, препредена, подмукла, покварена и безобзирна. Лисицу упоређују с људима који користе несрећу слабих и рањивих. Један испитаник је корупцију упоредио са *мишем*, вероватно сматрајући да су се људи предали и тако уплашени, да би решили неке своје потребе, прихватили корупцију. Један испитаник није дао одговор на ово питање.

8.3.3. Лекари

На питања да ли би своју личност пре одредили као традиционалну или модерну *лекари* испитаници одговорили су на следећи начин: двоје је себе означило као традиционалну особу, двоје као спој традиционалне и модерне особе и један као модерну особу. Прво двоје своју традиционалност описују као последицу породичног васпитања. Другим речима, породица и патријархалне вредности у њиховој личности су на првом месту. Такође, истичу да поштују обичаје, а један испитаник везан је за религију иако потиче из комунистичке породице. Од традиционалних вредности за једног испитаника највећи значај имају патријархалне вредности, затим религијске вредности и вредности везане за обичаје. Изричито наглашава да не прихвата и не воли лаж и превару. Други испитаник који себе одређује и доживљава као традиционалну особу као традиционалне истиче религијске и националне вредности, поштовање предака, као и ближњих. Он сматра да традиционална особа има јасан став према ономе одакле потиче и управо то порекло је оно што је чини садашњом личношћу. Наглашава и да поштује припаднике других нација. Такође, сматра да треба изузетно држати до своје државе. Другим речима, он се залаже за суверенитет националне државе.

Два испитаника сматрају да је код њих спој традиционалног и модерног и да је то оно што их као личност карактерише. На питање због чега себе доживљавају као људе у којима је спојено традиционално и модерно одговарају да поштују традиционалне вредности, да су одрасли у патријархалној средини и да су на патријархалан начин васпитани. Истичу и да им је на првом месту породица, затим поштовање ближњих, пријатеља и окружења. Оно што их чини модерним јесте да поштују принципе савременог друштва, да држе до своје индивидуалности, да су против униформних приступа и начина понашања и да су за то да доносе одлуке које ће се само односити на њих и чије ће последице само они сносити. Од традиционалних вредности које поштују издвајају обичаје, морално понашање и прихватање божјих заповести, посебно оних које се односе на лаж, крађу и убиство. Такође, сматрају да се традиционалне и модерне вредности преплићу и да је у свакодневном нормалним функционисању неопходна примена и једних и других вредности. На тај начин се боље разумеју са другим људима, а држе и до очувања вредности које су их обликовале у породичном васпитању.

Испитаник који сматра да је модерна особа своју модерност објашњава отвореношћу према другим људима, прихватањем различитости и држањем и поштовањем индивидуалности сваке особе. За људе који поштују традиционалне вредности сматра да је код њих изричито поштовање религијских вредности, обичаја и да породицу стављају на прво место. Према њему, они теже примају и прихватају промене и све што припада савременим тенденцијама. Изузетно им је стало шта други мисле о њима и имају изричито поштовање брака и породице.

Сви испитаници су рекли да је, уопштено посматрано, корупција у нашој средини раширена појава, с тим што четири испитаника наводе да је веома раширена, а један да је донекле раширена.

На питање да ли су давање мита и подмићивање нешто *уобичајено* у њиховој средини, и радној и друштвеној, четири испитаника одговара да је уобичајено, а један наводи да није уобичајено, али је *учестало*. У објашњењу уобичајености корупције испитаници сматрају да пацијенти верују да ће добити бољу услугу уколико лекара дарују. Један испитаник сматра да је то последица навике формиране код пацијената, али да та навика није везана за лекаре. Други испитаник сматра да је корупција толико учестала и раширена појава да је прихваћена у оквиру свих занимања, као и да је раширена на свим нивоима власти. Сматра да је *корупцију немогуће искоренити и да би је због тога требало легализовати, да се тачно знају тарифе за одређене услуге и да се на основу тога плаћа и порез*. То би према овом испитанику била нека врста лобирања која је и у Сједињеним Америчким Државама легализована. Трећи испитаник истиче да је укорењеност корупције код пацијената везана за бољу услугу. Намера пацијената је да остваре свој циљ, у овом случају бољу здравствену услугу. Један испитаник појашњава да је *све у нашем друштву засновано на корупцији*, као и да су различити начини давања мита, не само у облику новца, него и у натуралном облику, али и путем размене услуга. Према четвртом испитанику, *корупција је нешто свакодневно*. Она се *на Балкану сматра нормалном појавом*, односно она је постала општеприхваћени начин на основу ког човек да би добио неку услугу треба да части или да дâ новац. То се може сматрати одужењем за услугу која је пружена, али која нажалост није законска. Према њему, *већина лекара не захтева мито, али то што добију није њихов проблем него оних који дају*. Постоје и лекари који отворено захтевају да за оно што обављају добију неки облик материјалне компензације. Испитаник

који је одговорио да није уобичајена појава већ да је учестала није појаснио шта мисли под учесталошћу.

Када су упитани да ли су из прича предака или старијих људи сазнали да ли су и колико некад били раширени мито и корупција, саговорници одговарају да су упознати и да је према тим причама корупција била раширена у прошлости. Двоје испитаника сматра да је се о корупцији некад мање причало и да се на њу другачије у прошлости гледало. Један од испитаника на основу сазнања од својих предака и старијих људи сматра да је *корупције било и у периоду комунистичке власти и да је можда она била и гора него данас*. Други испитаник сматра да је раније подмићивање било тачно сконцентрисано у одређеним друштвеним структурама. Чак наводи да су корупцију доживљавали као нормалан процес, па је одређеним људима саветовано да се боре за боље позиције како би на основу њих могли да се обогате и задовоље различите прохтеве које не би могли на легалан начин.

На потпитање зашто су се људи некад служили корупцијом већина одговора – због услуга које нису могли да добију на законит начин или да су некад мито давали из захвалности. Два испитаника истичу да давање мита произилази из жеље за остварење личне добити. Један наводи да су се људи служили корупцијом како би лакше остварили своје циљеве. Он наводи да је понекад потребно *превентивно употребити корупцију да би лакше био достигнут циљ*. Према њему, они који примају мито већ из превентивног чина закључују да ће бити награђени после обављеног посла. Други сматра да су се људи у прошлости служили корупцијом, али да ту треба правити разлику између мита које се даје како би нешто заузврат добили и дара из захвалности. Тај испитаник сматра да се *митом не може сматрати када неки човек са села на преглед донесе неки свој производ, на пример кајмак или ракију, јер је то начин којим он жели да покаже чиме се бави и када би га одбили он би то доживео као велику увреду*. То је посебан начин исказивања захвалности који је он усвојио током одрастања, живота и рада у свом окружењу. Такви су упорни у инсистирању да оно што су донели оставе и чак доживљавају као увреду ако лекар не прихвати њихов израз захвалности.

Упитани каква су искуства са корупцијом у крају у којем живе, *сви* одговарају да је она присутна и да је распрострањена на свим нивоима. На потпитање о личном искуству с корупцијом, сви испитаници навели су своје искуство. Тако један лекар наводи пример

оца једног детета који је дао мито директору да би му дете уписао у средњу школу. Такође, исти испитаник наводи пример запошљавања лекара у једној здравственој установи. У тој установи је разрађен начин на који се прима мито. Мито узимају посредници који су најчешћи директорови пријатељи и на тај начин се завршава запошљавање. Други испитаник наводи четири примера за које зна. Први пример везан је за инвеститора грађевинског објекта који је био принуђен да дâ 20.000 евра запосленом у градском секретеријату за урбанизам, само да би предмет био узет у разматрање. Други пример везан је за радно место лекара у установи здравствене заштите највећег ранга где је дат мито од 25.000 евра. Наводи примере директно из своје непосредне радне средине. Тако каже да је *цена порођаја 500 евра*, а *епидуралне анестезије 300 евра*. Четврти пример односи се на операцију каротидне артерије у једној државној здравственој институцији – вештачки се стварају листе чекања. Те листе се праве на вештачки начин да би пацијенти платили 1.000 евра ако желе да буду раније оперисани. Трећи испитаник наводи пример према којем лекар из мањег места, који не може да пацијенту пружи одређену услугу у болници у којој ради, шаље пацијента код тачно одређеног лекара у другу установу у већем граду. Он ништа не тражи од пацијента, али му каже да треба тог лекара код којег иде, а који је еминентан стручњак, *да почасти са 500 до 1.000 евра*. Тај новац потом та два лекара поделе. Износ новца који треба да спреми за операцију сазнаће после прегледа. Многи пацијенти такав начин поступања прихватају и сматрају уобичајеним, нешто што је постало обичај. Пример једног испитаника везан је за ресторан од чијег власника инспектори траже новац после утврђених неправилности у раду. Власник, уместо да регуларним путем плати новчану казну од 2.000 евра, инспектору да 300 евра уз ручак и на тај начин заврши и реши свој проблем. Један испитаник навео је и пример локалне пекаре. Он је из разговора с власником сазнао да овај никада није платио било какву казну због неправилности у раду пекаре. Пекара постоји 50 година, а *власник истиче да се системи мењају, али да његов начин подмићивања остаје*.

На питање да ли имају сазнања из прошлости о поткупљивању власти у време турске владавине и да ли је оно било оправдано, четири испитаника сматрају да је било оправдано. Један испитаник сматра да није било оправдано, али је нажалост насилно наметнуто. У образложењу оправданости један испитаник сматра да је то последица егзистенцијалних животних разлога. Други наводи да је то била борба да се сачува живот,

односно да су се људи служили митом као крајњим средством јер на други начин не би успели да преживе, односно обезбеде минимум неопходних услова за опстанак. Испитаник сматра да корупција никада не би смела да се оправдава, али када је систем труо и када је власт корумпирана од врха до дна, корупција постаје једино средство помоћу којег људи могу да задовоље битне животне потребе. Он то пореди и са данашњом ситуацијом, посебно имајући у виду да су људи приморани да се учлане у одређену политичку странку како би добили посао или задржали радно место. То је оно што чини корупцију оправданом и у прошлом времену, времену када су наши преци били поробљени, али и данас када треба прехранити породицу. Према њему, *власт је та која сноси кривицу што се такав систем до данашњих дана одржао*. Један испитаник сматра да је подмићивање у прошлости било оправдано, али да је касније постало образац понашања који се преноси из генерације у генерацију. Том обрасцу је допринела и хајдучија која је у почетку била оправдана, а касније је, после ослобођења од поробљивача, постала опасна јер они не само што су отимали него су и мито тражили.

Испитаници су различито одговарали на питање шта мисле о корупцији коју су практиковали српски владари у прошлости. Према једном испитанику *корупција је одувек присутна*, односно од настанка организованих друштава. Други сматра да је *продукт наслеђених образаца*, трећи да је резултат генерацијског преношења коруптивних начина понашања, а четврти да је нису практиковали само владари него и обични људи, али свако из својих разлога. Пети испитаник сматра да се тај чин не може назвати корупцијом, јер се *сналажење у условима окупације не може подвести под корупцију*, већ да је само један од облика и начина преживљавања. На потпитање да ли је пракса подмићивања из тог периода оправдана, *сви* испитаници сматрају да је јесте. У образложењу истичу да је подмићивање помогло да се наш народ спаси, да су га на то приморали егзистенцијални разлози, да би се преживело, и да га је ситуација на то тереала јер је то био једини начин да се преживи или да се живи колико-толико прихватљивим начином живота.

На питање да ли је на учешће у корупцији утицала прошлост, односно традиционални обрасци понашања, четири испитаника истичу утицај прошлости, а један то види као делимичан разлог. У појашњењу тог утицаја испитаници дају различите одговоре. Тако један сматра да је раније од корупције више људи имало корист, а да је данас корупција у највећом броју случајева индивидуализована и везана за личну корист.

Други испитаник сматра да је она под утицајем прошлости и да је као таква током времена опстала, а да у садашњој ситуацији људи не желе да искорене корупцију, посебно они који су на положајима, јер им она доноси добит. Трећи сматра да се корупција под утицајем прошлости током времена развила. Сматра да су сви наредни властодршци све маштовитији у проналажењу начина како да добију, односно изнуде мито, и да се у те сврхе служе разним методама, различитим искуствима, све више усавршавајући коруптивни систем. Према четвртом испитанику, корупција се толико угнездила у људе да би их требало називати *хомо коруптикус*. Такав примерак човека све своје циљеве остварује митом и подмићивањем. Испитаник који сматра да је корупција делимично под утицајем прошлости истиче да је она последица и коруптивних образаца који су се еволуцијом све више усавршавали.

Одговарајући на питање да ли свака услуга захтева противуслугу, односно да се мора поштовати правило *ја теби – ти мени,* троје испитаника сматра да не треба на сваку услугу одговарати противуслугом. Тако један од њих наводи да се уласком у тај образац може лако запасти у ситуацију да се човек осети повређеним. Очекујући противуслугу, онај који је нешто учинио за ту особу, ако не буде узвраћено, биће тешко погођен. Из тог разлога ово правило треба избегавати. Други испитаник одговара да је *чињење услуге питање васпитања и вере* и да због тога не треба очекивати противуслугу за оно што је учињено. Последњи испитаник, који је против овог правила, сматра да је то правило заступљено, али да га он не прихвата и не практикује. Два испитаника сматрају да је то правило у ствари правило реципроцитета и да се оно више практикује због одржавања и неговања добрих односа. Ти односи се своде на комуникацију, најчешће током ручкова. Испитаник сматра да он лично осећа потребу да некоме узврати услугу, јер и кад њему нешто треба он је склон да се послужи противуслугом ако неко хоће то да учини. Испитаник истиче да он не тражи противуслугу, али је зато склон да враћа услугу. На потпитање колико се често у сопственом понашању руководе овим правилом, четири испитаника су одговорила да се понекад њиме руководе, а један сматра да се не руководи и даје за то пример. Када некоме плати пиће у кафани он од те особе не очекује да му она на исти начин узврати. Он сматра да не прихвата потребу за реванширањем.

Кад је реч о запошљавању чланова породице, рођака и пријатеља уз помоћ државних функционера, испитаници одговарају на следећи начин: три наводе да то није

добро и да не подржавају запошљавање по породичној, рођачкој или пријатељској линији, али у појашњењу дају различита мишљења. Један испитаник не подржава запошљавање без квалификација, али чини уступак када је питању образованост и квалификованост. Сматра да мајка или отац таквом сину или ћерци с пуним правом треба да помогну. Он је навео негативан пример директора једне здравствене установе који је запослио два сина свог пријатеља у две озбиљне медицинске установе. Други сматра да је то запошљавање по овим линијама нешто најгоре. Узима пример сина једног професора хирургије којег је отац запослио у установи у којој он ради. Трећи сматра да је непотизам уткан у срж нашег друштвеног живота и да је деструктиван по државу у целини јер се помоћу њега најчешће запошљавају неспособни и неквалификовани. Навео је и друга два примера: један се односи на директора електране који је запослио велики број чланова породице у компанији којом руководи, а други на инситуцију у којој ради, где је рођак који је начелник у некој општини успео да постави за директора болнице човека који је диплому стекао на сумњив начин. Овај пример непотизма омогућио је начелнику општине бројне малверзације преко директора чије је постављење издејствовао. Два испитаника сматрају да је у реду запослити блиску особу. Један истиче да је његов ујак као директор једне установе запослио и ћерку и зета у установи у којој ради. Други сматра да је овај вид запошљавања присутан у нашем друштву и да нећемо моћи да га елиминишемо. Такође, сматра да би увредио ближње ако им не би помогао, а у прилици је да то учини. Изричито истиче да би, када би био у могућности, запослио своје дете. Навео је и да су у клиници у којој ради запослене читаве генерације лекара – радио је деда, затим отац и на крају син, односно унук деде који је отпочео непотизам у здравственој установи. На потпитање да ли је такво поступање оправдано *сви* испитаници су одговорили да је понекад оправдано. У објашњењу три испитаника наводе да је понекад оправдано у случају кад су деца квалитетнија од других кандидата који су конкурисали за одређено радно место.

На питање шта мисле о пословици „Нема власти која неће сласти (масти)“, *сви* испитаници одговарају да је та пословица тачна. У појашњењима наводе да они који су на власти најчешће очекују да се у том периоду обогате. Један испитаник истиче да не постоји особа која за време своје владавине не жели да користи повластице и остварује добит, али и демонстрира моћ. Други сматра да нема власти која неће да прими новац. Трећи тврди да је већина дошла на власт како би поправила свој социјални статус, а да је

мали број људи дошао из патриотских разлога. Када су упитани шта мисле о пословици „А свака се власт да подмазати“, *свих пет* испитаника одговорило је да се свака власт може подмитити, као и да је томе склона. Један испитаник је у образложењу додао да се подмићивањем власти могу прилагодити закони и прописи онима који подмићују. Други сматра да то припада коруптивном фолклору сваке власти.

Коментаришући пословицу „Дајте ми власт, остало ћу узети сам“, већина испитаника оценила је да се они који власт добију управо према овој пословици понашају. Један испитаник у појашњењу наглашава многобројне примере који показују да власт људе промени, извитопери и направи од њих безочне личности спремне да учине све зарад остварења личних циљева и све томе подреде. Други сматра да се људи, кад приграбе власт, понашају тако што узимају све што могу да добију. Трећи сматра да они који дођу на власт прво задовоље личне интересе. Четврти наводи да се људи и боре за власт како би могли за себе све да заврше. Они онда постају и циљна група оних који такође желе да преко њих задовоље своје потребе, наводећи при томе пример старлета.

На питање да ли је свака власт на овим просторима поткупљива, четири испитаника одговорила су да јесте, а један је рекао да је вероватно свака власт поткупљива.

Одговарајући на питање да ли би били спремни да дају мито када би им била потребна нека услуга од локалне власти која се тешко добија на регуларан начин, четири испитаника одговорила су да би понекад дали мито, а један да принципијално не би дао мито, али је оставио могућност да то зависи од ситуације. Он истиче да би понекад био спреман да дâ мито и да то више произилази из неодговарајућег система власти у држави него од оних који захтевају мито. Навео је и пример – кад би му био потребан неки папир неке институције, а запослени издавање тог папира одуговлаче, и ако би то одуговлачење трајало шест месеци, био би у стању да плати 100 евра како би решио проблем и како се не би нервирао. Ово сматра изнудом и рђавим функционисањем система који људе тера да се одлуче и на овакав начин решавања свог проблема.

На питање да ли је данас све на продају, већина испитаника, тачније троје, сматра да је скоро све на продају, али праве изузетке када су у питању част, љубав, пријатељство, поштење. Један испитаник објашњава овакву ситуацију поремећеним системом вредности. Он такође сматра да постоје и светли примери људи који се држе моралних постулата. Два испитаника сматрају да није све на продају. Један од њих то везује за породично

васпитање, јер оно битно утиче на то како ће се људи опредељивати када је питању продаја и куповина.

Три испитаника су, на питање да ли се корупција може правдати у случајевима човекових егзистенцијалних потреба, одговорила да је у таквим случајевима оправдана, један да је понекад оправдана и то везује за човеково здравље, а један да никада није оправдана, али да је људи чине из чисте нужде.

Коментаришући пословицу „Здравље не пита за цену“, три испитаника су рекла да би увек дали мито када је здравље у питању. Један испитаник је рекао да разуме људе који за здравље подмићују, али да не оправдава систем који такво понашање узрокује, одржава и подстиче. Други испитаник сматра да је неоправдано дати мито, али оправдава коришћење познанстава и сматра да то није подмићивање.

У одговору на питање да ли би, ако би људима из њиховог окружења, или њима лично, била неоходна нека здравствена услуга која се тешко добија на регуларан начин, били спремни да дају мито, три испитаника су навела да би у таквој ситуацији увек били спремни да дају мито. Додали су и да би давање мита препоручили људима којима је потребна здравствена услуга. Два испитаника су одговорила да никада не би били спремни да дају мито, али је један од њих изјавио да захваљујући својој професији и личним контактима здравствене услуге добија регуларним путем.

На питање шта мисле о подмићивању судија, *сви* испитаници су рекли да сматрају да је подмићивање заступљено у наведеној професији. У објашњењу један испитаник указује да је *подмићивање судија веома заступљено и да је то права катастрофа* за друштво и државу. Други је одговорио да о таквој врсти корупције *мисли све најгоре*, као и да је то последица људског губитка наде када су у неправди и када та неправда треба да се исправи, односно да они који су је починили буду кажњени. Трећи сматра да би *такве судије требало одмах стрпати у затвор*. Четврти упозорава да је корупција заступљена у судству и да је она врло опасна по друштвени живот. Свако ко дође на суд долази са жељом да се задовољи правда, односно казни неправда. Пети је рекао да мисли све најгоре о подмићивању судија. На потпитање да ли у неким случајевима правичан исход суђења захтева да се ствар мало подмаже, испитаници различито одговарају. Један претпоставља да је потребно, али нема лично искуство, нити је чуо од некога из околине да су на суду ствар подмазивали. Други сматра да је могуће утицати на одлуку судије путем мита и

корупције и наводи пример другаричиног мужа којег је ударио возач код бензинске пумпе. Том приликом су му поломљене обе ноге и остао је у болници три месеца. На крају је стигла пресуда да је он крив за саобраћајну несрећу јер је прешао улицу код пумпе ван пешачког прелаза, иако на том месту пешачки прелаз није ни постојао. Касније је сазнао да је возач подмитио судију. Трећи испитаник наводи да су мито и корупција заступљени у правосуђу, иако би правосуђе требало да представља храм правде, а корупцијом оно постаје непрегледна баруштина.

Упитани за које би услуге већина људи била спремна да дâ мито, четири испитаника су одговорила да би били спремни да дају мито за здравствене услуге. Поред здравствених услуга, они су посебно навели и запослење, административне, полицијске и комуналне услуге и избегавање служења затворске казне. Један испитаник сматра да су људи спремни да дају мито за све услуге које су им потребне. Поред већ наведених, он је навео и легализацију земљишта, упис на факултет и полагање испита. На потпитање у којим случајевима сматрају да је оправдано ствар мало подмазати, већина испитаника је навела да би за здравствене услуге то учинила. У објашњењу истичу да је оправдано дати мито ако се регуларним путем нешто одуговлачи или неко врши притисак да неко не добије нешто што му по закону припада. Наводи се и пример запошљавања: један од најбољих студената на једном факултету после завршетка студија није могао регуларним путем да се запосли. Тек му је молба упућена утицајној особи то омогућила. Иако испитаник сматра да је то нерегуларан пут, у овом случају га оправдава.

На питање која су занимања најчешће подложна миту и подмићивању, три испитаника су одговорила да су то судије, полицајци и лекари. Два испитаника сматрају да је то најупечатљивије код професора. Поред ових занимања која су прво издвојена, као подложни корупцији препознати су и тужиоци, политичари и државни службеници. На потпитање колико су оваквом понашању склони припадници следећих професија: лекари, професори, полицијаци, судије, чиновници и инспектори, одговор *свих* испитаника био је да су сви томе склони. На следеће потпитање да ли могу да наведу неки пример из личног искуства, један испитаник је одговорио да му је пацијент после учињене услуге понудио 20 евра, али он тај новац није узео. Пацијент је то, према испитанику, урадио јер је стекао навику по којој се ништа не ради бесплатно. *Од пацијената сам добијао различите поклоне, а највише парфеме*. Други испитаник је навео пример свог запошљавања. Када је

његов отац отишао код директора Дома здравља, који му је био пријатељ и колега, да се распита каква је ситуација у Дому здравља када је у питању запошљавање, директор му је на његово чуђење рекао да се *таква ствар не може решити флашом пића већ тачно одређеним новчаним износом*. Отац испитаника демонстративно је напустио канцеларију, а при изласку директор пријатељ саопштио му је да може то да препричава коме год жели, али да ће он тврдити да он код њега никада није ни дошао. Касније је сазнао да су ту сви редом на тај начин запошљавани – од чистачице, преко медицинске сестре, до лекара. Трећи испитаник је истакао да му људи самоиницијативно нуде новац како би што пре завршили одређену лекарску интервенцију. Он истиче да његове колеге, лекари, намерно не заказују прегледе на време већ да се преглед чека и по три месеца. На тај начин се и омогућава простор за изнуђивање мита.

Одговарајући на питање да ли је корупција развијена у свим регионима Србије или се неки од њих посебно издвајају, четири испитаника су оценила да је она подједнако заступљена у свим регионима у Србији, а један да је најзаступљенија у Јужној Србији, јер су их Албанци навикли да свима дају новац за разне услуге. На потпитање да ли је корупција више раширена у градовима или у селима, два испитаника су одговорила да је израженија у градовима. Један испитаник који је истакао да је корупција више заступљена у градовима, образложио је да је то због разноликости и повезаности разних коруптивних радњи. Такође, сматра да се много више битних одлука доноси у градовима и зато се у њима испољавају различити видови корумпирања. Три испитаника нису дала одговор на ово потпитање.

На питање којом би животињом испитаник симболички означио корупцију, одговорила су три испитаника. Према једноме, корупција личи на *змију*, другога подсећа на *вука*, а трећи је уопштено рекао да му личи на неку од *штеточина*. Испитаник који је корупцију симболички означио као вука, духовито је приметио да, уколико му се понуди *добро јагње*, он неће дирати људе.

8.3.4. Професори

Професори испитаници на питање како би себе оценили, као традиционалну или модерну личност, одговарају на следећи начин: двоје сматра да су традиционални, двоје да су традиционални и модерни, а један себе сматра модерном личношћу. Испитаници који себе одређују и доживљавају као традиционалну личност сматрају да је пресудно на то утицала породица и патријархалне вредности које су током одрастања у породици учене и практиковане. Један испитаник наводи да су те вредности уграђене у његову личност преко поштења, али и образовног система у којем су доминирали традиционално оријентисани професори. Други испитаник одрастао је у традиционалној партијархалној породици где се традиција изузетно цени, посебно врлине као што су поштење и чојство. Испитаници који су се определили да су комбинација традиционалне и модерне личности, сматрају да их за традиционалност веже поштовање обичаја, поштење, као и религиозност коју посебно код других цене. Оно што сматрају да их обележава као модерне личности јесте прихватање различитости, поштовање различитих религија и искреност у одбијању онога што сматрају превазиђеним. Испитаник који сматра да је модерна личност, модерност показује одбацивањем предрасуда, посебно расних и сексуалних. На потпитање које традиционалне вредности поштују, један испитаник одговара да поштује вредности своје националне културе и вредности које утичу на доживљај националне припадности. Посебно издваја однос према ближњима, као и према пријатељима с којима је одрастао. Такође, истиче породичне вредности и породични живот. Други испитаник као традиционалну вредност истиче одговорност према породици, посебно према брачном партнеру и деци и поштовање ближњих. Трећи испитаник је истакао част, веру, обичаје, породицу, оданост, солидарност према ближњима. Изузетно држи до породице и обичаја.

На питање у којој је мери, односно обиму, корупција данас раширена, *сви* испитаници одговарају да је *веома раширена* појава. У објашњењу један испитаник је истакао да се распрострањеност корупције током времена мењала. То је повезао и са својим одрастањем. Тако, на пример, док је био млад, чинило му се да корупције или нема уопште или да је има веома мало, али је, како је одрастао, то сазнање мењао. Са садашњим искуством и знањима сматра да је корупција присутна, доста изражена, а да је у неким ситуацијама по манифестацијама окрутна. Други испитаник сматра да је корупција

раширена у свим сферама друштва – од политичких структура, судства, адвокатуре, а од професија посебно је заступљена код судија и лекара. Он закључује да правни систем не функционише и да је то разлог да се ништа од потреба не може задовољити, а да се не да мито, односно крене у подмићивање. Остали испитаници нису дали појашњења, него су само констатовали да је корупција веома раширена појава.

Одговарајући на питање да ли сматрају да су давање мита и подмићивање нешто уобичајено у њиховој радној и друштвеној заједници, четворо испитаника оценило је да јесте *уобичајено*, а један је одговорио да је чуо да је распрострањена појава. Један испитаник је навео да је корупција општеприхваћена и да се сматра нечим што људе обавезује када остварују своје потребе. Други испитаник у објашњавању зашто је корупција уобичајена у његовој радној и друштвеној средини истиче да је постало нормално да се подмити саобраћајни полицијац због тога да би се избегла казна која је често много већа од новца који се даје саобраћајцу како не би писао пријаву због прекршаја. Корупција је до те мере уобичајена да човека прати од рођења. Већ при рођењу се мора дати неки дар, у најмању руку *да породицу* „*не бије малер*“. Такође, у обављању других послова, посебно код шалтерских службеника, све иде много брже ако се службеник подмити. Посебно су велики износи у подмићивању за добијање грађевинске дозволе. Испитаник који је чуо да је давање мита распрострањено, сматра да треба правити разлику између мита и захвалности. Према њему, захвалност у облику поклона даје се када је неки човек задовољан услугом па има потребу да се на тај начин захвали, док је мито повезано са условљавањем.

На питање да ли су испитаници из прича предака и старијих људи сазнали да ли су и колико били раширени мито и корупција у прошлости, *сви* испитаници одговарају да су из прича сазнали да је било корупције у прошлости. Један испитаник сматра да су се људи у прошлости служили корупцијом како би остварили своје интересе и задовољили потребе, али и да би убрзали процесе за разне дозволе, потврде или решења. Има и примера где су извршиоци тражили мито и дефинисали колико њихова услуга кошта да би некоме скратили рок у задовољењу његове потребе. Други испитаник сматра да је у прошлости било корупције, али да су се смењивали периоди у којима је она била мање или више раширена. Такође, испитаник наводи да је корупција увек почињала од давања поклона. Један испитаник сазнао је за корупцију од свог деде који је био предратни

трговац. Из тих прича које је слушао разабрао је да се до разних услуга долазило управо корупцијом. Такође, наводи да су механизми мита и корупције временом све више усавршавани. Најгоре је што је корупција постала обичај и што је полако прерасла у једну врсту обичајне норме понашања. Четврти испитаник навео је пример свог деде који је запослио његовог оца у фирми у којој је радио. Тај образац функционише и данас. То је образац који посебно долази до изражаја у ужим заједницама где се сви међусобно познају и сви су на различите начине повезани.

На потпитање зашто су се људи служили корупцијом у прошлости, *сви* испитаници су одговорили да су се у прошлости људи служили корупцијом како би остварили своје потребе и интересе. На додатно потпитање каква су искуства с корупцијом у њиховом крају испитаници су навели различите примере. Један професор навео је да је као дете носио лекару корпу у којој су били домаћи производи. Тај чин у то време није сматран корупцијом. Лекару су доношени производи и када није било потребе за његовом услугом. Било је то више уважавање и поштовање лекара него подмићивање. Слично се догађало и када су у питању учитељи. Тек када су у школи анализирали причу Милована Глишића *Глава шећера* сазнали су да је и то један од облика корупције. Управо, ово је пример да се корупција културолошки провлачила из прошлости до данашњих дана. Други испитаник наводи пример везан за лекаре; његовог оца нису хтели да оперишу док лекар није добио мито. Посредник у том давању била је испитаникова сестра. Трећи испитаник везује корупцију из прошлости за све што људи нису на регуларан начин могли да добију, па су се служили корупцијом како би задовољили своју потребу и интерес. Четврти испитаник, који је одрастао у Југозападној Србији, сматра да је корупција у тим крајевима раширена, као и да су људи из тих крајева велемајстори у начинима како дају мито и подмићују. Навео је како се, у облику поклона, подмићују учитељи, библиотекари и професори у средњој школи. Иза сваког поклона очекивана је нека добит, у овом случају прелазна или боља оцена. То искуство из краја коришћено је потом и на факултету. Најважније је било сазнати који професор је склон подмићивању и када се то сазна онда се лако полаже испит. Према овом испитанику, подмићавање дође као нека врста интелигенције у којој се изоштрава начин и облик како да се помоћу мита задовољи услуга. Пример је изузетно промућурна мајка која је помагала сину да добија оцене. Син, међутим, када се запослио, није био способан да примени мајчине вештине. Он је у првом покушају да нешто на

нелегалан начин присвоји био ухваћен и изгубио је посао. Исти испитаник наводи и пример везан за епидуралну анастезију. *Да би анестезиолог дошао на порођај, током прегледала требало је ставити 200 евра у здравствену књижицу*.

Други испитаник навео је пример корупције на основу личног искуства. Пошто станује у породичној кући женииних родитеља више пута је пријављивао нелегалну градњу објекта уз ту кућу. Објекат је грађен на основу нерегуларног урбанистичког пројекта. Случај је завршио у судском епилогу који је дуго трајао и тек је Касациони суд наложио обуставу градње. Све време нелегални градитељ је подмићивао судије, а кад више није могао да подмићивањем настави градњу објекта почео је да прети убиством. Наравно, објекат ни до данашњих дана није срушен јер су вероватно поткупљени извршитељи да објекат не сруше, иако за то постоји налог највише судске инстанце. Искуство једног испитаника везано је за сазнање о потплаћивању професора на факултету да ономе ко их је платио прегледају кроз прсте на испиту. Те суме се крећу око 1.000 евра. Много тога коруптивног, када је у питању факултет, обавља се преко познаника. Екскурзије на које професори воде студенте, такође су прилика да се много тога обави на коруптиван начин.

На питање да ли испитаници сматрају да је била оправдана пракса поткупљивања власти у време Отоманске империје, *сви* испитаници одговарају да јесте, али различита су објашњења тог оправдавања. Један испитаник сматра да су егзистенцијално угрожени људи давали мито, али су најчешће те услуге биле везане за физички рад. Испитаник сматра да је то био један од начина преживљавања и сналажења већине људи под окупацијом. Други испитаник сматра да је та пракса била оправдана, чак и нормална када се имају у виду услови под којима су људи тада живели. Он указује да се, у поређењу са данашњом корупцијом, може констатовати да је тадашња корупција била мала. Трећи испитаник види подмићивање чак као врлину помоћу које је варана окупациона власт. Корупција је за време турске владавине била један од начина да се преживи. И данас би испитаник оправдао корупцију када је у питању спашавање живота чланова породице. Четврти испитаник сматра да је поткупљивање можда био једини начин да се задовоље неке минималне егзистенцијалне потребе. Још један испитаник сматра да су наши људи од Турака научили како да се служе митом и корупцијом.

Сви испитаници одговорили су потврдно на питање да ли им је познато да су мито и корупција постојали и у време некадашњих српских владара. Један сматра да је Милош

Обреновић тражио начине како да без рата постигне оно што је циљ српског народа – слобода и формирање државе. Управо из тих разлога подмићивао је све преко којих је могао да оствари своје циљеве. И други испитаник сматра да су мито и корупција били један од начина остварења циљева српског народа и владара који су их предводили. Трећи испитаник наводи да су се српски владари у прошлости служили начинима које су научили од турских властодржаца. У то време су турски властодршци давали уступке поробљенима да би се лично обогатили. Знајући ту њихову слабост, српски владари су је користили како би проширили слободну територију. Четврти испитаник сматра да је подмићивање било уобичајен образац у време Отоманске империје и да је тај образац управо користио Милош Обреновић јер му је доносио резултате у његовој замисли како да ослободи Србију и повећа њену аутономију. Пети испитаник сматра да је корупција већ у то време добила обележје традиционалног обрасца понашања. На потпитање да ли оправдавају корупцију тог времена, двоје испитаника је оправдава, посебно када је у питању преживљавање и ослобађање националне територије. Трећи испитаник делимично оправдава, сматрајући да су то била тешка времена и да су се тада у Европи одвијале многобројне политичке игре. Четврти испитаник не оправдава корупцију и сматра да се много другачије могло изаћи на крај са Отоманском империјом. За њега је рат часнија врста борбе од поткупљивања. Нажалост, према њему, употреба новца у нечасне сврхе прецењена је у нашој традицији. Пети наводи да је оправдава, али не даје објашњење.

На питање да ли је учествовање у корупцији у данашње време под утицајем прошлости, односно традиционалних образаца понашања, *свих пет* испитаника сматрају да јесте. У објашњењу одговора један испитаник сматра да коруптивни обрасци формирани у прошлости опстају и да су данас под њиховим утицајем. То се нарочито манифестује када је у питању запошљавање чланова породице, родбине, пријатеља, али и приликом непоштовања закона, као и критеријума у разним областима живота. Испитаник сматра да је коруптивних радњи било мање у периоду социјализма, јер је приступ задовољавању потреба био неупоредиво лакши и на законит начин је реализован. Социјална једнакост била је израженија, запосленост већа, а непотизам смањен на најмању меру. Због строгости да неко из породице или родбине не би био запослен на место где му раде родитељи, често се дешавало да су кажњавана деца која су имала најбоље референце. Принцип је, међутим, био изнад таквих ситуација. Други и трећи испитаник сматрају да је

и данашња корупција под утицајем коруптивног обрасца формираног у прошлости. Тај образац је сада надограђен и много је развијенији него у прошлости. Још један испитаник сматра да је данашња корупција под утицајем прошлости, само што је сада усавршена и у многим областима тешко се може препознати, односно идентификовати.

Упитани шта мисле о томе да свака услуга увек захтева противуслугу, односно да треба поштовати правило *ја теби – ти мени, сви* испитаници су одговорили да то правило не треба поштовати и да такав реципроцитет не би требало прихватати. У објашњењу један од испитаника наводи да то правило постоји као културолошки образац којим се препоручује да се на услугу одговори контрауслугом, али да, ако се некоме нешто учини, то буде у складу са законом, прописом или правилима. Други испитаник је такође против противуслуга и истиче да се он никада таквим начином поступања не руководи. Мисли да треба другима чинити добро, али да се при томе не сме било шта злоупотребити. Нажалост, он констатује да код нас већина људи која пружи услугу очекује противуслугу. Навео је пример човека који посредује у контактима услуге и противуслуге и од тога увек тражи 50 одсто за његову услугу. Трећи испитаник сматра да треба максимално учинити напор да се другоме нешто омогући, али да то чињење не треба да буде засновано на злоупотреби норми и закона. Четврти испитаник истиче да не функционише по том принципу. Сматра да треба узвратити и показати пажњу ономе ко вам је нешто учинио. При томе наводи да лично никада не очекује противуслугу када некоме нешто помогне. И пети испитаник сматра да то правило није добро, али да је оно неповратно искварило људе. На потпитање да ли се руководе овим правилом, три испитаника одговарају да то чине понекад, а два да то не чине никада. Испитаник који то чини понекад навео је лични пример, да је дао лекарима мито када му се жена порађала, да је чашћавао полицајце да му не би написали казну, подмићивао службеника да му убрзају регистрацију, али и чиновнике у катастру ради убрзавања захтева које је подносио. Такође је навео да је често склон да земљацима на испиту помогне тако што је према њима блажи.

На питање да ли знају за случајеве када државни функционери и руководиоци запошљавају чланове своје породице, пријатеље или рођаке и какво је њихово мишљење о таквом запошљавању, већина испитаника сматра да то није прихватљиво и оправдано понашање. У објашњењу, међутим, истичу да због тога не треба да буду елиминисана деца која су квалитетна. Један испитаник сматра да је тешко пронаћи тачку раздвајања између

непотизма и оправданог запошљавања. Други наводи да, уколико нека особа задовољава услове конкурса, онда нема ништа против таквог начина запошљавања, али се жестоко противи да се запосли неко ко не задовољава услове, а једини разлог да буде запослен је то што је нечији син, рођак или пријатељ. Испитаник наводи и пример професора који је запослио ћерку која није имала квалификације за позицију сарадника на факултету на коме ради. Један испитаник истиче да зна један број људи на високим позицијама који су без проблема запошљавали своју децу. Наводи и примере студената који су полагали испите код неких професора, иако је испитаник знао да нису учили за испит. Чуо је од њих да су неки професори одредили и новчану суму за полагање испита без знања. Један испитаник наводи случајеве професора универзитета који запошљавају своју децу или их убацују у комисије за полагање правосудног испита. Сматра да је боље правило забрана запошљавање чланова породице, родбине и пријатеља у институцији у којој функционер ради. На потпитање да ли је оваква пракса запошљавања оправдана, три испитаника истичу да је понекад оправдана, један сматра да није оправдана, а један није одговорио. Понеку оправданост образлажу чињеницом да, ако се ради о изузетно компетентним, односно квалификованим и способним кадровима, тада не би требало строго се придржавати правила да се чланови породице, рођаци или пријатељи не запошљавају.

Сви испитаници сматрају да је власт склона ономе што се у пословици назива сласт или маст, односно да су људи на власти спремни да искористе позицију и да се лично окористе. У објашњењу један од испитаника сматра да поред личне користи она омогућава и медијску промоцију. Други сматра да свака власт жели моћ. Моћ, међутим, мења личност, а та промена најчешће иде према привилегијама и добити која се очекује од положаја. Трећи испитаник, такође, истиче да власт доноси бенефиције и личну добит, али се поставља питање који је обим и каква је садржина привилегија и добити. Четврти сматра да добити и повластице неке људе оријентишу да се укључе у политику и освоје власт. Пети испитаник мисли да је изрека „Нема власти која неће сласти (масти)“ тачна и да је свака власт склона злоупотребама. Коментаришући пословицу „А свака се власт да подмазати“, четири испитаника сматрају да се свака власт у Србији може подмазати. У појашњењу истичу да су све власти подмитљиве, да свака има цену и да не постоји власт која би одбила да учини услугу за одређену цену. Један испитаник сматра да је то произишло из искуства људи са влашћу. Одговори на пословицу „Дајте ми власт, остало

ћу узети сам“ су различити. Један испитаник сматра да се доласком на власт задовољавају све страсти, али и личне користи. Други сматра да и не треба да се труди да сам узима, јер доласком на власт већ му се све нуди. Трећи испитаник сматра да се помоћу власти добија оно што се потајно жели – *друштвени положај*, *новац*, *жене*. Четврти наводи да је то више уверење људи да особе које су на власти све узимају. Према њему, у реалности није тако.

Одговарајући на питање да ли је свака власт код нас поткупљива, четири испитаника су оценила да јесте, а пети сматра да се не може генерално тврдити, али да постоје они у власти који су поткупљиви. Једним делом то је везано и за навике формиране уназад вековима које су омогућиле стварање одређеног генетског кода који узрокује коруптивна понашања људи на власти. Испитаници који сматрају да је свака власт поткупљива, то потрепљују примерима свакодневних афера, као и злоупотребама које кад се открију бивају брзо заташкане, а никада процесуиране. Један испитаник истиче да то није случај само у Србији већ и у другим земљама. Трећи испитаник сматра да власт јесте поткупљива, а у то га је посебно уверила власт после промена 2000. године. Он је очекивао да ће променом власти корупција бити смањена, међутим то се није догодило.

На питање да ли би били спремни да дају мито ако би испитанику или људима из његове околине била неопходна нека услуга локалне власти која се тешко добија на регуларан начин, четири испитаника су одговорила да никада не би били спремни да дају мито, а један да би понекад дао мито. Један у објашњењу каже да има стрпљења да чека, као и да нема те потребе због које би дао мито локалној власти. Други испитаник наводи да не би дао мито, али да се до сада није ни нашао у таквој ситуацији. Он сматра да је подмићивање нека врста умећа, односно вештине, коју он не поседује, па је и то разлог да се никад не би усудио да некога подмићује. Такође, још један испитаник сматра да не би понудио мито, али не може тврдити да се човек не може наћи у ситуацији која ће га на то принудити. Истиче да је имао среће у животу да сваку потребу и интерес задовољи на регуларан начин. Испитаник који би понекад дао мито сматра да би то учинио само када је у питање чекање редова приликом задовољења неке потребе. Узео је као пример листе чекања код лекара. Ако би му зависио живот од тога био би спреман да дâ мито и избегне листу чекања на преглед.

Замољени да оцене да ли је данас све на продају, три испитаника изјавила су да није, а два да јесте. Један испитаник сматра да се за новац не може купити љубав нити поштовање, док два не дају објашњење зашто се не може новцем све купити. Два испитаника која сматрају да се у Србији новцем све може купити дају и објашњења. Један истиче да је све на продају, *можда једино код пет одсто људи не може све да се купи*. Други који сматра да се може све купити дошао је до таквог закључка слушајући у својој околини приче о разним случајевима где се показује да све има цену, али и из личних искустава најближих људи који су му навели своје примере. На потпитање да ли важи за наше друштво да је све на продају, *свих пет* испитаника је одговорило да важи. Један од њих упозорава да тој логици доприносе посебно медији који промовишу да је данас све на продају – *од људских органа до љубави*. Питање је само колика је цена и за шта.

На питање да ли се корупција може правдати када се ради о човековим егзистенцијалним потребама или ни тада није оправдана, два испитаника су одговорила да никада није оправдана, а три да у неким случајевима јесте. Испитаник који сматра да никад није оправдана полази од тога да, ако се она оправдава, онда се урушавају вредности, посебно моралне. Други испитаник који, такође, сматра да она није оправдана истиче да околности појединце у неким случајевима, посебно кад је у питању људски живот, натерају да се послуже корупцијом. Испитаници који сматрају да је корупција у неким случајевима оправдана те случајеве везују за егзистенцијална питања од којих зависи преживљавање. Најчешће се везује за здравствене проблеме, односно за лекаре. Један испитаник сматра да је оправдана када је у питању и дозвола за градњу куће.

Када је у питању здравље, народна пословица истиче да „Здравље не пита за цену“. Неки људи сматрају да је у том случају подмићивање оправдано, а испитаници, професори, одговарају на ту констатацију на следећи начин: три испитаника сматрају да није оправдано, а два да јесте. Један од оних који сматра да није оправдана наводи да је лекар плаћен за свој посао и да му то налаже професионална Хипократова заклетва и да никако лекар не би смео прихватити мито. Исти испитаник каже да познаје лекаре који никада нису тражили новац за своју услугу, али да су *прихватали поклоне у виду скупоцених пића и сатова*. Он, међутим, зна и лекаре који су категорички одбијали било какав поклон пацијената. Други испитаник који, такође, не оправдава да се лекару даје мито, истиче да није сигуран када је у питању болест детета да ли би дао. Ако је то једини

излаз, из одговорности за живот, онда би био у стању да дâ мито. Зна много лекара који су склони прихватању, чак и изнуди мита. Трећи испитаник, који је навео да није оправдано дати мито лекару, указао је да би, иако није оправдано, био у стању када је у питању спашавање живота да дâ мито. Испитаници који сматрају да је оправдано подмићивање у случају здравља, истичу да то у првом реду важи за порођај, чекање на листи за преглед и за епидуралну анестезију.

На питање да ли би за неопходну здравствену услугу за себе или ближњег дали мито, три испитаника су одговорила да би понекад дали мито, а два да не би дали мито. У образложењу двојице испитаника који не би дали мито наводи се да би пре отишли код приватног лекара и платили услугу према регуларном ценовнику. Један испитаник навео је и лични пример. Када му је мајка добија термин за интервенцију у државној здравственој установи, али је требало причекати годину дана, отишла је код приватника, платила регуларно и интервенција је одмах обављена.

Упитани шта мисле о подмићивању судија, четири испитаника одговорају да има подмићивања, а пети испитаник одговара да нема искуства када су у питању судије и да о подмићивању нема никаква сазнања. Два испитаника дала су и образложење. Један сматра да су и судије прихватиле подмићивање зато што потичемо из истог културног миљеа у коме је корупција заступљена. Други истиче да зна за судије које трпе велике притиске. Чињеница да су криминалци с тешким оптужбама, али и пресудама на слободи, или да казну издржавају наногицама, говори о томе у каквом стању су нам судство и судије. Испитаник наводи и чињеницу да су многе убице на слободи док понекад људи за малу неплаћену казну или порез иду у затвор. Другим речима, на делу је селективна примена закона и селективност поступања извршних институција.

Сви испитаници су, на питање шта мисле за које би услуге већина људи била спремна да дâ мито, одговорили да су то здравствене услуге. Неки су, међутим, поменули и друге врсте услуга. На пример, већина би дала мито за запослење, за добијење посла на тендеру, за упис у средњу школу и за упис на факултет. На потпитање за коју би услугу они лично били спремни да дају мито, четворо је одговорило да би били спремни да дају за здравствену услугу, а пети да не би дао мито ни за једну услугу. На потпитање да ли сматрају да је оправдано „ствар мало подмазати“, један испитаник одговорио је да је

оправдано, двоје да није, један сматра да је оправдано када су у питању здравствене услуге, а други за катастар, док један није одговорио на ово питање.

На питање код којих занимања се најчешће запажа подложност миту и подмићивању, *сви* испитаници сматрају да су најподложнији лекари, по четворо издваја судије, полицајце и професоре. Троје испитаника издвојило је чиновнике, а два испитаника инспекторе. На потпитање колико су оваквом понашању склони лекари, професори, полицајци, судије, чиновници и инспектори, испитаници одговарају да су сви склони давању мита и подмићивању. Један образлаже да га посебно погађа склоност професора ка корупцији, нарочито због давања лажних оцена и диплома. Такође, истиче да *особе склоне корупцији имају непогрешив осећај коме могу, а коме не могу да понуде мито*. Испитаник нема лично искуство да му је неко понудио мито, али било је индиректних покушаја преко пријатеља и његове деце. На потпитање да ли могу да наведу неки пример из личног искуства, три испитаника су навела и описала то искуство. Један је истакао да га је пријатељ замолио да покуша да се распита да ли би могао сина да запосли на Медицинском факултету. Његов син је поседовао све квалификације и испитаник је из тог разлога позвао познаника који му је рекао да је могуће отворити додатно место на факултету, али да би онда морало да се отворе још два места да би потом кандидати могли *да иду у пакету*, јер постоје интервенције за децу веома битних људи коју би требало запослити. Његова интервенција омогућила је да се још двоје људи запосли, премда испитаник није имао информације да ли су они имали неопходне квалификације. Други испитаник навео је пример из своје породице. Пошто му је брат радио у војсци, из оближњег села неко је сазнао ту информацију и *једног дана троје људи се појавило испред куће с јагњетом и рекло да је оно поклон за брата како би он њиховом сину војнику помогао да има бољи третман током служења војног рока*. Испитаников брат није имао никакав висок чин и није могао ништа да им помогне. Испитаник сматра да овај пример показује да када људи имају потребу они нађу и начин како да испослују решење. У томе су врло домишљати и на разне начине покушавају своју потребу да реализују, па и овако како је испитаник навео. Трећи испитаник наводи лични пример да није примао мито у облику новца, али је прихватао *поклоне у облику пића и извођења на ручкове*. Док није постојала електронска евиденција на факултету могао је да упише и студенте, посебно оне испод црте на листи за упис на факултет. Наравно, чинио је услуге академицима, као и

обичним грађанима. Наводи и пример једне утицајне особе која је добила сумњив докторат, али је за ту услугу доделила средства да се догради просторије на том државном факултету који му је диплому омогућио. Исти испитаник наводи пример једног министарства у коме је једна особа изводила велике махинације са субвенцијама и токовима отпада. У тим махинацијама у рачуне су убацивани и ручкови, разни лични трошкови, приватна путовања и слично. Када су у министарству указали на неправилности у поступању те особе она је склоњена са тог места, али није отпуштена. А ради правдања тих трошкова, министар је тражио увећавање буџета и тако је покрио незаконито поступање чиновника. Овај поступак министра показује да је иза чиновника постојала моћна веза или да је и министар чинио нешто нелегално, а дотични чиновник о томе имао информације и располагао чињеницама.

На питање да ли сматрају да је корупција развијена у свим регионима у Србији или би посебно издвојили неки регион, три испитаника су оценила да је она распрострањена у целој Србији, један сматра да је највећа у Рашкој области (тзв. Санџак), а један наводи да она зависи од оних који су тренутно локална власт. Тако он узима пример Јагодине, сматрајући да је у Јагодини изузетно велика корупција. Они испитаници који корупцију везују за целу Србији указују да је она раширена разрађеним системом и да једни од других у систему уче како да се корупцијом служе. На потпитање да ли је корупција више заступљена у градовима или селима, четири испитаника сматрају да је развијенија у градовима, а један да је подједнако заступљена и у градовима и у селима. Када је у питању раширеност корупције у градовима, један испитаник наводи да се у градовима врти велики новац и да су развијеније потребе, као и интереси. Такође, сматра да су у градовима развијени сви облици и начини корумпирања. У селима је то најчешће сведено на натурални облик корупције и на рођачке и пријатељске везе. Други испитаник који, такође, сматра да је корупција више раширена у градовима, даје додатно објашњење према којем градови пружају више могућности за корумпирање. Такође, много је већи обрт капитала и услуга, што је изазовније за подмићивање. Села су неразвијенија и стога је корупција у тим срединама мање развијена. Трећи испитаник који сматра да је корупција више заступљена у градовима то појашњава аргументима везаним за центре моћи, број институција и за потребе које су много развијеније него у селима. На основу тога он закључује и да су коруптивне малверзације у градовима много веће.

Одговарајући на питање на коју животињу их корупција највише подсећа, двоје испитаника је одговорило да би то била крволочна *хијена* која шири неподношљиви смрад. Један испитаник је пореди са *мачком* која има девет живота. Другим речима, неуништива је као и корупција. Један испитаник пореди корупцију са *птицама* које кљуцају носорога и ослобађају га од разних бубица и крпеља који живе на његовом телу. Носорогу не сметају јер га ослобађају од тих паразита, а птице се на тај начин прехрањују. Последњи испитаник корупцију пореди са *левијатаном*, морском немани која прождире све пред собом. Левијатан има огромну моћ, сам себе храни и проширује. Велики политички филозоф Томас Хобс (Thomas Hobbes) упоређивао је државу са левијатаном.

8.3.5. Грађани

На питање да ли би себе одредили више као традиционалну или модерну личност, *грађани* су одговорили на следећи начин: четири испитаника себе одређује као традиционалну особу, а један као спој традиционалне и модерне личности. Своју традиционалност описују као припадност породици, религији, патријархалном васпитању, поштовање традиционалних вредности и норми, старијих и ауторитета. Испитаници сматрају да их је формирало кућно васпитање које негује традиционалне вредности као што су поштовање, одговорност према обавезама и солидарност. У породици су васпитани да негују пријатељства и добре колегијалне односе. Испитаник који сматра да у његовој личности имају подједнак значај традиција и модерност, поред већ наведених традиционалних карактеристика, сматра да прихвата различитост што је одлика модерности.

Замољени да процене да ли је генерално посматрано корупција у средини у којој живе раширена појава, *сви* испитаници одговарају да је *веома раширена*. Један испитаник наводи да је реч о раширености од најнижег до највишег нивоа у друштву, оцењујући да је највећа корупција на вишем нивоу. Други испитаник каже да има искуство с корупцијом и да је спознао да она функционише у свим битним областима живота, а посебно издваја здравство, судство и полицију. Такође, сматра да је једино човек који поседује новац, а хоће да задовољи неку потребу, обезбеђен у сваком смислу јер може све да подмити да би

задовољио своје потребе и постигао циљеве. Трећи испитаник сматра да је та раширеност наслеђена из прошлих времена и да *сви који хоће нешто брзо да заврше одмах налазе везе, подмићују и на тај начин купују и оно што је законски забрањено*. Посебно истиче куповину оцена и диплома, од основне школе до факултета. Овај испитаник показује добар увид у то шта корупција у једном друштву чини и како се шири. Ако је она присутна и у основној школи, то значи да се та појава учи и наслеђује у образовном систему и на основу тога поприма велике размере. Пошто су обавезе родитеља да шаљу децу у школу, она се већ у првом кораку изласка из породице сусрећу с корупцијом.

Сви испитаници одговорили су потврдно на питање да ли сматрају да је давање мита и подмићивање нешто што је уобичајено у њиховој и радној и друштвеној средини. Један испитаник сматра да је давање мита постало *део наше свакодневне културе понашања*. Стручан назив, односно формула за такву културу, према овом испитанику гласи *где сам ја ту*? Другим речима, човека у сваком послу води лични интерес да би постигао нешто што жели или му треба. Из тог пренаглашеног интереса, односно егоизма, произилази и коруптивно понашање. То је једна врста и оправдања зашто се људи лако упуштају у нерегуларне послове и корупцију. Други испитаник сматра да ту уобичајеност показује чињеница да се *без корупције не може много тога на нормалан начин завршити*. Та уобичајеност коруптивног понашања почиње од малих поклона, у почетку за здравствене услуге, а потом се, како се развијају људске потребе, шири и на друге делатности и области живота. Често почиње од малог, а завршава великим, а најгоре је стварање навике да се на другачији, посебно регуларан начин, ништа не може остварити и задовољити. Трећи испитаник појашњава то уобичајено коруптивно понашање чињеницом да није само у питању подмићивање уз помоћ новца већ и уз друге видове као што су мали и велики дарови у натуралном облику, као и у облику коришћења родбинских, пријатељских, политичких и других веза. Испитаник наводи да зна људе у разним службама који никад неће нешто што је регуларно да заврше док не добију неки поклон, најчешће новац.

На питање да ли су из прича предака или старијих људи сазнали да ли је и колико била раширена корупција у прошлости, четири испитаника одговарају да је корупције одувек било, али не у мери у којој је она данас присутна. Пети испитаник сматра да се некад у његовој околини мало причало о корупцији и да су људи мање били с њом

упознати. Испитаник сматра да је то зато што је она била мање раширена него данас. На потпитање зашто су се људи служили корупцијом у то време, три испитаника сматрају да је то питање наслеђа и нажалост део наше културе понашања, док један испитаник сматра да су се корупцијом људи служили да би нешто завршили преко реда, на пример да добију лекарску или неку другу услугу. Пети испитаник сматра да је то био уобичајен и нормалан начин функционисања у прошлости.

На потпитање каква су искуства с корупцијом у њиховом крају и да ли имају неке примере, *сви* испитаници сматрају да у њиховом крају има корупције. Један од њих наводи *да би неко добио неки посао мора да издвоји 10 одсто вредности од укупне суме за тај посао*. Тај новац су најчешће узимали људи из власти и они који су били у институцијама које је власт контролисала и надзирала. Испитаник истиче да је према његовом искуству у прошлости било мање таквих случајева, а да је то сада више распрострањено. Други испитаник навео је пример смештаја свог оца у болницу, као и примање терапија за које је била тачно одређена тарифа која се приликом сваког доласка у болницу морала дати. Наводи и пример сестре која ради у полицији и од које добија податке шта јој све нуде људи да би преко реда добили возачку дозволу, пасош и друга документа и потврде. Испитаник наводи и пример службеника пореске управе који је одуговлачио да изда потврду све до тренутка док није добио поклоне, после чега је потврда брзо добијена. Други испитаник наводи пример службеника на шалтеру у општини чији је посао да оверава документа. Особа која је радила на шалтеру имала је пријатеља запосленог у агенцији за регистрацију дозвола. Они су склопили коруптиван договор, односно „уговор“ према којем приликом регистрације возила онај ко га региструје даје овлашћење особи из агенције и за ту услугу плаћа 600 динара. Пријатељ службеника из општине оверава документа на основу овлашћења и оверу не наплаћује. Наравно, њих двоје тај новац деле. Испитаник је навео и пример његовог познаника који је радио у омладинској задрузи по уговору. Он је, када се указала прилика за стално радно место, дао новац да би то место добио. Један испитаник навео је пример саобраћајног полицајца који га је зауставио и тврдио да је прошао на црвено светло, а он је тврдио да је прошао на зелено. Да би избегао казну, испитаник га је частио како полицајац не би писао пријаву. Наводи и пример намештања тендера за стечајну имовину. *Када се тендер намести, онда се купац и стечајни управник договоре шта ће свако од њих добити*. Онај који је конкурисао на

тендеру добиће посао, а заузврат стечајном управнику даће новац. Други испитаник наводи пример члана своје породице који је требало да се оперише. Он је одмах инсистирао да се лекару нешто да. Испитаник из тога извлачи поуку да смо се већ васпитањем научили да треба за било коју услугу нешто даровати како би услуга била обављена на бољи и ефикаснији начин. Нажалост, ове начине попримио је цео систем у држави.

Упитани да ли сматрају да је била оправдана пракса поткупљивања власти у време Отоманске империје, три испитаника оправдавају ту праксу, а два не. Испитаници који оправдавају наводе да је то био једини начин да се сачува породица и сигурност, као и да се преживи и да није постојао други начин поступања осим подмићивања. Један од оних који не оправдава поткупљивање власти, сматра да то треба индивидуално посматрати и решавати. Наравно, муке људе натерују, не само да подмићују него чак и да промене веру како би сачували живот. Иако не оправдава, он сматра да се подмићивање догађало, али да је то била линија мањег отпора. Други испитаник који не оправдава сматра да је у то време то било неизбежно, посебно у околностима ако је човек могао да изгуби живот. Такође, сматра да су владари у том времену извлачили личну корист. Другим речима, на несрећи осталих они су се богатили.

На питање да ли је испитаницима познато да су мито и корупција постојали и у време некадашњих српских владара, *сви* наводе да им је то познато. С тим што један од испитаника сматра да је то нешто што се преносило са колена на колено, из века у век. На потпитање како би објаснили корупцију у то доба, један испитаник одговара да сви владари узимају мито и да то припада делу наше културе. Ни тада, а ни данас, ниједан владар нити власт нису донели Закон о пореклу имовине. Да су то донели не би могли да се користе корупцијом. Други сматра да од када постоји новац постоји и корупција и наводи да владари нису могли другачије да поступају јер су и за проширивање српских територија морали да турске везире поткупљују. У том поткупљивању узимали су нешто за себе, нешто давали онима које подмићују и мало остављали за сиротињу. Трећи испитаник сматра да се образац корупције, када је настао, само временом преносио. Људи су га прихватали јер су увидели да тако функционише цео систем. На потпитање да ли оправдавају употребу корупције српских владара, три испитаника не оправдавају, али сматрају да су били принуђени на такво понашање. Такође, сматрају да у људској природи

постоје карактеристике које лако прихватају корупцију, у првом реду људска похлепа, као и да су то научили од турских властодржаца. Два испитаника то оправдавају условима живота у том периоду, као и одржавању голе егзистенције.

Сви испитаници су на питање да ли је учествовање у корупцији у данашње време под утицајем прошлости, односно традиционалних образаца понашања, одговорили потврдно. Један испитаник сматра да је у прошлости поткупљивање било више натурално и доста скромно, а да су временом апетити порасли. Други сматра да су примери из прошлости подстицали људе да се послуже и корупцијом. Завладала је код наших људи логика: *Кад је могао Пера, могу и ја*. Корупција је из прошлости постала једна врста препоруке. Трећи испитаник сматра да се корупција код нас преноси с колена на колено, из века у век. Такође, сматра да од када постоји новац постоји и корупција. Истиче да се то никада неће променити, посебно због људске природе, и закључује да је учествовање у корупцији под утицајем традиције и изриче став да је *било, биће и сад је корупције*. Четврти испитаник сматра да се код нас корупција наставља, не само из прича из прошлости, него да се те приче деле и садашњим људима као неке врсте препорука како да обаве нелегалне послове, као и за легалне али за које одговорни стално стављају разне врсте препрека. Тако је коруптивни образац постао снажна подршка за задовољење разних човекових потреба. Пети испитаник сматра да је корупција временом постала не само уобичајана него и нормална појава. Такође, истиче да се много тога научило из прошлости, посебно од турских властодржаца који су били склони корупцији.

Кад је реч о правилу *ја теби – ти мени*, односно о реципроцитету услуга, троје испитаника истиче да тај принцип функционише у нашем друштву, док један сматра да је то правило рђаво и да је нажалост у нашем друштву постало све ненормално. Најзад, један испитаник наводи да је то правило исправно и поштено и то поткрепљује ставом да је то плод кућног васпитања и да је обавезно на услугу одговорити противуслугом. Наводи и да му је у породици казивано да постоје добри људи који хоће да помогну. Испитаник је управо уз помоћ једног од таквих, по земљачкој линији, добио без плаћања садашњи посао, иако је тада тарифа била 5.000 евра. Сматра да је том човеку вечно дужан и да је чак узвртио једним ситним поклоном као знаком пажње. Из тога испитаник извлачи поуку – *кад ти неко нешто учини, треба да се реваншираш*. Један од оних који сматрају да овај принцип функционише у нашем друштву истиче да је то нешто што се у контактима

између људи очекује. Колико је то раширено показују и неке ситнице, на пример испитаников познаник копирао је у суду одређен документ, али није наплатио таксу. Сутрадан је, међутим, већ тражио противуслугу, односно да убаци своје дете у једну адвокатску канцеларију, за шта испитаник није имао моћ. Следећи пут познаник из суда није хтео више ништа да помогне. Из овог примера испитаник извлачи закључак да се у нашем друштву овај реципроцитет препоручује и да функционише. На потпитање колико се често у сопственом понашању руководе овим правилом, два испитаника су одговорила да се често руководе, а три – понекад. Испитаник који се понекад руководи овим правилом сматра да *сви људи гледају свој интерес и да су им други само због интереса занимљиви*. Чим интерес престане и занимање за некога нестаје. Тренутни интерес, односно корист, је оно што већину људи повезује. Колико се та пракса раширила показује и чињеница да, када радите у здравственој институцији у којој се за сваку услугу даје мито, ни за родбину не постоји попуст. Испитаник наводи да ради у једној државној здравственој институцији и да су његови ближи рођаци донели лекару мито у натури. Лекар је то примио и није тражио новац. То је велика поштеда, јер се често у тој институцији мито у натури и не сматра митом. Мито је само новац.

На питање шта мисле о запошљавању чланова породице, рођака и пријатеља уз помоћ државних функционера и руководилаца, четири испитаника сматрају да то није у реду. Један испитаник истиче да у државним фирмама нема мобинга, што је добро, али додаје да га нема због тога што су сви запослени у родбинским везама. Други сматра да такво запошљавање није у реду, јер крши важан принцип нормалног функционисања друштва – једнакост свих пред законом, као и правило подједнаких шанси за све. Трећи испитаник, који осуђује овакво запошљавање, наводи пример једне институције у којој *рођак без основа иде раније у пензију и добија отпремнину, а на његово место долази члан породице, односно његова снаја*. Што је најгоре, она није имала ни квалификације за то радно место. Пети испитаник сматра да је такво запошљавање у реду и да би он био у стању да то исто уради. Сматра да сви који другачије кажу лажу и да би, кад би имали прилику, исто урадили. Он наводи пример свог запошљавања, јер је управо преко руководиоца земљака добио посао. Наводи и пример рођака који се такође преко везе запослио у фирми где му ради мајка. Испитаник истиче да то није случај само код нас него да је то пракса и у свету. Има искуство да му је и једна амбасада дала визу преко реда,

односно преко везе. На потпитање да ли је овакво поступање оправдано, два испитаника су одговорила да је увек оправдано, два да је понекад оправдано, а један да никада није оправдано. Један од испитаника који сматра да је то запошљавање понекад оправдано наводи пример када је члан породице постао судија, а на то га је место поставила мајка која је била руководилац. Он препоручује формулу *које се увек треба држати – ако неко може мало да помогне*. Други испитаник сматра да је понекад оправдано – ако је неко вредан и радан зашто му се не би помогло. Такође, сматра да неком студенту чије су оцене лошије, али је студирао у оскудним материјалним условима, треба помоћи и на овај начин га запослити. Испитаник који сматра да је то увек оправдано полази од става да, ако је неко на неком положају, зашто не би помогао. Наводи да је то код нас уобичајена пракса. Узима за пример суд где судије родитељи запошљавају своју децу, а шефови у администрацији на основу тога своје људе. Други испитаник који сматра да је то запошљавање увек оправдано наглашава да се то посебно односи на оне који испуњавају потребне услове за радно место на које се запошљавају.

Коментаришући пословицу „Нема власти која неће сласти (масти)“, *сви* испитаници тврде да се власт управо тако и понаша. Један испитаник истиче да на власт долазе сиромашни, а с ње одлазе као богати људи. Други истиче да нема власти која неће да узме велики новац. Трећи наводи да свака власт граби за себе и сматра да у власти нема поштених. Четврти констатује да свака власт промени човека. Чак сматра да тек тада можемо да упознамо нечију праву људску природу. Пети наводи да су у власти сви поткупљиви, да форсирају да се све плаћа и да се људи на власти лако продају чак и за ситне добити и користи.

За пословицу „А свака се власт да подмазати“, *сви* испитаници сматрају да је тачна. Тако један испитаник истиче да сваки човек на власти воли новац и да нико није имун када је добит у питању; други сматра да није мита не би било прљавих и незаконитих радњи; трећи да уколико неко нешто не добије не би у власт ни улазио; четврти да би требало да буде без сласти, али да то код нас не може, односно да наша власт гледа да се омасти; пети да људи из власти користе положај како би некога од својих људи запослили.

Мишљење о пословици „Дајте ми власт, остало ћу узети сам“, испитаници коментаришу на следећи начин: један сматра да доласком на власт много тога онај који је добио власт решава у личну корист; други да сви који долазе на власт то користе

првенствено за себе, власт им омогућава да много тога учине и за себе и за пријатеље, родбину, али и за партије из којих долазе. Трећи испитаник истиче да управо ова пословица показује шта су у стању људи који дођу на власт да учине за себе. Тако често долазе на власт са скромним имовинским стањем, а *ако се у дугом периоду задрже излазе из власти са купљеним вилама, камионима, авионима* итд. Пети испитаник наводи да чим седну у столицу власти у стању су да узимају све што им се омогућава.

На питање да ли је свака наша власт поткупљива, *сви* испитаници одговарају да јесте. Један испитаник истиче да свака власт обећава у изборној кампањи да ће много рђавог изменити, а када власт добију настављају по староме, чак се уче на грешкама претходних и усавршавају методе поткупљивања. Други испитаник наводи једног министра који је опомињао оне који нелегално раде речима да је мислио да само крадуцкају, а да они у ствари у огромним количинама краду. Поражавајуће у овој изјави јесте да се крадуцкање подразумева, али се опомена изриче када се преврши свака мера. То показује какве све претпоставке власти постоје код нас.

Упитани да ли би били спремни да дају мито за себе или људе из њихове околине када је у питању нека услуга локалне власти која се тешко добија на регуларан начин, три испитаника су одговорила да би понекад били спремни да дају мито, а два да би увек били на то спремни у таквој ситуацији. Испитаници који су одговорили да би увек дали мито дали су и објашњење. Они сматрају да би платили за избегавање чекање редова, за запослење и за здравље. Испитаник који сматра да би понекад дао мито наводи да би то учинио за здравствене услуге за децу.

На питање да ли је све на продају, три испитаника сматрају да јесте, а два да није. Испитаници који сматрају да је све на продају истичу да је настало време када се продаје све битно за човеков живот, на пример положај, љубав, пријатељство. То је некада сматрано нечим што се не може купити. Нажалост, наше време је показало да се и то продаје. Један испитаник, који сматра да је све на продају, наводи пример особе која је дошла да се запосли у институцију у којој он ради, која је била склона да оговара и много тога ружнога о другима каже. Тако је говорила и о једној новозапосленој особи све док није сазнала да је она богата и да је пријатељица шефа. Од тада јој је постала најбоља другарица. Исти испитаник наводи и пример локалног доктора, изузетно уважаваног и поштованог док је радио у Дому здравља, али се све променило када је отишао у пензију.

Управо они који су се утркивали да му искажу поштовање док је радио, показали су сасвим друго лице када је отишао у пензију. Другим речима, овде су и вредности до којих су људи увек држали изгубиле значај. Од када је у пензији не ословљавају га више са докторе, већ само личним именом. По овом испитанику, и ово је пример да је све овде девалвирано и да је све у односу куповине и продаје. Други испитаник, који сматра да је код нас све на продају, изриче став да *су ти сви у околини пријатељи док имаш новца, а када га немаш нема ни њих*. Наводи пример директора који је, док је био на функцији, имао пуно пријатеља. Чим је отишао у пензију, пријатељи су нестали. Испитаник који сматра да није све на продају, истиче да се не могу купити и продати част и достојанство. Други испитаник сматра да се не може купити углед, јер се тешко стиче, али је зато трајан. На потпитање да ли тако нешто важи за наше друштво, односно да је све на продају, *сви* испитаници сматрају да важи.

Упитани да ли се корупција може оправдати у случајевима када се ради о човековим егзистенцијалним потребама, или никада није оправдана, два испитаника су истакла да никада није оправдана, а три да понекад јесте (два испитаника сматрају да је оправдана за здравље, а један за запослење). Испитаник који сматра да никад није оправдана, истиче да би људима требало једнако да буду доступне све услуге које су законом регулисане.

Народну пословицу „Здравље не пита за цену“, четири испитаника тумачи као оправдање за подмићивање оних од којих зависи здравствена услуга. У појединачним одговорима истичу да то оправдавају јер често не може на другачији начин да се добије добра здравствена услуга. Наводе и аргумент да, када је у питању здравље, нема великих избора – *или ћеш некоме помоћи или ћеш му у име принципа одмоћи*. Бранећи оправданост, испитаници наводе и примере. Један испитаник је имао канцер, био је смештен у болницу, али нико није хтео да му се посвети, а операција је стално одлагана. Када је члан породице дошао и донео доктору коверат с новцем, одједном је испитаник добио посебну негу, смештен је у бољу просторију, а пажња и брига медицинског особља постала је изузетна. Из овога испитаник извлачи поруку да он не би био жив да новац није дат. Други испитаник оправданост брани чињеницом да када су у питању здравствени проблеми понекад људи долазе у безизлазне ситуације. Другим речима, питање је живота или смрти. Тада падају све моралне дилеме, јер се људи опредељују да помогну да неко остане у

животу. Пети испитаник сматра да није оправдано дати мито, међутим оставља отворену дилему када је у питању да се у неким безизлазним ситуацијама не може наћи никакво друго решење до давања мита.

На питање да ли би били спремни да дају мито ако би њима или људима из окружења била неопходна нека здравствена услуга која се тешко добија на регуларан начин, три испитаника су одговорила изричито да би увек били спремни, а два да би понекад дали мито. *Сви* испитаници наводе да би дали мито лекару. Један од испитаника који је одговорио да би увек дао мито објаснио је да би дао како се не би малтретирао да чека редове. Он лично све плаћа што се може платити, односно све што може да се плати према њему није скупо. Чак сматра да, кад сазна цену услуге, *њега сунце огреје*. Испитаник наводи да ради на таквом месту у здравственој институцији да често посредује између пацијента и лекара. Када год код лекара неко долази, он је посредник који саопштава колико је додатна цена лекарске услуге. Други испитаник сматра да би увек дао мито када нема друге могућности, посебно ако услугу не пружа приватна клиника. Такође, испитаник наводи да када треба дуго у реду чекати, он је у стању, да не би чекао, да дâ мито.

Упитани шта мисле о подмићивању судија, *сви* испитаници су одговорили да је корупција распрострањена у судству. Један испитаник је навео да, ако дође нека странка у суд и хоће да помери рочиште, а на то има право, она подноси захтев. За тај одговор овлашћеног лица, који је у оквиру радне обавезе, странка мисли да је овај нешто изузетно учинио, па га богато награди. То чашћавање је подмазивање. Када је у питању суд, за разне врсте извршења судија добија мито да би их одложио, зауставио или да их не би спровео. Све се ово одвија преко везе, најчешће пријатеља судије. Испитаник наводи да су неке судије изгубиле сваку меру, односно да им се осладило добијање мита и они га све више узимају. На потпитање да ли у неким случајевима правичан исход суђења захтева да се ствар мало подмаже, један испитаник наводи да зна доста случајева где је правда изостала, односно страна која је била крива очигледно је судију подмитила. Испитаник наводи како је рођака била у добром односу са судијом и изјавила је да *може све да среди преко тог судије*. На пример, да се не плати казна, да се намести у саобраћајном удесу да онај који је крив не буде проглашен кривим, да се смањи износ казне за прекршај итд. Даје и један тежи пример када *подмићени судија, за дело које се кажњава казном од 30 година*

затвора, *смањи казну на свега пет година*. Трећи испитаник наводи бракоразводну парницу вођену због тога што је муж преварио жену, а потом је остао с малолетним дететом. Кад га је она тужила, он је нашао везу за судију и судија је стао на његову страну. Постоје и случајеви, према овом испитанику, да судија одређује адвоката привременог заступника, а потом од привременог заступника према договору узима проценат. Испитаник наводи и примере давања мита да се не спроведе неки поступак или да се одлажи спровођење извршења. Све се то ради преко посредника између судије и оних који воде спор. Према овом испитанику, то је добило такве размере у суду да су често судије под спољним притисцама устрашене и зато су постали послушни. Такође, и судије између себе врше притиске и све је то везано за мито и подмићивање. И записничари који су нижи по рангу у суду користе судије да за њихове познанике или оне од којих су добили мито одложе суђење или донесу неправичну пресуду.

На питање шта мисле које су то услуге за које би већина људи била спремна да дâ мито, три испитаника на прво место стављају за здравствене услуге, а два за запослење. Поред тога, наводе се уписи у школе и на факултете, полицијске услуге и царинске услуге. На потпитање у којим случајевима сматрају да је оправдано „ствар мало подмазати“, три испитаника сматрају да је оправдано дати мито за здравствене услуге, четврти за легализацију објекта, као и катастарске услуге, а пети сматра да никада није оправдано.

Кад је реч о занимањима најчешће подложним миту и подмићивању, *сви* испитаници стављају на прво место лекаре, на друго судије, на треће полицајце. Два испитаника издвајају и професоре, један царинике, један службенике у суду и један политичаре. На потпитање колико су коруптивном понашању склони припадници следећих професија: лекари, професори, полицајци, судије, чиновници и инспектори, *свих пет* испитаника је одговорило да су сви припадници наведених професија склони корупцији. На потпитање да ли могу да наведу неки пример из личног искуства, један испитаник наводи да је морао за потврду у катастру да дâ 100 евра службеном лицу. Из сопственог искуства извукао је закључак да за сваки папир треба подмитити службеника одређене институције. Други испитаник наводи пример инструктора у ауто школи који је за померање часа за један дан одмах тражио противуслугу. Та противуслуга односила се на једну потврду која му је требала из суда. Трећи испитаник наводи пример када је саобраћајног полицајца који га је зауставио због брзе вожње успео да убеди да не напише

казну, а за ту услугу је дао 10 евра. Четврти испитаник наводи пример легализације новоизграђене стамбене зграде. Да би објекат што пре био легализован било је потребно подмитити оне који дају сагласност за легализацију. Пети испитаник описао је како хирург изнуђује мито. Чак и када пацијенти легално плате високу цену операције, на пример 12.000 евра, хирурга то не занима, јер тражи додатно *част за своје руке 5.000 евра*. Испитаник наводи да хирурзи имају посреднике, због страха да не буду директно ухваћени. Најчешће су ти посредници њихове колеге. У случају да се не плати хирургу после операције, пацијент ће потом дуго чекати на контролу и преглед. Испитаник наводи пример своје рођаке која је преко везе набављала визе у амбасади, такође парцеле за градњу кућа. Кад су у питању парцеле, запослени заинтересованима кажу да су све парцеле продате. Уколико им, међутим, понудиш мито, испостави се да ипак нису све продате.

Испитаник из свог искуства и искуства најближе околине закључује да покретање било каквог бизниса у Србији не може без корупције. Испитаник наводи и сопствени пример: када је кренуо на допунску наставу из физике у средњој школи, чуо је испред учионице од ученика да се ти часови наплаћују. Ученици су му рекли да професор очекује за те часове од сваког ученика по 200 евра. Било је то у време високе инфлације и изузетно ниских примања. Један испитаник наводи пример човека који је хтео у општини да овери документа истог дана. У већини случајева то је немогуће, али пошто је човек инсистирао да му је битно да се до краја дана сва документа овере, испитанику је гурнуо одређену своту новца коју он није прихватио. Испитаник каже да је био изненађен његовим понашањем. Другим речима, да су људи унапред навикнути да и нешто што је регуларно треба да плате, односно да подмите да не би губили време. Један од испитаника чуо је да се купују испити, али је потребно познавати професора код којег је то могуће. Наводи и пример недозвољене градње: *ономе ко плати неће се рушити то што је недозвољено изградио*.

На питање да ли сматрају да је корупција развијена у свим регионима Србије или би посебно издвојили неки регион, *сви* испитаници су одговорили да је развијена у свим регионима. Један образлаже да у свим регионима живи исти народ са истом културом понашања. Други истиче да се ништа не може у Србији завршити без чашћавања. За велике послове потребно је дати и велики мито. Трећи испитаник сматра да је она свуда у

Србији развијена, али да је више изражена у мањим местима и ту се лакше сазна о корупцији. На потпитање да ли сматрају је коруппција више заступљена у градовима или у селима, *свих пет* испитаника истиче да је више заступљена у градовима. Један то поткрепљује чињеницом да су у градовима развијеније људске потребе. Да би потребе задовољили, најчешће је потребно дати мито. Два испитаника истичу да се у градовима лакше прикрива корупција, да се у њима мање прича о корупцији и мање зна. Један наводи да је у градовима већа циркулација новца и да је то један од разлога што је више заступљена корупција. Други наводи да су у градовима могуће веће злоупотребе.

Испитаници су различито одговарали на питање на коју их животињу асоцира корупција. Према једном испитанику, та животиња је *пацов*. Другим речима, корупција се симболички у овом примеру поистовећује са стрвинаром. Други наводи *хијену*. Ово је пример где се корупција симболички поистовећује са опасном копненом грабљивицом која изузетно смрди. Трећи и четврти испитаник навели су *вука*. Симболика је у томе да вук обележава своју територију и да му припада сав плен са те територије. Такође, вукови се крећу у чопорима, као што и људи у корупцији често личе на чопор вукова који плен деле између себе. Петог испитаника корупција асоцира на *слона*. Према њему, слон је велики, снажан и ништа га не може уништити. Другим речима, и корупција као појава има слоновске карактеристике.

8.4. Резултати истраживања према тематским пољима

8.4.1. Традиција и однос према традицији

Када је у питању *традиција и однос према традицији*, односно како испитаници себе карактеришу, 11 испитаника навело је да су традиционалне личности, 11 да су мешавина традиционалне и модерне личности, док троје себе види као модерне личности. На онову овога може се закључити да скоро половина испитаника себе сматра традиционалним личностима, исти је проценат оних који себе виде као спој традиционалне и модерне личности, а модерне личности су у мањини. Ове чињенице

говоре да је у Србији традиција *изузетно присутна* и да претеже када се карактеришу личности.

Традицију испитаници доживљавају тако што цене традиционалне обрасце и начине организовања. У првом реду издвајају *породицу*, затим *брак*, *обичаје*, *религиозност*. Такође држе до *ауторитета*, најпре у породичном окружењу, а потом се то шири и на ауторитете у разним облицима организовања, посебно када су у питању професионални ауторитети, ауторитети који произилазе из положаја у хијерархији и политички ауторитети. Овај традиционални тип личности припада партијархалном обрасцу у којем посебно место има *pater familias*, глава породице, односно старешинство и посебан однос према старијим особама. Од универзалних вредности истичу две: *праведност* и *солидарност*. Када су у питању особине личности, најчешће истичу *искреност*, *честитост*, *поштовање*, *поверење* и *одговорност*. Посебно издвајају једну врлину којој дају изузетан значај, а то је *пријатељство*. Од традиционалних вредности на првом месту су им *патријархалне*, затим *националне* и *религијске вредности*. Велики значај у њиховим животима заузима *поштовање* и *практиковање традиционалних обичаја*, односно обичајних образаца.

Све наведене вредности, особине и врлине истичу и они који су се определили да су мешавина традиционалног и модерног човека. Оно што сматрају код себе модерним везано је за особине личности, односно прихватање људи различитог порекла, односно етничке и националне припадности, затим религијске припадности, а у мањој мери и различитих сексуалних оријентација. Међу особинама истичу и отвореност, односно отворени его који је топао када је у питању прихватање других, затим поштовање индивидуалности и прихватање алтернатива, односно различитих мишљења, приступа и начина живота. Од универзалних вредности истичу *равноправност* и *слободу*. Равноправност највише везују за демократски начин породичног живота у којем се практикује равноправност у обављању кућних послова.

Испитаници који себе одређују као модерну личност, а свега их је троје, истичу да их модерним чини *отвореност према другима*, *прихватање разлика*, што их опредељује да су против националиста и за *одбацивање предрасуда*, посебно расних и сексуалних.

8.4.2. Утицај прошлости на појаву и развој корупције у Србији

Када је у питању *утицај прошлости на појаву и развој корупције, сви* испитаници су истакли да је корупције било и у прошлости, да је она била раширена и да се као наслеђе преносила и преноси с колена на колено. Такође, сматрају да је корупција у прошлости најчешће отпочињана због егзистенцијалних проблема у условима вековног ропства Србије под Отоманском империјом. Испитаници сматрају да је корупције било *одувек*, али да је у прошлости, зависно од периода, било више или мање. У периодима ропства она је служила као начин преживљавања. Другим делом корупција из прошлости везује се за *обичај захвалности* када неко некоме учини неку услугу. Та захвалност у облику *дарова* такође је учествовала у преношењу корупције с колена на колено и укључена је у коруптивни образац понашања. Најпре су то били мали дарови, симболичког значаја, да би потом постали велики, а временом се иза њих крило подмићивање због одређених потреба и интереса.

Сви испитаници на основу сазнања, али и прича старијих у својој околини, сматрају да се корупција под утицајем прошлости развила у Србији и да је постала нешто што се може означити *обрасцем наслеђа*. Када су у питању српски владари, *сви* испитинаци сматрају да су се они служили корупцијом, понекад да би од спољашњих чинилаца добили одређене погодности или територије за Србију, а често су у то уклапали и личне апетите за богаћењем. Такође је значајно да *сви* испитаници сматрају да коруптивно наслеђе из прошлости утиче на опстајање и развој корупције у савремености. Такође, истичу да су коруптивни начини у односу на прошлост усавршени и да су раширени у много већем обиму него у прошлости. Наводе и да су коруптивни начини развијенији, у неким случајевима и суптилнији, односно да се тешко могу препознати.

8.4.3. Утицај непотизма и кронизма на корупцију у Србији

Када је у питању *утицај непотизма и кронизма у појави и развоју корупције* у Србији, *сви* испитаници сматрају да су и *непотизам* и *кронизам*, нарочито приликом *запошљавања*, присутни у Србији. Непотизам показује да је Србија још дубоко

притиснута патријархалним обрасцем и да тај образац изузетно форсира крвно-сродничке и земљачке везе. Последица корупције која произилази из непотизма је то што се у структури запослености прави велика неравнотежа, јер се један од најзначајнијих критеријума правичности приликом запошљавања, *способност* и *квалификованост*, не поштује нити узима као пресудни критеријум за функционисање друштва. Овај облик корупције, којим се не стиче материјална корист, највише урушава развој земље. Карактеристично је да већина испитаника (16) мисли да непотизам и све што произилази као привилегија или форсирање овог обрасца живљења, није у реду. Осталих девет испитаника сматрају да је непотизам у реду. У образложењу зашто је у реду, испитаници истичу да то важи само под једним условом – ако је неко у крвно-сродничкој вези, а поседује способности и квалификације за одређено место, онда то оправдава овакав начин запошљавања. Такође, исти је однос када је у питању кронизам, односно пријатељске везе. Кронизам је за већину испитаника неприхватљив, а они који га прихватају сматрају да се пријатељским везама може унапредити пословање, јер постоји боља комуникација између пријатеља, већа лојалност и већа мотивисаност.

Већина испитаника истакла је, када су у питању непотизам и кронизам, да се у радним срединама оваквим начином запошљавања доводи у питање мобинг или било која врста узнемиравања, посебно кад је реч о осетљивим односима између различитих полова. То се узима као једна од позитивних последица у функционисању институција у којима функционише овакав начин запошљавања, али и добијања одређених послова ако је у питању однос јавног и приватног.

8.4.4. Раширеност корупције у срединама у којима испитаници живе и раде

Када је у питању *раширеност корупције у срединама у којима испитаници живе*, *сви* испитаници истичу да је корупција *раширена* појава у нашој средини. Испитаници, међутим, праве разлику између онога што оцењују као веома раширену и донекле раширену појаву. Тако, 22 испитаника сматра да је корупција *веома раширена*, а само два да је *донекле раширена* појава. Нијансирање учесталости корупције показује то што 22 испитаника сматра корупцију *уобичајеном* појавом, док је два испитаника види као

учесталу појаву. Карактеристично је да *сви* испитаници сматрају да је корупција раширена и уобичајена појава у свим делатностима, односно у свим сферама живота у којима људи задовољавају неку потребу и теже да остваре неки интерес или постигну неки циљ, а да то не зависи од њих. Испитаници су навели доста примера о раширености корупције у њиховој средини, али и раширености и уобичајености корупције у радној средини и друштвеној заједници. Такође, навели су доста примера из личног искуства с корупцијом.

Само један испитаник направио је разлику између раширености и учесталости корупције, између *захвалности* и *условљавања*. Он сматра да је захвалност раширена и уобичајена и да то није корупција, а да је само условљавање, односно тражење мита, нешто се може означити као корупција. Када је у питању условљавање давањем мита, он је навео да је то раширено, али да је то, када су у питању радна средина и друштвена заједница, донекле раширено.

8.4.5. Власт и корупција

Када је реч о захваћености *власти корупцијом*, 23 испитаника сматра да је *свака* наша власт поткупљива. Они су навели и посебна образложења која произилазе из искустава у њиховој средини, личног искуства и онога што су сазнали на друге начине: из прича, медија и сл. Објашњења зашто је власт поткупљива су различита. Тако је наведено да се, када је у питању корупција власти, она показује степенасто, односно да је највидљивија на нижим нивоима, али истовремено и количински најмања (ситна корупција), а што је власт хијерархијски виша она је мање видљива, али је зато количински велика (крупна корупција). Када су у питању пословице произишле из прошлих искустава, у којима се власт означава као коруптивна, *сви* испитаници сматрају да су пословице тачне. Другим речима, да се постојање корупције у оквиру власти на овај начин и критички и симболички означава.

Два испитаника која су другачије одговорила објаснила су зашто сматрају да није свака власт поткупљива. Један од њих истиче да је власт вероватно поткупљива, али не тврди да није поткупљива. Други сматра да постоје људи у власти који нису поткупљиви и

да је то довољан аргумент и разлог да се не може свака власт означити да је до краја поткупљива. Ова два испитаника не доводе у питање поткупљивост власти већ сматрају да се не може до краја уопштити и рећи да је свака наша власт поткупљива. Овај пример пружа шансу, односно могућност да су они у власти који нису поткупљиви, иако су малобројни и скоро невидљиви, трачак наде да је у неком времену корупцију власти могуће не само смањити него и потпуно искоренити и одстранити. Као успешан начин у борби против корупције власти, поменута су средства као што је на пример *владавина права*. Када је у питању корупција у локалној власти, односно на питање да ли би били спремни да за неку услугу дају мито, испитаници су одговорили на следећи начин: 16 би било спремно да дâ мито, шесторо је одговорило понекад, а три испитаника никада не би дали мито. У објашњењу испитаника који наводе да би били спремни да *дају мито*, реч је о конкретним услугама, које би им, ако их не задовоље, изазвале многе егзистенцијалне и свакодневне проблеме. Они који би *понекад дали мито* дефинисали су тачно које су то услуге и шта им оне значе, односно колико им олакшавају свакодневни живот. Три испитаника била су изричита у томе да ни по коју цену *не би били спремни да дају мито* за услуге локалне власти.

8.4.6. Здравствене институције и корупција

Када су у питању *здравствене институције и корупција*, 14 испитаника сматра да за њихове услуге *увек* треба дати мито. Здравље је најбитнија чињеница за људе и ту је већина у безизлазној ситуацији ако се мито тражи, односно изнуђује. Ако су запослени у здравству спремни на корупцију, на ту њихову спремност мора се одговорити јер је живот изнад било које цене. Ово је пример где се свака морална дилема, дати или не дати мито, доводи у питање. Такође, шест испитаника сматра да за здравствене услуге треба *понекад* дати мито. Они наводе да треба проценити у каквој се ситуацији налазе њихови најближи или они, ако оболе. Ако је у питању тешка болест и ако нема другог излаза, како би био спасен живот, онда треба дати мито. Сви претходни испитаници под митом подразумевају новац. У групи испитаника који не би дали новац су два испитаника која сматрају да треба пронаћи везу да би њихови ближњи, или испитаник сâм, добили квалитетну здравствену услугу. И проналажење везе је могуће тумачити као један од начина коруптивног

понашања. Преостала три испитаника сматрају да никада не треба дати мито, па и по цену тешких последица ако лекари не обављају посао онако како налаже Хипократова заклетва и како је законом прописано.

8.4.7. Правосудне институције и корупција

Када су у питању *правосудне институције и корупција*, посебно у оквиру правосудних институција – судови и судије, 24 испитаника сматра да у судству *има подмићивања*. Само један испитаник рекао је да нема никакво сазнање о томе да ли у судству има подмићивања. Испитаници су за суд и судије навели доста примера за које случајеве се судије подмићују, као и начине на које се подмићивање обавља. Навели су и примере које су сазнали од других, али и личне, како подмићене судије образлажу пресуде и доносе их у корист оних који су дали мито. Карактеристично је да *сви* испитаници тешко осуђују подмићивање судија, сматрајући да је то нешто најопасније за друштво. У друштву у којем нема шансе да се намири правда, или где се делимично намирује правда, људи губе сваку наду у личну сигурност. Испитаници сматрају да је то системско питање и да судство као једина независна власт не би смела да упадне у коруптивна искушења и да на тај начин унесе још већу несигурност међу грађане, али и нестабилност када су у питању институције и држава. Такође, сматрају да је то најтежа злоупотреба власти јер се преко судске власти, односно њеног правичног или неправичног функционисања, показује у каквом друштву живимо.

8.4.8. Професије и корупција

Када су у питању *професије и корупција*, испитаници су навели да су на првом месту *лекари*, на другом *полицајци*, на трећем *судије*, на четвртом *чиновници у државној администрацији и јавним службама*, на петом *професори*, на шестом *инспектори* и на седмом *цариници*. Лекари су на првом месту према 23 испитаника, полицајци на другом месту према 22 испитаника, судије на трећем месту према 17 испитаника, чиновници у

државној администрацији и јавним службама на четвртом месту према 14 испитаника, професори на петом месту према 13 испитаника, инспектори на шестом месту према 13 испитаника и чариници на седмом месту према девет испитаника. Ови резултати показују да су испитаници на основу примера из своје околине, али и личног искуства, поређали професије које су према њиховом мишљењу најподложније корупцији. Подаци који произилазе из најчешће личних примера поклапају се и са истраживањима перцепције грађана када су у питању занимања најподложнија корупцији или где је конкретно корупција најчешћа. Резултати се могу тумачити чињеницом да професије с којима грађани имају најчешћи додир и које се тичу остваривања примарних потреба или услуга, показују да је корупција у њих продрла и да се у оквиру ових професија раширила. Наравно, ово спада у ситну корупцију са аспекта оног што се као мито даје или се као мито изнуђује. То су свакодневне потребе чији је број велики. Другим речима, иако неко на овај начин у оквиру ових професија остварује добит тако што злоупотребљава положај у оквиру ње, он на великом броју случајева може да оствари велику материјалну добит. Неспорно да корупција, која је често невидљива, а везана је за велике трансакције, омогућава огромне суме само из једног нелегалног посла. Оно што је опасно јесте да коруптивни образац понашања, који се храни овим примарним и важним људским потребама, показује да код нас функционише, да је укорењен и да је добио у јавности место нормалности. То не значи да људи то понашање оправдавају, него то сматрају нечим нужним, а пошто то не могу да избегну онда се упуштају у корупцију. *Сви* то осуђују и наводе да је то последица системских нерегуларности.

8.4.9. Заступљеност корупције у регионима и насељима

Када је у питању *заступљеност корупције у регионима и насељима*, 17 испитаника сматра да је корупција *подједнако заступљена у свим регионима*. При томе су два испитаника издвојила Рашку област (тзв. Санџак), два Шумадију, а по један Војводину, Источну Србију и Јужну Србију. Када су у питању насеља, односно заступљеност корупције у градовима и селима, 17 испитаника сматра да је она заступљенија у *градовима*, а осам испитаника да је заступљенија у *селима*.

Већина испитаника сматра да је корупција *подједнако раширена по регионама* у Србији. Они који задовољавају потребе у Србији злоупотребљавају функције у коруптивне сврхе ради личне користи. На овај начин испитаници показују да је корупција системски проблем и да се она по принципу спојених судова подједнако шири по целој територији Србије. Обим добити од корупције и коруптивни начин су према испитаницима различити зато што су различите и потребе и интереси у срединама у којима људи живе. Када су у питању насеља, односно средине у којима људи живе, испитаници сматрају да је на малом простору сконцентрисан велики број становника и да су њихове потребе и интереси много развијенији у градовима. Из тог разлога сматрају да је корупција у градовима већа, као и да се у коруптивном деловању примењују различити начини. У селима је становништво малобројније, те средине су неразвијеније, па су и потребе људи у њима скромније, а самим тим мањи је и обим корупције.

8.4.10. Да ли је данас све на продају?

На питање *да ли је данас све на продају*, осам испитаника сматра да је *све* на продају, шест да је *скоро све* на продају, а 11 наводи да *није све* на продају. Да та логика, да је све на продају, важи за наше друштво, сматра 21 испитаник, два испитаника сматрају да се доста тога може купити, а два да та логика за наше друштво не важи. Они који сматрају да је све на продају, као и они који сматрају да је скоро све на продају, то означавају као нешто рђаво, али се у стварности показало као функционално. С једне стране, то произилази из рушења вредносног система због промене поредака. У тим честим променама поредака настају велики ломови, првенствено вредносни, из којих људи излазе са тешким оштећењима. Савремени живот попримио је доста прагматичан приступ. Према том приступу, све се у животу своди на корист, односно калкулацију и рачун. Овај приступ је много тога што даје смисао људским животима и што припада симболичком и стваралачком свету, свео на огољени интерес. Практиковање оваквог приступа рађа много примера који показују да је све могуће купити, односно да људи, кад се суоче и са тим да нешто није могуће купити, стварају могућност да је и то могуће. У друштвима у којима је стабилан вредносни систем показује се да много тога што

осмишљава човеков живот и што посебно припада духовном делу стварности, није могуће купити. Тако се, на пример, тешко може рећи и закључити, према испитаницима, да се може купити *поштење, пријатељство*, *част*, *поштовање* и *углед*. То је нешто што се стиче временом и што произилази из активности и понашања, а признање долази од других. Многи, међутим, сматрају да се и то може купити. На пример, пријатељство које је склопљено на основу интереса функционише само док се тај интерес одржава. Исто важи и за све набројане врлине.

8.4.11. Оправданост и/или неоправданост корупције

Када је у питању *оправданост и/или неоравданост корупције*, испитаници су дали следеће одговоре за *четири ситуације* у којима се оправдава или не оправдава корупција: *давање мита у периоду када је народ био поробљен од спољашњих завојевача*; *за правило које гласи ја теби – ти мени, односно да свака услуга увек захтева противуслугу*; *за задовољавање егзистенцијалних потреба*; и, на крају, *за здравствене услуге*.

Корупцију у првој ситуацији, у време дугог отоманског ропства, односно у околностима угрожености голог опстанка, *оправдала* су 22 испитаника. Три испитаника не оправдавају корупцију ни у таквим условима. Поробљени народ схватио је да су представници окупаторске власти спремни на подмићивање. Употребио је корумпирање као начин да олакша тешке услове живота, посебно када су у питању намети које је окупатор Србије од њих стално захтевао и повећавао. Испитаници сматрају да у том периоду српски народ није имао други избор пошто је био доведен у ситуацију преживети или не преживети. Трагично је, међутим, што је из тог периода преживљавања, односно нужног понашања, касније остао траг у облику навике, односно коруптивног обрасца којим ће се у неким другим тешким приликама људи служити и навићи се на такво понашање.

Друга ситуација везана је за оправданост или неоправданост корупције када је у питању правило *ја теби – ти мени*, односно правило да свака услуга увек захтева противуслугу. То правило *оправдава* 13 испитаника. Један сматра да то треба *понекад* чинити, а 11 испитаника *не оправдава* овакво правило понашања. Ово обичајно правило

настало је у периоду када су људи једни друге даривали или када су из солидарности једни другима чинили услуге. Наравно, да је то правило остало у границама даривања и солидарности, оно би имало смисла јер на тај начин доноси људима расположење и осећај да нису сами себи препуштени. То представља и једну врсту комуникације која је добра и која људима прија. Када, међутим, ово правило уђе у институције и постане институционални начин функционисања у задовољавању потреба, онда оно окончава у злоупотребама, посебно оних од којих зависи задовољење неке услуге, и ствара образац огољеног интересног понашања. С њим наступа стање у којем се успоставља интересни облик, не само људске комуникације, него и сваког облика понашања. Ако имам интерес, учинићу ти услугу, али такође очекујем да ми се услуга узврати када буде потребно. Често овакав начин понашања може да заврши и у различитим уцењивачким облицима. Оправдање за овакав образац понашања испитаници налазе у наслеђу прошлости, које се формира већ породичним васпитањем, али и личним искуствима, као и искуствима из радне средине и друштвене заједнице.

Трећа ситуација везана је за егзистенцијалне потребе. Тако 13 испитаника сматра да је у тим случајевима корупција *увек оправдана*. Два испитаника да је *понекад* оправдана, а 10 испитаника наводи да је корупција *неоправдана*. Задовољавање егзистенцијалних потреба најчешће се односи на запослење, али испитаници имају различит однос према егзистенцијалним потребама. Понекад се оне везују и за елементарне потребе цивилизованог живота, као што су стан, храна, техничка средстава итд. Задовољавање ових потреба зависи од развијености потреба. У елементарне потребе улази све што припада запослењу, становању и хигијенским средствима. Многи испитаници сматрају да су егзистенцијалне и друге потребе скопчане са одржавањем култивисаног живота. Из тих разлога су испитаници у одговорима наводили разне потребе које су сматрали егзистенцијалним.

Четврта ситуација везана је за здравствене услуге. За ове услуге 18 испитаника сматра да је *оправдано дати мито*, а седам да је *неоправдано*. Здравствене услуге тичу се одржања човековог здравља и то је оно што испитаници сматрају најзначајнијим за живот, јер питање здравља јесте питање живота и смрти. У таквим околностима, кад је реч о човековом излечењу, *већина* је склона, ако нема излаза, да уђе у коруптивну радњу. Сматрају да се морални принципи када је у питању одржање људског живота могу

довести у питање. То је једна од највећих и најтежих моралних дилема када је у питању давање мита, односно подмићивање. Они који се баве здрављем, у овом случају лекари и медицинско особље, знају и често су због својих незадовољстава или похлепне природе у стању да злоупотребе и да за своју услугу прихвате или изнуде мито.

*

* *

Упоређујући обрасце издвојене из анализе књижевних дела, који су утицали на формирање коруптивних образаца понашања у Србији, *истраживање је потврдило* да *сваки* од наведених образаца функционише и у савременој Србији. Тако *сви* (25) испитаници, када је у питању *образац преживљавања*, сматрају да је тај образац био *оправдан* и ту оправданост везују за голи егзистенцијални опстанак у условима отоманског ропства. *Сви* испитаници оправдавају корупцију у таквим околностима, сматрајући да је она омогућавала опстанак српског народа у том периоду српске историје. Такође, испитаници сматрају да је српски народ у том периоду преживео захваљујући слабостима отоманских завојевача који су били подмитљиви.

И други образац повезан с прошлошћу, *образац домишљатости и лукавства*, *оправдава* се када је у питању опстанак, односно преживљавање. Образац домишљатости и лукавства потврђен је у истраживању конкретним примерима из свакодневног живота. Испитаници су навели доста личних примера, али и примера из своје ближе околине, и радне и животне, да су наши људи домишљатост и лукавство показали у начинима како дају мито или на које начине прихватају изнуђени мито.

Трећи образац који произилази из књижевних дела, пословица, загонетки, афоризама и изрека – *обичајни образац* – и данас функционише, како је то у различитим периодима 19. и 20. века описано у књижевним творевинама. *Сви* испитаници су потврдили да овај образац посебно добија улогу у задовољавању потреба или решавању егзистенцијалних питања помоћу породичних, рођачких, пријатељских и земљачких веза. Већина испитаника у истраживању сматра да у садашњим околностима у Србији, у оквиру коруптивног деловања, велику улогу имају непотизам и кронизам, с тим што су они добили и још један облик који произилази из савременог политичког живота, посебно

партијског плурализма, а то су *партијске везе* које имају знатан удео у разним облицима коруптивног понашања.

Када је у питању *образац функционисања власти*, који је добио велико место у инспирацији српских писаца, истраживање је показало да и данас испитаници, *скоро сви* (23) сматрају да се свака власт у последње време служила корупцијом, да је одржавала и развијала корупцију, односно уводила нове начине коруптивног деловања.

Испитаници сматрају да је новац најзначајније, али и најмоћније средство када је у питању корупција. Управо то потврђује *образац употребе новца* који је описан у књижевним делима српских писаца 19. и 20. века. Због новца, односно новчане добити, они који имају положаје упуштају се у корупцију, али и они који зависе од њих, односно од којих зависи њихово задовољавање потреба, најчешће то новцем реализују. Подмићивање новцем је не само најчешћи, него и најједноставнији облик корумпирања. Коверат је постао симбол захвалности за услугу, али се не цени сваки коверат на исти начин. У савременим околностима и они који очекују мито и они који дају мито то чине помоћу најмоћнијих светских валута. Чак се може констатовати да се највећи број коруптивних радњи преко новца одвија у девизним, а не у динарским износима. Та чињеница показује да и они који улазе у коруптивну радњу, кад већ улазе, траже чврст ослонац, дакле чврсту валуту која није подложна инфлацији, односно обезвређивању.

Истраживање је неспорно потврдило и *образац подмиривања потреба по сваку цену (од здравља до луксуза)*, све оно што су српски писци током два века сликовито и са аспекта реалности и симболичности описали. У истраживању, када је у питању овај образац, већина испитаника везала га је за егзистенцијалне потребе и посебно за здравствене услуге. Луксузне потребе испитаници су поменули само у неким случајевима у овом истраживању. Из те чињенице произилази да је савремено друштво у Србији у великим егзистенцијалним проблемима, тако да из тих великих проблема не може да види шта се дешава с корупцијом када је у питању задовољавање луксузних потреба. Наравно, то не значи да се многе луксузне потребе не задовољавају на коруптиван начин.

Последњи образац, формулисан на основу анализе књижевних дела, *образац правде и правичности*, у овом истраживању добио је посебно место (24 испитаника сматра да је судство подмитљиво). Испитаници су са много примера из своје околине, и радне и шире, али и из личног искуства, показали да су правда и правичност жестоко угрожени у

савременом функционисању правосудних институција. Испитаници сматрају да је по последицама улазак корупције у правосудне институције и судијски позив једна од највећих опасности по стабилност и појединаца и друштва.

Истраживање је показало да негативна понашања из прошлости која су попримила традиционалне карактеристике и данас снажно опстају. Другим речима, утицај традиције на коруптивно понашање у Србији не само да опстаје него се и снажно испољава. На руку томе иде владавина самовоље, односно одсуство владавине права, а то значи недоношење добрих системских закона и закона који из њих произилазе, као и функционисање институција по логици владавине права. Већина испитаника сматра да би владавином права била не само заустављена корупција него би се временом и негативна традиција, која је одржавала коруптивно понашање, полако из генерације у генерацију смањивала и нестајала. Треба поновити још једном да се обрасци дугог трајања, на које је указивао и велики историчар Фернан Бродел, лако не искључују из савремених околности живљења. За промене су потребни инцијални пројекти који би били одговорно спровођени, што би временом потискивало оно што деструктивно делује на развој друштва, а самим тим и на развој појединаца у том друштву.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У истраживању неке друштвене појаве, у овом случају корупције, битно је бавити се њеним узроцима, разлозима, али и мотивима. Полазећи од тога да је корупција прастара појава од самог почетка организованог живота људи, она се током времена јављала у различитим облицима и садржајима. Као друштвена појава она припада негативној, односно тамној страни људског живота. Када се нека појава оформи она више никада не може да ишчезне. Корупција је опасна за човека као појединца, за групе, за веће заједнице као што су друштва и на крају за целу планету, односно за глобално друштво.

Корупција као малигна друштвена појава временом постаје сложена и у структури слојевита. У истраживању је значајно истражити њене дубље слојеве, односно шта је њу у тим дубљим слојевима узроковало и шта су били разлози да она тако дуго опстаје и да се временом разбуктава или под притиском организованих начина зауставља и стишава. Управо тим дубљим слојевима припадају обрасци чије је формирање корупција подстакла. Обрасци се кристалишу током временски дугих искустава људи. Стога је у овој дисертацији истраживан утицај традиције на формирање коруптивних образаца понашања. А ради сагледавања утицаја традиције на формирање коруптивног обрасца понашања, истраживан је „случај Србије“, односно коруптивни обрасци у Србији од формирања њене државности у модерном времену. То је период од почетка 19. века да данашњих дана.

Традиција је, истовремено, изабрана вредност из прошлости и искуствени образац који је настајао у дугом временском периоду. Искуства су у различитим ситуацијама и околностима понављана формирајући тако образац. Са традицијом као изабраном вредношћу из прошлости никада нема проблема. Таква традиција представља капитал који се наслеђује и помоћу кога се васпитавају генерације. Она омогућава новим генерацијама да се у садашњости оријентишу и да на њој граде своју стварност, односно стварају, и да у том стваралачком чину себе развијају. Традиција која настаје као кристализовано искуство, међутим, може да носи и понешто што припада негативној страни људског живота. Таква искуства су више поруке које проистичу из рђавих искустава, посебно када су људи угрожени. Једна од највећих угрожености јесте

поробљеност. Ропска искуства формирају се у оквиру образаца, дуго трају и људи их се тешко ослобађају. Управо традиција заснована на оваквим искуствима одржава негативне појаве и често те појаве искрсавају у периодима тешкоћа, односно понављају се, посебно када је у питању сналажење у преживљавању и опстанку. Посебно место у историји етноса и народа има културна традиција. Културна традиција у којој су уграђене универзалне вредности као мерила показује развијеност појединаца и друштвених група, народа и друштава. У културној традицији прожетој универзалним вредностима, све посебне вредности мере се односом према њима. Таква културна традиција припада врхунској култури. Културна традиција која остаје на нивоу посебних културних вредности друштвених група често другачије вреднује много тога што припада начинима друштвеног живота. Различите културне традиције обогаћују културне садржаје, али увек треба сагледати на којим вредностима почивају или које вредности цене и негују.

У овом истраживању културна традиција разматрана је у светлу образаца културе, а не културног обрасца. Обрасци културе су аутентични и они су резултат дугог живота у оквиру групе. Њихово богатство је онолико колико су код те групе били развијени обичаји и обрасци настали из њих, као и стваралачке способности чланова групе. Обрасци културе неке групе, ако немају додир са другим групама, могу завршити у потпуној затворености. У додирима различитих образаца културе, међутим, настају мешавине и при томе истовремено и садржинско културно богаћење. Наравно, нешто што се вреднује у једном обрасцу културе може да буде без икаквог значења, смисла или разумевања за припаднике обрасца културе друге групе. За разлику од образаца културе, културни образац је нацрт и „план за живот“ на ширем простору, најчешће у држави. Културни образац је производ највећих духова и најумнијих људи у друштву, односно држави. Културни образац увек подразумева ослањање на универзалне вредности и подиже културни ниво друштва.

Слободан Јовановић је, правећи разлику између обрасца културе и културног обрасца, закључио да у Србији, од успостављања њене нове државности, никада није изграђен аутентични културни образац, а није прихваћен ни образац неког развијенијег друштва. Србија је остала на нивоу различитих образаца културе и из тог разлога су негативне појаве из прошлости успевале да се развијају и опстану, међу њима и корупција. У истраживању је показана та негативна или регресивна традиција која притиска Србију од формирања модерне државности. Из те традиције извлачи се поука да корупција није

коришћена само у периоду ропства, него је преживела и развијала се и у новим околностима у ослобођеној Србији.

У истраживању аргументовано су предочени подаци како је делимично и уз помоћ корупције и српска држава формирана и ослобађана. Две српске династије, Карађорђевићи и Обреновићи, служили су се корупцијом како би ослобађали од Отоманске империје одређене делове Србије. Такође, и да би у деловима у којима је још турска власт имала ингеренције добијали повластице и многе олакшице. У новим околностима корупцијом су се служили тадашњи владари да би повећали лично богатство и постали најбогатији људи у Србији. Корупцијом су се бавили у новим приликама и хајдуци, који су некада пружали највећи отпор отоманским завојевачима. У новим околностима формиран је хајдучко-ускочки образац који је сада стављен у функцију коруптивног деловања.

Када су формиране институције у модерној српској државности у њима је на самом почетку утемељена корупција на основу традиционалних образаца који су некада служили преживљавању и сналажењу у ропским околностима. Појава и одржавање корупције у оквиру институција учиниле су да институције у модерној српској државности постану слабе и немоћне пред овом канцерогеном појавом. Најтежа последица јесте то што се корупција традиционално одржавала и одржава и данас у институцијама у Србији. Институције би требало да буду гаранција која људима обезбеђује правду, достојанство и равноправност, али и једнакост свих пред законом. У институцијама у којима корупција пребива, она уништава и разара управо оно за шта су оне створене.

Како је корупција постала негативни део традиције показују народни обичаји, али и истраживачи народних обичаја, посебно етнолошким записима. Анализирани су народни обичаји у којима је као препорука изражена корупција. У оквиру овог дела приказани су записи најзначајнијих српских сакупљача народних обичаја, од Вука Караџића до Јована Цвијића, али и првих етнолога Риста Николића, Јована Ердељановића, Тихомира Ђорђевића, Јеремије Павловића, Драгомира Антонића. Њихови записи показују колико је корупција била распрострањена у Србији у протекла два века и како је она порукама преношена с генерације на генерацију. У овим етнолошким записима показује се како се свака власт током два века користила корупцијом и била њоме поробљена.

Анализирањем одабраних књижевних дела, пословица, загонетки, афоризама и изрека дâ се закључити шта је све из прошлости и традиције утицало на формирање

коруптивних образаца понашања у Србији. Анализа показује да су утицаји на формирање коруптивних образаца везани за преживљавање, власт, новац, запослење, породичне, рођачке, пријатељске и земљачке везе, за задовољавање разноликих потреба, добити и реализацију личних и групних интереса. На основу наведеног, издвојени су следећи обрасци: а) образац преживљавања; б) образац домишљатости и лукавства; в) обичајни образац; г) образац функционисања власти; д) образац употребе новца; ђ) образац подмиривања потреба по сваку цену; и, е) образац правде и правичности. Сви ови обрасци, с једне стране, преко конкретних искустава у различитим ситуацијама, оправдавају употребу корупције, а, с друге стране, оспоравају и осуђују коруптивно понашање.

У литератури су наведени обрасци показали различите облике, али и начине функционисања корупције. У анализираној књижевној литератури посебно је изражено да је током два века функционисања модерне српске државности корупција стално присутна, да се испољавала у различитим облицима и начинима и да се често и у оквиру власти усавршавала и напредовала. Када су у питању владавина и власт у Србији карактеристично је да је она претежно била ауторитарна, односно заснована на самовољи и да је управо преко самовоље злоупотребљавана и у коруптивне сврхе. Самовољна власт огледала се и у доношењу одлука које нису биле засноване на законима већ на разноврсним дискреционим овлашћењима. Владавина и власт у Србији, како је описано у литератури, показивале су да су, упркос понекад најбољим намерама и најбољој вољи, често завршавале у самовољи. Подмићивање настало из нужности, у оквиру Отоманске империје, пренело се преко самовољних властодржаца на власт у новооснованој држави. У литератури је описано да је то у почетку било везано за положаје, односно за места у оквиру власти.

У том периоду корупција се јављала у облику непотизма и кронизма. Тај облик корупције проистицао је из традиционалних образаца понашања карактеристичних за примитивна друштва, односно за преддруштвена стања, у којима су биле изражене јаке крвно-сродничке и пријатељске везе. Традиционалистички образац понашања захватио је и новоформиране институције у којима су, управо, према крвно-сродничким и пријатељским везама запошљавани рођаци и пријатељи на високим положајима и функцијама. На комичан и саркастичан начин је описано подмићивање ради напредовања

у служби. Образац непотизма и кронизма постепено је прелазио у други облик корупције, запошљавање на основу мита. На тај начин су се мито и подмићивање постепено увлачили у институционални систем модерне српске државе. Временом, свако место и сваки положај у многим институцијама имали су цену. Управо су писци описали многе од тих случајева и у 19. и у 20. веку. Од свих српских писаца, када је у питању обележавање корупције као и других злоупотреба власти, издваја се Бранислав Нушић.

Како се Србија модернизовала, посебно технички и технолошки, тако су развијане и потребе људи. Развијеност потреба показује степен друштвене развијености, али се њиховим развојем појављују и негативни пратиоци, укључујући и корупцију. Коруптивни начини примењивани у првим институцијама постепено су се ширили и захватали новоформиране институције, али и остале области друштвеног и државног живота. Једна од најосетљивијих области, која је примарна за човеков живот, јесте здравство. Укорењени облици корупције у оквиру државних институција лако су пренети у здравствене институције.

По принципу спојених судова корупција се полако институционално развијала и обухватала и друге институционалне системе. Посебно се међу њима издваја најважнији систем кад је реч о гарантовању правде и примене закона, правосудни систем. Власт је одувек била осетљива на правосудне институције, јер би оне у оквиру поделе власти требало да буду најнезависније. Управо правосудне институције треба све што се односи на злоупотребу власти, па и коруптивна дела, да процесуирају и осуђују. Баш зато су извршне и управљачке власти тражиле механизме, посебно идеолошким начином запошљавања, да их уз помоћ појединаца држе у рукама. Примери из књижевних дела показали су да се оно што је на почетку накриво насађено у оквиру институција временом одржавало, чак и напредовало. Анализом литературе је утврђено како регресивна традиција одржава корупцију, учвршћује њене обрасце и оставља их као пример генерацијама које долазе.

Приликом разматрања тамне стране људске природе значајан допринос дали су српски антрополози, етнопсихолози, карактеролози, етнолози и психолози. Они су у истраживањима показали последице тамне стране људске природе повезане са негативним појавама које угрожавају нормалност човековог живота. Њихова истраживања карактера, менталитета, архетипова, али и социјалног и политичког миљеа, осветљавају тло на којем

су израстале и развијале се патолошке, посебно деструктивне појаве попут криминала и корупције. Анализиране су студије Јована Цвијића, Владимира Дворниковића, Слободана Јовановића, Бојана Јовановића и Жарка Требјешанина. Ова појава није само одраз људске природе, већ друштвених, историјских и економских околности. Управо су исти ови аутори описали како нељудски начини живота утичу да нижи, често сумњиви критеријуми, побеђују више и умањују квалитет људског живота, гурајући људе у органски начина живљења. Тај облик живљења, односно преживљавања, код људи у почетку ствара осећај равнодушности, а потом завршава у немоћи. То је тренутак када код појединаца продиру сећања из ропске прошлости. Сведени на преживљавање, они се своде само на задовољавање примарних потреба. Тако настају периоди у којима лукавства, довијања, преваре и поткупљивања постају начини на које људи остварују егзистенцијалне потребе. На тај начин се и успоставља образац живљења у којем ненормално постаје нормално.

У настанку корупције преплићу се индивидуална и друштвена узрочност. «Логика» појединца и друштва у упражњавању и оправдавању корупције, штавише, може бити дијаметрално супротављена, али је неспорно да су свест појединца и друштвене околности међусобно условљени. Стога се ова појава, нужно, мора анализирати и на појединачном (субјективном) и на ширем друштвеном нивоу, у датом друштвеном контексту. Тако, несрећне животне околности у прошлости могу проузроковати и пораст себичних појединачних интереса. Себичност води ка равнодушности према другима и спољашњем свету. Из себичности се јавља прагматични приступ животу. Екстремни облик тог приступа је да ако нешто омогућава корист, онда се и зло оправдано може починити. Овај огољени прагматистички приступ омогућава да у неким временима зло овладава стварношћу и што је најгоре да људи према њему постају равнодушни. Равнодушност, или навикавање на корупцију проистиче из чињенице да не доживљавају сви људи у свим временима и животним ситуацијама корупцију као зло. За многе она има инструменталну вредност и зато у друштвеној свести дуго опстају уврежени обрасци њеног оправдавања чија је анализа управо предмет овог рада.

За истраживање корупције значајно је идентификовати врсте корупције на основу којих су у постојећој литератури сачињене одређене типологије. У истраживању дат је приказ различитих типологија према следећим критеријумима: општости, развијености,

субјектима корупције, областима, системима, коруптивним понашањима и величини добити. Обрађене су типологије Џејмса Скота, Вита Танција, Дениса Томсона, Тинг Гонг, Расме Карклинс, Андреја Шлајфера, Роберта Вишнија, Арнолда Хајденхајмера, Инге Амундсен, Шерил Грej, Џоел Хелман, Ренди Рајтерман, Алине Мунђиу-Пипиди, Јохана Ламбсдорфа, Грејема Брукса, Дејвида Волша, Криса Луиса, Хакјонга Кима и Чедомира Чупића. Наведене типологије показале су раширеност корупције, као и начине њеног испољавања и опстајања у дугом временском периоду. Неке од типологија су опште јер су аутори полазили од најопштијих критеријума, друге су разрађене јер се полазило од посебних критеријума. Неспорно све типологије заједно обухватају корупцију у свим њеним видовима, облицима, испољавањима и последицама.

Типологије корупција су веома значајне за формирање стратегија у борби против корупције. Према досадашњим светским искуствима, на основу њих настали су модели у борби против корупције који су више или мање, у различитим периодима, остваривали добре и успешне резултате. У овом истраживању издвојена су три успешна модела: хонгконшки, Новог Јужног Велса у Аустралији и шведски. Ово су чисти модели који су подразумевали формирање нових институција које су се бавиле корупцијом. Један од успешних модела у борби против корупције изграђен у Великој Британији уклопљен је у постојећи институционални систем. Модели који су давали резултате у једном периоду, али се потом од њих одустало или су ослабљени, су две јужноамеричке државе – Бразил и Боливија.

Неспорно је да је најсвеобухватнији, најбоље организован и најсистематичнији модел изграђен и примењен у Хонгконгу. Тај модел је до сада дао најбоље резултате и послужио је као узор примењен уз одређене специфичности у Новом Јужном Велсу у Аустралији. Хонгконшки модел реализован је у оквиру Независне комисије против корупције формиране почетком седамдесетих година 20. века, а примена модела почела је тек почетком прве деценије 21. века. Хонгконшким моделом у борби против корупције обухваћени су сви системи. Такође, у борби против корупције подједнако је праћен јавни и приватни сектор. Посебно је важно за овај модел то што је, поред надзорне, контролне и превентивне функције, обухватао и истражну функцију. Захваљујући истражној функцији и ингеренцијама које су на основу ње дате Независној комисији против корупције, овај модел је успешно примењен и реализован. Помоћу истражне функције опорављене су

институције у које је корупција продрла, посебно полиција, тужилаштво и судови. Значај је добила и једна мера разрађена у оквиру овог модела: укидање имунитета свима у власти када је у питању коруптивно дело. Хонгконг је на основу ефикасног рада Независне комисије против корупције и модела који је она применила успео да уђе, када је у питању сагледавање перцепције корупције у свету, међу 20 земаља у којима корупција представља инцидент, односно сведена је на најмању могућу меру.

На основу наведених типологија, као и успешних модела у борби против корупције, али и увида у истраживања корупције у Србији, у овом истраживању искристалисана је типологија примерена за Србију. Издвојени су следећи типови корупције: а) парохијална, б) институционална и в) политичка корупција. У оквиру ових типова корупције разлучена су још два типа која постоје у сваком од претходних типова: а) мала и б) велика корупција.

Парохијални тип корупције произилази из традиционалног начина живота. Тај тип корупције дугог је трајања и везан је за патријархални начин живота људи у Србији, али и за патријархалне облике организације живота, посебно племенског и братственичког организовања. У савременим околностима овај тип корупције препознаје се по непотизму, кронизму и земљачким везама.

Институционални тип корупције омогућава различита коруптивна дела. Овај тип корупције омогућава подмићивање, али и изнуђивање мита. Такође, у оквиру овог типа одвијају се различити облици коруптивних радњи. Појединци запослени у институцијама могу да користе положај на тај начин што ће примати мито за нешто што није легално или ће изнуђивати мито и на тај начин остваривати личну корист. Други облик или врста институционалне корупције подразумева повезаност више појединаца у институцији да на организовани начин изнуђују мито за одређене услуге. Такође, у оквиру институција могуће су и појединачне проневере или појединачне злоупотребе које доносе одређену добит. Често су институције под притиском других институција у хијерархији власти или политичара на власти.

Политичка корупција повезана је са дугим периодом ауторитарних владавина у српском друштву од формирања модерне српске државности до нашег времена. Ауторитарни облик владавине почива на самовољи властодржаца где се закони употребљавају према личним прохтевима. Другим речима, закони важе за оне који им се

не покоравају, а за њихове присталице и њих саме – не важе. Тај образац политичке владавине има дубоке корене у српском политичком животу. И када су наступали периоди демократских владавина и демократизације политичког живота, овај ауторитарни образац је често примењиван. Политичка самовоља омогућавала је политичким вођама и његовим најближим следбеницима стицање огромног богатства. У савременим демократским политичким околностима овај образац самовоље преноси се на политичке партије које су ауторитарно организоване и које ауторитарност преносе и на нивое законодавне и извршне власти. Преко политичких партија омогућава се политичка корупција.

У истраживању издвојене су најзначајније институције у којима је највећи ризик када је у питању корупција. Најпре, то су институције у оквиру законодавне, извршно-управне и судске власти. У институцијама у оквиру ових власти мапиране су тачке које показују слабост када су у питању могућности коруптивног деловања. Посебно је обрађена корупција у административним институцијама, царини, пореским службама, инспекцијским службама, здравственим институцијама и образовним институцијама. Издвајајући најризичније институције када је у питању корупција, показује се да за њих важи правило спојених судова. Када се појави корупција у једној институцији она се лако прелива у друге институције, а временом захвата и цео институционални систем. Корупција, према томе, није једносекторска појава и не може се везати само за једну институцију. Постоје различита мишљења када се у сагледавању корупције као критеријум узме централизација и децентрализација институција. Према једнима, централизоване институције подложније су корупцији од децентрализованих, а према другима то су децентрализоване институције, док трећи сматрају да корупција може подједнако да се појави и у централизованим и децентрализованим институцијама.

Када је у питању подложност институција корупцији у Србији, истраживања обављена од 2000. до 2016. године показала су да су у највећој опасности институције које превасходно имају заштитну функцију. Такође, показало се да што су институције независније то су корупцијом нападнутије. Независност и заштитна функција показују квалитет институција, односно унутрашњу способност да се одбране или неспособност да се одбране од насртаја коруптивних понуда. Истраживања од 2000. до 2016. године показују да су у перцепцији грађана те институције ризичне, али и савладане корупцијом. У те институције спада правосуђе, државна управа, здравствене и образовне институције.

Истраживања су показала да су наведене институције у директној перцепцији грађана јер велики део њихових потреба, као и интереса, зависи од њих. Такође, истраживања показују да највећи утицај, посебно на правосудне институције и институције државне управе, има политичка корупција. Другим речима, да је много корумпираних у политици, као и да многи политичари уместо да се баве општим интересом у први план стављају лични интерес, односно личну добит. Управо од корумпираних политичара креће поробљавање институција коруптивним начином. Начин поробљавања институција од политичара најмање је видљив, као што је и њихова добит од корупције скоро невидљива. Улазак корупције у ове ризичне институције не задржава се само у њима већ постепено прелази из институције у институцију и тако почиње да обухвата све битне државне системе. Тако настаје системска корупција која је опасна јер зауставља, односно паралише, целокупни друштвени живот.

У емпиријском истраживању ауторке ове дисертације основни циљ био је утврђивање да ли је могуће у свести испитаника идентификовати обрасце разумевања и рационализације коруптивног понашања који су у научној литератури, теоријски или емпиријски, означени као типични, односно који су издвојени на основу претходне анализе традиционалне и модерне литературе. Примењен је полуструктурирани лични, односно дубински интервју. Интервјуем је обухваћено 25 испитаника: по пет судија, полицајаца, лекара и професора, док су осталих пет грађани који се баве пословима у којима је могућ корупциони ризик. У истраживању је коришћен намеран узорак. Критеријум припадности одређеној професији, односно занимању, био је главни принцип узорковања.

Циљ истраживања није био да опише целокупно становништво већ да истражи интерпретације – разумевање и смисао који се данас приписује коруптивним радњама. У вођеном интервјуу обрађене су тематске целине према којима је извршено основно кодирање: 1. Традиција и однос према традицији; 2. Утицај прошлости на појаву и развој корупције у Србији; 3. Утицај непотизма и кронизма на корупцију у Србији; 4. Раширеност корупције у срединама у којима испитаници живе и раде; 5. Власт и корупција; 6. Здравствене институције и корупција; 7. Правосудне институције и корупција; 8. Професије и корупција; 9. Заступљеност корупције у регионима и насељима, 10. Да ли је данас све на продају?; и 11. Оправданост и/или неоправданост корупције.

Када је у питању традиција и однос према традицији, налази указују на „саморефлексију“ у смислу вредносне припадности традиционалним обрасцима и преферирању традиционалних начина организовања друштва; при том се из традицијског корпуса издвајају вредности породичног живота, затим брака, обичајности и религиозности. Скоро сви испитаници наводе да су традиционалне личности или да су мешавина традиционалне и модерне личности, док је занемарљив број испитаника навео да су, у вредносном смислу, модерне личности. Из тога произлази да традиција претеже у карактерисању сопствене вредносне усмерености. Традицију испитаници доживљавају тако што цене традиционалне обрасце и начине организовања. У првом реду издвајају *породицу*, затим *брак*, *обичаје*, *религиозност*. Такође, ставља се нагласак на институцију ауторитета, најпре у породичном окружењу, а потом се то шири и на ауторитете у разним облицима организовања, посебно када су у питању професионални ауторитети, ауторитети који произилазе из положаја у хијерархији и политички ауторитети. Овај традиционални тип личности припада патријархалном обрасцу у којем посебно место има *pater familias*, глава породице, односно старешинство и посебан однос према старијим особама. Од универзалних вредности истичу две: *праведност* и *солидарност*. Када је реч о особинама личности, особине које се најчешће истичу, тј. високо вреднују јесу *искреност*, *честитост*, *поштовање*, *поверење* и *одговорност*. Посебно се издваја врлина пријатељства којој се придаје изузетан значај. У хијерархији традиционалних вредности на првом месту је патријархалност, а високо се котирају вредности националне припадности и религиозности. Велики значај придаје се *поштовању* и *практиковању традиционалних обичаја*, односно обичајних образаца.

Према субјективним проценама које се односе на раширеност корупције у друштву, преовлађују становишта да је корупције било и у прошлости, да је она и тада била раширена и да се као наслеђе преносила и још увек се преноси с колена на колено. При том, када је реч о приписивању узрока (атрибуцијама) корупције код нас, сматра се да је корупција у прошлости најчешће практикована због егзистенцијалних проблема у условима вековног ропства Србије под Отоманском империјом. Према оваквом, преовлађујућем, разумевању корупције, она постоји *одувек*, мада се у прошлости, зависно од периода, мењала у обиму раширености – понекад је било више или мање. У периодима ропства она је служила као један од начина преживљавања. Према другачијој

интерпретацији коју је могуће открити анализом одговора испитаника, корупција из прошлости везује се за *обичај захвалности* када неко некоме учини неку услугу. Та захвалност у облику *дарова* такође је учествовала у преношењу корупције с колена на колено и укључена је у коруптивни образац понашања. Најпре су то били мали дарови, симболичког значаја, да би потом постали велики, а временом се иза њих крило подмићивање због одређених потреба и интереса. Из одговора испитаника који се односе на сопствена сазнања, односно приче старијих из околине, следи, такође, закључак да се корупција развила у Србији под утицајем прошлости и тако постала нешто што се може означити *обрасцем наслеђа.*

Када је реч о *утицају непотизма и кронизма* у појави и развоју корупције у Србији, преовлађује схватање према којем су и *непотизам* и *кронизам*, нарочито приликом *запошљавања*, присутни у Србији. Непотизам показује да је Србија још дубоко притиснута патријархалним обрасцем и да тај образац изузетно форсира крвно-сродничке и земљачке везе. Последица корупције која произилази из непотизма је то што се у структури запослености прави велика неравнотежа, јер се један од најзначајнијих критеријума правичности приликом запошљавања, *способност* и *квалификованост*, не поштује нити узима као пресудан критеријум за функционисање друштва. Овај облик корупције, којим се не стиче материјална корист, према добијеним образложењима, највише урушава развој земље.

Када је реч о субјективним проценама раширености корупције у срединама у којима испитаници живе, корупција се опажа, пре као веома раширена, него донекле раширена појава Тако, већина испитаника сматра да је корупција *веома раширена*, а занемарљив број да је *донекле раширена* појава. Од посебног значаја за нашу анализу јесте податак да већина испитаника сматра корупцију *уобичајеном* појавом. Карактеристично је да се корупција сматра раширеном и уобичајеном појавом у свим делатностима, односно у свим сферама живота у којима људи задовољавају неку потребу и теже да остваре неки интерес или постигну неки циљ, а да то не зависи од њих.

Значајан налаз овог истраживања јесте да се, према разумевању испитаника *свака* власт у овом друштву посматра као поткупљива. Наводе се типична образложења која произилазе из искустава везаних за сопствену средину, личних искустава и онога што је сазнато на друге начине: из прича, медија и сл. Објашњења зашто је власт поткупљива су

различита. Тако је наведено да се, када је у питању корупција власти, она испољава степенасто, односно да је највидљивија на нижим нивоима, на којима се, мада мања по обиму, испољава у виду тзв. ситне корупције; а што је власт хијерархијски виша она је мање видљива, али је зато по обиму велика (крупна корупција).

Одговори испитаника који се односе на пословице о корупцији произашле из претходних искустава, оне у којима се власт означава као коруптивна, показују да се корупција још увек снажно поистовећује са позицијама власти. Сви испитаници сматрају да овакве пословице тачно описују стварност. Другим речима, да се постојање корупције у оквиру власти на овај начин и критички и симболички означава.

Својеврсно оправдавање коруптивних радњи у свести испитаних посебно се везује за пружање здравствених услуга. Већина испитаника сматра да за здравствене услуге *увек* треба дати мито. Здравље је најбитнија чињеница за људе и ту је већина у безизлазној ситуацији ако се мито тражи, односно изнуђује. Уколико су запослени у здравству спремни на корупцију, на ту њихову спремност мора се одговорити јер је живот изнад било које цене. Ово је пример где се свака морална дилема, дати или не дати мито, доводи у питање. При том, један број испитаника сматра оправданим повремено давање мита, уколико је реч о здравственим услугама. Мито се сматра *понекад* оправданим у оним условима када се ситуација у којој се налазе они сами или њихови најближи процењује као критична. Ако је у питању тешка болест и нема другог излаза, сматра се да је оправдано дати мито како би био спасен живот. Под митом се најчешће подразумева давање новца.

Када су у питању *правосудне институције и корупција*, посебно у оквиру правосудних институција – скоро сви испитаници сматрају да у судству *има подмићивања*. Карактеристично је да *сви* испитаници тешко осуђују подмићивање судија, сматрајући да је то нешто најопасније за друштво. У друштву у којем нема шансе да се намири правда, или где се делимично намирује правда, људи губе сваку наду у личну сигурност. Када су у питању *професије и корупција*, преовлађују оцене да су на првом месту *лекари*, на другом *полицајци*, на трећем *судије*, на четвртом *чиновници у државној администрацији и јавним службама*, на петом *професори*, на шестом *инспектори* и на седмом *цариници*.

Корупција се већином опажа као *подједнако раширена по регионама* у Србији. Сматра се да они који задовољавају потребе грађана у Србији злоупотребљавају функције у коруптивне сврхе ради личне користи. На овај начин испитаници показују да је корупција системски проблем и да се она по принципу спојених судова подједнако шири по целој територији Србије.

У свести испитаника запажа се одређена доза цинизма када је реч о друштвеном моралу: на питање *да ли је данас све на продају*, натполовична већина испитаника сматра да је *све* на продају као и да је *скоро све* на продају. Мањи део испитаника наводи да *није све* на продају. Да логика да је све на продају важи за наше друштво, сматрају скоро сви. Они који су уверени да је све на продају, као и они који сматрају да је скоро све на продају, то означавају као нешто рђаво, али и нешто што се у стварности показало као функционално. То произилази из рушења вредносног система због промене поредака и у тим честим променама поредака настају велики ломови, првенствено вредносни, из којих људи излазе са тешким оштећењима. Савремени живот попримио је доста прагматичан приступ. Према том приступу, све се у животу своди на корист, односно калкулацију и рачун. Овај приступ свео је на огољени интерес много тога што даје смисао људским животима и што припада симболичком и стваралачком свету.

Када је у питању *оправданост и/или неоправданост корупције*, одговори испитаника указују на *четири животне ситуације* од којих зависи да ли ће се корупција сматрати оправданом или не: *давање мита у периоду када је народ био поробљен од спољашњих завојевача*; *правило које гласи ја теби – ти мени, односно да свака услуга увек захтева противуслугу*; *задовољавање егзистенцијалних потреба*; и, на крају, *здравствене услуге*. Корупција у првој ситуацији, у време дугог отоманског ропства, односно у околностима угрожености голог опстанка народа, већином се оправдава. Друга ситуација везана је за оправданост или неоправданост корупције проистекле из правила *ја теби – ти мени*, односно правила да свака услуга увек захтева противуслугу. То правило – норма реципрочности – присутно је у свести већине и несумњиво има корене у традицији. Трећа ситуација везана је за задовољење *егзистенцијалних потреба*. Судећи према одговорима, већинско мишљење јесте да је у тим случајевима корупција *увек оправдана*, док је само мањи број сматра *неоправданом* чак и у случају да је реч о нечему што је од битне важности за егзистенцију. Задовољавање егзистенцијалних потреба најчешће се везује за

запослење. Четврта ситуација везана је *за обезбеђивање здравствених услуга*. Већина испитаника сматра да је за ове услуге *оправдано дати мито*, а тек мањина да је и у том случају овако нешто *неоправдано*. Здравствене услуге тичу се одржања човековог здравља и то је оно што испитаници сматрају најзначајнијим за живот, јер питање здравља јесте питање живота и смрти и у традиционалној свести једна од врхунских вредности. У таквим околностима, кад је реч о човековом излечењу, *већина* је склона, ако нема излаза, да прибегне коруптивним радњама. Сматра се да се морални принципи, онда када је у питању одржање људског живота као императива, могу довести у питање. То је једна од највећих и најтежих моралних дилема када је у питању давање мита, односно подмићивање. Они који пружају здравствене услуге, у овом случају лекари и медицинско особље, знајући ово, често су у искушењу да злоупотребе свој положај и да за своју услугу прихвате или изнуде мито.

Пројективно питање које је постављено испитаницима – која животиња симболише корупцију, односно која својства те животиње симболишу корупцију – изнедрило је различите одговоре и даље осветлило смисао који се корупцији придаје. Корупција је у свести испитаних представљена, пре свега, у обличју *вука*, затим *лисице, хијене, змије, пацова, миша, хоботнице, пиране, паразита, слузаве амебе, слона* и *левијатана*, тј. *митолошке морске немани*. Значење ових приказа је превасходно симболичко. Вука симболише чињеница да он обележава своју територију и да му припада сав плен са те територије. Такође, вукови се крећу у чопорима, као што и људи у корупцији често личе на чопор вукова који плен деле између себе. Лисица симболише лукавство, препреденост, подмуклост, покварености и безобзирност. Лисица се упоређује са људима који користе несрећу слабих и рањивих. Хијена симболички карактерише крволочност и неподношљив смрад. Змија је симбол непријатности, љигаве хладноће, шуњања и опасних отрова које другима убризгава, односно ни мањег уједа ни веће смртне опасности. Пацов симболише стрвинара који се геометријском прогресијом умножава као што се корупција у друштвима развија. Миш симболише устрашеност људи када су у питању зле појаве, па и корупција, али и предају пред њима. Хоботница асоцира на корупцију због тога што се не може искоренити јер има много пипака или јер се тешко искорењује. Симбол пиране асоцира на то да кад она навали на здрав организам до краја га очерупа; као што корупција разједа друштво тако и пирана једе све пред собом. Паразити симболишу разне вирусе

који, кад захвате организам, могу да га докрајче. На том принципу у организму се умножавају малигне ћелије помоћу којих се уништавају здраве. Кад тај процес отпочне брзо се развија и ако се на почетку не реагује на крају уништи живот – таква је управо и корупција. Слузава амеба асоцира на нешто незаустављиво у излучивању слузи и тешко искорењиво, као што је случај и са корупцијом. Слон асоцира на дуги живот неке појаве, али и на моћ, величину и снагу која се не да уништити, односно корупција има слоновске карактеристике у овој симболици. Левијатан симболише огромну моћ која је прождрљива и све пред собом уништава, као и корупција. Генерално, корупција се повезује са оним животињама које људи доживљавају као непријатне, крволочне, сурове, подмукле и опасне. Сва ова басновита својства карактеришу корупцију, односно свако од ових својстава асоцира људе на неки од облика и садржаја коруптивних радњи.

Као општи резултат овог истраживања може се истаћи неколико основних закључака. *Потврђена* је *генерална хипотеза* да традиција утиче на настанак, развој и формирање предиспозиција коруптивног обрасца понашања у Србији који се преображава у коруптивно понашање на нивоу институционализованих образаца. Хипотеза је потврђена анализом традиционалних препорука и порука насталих на основу лоших искустава, односно народних обичаја које су у различитим крајевима Србије записали и сакупили етнолози, затим описима случајева корупције исказаних у причама, приповеткама, романима, драмама, загонеткама, пословицама и афоризмима истакнутих српских књижевника, драматурга, афористичара и оних који су скупљали и записивали загонетке и пословице. Такође, потврђена је и у анализи антрополошких, етнолошких, етнопсихолошких и карактеролошких студија.

У емпиријском истраживању које је самостално спроведено, анализирајући рефлексије традиционалних образаца у свести савременика, ова хипотеза је у *потпуности потврђена*. *Сви* испитаници сматрају да је корупција у прошлости најчешће произилазила из егзистенцијалних проблема опстанка у условима ропства и да је на основу тога формиран коруптиван образац понашања у Србији који се трансформисао у коруптивно понашање на нивоу институција и формирао институционализовани коруптивни образац. То је потврђено и у оквиру истраживања перцепције корупције у Србији обављеним од 2000. до 2016. године.

Потврђена је и *прва посебна хипотеза* да актере коруптивних радњи обликује традиција и обрасци понашања који из те традиције потичу.

У истраживању је потврђена и *друга посебна хипотеза* према којој се коруптивно понашање оправдава позивањем на традиционалне обрасце понашања који препоручују употребу корупције. Ти традиционални обрасци су настали у оквиру негативног традиционалног наслеђа које је у облику препорука препознатљиво и у савремености. Оно се потврђује коруптивним понашањем у садашњем времену.

Последња, *трећа посебна хипотеза* у овом истраживању такође је потврђена. Испитаници у одговорима показују да легислативни и институционални оквири нису ефикасни у борби против корупције зато што управо традиционални регресивни коруптивни обрасци понашања утичу на институције и обликују њихово функционисање

Анализа литературе (књижевна дела, етнолошке, етнопсихолошке, карактеролошке и антрополошке студије) као и налази емпиријског истраживања показали су на који начин негативна традиција утиче на формирање коруптивног обрасца, односно на његово репродуковање и опстајање у модерној свести. Из наведене аргументације могуће је закључити да је традиција у савременом друштву у Србији још дубоко укорењена и да значајно утиче на мишљења и понашања грађана.

Томе на руку иду друштвене и политичке околности у друштву које још увек пролази кроз болне реформе транзиције. Посебно одсуство владавине права, а то значи недостатак добрих системских закона и закона који из њих произилазе, као и функционисање институција по логици владавине права. Према мишљењу већине испитаника који су учествовали у спроведеном истраживању, управо би владавина права могла да буде главна брана за корупцију, што би, временом, такође, утицало на потискивање негативног утицаја традиције у овом домену. Колективна искуства владавине права допринела би томе да се утицај негативне традиције, која одржава и репродукује предиспозиције коруптивног понашања, полако, из генерације у генерацију, смањује и, најзад, нестаје. Мада, ваља имати у виду да се ови обрасци који дуго трају, а на које је указивао и велики историчар Фернан Бродел, не истискују тако лако.

Претходна истраживања друштвене свести спроведена у Србији, као и ово емпиријско истраживање, показују да урушен некадашњи вредносни систем, готово двадесет година после великих промена 2000. године, још увек није замењен неким новим

и стабилним. Управо, урушене вредности погодују друштвеној аномији у којој корупција не само да опстаје, него и напредује, шири се и развија. За стварне друштвене промене и промене друштвене свести потребни су иновативни инцијални пројекти који би се одговорно спроводили на основу и у оквирима друштвеног и политичког консензуса. Остаје нам да верујемо да би такав консензус временом могао потиснути све оно што деструктивно делује на развој друштва, а самим тим и на развој појединаца у том друштву, укључујући корупцију.

ЛИТЕРАТУРА

1. Adler Alfred, *Poznavanje čoveka*, Matica Srpska, Prosveta, Novi Sad, Beograd, 1984.
2. Azfar Omar, Lee Young, Swamy Anand, „The Causes and Consequences of Corruption“, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 573, Issue 1, 2001, pp. 42–56.
3. Ajnštajn Albert, *Moj pogled na svet,* Stylos, Novi Sad, 1998.
4. Albornoz Facundo, Cabrales Antonio, „Decentralization, political competition and corruption“, *Journal of Development Economics,* Vol. 105, Issue 6, 2013, pp. 103–111.
5. Almond Gabriel A., Verba Sidney, *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000.
6. Amundsen Inge, „Political Corruption: An Introduction to the Issues“, CMI, Bergen, WP7, 1999, стр. 3–6, доступно на: www.cmi.no/publications/file/1040-politicalcorruption.pdf, приступљено: 20. 2. 2018.
7. Андрић Иво, *Алипаша*, у: Иво Андрић, *Кућа на осами,* Штампар Макарије, Нова Књига, Београд, Подгорица, 2011.
8. Андрић Иво, *Бифе „Титаник“*, у: Иво Андрић II, Матица Српска, Нови Сад, 2011.
9. Андрић Иво, *Госпођица*, Штампар Макарије, Нова Књига, Београд, Подгорица, 2011.
10. Андрић Иво, *На Дрини ћуприја*, у: Иво Андрић I, Матица Српска, Нови Сад, 2010.
11. Андрић Иво, *Проклета авлија*, у: Иво Андрић I, Матица Српска, Нови Сад, 2010.
12. Андрић Иво, *Травничка хроника*, у: Иво Андрић III, Матица Српска, Нови Сад, 2012.
13. Андрић Иво, *У зиндану*, у: Иво Андрић II, Матица Српска, Нови Сад, 2011.
14. *Антологија савремене српске сатире*, приредио Мирослав Егерић, Задужбина „Петар Кочић“, „Змај“, Бања Лука – Београд, Нови Сад – Бања Лука, 2001.
15. *Антологија српске сатире, 1987 – 2007,* приредио Ђорђе Оташевић, Алма, Београд, 2007.
16. Antonijević Dragana, *Stranac ovde, stranac tamo*: *antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*, Srpski genealoški centar, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2013.

17. Антонић Драгомир, *Корупција и мито у српској народној традицији*, у: *Корупција у Србији*, Драгомир Антонић, Будимир Бабовић, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Зоран Вацић, Слободан Вуковић, Зоран Ивошевић, Драгољуб Кавран, Бошко Мијатовић, Божо Стојановић, Драгор Хибер, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001, стр. 25–31.
18. Arent Hana, *Conditio humana*, Fedon, Beograd, 2016.
19. Aristotel, *Nikomahova etika*, Kultura, Beograd, 1970.
20. Aristotel, *Politika*, Kultura, Beograd, 1970.
21. Aristotel, *Retorika*, Štampar Makarije, Beograd, 2017.
22. Armstrong Karen, *Faith and Modernity*, in: *The Betrayal of Tradition: Essays on the Spiritual Crisis of Modernity*, Harry Oldmeadow (ed.), World Wisdom, Bloomington, 2005, pp. 73–88.
23. Asman Jan, *Kultura pamćenja,* Prosveta, Beograd, 2011.
24. Baljak Aleksandar, *Zidovi na horizontu,* Arhipelag, Beograd, 2016.
25. Baljak Aleksandar, *Istorija afokalipse: antologija srpskog satiričnog aforizma,* Filip Višnjić, Beograd, 1987.
26. *Banfield Edward C., Moral Basis of a Backward Society,* The Free Press, Research Center in Economic Development and Cultural Change, The University of Chicago, Glencoe, Chicago, 1958.
27. Баранин Душан, *Велики господар: Милош Обреновић*, Српска књижевна задруга, Стручна књига, Београд, 2000.
28. Barr Abigail, Serra Danila, „Corruption and culture: An experimental analysis“, *Journal of Public Economics*, Vol. 94, Issue 11–12, 2010, pp. 862–869.
29. Bacon Francis, *Novi organon*, Naprijed, Zagreb, 1986.
30. Bacon Francis, *The Essays*, Penguin books, London, 1985.
31. Беговић Борис, Васовић Мирјана, Вуковић Слободан, Мијатовић Бошко, Сепи Роберт, *Корупција на царини,* Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2002.
32. *Библија или Свето писмо старога и новога завјета*, *Друга књига Мојсијева*, Издање британског и иностраног библијског друштва, Београд, 1973.

33. Бјељац Жељко, *Демографско стање у Војводини пред Други светски рат и након завршетка рата*, у: *Međunarodni naučni skup Istina...*, Skupština AP Vojvodine, Anketni odbor za istraživanje događaja u Vojvodini u periodu od 1941. – 1945. godine, Novi Sad, 2004, стр. 5–34.
34. Boas Franz, *Race, Language and Culture,* The Macmillan Company, New York, 1940.
35. Božilović Nikola, *Kulturno klatno*: *ogledi o tradiciji i modernizaciji kulture srpskog društva*, Filozofski fakultet, Niš, 2014.
36. Božović Ratko, *Bravure duha,* Književna zajednica „Vaso Pelagić“, Banja Luka, 2015.
37. Božović Ratko, *Neošišani*, Čigoja štampa, Beograd, 2014.
38. Božović Ratko, *Paradoksi medijske slobode*, NVO Civilni forum, Nikšič, 2015.
39. Boyer Pascal, *Tradition as truth and communication: a cognitive description of traditional discourse,* Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
40. Boyer Pascal, „The Stuff 'Traditions' Are Made Of: On the Implicit Ontology of an Ethnographic Category“, *Philosophy of the Social Sciences, Vol.* 17, Issue 1, 1987, pp. 49–65.
41. Brioski Karlo Alberto, *Kratka istorija korupcije: od starog veka do naših dana,* Mate, Beograd, 2007.
42. Бродел Фернан, *Списи о историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992.
43. Brooks Graham, Walsh David, Lewis Chris, Kim Hakkyong, *Preventing Corruption: Investigation, Enforcement and Governance,* Palgrave Macmillan, New York, 2013.
44. Бубало Ђорђе, *О Душановом законику (Постанак, састав, значај и судбина)*, у: *Душанов законик*, приредио Ђорђе Бубало, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 13–24.
45. Vasović Mirjana, *Moralna klima, anomija i korupcija*, у: *Sistem i korupcija,* Centar za ekonomska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd, 2000, стр. 205–217.
46. Васовић Мирјана, *Представе јавног мњења о корупцији 2001–2006: ефекат периода,* у: *Корупција у Србији пет година касније*, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Слободан Вуковић, Јован Јовановић, Бошко Мијатовић, Марко Пауновић, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2007, стр. 21–75.
47. Вебер Макс, *Привреда и друштво*, том први, Просвета, Београд, 1976.

48. Вејнстејн Жил, *Царство на врхунцу моћи (XVI век)*, у: *Историја Османског царства*, приредио Робер Мантран, Clio, Београд, 2002, стр. 189–271.
49. Витезовић Милован, *Витешки кодекс, афоризми,* Завод за уџбенике, Београд, 2015.
50. Вукосављевић Ср. В., *Власт и част,* Правда, 7. маја 1937., у: Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена,* Просвета, Београд, Просвета, Ниш, 1990.
51. Вукосављевић Сретен В., *Историја сељачког друштва 1*, Службени гласник, Београд, 2012.
52. Gardiner John, *Defining Corruption,* in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, pp. 25–40.
53. Геземан Герхард, *Чојство и јунаштво старих Црногораца*, Обод, Цетиње, 1968.
54. Gelbrich Katja, Stedham Yvonne, Gäthke Daniel, „Cultural Discrepancy and National Corruption: Investigating the Difference between Cultural Values and Practices and Its Relationship to Corrupt Behavior“, *Business Ethics Quarterly,* Vol. 26, Issue 2, 2016, pp. 201–225.
55. Génaux Maryvonne, *Early Modern Corruption in English and French Fields of Vision*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, pp. 107–121.
56. Getz Kathleen A., Volkema Roger J., „Culture, Perceived Corruption, and Economics: A Model of Predictors and Outcomes“, *Business & Society,* Vol. 40, No. 1, 2001, pp. 7–30.
57. Gidens Entoni, *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd, 1998.
58. Girling John, *Corruption, Capitalism and Democracy,* Routledge, London, New York, 2002.
59. Glassie Henry, „Tradition“, *The Journal of American Folklore*, Vol. 108, No. 430, 1995, pp. 395–412.
60. Глишић Милован, *Глава шећера*, Службени гласник, Београд, 2006.
61. Глишић Милован, *Подвала,* Омладинска књижара, Сарајево, 1952.
62. Глишић Милован, *Свирач*, у: Милован Глишић, *Приповетке,* Народна библиотека „Свети Сава“, Аранђеловац, 2003.

63. Глишић Милован, *Учитељ*, у: Милован Глишић, *Изабрана дела*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2001.
64. *Globalni barometar korupcije (GCB),* доступно на: www.transparentnost.org.rs/index.php/sr/istraivanja-o-korupciji/globalni-barometar-korupcije-gcb, приступљено, 11. 2. 2018.
65. Goati Vladimir, *Političke partije i partijski sistemi*, Fakultet političkih nauka Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2008.
66. Golubović Zagorka, *Antropologija*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
67. Gong Ting, „Dangerous collusion: corruption as a collective venture in contemporary China“, *Communist and Post–Communist Studies,* Vol. 35, No.1, 2002, pp. 85–103.
68. Graaf Gjalt De, „Causes of corruption: Towards contextual theory of corruption“, *Public Administration Quarterly*, Vol. 31, No. 1–2, 2007, pp. 39–86.
69. Gray Cheryl, Hellman Joel, Ryterman Randi, *Anticorruption in transition 2: Corruption in Enterprise–State Interactions in Europe and Central Asia 1999–2002,* World Bank, Washington, D.C, 2004.
70. Gupta Sanjev, Davoodi Hamid, Alonso–Terme Rosa, „Does corruption affect income inequality and poverty?“, *Economics of Governance*, Vol. 3, Issue 1, 2002, pp. 23–45.
71. Dangubić Radivoje, *Made in glava*, Radivoje Dangubić, Slobodan Mašić, Novi Sad, Beograd, 1986.
72. Dante, *Pakao*, XXI, Rad, Beograd, 2007.
73. Дворниковић Владимир, *Борба идеја*, Новинско–издавачка установа, Службени лист, CPJ, Терсит, Београд, 1995.
74. Дворниковић Владимир, *Карактерологија Југословена,* Просвета, Београд, Просвета, Ниш, 1990.
75. Delimo Žan, *Strah na Zapadu*, Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik, Novi Sad, 1987.
76. Домановић Радоје, *Једна неправда,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига III, Кораци, Крагујевац, 2010.
77. Домановић Радоје, *Како се провео Свети Сава у Вишој женској школи,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига III, Кораци, Крагујевац, 2010.

78. Домановић Радоје, *Квантитет,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига III, Кораци, Крагујевац, 2010.
79. Домановић Радоје, *На млађима свет остаје,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига I, Кораци, Крагујевац, 2009.
80. Домановић Радоје, *Невоља и кеса,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига III, Кораци, Крагујевац, 2010.
81. Домановић Радоје, *Поклон краљу,* у: *Најлепше приче и сатире Радоја Домановића,* Ариадна, Београд, 2010.
82. Домановић Радоје, *Полицијска мудрост,* у: *Најлепше приче и сатире Радоја Домановића,* Ариадна, Београд, 2010.
83. Домановић Радоје, *Пријатељство, па пријатељство,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига III, Кораци, Крагујевац, 2010.
84. Домановић Радоје, С*традија,* у: *Сабрана дела Радоја Домановића,* књига II, Кораци, Крагујевац, 2009.
85. Достојесвки Ф. М., *Записи из мртвог дома*, Народна књига, Београд, 1959.
86. Douglas Mary, *No free gifts*, in: Marcel Mauss, *Gift: The form and reason for exchange in archaic societies,* Routledge Classics, London, New York, 2002, pp. IX–XXIII.
87. Драгнић Алекс, *Развој парламентаризма у Србији у XIX веку,* Дечје новине, Горњи Милановац, 1989.
88. Ђорђевић Тихомир, *Наш народни живот, том 1*, Просвета, Београд, 1984.
89. Ђорђевић Тихомир, *Наш народни живот, том 4*, Просвета, Београд, 1984.
90. Ђорђевић Тих. Р., *Из Србије кнеза Милоша: културне прилике од 1815 до 1839 године*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1922.
91. Elliott Kimbrely Ann, *Corruption as an International Policy Problem*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, pp. 925–941.
92. Ердељановић Јован, *Основе етнологије,* Задруга професорског друштва, Београд, 1932.
93. Ердељановић Јован, *С избора у Власинском крају,* у: *Власина и Крајиште: насеља, порекло становништва, обичаји*, приредио Борисав Челиковић, Службени гласник, САНУ, Београд, 2016.

94. Ердељановић Јован, *Срби у Банату,* Матица Српска, Прометеј, Нови Сад, 1992.
95. Eš Timoti Garton, *Dosije – lična istorija*, Radio B92, Beograd, 1998.
96. Žepić Milan, *Latinsko – hrvatski ili srpski rječnik*, priredio Veljko Gortan, Školska knjiga, Zagreb, 1979.
97. *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића (XVI в.)*, доступно на: http://www.monumentaserbica.com/rukse/ruknew/prevod/rudz_prevodS.php?a=1, приступљено: 11.6.2018.
98. Zerilli Filippo M., *Corruption, Property Restitution and Romanianness,* in: *Corruption: Anthropological Perspectives*, Dieter Haller, Cris Shore (eds.), Pluto Press, London, 2005, pp. 83–99.
99. Zhang Yahong, Vargas-Hernández José G., *Introduction: Corruption and Government Anti-Corruption Strategies,* in: *Government Anti–Corruption Strategies*: A *Cross–Cultural Perspective,* Yahong Zhang, Cecilia Lavena (eds.), *CRC Press, Boca Raton,* 2015, pp. XIII–XXV.
100. Zhang Yahong, *What Can We Learn from Worldwide Anti–Corruption Practices?,* in: *Government Anti–Corruption Strategies*: A *Cross–Cultural Perspective,* Yahong Zhang, Cecilia Lavena (eds.), *CRC Press, Boca Raton*, 2015, pp. 247–259.
101. Iglton Teri, *Kultura,* Clio, Beograd, 2017.
102. Игњатовић Јаков, *Васа Решпект,* у: Јаков Игњатовић, *Вечити младожења; Васа Решпект,* Одабрана дела, књ. 1, Матица Српска, Нови Сад, 1948.
103. Игњатовић Јаков, *Једна женидба,* Народна књига, Београд, 1953.
104. Игњатовић Јаков, *Мемоари*, Српска књижевна задруга, Београд, 1966.
105. Игњатовић Јаков, *Најскупља коза*, Народна књига, Београд, 1952.
106. Игњатовић Јаков, *Патница*, Српска књижевна задруга, Београд, 1936.
107. Игњатовић Јаков, *Трпен–спасен; Адам и берберин*, Матица Српска, Јединство, Нови Сад, Приштина, 1987.
108. Игњатовић Јаков, *Чланци,* Матица Српска, Нови Сад, 1951.
109. Игњатовић Јаков, *Чудан свет*, Рад, Београд, 1956.
110. *Izveštaj*, Studijska poseta Čedomira Čupića Švedskoj (od 10. do 17. aprila 2011), Toplički centar za demokratiju i ljudska prava, Prokuplje, 2011.

111. Ilić Veselin, *Tradicija*, у: *Enciklopedija političke kulture,* Savremena administracija, Beograd, 1993, стр. 1204–1210.

112. Илић Војислав, *Савестан судија*, у: *Лирско песништво: 1887–1893*, Вук Караџић, Београд, 1981, стр. 271–273.

113. Inglehart Ronald, Welzel Christian, *Modernizacija, kulturna promjena i demokracija: slijed ljudskog razvitka*, Politička kultura, Zagreb, 2007.

114. *Indeks percepcije korupcije (CPI)*, доступно на: www.transparentnost.org.rs/index.php/sr/istraivanja-o-korupciji/indeks-percepcije-korupcije-cpi, приступљено: 11. 2. 2018.

115. *Ispitivanje javnog mnjenja o korupciji u Srbiji – percepcija korupcija na nivou domaćinstva, peti talas, jun 2012*, доступно на: www.slideserve.com/hisa/ispitivanje-javnog-mnjenja-o-korupciji-u-srbiji#report, приступљено: 12. 2. 2018.

116. *Истраживање: Корупција и подмићивање – Поглед из угла јавног мњења Србије*, Време бр. 484, 15. април 2000, доступно на: www.vreme.co.rs/arhiva_html/484/11.html, приступљено: 12. 2. 2018.

117. Janevski Nikola, *Ko pita, Rado ne daje, aforizmi,* DC Grafički centar, Beograd, 2017.

118. Janjetović Zoran, *Nemci u Vojvodini*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2009.

119. *Једноставни облици народне књижевности*, приредила Марија Клеут, Издавачки центар Матице Српске, Нови Сад, 2010.

120. *Јежевци у Парламенту,* Ошишани јеж, Београд, 2009.

121. Јовановић Бојан, *Антропологија зла*, HERAedu, Београд, 2016.

122. Јовановић Бојан, *Карактер као судбина: студије из етнопсихологије*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, Краљево, 2002.

123. Јовановић Бојан, *Српска народна религија у светлости Чајкановићевих проучавања*, у: Веселин Чајкановић, *О магији и религији*, Просвета, Београд, 1985, стр. 325–355.

124. Јовановић Владан, *Корупција у време владавине Милоша Обреновића*, у: *Корупција и развој модерне српске државе,* уредници Александра Булатовић,

Срђан Кораћ, Центар за менаџмент, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2006, стр. 1–9.

125. Јовановић Змај Јован, *Мисаоне, родољубиве и шаљиве песме,* Одабрана дела Јована Јовановића Змаја, књига III, Матица Српска, Нови Сад, 1969.

126. Јовановић Змај Јован, *Честитања и жеље,* у: *Јован Јовановић Змај*, приредила Тања Поповић, Издавачки центар Матице Српске, Нови Сад, 2012.

127. Јовановић Змај Јован, *Шири поглед на изборе*, у: Јован Јовановић Змај, *Политичке и сатиричне песме I,* Одабрана дела I–X, Матица Српска, Нови Сад, 1979.

128. Јовановић Јелена, *Књига српских народних пословица*, књ.1, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 2006.

129. Јовановић Слободан, *Из историје и књижевности*, књ. I, том 11, БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1991.

130. Јовановић Слободан, *Из историје и књижевности*, књ. II, том 12, БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1991.

131. Јоковић Милица, „Интереси и корупција“, *Социолошки преглед,* Vol. LI, No. 3, 2017, стр. 457–476.

132. Joković Milica, *Kultura i granice – globalizacija i getoizacija*, у: *Globalizacija i kultura*, Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd, 2015, стр. 281–287.

133. Јоковић Милица, „Употреба демократије и државе у популистичке и тоталитарне сврхе савремених властодржаца“, *Српска политичка мисао,* Vol. 48, Br. 2, 2015, стр. 71–89.

134. Jung K. G., *O psihologiji nesvesnog,* Matica srpska, Novi Sad, 1978.

135. Kant Immanuel, *Antropologija u pragmatičnom pogledu*, Breza, Zagreb, 2003.

136. Karadžić Vuk, *O društvu,* Savremena škola, Beograd, 1964.

137. Караџић, Вук Стефановић, *Српске народне пословице*, сабрана дела Вука Караџића, књига девета, Просвета, Београд, 1987.

138. Караџић, Вук Стефановић, *Српски рјечник 1818*, Просвета, Београд, 1966.

139. Караџић, Вук Стефановић, *Српски рјечник 1852*, Просвета, Београд, 1986.

140. Караџић, Вук. Стеф., *Описаније Србије*, изабрана књижна проза, Српска књижевна задруга, Београд, 1987.

141. Karklins Rasma, *Sistem me je naterao: korupcija u postkomunističkim društvima,* Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, Beograd, 2007.

142. Kasirer Ernst, *Mit o državi*, Nolit, Beograd, 1972.

143. Keeble Brian, *Tradition and the Individual*, in: *The Betrayal of Tradition: Essays on the Spiritual Crisis of Modernity*, Harry Oldmeadow (ed.), World Wisdom, Bloomington, 2005, pp. 31–44.

144. Kingston Christopher, „Social structure and cultures of corruption“, *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 67, Issue 1, 2008, pp. 90–102.

145. Клитгард Роберт, Меклин–Абароа Роналд, Перис Х. Линдзи, *Корумпирани градови: практичан водич за сузбијање и спречавање корупције,* Development Consulting Group DCG, Београд, 2007.

146. Klitgaard Robert, *Controlling corruption*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1991.

147. Knights Mark, *Old Corruption: What British history can tell us about corruption today*, Transparency International UK, 2016, p. 3, доступно на: http://www.transparency.org.uk/publications/old-corruption-what-british-history-can-tell-us-about-corruption-today/#.WyD9qqczbIU, приступљено: 13.6.2018.

148. Knights Mark, „Corruption and Anticorruption in Britain“, *History Today*, Vol. 65, Issue 12, 2015, pp. 29–35.

149. Kovačević Pavle, *Moji neprijatelji,* Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987.

150. *Корупција, власт, држава*, IV део, приредио Савет за борбу против корупције, Београд, 2015.

151. *Корупција у правосуђу,* Беговић Борис, Васовић Мирјана, Вуковић Слободан, Карамарковић Лепосава, Мијатовић Бошко, Павић Амалија, Павић Владимир, Симић Александар, Хибер Драгор, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004.

152. *Корупција у Србији,* Антонић Драгомир, Бабовић Будимир, Беговић Борис, Васовић Мирјана, Вацић Зоран, Вуковић Слободан, Ивошевић Зоран, Кавран

Драгољуб, Мијатовић Бошко, Стојановић Божо, Хибер Драгор, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001.

153. Кочић Петар, *Јазавац пред судом*, у: Петар Кочић, *Сабрана дјела II*, Бесједа, Бања Лука; Арс Либри, Београд, 2002.

154. Krieger Martin H., „Corruption and the Culture of Real Estate Development“, *Business & Professional Ethics Journal*, Vol. 13, No. 3, 1994, pp. 19–32.

155. Kristal Dejvid, *Kembrička enciklopedija jezika*, Nolit, Beograd, 1997.

156. Kubbe Ina, *Let's Play: Bribery Games in the US and Germany*, in: *Corruption and Norms: Why Informal Rules Matter* (Political Corruption and Governance), Ina Kubbe, Annika Engelbert (eds.), Palgrave Macmillan, Cham, 2018, pp. 153–185.

157. Kuzmanović Bora, Vasović Mirjana, *Tradicionalistička orijentacija*, u: Zagorka Golubović, Bora Kuzmanović, Mirjana Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd, 1995, стр. 111–132.

158. Kuljić Todor, *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti,* Čigoja štampa, Beograd, 2006.

159. Laertije Diogen, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa,* BIGZ, Beograd, 1973.

160. Лазаревић Лаза, *Све ће то народ позлатити,* у: Лаза Лазаревић, *Изабрана дела,* Рад, Београд, 1981.

161. Лазаревић Лаза, *Секција,* у: Лаза Лазаревић, *Изабрана дела,* књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2003.

162. Лазаревић Лаза, *У добри час хајдуци,* у: Лаза Лазаревић, *Изабрана дела,* Рад, Београд, 1981.

163. Lazar Sian, *Citizens Despite the State: Everyday Corruption and Local Politics in El Alto, Bolivia*, in: *Corruption: Anthropological Perspectives*, Dieter Haller, Cris Shore (eds.), Pluto Press, London, 2005, pp. 212–228.

164. Lambsdorff Johann Graf, *The Institutional Economics of Corruption and Reform: Theory, Evidence, and Policy*, Cambridge University Press, New York, 2007.

165. Larmour Peter, „Corruption and the concept of 'Culture': Evidence from the Pacific Islands“, *Crime, Law & Social Change*, Vol. 49, Issue 3, 2008, pp. 225–239.

166. Levi-Stros Klod, *Tužni tropi*, Zepter Book World, Beograd, 1999.

167. Ledeneva Alena V., How Russia Really Works: The Informal Practices That Shaped Post–Soviet Politics and Business, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2006.

168. Lederman Daniel, Loayza Norman V., Soares Rodrigo R., „*Accountability and corruption*: *Political institutions matter*“, *Economics & Politics*, Vol. 17, No. 1, 2005, pp. 1–35.

169. Lessig Lawrence, „'Institutional corruption' Defined“, *The Journal of Law, Medicine and Ethics,* Vol. 41, Issue 3, 2013, pp. 553–555.

170. Linde Jonas, Erlingsson Gissur Ó, „The Eroding Effect of Corruption on System Support in Sweden“, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, Vol. 26, No. 4, 2013, pp. 585–603.

171. Linnekin Jocelyn S., „Defining Tradition: Variations on the Hawaiian Identity“, *American Ethnologist*, Vol. 10, No. 2, 1983, pp. 241–252.

172. Lipset Seymour Martin, Lenz Gabriel Salman, *Corruption, Culture, and Markets,* in: *Culture matters: how values shape human progress*, Lawrence E. Harrison, Samuel P. Huntington (eds.), Basic books, New York, 2000, pp. 112–124.

173. Љушковић Бешир, *Зини да ти кажем, афоризми*, Ошишани јеж, Београд, 2009.

174. Мајић Миодраг, *Корупција у правосуђу*, у: *Корупција: основни појмови и механизми за борбу*, приредио Горан П. Илић, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2015, стр. 69–82.

175. Manion Melanie, *Corruption by Design: building clean government in mainland China and Hong Kong,* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 2004.

176. Maor Moshe, „Feeling the heat? Anticorruption mechanisms in comparative perspective“, *Governance,* Vol. 17, Issue 1, 2004, pp. 1–28.

177. *Marginalije i moralije Borislava Pekića,* priredile Ljiljana i Aleksandra Pekić, Službeni glasnik, Beograd, 2014.

178. Марковић Илија, *Заведи па владај – роман у афоризму*, Илијада, Нови Сад, 2006.

179. Марковић Слободан Г., *Гроф Чедомиљ Мијатовић: Викторијанац међу Србима*, Правни факултет Универзитета у Београду, Центар за публикације и документацију, Досије, Београд, 2006.

180. Марковић Слободан Г., *Два столећа борбе за демократски поредак у Србији*, у: *Буквар демократије*, приредили Чедомир Чупић, Слободан Г. Марковић, Зоран Скопљак, Лазар Маријевић, Центар за развој Србије, Београд, 2004, стр. 60–69.

181. Марковић Слободан Г., „Екстремизам у српској политичкој традицији“, *Hereticus*, Vol. V, No. 2, 2007, стр. 9–22.

182. Марковић Слободан Г., *Песимистичка антропологија Зигмунда Фројда*, Досије студио, Београд, 2014.

183. Марковић Слободан Г., *Развој парламентаризма у Србији*, у: *Dileme i izazovi parlamentarizma*, priredili Vukašin Pavlović, Slaviša Orlović, Konrad Adenauer Stiftung, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007, стр. 249–265.

184. Marković Slobodan G., „Teorija o ekonomskom poreklu demokratije i slučaj demokratije kao intelektualnog projekta u Srbiji“, *Ekonomske ideje i praksa*, Br. 12, 2014, стр. 67–91.

185. Markovich Slobodan G., *British Perceptions of the Balkans until 1918*, in: *Problems of Identities in the Balkans*, Slobodan G. Markovich, Eric Beckett Weaver, Vukasin Pavlovic (eds.), Anglo-Serbian Society, Dosije Press, Belgrade, 2006, pp. 115–138.

186. Markovich Slobodan G., „Dositey Obradovich: The man who introduced modernity to the Serbs“, *The South Slav Journal*, Vol. 30, No. 3–4, 2011, pp. 5–27.

187. Marks Karl, *Osamnaesti brimer Luja Bonaparta*, Svjetlost, Sarajevo, 1975.

188. Matić Milan, *Politička kultura*, у: *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, стр. 829–840.

189. Матић Милан, *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1999.

190. Mendras Henri, *Seljačka društva,* Globus, Zagreb, 1986.

191. Мијатовић Чедомиљ, *Успомене балканског дипломате*, превео и приредио Слободан Г. Марковић, Радио Телевизија Србије, Београд, 2008.

192. Miller Ruth A., *The Erotics of Corruption: Law, Scandal, and Political Perversion*, State University of New York Press, Albany, 2008.

193. Miller William L., Grødeland Ase B. and Koshechkina Tatyana Y., *Bribery and Other Ways of Coping With Officialdom in Post–Communist Eastern Europe*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, pp. 559–580.

194. Миљанов Марко, *Примјери чојства и јунаштва*, Народно дело, Београд, 2001.

195. Мокрински Јован, *Српски рулет*, КУД, „Раде Трнић“, Мокринске новине, Мокрин, 2001.

196. Molnar Aleksandar, *Narod, nacija, rasa: istorijska izvorišta nacionalizma u Evropi*, Beogradski krug, AKAPIT, Beograd, 1997.

197. Mos Marsel, *Sociologija i antropologija 1*, Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Beograd, 1998.

198. Mos Marsel, *Sociologija i antropologija 2*, Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Beograd, 1998.

199. Mungiu–Pippidi Alina, „Corruption: Diagnosis and Treatment“, *Journal of Democracy*, Vol. 17, No. 3, 2006, pp. 86–99.

200. McCann James A., Redlawsk David P., „As Voters Head to the Polls, Will They Perceive a 'Culture of Corruption?'“, *Political Science and Politics*, Vol. 39, No. 4, 2006, pp. 797–802.

201. Myrdal Gunnar, *Asian drama: An Inquiru into the Poverty of Nations*, Penguin, London, 1977.

202. Nair Meena, *Anti–Corruption Practices in India*, in: *Government Anti–Corruption Strategies*: A *Cross–Cultural Perspective*, Yahong Zhang, Cecilia Lavena (eds.), *CRC Press, Boca Raton*, 2015, pp. 23–42.

203. *Najuspešniji postupci za borbu protiv korupcije,* OEBS, Beograd, 2004.

204. *Народне пословице*, сакупио Војин Ђоков Корпивица, П. и В. Копривица, Подгорица, 2016.

205. Николић Риста Т., *Крајиште и Власина*, у: *Власина и Крајиште: насеља, порекло становништва, обичаји*, приредио Борисав Челиковић, Службени гласник, САНУ, Београд, 2016.

206. North Douglass C., *Institutions, institutional change and economic performance*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

207. Нушић Бранислав, *Аутобиографија*, у: Бранислав Нушић, *Аутобиографија; Општинско дете; Листићи,* Сабрана дела, књ. 8, Просвета, Београд, 2006.

208. Нушић Бранислав, *Аутобиографија*, у: Бранислав Нушић: *Приповетке једног каплара; Рамазанске вечери; Приповетке; Ташула; Мале приче; Прилози*, Сабрана дела, књ, 15, Просвета, Београд, 2006.

209. Нушић Бранислав, *Власт,* у: Бранислав Нушић, *Одабране песме, Љиљан и оморика; На уранку; Једночинке и мале сцене; Медиографија,* Сабрана дела, књ. 12, Просвета, Београд, 2006.

210. Нушић Бранислав, *Госпођа министарка*, у: Бранислав Нушић, *Народни посланик; Сумњиво лице; Госпођа министарка; Ожалошћена породица,* Изабране комедије, Логос арт, Београд, 2009.

211. Нушић Бранислав, *Два лопова,* у: Бранислав Нушић, *Одабрана позоришна дјела,* Књига прва, Свјетлост, Сарајево, 1951.

212. Нушић Бранислав, *Девојка са недостатком*, у: Бранислав Нушић, *Хајдуци; Приповетке,* Сабрана дела, књ. 13, Просвета, Београд, 2006.

213. Нушић Бранислав, *Др*, у: Бранислав Нушић, *Др; Покојник; Жена без срца; Ујеж,* Сабрана дела, књ. 3, Просвета, Београд, 2005.

214. Nušić Branislav, *Intervju sa Sv. Savom,* у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999.

215. Nušić Branislav, *Jedan milion,* у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999.

216. Nušić Branislav, *Jedna beogradska statistika,* у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999.

217. Нушић Бранислав, *Јесења киша*, у: Бранислав Нушић, *Тако је морало бити; Пучина; Свет; Јесења киша; Књига друга; Прва парница,* Сабрана дела, књ. 6, Просвета, Београд, 2006.

218. Нушић Бранислав, *Класа*, у: Бранислав Нушић, *Хајдуци; Приповетке,* Сабрана дела, књ. 13, Просвета, Београд, 2006.

219. Нушић Бранислав, *Косово – опис земље и народа*, у: Бранислав Нушић: *Косово – опис земље и народа; С Косова на сиње море; Са обала Охридског језера; Различити списи и беседе,* Сабрана дела, књ. 14, Просвета, Београд, 2006.

220. Нушић Бранислав, *Листићи*, у: Бранислав Нушић, *Аутобиографија; Општинско дете; Листићи,* Сабрана дела, књ. 8, Просвета, Београд, 2006.

221. Нушић Бранислав, *Министарско прасе*, Хумореске, Просвета, Београд, 1947.

222. Нушић Бранислав, *Мистер долар*, у: Бранислав Нушић, *Госпођа министарка; Предговор; Мистер долар; ожалошћена породица*, Сабрана дела, књ. 2, Просвета, Београд, 2005.

223. Nušić Branislav, *Moja kandidacija*, у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999.

224. Нушић Бранислав, *Народни посланик*, у: Бранислав Нушић, *Народни посланик; Сумњиво лице; Госпођа министарка; Ожалошћена породица,* Изабране комедије, Логос арт, Београд, 2009.

225. Nušić Branislav, *Narodni praznik*, у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999.

226. Нушић Бранислав, *Ожалошћена породица*, у: Бранислав Нушић, *Народни посланик; Сумњиво лице; Госпођа министарка; Ожалошћена породица,* Изабране комедије, Логос арт, Београд, 2009.

227. Нушић Бранислав, *Операција*, у: Бранислав Нушић: *Приповетке једног каплара; Рамазанске вечери; Приповетке; Ташула; Мале приче; Прилози*, Сабрана дела, књ, 15, Просвета, Београд, 2006.

228. Нушић Бранислав, *Општинско дете*, у: Бранислав Нушић, *Аутобиографија; Општинско дете; Листићи,* Сабрана дела, књ. 8, Просвета, Београд, 2006.

229. Нушић Бранислав, *Покојник*, у: Бранислав Нушић, *Др; Покојник; Жена без срца; Ујеж,* Сабрана дела, књ. 3, Просвета, Београд, 2005.

230. Nušić Branislav, *Političke svadbe,* у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999.

231. Нушић Бранислав, *Прва парница*, у: Бранислав Нушић, *Тако је морало бити; Пучина; Свет; Јесења киша; Књига друга; Прва парница,* Сабрана дела, књ. 6, Просвета, Београд, 2006.

232. Nušić Branislav, *Pred događajima,* у: Branislav Nušić, *Politički život i smrt, izabrani listići,* Rad, Beograd, 1999.

233. Нушић Бранислав, *Председници бирачких одбора,* у: Бранислав Нушић, *Из полупрошлости; Бен Акиба,* Сабрана дела, књ. 9, Просвета, Београд, 2006.

234. Нушић Бранислав, *Протекција*, у: Бранислав Нушић, *Народни посланик; Сумњиво лице; Протекција,* Сабрана дела, књ. 1, Просвета, Београд, 2005.

235. Нушић Бранислав, *Пучина*, у: Бранислав Нушић, *Тако је морало бити; Пучина; Свет; Јесења киша; Књига друга; Прва парница,* Сабрана дела, књ. 6, Просвета, Београд, 2006.

236. Нушић Бранислав, *Сумњиво лице*, у: Бранислав Нушић, *Народни посланик; Сумњиво лице; Госпођа министарка; Ожалошћена породица,* Изабране комедије, Логос арт, Београд, 2009.

237. Нушић Бранислав, *Тако је морало бити*, у: Бранислав Нушић, *Тако је морало бити; Пучина; Свет; Јесења киша; Књига друга; Прва парница,* Сабрана дела, књ. 6, Просвета, Београд, 2006.

238. Нушић Бранислав, *Томаида*, у: Бранислав Нушић, *Томаида; Књегиња од Трибала; Вечност; Опасна игра,* Сабрана дела, књ. 4, Просвета, Београд, 2005.

239. Нушић Бранислав, *Три брата*, у: Бранислав Нушић: *Приповетке једног каплара; Рамазанске вечери; Приповетке; Ташула; Мале приче; Прилози*, Сабрана дела, књ, 15, Просвета, Београд, 2006.

240. Нушић Бранислав, *Тринаести* у: Бранислав Нушић, *Хајдуци; Приповетке,* Сабрана дела, књ. 13, Просвета, Београд, 2006.

241. Нушић Бранислав, *Царина се мора платити*, у: Бранислав Нушић, *Хајдуци; Приповетке,* Сабрана дела, књ. 13, Просвета, Београд, 2006.

242. Nye J. S., „Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis“, *The American Political Science Review,* Vol. 61, No. 2, 1967, pp. 417–427.

243. Обрадовић Доситеј, *Етика*, у: Доситеј Обрадовић, *Совјети здравого разума, Слово поучително господина Георгија Јоакима Цоликофера, Етика,* Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд, 2007.

244. Обрадовић Доситеј, *Ижица,* у: Доситеј Обрадовић, *Списи из Далмације,* Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд, 2008.

245. Обрадовић Доситеј, *Папагал и друге птице,* у: Доситеј Обрадовић, *Басне, Истина и прелест, Пут у један дан,* Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд, 2007.

246. Обрадовић Доситеј, *Писмо Харалампију,* у: Доситеј Обрадовић, *Писмо Харалампију, Живот и прикључења*, Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд, 2007.

247. Обрадовић Доситеј, *Совјети здравого разума*, у: Доситеј Обрадовић, *Совјети здравого разума, Слово поучително господина Георгија Јоакима Цоликофера, Етика,* Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд, 2007.

248. *Od Stradije do Stradije,* priredio Ratko Božović, Stylos, Ilijada, Novi Sad, 2007.

249. Павловић Јеремија М., *Живот и обичаји народни у Крагујевачкој Јасеници у Шумадији*, у: *Јасеница: насеља, порекло становништва, обичаји*, приредио Борисав Челиковић, Службени гласник, САНУ, Београд, 2011.

250. Павловић Стеван, *Историја Балкана,* Clio, Београд, 2001.

251. Park Hoon, „Determinants of Corruption: A Cross–National Analysis“, *Multinational Business Review*, Vol. 11, Issue 2, 2003, pp. 29–48.

252. Pervić Muharem, *Tradicija i kritika*, Grafos, Beograd, 1977.

253. Pieth Mark, *From Talk to Action: The OECD Experience,* in: *Anti–Corruption Policy: Can International Actors Play a Constructive Role?,* Susan Rose–Ackerman, Paul Carrington (eds.), Carolina Academic Press, Durham, 2013, pp. 151–158.

254. Поповић Душан Ј., *О Цинцарима*, Прометеј, Београд, 1998.

255. Поповић Јован Стерија, *Календари, милобруке, афоризми,* Књижевна општина Вршац, Вршац, 2003.

256. Поповић Јован Стерија, *Родољупци*, у: Јован Стерија Поповић, *Весела позорја,* Стеријино позорје, Нови Сад, 2014.

257. Поповић Јован Стерија, *Симпатија и антипатија или чудновата болест*, у: Јован Стерија Поповић, *Весела позорја,* Стеријино позорје, Нови Сад, 2014.

258. Поповић Јован Стерија, *Тврдица*, у: Јован Стерија Поповић, *Весела позорја,* Стеријино позорје, Нови Сад, 2014.

259. Поповић Миленко, *Ситна корупција*, у: *Корупција*, уредници Добривоје Радовановић, Александар Булатовић, Центар за менаџмент, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2005, стр. 243–268.

260. Popović Miodrag, *Vidovdan i časni krst*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.

261. Поповић Радомир Ј., *Идеал независности и нужност аутономије*, у: *Два века модерне српске дипломатије*, уредници Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић, Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, Институт за европске студије, Београд, 2013, 69–88.

262. *Просветина ризница мудрости: мисли, изреке, цитати, афоризми*, изабрали и приредили Мирјана Милосављевић, Милутин Станисавац, Просвета, Београд, 2002.

263. *Путокази: поруке предака,* прикупио и приредио Драгослав Новичић, Српска књига, Рума, 2007.

264. Philp Mark, *Conceptualizing Political Corruption*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, pp. 41–57.

265. Rajan Sudir Čela, *Korupcija*, у: *Budućnost znanja i kulture: rečnik za 21. vek*, priredili Vinej Lal, Ašis Nandi, Clio, Beograd, 2012, стр. 151–156.

266. Рајс Арчибалд, *Чујте Срби*, Етхос, Београд, 2005.

267. Rasel Džefri Berton, *Mit o đavolu*, Mirdin, Mladenovac, 2006.

268. Rasel Džefri B., *Princ tame,* PONT, Beograd, 1995.

269. Resanović Aleksandar, „Otvaranje dosijea tajnih službi – uporedna iskustva“, *Hereticus,* Vol. II, Br. 1, 2004, стр. 9–28.

270. Recanatini Francesca, *Tackling Corruption and Promoting Better Governance: The Road Ahead*, in: *Anti–Corruption Policy: Can International Actors Play a Constructive Role?,* Susan Rose–Ackerman, Paul Carrington (eds.), Carolina Academic Press, Durham, 2013, pp. 55–71.

271. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика,* књига IV, Институт за српскохрватски језик, Српска академија наука и уметности, Београд, 1966.

272. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика,* књига XII, Институт за српскохрватски језик, Српска академија наука и уметности, Београд, 1984.

273. Rose-Ackerman Susan, *When is Corruption Harmful?*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, pp. 353–371.

274. Rose Richard, Peiffer Caryn, *Paying Bribes for Public Services: A Global Guide to Grass-Roots Corruption*, Palgrave Macmillan, London, 2015.

275. Rostan Žan, *Ljubav u životinja*, Vuk Karadžić, Beograd, 1968.

276. Rothstein Bo, Teorell Jan, „Getting to Sweden, Part II: Breaking with Corruption in the Nineteenth Century“, *Scandinavian Political Studies*, Vol. 38, No. 3, 2015, pp. 238–254.

277. Rothstein Bo, Torsello Davide, „Is Corruption Understood Differently in Different Cultures? Anthropology Meets Political Science“, Working Paper Series 5, *The Quality of Government Institute*, 2013.

278. Sanyal Rajib N., Samanta Subarna K., „Corruption Across Countries: The Cultural and Economic Factors“, *Business & Professional Ethics Journal*, Vol. 21, No. 1, 2002, pp. 21–46.

279. Sindzingre Alice, *A Comparative Analysis of African and East Asian Corruption*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, pp. 441–460.

280. Smith Daniel Jordan, *A culture of corruption*: *everyday deception and popular discontent in Nigeria*, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2007.

281. Søreide Tina, *Corruption in public procurement: Causes, consequences and cures*, Development Studies and Human Rights, Report R *2002*:1, Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Rights, Bergen, 2002.

282. Speville Bertrand de, „Anticorruption Commissions: The 'Hong Kong Model' Revisited“, *Asia–Pacific*, Vol. 17, No. 1, pp. 47–71.

283. Speville Bertrand de, *Overcoming corruption – The Essentials*, De Speville & Associates, 2010.

284. *Specialised Anti–Corruption Institutions: review of models*, OECD, 2008, доступно на: www.oecd.org/corruption/acn/39971975.pdf, приступљено: 27. 3. 2018.

285. Срећановић Мирослав, *Ренесанса без хуманизма,* „Everst Media“, Београд, 2017.

286. Сремац Стеван, *Божићна печеница*, у: Стеван Сремац, *Божићна печеница и друге приповетке*, Јединство, Приштина; Српска књижевна задруга, Београд, 1993.

287. Сремац Стеван, *Лимунација у селу*, у: Стеван Сремац, *Поп Ћира и поп Спира, Лимунација у селу*, Просвета, Београд, 1977.

288. Сремац Стеван, *Поп Ћира и поп Спира*, Матица Српска, Нови Сад; Српска књижевна задруга, Београд, 1960.

289. Сремац Стеван, *Приповетке*, књига друга, Српска књижевна задруга, Београд, 1932.

290. *Српске народне пословице и загонетке*, скупио их Вук Стеф. Караџић, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1933.

291. *Српске народне пословице и изреке*, приредио др Радул Д. Марковић, Војноиздавачки завод, Београд, 2005.

292. *Stav građana prema korupciji,* Istraživanje javnog mnjenja – decembar 2013. godine, стр. 19–21, доступно на:http://www.rs.undp.org/content/dam/serbia/Publications%20and%20reports/Serbian/Corruption%20UNDP_SRB_Benchmarking%20Survey%20Serbian%20December%202013.pdf, приступљено: 12. 2. 2018.

293. Stavrijanos Lefter, *Balkan posle 1453,* Equilibrium, Beograd, 2005.

294. Stanojević Zoran S., *Svedoci se brane ćutanjem,* Studentski kulturni centar, Kragujevac, 2007.

295. Stojanović Trajan, *Balkanska civilizacija*, Centar za geopoetiku, Beograd, 1995.

296. Stojanović Trajan, *Balkanski svetovi*: *prva i poslednja Evropa*, Equilibrium, Beograd, 1997.

297. Стојанчевић Владимир, *Милош Обреновић и његово доба*, Просвета, Београд, 1966.

298. Стојанчевић Владимир, *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији,* НИЦ „Војска“, Београд, 2004.

299. Stojiljković Zoran, *Država i korupcija,* Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2013.

300. Shils Edward, *Tradition*, The University of Chicago Press, Chicago, 1981.

301. Shleifer Andrei, Vishny Robert W., „Corruption“, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 108, No. 3, 1993, pp. 599–617.

302. Shore Cris, Haller Dieter, *Introduction – Sharp Practice: Anthropology and the Study of Corruption*, in: *Corruption: Anthropological Perspectives*, Dieter Haller, Cris Shore (eds.), Pluto Press, London, 2005, pp. 1–26.

303. Scott James C., „The Analysis of Corruption in Developing Nations“, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 11, No. 3, 1969, pp. 315–341.

304. Schuon Frithjof, *No Activity Without Truth*, in: *The Betrayal of Tradition: Essays on the Spiritual Crisis of Modernity*, Harry Oldmeadow (ed.), World Wisdom, Bloomington, 2005, pp. 3–14.

305. Тадић Љубомир, *Јавност и реторика,* Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2007.

306. Тадић Љубомир, *Поредак, ауторитет и слобода*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2007.

307. Tanzi Vito, *Termites of the State: Why Complexity Leads to Inequality*, Cambridge University Press, New York, 2018.

308. Tanzi Vito, „Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures“, *Staff Papers – International Monetary Fund*, Vol. 45, No. 4, 1998, pp. 559–594.

309. Теофиловић Витомир, *Враг и шала, Пола столећа српског афоризма,* Гутенбергова Галаксија, Београд, 2000.

310. *Тимочке пословице, изреке и загонетке*, сакупио и приредио Љубиша Рајковић Кожељац, Просвета, Ниш, 1989.

311. Tonoyan Vartuhí, Strohmeyer Robert, Habib Mohsin, Perlitz Manfred, „Corruption and Entrepreneurship: How Formal and Informal Institutions Shape Small Firm Behavior in Transition and Mature Market Economies“, *Entrepreneurship Theory and Practice,* Vol. 34, Issue 5, 2010, pp. 803–831.

312. Torsello Davide, *The ethnographic study of corruption: methodology and research focuses*, in: *Routledge handbook of political corruption*, Paul Heywood (ed.), Routledge, New York, 2015, pp. 183–195.

313. *Transparency International – Corruption perceptions indeks 2000*, доступно на: www.transparency.org/research/cpi/cpi_2000/0, приступљено: 11. 2. 2018.

314. *Transparency International – Corruption perceptions indeks 2003*, доступно на: www.transparency.org/research/cpi/cpi_2003/0, приступљено: 11. 2. 2018.

315. *Transparency International – Corruption perception index 2017,* доступно на: www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017#table, приступљено: 24. 4. 2018.

316. Трговчевић Љубинка, *Планирана елита*, Историјски институт, Службени гласник, Београд, 2003.

317. Требјешанин Жарко, *Душа и политика*, Време књиге, Београд, 1995.

318. Требјешанин Жарко, „Превера у Срба, психолошки мотиви и смисао“, *Књижевност*, бр. 11–12, 1996, стр. 1410–1431.

319. Trebješanin Žarko, *Rečnik Jungovih pojmova i simbola*, HESPERIAedu, Beograd, 2008.

320. Treisman Daniel, „The causes of corruption: a cross–national study“, *Journal of Public Economics*, Vol. 76, No, 3, 2000, pp. 399–457.

321. Trifon Nikola, *Cincari*, Srpsko–cincarsko društvo „Lunjina“, Beograd, 2010.

322. The World Bank Group, *Helping Countries Combat Corruption: The Role of the World Bank*, Poverty Reduction and Economic Management, The World Bank, 1997, p. 8, доступно на: http://www1.worldbank.org/publicsector/anticorrupt/corruptn/corrptn.pdf, приступљено: 13. 6. 2018.

323. Thompson Dennis F., *Ethics in Congress: From Individual to Institutional Corruption*, The Brookings Institution, Washington D.C., 1995.

324. Ћоровић Владимир, *Историја Срба*, Књ.2, БИГЗ, Београд, 1989.

325. Uslaner Eric M., *Corruption, Inequality, and the Rule of Law*, Cambridge University Press, New York, 2008.

326. Ferraz Claudio, Finan Frederico, „Exposing corrupt politicians: the effects of Brazil's publicly released audits on electoral outcomes“, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 123, Issue 2, 2008, pp. 703–745.

327. Findlay Mark, „Misunderstanding Corruption and Community: Comparative Cultural Politics of Corruption Regulation in the Pacific“, *Asian Journal of Criminology*, Vol. 2, Issue 1, pp. 47–56.

328. Focht Ivan, „Unutarnji mehanizam aforizma“, *Izraz*, God. VI, Br. 7, 1962, стр. 13–32.

329. Friedrich Carl J., *Tradition and Authority*, The Macmillan Press Ltd, London, Basingstoke, 1972.

330. From Erih, *Bekstvo od slobode*, Nolit, Beograd, 1978.

331. Fukuyama Francis, *Povjerenje*, Izvori, Zagreb, 2000.

332. Hegel Georg Wilhelm Friedrich, *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1989.

333. Heidenheimer Arnold I., *Perspectives on the Perception of Corruption*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, pp. 141–154.

334. Hejvud Endru, *Politika*, Clio, Beograd, 2004.

335. Henkok Graham, *Gospodari siromaštva: Privilegije, moć, prestiž i korupcija u multimilionskoj industriji pomoći*, Plavi krug, Beograd, 2002.

336. Heraklit, *O prirodi*, Oktoih, Podgorica, 2001.

337. Heraklit, *Fragmenti*, Grafos, Beograd, 1979.

338. Hobsbom Erik, *Uvod: Kako se tradicije izmišljaju*, y: *Izmišljanje tradicije*, Erik Hobsbom, Terens Rejndžer (ur.), Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Krug, Beograd, 2000, стр. 5–25.

339. Huntington Samuel P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven, London, 1973.

340. Husted Bryan W., „Wealth, Culture, and Corruption“, *Journal of International Business Studies*, Vol. 30, Issue 2, 1999, pp. 339–359.

341. Canetti Elias, *Masa i moć*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1984.

342. Cassirer Ernst, *Ogled o* čovjeku, Naprijed, Zagreb, 1978.

343. Цвијић Јован, Андрић Иво, *О балканским психичким типовима*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.

344. Цвијић Јован, *Балканско полуострво,* у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 2, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991.

345. Цвијић Јован, *Говори и чланци,* у: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 3, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991.

346. Clune David, „New South Wales July to December 2015“, *Australian Journal of Politics & History,* Vol. 62, Issue 2, 2016, pp. 288–294.

347. Clune David, „New South Wales January to June 2016“, *Australian Journal of Politics & History,* Vol. 62, Issue 4, 2016, pp. 613–619.

348. *Corruption perceptions index*, доступно на: www.transparency.org/research/cpi, приступљено: 27. 2. 2018.

349. *Corruption perceptions index, overview*, доступно на: www.transparency.org/research/cpi/overview, приступљено: 11. 2. 2018.

350. Crespi Franco, *Sociologija kulture,* Politička kultura, Zagreb, 2006.

351. Chowdhury Farzana, Desai Sameeksha, Audretsch David B., *Corruption, Entrepreneurship, and Social Welfare: A Global Perspective,* Springer International Publishing, Cham, 2018.

352. Чајкановић Веселин, *О магији и религији*, Просвета, Београд, 1985.

353. Чајкановић Веселин, *Стара српска религија и митологија*, Просвета, Ниш, 2003.

354. Чотрић Александар, *Гола истина: афоризми*, Аурора, Врање, 2008.

355. Čupić Čedomir, Joković Milica, *Značaj obrazovanja za formiranje obrazaca kulture dijaloga, tolerancije i pozitivnih emocija – prilog razvoju nove obrazovne kulturne politike*, у: *Obrazovanje i razvoj*, Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd, 2013, стр. 222–232.

356. Čupić Čedomir, Joković Milica, „Modeli za sistemsku borbu protiv korupcije“, *Godišnjak*, God. 7, Br. 9, 2013, стр. 193–210.

357. Čupić Čedomir, Joković Milica, *Političar i politički identitet*, у: *Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu*, uredila prof. dr Vesna Knežević–Predić, Univerzitet u Beogradu –Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015, стр. 11–23.

358. Čupić Čedomir, Joković Milica, *Populizam i ogoljeni pragmatizam*, у: *Populizam,* uredio Zoran Lutovac, Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd, 2017, стр. 33–48.

359. Čupić Čedomir, *Politika i zlo*, Čigoja štampa, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2001.

360. Čupić Čedomir, *Politika i odgovornost,* Udruženje za političke nauke Srbije, Čigoja štampa, Beograd, 2010.

361. Čupić Čedomir, *Politika i poziv,* Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa, Beograd, 2002.

362. Čupić Čedomir, *Politika i pohlepa*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2016.

363. Čupić Čedomir, *Politička antropologija*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2002.

364. Čedomir Čupić, *Smisao promena*, у: *Postkomunizam i demokratske promene,* priredili Vučina Vasović, Vukašin Pavlović, Jugoslovensko udruženje za političke nauke, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002, стр. 136–143.

365. Čupić Čedomir, *Sociologija: struktura, kultura, vladavina*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2002.

366. Шаркић Срђан, „Утицај византијског права на средњовековно српско право“, доступно на: http://slovene.ru/2015_2_Sarkic.pdf, стр. 107–110, приступљено: 11. 6. 2018.

367. Шекспир Вилијам, *Мера за меру*, у: Вилијам Шекспир, *Сабрана дела*, Завод за уџбенике, Досије студио, Београд, 2011.

368. Škreb Zdenko, *Književnost i povijesni svijet*, Školska knjiga, Zagreb, 1981.

369. Šmit Karl, *Pojam političkoga*, у: *Norma i odluka: Karl Šmit i njegovi kritičari*, izbor i predgovor Slobodan Samardžić, Filip Višnjić, Beograd, 2001, стр. 1–67.

370. Šušnjić Đuro, *Drama razumevanja*, Čigoja štampa, Beograd, 2004.

371. Šušnjić Đuro, *Nedovršeni razgovor*: *ogledi iz teorije istorije*, Čigoja štampa, Beograd, 2008.

372. Šušnjić Đuro, *Ogledi o skrivenoj strani stvari*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

373. Šušnjić Đuro, *Religija I*, Čigoja štampa, Beograd, 1998.

374. Šušnjić Đuro, *Religija II*, Čigoja štampa, Beograd, 1998.

375. Šušnjić Đuro, *Simboli*, Čigoja štampa, Beograd, 1997.

376. Šušnjić Đuro, *Teorije kulture*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2015.

377. Šušnjić Đuro, *Teorijske orijentacije u proučavanju religije i ateizma – istorijski i antropološki pristup religiji*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1990.

378. Quah Jon ST., *Responses to Corruption in Asian Societies*, in: *Political Corruption: concepts and contexts*, Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston (eds.), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2007, pp. 513–532.

379. Warren Mark E., *The meaning of corruption in democracies*, in: *Routledge handbook of political corruption*, Paul Heywood (ed.), Routledge, New York, 2015, pp. 42–55.

380. Wijaya Yahya, „Constructing an Anti–Corruption Theology“, *Exchange*, Vol. 43, Issue 3, 2014, pp. 221–236.

381. Yeboah–Assiamah Emmanuel, Alesu–Dordzi Samuel, „The calculus of corruption: a paradox of ‘strong’ corruption amidst ‘strong’ systems and institutions in developing administrative systems“, *Journal of Public Affairs*, Vol. 16, No. 2, 2016, pp. 203–216.

Прилози

Прилог 1. *Полуструктурирани лични интервју*

Прилог 2. *Препорука за истраживање*

Прилог 1. *Полуструктурирани лични интервју*

Питања за полуструктурирани лични интервју

1. Старост
    a) млађе доба (од 18. до 34. године)
    b) средње доба (од 35. до 64. године)
    c) старије доба (више од 65. година)
2. Пол
    а) мушки
    б) женски
3. Образовање
    а) основна школа
    б) средња школа
    в) виша и висока школа
4. Занимање:
    _____
5.
    - Када је реч о поштовању традиционалних или модерних вредности да ли бисте за себе рекли да сте традиционалан или човек модерног доба?
    - Због чега себе доживљавате као традиционалног, односно модерног човека?
    - Шта је то што Вас чини превасходно традиционалним, односно модерним човеком?
    - Молим Вас опишите ми особу која, према Вашем мишљењу, поштује традиционалне вредности.
    - Које су то традиционалне вредности које поштује та особа?
6.
    - Према Вашим проценама, да ли је генерално посматрано корупција у нашој средини раширена појава?

- Шта мислите у којој мери (обиму) је корупција данас раширена појава? (веома раширена, донекле раширена или није раширена)

7.

- Да ли сматрате да су давање мита и подмићивање нешто што је уобичајено у Вашој средини (радној и друштвеној заједници)?

8.

- Занима ме, да ли сте из прича Ваших предака или старијих људи сазнали да ли су и колико су били раширени мито и корупција?
- Зашто су се људи служили корупцијом у то време?
- Каква су искуства са корупцијом у Вашем крају? Имате ли неке примере?

9.

Из прича и предања сазнајемо да је поткупљивање власти под турском влашћу била уобичајена пракса.

- Да ли сматрате да је то била оправдана пракса у то време и зашто?

10.

Познато је, такође, да су мито и корупција постојали и у време некадашњих српских владара (Милоша Обреновића, Карађорђа).

- Шта мислите о томе?
- Чему приписујете такву праксу?
- Како бисте објаснили корупцију у то доба?
- Да ли је оправдавате или не?

11.

- Шта мислите, да ли је учествовање у корупцији у данашње време, под утицајем прошлости, тј. традиционалних образаца понашања који опстају и данас?

12.

Неки људи сматрају да свака услуга увек захтева и противуслугу, односно да се мора поштовати правило „ја теби-ти мени“.

- Шта мислите о томе? Да ли сте и Ви за то да на услугу коју Вам неко учини увек треба одговорити противуслугом?

- Колико често се у сопственом понашању руководите овим правилом (често, понекад или никад)?

13.

Вероватно знате да постоје случајеви када државни функционери и руководиоци запошљавају чланове своје породице, рођаке или пријатеље.

- Шта мислите о таквом запошљавању? Да ли знате неки пример?
- Да ли је такво поступање увек оправдано, понекад оправдано или никад није оправдано? Шта мислите?

14.

Међу народним пословицама и изрекама постоје и оне које се односе на подмићивање власти.

- Шта Ви мислите о пословици: „Нема власти која неће сласти (масти)“?
- Какво је Ваше мишљење о пословици: „А свака се власт да подмазати“? „Дајте ми власт, остало ћу узети сам“?

15.

- Шта мислите, да ли је свака власт на овим просторима поткупљива?

16.

- Ако би Вама, односно људима из Ваше околине била неопходна нека услуга од локалне власти која се тешко добија на регуларан начин, да ли бисте били спремни да дате мито? (увек, понекад, никад)

17.

Каже се да је новац кључ који и тамнице отвара. Такође, постоји и изрека из које се може закључити да је све на продају (поштење, пријатељство, част, љубав, поштовање, углед).

- Шта мислите о томе? Да ли је данас све на продају?
- Да ли тако нешто важи за наше друштво?

18.

- Да ли сматрате да се корупција може правдати у оним случајевима када се ради о човековим егзистенцијалним потребама или сматрате да она ни у једном случају није оправдана?

19.

Опет ћу Вам навести једну народну пословицу: „Здравље не пита за цену.“ Неки људи сматрају да је у том случају подмићивање сасвим оправдано.

- Шта бисте Ви рекли о томе?

20.

- Ако би Вама или људима из Вашег окружења била неопходна нека здравствена услуга која се тешко добија на регуларан начин да ли бисте били спремни да дате мито? (увек, понекад, никад)

21.

Када је реч о правичном суђењу има једна изрека која каже: „Правди су одрешене руке, али су везане очи!“

- Шта Ви мислите о подмићивању судија?
- Да ли у неким случајевима правичан исход суђења захтева да се „ствар мало подмаже“?

22.

- Шта мислите, које су то услуге за које би већина људи била спремна да дâ мито?
- За које услуге бисте Ви, евентуално, били спремни да дате мито?
- У којим случајевима сматрате да је оправдано „ствар мало подмазати“? Наведите пример.

23.

- Занима ме Ваше мишљење о томе код којих занимања се најчешће запажа подложност миту и подмићивању?
- Колико су оваквом понашању склони припадници следећих професија (лекари, професори, полицајци, судије, чиновници, инспектори и други)?
- Да ли можете да наведете неки пример из Вашег искуства?

25.

- Да ли сматрате да је корупција развијена у свим регионима Србије или бисте посебно издвојили неки регион (Источна, Јужна, Западна Србија,

Шумадија, поморавље, Санџак, Војводина)? Због чега сте издвојили баш тај регион?

- Да ли је корупција више заступљена у градским или сеоским срединама? Која средина је, према Вашем мишљењу, више подложна корупцији и зашто?

26.

- Према Вашем мишљењу која животиња симболише корупцију, односно која својства те животиње симболишу корупцију?

Прилог 2. *Препорука за истраживање*

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ-ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА
Београд, Јове Илића 165, тел. 3092-999 факс 2491-501
e-mail: fpn@fpn.bg.ac.rs www.fpn.bg.ac.rs

П Р Е П О Р У К А
за
подршку истраживању МА Милице Јоковић,
асистента Факултета политичких наука Универзитета у Београду
за израду докторске дисертације

Молимо Вас да пружите сву неопходну помоћ која од Вас зависи докторанткињи МА **Милици Јоковић** за истраживање на тему *Утицај традиције на формирање коруптивног обрасца понашања у Србији*.

Докторанткиња МА Милица Јоковић била је стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије, а сада је у звању истраживача које финансира Министарство.

МА Милица Јоковић у Вашем месту (и институцијама) интервјуисаће одређени број особа који је дефинисан у истраживачком пројекту. Свим интервјуисаним гаранатује се анонимност. Резултати истраживања користиће се у сврху израде докторске дисертације.

Београд,
01.03.2018.

Ментор:

Проф. др Чедомир Чупић

Координатор докторских студија –
Студије културе и медија

Проф. др Мирјана Васовић

Декан
Факултета политичких наука Универзитета у Београду

Проф. др Драган Симић

Биографија аутора

Милица Јоковић рођена је у Београду, 03.10.1989. године. Основну школу „Ђорђе Крстић“ и Тринаесту београдску гимназију завршила је са одличним успехом у Београду. Уписала је Факултет политичких наука школске 2008/2009 године, а завршила у септембру 2012. године са просечном оценом 9,51. На основим студијама добила је стипендију Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије од 2011. до 2013. године. Мастер студије политикологије – *Политичка аналитика и менаџмент у политици* уписала је школске 2012/2013 године. Испите је положила са просечном оценом 10 (десет) и одбранила мастер рада под називом *Политичка моћ и системска корупција* са оценом 10 (десет) у септембру 2013. године. На мастер студијама добила је стипендију за најбоље студенте града Београда. Похађала је специјалистички програм иновације знања – програм сталног усавршавања *Антикоруптивне вештине* на Факултету политичких наука у летњем семестру 2013. године. Као један од најбољих полазника специјалистичког програма добила је стипендију и стажирање у трајању од три месеца у Агенцији за борбу против корупције у зимском семестру школске 2013/2014 године.

Милица Јоковић уписала је *Докторске студије културологије – студије културе и медија* 2013. године у статусу буџетског студента. На конкурсу Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије за 2014. годину добила је стипендију која се додељује најбољим студентима докторских студија универзитета у Србији. На основу стипендије укључена је у пројекат Факултета политичких наука Универзитета у Београду, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, под називом *Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту* (евиденциони број: ОИ 179076) на коме је и данас ангажована у својству истраживача - сарадника. Након уписа на мастер студије школске 2012/2013 године Милица Јоковић изабрана је за сарадника у настави на Факултету политичких наука на предмету: *Социологија*. После уписа докторских студија школске 2013/2014 године изабрана је за сарадника у настави на предметима: *Социологија, Медијска етика* и *Политичка антропологија* (основне студије) и *Политичка моћ*, *Институције и корупција* и *Морал и политика* (мастер студије). Према уговору Министарства просвете, науке и технолошког

развоја Републике Србије наставила је рад на Факултету политичких наука као сарадник у настави на наведеним предметима и у школским годинама 2014/2015, 2015/2016 и 2016/2017. Положила је све предвиђене испите на докторским студијама у предвиђеном року са просечном оценом 9,83.

Милица Јоковић је од 1. марта 2017. године запослена на месту асистента за ужу научну област Политиколошко – социолошке студије, на предметима: „Политичка антропологија“, „Институције и корупција“, „Морал и политика“ и „Политичка моћ“. Објавила 11 ауторских и коауторских радова у научним часописима и зборницима.